

๒๘
๒๖๕๔ ก

ร.๖

การเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมงานเขียน
ของ เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ

ปริญญาโท

ของ

ชัชวาล คงผึ้ง

๒๖ ส.ค. ๒๕๖๖

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาอังกฤษ

ตุลาคม ๒๕๖๖

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

197276

การเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมงานเขียน
ของ เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ

บทคัดย่อ

ของ

ชัชวาล คงผึ้ง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาอังกฤษ

ตุลาคม 2538

ปริณิธานพันธบัตรฉบับนี้มีจุดมุ่งหมาย 2 ประการคือ ประการแรก เพื่อศึกษาแนวคิด เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมในงานเขียนของ เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ ประการที่สอง เพื่อเปรียบเทียบความคิดของนักเขียนทั้งสองที่ปรากฏ อยู่ในงานเขียนเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว โดยที่การศึกษาเปรียบเทียบแบ่งเป็นประเด็นดังต่อไปนี้ คือ คุณค่าของความเป็นมนุษย์ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง คุณค่าของธรรมชาติ บทบาท ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ คุณค่าของสังคมและบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม

จากการศึกษาเปรียบเทียบในประเด็นต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมด พบว่าแนวคิดของ นักเขียนทั้งสองมีความเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ แต่มีบางประเด็นเมื่อพิจารณาในรายละเอียด จะพบข้อแตกต่าง อาทิ เรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์ คุณค่าของสังคม และบทบาทที่มนุษย์พึง ปฏิบัติต่อสังคม กล่าวคือในขณะที่ธอโรเชื่อว่ามีจุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ที่ถือว่าเป็นความ จริงสูงสุดนั้นคือ ปฐมเหตุ (First cause) ท่านพุทธทาสภิกขุเชื่อว่าจุดหมายของมนุษย์นั้น คือ นิพพาน และในขณะที่ความคิดของธอโรเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าของสังคม และบทบาทที่ มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม มีความชัดเจนและสามารถนำไปปฏิบัติใช้ได้จริงในชีวิต แต่ในขณะที่ เดียวกันแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวยังมีความที่เป็นนามธรรม ซึ่งยังคงต้องได้รับการศึกษาและตีความเพื่อนำไปปรับใช้ต่อไป

A COMPARATIVE STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MAN, NATURE AND
SOCIETY IN HENRY DAVID THOREAU'S AND BUDDHADASA BHIKKHU'S WORK

AN ABSTRACT

BY

CHATCHAWAN KONGPEING

A dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements
for the Master of Education Degree in English
at Srinakharinwirot University

October 1995

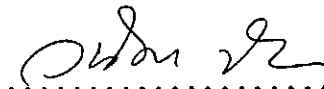
The purposes of the thesis were to study and to compare the relationship between man, nature and society in Henry David Thoreau's and Buddhadasa's works in the following aspects - the value of man, his duty to his own self, the value of nature, his duty to nature, the value of society and his duty to society.

The findings indicated the similarity between Thoreau's and Buddhadasa's ideas in most aspects with the exception of some details pertaining to the value of man, the value of society and his duty to society. While Thoreau believed in "First Cause" as Ultimate Truth, Buddhadasa advocated "Nirvana" and while Thoreau's opinion on the value of society and man's duty to it was concrete, Buddhadasa's idea was rather abstract.

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปรับฐานนิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอก
ภาษาอังกฤษ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

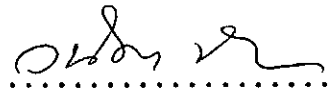
คณะกรรมการควบคุม

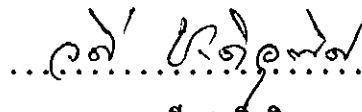

..... ประธาน
(รศ.เสาวณี อินทรภักดี)

..... กรรมการ
(ผศ.วนิดา ชำเขียว).

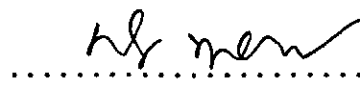
คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน
(รศ.เสาวณี อินทรภักดี)

..... กรรมการ
(ผศ.วนิดา ชำเขียว)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผศ.วดี ชำตุ๋น)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้ปรับฐานนิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาอังกฤษ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ดร.ศิริยภา พูลสุวรรณ)

วันที่ 12 เดือน ๐๙ ค.ค. ....พ.ศ. 2538

ประกาศคุณูปการ

ขอกราบหมั้นสักการะระลึกถึงพระคุณท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ ประทีปธรรมแห่งสวนโมกข์
พลาราม และขอคารวะเฮนรี่ เดวิด ธอโร นักคิดนักประพันธ์ผู้แสวงหาสัจธรรมแห่งบึงวอลเดน
ซึ่งต่างเป็นแรงบันดาลใจให้ปริญญาโทฉบับนี้เกิดขึ้น

ปริญญาโทฉบับนี้สามารถสำเร็จล่วงหน้าได้ด้วยดี เพราะได้รับความกรุณาจาก
รองศาสตราจารย์เสาวณี กินทร์ภักดี ภาควิชาภาษาตะวันตก ผู้ช่วยศาสตราจารย์วินิตา ชำเขียว
ภาควิชาปรัชญาและศาสนา และผู้ช่วยศาสตราจารย์ดี ชาคูทิศ ภาควิชาหลักสูตรและการสอน
ที่ให้ความช่วยเหลือ ตรวจสอบแก้ไข พร้อมทั้งให้คำแนะนำเป็นอย่างดีมาโดยตลอด ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้ง
ในความกรุณาของท่านอาจารย์เป็นอย่างยิ่ง และขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้

ขอกราบหมั้นสักการะพระภิกษุแห่งสวนโมกข์พลารามที่ทำให้ที่พักอาศัย และขอขอบพระคุณ
สวนอศุศรมมูลนิธิ ธรรมสถานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ห้องสมุดเอยูเอ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือ
ในการเก็บข้อมูลเป็นอย่างดี

ขอโน้มราลึกถึงพระคุณของบิดา มารดา ผู้สนับสนุนและปลุกฝังความรักการศึกษาต่อ
ผู้วิจัยมาในวัยเยาว์

ขอขอบคุณ คุณวิยะดา คงผึ้ง (วรปรัชญา) ผู้ให้กำลังใจและช่วยเหลือผู้วิจัยเสมอมา
ตลอดจนขอขอบคุณเพื่อน พี่ และน้อง ที่ช่วยเหลือให้คำแนะนำอย่างดียิ่ง

นายชัชวาล คงผึ้ง

สารบัญ

บทที่	หน้า
1	บทนำ 1
	จุดมุ่งหมายของการวิจัย 5
	ความสำคัญของการวิจัย 5
	ขอบเขตของการวิจัย 6
	คานิยามศัพท์เฉพาะ 7
	วิธีดำเนินการวิจัย 8
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 10
	เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับลัทธิ ปรัชญา และศาสนาที่มีอิทธิพลต่อแนวคิด และวรรณกรรมของ เฮนรี เดวิด ธอโร 10
	เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับชีวิตและผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ 14
	เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับหลักการตีความพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุ . 16
	เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับหลักคำสอน เรื่องมนุษย์กับสังคมและธรรมชาติ ในศาสนาตะวันออก 18
2	สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคของเฮนรี เดวิด ธอโร และ ท่านพุทธทาสภิกขุ 20
	ศึกษาสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมในยุคของเฮนรี เดวิด ธอโร ในช่วง ค.ศ.1820-1860 และท่านพุทธทาสภิกขุ ในช่วง พ.ศ.2475-2535 (ค.ศ.1932-1992) 22
	สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคเฮนรี เดวิด ธอโร ค.ศ.1820-1860 22
	การเติบโตทางเศรษฐกิจกับผลกระทบต่อสังคมในช่วงปี ค.ศ.1820 - 1860 23
	วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม 25

การเติบโตทางเศรษฐกิจกับการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนชนบทสู่	
ชุมชนเมืองและผลกระทบ	27
การขยายตัวทางเศรษฐกิจกับผลกระทบที่มีต่อวิถีชีวิตของประชาชน	29
การเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์	33
ทาสกับการต่อสู้เพื่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ สู่ความขัดแย้ง	
ทางการเมือง	35
สงครามระหว่างอเมริกากับเม็กซิโก	44
สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคของท่านพุทธทาสภิกขุ	
พ.ศ. 2475-2535	48
การเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสมัยใหม่ของสังคมไทย	50
การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนา เศรษฐกิจแห่งชาติกับวิกฤตการณ์ทาง	
สังคมและวัฒนธรรม	52
การพัฒนาประเทศตามอย่างตะวันตกกับความล่มสลายของความเป็นไทย ..	55
การพัฒนาประเทศกับปัญหาสิ่งแวดล้อม	59
พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม	60
บทบาทของสถาบันสงฆ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม	63
บทบาทของพระภิกษุสงฆ์กับการเมืองการปกครอง	65
เหตุการณ์ทางการเมืองในช่วง พ.ศ. 2516-2519 กับการเคลื่อนไหว	
ทางการเมืองของคณะสงฆ์ไทย	68
สรุปสภาพสังคมในสมัยของเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ ..	72
แนวความคิด ปรัชญา และศาสนาที่มีอิทธิพลต่อเฮนรี เดวิด ธอโร และ	
ท่านพุทธทาสภิกขุ	78
แนวความคิด ปรัชญา และศาสนาที่มีอิทธิพลต่อเฮนรี เดวิด ธอโร	78
การอพยพเข้าประเทศกับการผสมผสานทางวัฒนธรรม ปรัชญา	
และศาสนา ในช่วง ค.ศ. 1790-1860	78
การเปลี่ยนแปลงทางด้านแนวความคิดในแวดวงการศึกษา ศาสนา	
ปรัชญา และอุดมคติทางการเมืองของอเมริกาในช่วง 1800-1840 ..	80

ความเป็นมาของลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ อิทธิพลและผลกระทบ ต่อวรรณกรรม ศาสนา และปรัชญา	82
สาระแนวคิดของลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์	88
แนวคิด ลัทธิ ศาสนา ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ และหลักการตีความภาษาคน-ภาษาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ	93
การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมกับหลักคำสอนทาง พุทธศาสนา	93
ความคลาดเคลื่อนในหลักคำสอนของพระพุทธรศาสนากับการปฏิรูป พระศาสนา	103
ท่านพุทธทาสภิกขุกับการปฏิรูปพระศาสนา และการตีความพุทธธรรม โดยทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม	106
ศึกษาประวัติชีวิตและการวิจารณ์ผลงานสำคัญของเฮนรี เดวิด ธอโร และ ท่านพุทธทาสภิกขุ	115
ชีวิตและผลงานของ เฮนรี เดวิด ธอโร	115
ชีวิตและผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ	120
ประวัติชีวิตของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยสังเขป	120
3 ศึกษาแนวคิด เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคม ที่ปรากฏ อยู่ในงานเขียนของ เฮนรี ธอโร และพุทธทาสภิกขุ	127
แนวคิด เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมที่ปรากฏอยู่ใน งานเขียนของท่านพุทธทาสภิกขุ	132
มนุษย์	132
คุณค่าของความเป็นมนุษย์	132
บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง	147
ธรรมชาติ	162
คุณค่าของธรรมชาติ	162
บทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ	170

สังคม	179
คุณค่าของสังคม	179
บทบาทหรือหน้าที่ของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อสังคม	187
แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมที่ปรากฏ อยู่ในงานเขียนของ เฮนรี เดวิด ธอโร	193
มนุษย์	196
คุณค่าของความเป็นมนุษย์	196
บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง	209
ธรรมชาติ	230
คุณค่าของธรรมชาติ	230
บทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ	238
สังคม	248
คุณค่าของสังคม	248
บทบาทหรือหน้าที่ของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อสังคม	261
4 เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคม ในงานเขียนของ เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ	282
มนุษย์กับตนเอง	284
คุณค่าของความเป็นมนุษย์	284
บทบาทของมนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง	293
มนุษย์กับตัวธรรมชาติ	304
คุณค่าของตัวธรรมชาติ	304
บทบาทของมนุษย์พึงปฏิบัติต่อตัวธรรมชาติ	313
มนุษย์กับกฎธรรมชาติ	316
คุณค่าของกฎธรรมชาติ	316
บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติ	319

มนุษย์กับมนุษย์รอบข้างหรือสังคม	321
คุณค่าของสังคม	321
บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อมนุษย์หรือสังคม	328
มนุษย์กับการเมืองการปกครอง	329
คุณค่าของการเมือง	329
บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อการเมืองการปกครอง	334
มนุษย์กับเศรษฐกิจ	337
คุณค่าของระบบเศรษฐกิจ	337
บทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อเศรษฐกิจ	341
5 สรุปรูป อภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอนี้	348
สรุปรูปการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ	
เกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคม	349
มนุษย์	349
คุณค่าของความเป็นมนุษย์	349
บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง	352
ธรรมชาติ	355
คุณค่าของธรรมชาติ	355
บทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ	358
สังคม	361
คุณค่าของสังคม	361
บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม	367
ข้อเสนอนี้	372
บรรณานุกรม	373
ประวัติย่อของผู้วิจัย	383

บทที่ 1

บทนำ

คำนำ

เราอาจกล่าวได้ว่าปัจจุบันมนุษย์ได้รับความสะดวกสบายจากการพัฒนา ทางด้านเทคโนโลยีนานาชนิด แต่ในขณะที่เดียวกันมนุษยชาติกลับพบว่าตนเองกำลังตกอยู่ท่ามกลางวิกฤตการณ์อันเป็นป่วนสลับซับซ้อน หลากหลายมิติ สภาพดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทั้งทางด้านสุขภาพอนามัย ความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งรวมถึงระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง ระบบการศึกษา ตลอดจนคุณภาพของสิ่งแวดล้อมที่กำลังเสื่อมโทรมจนเกือบจะถึงที่สุด (Capar. 1984 : 1) นอกจากนี้ สภาพความตื่นตระหนกและความสับสน งุนงง ในการที่มนุษย์จะปรับตัวให้เข้ากับสังคม และสิ่งแวดล้อมที่เต็มไปด้วยเทคโนโลยีระดับสูง ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ทางสังคมชนิดหนึ่ง เรียกว่า ความตื่นตระหนกทางด้านวัฒนธรรมซึ่งสภาพดังกล่าวจะปรากฏให้เห็นได้ทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนาทั่วโลก (ทอฟเลอร์. 2534 : 16-17) เมื่อสืบหาสาเหตุของปัญหานี้ เราพบว่าเกิดจากการที่มนุษย์หลงติดอยู่กับประโยชน์ทางฝ่ายวัตถุโดยหลงลืมคุณค่าทางด้านจิตใจ มนุษย์ต่างพากันมุ่งหาประโยชน์ส่วนตน เป็นผลให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อม แข่งขันกันอย่างขาดคุณธรรมและความยั้งคิด โดยเฉพาะประเทศที่กำลังพัฒนา ประชาชนจะถูกมอมเมาให้ยึด ค่านิยมในการบริโภคตามลัทธิทุนนิยมอุตสาหกรรม โดยมิได้คำนึงถึงความสูญเสียของทรัพยากรและความสิ้นเปลืองพลังงาน สังคมจึงตกอยู่ในลักษณะที่เรียกว่า ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา (พระราชวรมณี. 2526 : 44-46 ; อ้างอิงมาจาก Jacobs. 1971) ยิ่งไปกว่านั้นปรัชญาชีวิตแบบทุนนิยมที่แพร่ระบาดไปทั่วโลก ยังมีส่วนทำให้เกิดวิฤตญาณของมนุษย์เสื่อมทรามลง เราอาจกล่าวได้ว่าการล่มสลายของระบบนิเวศน์ทั่วโลกเป็นผลมาจากมลภาวะทางจิตของมนุษย์นั่นเอง (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2536 : 4) อย่างไรก็ตามในการป้องกันและแก้ไขปัญหากำลังคุกคามมนุษยชาติอยู่นี้มนุษย์จะต้องพัฒนาสติปัญญาของตนเอง มีความรู้ความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคม (พระเทพเวที. 2534 : 40-41) ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดแบบองค์รวม (holistic) อันหมายถึง การดำรงชีวิตของมนุษย์ที่จะต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันไปทั่วโลก ไม่ว่าจะ เป็นปรากฏการณ์ทางด้าน

ชีววิทยาทางจิตวิทยาทางสังคมหรือทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งต่างก็เป็นเหตุปัจจัย กระทบกระเทือนถึงกันและกันโดยตลอด

วรรณคดีเป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่กำลังกล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และสังคมไว้ได้อย่างละเอียด ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ นักปราชญ์ทางวรรณคดีของไทยได้กล่าวถึงลักษณะของวรรณคดีพอสรุปได้ว่า ทุกแง่มุมของชีวิตมนุษย์นั้น จะต้องไปปรากฏอยู่ในวรรณคดีเสมอ กวีนอกจากจะเป็นนักประพันธ์แล้วยังเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเป็นพลเมืองของประเทศ ด้วยเหตุนี้กวีย่อมจะซึมซับและศึกษาปัญหาต่าง ๆ รอบตัวเพื่อบันทึกไว้ในรูปของวรรณคดี ในขณะที่กวีกับวรรณคดีได้กลับไปมีอิทธิพลต่อแนวคิดและความรู้สึกของคนในสังคมส่วนทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับธรรมชาตินั้น กวีจะแสดงถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวโดยผ่านทางบทกวีนิพนธ์ หรืองานวรรณกรรม เช่น เวดสเวิร์ท (Wordsworth) ได้เขียนบทกวีแสดงถึงความงามของธรรมชาติ ที่มีอิทธิพลต่อจิตใจมนุษย์และยังแสดงให้เห็นว่าธรรมชาติเป็นครูที่ดี ซึ่งสอนให้มนุษย์ได้รู้จักหน้าที่และตำแหน่งของตนในชีวิต เขาสามารถมองเห็นความงามภายนอกของธรรมชาติจนทะลุอดเข้าไปถึงความงามทางศีลธรรมของธรรมชาติอีกด้วย เมื่อกล่าวถึงศีลธรรม วรรณคดีไม่สามารถหลีกเลี่ยงหรือละเลยปัญหาทางด้านศีลธรรมไปได้เลย ทั้งนี้เนื่องจากสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิต จะต้องเกี่ยวข้องกับปัญหาศีลธรรมเป็นเงาตามตัวไปเสมอ (วิทย์ ศิวะศรียานนท์. 2531 : 116-170) ในแง่ความเชื่อทางศาสนา วรรณคดีมีความผูกพันอย่างแยกไม่ออกกับศาสนา โดยที่แนวคิดทางศีลธรรมในวรรณคดีนั้น อาจจะเป็นของลัทธิศาสนาใดศาสนาหนึ่ง หรือหลายลัทธิศาสนาผสมผสานกันก็ได้ หรืออาจจะเป็นสังฆธรรมที่มีคุณลักษณะสากลไม่ถือเป็นของศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะก็ได้ (ปรีชา ดิลกกุลดิถี. 2533 : 2 ; อ้างอิงมาจาก Grebstein. 1986 : 165) ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีชาติต่าง ๆ เมื่อวรรณคดีชาติหนึ่งได้สัมผัสกับวรรณคดีอีกชาติหนึ่ง ก็ย่อมจะถ่ายทอดประสบการณ์ต่าง ๆ ระหว่างกันด้วย (สุธา ศาสตรี. 2525 : 173)

จากข้อความที่กล่าวมาพอจะสรุปในขั้นแรกนี้ได้ว่า ปัญหาที่กำลังคึกคักชีวิตมนุษย์ในปัจจุบันมีสาเหตุหลักมาจากการที่มนุษย์ ขาดการตระหนักถึงคุณค่าของชีวิตและบทบาทของตนเองที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อมรอบตัว วรรณคดีถือว่าเป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่

สะท้อนให้เห็นถึงแง่มุมต่าง ๆ ของชีวิตที่ดำรงอยู่ในสังคมและสิ่งแวดล้อมสามารถกระตุ้นเตือนให้มนุษย์ได้ตระหนักถึงคุณค่าของชีวิต เพื่อที่จะดำเนินชีวิตอย่างเป็นประโยชน์ สอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างตัวมนุษย์ สังคมและธรรมชาติ ดังนั้น การอ่านวรรณคดีก็คือการได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวของมนุษย์ในรูปแบบต่าง ๆ นั้นเอง

ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทย และคุณค่าของวรรณคดีที่กล่าวมาข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการได้ศึกษางานเขียนของ เฮนรี เดวิด ธอโร และ ท่านพุทธทาสภิกขุ พบว่า เนื้อหาและแก่นของเรื่องได้สะท้อนภาพปัญหาและ เสนอทางออกให้ปัญหาของสังคมในยุคปัจจุบันได้อย่างแจ่มชัด และเมื่อมองในแง่วิชาการการศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดระหว่างงานเขียนทั้งสอง นอกจากเป็นการศึกษามุมปัญหาของไทยเองแล้วยังเป็นการขยายขอบเขตความรู้ไปยังแนวคิดอื่น ๆ อีก อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจกันในระดับสากลขึ้นด้วย (เจตนา นาควัชระ. 2532 : 6-7) เมื่อพิจารณาถึงชีวิตและผลงานของท่านทั้งสอง ปรากฏว่ามีจุดร่วมกันทางด้านรูปแบบ และเนื้อหาที่น่าสนใจ เช่น การเป็นนักนิยมธรรมชาติ การเป็นนักปฏิบัตินิยม นักการศึกษา นักวิจารณ์การเมือง การปกครองและเศรษฐกิจ นักปฏิวัติสังคมและวัฒนธรรม หรือแม้กระทั่ง ผู้นำฝ่ายจิตวิญญาณของยุคสมัย ซึ่งพอจะสรุปถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ ดังนี้

1. นักนิยมธรรมชาติแห่งยุคสมัย เฮนรี เดวิด ธอโร และ ท่านพุทธทาส ต่างเข้าถึงธรรมชาติและตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ โดยที่ธอโรนั้นได้ชื่อว่าเป็นนักสำรวจธรรมชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์ไม้นานาชนิดอย่างเชี่ยวชาญ (Emerson. 1966) และดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายสอดคล้องกับ กฎเกณฑ์ธรรมชาติที่เขาคุ้นเคย (พจนาน จันทรสันติ. 2534 : 14) ขณะที่ท่านพุทธทาส ก็สนใจศึกษาสังเกตและบันทึกพฤติกรรมการดำรงชีวิตของสัตว์ ตลอดจนกฎเกณฑ์ธรรมชาติอย่างแจ่มแจ้ง จนสามารถนำมาประยุกต์กับหลักธรรม เพื่อสั่งสอนผู้คนทั่วไปให้เข้าใจได้โดยง่าย

2. นักต่อต้านระบบทุนนิยมและปรัชญาชีวิตที่หลงใหลวัตถุ ธอโรแสดงอาการต่อต้านความฟุ้งเฟ้อสิ้นเปลือง ในการดำเนินชีวิต โดยแสดงอาการดูแคลนวัฒนธรรมทางการค้าแบบทุนนิยมในศตวรรษที่ 19 อย่างเปิดเผย (Conn. 1989 : 175) ในขณะที่ท่านพุทธทาสถึงกับปฏิญาณตนที่จะนำผู้คนให้ออกมาจากอำนาจของวัตถุนิยมด้วยกันทั้งโลก (ปัญญานันทภิกขุ.

2536 : 34)

3. นักปฏิบัติ-ปฏิรูปวัฒนธรรมและสังคมแห่งยุคสมัย ธอโรปฏิเสธสังคมและวัฒนธรรมในยุคสมัยของตน โดยละทิ้งสังคมมุ่งสู่ป่า ณ บริเวณบึงวอลเดน เพื่อทดลองและแสวงหาชีวิตที่ดีกว่าเป็นเวลาถึง 2 ปี และกลับมาประกาศปรัชญาชีวิตที่เรียบง่ายให้กับผู้คนในสังคมทุนนิยม อีกทั้งต่อต้านสงครามและการค้าทาสในสมัยนั้นอย่างจริงจังอีกด้วย (Schneider. 1987 : 27) ท่านพุทธทาสเอง ได้ก่อตั้งสวนโมกข์ชั้นกลางป่า เพื่อศึกษาและทดลองการดำเนินชีวิตตามพุทธพจน์ครั้งสมัยพุทธกาล และเรียกร้องให้มนุษย์ได้เปลี่ยนวิถีชีวิต ก่อนที่จะพากันสู่ความวิनाศด้วยกันทั้งโลก (พระประชา ปสนนธมฺ. 2526)

4. นักวิพากษ์ วิจารณ์การเมืองการปกครองระบบคุณธรรมแห่งยุคสมัย บทความเรื่อง "Civil Disobedience" เป็นบทความที่นับว่ามีคุณค่าที่สุดเรื่องหนึ่งที่วิพากษ์วิจารณ์การปกครองของรัฐบาลและสิทธิอันพึงมีของประชาชนโดยที่ธอโรประพันธ์ขึ้นจากเหตุการณ์ในชีวิตจริง (White. 1964) ท่านพุทธทาสเอง ได้เทศนาเขียนบทความและหนังสือวิพากษ์วิจารณ์การเมืองการปกครองระบบเศรษฐกิจและคุณธรรมในยุคปัจจุบันอย่างที่ไม่เคยมีภิกษุสงฆ์รูปใดของไทยกล้ากระทำมาก่อน เพราะถือว่าเป็นการผิดประเพณีของนักบวชหรือพระ-ภิกษุสงฆ์ที่จะวิจารณ์เรื่องดังกล่าว (พระไพศาล วิสาโล. 2529)

5. นักการศาสนาและผู้นำจิตวิญญาณแห่งยุคสมัย ธอโรและท่านพุทธทาสภิกษุเป็นนักการศาสนาที่ไม่ยึดติดอยู่ในลัทธิความเชื่อของตนเองแต่ฝ่ายเดียว แต่ทว่าท่านทั้งสองพยายามแสวงหาสังฆธรรมจากลัทธิศาสนาอื่น ๆ โดยคำนึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับเป็นหลัก ธอโรเองได้ศึกษาปรัชญาศาสนาตะวันออกอย่างลึกซึ้ง (Versluis. 1990) ท่านพุทธทาสได้ศึกษาลัทธิของเพื่อน เช่น ศาสนาคริสต์ อิสลาม ฮินดู เซน มหายาน เต๋า ทั้งนี้เพราะเล็งเห็นคุณค่าของลัทธิศาสนานั้น ๆ ที่จะสามารถช่วยทำให้โลกรอดพ้นจากความทุกข์ (สันติสุข โสภณสิริ. 2536 : 36) โดยที่ท่านทั้งสองต่างเป็นนักปฏิบัติไม่ยึดติดอยู่แต่ในหลักทฤษฎีสถานที่อยู่อย่างบึงวอลเดนและสวนโมกข์พลาราม ต่างกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์แห่งยุคสมัย

6. ผลงานของท่านทั้งสองต่างมีอิทธิพลต่อความคิดในระดับสากล หนังสือเรื่อง วอลเดน (Walden) และบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ได้มีอิทธิพลต่อการ

ดาเนินชีวิตและกิจกรรมทางการเมืองทั้งต่อมหาตมาคานธี (Gandhi) และดร.มาร์ติน ลูเธอร์คิงส์ (D.R.Martin Luther Kings) ในการต่อสู้เพื่อเอกราชและความเป็นธรรมทางสังคม (Wagenknecht. 1981 : 39) ส่วนผลงานของท่านพุทธทาสได้รับความสนใจทั้งในประเทศแถบเอเชีย อเมริกา ยุโรป ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษไม่น้อยกว่า 140 เล่ม ภาษาฝรั่งเศส 15 เล่ม ภาษาเยอรมัน 8 เล่ม และยังแปลเป็นภาษาจีน ลาวและตากาล็อก อีกด้วย (สันติสุข โสภณสิริ. 2536 : 40)

เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ในประเด็นต่าง ๆ ของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุและธอโร ดังที่ปรากฏมาข้างต้นแล้วนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะได้มีการศึกษา และเปรียบเทียบแนวคิดของท่านทั้งสองที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำเอาแนวความคิดดังกล่าวมาประยุกต์ปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิต ทั้งในแง่ปัจเจกบุคคลและสังคม ซึ่งต่างก็กำลังเผชิญกับปัญหาอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้ เนื่องจากท่านทั้งสองเป็นนักคิด นักเขียน และนักการศาสนา ซึ่งแม้จะต่างยุคต่างสมัยกันแต่ท่านทั้งสองก็ได้ทุ่มเทชีวิต แสวงหาสัจธรรมและป่าวประกาศให้บุคคลร่วมยุคสมัยของท่าน ได้ตระหนักถึงคุณค่าของชีวิต และสังคม ที่ดีกว่าเก่า จนเกิดมรรคเกิดผลให้เป็นที่ยอมรับแล้วทั้งในอดีตและปัจจุบัน

จุดมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมในงานเขียนของ เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ
2. เพื่อเปรียบเทียบแนวคิดดังกล่าว ที่ปรากฏในงานเขียนของธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ

ความสำคัญของการวิจัย

1. ทำให้เข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมที่ปรากฏในงานเขียนของธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ
2. ทำให้ทราบและเข้าใจถึงจุดร่วมและจุดต่างในรายละเอียดทางความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมในงานเขียนของธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ

ขอบเขตของการวิจัย

1. จะศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมในงานเขียนของธอโร จากหนังสือ 1 เรื่อง และบทความ 3 เรื่อง โดยมีเกณฑ์การเลือกหนังสือและบทความโดยพิจารณาจากงานเขียนที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับหัวข้อที่วิจัย และเป็นที่ยอมรับอย่าง เป็นสากล ซึ่งมีหนังสือและบทความที่จะศึกษาดังนี้

1.1 หนังสือเรื่อง วอลเดน (Walden)

1.2 บทความเรื่อง

1.2.1 "Civil Disobedience"

1.2.2 "Life Without Principle"

1.2.3 "Walking"

2. จะศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมในงานเขียนของท่านพุทธทาสภิกขุ จากหนังสือ 4 เรื่อง และบทความ 4 เรื่อง ซึ่งอาศัยเกณฑ์การเลือกโดยพิจารณาจากงานเขียนที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับหัวข้อวิจัย และสามารถที่จะสะท้อนถึงแนวความคิดในแต่ละช่วงวัยของท่านพุทธทาสภิกขุ ทั้งยังคำนึงถึงลักษณะของภาษาที่มีลักษณะสากล ซึ่งมีหนังสือและบทความที่จะศึกษาค้นคว้าดังนี้

2.1 บทความเรื่อง

2.1.1 "ลึบปีนสวนโมกข์"

2.1.2 "สวนโมกข์กับธรรมชาติ"

2.1.3 "เสียงตะโกนจากธรรมชาติ"

2.1.4 "พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์"

2.2 หนังสือเรื่อง

2.2.1 ธัมมิกสังคมนิยม

2.2.2 ธรรมะกับการเมือง

2.2.3 ธรรมะกับสัญชาตญาณ

2.2.4 คนถึงธรรม - ธรรมถึงคน

ค่านิยมศัพท์เฉพาะ

คุณค่าของความเป็นมนุษย์ หมายถึง ชีวิตมนุษย์ที่มีจุดหมาย มีจิตสำนึกในการดำรงชีวิตอยู่อย่างอิสระ มีศักดิ์ศรี มีความสุขสงบ ทั้งทางร่างกาย และทางจิตใจ โดยมีความสัมพันธ์ สอดคล้อง ประสานกลมกลืนกับกฎเกณฑ์ธรรมชาติ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม

บทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อตนเอง หมายถึง ทักษะคติ วิธีการแนวปฏิบัติที่มนุษย์เองเป็นผู้กำหนดขึ้น เพื่อที่จะให้บรรลุถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์

ธรรมชาติ หมายถึง สรรพสิ่งที่ดำรงอยู่บนโลกมนุษย์ โดยมีได้เกิดขึ้นจากการกระทำโดยน้ำมือมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นนามธรรม และรูปธรรม ซึ่งประกอบด้วยตัวธรรมชาติ และกฎธรรมชาติ

คุณค่าของธรรมชาติ หมายถึง คุณประโยชน์ที่มนุษย์ได้รับจากธรรมชาติในการดำเนินชีวิตเพื่อความอยู่รอดและความสุขสงบ ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

บทบาทของมนุษย์ต่อธรรมชาติ หมายถึง ทักษะคติ แนวปฏิบัติที่มนุษย์พึงกระทำ เพื่อให้บรรลุถึงคุณค่าของธรรมชาติ ทั้งคุณค่าต่อร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา

สังคม หมายถึง หมู่มนุษย์ที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน หรือประเทศโดยที่มีระบบการต่าง ๆ สำหรับจัดสรรการดำรงอยู่ของมนุษย์ อาทิ ระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น

คุณค่าของสังคม หมายถึง ระบบต่าง ๆ ของสังคมที่เอื้ออำนวยให้มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลได้พัฒนาตนเอง ให้บรรลุถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์

บทบาทของมนุษย์ต่อสังคม หมายถึง ทศนคติ แนวปฏิบัติที่มนุษย์ในฐานะปัจเจกชน กำหนดขึ้นเพื่อปฏิบัติต่อผู้อื่นในสังคมและระบบต่าง ๆ ในสังคม อันได้แก่ ชุมชน การเมือง- การปกครอง และเศรษฐกิจ

ธรรมะ หมายถึง ธรรมชาติ ใน 4 ความหมาย

1. ตัวธรรมชาติ หมายถึง มนุษย์ ต้นไม้ ล่าธาร ฯลฯ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตามธรรมชาติ
2. กฎธรรมชาติ หมายถึง กฎต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ และกฎศีลธรรม
3. หน้าที่ของมนุษย์ที่ต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ
4. ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ

ลัทธิอุตสาหนิยม (Transcendentalism) หมายถึง ลัทธิที่เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถเข้าใจสัจจะและความถูกต้องได้ด้วยมโนธรรมของตนเอง มโนธรรมนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "อิมิตติตัญญา" (Intuition) ซึ่งหมายถึงความรู้เบื้องต้นที่มนุษย์มีมาแต่กำเนิด ช่วยให้ผู้ทุกคนรู้จักผิดถูกและรู้จักสัจจะ ตลอดจนความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การที่จิตเกิดความรู้แจ้งชัดเจนนโดยตรง ไม่ต้องอาศัยการอ้างเหตุผลหรือความรู้ อันเป็นตัวกลาง โดยมีเอมเมอร์สัน (Emerson) เป็นผู้นำกลุ่มลัทธิอุตสาหนิยมในนิวอิงแลนด์

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาชีวิต ผลงาน และบทวิจารณ์ชีวิตและผลงานของ เฮนรี เดวิด ธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ
2. ศึกษาสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม การเมืองและเศรษฐกิจในยุคของ เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ
3. ศึกษางานเขียนของ เฮนรี เดวิด ธอโร และงานเขียน ของท่านพุทธทาสภิกขุ ตามเกณฑ์การเลือกงานเขียนที่กำหนดไว้
4. ศึกษาหลักวิธีการตีความหลักธรรมในพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุจากหนังสือ

ภาษาคน-ภาษาธรรม และ คริสต์ธรรม-พุทธธรรม

5. ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมในงานเขียนของ เฮนรี เดวิด ธอโร โดยแยกศึกษาเป็นประเด็นดังต่อไปนี้

5.1 มนุษย์ : คุณค่าของความเป็นมนุษย์ และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง

5.2 ธรรมชาติ : คุณค่าของธรรมชาติ และบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ

5.3 สังคม : คุณค่าของสังคม และบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อสังคม

6. ศึกษาแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมในงานเขียนของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยแยกประเด็นศึกษาตามข้อ 5.1, 5.2, และ 5.3

7. เปรียบเทียบแนวคิดงานเขียนของธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคม โดยมีหัวข้อดังต่อไปนี้

7.1 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

7.1.1 มนุษย์กับตนเอง

- 1) คุณค่าของความเป็นมนุษย์
- 2) บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง

7.1.2 มนุษย์กับตัวธรรมชาติ

- 1) คุณค่าของตัวธรรมชาติ
- 2) บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตัวธรรมชาติ

7.1.3 มนุษย์กับกฎธรรมชาติ

- 1) คุณค่าของกฎธรรมชาติ
- 2) บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติ

7.2 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม

7.2.1 มนุษย์กับมนุษย์

- 1) คุณค่าของชุมชน
- 2) บทบาทของมนุษย์ต่อชุมชน

7.2.2 มนุษย์กับการเมือง

- 1) คุณค่าของระบบการเมือง
- 2) บทบาทของมนุษย์ต่อระบบการเมืองการปกครอง

7.2.3 มนุษย์กับเศรษฐกิจ

- 1) คุณค่าของระบบเศรษฐกิจ
- 2) บทบาทของมนุษย์ต่อระบบเศรษฐกิจ

8. สรุป อภิปรายผลการวิจัยเกี่ยวกับจุดเหมือนและจุดต่างระหว่างแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ดังกล่าว ที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของ ธอโร และ ท่านพุทธทาสภิกขุ

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับลัทธิ ปรัชญา และศาสนาที่มีอิทธิพลต่อแนวคิด และ วรรณกรรมของ เฮนรี่ เดวิด ธอโร
2. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับชีวิตและผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ
3. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับหลักการตีความพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุ
4. เอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับหลักคำสอนเรื่อง มนุษย์กับสังคมและธรรมชาติในศาสนา ตะวันออก

1. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับ ลัทธิ ปรัชญา และศาสนาที่มีอิทธิพลต่อแนวคิด และ วรรณกรรมของ เฮนรี่ เดวิด ธอโร

เอกสารและงานวิจัยต่อไปนี้แสดงให้เห็นว่า ธอโร นอกจากจะได้ศึกษาและได้รับ อิทธิพลทางด้านแนวคิดและวรรณกรรมจากนักคิด นักเขียนทางโลกตะวันตกแล้ว ธอโรยังขยาย ขอบเขตความรู้ของตนมายังปรัชญาศาสนาตะวันออก โดยศึกษาลัทธิศาสนาฮินดู พุทธ เต๋า และ ชงจื้ออย่างลึกซึ้ง ซึ่งหลักฐานต่าง ๆ ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในงานเขียนเกือบจะทุกชิ้น ของธอโร ตลอดจนทั้งวิถีการดำเนินชีวิตของธอโร ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

ฮองโบ ตัน (Hongbo Tan) ได้ศึกษาเอาไว้ว่า ธอโรและเอ็มเมอร์สันให้ความสำคัญ ต่องานนิพนธ์คลาสสิก 4 เล่มของชงจื้อเป็นอย่างมาก งานนิพนธ์คลาสสิก 4 เล่ม

ประกอบ ด้วย ต้า-ฮิว (Ta-Hsueh) ชง-หยาง (Chung-Yung) หลาน-หยู (Lan-yu) และเม่งจื่อ (Mung-Tzu) อันถือว่าเป็นนิพนธ์ชิ้นสำคัญของลัทธิขงจื้อ หนังสือทั้ง 4 เล่มนี้เน้นถึงคุณค่าอันถือว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่มีมาแต่กำเนิด และมนุษย์สามารถที่จะบรรลุถึงความดีนี้ได้ด้วยการตระหนักและเข้าใจความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติชีวิตของตนเองตลอดจนความเป็นเอกภาพของสวรรค์ มนุษย์ และธรรมชาติ ซึ่งความคิดดังกล่าวจะตรงกันข้ามกับความเชื่อของคริสต-ศาสนิกายคาลาวินิสต์ (Calvinist) ในสมัยนั้นที่เชื่อว่ามนุษย์ตกอยู่ในสภาวะที่ล้มเหลวมีบาปติดตัวมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษคู่แรกของโลก และการที่มนุษย์จะรอดพ้นจากบาปกรรมนี้ก็ด้วยพระกรุณาของพระเจ้าเป็นเจ้าเท่านั้น ด้วยเหตุแห่งความเชื่อนี้ทำให้ออโรและเอ็มเมอร์สันสนใจแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในงานนิพนธ์คลาสสิก 4 เล่ม ของขงจื้อเป็นอย่างยิ่ง จนถือเป็นแหล่งแห่งความรู้และเป็นแหล่งแห่งแรงบันดาลใจของพวกเขาทีเดียว (Tan, 1989)

อูย ยอง คิม (Eui-Yeong Kim) เป็นอีกผู้หนึ่งที่ศึกษาค้นคว้าอิทธิพลของศาสนาปรัชญาตะวันออกที่มีต่อออโร โดยศึกษาธรรมชาติของลัทธิอุตสาหนิยม (Transcendentalism) และเหตุที่ทำให้เกิดลัทธิอุตสาหนิยมในนิวอิงแลนด์ โดยชี้ให้เห็นว่าลัทธิอุตสาหนิยม มิใช่เป็นเพียงแต่การเคลื่อนไหวทางด้านวรรณกรรมหรือทางด้านศาสนาเท่านั้น แต่ทว่าเป็นการปฏิวัติวัฒนธรรมของอเมริกาที่เดียว นักคิด นักเขียนในลัทธิอุตสาหนิยมนี้ต่างเป็นหนี้บุญคุณต่อการเคลื่อนไหวของลัทธิโรแมนติก (Romantic) และแนวความคิดทางด้านปรัชญาและศาสนาตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ออโร เอ็มเมอร์สัน และวิทแมน ซึ่งถือว่าเป็นผู้นำแนวคิดปรัชญาและศาสนาทางตะวันออกของอเมริกาในยุคสมัยนั้น ออโร เอ็มเมอร์สันและวิทแมนต่างก็สร้างสรรค์รูปแบบงานวรรณกรรมที่แปลกใหม่ขึ้นมาสำหรับโลกใหม่ของชาวอเมริกา โดยเฉพาะ ออโรเองถึงกับนำแนวความคิดนี้เป็นศูนย์กลางของการเติบโตในฐานะปัจเจกบุคคลที่แตกต่างออกไปและเป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ใด ๆ นักวิชาการที่ศึกษาชีวิตและผลงานของออโรส่วนใหญ่มองเห็นพ้องต้องกันว่าออโรคุ้นเคยกับแนวคิดปรัชญาและศาสนาทางตะวันออก หลังจากที่เขาจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ในปี ค.ศ. 1837 แต่ก็มีหลักฐานที่บ่งชี้ว่าออโรเริ่มสนใจค้นคว้าแนวความคิดดังกล่าวของตะวันออกตั้งแต่เป็นนักศึกษาชั้นปีที่ 1 และเมื่อศึกษานชั้นสูงขึ้น ออโร ก็ได้มีโอกาสศึกษางานของวิกเตอร์ คอนซิน (Victor Cousin) โดยเฉพาะเรื่อง แนะนำสู่ประวัติปรัชญา (Introduction to History of Philosophy)

ซึ่งถือว่าเป็นสื่อกลางที่ทำให้ธอโรสโนวและศึกษางานนิพนธ์ที่สำคัญทางตะวันออก หนังสือเรื่องดังกล่าวนี้นำธอโรสู่ความซาบซึ้งในวรรณคดีทางศาสนาฮินดู เรื่องภควัทคีตา อีกทั้งนำธอโรสู่ลัทธิขงจื้อ ตลอดจนลัทธิเต๋า ซึ่งล้วนมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของธอโรตลอดทั้งชีวิต งานวิจัยได้ศึกษาต่อไปอีกว่า ธอโรได้นำเอาความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดในระยะแรกจากเอ็มเมอร์สัน (Emerson) เอ บราวสัน (Browson) และวิกเตอร์ คอนสตัน และจากการทุ่มเทศึกษางานวรรณคดีคลาสสิกของโรมันและกรีก กวีนิพนธ์ในศตวรรษที่ 17 และกวีนิพนธ์โรแมนติกของ เกอร์เธ (Goethe) เวดสเวิร์ท (Wordsworth) และ โคลริจด์ (Coleridge) มาหลอมรวมเข้ากับแนวคิดปรัชญาศาสนาตะวันออกที่ธอโรได้ศึกษานในระยะต่อมา (Kim. 1991)

อาร์เธอร์ เจมส์ เวอร์สลูอิส (Arthur James Versluis) ได้ทำวิจัยสอดคล้องกับงานวิจัยของ อูย ยอง คิม โดยศึกษาว่าธอโรนั้นเป็นผู้ถือสันโดษโดยใช้ชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ แม้ว่าเขาได้รับอิทธิพลจากลัทธิพิธาโกรเรียนนิยม (Pythagoreanism) ที่เรียบเรียงขึ้นโดยอัลคอตต์ (Alcott) แต่ทว่าคัมภีร์ทางศาสนาของเอเชียที่ธอโรได้ศึกษาอย่างจริงจัง กลับมีผลต่อความคิดและการดำเนินชีวิตของธอโรอย่างลึกซึ้ง การใช้ชีวิตจุดจุดชีพในป่าบริเวณบึงวอลเดน (Walden) การถือมังสวิรัตินิยมบริโภคเนื้อสัตว์ การยึดถือความบริสุทธิ์ทางศีลธรรม นับว่าเป็นการแสดงออกของคาสอนจากซีกโลกตะวันออกที่ได้สะสมหลอมรวมอยู่ในตัวของธอโรเกือบทั้งสิ้น เมื่อเปรียบเทียบกับเอ็มเมอร์สันแล้ว สิ่งต่าง ๆ ที่ธอโรถือปฏิบัติจะกลายเป็นแค่เพียงการจินตนาการที่อยู่ ความคิดของเอ็มเมอร์สันเท่านั้นเอง ธอโรได้แสดงความเคารพโดยตรงต่อคาสอนของศาสนาตะวันออกเขากล่าวอย่างเปิดเผยถึง พระพุทธเจ้า ภควัทคีตา กฎแห่งมานู และอุปนิษทไว้นางานเขียนของเขา แม้ว่าธอโรกับเอ็มเมอร์สันจะแตกต่างกันในด้านการลงมือปฏิบัติตามแนวความเชื่อของตนเอง แต่ทั้งสองก็สนใจปรัชญาศาสนาทางตะวันออก มากกว่าผู้ใดในนิวยอร์กในช่วงกลางศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะธอโรแสวงหาและศึกษาปรัชญาดังกล่าว เพื่อที่จะดำเนินชีวิตตามสิ่งที่เขาได้ศึกษาและตระหนักเสมอว่าเป็นลัทธิธรรมที่ไม่มีวันตาย เวอร์สลูอิส เน้นให้เห็นว่าคาสอนทางศาสนาของเอเชียเหล่านี้มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต ณ ป่าบริเวณบึงวอลเดนของธอโรอย่างยิ่ง (Versluis. 1990)

จากผลงานวิจัยของเดวิด เคลด สมิธ (David Clade Smith) ได้ศึกษากิจกรรมในชีวิตประจำวันที่ธอโรถือปฏิบัติตลอดมาคือการเดินไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง โดยได้ตั้งข้อสังเกตไว้หลายข้อ อาทิ ทำไมธอโรจึงอุทิศเวลาให้กับการเดินมากกว่ากิจกรรมอื่น ๆ ในชีวิต การเดินมีผลกระทบต่อชีวิตประจำวัน ความเชื่อส่วนตัวตลอดจนงานเขียนของธอโรอย่างไร และประการสุดท้ายประสบการณ์ที่ธอโรได้รับจากการเดินนี้ทำให้เขาบรรลุถึงอะไรในฐานะมนุษย์คนหนึ่งและในฐานะสมาชิกที่มีลักษณะไม่เหมือนใครของลัทธิอุตสาหนิยม โดยสรุปคำตอบได้ว่าการเดินมีผลต่อประสบการณ์ทั้งชีวิตภายนอกและประสบการณ์ชีวิตด้านใน กล่าวคือการเดินทำให้ธอโรได้รู้จักธรรมชาติและพื้นที่ในบริเวณป่าเมืองคอนคอร์ด จนกลายเป็นนักสำรวจป่าที่ชาวเมืองยอมรับ แต่ที่สำคัญที่สุดการเดินมีผลต่อชีวิตด้านในของธอโรมากที่สุด ทำให้เขาได้สำรวจตนเอง สังเกตและเข้าใจชีวิตด้านในซึ่งถือว่าเป็นประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ (Smith. 1989)

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่าความสำคัญของการเดินที่ธอโรปฏิบัติเสมอมา มีความสอดคล้องกับการเดินธุดงค์และการเดินจงกรม ซึ่งเป็นหลักการปฏิบัติธรรมเพื่อประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ ของพระสงฆ์ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ที่ถือว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถเข้าถึงสัจธรรมหรือความรู้แจ้งในความจริงของชีวิตได้

นอกจากนั้น รัตนา ธัญญาพิธิ ได้วิจัยปรัชญามนุษย์กับธรรมชาติของเอ็มเมอร์สัน ซึ่งถือเป็นผู้มีอิทธิพลทางความคิดต่อธอโรอย่างมากคนหนึ่ง โดยศึกษาแนวความคิดของเอ็มเมอร์สันว่าเอ็มเมอร์สันเชื่อว่ามนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจิตวิญญาณร่วมกันเป็นวิญญาณสากล ซึ่งแทรกซึมอยู่ในตัวมนุษย์สถิตอยู่ในธรรมชาติ อยู่ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง ด้วยเหตุนี้มนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน และมีจิตวิญญาณร่วมกันในวิญญาณสากล มนุษย์จึงมีพลังศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตน การที่ความคิดและการกระทำของมนุษย์จะมีคุณค่าต่อตนเอง และต่อเพื่อนมนุษย์ได้นั้น มนุษย์จะต้องรู้จักธรรมชาติของตนเองเพื่อจะเข้าใจและรู้จักธรรมชาติอื่นๆ อันเป็นผลทำให้มนุษย์เข้าใจความสัมพันธ์ของตนเองกับธรรมชาติ เมื่อเกิดความรู้ความเข้าใจธรรมชาติของตนเองและธรรมชาติรอบกายแล้ว มนุษย์จะมองเห็นคุณค่าของตนเองจนเกิดความไว้วางใจในตัวเองและความไม่เห็นแก่ตัว ถือประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ (รัตนา ธัญญาพิธิ. 2528)

จากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่กล่าวมาทั้งหมดในเบื้องต้นนี้ สามารถสรุปได้ว่า ธีโอรได้รับอิทธิพลแนวคิด ปรัชญาและศาสนาจากตะวันออกอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นศาสนาฮินดู พุทธ ขงจื้อ และเต๋า ซึ่งปรัชญาศาสนาดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดลงในงานเขียนของธีโอรตลอดจนการดำเนินชีวิตของธีโอรเองอีกด้วย

2. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับชีวิตและผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ

พระเมธีธรรมาภรณ์ ได้เปรียบเทียบแนวคิดท่านพุทธทาส กับ ซาตร์ (Sarter) นักปราชญ์ลัทธิอัตถิภาวนิยม (Existentialism) ไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งถือว่าเป็นแม่แบบสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ ถึงแม้ว่างานวิจัยของพระเมธีธรรมาภรณ์จะเป็นการเปรียบเทียบในขอบข่ายของวิชาปรัชญา แต่ก็มีความสอดคล้องกับงานวิจัยชิ้นนี้อย่างยิ่ง โดยท่านเมธีธรรมาภรณ์ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการเปรียบเทียบว่าเป็นการขยายขอบฟ้าแห่งความรู้ และการลบล้างทัศนคติให้เจียบคมพอที่จะหยั่งรู้สัจธรรมสากล ซึ่งคำตอบของการเปรียบเทียบแนวคิดกันนั้นไม่จำเป็นต้องลงรอยด้วยความเหมือนกันเสมอไป การมุ่งที่จะค้นคว้าหาว่าปรัชญานั้น ๆ เหมือนกันอย่างไรบ้างนับว่าเป็นทัศนคติที่ผิด แท้จริงนั้นการเปรียบเทียบหลักปรัชญาอาจเป็นการแสวงหาข้อแตกต่างในปรัชญาที่ดูเผิน ๆ แล้ว เหมือนกันการเปรียบเทียบทางปรัชญานั้นความแตกต่างถือว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจและมีคุณค่าพอ ๆ กับความเหมือนกัน การเปรียบเทียบเพื่อความเหมือนกันแต่ฝ่ายเดียว นับว่าเป็นการกระทำที่มีอคติ พระเมธีธรรมาภรณ์ศึกษาต่อไปว่า จุดร่วมของนักคิดทั้งสอง อยู่ที่การมุ่งศึกษาเรื่องและวิธีแก้ไขปัญหาโดยเสนอหัวข้อที่ศึกษาดังนี้

1. นักคิดทั้งสองท่านมองชีวิตอย่างไร และเห็นว่าชีวิตมนุษย์มีธรรมชาติอย่างไร
2. นักคิดทั้งสองท่านเห็นว่าอะไรคือต้นเหตุของปัญหาหรือความทุกข์ของชีวิต
3. นักคิดทั้งสองเสนอวิธีแก้ปัญหาวีชีวิตอย่างไร
4. ผลของวิธีการนั้นเป็นอย่างไร

สรุปคำตอบว่าท่านทั้งสองแนะนำให้รู้จักตนเองและสภาพปัญหา โดยการศึกษาตนเองแล้วทดลองแก้ปัญหาวีชีวิตตามแนวคำสอน และวิธีการที่ได้แสดงไว้อย่างละเอียดในงานเขียนของท่านทั้งสอง ซึ่งใครจะใช้วิธีการใดนั้นขึ้นอยู่กับทัศนคติของแต่ละบุคคล การนำ

ไปใช้นั้นระยะแรกอาจจะเป็นการลองผิดลองถูก แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปจนถึงเวลาที่เหมาะสม ก็จะสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ด้วยตนเองโดยมิจำเป็นต้องบอกว่าเป็นของลัทธิใดหรือแนวคิดใด ทั้งนี้สิ่งที่จำเป็นที่สุดก็คือ จะต้องมีการนำเอาคาสอน หรือแนวคิดนั้น ๆ ไปปฏิบัติใช้ใน ชีวิตประจำวันให้เห็นจริง ดังความประสงค์ของท่านพุทธทาส ซึ่งก็สอดคล้องกับแนวคิดของ ชาตรี เช่นกัน (พระเมธีธรรมาภรณ์. 2533)

ผลการวิจัยของ ดร.สุวรรณา สถาอานันท์ (2535) เรื่องปรัชญาพุทธทาส กับ มหายานธรรม พบว่า ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอพื้นฐานการเข้าใจพุทธธรรมด้วยหลักสากลภาวะ 4 ประการ ได้แก่ ภาวะสากลแห่งธรรมะ คือคาสอนเรื่องธรรมะคือธรรมชาติ ภาวะธรรม ทางภาษา คือ การอธิบายเรื่องภาษาคน-ภาษาธรรม ภาวะสากลในการบรรลุธรรม คือ การ อธิบายว่าเป็นความนิยมเอียงตามธรรมชาติของสรรพสัตว์ที่จะบรรลุธรรม และภาวะเสมอกัน ในทางสังคมคือคาสอนเรื่องความเสมอภาคกันในสังคมของเหล่าสรรพสัตว์ในการพัฒนาตน เองเพื่อบรรลุธรรม ซึ่งหลักปรัชญาของท่านพุทธทาสภิกขุที่กล่าวมาทั้งหมดนี้มีความสอดคล้อง กับแนวคิดคิดพื้นฐานแห่งนิยามมหายาน ที่ท่านนาคคารุณ และท่านอสังคะได้วางไว้เช่นกัน (สุวรรณา สถาอานันท์. 2535)

ชานาญ อิมสะอาด ได้ศึกษาชีวิตและผลงานด้านวรรณกรรมของท่านพุทธทาสไว้ อย่างละเอียดและเป็นระบบ โดยศึกษาและวิเคราะห์ชีวิตประจำวันด้านการดำเนินชีวิต การ ศึกษา การเผยแพร่ศาสนา การประพันธ์ ตลอดจนรวบรวมรายชื่อผลงานด้านวรรณกรรมของ ท่านไว้ทั้งหมด โดยสรุปสาระสำคัญได้ว่า วรรณกรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นภาษาที่ง่าย ๆ แต่ทว่ามีพลัง และเป็นไฟส่องทางชีวิตได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือ คริสต์ธรรม- พุทธธรรม ภาคภาษาอังกฤษ ได้ทำให้ชาวตะวันตกผู้สนใจปรัชญา และพุทธศาสนา ต่างให้ ความสำคัญ และศึกษากันเป็นจำนวนมากและถึงกับมีผู้ เสนอหนังสือเล่มนี้เพื่อขอรับรางวัล โนเบลอีกด้วย กล่าวกันว่าธรรมะที่ท่านพุทธทาสให้ความสนใจมากที่สุดคือ ธรรมะในหัวข้อ "อนัตตา" ซึ่งเป็นเรื่องการดับ "ตัวกู-ของกู" และที่สำคัญวรรณกรรมทางศาสนาของท่าน อาจารย์พุทธทาสภิกขุ จะมีทั้งหมดธรรมประยุกต์ เพื่อประโยชน์ของปัจเจกบุคคล และหมวด แสดงธรรมประยุกต์เพื่อสังคม โดยท่านได้ประพันธ์ในรูปของร้อยแก้วและร้อยกรอง ตลอดจน งานด้านเทศนาและบรรยายธรรม นอกจากท่านจะเป็นนักประพันธ์ดังที่กล่าวมาแล้ว ท่านยัง

เป็นนักหนังสือพิมพ์ เขียนบทความลงตีพิมพ์ในโรงพิมพ์ของคณะธรรมทานและยังมีผลงานต่าง ๆ ที่ได้รับการตีพิมพ์ในนิตยสารทั่วไปอีกด้วย (ชานาญ อิมสะอาด. 2519)

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า แม้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุ จะเป็นพระภิกษุฝ่ายเถรวาท แต่งานเขียนของท่านแสดงให้เห็นว่าท่านพุทธทาสภิกขุเอง ยังให้ความสำคัญและศึกษาลัทธิศาสนานิกายอื่น ๆ อีกด้วย และที่สำคัญท่านได้พยายามแสดงให้เห็นความจริงที่เป็นสากลที่มีอยู่ในแก่นของแต่ละศาสนา ซึ่งนับว่างานเขียนของท่านมีความเป็นสากลอย่างมากทีเดียว

3. เอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับหลักการตีความพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุ

เอกสารที่เกี่ยวกับการตีความพุทธธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ และหลักการตีความเรื่อง ภาษาคน-ภาษาธรรม

เราอาจกล่าวได้ว่าก่อนที่จะศึกษาแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ จำเป็นต้องศึกษาหลักการตีความพุทธธรรมของท่านเสียก่อน เพราะท่านพุทธทาสภิกขุได้ตีความหลักพุทธธรรมต่างไปจากที่ยึดถือกันมาแต่เดิม ซึ่งเจือปนด้วยลัทธิพราหมณ์และไสยศาสตร์ การตีความใหม่ของท่านเป็นการทวนกลับไปหาเนื้อแท้ของศาสนา (เกศแก้ว ชวลิต. 2525 : 73) อย่างไรก็ดีตามเพื่อจะให้เห็นได้เข้าถึงธรรม และสามารถนำธรรมะไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้อย่างสอดคล้องกับยุคสมัย ท่านพุทธทาสจึงได้เสนอหลักการตีความพุทธศาสนาโดยใช้หลักแบ่งแยก ภาษาคน-ภาษาธรรมขึ้นเพื่อให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจความหมายตรงกัน ปัญหาของการศึกษาพุทธศาสนาแล้วตีความไม่ตรงกัน เป็นเพราะความเข้าใจต่างกัน ซึ่งถ้าเราได้ทำความเข้าใจเรื่องภาษาแล้วอาจยุติปัญหาได้ในระดับหนึ่ง เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้มีผู้ศึกษาไว้หลายท่าน อาทิ

ปรีชา ช้างขวัญยืน (2534) ได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องภาษาคน-ภาษาธรรม พอสรุปสาระได้ว่า ในการตีความหลักธรรมในพุทธศาสนานั้น ท่านอาจารย์พุทธทาสได้ใช้มันเทศวันตก และ เรื่องซึ่งคนกำลังสนใจกันอยู่ในปัจจุบัน เช่น สภาวะแวดล้อมทางการเมืองการศึกษา มาเป็นแนวทางการตีความพุทธธรรม ท่านอาจารย์พุทธทาส มีวิธีอธิบายคำสำคัญหลายคำที่เหมาะสมกับคนรุ่นใหม่ เช่นคำว่า เกิด ตาย มาร เบรต สวรรค์ นรก ฯลฯ

พระไพศาล วิสาโล (2529) ได้ให้ความเห็นพอสรุปได้ว่า ภาษาของท่านพุทธทาส-ภิกขุ มีลักษณะเฉพาะ ถ้อยคำที่ท่านใช้หลายคำมีความหมายต่างไปจากที่นิยมใช้กันในภาษาพูด และภาษาเขียนโดยทั่วไป ซึ่งอาจแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ประการแรก ความหมายที่เป็นของเดิมแท้ต่อมาถูกทำให้คลาดเคลื่อน มีคนเข้าใจผิดกันมากเช่น คำว่าชาติ ซึ่งคนทั่วไปหมายถึงการเกิดขึ้นเป็นรูปร่างขึ้นมา ประการที่สอง ความหมายในระดับลึกลงไปซึ่งคนทั่วไปไม่รู้ คงสนใจแต่ความหมายระดับพื้น ๆ ซึ่งแม้จะเป็นความหมายที่ถูกต้องโดยอรรถ แต่ก็มีความหมายเพียงด้านเดียว ประการที่สามความหมายที่ท่านตีความใหม่ และยังรักษาเค้าเงื่อนเดิมเอาไว้ เช่น พระเจ้า ท่านตีความว่าเป็นบรมธรรม ดังที่นิพพานก็เป็นพระเจ้าด้วย ดังนั้นในหลายกรณีเป็นการใช้ภาษาธรรม ใครที่คุ้นเคยแต่เฉพาะ "ภาษาคน" จะเข้าใจสาระของท่านได้ยาก เมื่อท่านพูดถึง พระเจ้า เทวดา ตลอดไปจนถึง นายทุน กรรมมาชีพ ท่านมิได้หมายความว่าเข้าใจกัน แต่มีความหมายพิเศษออกไป

นอกจากนั้น แจคสัน (Jackson. 1988) ยังได้ศึกษาไว้พอสรุปได้ว่า จิตว่างถือเป็นหลักทางศาสนาพุทธ ที่สำคัญของท่านอาจารย์พุทธทาสที่ได้ตีความขึ้นมาใหม่ จากคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ท่านอาจารย์พุทธทาสได้เห็นว่า จิตว่างเป็นกุญแจสำคัญที่จะเปิดเผยไขข้อสงสัยสู่จุดหมายทางศาสนาของพุทธศาสนา และเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติที่สำคัญต่อการบรรลุถึงเป้าหมายของชีวิตในฐานะปัจเจกบุคคล และในฐานะชีวิตทางสังคม การตีความเรื่องจิตว่าง จากคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ท่านพุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นเรื่องใหม่ที่ยังไม่มีภิกษุรูปใดฝ่ายเถรวาทกระทำมาก่อน เพราะเรื่องจิตว่างเป็นของนิกายมหายานและฝ่ายเซน ดังนั้นเพื่อที่จะนำเรื่องจิตว่างออกเผยแพร่สู่ศาสนิกชนฝ่ายเถรวาท ท่านอาจารย์พุทธทาสจึงจำเป็นต้องเสนอทฤษฎีการตีความขึ้นมาใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามกับการวิเคราะห์ และการอ่านคัมภีร์ที่ได้รับการสอนสืบทอดกันมาเป็นเวลานานของคณะสงฆ์ไทย หลักการตีความพุทธธรรมของท่านอาจารย์พุทธทาส แตกต่างจากประเพณีดั้งเดิม โดยมีลักษณะที่สำคัญคือ ประการแรก ท่านเสนอทฤษฎี ภาษาคน-ภาษาธรรม ขึ้นมาเพื่อใช้ในการอ่านตีความ พระไตรปิฎกและพระสูตรต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา ประการที่สอง ท่านอาจารย์พุทธทาสจะอ่านคัมภีร์ทางพุทธศาสนาอย่างเลือกสรร ท่านปฏิเสธในส่วนของอภิธรรมโดยถือว่าไม่ใช่พุทธพจน์ของพระพุทธเจ้า แต่เขียนขึ้นมาในชั้นหลัง นอกจากนั้นท่านยังปฏิเสธการตีความหลักธรรม

บางส่วนของพุทธโฆษาจารย์ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่เจืออยู่ด้วยเรื่องราวทางไสยศาสตร์และพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ ที่มีอิทธิพลต่อคณะสงฆ์ไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ ประการสุดท้าย ท่านเชื่อมั่นต่อหลักการแสดงความคิดเห็นได้เถียงและการวิพากษ์เพื่อหาข้อสรุปอย่างมีเหตุผล

อย่างไรก็ตาม ท่านพุทธทาสได้ให้เหตุผลในการเสนอ ภาษาคน-ภาษาธรรม เอาไว้ว่าภาษาคนจะใช้กับการศึกษาปฏิบัติธรรมขั้นสูงให้เข้าใจไม่ได้ จึงจำเป็นต้องศึกษาภาษาธรรมของศาสนา ซึ่งเป็นถ้อยคำที่แสดงความหมายที่พระพุทเจ้าทรงใช้ ดังนั้นการศึกษาธรรมจึงควรรู้ภาษาคน คือรู้อย่างคนธรรมดา และภาษาธรรมคือภาษาที่มีความหมายลึกจริง ตรงตามพุทธวจนะ ภาษาคนเป็นภาษาโลกโดยมีวัตถุประสงค์เป็นพื้นฐาน ส่วนภาษาธรรม เป็นภาษานามธรรม ตัวอย่างคำ เช่น พระธรรม ในภาษาคน หมายถึงคัมภีร์ หรือหนังสือธรรมที่อยู่บนตู้ที่ใช้แสดงธรรม แต่ในภาษาธรรมหมายถึงตัวธรรมชาติแท้ ๆ กฎของธรรมชาติหน้าที่ของมนุษย์ตามกฎหมายของธรรมชาติ และผลอันเกิดจากการประพฤติถูกต้องตามกฎหมายธรรมชาติ เป็นต้น (พุทธทาส-พุทธธรรม, 2531)

4. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอน เรื่องมนุษย์กับสังคมและธรรมชาติ ในศาสนาตะวันออก

สุวรรณ สภาอานันท์ (2535) ได้วิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และสังคม การเมืองการปกครองที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนทางศาสนาตะวันออก โดยสรุปสาระสำคัญได้ว่า แนวคิดและหลักคำสอนในปรัชญาศาสนาตะวันออกเกือบจะทุกสำนักไม่ว่าจะเป็นพุทธปรัชญา ลัทธิฮินดู ขงจื้อ และแม้กระทั่งลัทธิเต๋าต่างให้ความสำคัญกับมนุษย์แทบทั้งสิ้น โดยพิจารณาว่ามนุษย์นั้นคือ ผู้ที่ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นในสังคม และมนุษย์เองก็เป็นผู้ที่จะทำให้ปัญหานั้น ๆ ลุล่วงไปได้ ดังนั้นมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในสายตาของนักปราชญ์ทางตะวันออก และในการที่มนุษย์จะแก้ปัญหาทั้งในด้านปัจเจกบุคคล และสังคมได้นั้น จำเป็นจะต้องศึกษาเพื่อหาคำตอบว่า มนุษย์ดำรงอยู่ได้อย่างไรในสังคม การเมือง การปกครอง มนุษย์ควรอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติอย่างไร การสอนให้คนเป็นมนุษย์จะกระทำได้ดีหรือไม่ และการเชื่อมประสานระหว่างจิตวิญญาณและกิจการมทางการเมืองกระทำได้อย่างไร ซึ่งแต่ละคำถามที่กล่าวมา ต่างก็เป็นความพยายามของนักปราชญ์ในแต่ละสำนัก

ที่จะต้องตอบคำถามเหล่านั้น อาทิ สำนักขงจื้อ พยายามสั่งสอนหรือหาคำตอบ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับคนอื่นในสังคม สำนักเต๋าพยายามจะตอบคำถามเกี่ยวกับมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมการเมือง ส่วนทางด้านพุทธปรัชญาก็พยายามหาคำตอบเกี่ยวกับมนุษย์กับตนเองและธรรมทางด้านศาสนาฮินดูก็สั่งสอนเกี่ยวกับมนุษย์กับพระเจ้า

นอกจากนั้น ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2531) ได้วิเคราะห์แนวคิดตะวันออกและการแสวงหาอิสรภาพทางจิต ซึ่งสรุปสาระได้ว่า ปรัชญาตะวันออกมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการเผยแพร่สังคมนิยม ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงระบบ และวัฒนธรรมทุนนิยม โดยชี้ให้เห็นจิตสำนึกแห่งตะวันออก และความหมายของสิ่งที่เรียกว่า วิธีแห่งการปลดปล่อย หรือวิธีแห่งการหลุดพ้น ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะของปรัชญาทางตะวันออกที่เน้นการแสวงหาความเข้าใจโดยผ่านประสบการณ์ชีวิต ซึ่งจะแตกต่างกับปรัชญาตะวันตก ที่ใช้วิธีการคิดสำนึกทางทฤษฎีการวิจัยและการทดลองเพื่อให้เข้าใจความเป็นจริง

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า ทั้งธอโร และพุทธทาสภิกขุ ต่างทุ่มเทชีวิตให้กับการศึกษา และการปฏิบัติตน เพื่อแสวงหาแก่นแท้ของชีวิต โดยมีปรัชญาศาสนาตะวันออกเป็นพื้นฐานที่สำคัญ และเมื่อได้พิจารณาถึงผลงานที่ทั้งสองได้สร้างสรรค์ขึ้นตลอดชีวิต ก็จะมีพบกับความลุ่มลึก และความเจียมตนของการถอครหัสหลักคำสอนนั้น ๆ อันเป็นการท้าทายสติปัญญาของชนรุ่นหลัง ที่จะต้องศึกษาทำความเข้าใจ เพื่อประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะอันเป็นสากลของสิ่งที่เรียกว่า ความจริงซึ่งมิสามารถขีดจำกัดไว้ด้วยขอบเขตทางภูมิศาสตร์ กาลเวลา และภาษา ได้อย่างใด

บทที่ 2

สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคของเฮนรี เดวิด ธอโร = และท่านพุทธทาสภิกขุ

บริบททางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง สภาพความเป็นไปทางสังคม ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ ปรัชญา ศาสนา การเมืองการปกครอง และสภาพเศรษฐกิจ ถือว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดต่องานวรรณกรรมของนักประพันธ์ในแต่ละยุคจนยากที่จะแยกออกจากกันได้ ทั้งนี้ เนื่องจากนักประพันธ์มักจะนำเอาวัตถุดิบในการเขียนมาจากสังคมและวัฒนธรรมนั่นเอง (วิภา กงกะนันท์. 2532 : 72)

ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่องานวรรณกรรมนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งถึงกับมีผู้เปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่องานวรรณกรรมเอาไว้ว่า มวลสารไม่สามารถแยกออกมาจากสนามแห่งแรงได้จันใด วรรณกรรมก็ยากที่จะแยกตัวออกมาจากสังคมหรือวัฒนธรรมได้จันนั้น ทั้งนี้ เนื่องจากรวมเปรียบเสมือนจุดศูนย์รวมแห่งแรงผลักดันต่าง ๆ ทางวัฒนธรรมที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องอยู่ในสังคมนั่นเอง (ZIFF. 1987 : XI)

อย่างไรก็ตามมีนักวิจารณ์วรรณกรรมบางกลุ่มได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่าการตีความหรือการให้คุณค่าต่องานวรรณกรรมในแต่ละยุคคนนั้นควรที่จะคำนึงถึงแต่เฉพาะตัวงานวรรณกรรมเท่านั้น ไม่จำเป็นจะต้องให้ความสำคัญต่อบริบททางสังคมและวัฒนธรรมแต่อย่างใด แต่ทว่าแนวความคิดดังกล่าวยังคงหาข้อสรุปที่แน่นอนไม่ได้ และปรากฏเป็นข้อโต้แย้งที่ยังคงถกเถียงกันในหมู่นักวิจารณ์วรรณกรรมเสมอมา (เจตนา นาควิริยะ. 2537 : 273)

สำหรับในทัศนะส่วนตัวของผู้วิจัย เชื่อว่าบริบททางสังคมและวัฒนธรรมยังคงมีความสำคัญต่อการศึกษาและการอ่านวรรณกรรมอยู่มิใช่น้อย แต่ก็มีได้หมายความว่ามีความสำคัญอยู่เหนือตัวงานวรรณกรรมแต่อย่างไร และยิ่งเมื่อพิจารณาถึงงานวรรณกรรมหรืองานเขียนของเฮนรี เดวิด ธอโร และกลุ่มนักคิด นักเขียนร่วมสมัยที่ได้สร้างสรรค์ผลงานอยู่ในช่วงปี ค.ศ. 1840 และ ค.ศ. 1850 จะพบว่างานวรรณกรรมในช่วงนั้นต่างซึมซับและสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิด

และการดำเนินชีวิตของชาวอเมริกันในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 19 ได้อย่างค่อนข้างเด่นชัด

นักเขียนในช่วงดังกล่าวถือว่าเป็นนักเขียนอเมริกันรุ่นที่สอง ซึ่งไม่ได้หลงเหลือ ลักษณะของความเป็นชาวอาณานิคมอยู่เลย นักเขียนในยุคนี้ถือว่าเป็นผลผลิตของความรู้สึก แห่งความเป็นชาติอเมริกันอย่างแท้จริง ลักษณะเด่นของนักเขียนในยุคนี้คือ การสร้างสรรค์ ผลงานทางวรรณกรรมและทางงานเขียนอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาสาระเข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ ที่สำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกประเทศในขณะนั้น อาทิ การเคลื่อนไหวต่อต้าน การค้าทาส การเกิดสงครามกลางเมืองระหว่างฝ่ายเหนือกับฝ่ายใต้ การเกิดสงครามเม็กซิโก ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนอเมริกันที่ได้รับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา เศรษฐกิจอย่างรวดเร็วในเวลานั้น โดยที่งานเขียนหรือวรรณกรรมส่วนใหญ่จะมีรูปแบบที่เป็น แบบฉบับของตนเองโดยที่นักเขียนรุ่นก่อน ๆ ไม่เคยกระทำมาเลย (Nye. 1970 : I.=221)

ในทำนองเดียวกัน การศึกษาสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในสมัยของ ท่านพุทธทาสภิกขุ ก็เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงได้ยาก เนื่องจากแนวความคิด ตลอดจนปฏิบัติทางของ ท่านพุทธทาสภิกขุ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับความเป็นไปทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่ง ต่างก็มีอิทธิพลซึ่งกันและกันมาโดยตลอด อย่างไรก็ตามการศึกษาสภาพแวดล้อมทางสังคมและ วัฒนธรรมในสมัยของท่านพุทธทาสภิกขุ ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงลักษณะเฉพาะของท่านพุทธทาส ภิกขุที่แตกต่างจากเฮนรี เดวิด ธอโร อย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ นอกจากจะมีความแตกต่างกัน ทางด้านยุคสมัยโดยที่ธอโรมีชีวิตอยู่ในช่วงต้นของศตวรรษที่ 19 ส่วนท่านพุทธทาสภิกขุมีชีวิต อยู่ในช่วงปลายของศตวรรษที่ 20 ยังมีความแตกต่างกันทางด้านสังคมวัฒนธรรมและสภาพ ทางสังคม โดยที่ธอโรเป็นนักเขียนชาวอเมริกัน ส่วนท่านพุทธทาสภิกขุดำรงฐานะเป็นพระ ภิกษุในพุทธศาสนานิกายเถรวาทซึ่งมีสภาพความเป็นอยู่ที่แตกต่างจากประชาชนคนธรรมดา โดยทั่วไป โดยมีทั้งพระธรรมวินัย กฎหมายคณะสงฆ์ ตลอดจนกฎหมายบ้านเมืองเป็นกรอบ แห่งความคิดและการดำเนินชีวิตตลอดกว่า 60 ปีเศษ ของการอยู่ในเพศบรรพชิตของท่าน ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาริบททางสังคมและวัฒนธรรมในสมัยของท่านพุทธทาสภิกขุจึง ควรที่จะต้องให้ความสำคัญต่อสภาพความเป็นไปของสถาบันพุทธศาสนาไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมที่ดำเนินไปในขณะนั้น ทั้งนี้เพราะแนวคิดตลอดจนบทบาททาง ด้านสังคมของท่านพุทธทาสภิกขุต่างมีต้นกำเนิดและพัฒนามาจากพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด

สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุนอกจากจะต้องเข้าใจสภาพสังคมวัฒนธรรมในสมัยของท่านแล้ว ยังจำเป็นต้องเข้าใจอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าใจหลักการตีความคาสอนหรือธรรมะของพุทธศาสนาตามที่คณะของท่านพุทธทาสภิกขุอีกประการหนึ่งด้วย ซึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับการตีความธรรมะของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ ผู้วิจัยได้เพิ่มไว้ในประเด็นเกี่ยวกับเรื่องปรัชญาและศาสนาที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งจะได้ศึกษาเป็นหัวข้อต่อไป

เราอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาริบททางสังคมและวัฒนธรรมในยุคของเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุที่มีขึ้นในบั้นนี้ นอกจากจะเป็นการทำความเข้าใจสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานเขียนและวรรณกรรมของนักประพันธ์ทั้งสองท่านแล้ว ยังทำให้ทราบถึงจุดร่วมและจุดต่างทางสังคมและวัฒนธรรมของท่านทั้งสองแม้ว่าจะต่างกันทั้งกาลเวลาและสถานที่ อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดของท่านทั้งสองที่จะมีขึ้นในงานวิจัยนี้ โดยที่การศึกษานบนั้นจะแยกเป็นประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้คือ

1. ศึกษาสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมของอเมริกาในสมัยของเฮนรี เดวิด ธอโร ในช่วง ค.ศ.1820-1860 และท่านพุทธทาสภิกขุในช่วง พ.ศ.2475-2535 (ค.ศ. 1932-1992)
2. ศึกษาแนวคิด ปรัชญา ศาสนา ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ผลงานเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ
3. ศึกษาประวัติชีวิตและการวิจารณ์ผลงานที่สำคัญของเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ

1. ศึกษาสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมในยุคของเฮนรี เดวิด ธอโร ในช่วง ค.ศ. 1820-1860 และท่านพุทธทาสภิกขุ ในช่วง พ.ศ.2475-2535 (ค.ศ.1932-1992)

1.1 สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคเฮนรี เดวิด ธอโร ค.ศ.1820-1860 แม้ว่าอเมริกาจะเป็นชาติที่เกิดขึ้นใหม่ มีอายุทางประวัติศาสตร์เพียง 200 ปีเศษ แต่ทว่าวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของอเมริกาก็ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วยิ่งจาก

ประเทศที่ด้อยพัฒนาก่อตั้งขึ้นมาจากกาเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษมีประชากรอยู่เพียง 2.5 ล้านคนในปี - ค.ศ. 1776 อเมริกาได้เร่งพัฒนาตนเองจนสามารถก้าวล้ำหน้าประเทศอังกฤษที่เคยเป็นประเทศแม่ และกลายเป็นประเทศผู้นำทางด้านอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรมของโลก ในปี ค.ศ. 1898 ซึ่งนับเวลาในการพัฒนาประเทศจนกลายเป็นมหาอำนาจทางเศรษฐกิจเพียง 122 ปีเท่านั้น (มัน พันธ์นัย. 2521 : 37) การพัฒนาประเทศอย่างรวดเร็วนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสหรัฐอเมริกา นับแต่เริ่มสร้างอาณานิคม ดันรนสู่ความเป็นเอกราช จนกระทั่งกลายเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจและการพาณิชย์ ต่างมีความสำคัญและเป็นเหตุปัจจัยส่งผลกระทบต่อกันมาเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิตของธอโรนั้น นับว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญที่พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์อเมริกาเลยทีเดียว อาทิ การปฏิวัติอุตสาหกรรมที่นำอเมริกาเข้าไปสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรม การปฏิรูปสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนไหวทางด้านวรรณกรรมซึ่งถือว่าเป็นการประกาศเอกราชทางวัฒนธรรมเลยทีเดียวได้จากเหตุการณ์ดังที่ได้กล่าวมาอาจเรียกได้ว่าประวัติศาสตร์ในช่วงนี้มีความสำคัญต่อความเป็นชาติของอเมริกันสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันเลยทีเดียว

การเติบโตทางเศรษฐกิจกับผลกระทบต่อสังคมในช่วงปี ค.ศ. 1820-1860

วิลสันและคณะ (Wilson and others. 1984 : 312) ได้กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจของอเมริกานั้น พอสรรพยาจะได้ว่า สภาพเศรษฐกิจของอเมริกในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 19 ถือว่าเป็นช่วงแห่งความรุดหน้าและการพัฒนาอย่างไม่หยุดยั้ง อเมริกาเริ่มนำพาประเทศจากเกษตรกรรมสู่อุตสาหกรรมตามอย่างประเทศในแถบยุโรป การขยายตัวอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจในช่วงระยะเวลานี้ได้ส่งผลกระทบต่อส่วนต่าง ๆ ของสังคมอย่างมากจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นเกือบทั่วไปในอเมริกาอย่างน่าทึ่ง เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบที่ส่งผลให้เศรษฐกิจของอเมริกาเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงเวลานี้ ก็พบว่าองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 2 ประการด้วยกันคือ องค์ประกอบทางด้านคุณภาพของประชาชนชาวอเมริกันที่ส่วนใหญ่เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถ ตลอดจนเป็นผู้ที่มีจิตวิญญาณของการเป็นนักปฏิวัติ นักปฏิรูป และนักพัฒนาที่ได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่วัยยังเป็น

อาณานิคมของอังกฤษ รวมทั้งองค์ประกอบทางด้านทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างมากมาย พร้อมทั้งจะถูกนำไปใช้ในการพัฒนาประเทศ กล่าวกันว่าประชาชนชาวอเมริกันในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 19 ต่างทุ่มเททั้งแรงกายและแรงใจให้การพัฒนาประเทศอย่างเต็มที่ สงครามที่เกิดขึ้นในยุคนี้ คือสงครามการสู้รบระหว่างชาวอเมริกันกับดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาลของพวกเขา (Ritchie and others. 1985 : 245) ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างล้นเหลือทั้งบนดิน ใต้ดิน และในน้ำ ต่างถูกถากถาง ขุดเจาะ นำขึ้นมาปรับใช้อย่างเต็มที่ ความรุดหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่างเป็นตัวสนับสนุนให้การนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น ดินแดนที่กว้างใหญ่ไพศาลถูกทำให้แคบเข้าด้วยการขุดคลอง สร้างทางรถไฟ สร้างเครือข่ายโทรเลข โทรศัพท์ เป็นผลให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของประเทศสามารถติดต่อสื่อสารกันได้อย่างทั่วถึงและรวดเร็ว ปัจจัยอื่น ๆ อาทิ การปฏิวัติอุตสาหกรรมที่ก่อกระแสขึ้นในยุโรปได้เริ่มไหลเข้าสู่สังคมอเมริกันในช่วงนี้ยิ่งเป็นตัวเร่งให้การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นไปอย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว ยิ่ง เป็นผลให้ชาวยุโรปนับล้านคนอพยพเข้าสู่อเมริกาพร้อมด้วยความหวังว่าดินแดนแห่งนี้จะสามารถปรับเปลี่ยนแปลงชีวิตของพวกเขาให้ดีขึ้นได้

จากองค์ประกอบที่สำคัญ 2 ประการ ประกอบกับปัจจัยด้านอื่น ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ต่างเป็นตัวเร่งให้การพัฒนาเศรษฐกิจดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และดูเหมือนว่าจะไม่มีอะไรมาหยุดการเจริญเติบโตดังกล่าวนี้อีกเลย

การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วนี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในส่วนต่าง ๆ ของสังคมอเมริกันอย่างสุดที่จะหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีผลกระทบต่อองค์ประกอบของสังคมพอประมวลได้ดังนี้

1. เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในกระบวนการผลิต การซื้อการขายและการบริการขนส่งสินค้า
2. เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านแนวคิดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคม การเลื่อนฐานะ และการเปลี่ยนสถานภาพของบุคคลในสังคม
3. เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านบทบาท หน้าที่ ของสถาบันครอบครัว
4. เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม และประชากร อาทิ เกิดการขยายตัว

อย่างรวดเร็วของชุมชนชนบทจนกลายเป็นสังคมเมือง เกิดชนชั้นกลาง และชนชั้นนายทุนขึ้นในสังคม

5. เกิดการเปลี่ยนทางด้านจิตสำนึกของผู้คนในสังคมในเรื่องของ อำนาจ และสิทธิ อันพึงมีของประชาชนในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง ตลอดจนการปฏิรูปสังคมและวัฒนธรรม

6. เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบและเนื้อหาทางวรรณคดีซึ่งถือเสมือนเป็นการประกาศเอกราชทางวรรณกรรมของอเมริกันโดยไม่ต้องตกอยู่ใต้อิทธิพลของอังกฤษอีกต่อไป จากข้อสรุปเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมทั้ง 6 ข้อข้างต้น จะสังเกตเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะเกิดขึ้นทั้งในระดับมหภาค และระดับจุลภาคนในสังคม กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นทั้งในส่วนที่เล็กที่สุดไปจนถึงส่วนที่ใหญ่ที่สุดของสังคม ทั้งนี้ เนื่องจากสังคมต่างประกอบไปด้วยส่วนประกอบต่าง ๆ ซึ่งส่วนประกอบแต่ละส่วนต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพียงในส่วนใดส่วนหนึ่งของสังคมย่อมส่งผลกระทบต่อส่วนต่าง ๆ ภายในสังคมอย่างทั่วถึง (เพ็ญแข ประจันปัจจนิก. 2533 : 97) ด้วยเหตุผลดังกล่าวไม่ว่าประชาชนกลุ่มใดก็ตามจะอยู่ส่วนไหนของสังคมก็ตาม ย่อมไม่สามารถหลีกเลี่ยงกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เลย

วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายปัจจัยด้วยกัน เช่นปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ปัจจัยทางด้านวิทยาการหรือภาวะทางประชากร ปัจจัยทางด้านแนวคิดหรืออุดมการณ์ แต่อย่างไรก็ตามปัจจัยที่ถือว่ามีผลสำคัญมากที่สุดในการบรรดาปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดก็คือ ปัจจัยทางด้านการศึกษาและคิดค้นนั่นเอง (เพ็ญแข ประจันปัจจนิก. 2533 : 91) ปัจจัยดังกล่าวอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งโดยตรงและโดยทางอ้อม

ในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 19 ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการผลิตของประเทศอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ เมื่อย้อนหลังไปก่อนธอโรเกิด 17 ปี คือในปี ค.ศ.1800 อเมริกามีประชากรอยู่ประมาณ 5.3 ล้านคน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม และการกลึงกรรม โดยใช้เครื่อง

มือประกอบอาชีพแบบดั้งเดิม ผลผลิตเป็นไปเพื่อการบริโภคและการแลกเปลี่ยนภายในชุมชน หรือชุมชนใกล้เคียงแต่หลังจากปี ค.ศ. 1820 - เป็นต้นมา รูปแบบการผลิตเริ่มเปลี่ยนไป และเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง เมื่อธอโรอายุได้ 43 ปี คือในปี ค.ศ. 1860 อเมริกามี ประชากรถึง 31.4 ล้านคนกระจุกกระจายอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของประเทศโดยมีรูปแบบการผลิตที่เปลี่ยนไปอย่างมากมาย มีการขยายตัวอย่างหนักของระบบอุตสาหกรรม ระบบ โรงงาน และระบบการค้า และแน่นอนที่สุดที่ความรุดหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ต่างแสดงบทบาทของตนเองอย่างเต็มที่ในการคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ ที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตสินค้าทั้งทางภาคอุตสาหกรรม ภาคหัตถกรรม ภาคเกษตรกรรม ตลอดจนเข้าไปมีบทบาท ทางด้านการสื่อสารและการคมนาคมอีกด้วย อาทิ ในภาคหัตถกรรมมีการประดิษฐ์เครื่องแยก เมล็ดฝ้าย เครื่องปั่นด้าย เครื่องทอผ้า และอื่น ๆ ในภาคเกษตรกรรมมีการประดิษฐ์เครื่องจักรที่ใช้ในงานเกษตรกรรม นอกจากนั้นในด้านการคมนาคมมีการขุดคลอง สร้างทางรถไฟ สร้างเครือข่ายโทรเลข โทรศัพท์ ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิวัติทางด้านการคมนาคมของประเทศ เลยทีเดียว

การขยายตัวทางด้านการคมนาคมในช่วงนี้ โดยเฉพาะการขยายตัวทางด้านเครือข่ายโทรเลขทั่วประเทศ นับว่าเป็นความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีที่พัฒนาได้อย่างรวดเร็ว ที่สุด ซึ่งมีผลต่อระบบการเก็บรวบรวมข้อมูลข่าวสาร ระบบธุรกิจการเงินของประเทศอย่างมาก และจากการรุดหน้าทางด้านการคมนาคมด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางการเดินเรือ ทางรถไฟ ทำให้การขนส่งสินค้าเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น สามารถสนองต่อความต้องการของตลาดในเวลานั้น เป็นเหตุให้แต่ละภูมิภาคของประเทศผลิตสินค้าในปริมาณที่มากขึ้น และทำให้เกิดลักษณะการผลิตเฉพาะด้านขึ้นในแต่ละภูมิภาค อาทิ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะเป็นรูปแบบของโรงงาน ทางภาคใต้เป็นรูปแบบของวัตถุดิบ เพื่อส่งป้อนโรงงาน ส่วนทาง ภาคตะวันออกจะเป็นแหล่งผลิตสินค้าทางการเกษตร

การเปลี่ยนแปลงในกระบวนการผลิตถือว่ามีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้นั้นใน สังคมอย่างมากมายหลายประการด้วยกัน แต่ที่เห็นได้อย่างค่อนข้างจะชัดเจนที่สุดในขณะนั้น ก็คือ การลดบทบาท หน้าที่ ของสถาบันครอบครัวในฐานะที่เคยเป็นหน่วยหนึ่งทางเศรษฐกิจ ของสังคม โดยที่ก่อนจะมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมขึ้นในอเมริกา บ้านจะเป็นทั้งที่อยู่อาศัย

และที่ประกอบกิจการธุรกิจต่าง ๆ เช่นมีการผลิตสินค้าภายในครัวเรือน แต่เมื่ออเมริกาเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม ระบบโรงงานและเครื่องจักรเครื่องกล ได้เข้ามาลดบทบาทและเข้าแทนที่หน้าที่ดังกล่าวของบ้านไปโดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นผลให้บทบาทและหน้าที่ของสมาชิกภายในครอบครัวต้องเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้นการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการผลิตยังเป็นเหตุให้เกิดระบบต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจขึ้นอีกมากมาย อาทิ ระบบการตลาด ระบบโรงงานอุตสาหกรรม ระบบการเงินและสินเชื่อ สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเหล่านี้ล้วนมีส่วนก่อร่างระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแห่งชาติขึ้นในอเมริกา (Norton and others. 1988 : 153)

การเติบโตทางเศรษฐกิจ กับการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนชนบทสู่ชุมชนเมือง และผลกระทบ เศรษฐกิจกับสังคมจะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การเติบโตทางเศรษฐกิจในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 19 มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมและโครงสร้างประชากรของอเมริกาอย่างมากมาย กล่าวคือความเจริญในเวลานั้นเปรียบเสมือนแม่เหล็กดึงดูด ให้มีการอพยพทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ การอพยพดังกล่าวเป็นผลให้อัตราการเพิ่มประชากรของอเมริกาสูงขึ้น ประกอบกับอัตราการเกิดของประชากรในชนบทที่ยังคงสูงขึ้น เพราะยังมีทัศนคติที่เชื่อว่าแรงงานของสมาชิกในครอบครัว เป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่งเช่นกัน องค์ประกอบเหล่านี้ยิ่งเร่งให้การเพิ่มประชากรของอเมริกาสูงมากขึ้นเรื่อย ๆ ในปี ค.ศ. 1800 อเมริกามีประชากรอยู่เพียง 5.3 ล้านคน ต่อมาภายในปี ค.ศ. 1860 อเมริกามีประชากรเพิ่มขึ้นถึง 31.4 ล้านคน จะสังเกตเห็นได้ว่าภายในระยะเวลาเพียง 60 ปี ประชากรอเมริกาเพิ่มสูงขึ้นถึง 600% การเพิ่มประชากรมากเช่นนี้ ประกอบกับการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจมีผลทำให้โครงสร้างทางสังคมของอเมริกาเปลี่ยนแปลงไป แต่เดิมซึ่งสังคมมีลักษณะเป็นสังคมปิด ความเป็นอยู่ของผู้คนภายในชุมชนเป็นไปอย่างเรียบง่ายไม่มีความสลับซับซ้อน ความสัมพันธ์ภายในชุมชนประจักษ์ญาติมิตร มีการพึ่งพากันทางด้านแรงงาน ให้ความสำคัญในเรื่องของปัจเจกบุคคล ผู้คนมีความตระหนักในความเป็นปัจเจกบุคคลสูง ความเป็นกลุ่มทางสังคมน้อย สภาพต่าง ๆ เหล่านี้สูญหายไปเมื่อสภาพของความเป็นเมืองเกิดขึ้น สังคมจะทวีความสลับซับซ้อนมากขึ้น เกิดมีกลุ่มต่าง ๆ มากมายที่มีลักษณะแยกกันอยู่ภายในสังคมอย่างชัดเจน มีการเน้นถึงความสำคัญของกลุ่ม และระหว่างกลุ่มมากขึ้น

ลดความสำคัญของการเป็นปัจเจกบุคคลลง อย่างไรก็ตามขณะที่อเมริกากำลังเติบโตขึ้นเรื่อยๆ นี้ สังคมอเมริกาก็ยิ่งทวีความหลากหลายมากขึ้นเป็นเงาตามตัวเช่นกัน บางส่วนในสังคมลดความสำคัญลง บางส่วนเพิ่มบทบาททางสังคมขึ้น และในบางส่วนก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคมเวลานั้น

เมื่อพิจารณาถึงสภาพของสังคมของอเมริกาในช่วงดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า ก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรมอเมริกามีสภาพเหมือนกับประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก กล่าวคือชุมชนทางการเกษตรจะครอบครองพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศ โดยที่ชีวิตแถบถิ่นชนบทจะเป็นชีวิตแบบหมู่บ้าน ลักษณะเด่นอยู่ที่การใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันคฤหาสน์มิตร มีความสามัคคีและช่วยเหลือพึ่งพากัน ทั้งนี้เนื่องจากกิจกรรมทางด้านการเกษตรและกิจกรรมอื่น ๆ ภายในชุมชนชนบทจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือกันจึงจะประสบผลสำเร็จ อาทิ เมื่อฤดูเก็บเกี่ยวมาถึง แต่ละครอบครัวต้องอาศัยแรงงานจากเพื่อนบ้านมาช่วยในการเก็บเกี่ยวผลผลิต และสร้างยุ้งฉาง เมื่อเสร็จจากครอบครัวหนึ่งก็ไปช่วยอีกครอบครัวหนึ่ง นอกจากนั้นกิจกรรมทางศาสนาก็มีส่วนที่จะทำให้ชีวิตหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นหมู่บ้านในชุมชนชนบทก็คือกิจกรรมทางด้านความบันเทิง กิจกรรมดังกล่าวจะอยู่ควบคู่ไปกับกิจกรรมการทำงานอื่น ๆ โดยมิได้ขาด อาทิ หลังจากเสร็จสิ้นภาระกิจสิ่งก็ตามมาก็คือการเลี้ยงฉลอง มีการร้องรำทำเพลง และการละเล่นต่าง ๆ (Norton and others. 1988 : 173)

อย่างไรก็ตามสภาพการดำเนินชีวิตดังกล่าวจางหายไปเมื่ออเมริกาก้าวเข้าสู่ยุคแห่งการปฏิวัติอุตสาหกรรม สังคมเมืองเกิดขึ้นอย่างมากมายและรุกล้ำเข้าไปในแถบถิ่นชนบท ทั้งนี้เป็นผลมาจากการปฏิวัติทางด้านการคมนาคมที่สามารถส่งต่อความเจริญไปอย่างรวดเร็วและทั่วถึง ในปี ค.ศ. 1800 อเมริกามีสภาพของความเป็นเมืองอยู่เพียง 33 เมืองเท่านั้น แต่มาในปี ค.ศ. 1860 สภาพความเป็นเมืองได้เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนถึง 392 เมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปีเดียวกันนี้มีเมืองหลายเมืองที่กลายสภาพเป็นเมืองใหญ่ เช่น นิวยอร์กมีประชากรถึง 1,174,779 คน (Norton and others. 1988 : 171) สภาพความเป็นเมืองที่เติบโตอย่างรวดเร็วนี้ได้เปลี่ยนบทบาทของผู้ประกอบการทางด้านธุรกิจและระบบการเงิน การค้าของอเมริกันโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ สภาพทางการค้าและการประกอบธุรกิจจะเป็นไป

ในลักษณะเฉพาะด้านมากขึ้น มีการแยกอาชีพกันอย่างเห็นเด่นชัด มีเขตสำหรับประกอบธุรกิจ และมีเขตสำหรับที่อยู่อาศัย บ้านเช่าสถานที่จะใช้ประกอบอาชีพอีกต่อไป ตลาดเป็นสถานที่ที่เข้ามาสวมบทบาทนี้แทนบ้านอย่างสิ้นเชิง

เมื่อก้าวถึงลักษณะของความบันเทิงในชุมชนเมืองจะแตกต่างไปจากชุมชนชนบท โดยเด่นชัด แต่เดิมความบันเทิงจะมีอยู่คู่ไปกับการทำงาน การสันถนาการมีอยู่ทั่วไปในดินชนบท แต่ในสังคมเมืองการบันเทิงกลับเป็นสิ่งที่ต้องซื้อหาเป็นธุรกิจ หรืองานอาชีพเฉพาะด้านที่ผู้ต้องการความบันเทิงในชุมชนเมืองไม่ว่าจะเป็นการชมละครเวที หรือละครสัตว์ จะต้องเสียเงินซื้อตั๋วเข้าไปชมเป็นการแลกเปลี่ยน

ลักษณะเด่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็ตามมาพร้อมกับสภาพความเป็นเมืองที่ปรากฏค่อนข้างจะเด่นชัดที่สุดก็คือสภาพความไร้ระเบียบภายในสังคม สภาพความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน สภาพการแพร่ระบาดของโรคภัยไข้เจ็บร้ายแรง สภาพของแหล่งเสื่อมโทรมและความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชนเมือง (Norton and others. 1988 : 173)

การขยายตัวทางเศรษฐกิจกับผลกระทบที่มีต่อวิถีชีวิตของประชาชน ความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิมไม่ว่าจะเป็นการสืบทอดอาชีพจากบรรพบุรุษหรือการคงไว้ซึ่งสถานภาพในสังคมของชาวอเมริกัน ถูกทำลายจนหมดสิ้นด้วยการขยายตัวทางเศรษฐกิจและโอกาสที่เปิดกว้างในการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดเกี่ยวกับการสร้างตัวด้วยตนเอง (The Self-Made Man) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความเชื่อว่า ไม่มีขีดจำกัด ใดๆ จะขวางกั้นวิถีการค้าเนินชีวิตของมนุษย์ในการที่จะบรรลุถึงความสำเร็จได้ และความสำเร็จนั้นเมื่ออยู่ทุกหนทุกแห่ง โอกาสในการพัฒนาตนเองนั้นไม่มีที่สิ้นสุด โลกนี้ยุติธรรมและพร้อมจะให้รางวัลต่อผู้ที่บากบั่นฝ่าฝืนสู่ความสำเร็จเสมอ (Wilson and others. 1984 : 318)

ความคิดดังกล่าวเป็นที่นิยมและได้รับการเผยแพร่อยู่ในหมู่ประชาชนชาวอเมริกันในยุคแห่งการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมากมาย แนวความคิดเกี่ยวกับการสร้างตัวด้วยตนเองนี้จะปรากฏอยู่เสมอในสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบทความในหนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร จุลสาร โคลงกลอน หรือแม้กระทั่งงานปาฐกถา แต่เนื้อหาสาระที่ถือว่ามีค่าความเป็นอมตะที่สุดนั้น

ปรากฏอยู่ในงานเขียนอัตชีวประวัติของ เบนจามิน แฟรงคลิน (Benjamin Franklin) ซึ่งได้รับการตีพิมพ์อย่างสมบูรณ์ที่สุดในราวปี ค.ศ. 1818 เนื้อหาสาระในหนังสืออัตชีวประวัติดังกล่าวเป็นการกระตุ้น แนะนำ เสนอแนะ ให้ผู้อ่านดำเนินชีวิตด้วยความกระตือรือร้น มีความขยันหมั่นเพียร ประหยัด ความคิดดังกล่าวเป็นที่นิยมและมีอิทธิพลต่อประชาชนคนหนุ่มสาวในยุคนั้นเป็นอย่างมาก จนมีการก่อตั้งเป็นสมาคม ชมรม ขึ้นอย่างกว้างขวาง ทว่าการเผยแพร่แนวความคิดดังกล่าว ประกอบกับประวัติชีวิตของบุคคลสำคัญในเวลานั้นที่สร้างเนื้อสร้างตัวมาจากความยากจน จากเด็กกำพร้า ก็ดูจะเป็นการเร่งส่งเสริมให้ความคิดเกี่ยวกับการสร้างตัวด้วยตนเองแพร่หลายในหมู่ประชาชนเพิ่มมากขึ้นอีก

แต่อย่างไรก็ตาม ความคิดดังกล่าวก็หาได้บังเกิดผล หรือเป็นที่ยอมรับกับคนทุกระดับชั้นในสังคมไม่ พวกเขาเชื่อว่าที่ร่ำรวยมาแต่ครั้งบรรพบุรุษจะรู้สึกว่าคุณคิดดังกล่าวเป็นเสมือนการข่มขู่สถานภาพของพวกเขาในสังคม พวกเขาผู้นั้นส่วนใหญ่ก็ดูจะได้รับผลจากแนวความคิดนี้ได้ไม่น้อยเต็มทีและยิ่ง เมื่อพูดถึงคนยากคนจนภายในประเทศและพวกอพยพตลอดจนพวกทาสด้วยแล้ว โอกาสที่จะได้รับผลจากแนวความคิดดังกล่าวแทบจะไม่มีเลย แนวความคิดเกี่ยวกับการสร้างตัวด้วยตนเองนี้เกิดผลเป็นจริงเป็นจังขึ้นมาได้ก็แต่เฉพาะผู้คนในบางส่วนของสังคมเท่านั้น และชนกลุ่มนี้เองที่ถือว่าเป็นชนชั้นกลางที่เกิดขึ้นในสังคมอเมริกัน อย่างไรก็ตามชนกลุ่มนี้ค่อย ๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามระยะเวลาที่ผ่านมา พวกชนชั้นกลางจะมีอำนาจทางเศรษฐกิจ มีปากมีเสียงในสังคม และมีอิทธิพลต่อการปฏิรูปสังคมในด้านต่าง ๆ มากมาย (Wilson and others. 1988 : 325-327)

เพ็ญแข ประจันปัจฉนิก (2533 : 87) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะมีผลทำให้ส่วนต่าง ๆ ของสังคม เช่นระบบต่าง ๆ ทางานผิดไปจากเดิม บางระบบต้องลดหน้าที่ หรือเพิ่มหน้าที่จากที่เคยมี การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจมองเห็นได้ในสองแง่คือ ในแง่ของมหภาค หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในส่วนต่าง ๆ ทางสังคม และในแง่ของจุลภาคหมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล การเปลี่ยนแปลงทั้งสองแง่นี้ต้องเป็นไปด้วยกัน กล่าวคือ หากมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านมหภาคก็ควรจะมีการเปลี่ยนแปลงในระดับจุลภาคด้วย มิฉะนั้นจะเกิดสภาวะที่เรียกว่าความตึงเครียด (Unfit)

หรือความล่าช้า (Lag) ขึ้นภายในสังคม อันจะก่อให้เกิดความขัดแย้งขั้นในที่สุด

จากการที่ศึกษาถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมอเมริกาในยุคแห่งการปฏิวัติอุตสาหกรรม เราพบว่ามี การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในส่วนต่าง ๆ ของสังคมอย่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจ อันเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการผลิตของสังคม เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างประชากรและสังคม อันเป็นผลให้เกิดสภาพของสังคมเมืองซึ่งขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วทั่วอเมริกาในขณะนั้น นอกจากนั้นยังมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านชนชั้นเกิดขึ้นชั้นนายทุน ชั้นชั้นผู้ใช้แรงงาน ชั้นชั้นกลางซึ่งมีบทบาทอย่างสูงต่อการปฏิรูปสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนมีการเปลี่ยนแปลงหน้าที่และบทบาทของสถาบันครอบครัว และการเคลื่อนไหวทางสังคมการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวมาทั้งหมดส่วนใหญ่มักจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในแง่มหภาค ซึ่งแน่นอนที่สุดย่อมจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของแต่ละบุคคลในแง่จุลภาคด้วยเช่นกัน

ด้วยเสรีภาพ และโอกาสที่เปิดกว้างทางเศรษฐกิจในช่วงที่ประเทศกำลังพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการที่ประชาชนคนหนุ่มสาวต่างมีแรงบันดาลใจในการพัฒนาตนเอง เพื่อสร้างความรุ่งเรืองและความมั่นคงให้กับชีวิตและครอบครัวตามแนวความคิดเกี่ยวกับการสร้างตัวด้วยตนเองที่กำลังเผยแพร่และเป็นที่ยอมรับต่อประชาชนโดยทั่วไปในเวลานั้น ต่างเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในเวลานั้นเกิดการเปลี่ยนแปลง มีการเลื่อนฐานะและเปลี่ยนสถานภาพทางสังคม ปราบกฏให้เห็นอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเลื่อนฐานะการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของบุคคลสามารถเกิดขึ้นได้เพียงในช่วงชีวิตของพวกเขาอย่างน่าอัศจรรย์

แน่นอนที่สุดที่ความเจริญรุ่งเรือง และโอกาสที่เปิดกว้างอยู่ในสังคมอเมริกาขณะนั้นย่อมจะมีเสน่ห์ดึงดูดผู้คนจากทั่วสารทิศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวชนบทที่หลงใหลในวิถีชีวิตของเมืองใหญ่ต่างพากันละทิ้งฐานบ้านเกิดมุ่งสู่ตัวเมืองด้วยความฝันที่จะพลิกผันชีวิตของตนเองให้ดีขึ้น ร่ำรวยขึ้น ตามกระแสการพัฒนาอย่างรวดเร็วในขณะนั้น แม้ว่าจะมีประชาชนบางส่วนและบางกลุ่มจะประสบความสำเร็จจากสิ่งที่ฝันไว้แต่ก็มีประชาชนอีกเป็นจำนวนมากเช่นกันที่ความฝันของพวกเขากลายเป็นฝันร้ายของชีวิตไป และสำหรับชีวิตของบรรดาผู้ที่โอกาสยังมาไม่ถึงนั้น พวกเขาจำต้องเผชิญกับสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ ที่เป็นผลพวงของการพัฒนา และ

การแข่งขันแย่งชิงโอกาสในเมืองใหญ่มากมาย พวกเขาต้องทนอาศัยอยู่อย่างเบียดเสียดกันในพื้นที่บางส่วนของเมืองซึ่งต่อมากลายสภาพเป็นแหล่งเสื่อมโทรมไปมากที่สุด- พวกเขาต้องมีชีวิตอยู่ท่ามกลางความยากจนและอาชญากรรมที่พวกเขาโยนให้กันและกันในชุมชนแออัดนั่นเอง ตึกกรมบ้านช่องที่ใหญ่โตโอ้อวดเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับแหล่งชุมชนแออัดมากมายปรากฏเป็นภาพให้เห็นในสังคมเมืองทั่วไป ซึ่งเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงความเลวร้ายของการพัฒนาสังคมอย่างรวดเร็วในเวลานั้น

ภาพที่ปรากฏให้เห็นในสังคมเมืองดังที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเครื่องชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าโอกาสที่เปิดกว้างทางเศรษฐกิจที่เป็นตัวผลักดันให้ประชาชนชาวอเมริกันได้ใช้ความสามารถและอุทิศแรงกายแรงใจทำงานอย่างหนัก เพื่อแสวงหาความมั่งคั่งร่ำรวยขึ้นในสังคมนั้น เป็นเพียงด้านหนึ่งของการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อประชาชนเท่านั้น แต่ก็มีอีกหลายคนเช่นกันที่เห็นว่า เสรีภาพและอิสรภาพตลอดจนโอกาสที่เปิดกว้างในสังคมในช่วงที่เศรษฐกิจกำลังขยายตัวนั้นเป็นบ่อเกิดแห่งความอยุติธรรมในสังคม เกิดกลุ่มอภิสิทธิ์ชน เกิดการแบ่งแยกทางชนชั้นและระบบคุณธรรมของประชาชนขึ้น (Norton and others. 1988 : 173)

แม้ว่าสภาพชีวิตของประชาชนในยุคแห่งการปฏิวัติอุตสาหกรรมโดยทั่วไปจะเป็นสภาพชีวิตที่ดีขึ้นอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับสภาพชีวิตของประชาชนในยุคก่อนหน้านี้ โดยที่พวกเขามีทรัพย์สินมากขึ้น มีเครื่องใช้ที่จะอำนวยความสะดวกสบายมากขึ้นเนื่องจากมีโรงงานที่สามารถผลิตสินค้าต่าง ๆ สนองความต้องการของประชาชนมากขึ้น มีสถานที่อยู่อาศัยใหญ่โตโอ้อวดมากขึ้นก็ตาม แต่ความเจริญที่เกิดขึ้นดังที่กล่าวมาทำให้เกิดขึ้นอย่างทั่วถึงภายในสังคมไม่ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะมีขึ้นหรือจะเกิดขึ้นก็แต่เฉพาะในชนบางกลุ่มเท่านั้น

เมื่อพิจารณาถึงการกระจายรายได้ประชาชาติ และการถือครองกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินในสังคมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้แข่งขันทางการค้าอย่างเสรีที่มีขึ้นในช่วงเวลานี้ก็จะพบว่ามีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ในปี ค.ศ. 1845 มีประชาชนในเมืองนิวยอร์กที่มั่งคั่งที่สุดเพียง 4% เท่านั้นที่สามารถถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่มีอยู่ในเมืองทั้งหมดถึง 80% และในปี ค.ศ. 1860 ประชาชนผู้มั่งคั่งที่สุดในฟิลาเดลเฟียซึ่งมีอยู่เพียง 5% ของประชากรทั้งหมดในเมือง เป็นผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินถึง 90% ของ

ทรัพย์สินที่อยู่ในเมืองทั้งหมดในเวลานั้น (Wilson and others. 1984 : 312)

จากตัวเลขทั้งหมดข้างต้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงช่องว่างที่เกิดขึ้นในสังคมขณะนั้นได้เป็นอย่างดี ความร่ำรวยมั่งคั่งที่เกิดจากการพัฒนาประเทศจนทำให้เศรษฐกิจขยายตัวอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนนั้นได้ตกไปอยู่ในมือของกลุ่มชนบางกลุ่มที่มีคนอยู่เพียงไม่กี่คน ดังนั้นระบบเศรษฐกิจเสรีที่เปิดโอกาสให้กับทุกคนได้แสวงหาความมั่งคั่งร่ำรวย กลับกลายเป็นการเปิดโอกาสให้แก่ผู้คนแข่งขันกันแบบมีเอาใครยาวสาวได้สาวเอา ซึ่งสภาพดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นภายในสังคมอย่างไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ จนเกิดการเผชิญหน้ากันที่สุดในสุด ราวปี ค.ศ. 1830 ความรุนแรง ความวุ่นวาย ที่เกิดขึ้นท่ามกลางกลุ่มพ่อค้า ผู้ประกอบการ คนงานฝีมือ กรรมกร พวกอพยพ พวกต่อต้านการค้าทาส และพวกสนับสนุนการใช้แรงงานทาส ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด ในปี ค.ศ. 1840 ความขัดแย้งได้ทวีความรุนแรงขึ้นจนมีผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์ดังกล่าวในเขตเมืองมากกว่า 125 คน และในปี ค.ศ. 1860 ตัวเลขของผู้เสียชีวิตจากความรุนแรงเพิ่มสูงขึ้นถึง 1,000 คน (Norton and others. 1988 : 173)

การเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ สภาพเศรษฐกิจที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการเกิดระบบเศรษฐกิจเสรีที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าเข้าสู่กระแสการพัฒนาอย่างเต็มทีนั้น นอกจากจะทำให้เกิดการแบ่งแยกทางชนชั้นอย่างเด่นชัดจนทำให้เกิดความรุนแรงขึ้นในสังคม ทั้งนี้เนื่องมาจากการกระจายรายได้ และการถือครองกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเป็นไปอย่างอยู่ดีธรรม การขยายตัวของเศรษฐกิจที่เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกระบวนการผลิต อีกทั้งการคิดประดิษฐ์เครื่องจักรเครื่องกล เพื่อมาใช้ในการสนับสนุนระบบโรงงานอุตสาหกรรมและการผลิตสินค้าทั้งในภาคอุตสาหกรรม หัตถกรรม และเกษตรกรรม ยังทำให้เกิดผลกระทบทางด้านจิตใจและความรู้สึกของคนบางกลุ่ม และลิดรอนศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของพวกเขาลงอีกด้วย โดยเฉพาะเหล่าบรรดาคนงานฝีมือที่เคยสร้างสรรค์ และชื่นชมผลงานของตนเองกลับถูกระบบโรงงานเครื่องจักรเครื่องกลเข้ามาแทนที่ มีคนงานเป็นจำนวนมากที่ไม่สามารถปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงนี้ได้ ซึ่งสามารถประมวลผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ดังต่อไปนี้

1. เครื่องจักรเครื่องยนต์ได้เข้ามาแทนที่เครื่องมือของคนงานฝีมือที่ต้องอาศัยทักษะและความชำนาญเฉพาะตัวในการผลิตสินค้า จนเป็นสาเหตุให้บรรดาคนงานฝีมือหลายต่อหลายคนต้องตกงานหรือมีเงินนั้นก็ต้องกลายเป็นกรรมกรขายแรงงานไปในที่สุด

2. ความเปลือยเปล่า และความภาคภูมิใจ ที่เกิดจากการผลิตสินค้าที่ต้องอาศัยทักษะฝีมือ ความชำนาญ และความตั้งใจจริงต่องานได้สูญหายไป พร้อมกับการเข้ามาแทนที่ของเครื่องจักรเครื่องยนต์อัตโนมัติ ซึ่งการผลิตสินค้าของคนงานต้องขึ้นอยู่กับจังหวะ ความช้า เร็ว ของเครื่องจักรเครื่องกลเป็นตัวกำหนด

3. ความมีเสรีภาพในการทำงาน ความพึงพอใจที่จะเริ่มงาน หรือหยุดงาน พักงาน อันเป็นสิทธิของคนงานฝีมือในสมัยก่อน ได้ถูกแทนที่โดยระบบการทำงานแบบโรงงาน โดยมีนายจ้างเป็นผู้กำหนดชั่วโมงการทำงาน มีการจ่ายเงินตามผลงานที่ทำเป็นรายเดือน หรือรายสัปดาห์ มีการตัดเงินเดือน หรือไล่ออกจากงาน ในกรณีที่มาทำงานสายหรือขาดงาน

4. คนงานขาดความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตการทำงานในสังคมอุตสาหกรรม เมื่อย้อนกลับไปก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรม บรรดาเหล่าคนงานจะมีบ้านเป็นของตนเองพร้อมกับมีที่ดินมากพอที่จะทำการเพาะปลูก เพื่อเป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้กับครอบครัว หรือจุนเจือครอบครัวในยามที่ไม่มีใครจ้างงาน แต่ครั้งเมาถึงในยุคการปฏิวัติอุตสาหกรรม คนงานต้องเข้ามาทำงานในเมืองใหญ่ ซึ่งไม่มีบ้านและที่ดินเป็นของตนเองต้องอาศัยอยู่กันอย่างแออัดตามชุมชนต่าง ๆ เมื่อเกิดการว่างงาน คนงานเหล่านี้ต้องตกอยู่ในสภาพที่ล้มละลาย สิ้นหวัง

5. ความสัมพันธ์คู่จตุรภาคระหว่างคนงานกับนายจ้างที่เคยทำงานกันอย่างเคียงบ่าเคียงไหล่มาแต่เดิม ต้องสูญหายไปเมื่อการทำงานแบบระบบโรงงานเข้ามาแทนที่ เกิดมีชนชั้นนายทุนที่กุมบังจี้การผลิต และชนชั้นกรรมกรผู้ใช้แรงงานขึ้นในสังคม (Ritchie and others. 1985 : 296-297)

จากอิทธิพลของเครื่องจักรกลโรงงานที่เข้ามาปรับเปลี่ยนการทำงานของคนงานฝีมือในขณะนั้นทำให้สภาพคนงานในสังคมเมือง ตลอดจนคนยากคนจนในสังคมอเมริกันต่างตกอยู่ในเมฆหมอกแห่งความกลัว พวกเขามีความรู้สึกขาดความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตหลายคนกลัวว่า พวกเขาอพยพและพวกเขาจะเข้ามาแย่งแหล่งการทำงานมาหากินของพวกเขา และกลัวว่า

เมื่อสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำมาถึงพวกเขาต้องตกอยู่ในสภาพที่สิ้นหวัง หลายคนกลัวความอดอยาก กลัวโรคภัยและโรคระบาดร้ายแรง กลัวความพินาศ กลัวความเป็นหม้าย กลัวความชราและ กลัวการถูกทอดทิ้ง (Norton and others. 1988 : 173)

เราอาจกล่าวได้ว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจนอกจากจะส่งผลให้สังคมอเมริกันเกิดความเหลื่อมล้ำทางการกระจายรายได้และการถือครองกรรมสิทธิ์ทรัพย์สิน จนก่อให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้นภายในสังคมแล้ว เทคโนโลยีที่เข้ามามีบทบาทอย่างสูงต่อการพัฒนาประเทศได้ทำให้เกิดคัมภีร์ของความเป็นมนุษย์ถูกมองข้าม และเป็นสิ่งที่สังคมอเมริกันในขณะนั้น ไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามความอยุติธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมในเวลานั้นมิได้เกิดขึ้นแต่เฉพาะประชาชนคนผิวขาวที่ถือว่าเป็นประชาชนที่เป็นเจ้าของประเทศ แต่ทว่าความอยุติธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดที่สุด เมื่อได้พิจารณาหรือศึกษาสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนคนผิวขาวที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นเพียงทาส ที่สามารถจะหาซื้อเพื่อใช้แรงงานได้โดยนายทาสที่เป็นชนผิวขาวชาวอเมริกัน ความอยุติธรรมที่กล่าวถึงนี้ได้รับการตระหนักถึงโดยประชาชนผู้ไม่มีความเป็นธรรมในสังคม และการตระหนักถึงความเท่าเทียมกันของมนุษย์นี้เองที่ก่อตัวขึ้นและพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองในที่สุด

ทาสกับการต่อสู้เพื่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ สู่อำนาจทางการเมือง

อเมริกาสามารถรวมประเทศและประกาศเอกราชจากการเป็นอาณานิคมของอังกฤษได้เป็นผลสำเร็จในปี ค.ศ. 1776 เหตุผลหนึ่งของการประกาศอิสรภาพที่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกาในขณะนั้นที่ถือว่ามีความสำคัญที่สุดและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักมาในปัจจุบัณก็คือประโยคที่กล่าวถึงสิทธิที่พึงมีของความเป็นมนุษย์ซึ่งมีเนื้อหาพอสรุปได้ว่า มนุษย์ทุกคนถูกสร้างขึ้นมาให้มีความเท่าเทียมกัน พวกเขาต่างได้รับมอบสิทธิที่ไม่สามารถแปรเปลี่ยนเป็นอื่นได้จากพระเจ้าผู้สร้างติดตัวมาตั้งแต่เกิดอันได้แก่สิทธิแห่งชีวิต อิสรภาพ และการหาได้มาซึ่งความสุข (Ritchie and others. 1988 : 143)

แน่นอนที่สุดที่เหตุผลดังกล่าวย่อมจะมีน้ำหนักมากพอสำหรับชาวอเมริกันที่จะใช้สิทธิอันชอบธรรมนี้แสวงหาอิสรภาพและปลดปล่อยตนเองจากการตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ แต่ทว่าเมื่อมองให้ลึกลงไปภายในสังคมอเมริกันในขณะนั้น ก็จะพบกับสิ่งที่ดูจะตรงข้ามกันอย่างสิ้น

เชิงกับหลักเหตุผลเกี่ยวกับสิทธิของความเป็นมนุษย์ กล่าวคือในทุกอาณานิคมต่างมีการใช้แรงงานทาส หรือแม้กระทั่งนักปฏิวัติผู้ฝ่าฝืนทำอิสรภาพบางคนก็ยังมีทาสไว้ในครอบครองเช่นกัน

จากตัวเลขแสดงการมีทาสไว้ในครอบครองของชาวอาณานิคมในช่วงที่อเมริกากำลังประกาศอิสรภาพปรากฏให้เห็นว่ามีทาสอยู่ประมาณครึ่งล้านคนในอาณานิคมทั้ง 13 แห่ง ส่วนใหญ่บรรดาทาสจะอยู่ในอาณานิคมทางตอนใต้ของอเมริกา อาทิ ในเวอร์จิเนีย (Virginia) มีทาสอยู่ถึง 200,000 คน ในเซาท์คาโรไลน่า (South Carolina) มีทาสอยู่ 100,000 คน ในแมรี่แลนด์ (Maryland) และนอร์ทคาโรไลน่า (North Carolina) มีทาสอยู่อย่างน้อยแต่ละ 70,000 คน ยิ่งไปกว่านั้นในอาณานิคมบางแห่งทางตอนใต้มีทาสอยู่ถึงร้อยละ 50 ของประชากรทั้งหมดในอาณานิคม

ส่วนอาณานิคมทางตอนเหนือของอเมริกาจะมีการใช้แรงงานทาสน้อยกว่าทางตอนใต้ อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือในนิวยอร์ก (New York) จะมีทาสอยู่ 25,000 คน ในนิวเจอร์ซีย์ (New Jersey) มีทาสอยู่ประมาณ 10,000 คน ในเพนซิลวาเนีย (Pennsylvania) และคอนเนตทิคัต (Connecticut) มีทาสอยู่ประมาณแต่ละ 6,000 คน ส่วนในไรดไอส์แลนด์ (Rhode Island) มีทาสอยู่ประมาณ 4,000 คน (Weinstein and Gate11. 1981 : 348)

เมื่อพิจารณาถึงสภาพการใช้แรงงานทาสที่ยังคงมีอยู่ในทุกอาณานิคมในยุคของการประกาศเอกราช และหลักเหตุผลที่ตราไว้ในรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับสิทธิอันพึงมีพึงได้ของมวลมนุษย์โดยทั่วไปก็ย่อมจะเห็นถึงความขัดแย้งกัน เกือบจะสิ้นเชิงระหว่างหลักเหตุผลดังกล่าวกับสภาพของการใช้แรงงานทาสในสังคมอเมริกันขณะนั้น ข้อขัดแย้งดังกล่าวสามารถบ่งบอกถึงทัศนคติทางลบต่อทาสที่ฝังอยู่ในความคิดและความรู้สึกของชาวอเมริกันอย่างค่อนข้างที่จะเด่นชัดในเวลานั้น โดยที่ชาวอเมริกันยังมองไม่เห็นว่าการทาสจะสามารถดำรงสภาพทางสังคมทัดเทียมพวกเขาได้ ความคิดดังกล่าวนี้มีขึ้นจากความคิดที่เกินจริงเลยแม้แต่น้อย เพราะแท้ที่จริงแล้วชาวอเมริกันส่วนใหญ่ที่เรียกตนเองว่าอิสรชนในเวลานั้นต่างมีความเชื่อว่า ทาสหรือคนผิวดำนั้นมีความต่ำชั้นกว่าพวกเขามากมายนัก แม้แต่ผู้ที่ป็นนักต่อต้านการใช้แรงงานทาสเองก็ยังคงมีความรู้สึกดังกล่าวอยู่เช่นกัน อาทิ เจฟเฟอร์สัน (Jefferson) ผู้มีความเชื่อมั่นในหลักการประชาธิปไตย ยังเคยแสดงความรู้สึกเปรียบเทียบในเรื่องของความจำ เหตุผลและ

การเงินตนาการระหว่างชาวอเมริกันกับพวกทาส โดยเน้นให้เห็นว่าในเรื่องความจำ พวกทาสกับชาวอเมริกันไม่มีใครยิ่งหย่อนกว่ากัน แต่ทว่าในเรื่องของเหตุผลชาวอเมริกันมีมากกว่าพวกทาส ส่วนเรื่องการเงินตนาการนั้น พวกทาสมีเงินตนาการที่น่าเบื่อและไร้ซึ่งรสชาติ (Weinstein and Gateel. 1981 : 348)

ด้วยเหตุผลดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดจึงไม่ใช่เรื่องประหลาดใจแต่ประการใดเลยที่หลักการเกี่ยวกับความเสมอภาคและอิสราภาพ ที่ได้ตราไว้ในรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกาในเวลานั้นมิได้นับรวมหรือหมายถึงเหล่าบรรดาพวกทาสเอาไว้ด้วยเลย

อย่างไรก็ตามยังมีประชาชนอเมริกันอยู่อีกเป็นจำนวนมากเช่นกันที่ไม่เห็นด้วยกับแนวความคิด ความเชื่อดังที่ได้กล่าวมา อีกทั้งยังได้ตระหนักถึงสิทธิอันพึงมีพึงได้ของทาสตามหลักการที่ได้ตราไว้ในรัฐธรรมนูญอีกด้วย โดยที่พวกเขามีความพยายามที่จะเคลื่อนไหวทั้งหลายให้มีการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระโดยทันที หรืออย่างค่อยเป็นค่อยไป การเคลื่อนไหวดังกล่าวเกิดขึ้นตั้งแต่นั้นช่วงปี ค.ศ. 1783-1786 เป็นต้นมา โดยเริ่มในรัฐต่าง ๆ ทางตอนเหนือเป็นแห่งแรก อันได้แก่ รัฐเม็ทซาชูเซ็ท (Massachusetts) รัฐคอนเน็คติคัท (Connecticut) รัฐไรด ไอแลนด์ (Rhode Island) รัฐนิวยอร์ก (New York) และในรัฐนิวเจอร์ซีย์ (New Jersey)

แม้ว่าการเคลื่อนไหวต่อต้านการใช้แรงงานทาสจะไม่ใช่ภาระกิจที่หนักมากสำหรับรัฐทางตอนเหนือ แต่ทว่าในทางตอนใต้การเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นไปอย่างยากเย็น ทั้งนี้เนื่องจากสถานการณ์การใช้แรงงานทาสทางตอนใต้มีความจำเป็นสูงกว่าทางตอนเหนือมากมายนัก การเคลื่อนไหวได้รับการต่อต้านจากบรรดานายทาสทางตอนใต้อย่างหนาแน่น และยิ่งเมื่ออเมริกาก้าวย่างเข้าสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรม ในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 19 ด้วยแล้ว ยิ่งทำให้ความต้องการแรงงานทาสในรัฐต่าง ๆ ทางตอนใต้สูงมากยิ่งขึ้น

เราอาจกล่าวได้ว่ากระแสการปฏิวัติอุตสาหกรรม การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ และการปฏิวัติทางด้านการคมนาคมเป็นผลทำให้ความแตกต่างทางด้านรูปแบบการประกอบ การและการผลิตสินค้าระหว่างรัฐทางตอนใต้และรัฐทางตอนเหนือ ปรากฏออกมาอย่างเด่นชัด ความแตกต่างดังกล่าวนำไปสู่ความขัดแย้งทางความคิดเกี่ยวกับการปลดปล่อยทาสให้ได้ รับอิสราภาพ และความขัดแย้งทางความคิดนี้เองได้นำไปสู่การแตกหักทางการเมืองในที่สุด

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการประกอบการของรัฐทางตอนเหนือและตอนใต้จะพบว่า ลักษณะการประกอบการและผลผลิตของรัฐต่าง ๆ ทางตอนเหนือ อาทิ รัฐนิวอิงแลนด์ (New England) และรัฐต่าง ๆ บริเวณตอนกลางของแอตแลนติกจะเป็นศูนย์กลางของระบบโรงงาน ระบบทางการค้า และระบบทางการเงิน ผลผลิตหลักของพื้นที่แถบนี้คือ การทอผ้า การค้า ไม้แปรรูป เลื่อยผ้า เครื่องจักรกลที่ใช้ในโรงงาน เครื่องหนังและผลิตภัณฑ์จากขนสัตว์ ส่วน การประกอบการและผลผลิตทางตอนใต้ส่วนใหญ่จะเป็นผลิตผลทางการเกษตรแต่เดิมในช่วงของการปฏิวัติ ยาสูบถือว่าเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญที่สุดของรัฐทางตอนใต้ แต่หลังจากปี ค.ศ. 1800 เป็นต้นมา ฝ้ายกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทาผลกำไรให้กับประเทศเป็นอันดับหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากตัวเลขการส่งฝ้ายเป็นสินค้าส่งออกที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วงปี ค.ศ. 1770-1859 กล่าวคือในปี ค.ศ. 1770 อเมริกาส่งฝ้ายเป็นสินค้าออกแค่เพียง 3,000 เบล มาในปี ค.ศ. 1831 อเมริกาส่งฝ้ายเป็นสินค้าออกเพิ่มขึ้นเป็น 805,000 เบล และในปี ค.ศ. 1859 อเมริกาส่งฝ้ายเป็นสินค้าออกถึง 4,500,000 เบล ซึ่งปรากฏว่าฝ้ายเป็นสินค้าส่งออกของอเมริกาคิดเป็นอัตราส่วนถึงสองในสามจากสินค้าส่งออกทั้งหมดในเวลานั้น จากปริมาณการส่งออกจำนวนมากดังกล่าวทำให้รัฐทางตอนใต้ของอเมริกากลายเป็นผู้ผลิตฝ้ายชั้นนำของโลก นอกจากฝ้ายจะเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของรัฐทางตอนใต้แล้ว ยาสูบและข้าว ก็ถือเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญเช่นกัน (Olson and others. n.d. : 77)

จากการที่ผลิตผลทางการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกฝ้ายส่งออกได้เพิ่มขึ้นอย่างมากในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 19 เป็นผลให้ความต้องการแรงงานทาสเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และในช่วงเวลาดังกล่าวนี้องค์ของรัฐทางตอนใต้เริ่มแสดงความไม่พอใจกับการกอบโกยผลกำไรจากการทำธุรกิจค้าฝ้ายของรัฐทางตอนเหนือ ซึ่งเสมือนเป็นการเอาเปรียบรัฐทางตอนใต้ที่เป็นแหล่งผลิตฝ้าย ประกอบกับความต้องการแรงงานทาสเพิ่มขึ้นของรัฐทางตอนใต้เป็นการขัดต่อเจตนารมณ์ที่จะปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระของรัฐทางตอนเหนือซึ่งเห็นว่าการคงอยู่ของระบบทาสในอเมริกาเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญของประเทศอันจะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศให้เป็นประชาธิปไตยให้สมบูรณ์ได้ และประการสุดท้ายรัฐทางตอนเหนือยังมีแนวความคิดว่าถ้ามีการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระจากการเป็นสมบัติส่วนตัวของบรรดาพวกนายทาสทางตอนใต้ทั้งหลายได้สำเร็จ ย่อมจะทำให้เกิด

แรงงานเสรีขึ้นอันเป็นผลดีต่อการจ้างงานทั่วทั้งประเทศ

เมื่อก้าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับ คักคัสรี สิทธิ และเสรีภาพของมนุษย์ แม้ว่าจะไม่ปรากฏอย่างเด่นชัดต่อสภาพการดำรงชีวิตของเหล่าบรรดาทาสในสังคมอเมริกันในศตวรรษที่ 18 ก็ตาม ทั้งนี้ เนื่องจากประชาชนอเมริกันยังไม่ถือว่าทาสจะสามารถอยู่ร่วมประชาคมเดียวกับพวกตนได้ เพราะมีความค้อยกว่าในทุก ๆ ด้าน แต่เมื่ออเมริกาก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ 19 แนวความคิดเกี่ยวกับคักคัสรี สิทธิ และเสรีภาพของความเป็นมนุษย์ได้รับการปลุกเร้าให้เห็นความสำคัญที่จะต้องมีในระบบประชาธิปไตย และได้รับการชานรับจากประชาชนในทุกวงการมากขึ้นตามลำดับ แน่นนอนที่สุดที่ความขัดแย้งทางความคิดในเรื่องดังกล่าวระหว่างรัฐทางตอนเหนือกับรัฐทางตอนใต้ค่อย ๆทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ เกิดกลุ่มและขบวนการเพื่อเคลื่อนไหวให้มีการปลดปล่อยทาสขึ้นมากมาย ทั้งที่มีรูปแบบที่ไม่รุนแรงมีความประณีประนอมสูงและมีทั้งรูปแบบที่รุนแรงจนถึงกับเกิดการนองเลือด มีทั้งชาวอเมริกันผิวขาว และคนผิวดำลุกขึ้นต่อสู้เรียกร้องการต่อต้านระบบทาสในอเมริกาขยายขอบข่ายมวลสมาชิกเข้าไปในทั้งแวดวงศาสนา และแวดวงวรรณกรรมของอเมริกาด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวต่อต้านระบบการไ้แรงงานทาสในยุคแรก ๆ ที่นับว่าประสบความสำเร็จก็คือการประกาศห้ามซื้อขายทาสกับอาฟริกาในปี ค.ศ. 1808 ซึ่งถือว่าการเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นผลพวงจากการปฏิบัติเพื่อเอกราชของชาติ หลังจากนั้นการต่อต้านอย่างกว้างขวางเกิดขึ้นโดยกลุ่มทางศาสนาที่มีชื่อว่าพวกควอเคอร์ (Quakers) การต่อต้านดังกล่าวเป็นไปอย่างต่อเนื่องแต่ทว่าค่อนข้างจะไร้ผล ทั้งนี้ เนื่องจากว่าในขณะที่การประดิษฐ์เครื่องทอผ้าที่ใช้ในโรงงานกำลังมีอิทธิพลอย่างหนักทำให้การผลิตสูงขึ้นซึ่งก็ต้องอาศัยวัตถุดิบมากขึ้นเป็นเงาตามตัว อันเป็นผลให้การต้องการแรงงานทาสเพิ่มสูงขึ้นตามไปด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อถึงปี ค.ศ. 1820 รูปแบบของการต่อต้านการไ้แรงงานทาสเริ่มก่อตัวขึ้นอันเป็นผลมาจากแนวความคิดทางอุดมคติของประชาธิปไตย และการหันมาให้ความสนใจต่อแนวคิดใหม่ที่เกี่ยวข้องความเป็นธรรมในสังคมในทุกชนชั้น รูปแบบใหม่ของการต่อต้านการไ้แรงงานทาสที่กำลังกล่าวถึงนี้เป็นรูปแบบที่ค่อนข้างจะรุนแรง ซึ่งเป็นรูปแบบที่พร้อมจะใช้กำลังในการแก้ไขปัญห ามิมีการประณีประนอมมาใด ๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งยังยืนยันหลักการที่จะปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระโดยทันที ผู้นำหัวรุนแรงในการเคลื่อนไหวปลดปล่อยทาสแนวสุดโต่งนี้ก็คือ

วิลเลียม ลอยด์ การ์ริสัน (William Lloyd Garrison) การ์ริสัน เป็นชาวเม็ทซาซูเซ็ท ผู้ที่มีความเชื่อมั่นในอุดมการณ์และพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งอุดมการณ์ที่เขายึดถือ ในวันที่ 1 เดือนกรกฎาคม ปี ค.ศ.1831 การ์ริสัน ได้ออกหนังสือพิมพ์ชื่อ The Liberator ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่มีเนื้อหาในการเรียกร้องให้มีการปลดปล่อยทาสโดยทันที นอกจากนี้ การ์ริสันพยายามที่จะปล้ำล้างทัศนคติทางลบที่ชาวอเมริกันมีต่อพวกทาสให้หมดไป และเขา วิพากษ์วิจารณ์พวกนายทาสทั้งหลายว่า เป็นตั้งผู้ทารุณกรรม และผู้ค้าชีวิตมนุษย์ด้วยกันเอง (Olson and others. n.d. : 79)

ก่อนหน้าที่การ์ริสันจะออกหนังสือพิมพ์ The Liberator เพื่อเป็นการปลุกเร้าให้ ประชาชนได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระในแผ่นดินอเมริกา ใน ราวปี ค.ศ.1829 ทาสอิสระผู้หนึ่งนามว่า เดวิด วอล์คเกอร์ (David Walker) ชาวบอสตัน (Boston) ได้พิมพ์ชื่อเรียกร้องให้ทาสทั้งหมดในรัฐทางตอนใต้ลุกฮือขึ้น (Weinstein and Gateel. 1981 : 319)

ไม่ว่าจะเป็นการออกหนังสือพิมพ์เพื่อปลุกเร้าให้มีการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระโดย นักต่อต้านหัวรุนแรงอย่างการ์ริสัน หรือการเขียนบทความเพื่อเรียกร้องให้ทาสทางตอนใต้ ลุกฮือขึ้น ทั้งสองเหตุการณ์เป็นเสมือนลางบอกเหตุถึงความรุนแรงที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา ซึ่ง เหตุการณ์ดังกล่าวได้สร้างความสะพรึงกลัวต่อบรรดานายทาสทางตอนใต้อย่างใหญ่หลวง นั่นคือ เหตุการณ์การลุกขึ้นจับอาวุธของพวกทาสในเซาท์แทมตัน (Souththamton) รัฐเวอร์จิเนีย ในวันที่ 21 สิงหาคม ปี ค.ศ.1831 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวันนั้นถือว่าการก่อการปฏิวัติ ครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์อเมริกา (Weinstein and Gateel. 1981 : 340-346) ทาสผู้ที่ทำให้ประวัติศาสตร์อเมริกาต้องจารึกชื่อของเขาตลอดไป ก็คือ นัท เทรนเนอร์ (Nat Trainer) ทาสผู้เป็นทั้งนักเทศน์ และผู้รับหน้าที่อ่านคัมภีร์ไบเบิลในโบสถ์ ของชนผิวดำ เทรนเนอร์ มีความเชื่ออยู่เสมอว่าเขาคือผู้รับมอบภาระกิจที่ยิ่งใหญ่จากพระเจ้า- เป็นเจ้า และในเดือนกุมภาพันธ์ ปี ค.ศ.1831 เขาเริ่มแสดงให้พวกทาสที่เป็นสมาชิกใน โบสถ์เห็นว่าภาระกิจที่ยิ่งใหญ่ที่พระเจ้ามอบหมายให้ เขาก็คือการนำทาสลุกฮือขึ้นปฏิวัติเพื่อ ปลดปล่อยตนเองนั่นเอง เทรนเนอร์ใช้โบสถ์เป็นสถานที่ในการรวบรวมพรรคพวกและวางแผน ก่อการ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะรวบรวมพวกทาสเพื่อเดินทางไปยังเยรูซาเลม ซึ่งในปัจจุบันคือ

เมืองคอร์ตแลนด์ (Courtland)

การปฏิบัติการเริ่มขึ้นในคืนวันอาทิตย์ วันที่ 2 เดือนสิงหาคม ปี ค.ศ. 1831 เพื่อยุติความรุนแรงในครั้งนี้นักโทษทาสของเทรนเนอร์ และครอบครัว เทรนเนอร์ และพวกอีก 7 คน ได้ใช้อาวุธปืนและขวานฆ่านายทาส ภรรยาและบุตรอีก 3 คนเสียชีวิตในคืนนั้น หลังจากที่ฆ่าครอบครัวของนายทาสแล้ว เทรนเนอร์เริ่มออกเดินทางไปยังจุดหมายที่ตั้งไว้ทันที ระหว่างทางที่พวกก่อการปฏิวัติเดินทางผ่านพวกเขาได้เช่นฆ่าบรรดานายทาสผิวขาวไปตลอดทาง ในขณะที่เดียวกันได้รวบรวมพวกทาสให้เข้าร่วมขบวนการด้วย เทรนเนอร์สามารถรวบรวมบรรดาทาสได้ทั้งหมดประมาณ 50-60 คน ก่อนที่คณะก่อการปฏิวัติของเขาจะถูกปราบลงภายในเวลาเพียง 3 วัน ภายในระยะเวลา 3 วันนับตั้งแต่วันเริ่มก่อการ เทรนเนอร์และพรรคพวกได้สังหารชนผิวขาวซึ่งเป็นครอบครัวของนายทาสไปถึง 55 คน เป็นชาย 11 คน หญิง 14 คน และเด็กอีก 30 คน อย่างไรก็ตามหลังการปราบปรามผู้ก่อการชนผิวขาวเองก็ถูกสังหารเช่นกัน โดยที่ทหารได้ฆ่าชนผิวขาวเป็นจำนวนมากทั้งในเหตุการณ์และหลังเหตุการณ์ไปแล้ว ที่น่าสังเกตคือ ทหารเหล่านี้ไม่เคยรู้เลยว่าทาสที่เข่า่านั้นเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการก่อการครั้งนี้ด้วยหรือไม่ เหตุอันมากที่ทหารเหล่านี้เช่นว่ามีจำนวนไม่น้อยที่เป็นผู้บริสุทธิ์ (Weinstein and Gateel. 1981 : 319-328)

เหตุการณ์การนองเลือดในครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบต่อสภาพชีวิตของทาสโดยทั่วไปอย่างมาก อาทิ มีการควบคุมความประพฤติของทาสเข้มงวดขึ้น มีการปฏิบัติต่อทาสรุนแรงและเด็ดขาดขึ้น มีการสั่งปิดโบสถ์ของพวกทาสและห้ามไม่ให้ทาสเป็นนักเทศน์ ห้ามมิให้มีการชุมนุมใด ๆ ทั้งสิ้น และข้อห้ามอื่น ๆ อีกมากมายที่ประกาศขึ้นเพื่อควบคุมทาสให้อยู่อย่างสงบ สภาพเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นเกือบจะทุกรัฐทางตอนใต้ อย่างไรก็ตามแม้ว่าการก่อการครั้งนี้จะถูกปราบลงภายในระยะเวลาอันสั้น แต่ทว่าก็ได้สร้างความตื่นตระหนกและความสะพรึงกลัวให้กับบรรดานายทาสทางรัฐตอนใต้อย่างหนักหน่วง

รูปแบบการต่อต้านระบบทาสอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งรู้จักกันอย่างแพร่หลายในประวัติศาสตร์อเมริกาก็คือการช่วยเหลือทาสให้หลบหนีมาทางตอนเหนือหรือไม่ก็หนีข้ามเขตแดนไปยังประเทศแคนาดา ซึ่งรู้จักกันในนามของ "ทางรถไฟใต้ดิน" (Underground Railroad) อันถือเสมือนเป็นเส้นทางหลบหนีที่สร้างเครือข่ายอย่างประณีตที่สุด เป็นการปฏิบัติการที่เกิดขึ้น

ในปี ค.ศ. 1830 ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับการก่อความวุ่นวายของทาสชายที่ชื่อ นัท เทรนเนอร์ การปฏิบัติการในรูปแบบดังกล่าวที่ถือว่าประสบผลสำเร็จที่สุดก็คือการปฏิบัติการในเขต Old Northwest Territory กล่าวกันว่าเพียงงาน โอไฮโอ (Ohio) แห่งเดียวนับจากปี ค.ศ. 1830-1860 มีการช่วยเหลือทาสให้หนีได้ไม่น้อยกว่า 40,000 คน การปฏิบัติการช่วยเหลือทาสในรูปแบบนี้ถูกก่อตั้งขึ้นในรูปแบบของสมาคมประมาณ 2,000 แห่ง มีสมาชิกทั้งหมด 200,000 คน (Olson and other. n.d. : 80-82)

ส่วนในแวดวงวรรณกรรม หนังสือที่ถือว่ามียอดฮิตต่อประชาชนในวงกว้างเกี่ยวกับความคิดต่อต้านระบบทาสในสังคมอเมริกันมากกว่านักการเมืองและนักหนังสือพิมพ์ในเวลานั้น คือนวนิยายเรื่องกระท่อมน้อยลงทอม (Uncle Tom's Cabin) ที่เขียนขึ้นโดย แฮลเลียต บีชเชอร์ (Harriet Beecher) นวนิยายเรื่องดังกล่าวได้พูดถึงสภาพของทาสและการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้ได้รับอิสรภาพ อันเสมือนเป็นการกระตุ้นความรู้สึกและความสนใจของประชาชนให้หันมาตระหนักถึงปัญหาเกี่ยวกับศักดิ์ศรี สิทธิ และเสรีภาพ ของบรรดาทาสในสังคมประชาธิปไตย นวนิยายเรื่องนี้ได้รับการตีพิมพ์และจำหน่ายมากกว่าสามแสนเล่มและขายหมดภายในเวลา 1 ปี มีการแปลเป็นภาษาต่าง ๆ มากมายหลายภาษาและยังคงมีผู้อ่านอยู่จนทุกวันนี้

ในแวดวงการเมือง อับราฮัม ลินคอล์น (Abraham Lincoln) ถือว่าเป็นนักการเมืองที่ได้อุทิศแรงกายและแรงใจต่อต้านระบบทาสในสังคมอเมริกัน เขาแสดงให้เห็นว่าการใช้แรงงานทาสและการค้าทาสเป็นสิ่งชั่วร้ายที่จะต้องขจัดให้หมดไปในสังคมประชาธิปไตยของอเมริกา ในปี ค.ศ. 1854 ลินคอล์นได้แสดงปาฐกถาในรัฐอิลลินอยส์ (Illinois) โดยได้ประกาศ พอสรุปความได้ว่า กฎหมายของอเมริกาที่ตราขึ้นเป็นบทบัญญัติออกมานั้น ควรตั้งอยู่บนหลักการที่จะต้องเข้มงวดต่อการใช้แรงงานทาสและการค้าทาส ซึ่งในที่สุดก็คือการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระ ต่อมาในปี ค.ศ. 1858 ลินคอล์นได้กล่าวปราศรัยโดยที่มีบางประโยคนับว่ามีอิทธิพลต่อความคิดของประชาชนโดยทั่วไป ประโยคดังกล่าวพอสรุปสาระได้ว่า บ้านที่เกิดความแตกแยกย่อมไม่สามารถคงสภาพของความเป็นบ้านได้ฉันใด รัฐบาลที่มีทาสอยู่ครึ่งหนึ่ง มีอิสระชนอยู่ครึ่งหนึ่งก็ไม่สามารถคงอยู่ได้อย่างถาวรฉันนั้น สหรัฐจะต้องไม่ล่มสลายหรือถูกแบ่งแยกด้วยประการทั้งปวง (Olson and others. n.d. : 82-84)

ในปี ค.ศ. 1859 การเผชิญหน้ากันระหว่างฝ่ายต่อต้านการค้าทาสและฝ่ายสนับสนุนให้มีการใช้แรงงานทาสต่อไปทวีความรุนแรงขึ้นอีก เมื่อกัปตันจอห์น บราวน์ (John Brown) นักต่อต้านระบบทาสหัวรุนแรง ผู้เคยใช้กำลังจนเกิดการนองเลือดในรัฐ แคนซัส (Kansas) เมื่อปี ค.ศ. 1856 ได้ร่วมกับนักต่อต้านจำนวนหนึ่ง เข้ายึดคลังสรรพาวุธของสหภาพใน Garper's Ferry ในคืนวันที่ 16 เดือนตุลาคม 1859 แต่ถูกโจมตีได้ตอจากกองกำลังท้องถิ่นและกองทัพแห่งชาติ ทำให้บราวน์และผู้รอดชีวิตถูกจับกุมในที่สุด เหตุการณ์ในครั้งนี้ ได้สร้างผลกระทบที่กว้างขวางต่อคนทั้งประเทศ ความพยายามของบราวน์ ในครั้งนี้เสมือนเป็นการตอกย้ำความหวาดผวาทันทีถึงจุดเลวร้ายที่สุดสำหรับนายทาสทางตอนใต้ การกระทำอย่างกล้าหาญของบราวน์ได้รับการยกย่องเยี่ยงวีรบุรุษผู้ยอมอุทิศชีวิตเพื่ออุดมการณ์ในสายตาของนักต่อต้านระบบทาส แต่ทว่าประชาชนทางตอนเหนือส่วนใหญ่ต่างปฏิเสธวีรกรรมของบราวน์ในครั้งนี้ โดยเห็นว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการบ่อนทำลายกฎหมายและความเป็นระเบียบของบ้านเมือง และประการสำคัญเป็นการทำลายระบอบประชาธิปไตย ซึ่งถือว่ามีวิถีทางที่จะนำพาสังคมไปสู่ความก้าวหน้าในอนาคต ในวันที่ 2 เดือนธันวาคม ค.ศ. 1859 บราวน์ถูกตัดสินประหารชีวิตด้วยการแขวนคอโทษฐานเป็นกบฏ

ต่อมาในปี ค.ศ. 1860 อับราฮัม ลินคอล์น ได้รับการเสนอชื่อให้เข้าชิงตำแหน่งประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกาจากพรรครีพับลิกัน (Republican) โดยประกาศนโยบายที่จะไม่ให้มีการซื้อขายและใช้แรงงานทาสอีกต่อไปในอเมริกา ลินคอล์นได้รับเลือกตั้งให้ดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีโดยมีคะแนนนำพรรคคู่แข่งอย่างท่วมท้น ผลจากการรับเลือกตั้งในครั้งนี้ทำให้รัฐต่าง ๆ ทางตอนใต้แสดงความไม่พอใจอย่างยิ่ง โดยเฉพาะกับนโยบายปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระของเขา ดังนั้นพวกนายทาสจึงแสดงการต่อต้าน โดยรวมตัวกันเป็นสมาพันธ์รัฐแยกตัวออกจากสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 1861 อีกประมาณหนึ่งเดือนต่อมา คือในวันที่ 4 เมษายน 1861 ลินคอล์น เข้าสาบานตัวเพื่อรับตำแหน่งประธานาธิบดีในคาบราศรัยตอนหนึ่ง ลินคอล์น ประกาศไม่ยอมรับการแยกตัวของรัฐต่าง ๆ ทางตอนใต้ และให้สัญญาว่าจะรวมสหรัฐอเมริกาเข้าเป็นประเทศดั้งเดิม อย่างไรก็ตามรัฐต่าง ๆ ทางตอนใต้ดูจะไม่ใส่ใจกับคำประกาศดังกล่าวเลย ดังนั้นในวันที่ 12 เดือนเมษายน เสียงปืนนัดแรกอันเป็นเครื่องหมายของสงครามกลางเมืองก็ดังขึ้น ณ พรอด ซัมเตอร์ (Fort Sumter)

ในชาร์ลเลสต์ัน (Charleston) รัฐเซาท์แคโรไลนา (South Carolina)

สงครามระหว่างอเมริกากับเม็กซิโก ประชาชนชาวอเมริกันจัดว่าเป็นชนชาตินักรบชาติหนึ่งของโลก ตลอดประวัติศาสตร์อเมริกานับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งอาณานิคม จนกระทั่งประกาศเอกราชและการสร้างชาติจนเป็นมหาอำนาจทางด้านเศรษฐกิจ นับว่าอเมริกาได้ผ่านสงครามการสู้รบในรูปแบบต่าง ๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นสงครามประกาศเอกราช สงครามการขยายอาณาเขต สงครามกลางเมืองอันเนื่องมาจากความขัดแย้งทางด้านแนวความคิดระหว่างชนชาวอเมริกันด้วยกันเอง ซึ่งแต่ละรูปแบบและลักษณะของสาเหตุที่ก่อให้เกิดสงครามนั้น ๆ มีทั้งที่ถือว่าชอบธรรม และไม่ชอบธรรม ปะปนกันไป อย่างไรก็ตาม สงครามที่เกิดขึ้นระหว่างอเมริกากับเม็กซิโกก็เป็นสงครามอีกรูปลักษณะหนึ่งที่มีบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ของอเมริกา และที่สำคัญสงครามในครั้งนี้ได้มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของชาวอเมริกันให้เห็นได้เด่นชัดดังที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมชิ้นอมตะของเขา มาในประเด็นนี้จะเป็นการศึกษาเรื่องราวโดยสังเขปของสงครามที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ ซึ่งจะเป็นการศึกษาถึงสาเหตุและความเป็นไปของสงครามโดยย่อ

ดร.มันัน พัทธินัย (2521) ได้ศึกษาความเป็นไปของสงครามเม็กซิโกไว้อย่างละเอียด ซึ่งพอจะสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้ สหรัฐอเมริกาในทศวรรษที่ 1840 ถือว่าเป็นชาติที่เติบโตขึ้นมาก มีกำลังแกร่งกล้าขึ้นที่จะกระทำการบางอย่างเป็นการสนองตอบความทะเยอทะยานของตัวเองได้บ้างพอสมควรทีเดียว และความทะเยอทะยานของอเมริกานในช่วงนี้ก็ถือคือการแสดงความมุ่งหวังที่จะได้ครอบครองดินแดนทั้งหมดในทวีปอเมริกาเหนือ โดยที่อเมริกาอยากได้แคนาดา (Canada) ของอังกฤษทั้งหมดและอลาสกา (Alaska) ของรัสเซีย แต่อย่างไรก็ตามอังกฤษในขณะนั้นยังถือว่าเป็นเจ้าโลกอยู่ และรัสเซียก็ยังมีกำลังกล้าแข็งอยู่ จึงเป็นการเสี่ยงเกินไปสำหรับอเมริกาที่กำลังอยู่ในช่วงของการพัฒนาประเทศ

ด้วยเหตุผลดังกล่าวอเมริกาจึงหันมามองประเทศเม็กซิโก (Mexico) ซึ่งมีสภาพที่ยากจน ด้อยพัฒนามากว่าอเมริกาเป็นอันมาก อีกทั้งกำลังทางทหารก็อ่อนแอจนแม้แต่การแยกตัวออกมาของเท็กซัส (Texas) แต่เดิมเป็นของเม็กซิโก เม็กซิโกเองก็ไม่สามารถจะเข้ากำลังทางทหารยึดคืนมาได้ การที่เม็กซิโกปล่อยให้เท็กซัสต้องหลุดลอยออกไปเป็นเอกราช

อยู่จนถึง 9 ปี ก่อนที่จะมารวมกับอเมริกา ยิ่งทำให้อเมริกาเพิ่มความอยากที่จะได้ครอบครองแคลิฟอร์เนีย (California) เพื่อจะได้เห็นฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก (Pacific) และถ้าเป็นไปได้ก็อยากจะครอบครองเม็กซิโกทั้งประเทศเลยทีเดียว

จากการที่เท็กซัสเข้ามารวมเป็นรัฐหนึ่งของอเมริกา ทำให้เม็กซิโกตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหรัฐอเมริกาโดยทันที มีการปะทะกันตามแนวชายแดนอยู่ตลอดเวลา รัฐบาลของอเมริกานั้นได้ตั้งเจตจำนงอย่างแน่วแน่ที่จะครอบครองแคลิฟอร์เนียให้ได้ โดยดำเนินนโยบายต่างประเทศส่งทูตไปเจรจากับเม็กซิโก ถึงแม้จะมีการตัดสัมพันธ์ทางการทูตมาก่อนหน้านี้แล้วก็ตาม โดยมีการเจรจาเกี่ยวกับเรื่องหนี้สิน เรื่องแคลิฟอร์เนียและเรื่องพรมแดนเท็กซัส โดยวางนโยบายเจรจาว่าให้ยกหนี้สินทั้งหมดและแถมเงินอีก 5-25 ล้านเหรียญสำหรับเรื่องแคลิฟอร์เนียและการยอมรับพรมแดนเท็กซัสจรดแม่น้ำริโอแกรนด์ (Rio Grand) เม็กซิโกไม่ขอให้เป็นการเจรจาทางการทูตเพราะจะทำให้กลายเป็นว่า รัฐบาลเม็กซิโกฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหรัฐใหม่อีก ซึ่งจะทำให้ประชาชนที่มีความโกรธแค้นอเมริกาอยู่ในขณะนั้นลุกฮือขึ้นล้มล้างรัฐบาลได้ ดังนั้นเมื่อทูตสหรัฐอเมริกาเดินทางมาถึงเม็กซิโกในเดือนธันวาคม 1845 รัฐบาลเม็กซิโกปฏิเสธที่จะรับทูตสหรัฐ แม้ว่าทูตจะพยายามหาหนทางที่จะให้มีการเจรจาเกิดขึ้น แต่ความพยายามนั้นก็ไม่มีผลแต่ประการใด ทูตในขณะนั้นจึงได้เสนอให้สหรัฐใช้วิธีบีบบังคับด้วยกำลังทหาร

เมื่อท่านประธานาธิบดีได้รับรายงาน จึงสั่งให้กองทัพยกพลมาถึงแม่น้ำริโอแกรนด์แล้วสร้างป้อมขึ้นเลยในทันที เท่ากับเป็นการประกาศให้รู้ว่าอาณาเขตของสหรัฐนั้นมีมาจรดแม่น้ำริโอแกรนด์ และทำการปิดล้อมการสัญจรในแม่น้ำริโอแกรนด์ ซึ่งถือว่าเป็นการข่มขู่เม็กซิโกให้เข้าทำสงคราม ในวันที่ 25 เมษายน 1846 ทหารเม็กซิโกก็ข้ามแม่น้ำริโอแกรนด์โจมตีกองกำลังของสหรัฐเป็นครั้งแรก การโจมตีในครั้งนี้ถือว่าเป็นไปตามความต้องการของประธานาธิบดีสหรัฐในเวลานั้นเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เนื่องจากจะได้อ้างเอาการโจมตีของกองกำลังทหารเม็กซิโกเป็นสาเหตุที่ต้องประกาศสงครามกับเม็กซิโก โดยอ้างว่า เม็กซิโกได้รุกรานผ่านพรมแดนสหรัฐเข้ามาและฆ่าคนอเมริกันบนแผ่นดินอเมริกา รัฐสภาอเมริกาอนุมัติเงิน 10 ล้านดอลลาร์เพื่อทำสงครามแก้แค้นเม็กซิโก สภาผู้แทนยกมือ 174 ต่อ 14 และวุฒิสภายกมือ 40 ต่อ 2 อนุมัติให้สหรัฐเข้าสู่สงคราม

อย่างไรก็ตามสมาชิกสภาฝ่ายเหนือยังคงมีความเคลือบแคลงในความจริงที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อับราฮัม ลินคอล์น ได้เสนอให้สภาตรวจสอบดูให้แน่ชัดว่า จุดหลังเลือดของอเมริกันจริง ๆ นั้นอยู่ตรงไหน และอยู่ในดินแดนของสหรัฐจริงหรือไม่ เพราะตามความเป็นจริงแล้ว เม็กซิโกยังถือว่าดินแดนบริเวณแม่น้ำริโอแกรนด์ ยังคงเป็นของเม็กซิโกอยู่ ลินคอล์นเชื่อว่าเลือดคนอเมริกันหลังจริง แต่มีช่หลังบนแผ่นดินอเมริกา เมื่อเวลาผ่านไปหลายคนเชื่อว่าอเมริกาวางแผนที่จะครอบครองแคลิฟอร์เนียของเม็กซิโกต่างหาก และได้มีการแสดงความไม่เห็นด้วยต่อสงครามที่ถือว่าไม่ชอบธรรมครั้งนี้จากหลายฝ่าย แต่อย่างไรก็ตามสงครามยังคงดำเนินไป โดยที่สหรัฐเป็นฝ่ายได้เปรียบอยู่ตลอด

ในที่สุดก็มีการทำสัญญาสงบศึกในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 1848 ในสัญญาระบุว่าเม็กซิโกยกแคลิฟอร์เนียกับนิวเม็กซิโก ให้สหรัฐและยอมรับเขตแดนของเท็กซัสลงมาถึงแม่น้ำริโอแกรนด์ โดยที่สหรัฐเองตกลงจ่ายเงินจำนวน 15 ล้านเหรียญเพื่อเป็นการตอบแทน

เมื่อพิจารณาถึงสาเหตุที่สหรัฐได้นำประเทศเข้าสู่สงครามในครั้งนี้ ก็จะทำให้เห็นว่าเพื่อขยายอาณาเขตเป็นประเด็นหลัก การที่ทำให้เหตุผลว่า เพื่อเป็นการแก้แค้นที่ทหารอเมริกันต้องเสียชีวิตเพราะการรุกรานของเม็กซิโกถือว่าเป็นข้ออ้างทั้งสิ้น ดังนั้นการสงครามในครั้งนี้จึงถือว่าไม่ชอบธรรมด้วยประการทั้งปวง

การทำสงครามในครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงนโยบายขยายอาณาเขตของอเมริกาในช่วงปี ค.ศ. 1820-1850 ซึ่งเป็นแนวความคิดที่จะแพร่ขยายอุดมการณ์ของอเมริกาให้ครอบคลุมทั้งทวีปและเลยไปถึงมหาสมุทรแปซิฟิกที่รู้จักกันในนาม "มานิเฟสต์ ไดนาสตี" (Manifest Destiny) กลายเป็นแนวความคิดที่ได้รับการยอมรับไปทั่วทั้งประเทศ มีชาวอเมริกันหลายต่อหลายคนเริ่มกล่าวถึง การขยายอาณาเขตแห่งอิสรภาพ แนวความคิดได้รับอิทธิพลอย่างมากจากลัทธิรักชาติ (Nationalism) ชาวอเมริกันในขณะนั้นต่างมีความรู้สึกภาคภูมิใจในพลังความแข็งแกร่งของตนเองที่มีในขณะนั้น ตลอดจนความเจริญรุ่งเรืองที่กำลังทอแสงเจิดจ้าอยู่ด้วยกัน (Ritchie and others. 1988 : 479-485)

จากการที่ได้ศึกษาสภาพสังคมในสมัยของเฮนรี เดวิด ธอโร ซึ่งอยู่ในช่วง ค.ศ. 1820-1860 ของอเมริกา จะพบว่า แม้ช่วงเวลาดังกล่าวจะอยู่ในช่วงสั้น ๆ แต่ทว่าอเมริกานั้นนับว่าเป็นช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญช่วงหนึ่งทีเดียว โดย

เฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเวลานี้ ส่วนใหญ่จะมาจากสาเหตุของการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ยิ่งแน่นอนที่สุดที่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอันมีผลมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เรียกได้ว่าเป็นการพลิกโฉมหน้าอเมริกา ย่อมจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมทั้งในแง่บวกและแง่ลบตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อพิจารณาในแง่บวกจะเห็นว่าอเมริกาได้ก้าวเข้าสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรม มีการพัฒนาทางด้านวัตถุขึ้นมากมาประชาชนชาวอเมริกันมีสภาพความเป็นอยู่ที่หรูหรา สะดวกสบายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน อเมริกาสามารถผลิตสินค้า เครื่องอุปโภคบริโภคตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้เป็นจำนวนมาก และถึงกับเหลือใช้และสามารถส่งเป็นสินค้าออกไปขายยังต่างประเทศอีกด้วย

อย่างไรก็ตามการพัฒนาเศรษฐกิจและการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจในเวลาอันกลับมีผลกระทบในทางลบต่อสังคมอเมริกันด้วยเช่นกัน จุดใหญ่ของผลกระทบในทางลบที่เกิดจากการพัฒนาทางด้านวัตถุที่สังเกตเห็นได้ค่อนข้างจะเด่นชัดประการหนึ่งก็คือ ความขัดแย้งที่เกิดจากการกระจายความเจริญทาง เศรษฐกิจในสังคมสภาพความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้ได้พัฒนาไปสู่ความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ นอกจากนั้นการพัฒนาทางด้านวัตถุยังมีผลทำให้กลุ่มชนบางกลุ่ม ไม่สามารถปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง นอกจากนั้นศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ได้รับการให้ความสำคัญน้อยลง ประชาชนไม่ว่าจะเป็นผู้มั่งมี หรือผู้ยากจนที่ด้อยโอกาสในสังคมต่างถูกครอบงำด้วยอำนาจของวัตถุ คุณธรรมจริยธรรมถูกละเลย ผู้คนเห็นความเห็นแก่ตัวมากขึ้น และพยายามหาโอกาสที่จะฉวยโอกาสให้สูงขึ้น เพื่อให้มีโอกาสแสวงสุขในสังคมมากขึ้น แม้ว่าการกระทำดังกล่าวจะทำให้ผู้อื่นในสังคมต้องสูญเสียโอกาสและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของตนเองไปก็ตาม

จากสภาพของสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้เองที่มีอิทธิพลและมีส่วน เป็นแรงผลักดันให้ เฮนรี เดวิด ธอโร และนักเขียนร่วมสมัยคนอื่น ๆ ได้ถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด และเสนอแนะแนวทางการดำเนินชีวิตที่ควรจะเป็น ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้ได้ปรากฏให้เห็นในงานเขียนที่สำคัญ ๆ หลายต่อหลายเรื่อง ซึ่งจะได้ศึกษาในรายละเอียดที่จะมีขึ้นในบทต่อ ๆ ไป อย่างไรก็ตามสิ่งที่น่าให้ความสำคัญไว้ ณ ที่นี้ก็คือ สภาพสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ถือว่ามีอิทธิพลต่อแนวคิดและการดำเนินชีวิตของเฮนรี เดวิด ธอโรไม่น้อยทีเดียว

1.2 สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคของท่านพุทธทาสภิกขุ พ.ศ.2475-2535

ท่านพุทธทาสภิกขุมีชีวิตอยู่สร้างสรรค์งานเขียนหลังจากที่ ธอโร ลื่นชีวิตไปกว่าร้อยปี อีกทั้งสังคมและวัฒนธรรมระหว่างท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรก็มีความแตกต่างกัน ทว่าจุดร่วมที่น่าสนใจระหว่างท่านทั้งสองก็คือ สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมมีอิทธิพลและผลกระทบท่อแนวความคิดและการดำเนินชีวิตของท่านทั้งสองอย่างเห็นได้เด่นชัด ดังที่ได้ศึกษาถึงสภาพทางสังคมในยุคของ เฮนรี เดวิด ธอโร มาในประเด็นที่แล้ว ซึ่งในประเด็นที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งถือว่ามีผลสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน

ดร. เสรี พงพิศ นักวิชาการคนสำคัญท่านหนึ่งได้กล่าวถึงอิทธิพลของท่านพุทธทาสที่มีต่อสังคมไทยไว้อย่างน่าสนใจ พอจะสรุปสาระสำคัญได้ว่า นับตั้งแต่ปี 2475 เป็นต้นมา ท่านพุทธทาสถือว่าเป็นผู้นำทางความคิดที่มีคนรู้จักและกล่าวถึงทั้งในแง่บวกและแง่ลบมากที่สุดท่านหนึ่ง แนวความคิดของท่านมีอิทธิพลต่อปัญญาชน นักคิด นักเขียนไทยเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านพุทธทาสจะเป็นที่ยอมรับและเป็นที่ยื่นชอบของคนระดับ "ปัญญาชน" มากกว่ากลุ่มอื่น และเมื่อหลัง 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา ความคิดของท่าน โดยตัวท่านเอง และคนอื่น ๆ ถูกนำไปเกี่ยวข้องกับเรื่องทางสังคม และการเมืองอย่างเด่นชัดมากขึ้น (เสรี พงพิศ. 2525 : 891)

เราอาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นไปในสังคมและวัฒนธรรม กับแนวความคิดของท่านพุทธทาส ดูจะดำเนินไปด้วยกันอย่างต่อเนื่อง และต่างก็มีอิทธิพลต่อกันและกันมาโดยตลอด นับตั้งแต่วัยหนุ่มจนกระทั่งถึงวันสุดท้ายแห่งชีวิต ผู้วิจัยเห็นว่า การเกิดขึ้นเกือบจะพร้อมกันของการก่อตั้งสวนโมกข์พลาราม และการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยคณะราษฎร ในปี พ.ศ.2475 เสมือนเป็นการบ่งบอกโดยนัยถึงอิทธิพลของกระแสแนวคิดของการเปลี่ยนแปลงที่มีขึ้นในสังคมและวัฒนธรรมในเวลานั้น ได้มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของท่านพุทธทาสในการปฏิรูปสถาบันสงฆ์เช่นกัน ซึ่งท่านเองก็เคยแสดงความคิดเห็นถึงความประจวบเหมาะของเหตุการณ์ทั้งสองและจุดประสงค์ของการก่อตั้งสวนโมกข์พลารามประการหนึ่งเอาไว้

... การเปลี่ยนแปลงการปกครองมันเดือนมิถุนายน มีสวนโมกข์เดือนพฤษภาคมแล้ว มันเป็นเรื่องง่ายกว่าปีเดียวกับเปลี่ยนการปกครอง, แล้วมันมีรูปร่างของกิจกรรม คล้าย ๆ กันด้วย, คือมันคล้าย ๆ กับปฏิรูปหรือปฏิวัติ แต่เราไม่มีอำนาจไปปฏิวัติใคร ที่ไหน เจตนาที่มุ่งหมายที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลง เกี่ยวกับการปฏิบัติของภิกษุ ... (พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 9)

การเกิดสวนโมกข์พลารามอันเปรียบเสมือนฐานทัพนครที่ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ใช้เป็นแหล่งผลิตและสร้างสรรค์ผลงานเป็นจำนวนมากมาย โดยผลงานต่าง ๆ ที่ออกมาต่างต่าง แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะตัวในการตีความพุทธธรรม และการเผยแพร่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยที่คำสอนของท่านพุทธทาสจะมีคุณค่ามิใช่แต่เฉพาะด้านการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ทว่ายังมีคุณค่าต่อความเป็นไปทางสังคมอีกด้วย จากหลักการอธิบายเรื่อง "ทุกข์" ในอริยสัจจ์ สามารถบ่งบอกถึงความสัมพันธ์กันอย่างเด่นชัดระหว่างความเป็นไปทางสังคม กับแนวความคิดของท่าน ที่ต่างก็มีอิทธิพลถึงกันโดยตลอด

กล่าวคือ "ทุกข์" ในความหมายของท่านพุทธทาส มีความแตกต่างจากความหมายตามจารีตที่สั่งสอนมาตั้งแต่ครั้งโบราณ ท่านพุทธทาสเห็นว่าความทุกข์ของบุคคลหาได้เกิดจากการสนองผลของกรรมที่ได้กระทำไว้แต่เพียงประการเดียวไม่ แต่ทว่าความทุกข์ของมนุษย์บ่อยครั้งทีเดียวที่มีสาเหตุมาจากปัจจัยภายนอกด้วย ปัจจัยดังกล่าวอาจจะเกิดขึ้นมาจากการถือประโยชน์ส่วนตนแต่ฝ่ายเดียวทางด้านเศรษฐกิจสังคม หรือการกดขี่ทางการเมือง ดังนั้นการหลุดพ้นจากทุกข์ไม่เพียงแต่จะเกี่ยวข้องกับการเอาชนะความไม่รู้และความยึดมั่นถือมั่นในตนเองโดยการเห็นแจ้งทางจิตวิญญาณเท่านั้น แต่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเอาชนะสาเหตุที่มาจากปัจจัยภายนอกด้วย โดยจะต้องมีวิธีการกระทำที่เป็นการชี้แนะทางด้านจิตวิญญาณในสังคมโลกด้วย (Jackson. 1988 : 52)

จากข้อความข้างต้นย่อมแสดงให้เห็นว่าสภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมและวัฒนธรรมในยุคของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ต่างมีอิทธิพลต่อแนวความคิดของท่านอยู่มากน้อย และในทางกลับกันความคิดของท่านที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนก็มีอิทธิพลต่อสังคมไทยในแต่ละช่วงอายุมากน้อยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้การศึกษาสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงเวลา

ดังกล่าวจึงนับว่ามีความจำเป็นและมีประโยชน์ในการวิเคราะห์แนวความคิดของท่านอย่างยิ่ง
 อย่างไรก็ตามจากการที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทนำของบทที่ 2 ว่า ท่านพุทธทาสนั้นมึ
 ลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากธอโรทางด้านสถานภาพสังคมโดยสิ้นเชิง กล่าวคือท่านพุทธทาส
 นั้นเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่มีวิถีการดำเนินชีวิตแตกต่างจากการดำเนินชีวิต
 ของคนธรรมดาสามัญทั่วไป โดยมีทั้งพระธรรมวินัย กฎหมายของคณะสงฆ์ตลอดจนกฎหมาย
 ของทางบ้านเมืองเป็นกรอบแห่งการดำเนินชีวิตอยู่โดยตลอด ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการ
 ศึกษาสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของท่านพุทธทาสภิกษุ จึงน่าจะได้ศึกษาความเป็นไปของ
 สถาบันสงฆ์ควบคู่ไปกับสภาพสังคมไทย ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความ
 เป็นไปทางสังคมมีความแน่นแฟ้นกันอยู่อย่างลึกซึ้งนับแต่โบราณกาล

การเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสมัยใหม่ของสังคมไทย เราอาจกล่าวได้ว่าใน
 ช่วงปี พ.ศ. 2398-2475 ประเทศไทยเริ่มก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมือง
 การปกครอง และเศรษฐกิจอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน อันเปรียบเสมือนเป็นจุดเริ่มต้นของ
 การเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบดั้งเดิมสู่ความเป็นสมัยใหม่ (พรเพ็ญ อันตระกูล. 2526 :
 187) โดยประเทศไทยเริ่มรับวิทยาการทางตะวันตก และเริ่มทำนุบำรุงประเทศตามแบบใหม่
 เช่น ทางด้านการศึกษา การคมนาคม ตลอดจนมีการปรับปรุงขนบธรรมเนียมประเพณีตั้งแต่
 รัชกาลที่ 4 แต่เป็นที่น่าสังเกตว่านโยบายการรับวิทยาการจากตะวันตก และการเปลี่ยนแปลง
 ประเทศในสมัยของพระองค์จะค่อยดำเนินไปอย่างช้า ๆ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าบางสิ่ง
 บางอย่างเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ประชาชนโดยทั่วไปอาจจะยังไม่สามารถเข้าใจได้ (สุนันท์
 ชาญเมส. 2526 : 260) ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงในรัชกาลที่ 4 จึงเป็นไปอย่างช้า ๆ มิได้
 ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมไทยแต่ประการใดการเปลี่ยนแปลง
 ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นแต่เฉพาะในเมืองหลวง หรือตามหัวเมืองใกล้เคียงเท่านั้น แต่ว่าการ
 เปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครองปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่ง
 การเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้มีผลกระทบต่อสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิต
 ของคนส่วนใหญ่ของประเทศ เมื่อพิจารณาถึงสาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้ จะพบ
 ว่าเกิดจากการปรับตัวเองหรือรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมจากประเทศทางตะวันตก

ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเกิดจากการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อช่วงชิงอำนาจการปกครอง ประเทศระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับเจ้านายเชื้อพระวงศ์ระดับสูงในสมัยนั้น

ปิยะฉัตร ปิยะวรรณ (2526 : 244) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าการปฏิรูปประเทศที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ประสบความสำเร็จอย่างมากในการดึงอำนาจสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ และการรักษาความสงบภายในประเทศ แต่การแก้ปัญหาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้ามากกว่า การวางแผนระยะยาว และเป็นความพยายามที่จะรักษาฐานอำนาจ และความมั่นคงมากกว่า ปลุกฝัง วัฒนธรรมการปกครองอย่างจริงจัง

เราอาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในขณะนั้น เป็นการ "ปฏิรูป" ไม่ใช่การ "ปฏิวัติ" และนอกจากการปฏิรูปการบริหารในปี พ.ศ.2435 แล้ว โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจยังคงอยู่ในสภาพเดิม กระบวนการปรับตัวให้ทันสมัยจึงมีลักษณะครึ่ง ๆ กลาง ๆ มีทั้งผล "ดี" และผล "เสีย" และอาจเรียกได้ว่ามิได้พาไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอะไรมากนักในระยะยาว (รุจยา อาภากร. 2536 : 178)

จากสาเหตุดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นตามมาในสังคมสมัยต่อ ๆ มา อาทิ เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมือง เกิดการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน เกิดวิกฤตการณ์ทางด้านเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทย สิ่งต่างๆ เหล่านี้ นับว่าเป็นปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นนับจากอดีตจนถึงในปัจจุบันอย่างเด่นชัด การหมักหมมของปัญหา ประกอบกับอิทธิพลทางความคิดทางการเมืองจากประเทศในยุโรปที่เผยแพร่เข้ามาในประเทศไทย โดยนักเรียนไทยที่ได้มีโอกาสไปศึกษาต่างประเทศในยุโรป ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ได้ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ทางการเมืองและสังคมที่สำคัญ ๆ หลายต่อหลายเหตุการณ์ อาทิ การเรียกร้องให้มีการปรับปรุงการปกครองประเทศให้เป็นประชาธิปไตยของกลุ่มข้าราชการและเจ้านายใน ร.ศ.103 ความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครอง ลดอำนาจสถาบันพระมหากษัตริย์ของกลุ่มภพ ร.ศ.103 ตลอดจนจนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นระบอบประชาธิปไตยของคณะราษฎรในปี พ.ศ.2475 ซึ่งถือว่าเป็นอิทธิพลของแนวคิดแบบยุโรปที่เกิดขึ้นหลังจากเปิดประเทศติดต่อกับต่างประเทศทั้งสิ้น (ปิยะฉัตร ปิยะวรรณ. 2526 : 244)

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนา เศรษฐกิจแห่งชาติกับวิกฤตการณ์ทางสังคมและ

วัฒนธรรม ประเทศไทยเริ่มเข้าสู่การพัฒนาประเทศอย่างจริงจังโดยยึดรูปแบบการพัฒนาตามประเทศที่พัฒนาแล้วในตะวันตก ตั้งแต่หลังเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เมื่อ ปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา การพัฒนาดังกล่าวตั้งอยู่บนทฤษฎีการพัฒนาประเทศตามตะวันตกที่เชื่อว่า การพัฒนาคือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรม นอกจากนั้นยังมีการย้ำว่า สังคมที่ทันสมัยคือสังคมอุตสาหกรรมแบบตะวันตก ถ้าโลกที่สามต้องการความทันสมัย ก็ต้องเดินตามแนวทางตะวันตก (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2536 : 12)

ประเทศไทยก็เหมือนกับประเทศโลกที่สามอื่น ๆ ที่เชื่อว่าการพัฒนาประเทศโดยการมุ่งเน้นที่การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจโดยยึดหลักปรัชญาทุนนิยมจะสามารถทำให้มนุษย์มีความสุขสามารถสนองต่อความต้องการและความปรารถนาของมนุษย์ได้ทุกอย่าง โดยที่มนุษย์ในปรัชญาลัทธิทุนนิยมนี้จะต้องคำนึงถึงตนเองเป็นหลักมีการสะสม และแข่งขันกันทางเศรษฐกิจ และจากการที่ประเทศไทยได้ยึดหลักการดังที่กล่าวมาในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบต่อชีวิตชุมชนสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม อย่างรุนแรง

นับตั้งแต่ประเทศก้าวเข้าสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างจริงจังตามแผนพัฒนาฉบับที่ 1 ปี พ.ศ.2504 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน นับรวมเวลาที่ประเทศไทยอยู่ในช่วงแห่งการพัฒนาเกินเวลากว่า 30 ปี จริ่งอยู่ที่การพัฒนาดังกล่าวย่อมทำให้เศรษฐกิจโดยภาพรวมของสังคมไทยนั้นสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ตลอดทั้งมีการนำเอาเทคโนโลยีเข้ามาพัฒนาประเทศที่ทำให้เกิดสภาพของความเจริญเกินอาณาบริเวณกว้าง ชุมชนชนบทหลายต่อหลายชุมชนต้องแปรสภาพเป็นสังคมเมืองโดยปริยาย

อย่างไรก็ตามความเจริญและการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ก็มีได้เกิดขึ้นอย่างทั่วถึง ต่อประชาชนโดยส่วนใหญ่อของประเทศ ผลที่เกิดจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจตกอยู่กับคนเพียงไม่กี่กลุ่มที่สามารถช่วงชิงโอกาสที่เปิดอยู่ในการตกตวงผลประโยชน์เข้าสู่ตนเองและพวกพ้องเท่านั้น

จากบทความเรื่อง "เศรษฐกิจโตคนยิ่งจน" ในคอลัมน์ "ข่าวเศรษฐกิจ" ของหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ได้ทำการศึกษา การกระจายรายได้ของประชาชนหลังการใช้แผนพัฒนาไว้ว่า ในช่วงแผนพัฒนา ฉบับที่ 2 ระหว่าง พ.ศ.2510-2514 ความเหลื่อมล้ำของรายได้เริ่มมีมากขึ้น และแผนพัฒนา ฉบับต่อมาก็ไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวได้เลย แต่กลับเพิ่มช่องว่างทางรายได้ให้มากขึ้นไปอีก ที่เห็นได้ชัดก็คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่า 1,000 บาทต่อปี เพิ่มขึ้นจาก 43% ในปี 2504 เป็น 45% ในปี 2512 ในขณะที่ภาคกลางกลับลดลงจาก 19% เหลือ 10%

ในปี พ.ศ.2536 ที่ผ่านภาคคนไทยมีรายได้เฉลี่ยต่อหัวประมาณ 53,215 บาท โดยที่ภาคกลางมีประชากรประมาณ 20 ล้านคน มีรายได้เฉลี่ยต่อหัว 54,470 บาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคิดเฉพาะในกรุงเทพฯ และปริมณฑลซึ่งมีประชากร 10 ล้านคน มีรายได้เฉลี่ยต่อหัวสูงถึง 144,170 บาท ส่วนภาคเหนือมีประชากรประมาณ 21 ล้านคน มีรายได้เฉลี่ยต่อหัว 21,450 บาท ภาคใต้มีประชากรประมาณ 7.4 ล้านคน มีรายได้เฉลี่ยต่อหัว 39,700 บาท

สำหรับประชาชนที่มีรายได้เฉลี่ยต่อหัวต่ำกว่า 1,000 บาทต่อปี ทั้งประเทศมีประมาณ 10 ล้านคน ซึ่งถือว่าเป็นประชาชนที่ยากจนที่สุดของประเทศ โดยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 4.5 ล้านคน

สัดส่วนการเพิ่มรายได้ปี 2518 จนถึง 2536 ประชาชนที่รวยที่สุด 40% มีรายได้เพิ่มขึ้นตลอดโดยคว่ำเอาส่วนแบ่งรายได้เข้ากระเป๋าตัวถึง 76.6% ในขณะที่คนยากจนที่สุด 60% กลับมีรายได้ลดลงอย่างต่อเนื่อง และเจียดรายได้ให้กับตนได้เพียง 23.4% ("ข่าวเศรษฐกิจ : เศรษฐกิจโตคนยิ่งจน," 17 มกราคม 2537 : 7)

จากตัวเลขที่ปรากฏออกมานี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาประเทศที่มีมาตลอดกว่า 30 ปีเศษ โดยเน้นที่การขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นตัวชี้ถึงความสำเร็จของการพัฒนาประเทศ ทว่าได้เกิดประโยชน์ต่อประชาชน ส่วนใหญ่ของประเทศไม่ แต่ทว่าผลประโยชน์จำนวนมหาศาลนั้นได้ตกไปอยู่ในหมู่ผู้ที่มีโอกาสทางสังคมเพียงไม่กี่ตระกูลเท่านั้น เมื่อมองโดยภาพรวมแล้วการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยตลอดเวลากว่า 30 ปีเศษ เป็นภาพที่สวยหู มีตัวเลขสูง สมดังความตั้งใจของผู้บริหารประเทศตลอดมา แต่เมื่อพิจารณาถึงสภาพการเจริญ

เติบโตทางเศรษฐกิจอย่างลึกลับซึ่งและถ่องแท้แล้วก็จะพบว่า การพัฒนาเศรษฐกิจโดยอิงอาศัย
ปรัชญาทุนนิยมก่อให้เกิดช่องว่างทางรายได้ขึ้นอย่างเห็นได้ชัดคนรวยยิ่งรวยขึ้น คนจนยิ่งจนลง
การเกิดช่องว่างทางด้านกระจายรายได้นี้ยังเป็นตัวเหตุปัจจัยให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นเป็นลูกโซ่
การพัฒนาประเทศที่เดินตามตะวันตกโดยมิได้มีการปรับใช้ยังก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา
มากมาย ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ต่างสะสมและหมักหมมจนกลายเป็นเรื่องร้ายที่ความรุนแรงขึ้น
จนกลายเป็นวิกฤตการณ์ทั้งทางด้านสังคมและวัฒนธรรมจนยากที่จะเยียวยาแก้ไขได้ในเร็ววัน

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ผู้ได้รับรางวัลแมกไซไซ สาขาพัฒนาสังคม
ได้กล่าวถึงสภาพสังคมไทยในยุคแห่งการพัฒนาเพื่อก้าวสู่สังคมอุตสาหกรรม พอสรุปได้ว่าสังคม
อันเป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจตามอย่างตะวันตก ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา
อย่างมากมาย จากชีวิตที่มีอยู่มีกินอุดมสมบูรณ์เปลี่ยนมาเป็นความอดอยากยากจนของคนส่วน
ใหญ่ เศรษฐกิจของชาวไร่ชาวนาล้มละลายเป็นหนี้สินล้นพ้นตัว วนครั้งโบราณเด็กไทยไม่เคย
ขาดอาหาร มาในบัดนี้เด็ก ๆ ลูกหลานไทยจำนวนมากไม่มีอาหารกินครบทุกมื้อเกิดภาวะ
ทุพโภชนาการ ต้องพิการและเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก ชีวิตชุมชนล่มสลาย ชาวชนบทต้องย้าย
ถิ่นฐานเข้าเมือง เกิดปัญหาความแออัดในเมือง ครอบครัวต้องแตกแยก คนจนต้องมาเผชิญ
ชีวิตในเมืองเช่น เป็นคนไร้บ้าน เป็นกรรมกรก่อสร้าง เป็นโสเภณี ซึ่งขณะนี้ประเทศไทยมี
โสเภณีจำนวนมากกว่าพระ กล่าวคือมีพระ 200,000 รูป แต่มีโสเภณีมากกว่า 500,000
คน ความร่ำรวยรุนแรงเข้าแทนที่ความสงบเยือกเย็น ความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
ระบอบทั่วไพบ เมืองไทยซึ่งเคยเป็นเมืองพระ แต่มีอัตราฆ่ากันตายเป็นที่สองในโลกคือเคยสูง
ถึง 25 ต่อประชากรแสนคนต่อปี ในขณะที่ในญี่ปุ่นและยุโรปอัตรานี้เป็นเพียง 1 ถึง 2 ต่อ
แสน อุบัติเหตุบนท้องถนนคร่าชีวิตคนไทยเป็นจำนวนมากทุกปี ซึ่งมักเป็นความรุนแรงในสังคม
อย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน การศึกษาสร้างความระทมขมขื่นให้เยาวชนโดยที่กระตุ้นให้อยาก
ศึกษาแต่เข้าศึกษาไม่ได้ กับจบการศึกษาแล้วไม่มีงานทำ และไม่รู้จักทำอะไร คนไทยมีความ
ขัดแย้งกันมากขึ้น ความแข็งและความทุกข์ระบอบทั่วไป คนไทยซึ่งเคยเป็นคนที่มีความสุขจิตดี
ที่สุดในโลกพวกหนึ่ง บัดนี้สุขภาพจิตเสื่อมได้กระจายไปทั่วถึงหมดทุกแควดวง การฆ่าตัวตาย
การฆ่าครอบครัวตาย เพราะสภาพจนตรอกในชีวิตปรากฏมากขึ้น ปัญหาและความขัดแย้งทาง
เศรษฐกิจ การเมือง การทหารและการศึกษา ดูเหมือนไม่มีทางออก และไม่มีการพัฒนาการ

ที่จะพาสังคมไทยออกจากวิกฤตการณ์ (ประเวศ วะสี. 2530 : 4-5)

สภาพสังคมดังกล่าว เป็นสภาพสังคมที่เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ เป็นสภาพที่ประชาชนโดยทั่วไปในยุคปัจจุบันต้องพานพอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และแน่นอนที่สุดปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวถึงนี้ยังเป็นเพียงแค่ส่วนหนึ่งของปัญหาที่ปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมเท่านั้น แต่ยังมีปัญหาอื่น ๆ ที่พักตัวอยู่อย่างเงิบ ๆ ในระยะแรก ๆ ของการพัฒนา แต่ทว่าในยุคปัจจุบันปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้กลับปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดและเป็นปัญหาที่กลายสภาพเป็นวิกฤตการณ์ในปัจจุบันไปในที่สุด ปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นปัญหาที่ปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมหรือปัญหาที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม ความเชื่อ คุณธรรมจริยธรรมต่างถือว่่าเป็นความทุกข์ของประเทศชาติที่ประชาชนชาวไทย ประสบอยู่ในปัจจุบันเกือบทั้งสิ้น

การพัฒนาประเทศตามอย่างตะวันตกกับความล่มสลายของความเป็นไทย

ประเด็นปัญหาที่กล่าวถึงนี้ถือว่าเป็นประเด็นปัญหาทางด้านวัฒนธรรมซึ่งจะไม่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมอย่างเด่นชัดเหมือนกับปัญหาทางสังคม เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาความอดอยากยากจนหรือแม้กระทั่งปัญหาทางการเมืองการปกครอง แต่ปัญหาทางด้านวัฒนธรรมอันเกิดต่อค่านิยม แนวความคิดความเชื่อกลับเป็นตัวเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ทางสังคมในระดับที่รุนแรง ลึกซึ้งและละเอียดอ่อนยิ่งนัก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาวิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมในสังคมไทยในปัจจุบันได้ทวีความรุนแรงเข้าขั้นสาหัสสากรรจ์เลยที่เดียว (เอกวิทย์ ฌ กลาง และโกวิท วงศ์สุรวัฒน์. 2522 : 139)

การล่มสลายของความเป็นไทยหมายถึงการสูญเสียความเข้าใจ และความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนไทยในชนบททั่วประเทศ ซึ่งวัฒนธรรมดังกล่าวได้เกิดขึ้นมีวิวัฒนาการสืบทอดกันมาเป็นเวลานานที่บ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของท้องถิ่นนั้น ๆ วัฒนธรรมดังกล่าวจะมีความหลากหลายตามแต่ลักษณะของท้องถิ่นแต่ทว่าในความหลากหลายนั้นมีความกลมกลืนกัน เข้ากันได้และปรากฏออกมาซึ่งความเป็นไทยโดยส่วนรวม

นับตั้งแต่ประเทศไทย เปิดประตูต้อนรับอารยธรรมตะวันตกเป็นต้นมาทั้งจะโดยการถูกบีบบังคับหรือสมัครใจยอมรับกระแสดังกล่าวก็ตามที่ อารยธรรมตะวันตกส่งผลให้ความเป็น

ไทยที่เคยมีมานับแต่ในอดีตต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และจากการที่ประเทศไทย เริ่มพัฒนาประเทศโดยยึดรูปแบบและทฤษฎีการพัฒนาประเทศจากตะวันตก โดยไม่ได้ปรับใช้อย่างเหมาะสมกับสภาพความเป็นไทยอย่างแท้จริง ยิ่งทำให้การเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมของไทยเข้าสู่ภาวะแห่งความสูญสลายไปในที่สุด ซึ่งปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด ในยุคปัจจุบัน

เอกวิทย์ ณ ถลาง และ โกวิท วงศ์สุรวัฒน์ (2522) ได้กล่าวถึงสภาพการสูญเสียความเข้าใจและความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมไทย ไว้ว่าอย่างน่าสนใจพอจะสรุปได้ว่า การยึดรูปแบบการพัฒนาประเทศตามอย่างประเทศตะวันตก ทำให้เกิดการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง มีการมุ่งพัฒนาเมืองหลวงให้มีความเจริญตามอย่างตะวันตกมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความเจริญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองหลวงทำให้เมืองหลวงมีลักษณะเด่นมีความแตกต่างไปจากเมืองอื่น ๆ อย่างชัดเจน ปรากฏการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิด "วัฒนธรรมเมืองหลวงขึ้น" นั่นคือ วัฒนธรรมกรุงเทพฯ และจากลักษณะเด่นของกรุงเทพฯ ที่มีความเจริญตามอย่างตะวันตกทำให้เมืองอื่น ๆ หรือชุมชนชนบทตามที่ต่าง ๆ ต่างยึดเอากรุงเทพฯ เป็นรูปแบบแห่งการพัฒนา และด้วยการรวมศูนย์อำนาจอยู่แต่ในเฉพาะเมืองหลวงทำให้หัวเมืองต่าง ๆ ต้องพึ่งพิงและยึดติดอยู่กับเมืองหลวงตลอดเวลา ข้าราชการและหน่วยงานต่าง ๆ ของทางราชการที่ถูกส่งไปปกครองและพัฒนาตามท้องถิ่นห่างไกลจากส่วนกลางคือกรุงเทพฯ ต่างยึดรูปแบบความเจริญอย่างเมืองหลวงว่าเป็นรูปแบบที่ดีที่สุดเห็นวัฒนธรรมชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เคยพัฒนาขึ้นมาใช้อย่างเหมาะสมตามสภาพท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นสิ่งที่จะต้องเปลี่ยนแปลงให้เหมือนกับวัฒนธรรมกรุงเทพฯ แนวความคิดดังกล่าวได้มีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อของคนในชุมชนนั้น ๆ ทำให้แม้แต่คนในท้องถิ่นนั้น ก็เกิดความรู้สึกถูกดูแคลนสภาพสังคมและวัฒนธรรมของตนเองขึ้นด้วยเช่นกัน ประกอบกับความเจริญจากตัวเมืองหลวงได้แพร่ขยายเข้าสู่ชุมชนชนบทอย่างต่อเนื่อง และเป็นรูปธรรม มีระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่เข้าไปลดบทบาทของวัดและบ้าน ตลอดจนมีการคมนาคมสะดวกสบายมากขึ้น ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นต่างละทิ้งถิ่นฐานที่อยู่มุ่งหน้า เข้าสู่ความเจริญในเมืองกรุง จากการยึดกรุงเทพฯ เป็นรูปแบบการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นระบบการศึกษาที่มุ่งให้มีการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ การใช้ภาษาในการสื่อสารระหว่างเด็กนักเรียนกับครูที่ยึดภาษากลางของชาวกรุงเทพฯ ในการเรียนการสอน ตลอดจนยึดรูปแบบ การ

ดำเนินชีวิตของชาวกองเป็นแบบแผนที่ดีที่สุด ท้าให้วัฒนธรรมท้องถิ่นหมดความหมายเป็นเครื่องแสดงถึงความล้มเหลวไปในที่สุด

การพัฒนาประเทศโดยยึดติดรูปแบบการพัฒนาตามอย่างตะวันตกนอกจากจะทำให้เกิดความรู้สึกด้อย ตูถูกวัฒนธรรมท้องถิ่นและลืบทิ้งความล้มเหลวโดยรูปแบบต่าง ๆ แล้ว ยังทำให้เกิดความรู้สึกแปลกแยกทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและสังคมขึ้นอีกด้วย สภาพดังกล่าวได้ปรากฏให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นเมื่อประเทศเข้าสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมอย่างเข้มข้นในยุคปัจจุบัน

ในช่วง 30-40 ปีที่ผ่านมาประเทศไทยต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การพัฒนาประเทศโดยเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และการส่งเสริมอุตสาหกรรม ทำให้มีการนำเข้าวิทยาการรูปแบบต่าง ๆ และเทคโนโลยีระดับสูงเข้ามาพัฒนาสังคม สังคมมีอัตราการเปลี่ยนแปลงในระดับสูง เมื่อสังคมในระดับมหภาคมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและเฉียบพลัน ย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมในระดับจุลภาคอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการพัฒนาประเทศในช่วงระยะเวลาที่กล่าวมา ทำให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมขึ้นประการหนึ่ง ที่สร้างความมั่งงั่งและลึบสนต่อประชาชนในเกือบทุกวงการ กล่าวคือ สังคมไทยมีสภาพเป็นทั้งสังคมเกษตร สังคมเกษตรธุรกิจ สังคมอุตสาหกรรม และล่าสุดคือสังคมข้อมูลข่าวสาร ซึ่งสภาพสังคมต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้จะปรากฏอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน ซึ่งจะต่างจากสังคมทางตะวันตกที่สภาพสังคมเหล่านี้จะเกิดขึ้นไปตามการวิวัฒนาการทางสังคม การเกิดสภาพสังคมที่หลากหลายและต่างก็มีเอกลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมเป็นของตนเอง โดยมีลักษณะแตกต่างกันเกือบจะสิ้นเชิงนี้ ทำให้เกิดการบกร่องทางด้านการศึกษาและการทำความเข้าใจกันระหว่างสังคม และด้วยพฤติกรรมการทำงานที่ต่างกันโดยสิ้นเชิงยิ่งทำให้การติดต่อปะทะสังสรรค์ระหว่างสังคม เป็นสิ่งที่เกือบจะเป็นไปไม่ได้ บุคคลในสังคมเกษตรกับบุคคลในสังคมอุตสาหกรรมและสังคมข้อมูลข่าวสารจะมีวิถีชีวิตและแนวความคิดต่างกันโดยสิ้นเชิง และเมื่อพูดถึงโอกาสทางสังคมประชาชนในชุมชนเกษตรก็จะมีโอกาสในการรับเทคโนโลยีและผลพวงของการพัฒนาน้อยกว่าประชาชนที่อยู่สังคมอุตสาหกรรม และสังคมข้อมูลข่าวสาร อันก่อให้เกิดความแตกต่างกันอย่างสุดโต่งขึ้นในสังคม

อย่างไรก็ตามปัญหาที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว

ซึ่งก่อให้เกิดสภาพทางสังคมที่มีความแตกต่างกันอย่างมากภายในสังคมไทยโดยรวมในเวลาเดียวกัน ก็คือปัญหาเกี่ยวกับการขาดจิตสำนึกในการพัฒนาที่แท้จริง โดยที่การพัฒนาสังคมควรจะต้องเป็นไปตามขั้นตอน เป็นไปตามวิวัฒนาการทางสังคม จากสังคมเกษตร สู่สังคมการ-เกษตรธุรกิจ สู่สังคมอุตสาหกรรม และในที่สุดสู่สังคมที่มีการพัฒนาอย่างเต็มที่ในทุก ๆ ด้าน และพร้อมที่จะเป็นสังคมที่สามารถผลิตเพื่อบริโภคได้เอง แต่ประเทศไทยมิได้ผ่านกระบวนการดังกล่าวมา โดยมีลักษณะครึ่ง ๆ กลาง ๆ ทำให้สังคมมีแนวโน้มที่จะรับแต่เฉพาะผลิตผลเป็นสังคมบริโภค แต่เพียงอย่างเดียว

พระราชวรมณี ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะดังกล่าวไว้ พอจะสรุปได้ว่า ประเทศไทยอยู่ในสภาพของสังคมที่ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา โดยที่ประเทศไทยขาดกระบวนการพัฒนาอย่างเป็นธรรมชาติ เมื่อเปรียบเทียบกับพัฒนาของอเมริกาซึ่งมีกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จากสังคมการเกษตรสู่สังคมอุตสาหกรรม และสู่สังคมที่บริโภคจากผลผลิตที่ตนเองเป็นผู้ผลิตขึ้น ซึ่งจะต่างจากการพัฒนาของไทยสิ้นเชิง โดยที่ท่านได้กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า

... สังคมไทยก้าวข้ามขั้นตอนมาเป็นสังคมบริโภค และพอดีก็มีของสำเร็จที่คนอื่นผลิตไว้แล้ว เราก็เอาแต่หาซื้อก็ยอมรับเอามาบริโภค คอยหวังคอยรับจากเขาจนเพลินและจากการเป็นนักบริโภคโดยที่ยังอยู่ในสภาพที่ยังไม่พร้อมที่จะเป็นนักบริโภคนี่ ทำให้เกิดปัญหาขึ้นมาประการหนึ่งอันเป็นลักษณะเด่นคือ ปัญหาที่เกิดจากการอยากบริโภคแต่ไม่ได้บริโภคอย่างอยาก ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้อาจกลายเป็นเหตุบังเอิญที่ก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ทางสังคมตามมา ... (พระราชวรมณี. 2526 : 40-46)

จากสภาพของการอยากบริโภคแต่ไม่ได้บริโภคอย่างที่อยากนี้ทำให้เกิดลักษณะของการพยายามดิ้นรนแสวงหาที่มีการแย่งชิงแข่งขันโดยมิได้คำนึงถึงผู้อื่น มีทั้งผู้ที่สมหวังและพลาดหวัง และดูเหมือนว่าความต้องการที่เกิดขึ้นจะไม่มีที่สิ้นสุด จนเกิดเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงการขาดคุณธรรมและจริยธรรมอันเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งต่อผู้ใหญ่และเยาวชนในสังคม

การพัฒนาประเทศกับปัญหาสิ่งแวดล้อม   การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ

ตลอดระยะเวลากว่า 30 ปี ของประเทศไทย โดยยึดหลักการพัฒนามาตามระบบทุนนิยมทาง ตะวันตกโดยขาดการปรับใช้อย่างเหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย นอกจากจะ ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน์วิทยา ในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว แต่ขาดขั้นตอนการพัฒนา ที่เหมาะสม ทำให้ประเทศไทยกลายสภาพเป็นประเทศที่ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา คือประชาชนตกอยู่ ในภาวะที่เป็นแต่เพียงผู้พร้อมจะบริโภคแต่ฝ่ายเดียว โดยขาดจิตสำนึกที่จะพัฒนาอย่างมีสติ ท้าให้การพัฒนาเป็นไปแต่เพื่อการบริโภค ฟุ่มเฟือย เอาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ อย่างหนักหน่วงจนเกิดเป็นภาวะวิกฤตขึ้นในปัจจุบัน ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ทรัพยากรดิน ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรแร่ธาตุและพลังงาน ตลอดจนสิ่งแวดล้อม ด้านต่าง ๆ ตกอยู่ในภาวะที่จะละลายหรือเพิกเฉยต่อไปอีกไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากร ป่าไม้ และทรัพยากรน้ำ ที่เปรียบเสมือนลมหายใจและเส้นเลือดใหญ่ของประเทศต้อง เข้าชั้น วิกฤตในปัจจุบัน

จากการรายงานเกี่ยวกับทรัพยากรและสภาวะแวดล้อมของประเทศไทย ที่จัดทำขึ้น โดยคณะกรรมการดำเนินงานโครงการเมือง สิ่งแวดล้อม จุฬาฯ วิชาการ'33 และสหสาขา วิชาวิทยาศาสตร์สภาวะแวดล้อมได้รายงานถึงสภาวะป่าไม้และสภาวะน้ำของประเทศไทย พอจะสรุปได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติอันประกอบด้วย ทรัพยากรดิน, น้ำ, แร่ธาตุ, ป่าไม้ ฯลฯ ต้องมีความสัมพันธ์กัน หากมีการใช้ทรัพยากรอย่างใดอย่างหนึ่งมากเกินไปจะส่ง ผลกระทบต่อทรัพยากรอื่น ๆ หรือทำให้เกิดความไม่สมดุลย์ทางธรรมชาติขึ้น ทรัพยากรป่าไม้ ถือว่าเป็นปัจจัยหรือตัวแปรสำคัญ ที่มีอิทธิพลมากต่อการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรอื่น ๆ

ในปัจจุบันปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ของประเทศไทย ถึงจุดที่เป็น อันตรายต่อสภาวะแวดล้อมแล้ว จากข้อมูลของกรมป่าไม้ปรากฏว่าในปี พ.ศ.2528 พื้นที่ป่าไม้ ของประเทศลดลง เหลือเพียง 93.16 ล้านไร่ หรือ 29.05% ของพื้นที่ประเทศเท่านั้น แม้ว่าขณะนี้จะได้ยกเลิกสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศแล้วก็ตาม การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ก็ยังคงมีอยู่และส่งผลให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลนมาใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้น

รายงานดังกล่าวยังได้แสดงให้เห็นถึงสาเหตุของการลดลงของพื้นที่ป่าไม้เอาไว้ด้วย

ว่าการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร ทำให้ความต้องการในปัจจุบัน 4 เพิ่มขึ้น เกษตรกรจำเป็นต้องเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพื่อให้เพียงพอกับความต้องการที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้มีการขยายพื้นที่ทางการเกษตรโดยบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าไม้มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าจากบรรดานายทุน ตลอดจนการทำไร่เลื่อนลอยของชาวไทยภูเขาอีกด้วย

ส่วนในเรื่องของทรัพยากรน้ำ ในปัจจุบันประเทศไทย ประสบปัญหาจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรน้ำ อาทิในด้านคุณภาพน้ำ ทั้งคุณภาพของน้ำจืด และน้ำทะเล แหล่งน้ำหลายแห่งอยู่ในสภาพที่เป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตในน้ำ จากการสำรวจพบว่า ระดับความสกปรกของแหล่งน้ำสูง โดยจะเป็นสิ่งปฏิกลต่าง ๆ จากบ้านเรือนแหล่งชุมชน สารอินทรีย์ต่าง ๆ โลหะหนักต่าง ๆ เช่นปรอท ตะกั่ว ตะกอน และสารแขวนลอยต่าง ๆ จากโรงงานอุตสาหกรรม รวมทั้งน้ำที่มีอุณหภูมิสูงที่ผ่านกระบวนการหล่อเย็นจากโรงงานอุตสาหกรรม และโรงงานผลิตกระแสไฟฟ้า ฯลฯ ส่วนในทะเลก็พบความเสื่อมโทรมในทางองดังกล่าว เช่น นอกจากนั้นยังมีตะกอนชั้นบรีเวดท่าเหมืองแร่และน้ำมัน, ก๊าซธรรมชาติอีกด้วย

ส่วนตามบริเวณชายหาดและเนินทรายชายฝั่ง ถูกทำลายโดยน้ำมือของมนุษย์ อีกทั้งแนวปะการังอันเป็นทรัพยากรในทะเลนอกจากจะถูกทำลายโดยธรรมชาติ เช่น พายุ ปลาฉลาม การประมง การเก็บปะการังเพื่อขายต่อนักท่องเที่ยว การเหยียบย่ำจากการดำน้ำของนักท่องเที่ยว การทอดสมอเรือ เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการทำลายปะการังใต้น้ำทั้งสิ้น

การพัฒนาประเทศไทยเท่าที่ผ่านมาไม่เพียงแต่จะทำให้เกิดวิกฤตการณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น การพัฒนาดังกล่าวยังก่อให้เกิดมลภาวะทางสิ่งแวดล้อมอีกด้วย เช่นมลภาวะทางอากาศและเสียงอันเกิดจาก ยานพาหนะต่าง ๆ การเผาไหม้เชื้อเพลิงในครัวเรือน อุตสาหกรรม และการผลิตกระแสไฟฟ้า กระบวนการผลิตในอุตสาหกรรม การเผาขยะมูลฝอย กิจกรรมทางการเกษตร เช่น การฉีดพ่นยา การเผาฟาง เป็นต้น

พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นทางการเมืองและสังคมย่อมจะมีผลกระทบต่อศาสนา และในทางอ้อมก็เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแวดวงทางศาสนาก็ย่อมจะมีผลต่อทางการเมืองและทางสังคมเช่นกัน

(สมบูรณ สุธสาธาณ. 2527 : 1)

อย่างไรก็ตามก่อนที่จะศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อพุทธศาสนา น่าจะมีการทำความเข้าใจต่อคำว่า พุทธศาสนา ำให้เกิดความชัดเจนขึ้นเสียก่อน เพราะคำว่า พุทธศาสนา เพียงคำเดียว สามารถกินความได้อย่างกว้างขวาง หลายคนเมื่อกล่าวถึงพุทธศาสนาจะเห็นภาพแต่เฉพาะพระภิกษุสงฆ์ หรือวัดวาอารามเท่านั้น ซึ่งความเข้าใจดังกล่าวนี้บ่งชี้ว่ายังไม่ครอบคลุม และอาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดในการศึกษาพุทธศาสนาในสังคมไทยขึ้นได้

สมบูรณ สุธสาธาณ (2527 : 5) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวว่า การพิจารณาความสำคัญ บทบาทและอิทธิพลที่พุทธศาสนา มีต่อวิถีชีวิตของประชาชนชาวพุทธนี้ น่าจะต้องคำนึงถึงส่วนประกอบอื่น ๆ ซึ่งรวมกันเป็นพุทธศาสนาด้วย องค์ประกอบที่เป็นพุทธศาสนานั้น สามารถจำแนกได้ดังนี้ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรมคำสั่งสอน พระภิกษุสงฆ์ วัด อุบาสก อุบาสิกา ดังนั้นการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสังคมไม่ว่าจะเป็น การพิจารณาในแง่ของปรัชญา แง่เศรษฐกิจ การเมือง ความเกี่ยวพันของแต่ละองค์ประกอบ มีความสำคัญ ความสำคัญของแต่ละองค์ประกอบอาจะยิ่งหย่อนกันไปที่ต่อ เมื่อประเด็นปัญหาที่นำมาพิจารณานั้น เกี่ยวข้องกับเรื่องใดเป็นการเฉพาะ

การทำความเข้าใจจากทัศนคติของคำว่า "พุทธศาสนา" ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น แล้วนั้นย่อมจะทำให้ผู้ศึกษาพุทธศาสนาได้เห็นภาพที่กระจ่างชัดมากขึ้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งของสังคมไทย ดังนั้นคำว่าพุทธศาสนาในที่นี้จึงมุ่งให้ความสำคัญต่อบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมไทย ตลอดจนหลักธรรมคำสั่งสอน การเผยแผ่และการตีความหลักธรรมที่มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนไทย

สำหรับพุทธศาสนาในประเทศไทยนั้นอาจกล่าวได้ว่ามีบทบาทอย่างสูงต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างแนบแน่น พุทธศาสนาจะทำหน้าที่เป็นพลังสร้างสรรค์บูรณาการของสังคม เป็นสถาบันที่ทำหน้าที่เป็นสังคมประกิต (Socialization) กล่าวคือ เป็นสถาบันที่ถ่ายทอด บลูกฝังวัฒนธรรมและจริยธรรมทางสังคม อันเป็นเสมือนบทบาทที่ทำให้อคนในชาติเกิดความรู้สึกร่วมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพราะอยู่ร่วมในวัฒนธรรมเดียวกัน คือ

วัฒนธรรมของชาวพุทธ และ เมื่อก้าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม พุทธศาสนาจะมีอิทธิพลต่อทัศนคติ ค่านิยม ตลอดจนมีบทบาทสำคัญในการกำหนดแนวทางความสัมพันธ์ และการกระทำต่อกันระหว่างสมาชิกภายในสังคม ทาหน้าที่เป็นกลไกควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม ยิ่งไปกว่านั้นหลักการในพุทธศาสนาไม่เพียงเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และปัญหาศีลธรรมเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับความเท่าเทียมกันในโอกาสทางสังคม ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองด้วย (สมบุรณ์ สุขสำราญ. 2527 : 16)

เมื่อพิจารณาทางด้านรูปธรรม วัดและภิกษุสงฆ์ ต่างได้แสดงบทบาทและหน้าที่ให้เห็นอย่างเด่นชัดตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยก่อนการรับเอาอารยธรรมจากทางตะวันตก เข้ามาพัฒนาประเทศในสมัยของพระจอมเกล้าอยู่หัว วัดและพระภิกษุสงฆ์ จัดว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชน มีบทบาทและหน้าที่ต่อผู้คนในชุมชนอย่างเห็นได้เด่นชัดที่สุด

พระราชวรมณี ได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของวัดที่มีต่อชุมชนในอดีต โดยสรุปได้ว่า นอกจากวัดจะทาหน้าที่ให้การอบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนแล้ว วัดยังทาหน้าที่อื่น ๆ อาทิ วัดเป็นเสมือนสถานศึกษาสำหรับชาวบ้านทั้งทางโลกและทางธรรม ให้ความสงเคราะห์ ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ตกทุกข์ได้ยาก เป็นสถานที่พยาบาลที่แจกจ่ายบอกยา และรักษาผู้เจ็บป่วย ด้วยภูมิรู้ของตนสมัยนั้น เป็นสโมสรที่ชาวบ้านพบปะสังสรรค์ เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาล และมหรสพต่าง ๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัว และความทุกข์ต่าง ๆ เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม ที่รวบรวมศิลปกรรมต่าง ๆ ของชาติ ตลอดจนเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์ เป็นคลังพัสดุ สำหรับเก็บของใช้ต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานวัด หรือยืมไปใช้เมื่อตนมีงาน เป็นศูนย์กลางการบริหารหรือการปกครอง ที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกันออกแจ้งก่อการต่าง ๆ (ในยามสงครามอาจใช้เป็นที่ชุมนุมทหารด้วย) เป็นที่ประกอบพิธีกรรม หรือ ให้บริการด้านพิธีกรรม อาจเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะเวลาด่าง ๆ ของชีวิต (พระราชวรมณี. 2527 : 205-256)

จากข้อสรุปบทบาทของสงฆ์ที่มีต่อชุมชน จะเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างสงฆ์กับประชาชนชาวไทยนั้นมีความแนบแน่นอย่างยิ่ง อาจกล่าวได้ว่า พุทธศาสนานั้นเป็นเสมือนรากเหง้าแห่งความเป็นชาติ และเอกลักษณ์ของชาติไทยทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม และการ

เมือง เลยกี่ว่าได้ (สมบูรณ สุขสาราณ. 2527 : 4)

อย่างไรก็ตามสถาบันสงฆ์มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับประชาชนคนไทยในระดับเดียวกัน แต่ยังคงมีความใกล้ชิดต่อฝ่ายปกครองอีกเช่นกัน สถาบันสงฆ์ในสมัยดังกล่าวจึงเป็นเสมือนตัวกลางระหว่างประชาชนกับศูนย์กลางของอำนาจ คือสามารถเข้าได้กับประชาชน และชนชั้นปกครอง ดังนั้นสถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์ต่างก็ได้ประโยชน์จากกันและกัน และมีอิทธิพลต่อกันและกันโดยตลอด (วิศิษฐ์ วังวิญญ. 2524 : 214) และจากการที่สถาบันสงฆ์มีความใกล้ชิดต่อประชาชนอย่างมากมายเช่นนี้ ย่อมทำให้ ผู้ปกครองได้ใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองประชาชนอยู่โดยตลอด ดังปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์เรื่อยมา (คเนิงนิตย จันทรบุตร. 2535)

ความผูกพันดังกล่าวที่สถาบันสงฆ์มีต่อประชาชน และสถาบันพระมหากษัตริย์ เริ่มกระทบกระเทือนเมื่อประเทศไทย ต้องปรับตนเองโดยต้องปฏิรูปประเทศเพื่อดำเนินการเสถียรภาพอาณาจักรมาคมจากประเทศตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชการที่ 5 มีการรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากขึ้นเป็นผลให้ข้าราชการมีอำนาจมากขึ้น มีสถาบันใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมมากมาย เช่นสถาบันทหาร สถาบันการศึกษา การแพทย์สมัยใหม่สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสถาบันสงฆ์ในสังคมไทย

บทบาทของสถาบันสงฆ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ในอดีตก่อนการพัฒนาประเทศโดยยึดรูปแบบอารยธรรมตะวันตก วัดและพระสงฆ์ถือว่าเป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของประชาชนคนไทย เป็นจุดศูนย์รวมแห่งความเคารพเชื่อถือและการร่วมมือ วัดถือเสมือนเป็นหลักประกันความมั่นคงของประเทศชาติ นอกจากนั้นยังถือว่าเป็นแหล่งของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมพื้นบ้าน อันประกอบไปด้วยความรู้ต่าง ๆ ไม่ว่าจะสมุนไพร โหราศาสตร์ หรือ ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ (สุลักษณ์ ศิวรักษ์. 2530 : 12)

ความสำคัญของพุทธศาสนา และความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่างสถาบันสงฆ์กับประชาชนเริ่มได้รับผลกระทบเมื่อมีการพัฒนาประเทศเกิดขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ปรากฏอย่างเด่นชัดนักในระยะแรกของการพัฒนาแต่ทว่า เริ่มปรากฏเด่นชัดขึ้นเมื่อการพัฒนา มีอัตราเร่งที่สูงมากขึ้น

ความเปลี่ยนแปลง และสูญสลายแห่งบทบาท ของสถาบันสงฆ์ครั้งอดีต เริ่มจาก

เมืองหลวงก่อนแล้วขยายเข้าสู่สังคมแบบตัวเมือง ที่เจริญตามกันขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ และโดยที่สังคมชนบททั้งหลายก็กำลังขยายตัว ไปในทางที่จะก้าวขึ้นมา เป็นสังคมแบบตัวเมืองทั้งนั้น จึงเป็นที่น่าวิตกว่า บทบาทของพระสงฆ์จะค่อยสูญสลายไปจนหมดสิ้น (พระราชวรมุนี. 2527 : 210)

เมื่อมองในมุมกว้างจะพบว่า การพัฒนาประเทศตามระบบทุนนิยมที่หลงไหลในความเจริญทางวัตถุ มิได้มีผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดและต่อภาระค่าเนิ่นชีวิตของประชาชนโดยทั่วไป แต่เพียงอย่างเดียวแต่ความหลงไหลในความเจริญทางด้านวัตถุได้แพร่ระบาดเข้าไปในวงการพระภิกษุสงฆ์ อย่างมากมายอีกด้วย อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้บทบาทของพระสงฆ์ต้องมีอันเปลี่ยนแปลงไป และถ้าจะพิจารณาถึงมูลเหตุแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ให้ครบถ้วนก็จะต้องประเด็นต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยที่ทำให้บทบาทของสงฆ์ลดลง ดังต่อไปนี้

1. ความเจริญแบบตะวันตก หนีสถาบันต่าง ๆ แบบใหม่ เข้ามารับเอาบทบาทเดิมของวัดไปดำเนินการเสียหมด เช่นมีโรงเรียนตามระบบการศึกษาแห่งชาติ มีกิจการสังคมสงเคราะห์ของรัฐบาล โรงพยาบาล โรงแรม โรงมหรสพ มีระบบการศาล เป็นต้น

2. พระสงฆ์มีลักษณะของการปฏิเสธวิทยาการและความเจริญที่มาจากทางตะวันตกอย่างรุนแรงในขณะที่ประชาชนยอมรับ ด้วยเหตุนี้ประชาชนจึงต้องไปเผชิญกับวิทยาการและความเจริญต่าง ๆ จากทางตะวันตกโดยลำพัง ซึ่งเป็นเสมือนจุดแยกระหว่างสถาบันสงฆ์กับประชาชนที่เกิดขึ้นในเวลานั้น

3. การที่พระสงฆ์ไม่ยอมรับวิทยาการแผนใหม่จากทางตะวันตกซึ่ง เป็นความรู้ที่สามารถสร้างเสริมสติปัญญาของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี และถ้ามีการปรับรับใช้อย่างมีสติแล้วก็จะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมากมาย ทำให้วิทยาการแบบใหม่นี้เป็นที่นิยมและแพร่หลายอยู่แต่เฉพาะแวดวงของประชาชน ประกอบกับวิทยาการแผนใหม่ได้ก่อให้เกิดความเจริญความสะดวกสบายมากขึ้น เมื่อเวลาผ่านไป วิทยาการต่าง ๆ มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเจริญขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่สถาบันสงฆ์ยังคงอยู่กับที่แต่มีแนวโน้มที่จะยอมใช้ผลผลิตทางด้านวัตถุจากวิทยาการแผนใหม่ แต่ไม่ยอมปรับตัวศึกษาวิทยาการนั้นให้ทันกับประชาชน แม้จะมีการพยายามอยู่บ้างแต่ก็เป็นไปอย่างไม่จริงจัง ด้วยเหตุดังกล่าวมาทั้งหมดทำให้บทบาทของสถาบันสงฆ์ในด้าน การเป็นผู้นำทางสติปัญญาต้องมีการสูญสลายไปในที่สุด (พระราชวรมุนี. 2527 : 210-

219)

จากข้อสรุปเกี่ยวกับการสูญเสียบทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่มีมาแต่อดีตทั้งสามข้อข้างต้นนั้นจะเห็นว่า เหตุผลข้อที่สามอันเป็นเหตุแห่งการสูญเสียลักษณะของการเป็นผู้นำทางปัญญาต่อประชาชนนั้นถือว่าเป็นเหตุที่สำคัญยิ่ง เพราะเหตุดังกล่าวเป็นตัวการที่ทำให้พระสงฆ์รู้สึกด้อยทางสติปัญญา ไม่มีความรู้ความเข้าใจในความเป็นไปในสังคมของประชาชนโดยทั่วไป ทั้งประชาชนเองก็มีความรู้สึกดูถูกดูแคลนสถาบันสงฆ์ ลักษณะดังกล่าวทำให้ช่องว่างระหว่างความคิดของพระภิกษุสงฆ์กับประชาชนคนสามัญขยายกว้างออกไปทุกขณะ บทบาทในการเผยแผ่และสั่งสอน ตลอดจนการอธิบายธรรมอันเป็นหลักคำสอนของพุทธศาสนา ก็ไม่สามารถสร้างเสริมศรัทธาให้กับประชาชนได้ เพราะทั้งรูปแบบและเนื้อหาของคำสั่งสอนเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา ล้าหลังไม่สามารถก้าวทันวิทยาการความรู้ของประชาชนในสังคมแห่งการพัฒนาได้ ดังนั้นบทบาทของพระสงฆ์ในยุคแห่งการพัฒนานี้จึงเปลี่ยนไป พระบางรูปหันไปหาและสร้างเสริมบทบาทใหม่เพื่อเป็นการเรียกคืนศรัทธาโดยวิธีการต่าง ๆ บางกรณีล่อแหลมต่อการกระทำผิดต่อพระศาสนา บางรูปถึงกับหลงใหลอยู่ในลัทธิการระจอนถอนตัวมันขึ้น

แต่อย่างไรก็ตามบทบาทที่มีมาแต่เดิมนั้นเชื่อว่า จะสูญสลายหายไปหมด ในชุมชนชนบทไกล ๆ ในยุคปัจจุบันที่ความเจริญยังเข้าไปได้ไม่เต็มที่ บทบาทของพระสงฆ์แต่เดิมยังคงมีอยู่ในบางข้อบางประเด็น แม้แต่ในชุมชนเมืองบทบาทบางด้านก็ยังคงมีปรากฏให้เห็นอยู่ บางด้านก็ถูกแต่งเสริมให้เหมาะสม บางด้านก็จะเป็นการเกิดขึ้นใหม่แต่บทบาทต่าง ๆ เหล่านี้ก็ยังมีร่องรอยแห่งบทบาทเดิมหลงเหลืออยู่ไม่มากก็น้อย

เราอาจกล่าวได้ว่า บทบาทของสถาบันสงฆ์ในยุคปัจจุบันจะมีความแตกต่างไปจากบทบาทที่เคยมีอยู่เดิมในอดีต บทบาทบางประการลดคุณค่าลง บางบทบาทมีการปรับปรุงให้เหมาะแก่ยุคสมัย แต่ที่สำคัญที่สุดบทบาททางด้านการเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ การเผยแผ่หลักธรรมคำสอนกำลังจะสูญเสียไปอย่างน่าเป็นห่วงยิ่ง

บทบาทของพระภิกษุสงฆ์กับการเมืองการปกครอง เราได้ทราบมาแล้วว่าในอดีตสถาบันสงฆ์ถือว่าเป็นสถาบันที่มีความผูกพันทั้งต่อประชาชนในระดับล่าง และชนชั้นผู้ปกครองประเทศอย่างแนบแน่น สถาบันสงฆ์เปรียบเสมือนเป็นตัวกลางประสานความสัมพันธ์

ความเข้าใจระหว่างประชาชนกับชนชั้นปกครองอย่างกลมกลืน ด้วยความสำคัญดังกล่าวของสถาบันสงฆ์ทำให้พระมหากษัตริย์และผู้ปกครองประเทศในสมัยนั้นต่างให้ความช่วยเหลือและอุปถัมภ์ค้ำจุนการพระศาสนาตลอดมา และในประวัติศาสตร์มีหลักฐานบ่งบอกเช่นกันว่าทางฝ่ายปกครองได้ใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการปกครอง สร้างเงื่อนไขทางการเมืองขึ้นในบางครั้งเช่นกัน อย่างไรก็ตามในทางสัญลักษณ์ สถาบันทางศาสนาจะมีบทบาทเป็นถึงผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ และผู้ปกครองจะได้รับความชอบธรรมในอำนาจปกครองในฐานะที่เป็นผู้ทำนุบำรุงและคุ้มครองพระศาสนา แต่ในความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั้น สถาบันพุทธศาสนาอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมที่เป็นส่วนตามและเป็นส่วนที่อยู่ภายใต้การควบคุมของอำนาจการเมืองตลอดมา (สมบูรณ์ สุขสำราญ. 2527 : 73)

สถาบันสงฆ์ตกอยู่ภายใต้การปกครองของทางราชการปรากฏให้เห็นเป็นที่เด่นชัดมากขึ้นเมื่อประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงประเทศเข้าสู่ยุคใหม่นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยที่แต่ก่อนการปฏิรูปประเทศ พระสงฆ์ และคณะสงฆ์ต่างปกครองตนเองภายใต้พระธรรมวินัย แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้น มีการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ทั้งฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักร โดยที่ฝ่ายศาสนจักรมีการออก พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์เพื่อให้การปกครองเป็นไปในรูปแบบเดียวกัน และสอดคล้องกับการปกครองของฝ่ายอาณาจักร โดยที่พระสงฆ์จะต้องขึ้นตรงต่ออำนาจจากส่วนกลางที่เป็นผู้ควบคุมดูแลกิจการของคณะสงฆ์อีกชั้นหนึ่งนอกเหนือไปจากพระธรรมวินัยที่ยึดถืออยู่มาแต่เดิม

แม้ว่าการออกพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์จะมีผลดีต่อการปกครองให้คณะสงฆ์อยู่ในระเบียบแบบแผนเดียวกัน แต่ทว่าการออกพระราชบัญญัติดังกล่าวก็เป็นการรวบอำนาจไว้ให้อยู่ในกำมือของพระอาวุโสเพียงกลุ่มเดียวอันเป็นการยึดรูปแบบเดียวกันกับการปกครองของรัฐ การปกครองคณะสงฆ์ดังกล่าวทำให้สถาบันสงฆ์ขาดการเป็นตัวของตัวเอง ต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของฝ่ายบ้านเมืองและมีแนวโน้มที่จะหลงใหลไปกับอำนาจและผลกระทบจากการพัฒนาตามแบบทุนนิยม และยิ่งเมื่อมีการออกพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ในปี พ.ศ. 2505 และ พ.ศ. 2506 ที่ออกมาในยุคที่สังคมตกอยู่ภายใต้การปกครองแบบเผด็จการ ทำให้คณะสงฆ์เดินตามความเสื่อมของข้าราชการ พ่อค้าประชาชนอย่างเชื่อง ๆ อีกทั้งเป็นขวากหนามขัดขวางมิให้บรรพชิตผู้น้อย มีความเป็นตัวของตัวเองได้เข้าไปมีส่วนร่วมงานการบริหาร

พระศาสนาในระดับสูงได้เลย การปกครองของคณะสงฆ์จึงเป็นธรรมเนียม เป็นเผด็จการตลอดมา (สุลักษณ์ ศิวรักษ์. 2522 : 288)

เราได้ทราบมาแล้วว่าความเป็นไปทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจของประเทศไทยมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เมื่อฝ่ายอาณาจักรมีการปกครองที่เป็นเผด็จการ ทางฝ่ายศาสนจักรก็ดูจะมีการปกครองที่ไม่แตกต่างกันไปมากนัก ซึ่งเราสามารถศึกษาได้จากวิวัฒนาการทางการเมืองการปกครองของไทยทั้งทางฝ่ายอาณาจักรและทางฝ่ายศาสนจักรที่สามารถแสดงให้เห็นถึงกรณีดังกล่าวได้อย่างชัดเจน

กล่าวคือ วิวัฒนาการของระบบการเมืองไทยสมัยใหม่นั้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา มีลักษณะของเผด็จการทหารเกือบตลอดมา วิธีการปกครองแบบเผด็จการไม่เพียงแต่มีอิทธิพลเหนือวิถีชีวิตทางการเมืองและสังคมของประชาชนชาติไทยเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบต่อศาสนจักรด้วย โครงสร้างการบริหารและการปกครองของคณะสงฆ์ได้จำลองแบบขนานคู่ไปกับโครงสร้าง การปกครองของฝ่ายอาณาจักร กล่าวคือ ในโครงสร้างของฝ่ายอาณาจักรนั้นประกอบด้วยกลุ่มชนชั้นนางจนวนน้อยเป็นผู้บัญชาวิถีชีวิตทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย ในขณะที่เดียวกันในส่วนของศาสนจักรนั้น อำนาจการปกครองมวลสงฆ์ทั้งปวงก็อยู่ในอำนาจของพระสงฆ์ระดับสูงเพียงไม่กี่รูปเท่านั้น ในลักษณะคู่ขนานของโครงสร้างนั้น ฝ่ายอาณาจักรมีอำนาจเหนือฝ่ายศาสนจักรและโครงสร้างคณะสงฆ์ที่เลียนแบบโครงสร้างระบบราชการนั้น แท้ที่จริงเป็นประติรูปธรรมของฝ่ายอาณาจักรและอยู่ใต้อำนาจของฝ่ายอาณาจักร (สมบุญ สุธสาธาณ. 2527 : 165)

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า นับแต่ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่ความเป็นสมัยใหม่สถาบันสงฆ์ก็เริ่มตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝ่ายอาณาจักรไม่มีความเป็นตัวของตัวเองในด้านการปกครองสภาพการดังกล่าวปรากฏอย่างแจ่มชัดเมื่อเกิดเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง เรื่อยมา รัฐบาลภายใต้การนำของระบบเผด็จการทหารและตำรวจได้ออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ที่มีรูปแบบเป็นเผด็จการมากขึ้น จนทำให้คณะสงฆ์ขาดอิสรภาพในการปกครองตนเองโดยสิ้นเชิง ในแง่หนึ่งอาจเป็นผลดีในการปกครอง แต่ในแง่ของความริเริ่มสร้างสรรค์และการปฏิรูปการพระศาสนากลับพบเข้า ตลอดทั้งก่อให้เกิดความขัดแย้งในวงการพระสงฆ์ขึ้นมากมาย ทั้งนี้เนื่องจากระบบดังกล่าวเต็มไปด้วยผลประโยชน์

มีการกระทำอันเป็นทุจริต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสถาบันสงฆ์เริ่มมีตำแหน่งเกิดขึ้น

เหตุการณ์ทางการเมืองในช่วง พ.ศ. 2516-2519 กับ การเคลื่อนไหวทางการเมือง

การเมืองของคณะสงฆ์ไทย เหตุการณ์ทางการเมืองในช่วง พ.ศ. 2516-2519 ถือว่าเป็น เหตุการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญที่มีผลกระทบต่อสถาบันพุทธศาสนาในสังคมไทยอย่างมาก เหตุการณ์หนึ่ง จากสภาพการปกครองของคณะสงฆ์ที่มีลักษณะ เป็นเผด็จการไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า สภาพการเมืองของฝ่ายอาณาจักรที่ครอบงำคณะสงฆ์ไทย เป็นเวลานานได้รับการท้าทายในช่วงนี้ โดยคณะสงฆ์รุ่นใหม่จำนวนหนึ่ง อย่างไรก็ตามการเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองของ คณะสงฆ์ไทยในช่วงนี้ก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดขึ้นในคณะสงฆ์เช่นกัน กล่าวคือมี คณะสงฆ์ที่มีแนวความคิดไปในแนวทางสังคมนิยม ซึ่งเรียกว่าพระสงฆ์ฝ่ายซ้าย และมีพระสงฆ์ ที่มีแนวคิดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อฝ่ายซ้ายอย่างสิ้นเชิง นั่นก็คือพระสงฆ์ฝ่ายขวา อย่างไรก็ตาม าระหว่างพระสงฆ์ฝ่ายซ้ายกับฝ่ายขวาก็ยังมีพระสงฆ์ที่มีลักษณะของความประนีประนอมทางแนว ความคิดเกิดขึ้นเช่นกัน อาจเรียกได้ว่าเป็นพระสงฆ์ยึดแนวทางสายกลาง

ลักษณะของแนวความคิดและกิจกรรมของพระภิกษุในกลุ่มต่างๆ เหล่านี้พอสรุปได้ว่า ในทัศนะคติของพระสงฆ์ฝ่ายขวาที่มีแนวความคิดยึดติดอยู่กับฝ่ายผู้ปกครอง เห็นว่าภัยที่สำคัญ ของทางบ้านเมืองและทางคณะสงฆ์มาจากคอมมิวนิสต์ การที่จะรักษาสถาภาพเดิมไว้ได้ คน ไทยที่รักชาติจะต้องประกาศสงครามกับคอมมิวนิสต์ และสนับสนุนให้รัฐบาลใช้อำนาจในการ ปกครองอย่างเด็ดขาด ในการระดมพลังต่อต้านกลุ่มการเมืองฝ่ายซ้าย พระสงฆ์ฝ่ายขวาได้ กระทำกิจกรรมอันเป็นการเคลื่อนไหวหลายรูปแบบไม่ว่าจะเป็นการแสดงปาฐกถาในที่สาธารณะ ทางวิทยุ ทางโทรทัศน์ ทาง การเขียน อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวต่อต้านกลุ่มฝ่ายซ้ายของ พระสงฆ์ฝ่ายขวาที่นับว่ารุนแรงและได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากประชาชนนักวิชาการและแม้แต่ใน แวดวงของภิกษุสงฆ์ด้วยกันเอง ก็คือการให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ของพระผู้ใหญ่รูปหนึ่งว่าการ ฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป แม้ว่าหลายฝ่ายจะออกมาคัดค้านและเรียกร้องให้ทางมหาเถรสมาคม พิจารณาลงโทษพระภิกษุรูปดังกล่าวแต่ทางมหาเถรสมาคมซึ่งในเวลานั้นก็มีความโน้มเอียงที่จะ ให้การสนับสนุนรัฐบาลก็ไม่ได้ลงโทษพระภิกษุดังกล่าว แต่ประการใดโดยอ้างว่าไม่มีหลักฐาน บ่งชี้ชัดเจนกระทั่งถึงวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งเป็นวันที่มีการล้อมปราบกลุ่มฝ่ายซ้ายอย่างรุนแรง

เหยียดทอด ต่อจากนั้นกลุ่มพระฝ่ายซ้ายก็ลดบทบาททางการเมืองลงโดยปริยาย

เมื่อหันมาพิจารณาพระสงฆ์ฝ่ายซ้ายจะมีทัศนคติว่าการเมืองการปกครองที่อยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมอันเป็นการแสดงให้เห็นถึงการตกเป็นทาสของจักรวรรดินิยมอเมริกา เป็นบ่อเกิดแห่งความอยุติธรรมของสังคม มีการกดขี่ขูดรีดจากชนชั้นศักดินา ดังนั้นการที่จะให้ประเทศเป็นเอกราชอย่างแท้จริงจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจโดยสิ้นเชิง โดยกลุ่มพระการเมืองฝ่ายซ้ายนี้จะมีแนวคิดที่ไปด้วยกันได้กับนิสิตนักศึกษา ตลอดจนนักการเมืองและนักวิชาการ ที่เคลื่อนไหวเรียกร้องรัฐธรรมนูญจากรัฐบาลเผด็จการทหารในสมัยนั้นจนเกิดการปฏิวัติโค่นล้มอำนาจของจอมพลถนอม และจอมพลประภาส ซึ่งเป็นหัวหน้ารัฐบาลเผด็จการทหารอยู่ในเวลานั้น กิจกรรมการเคลื่อนไหวของพระฝ่ายซ้ายมีอยู่หลายกิจกรรมด้วยกันไม่ว่าจะเป็นการร่วมกิจกรรมทางการเมืองกับขบวนการนิสิตนักศึกษา เข้าร่วมอภิปรายและเรียกร้องสิทธิของขบวนการกรรมกร ชาวนาชาวนไร่ ตลอดจนเข้าร่วมเดินขบวนกับชาวนา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีพระฝ่ายซ้ายจากวนหนึ่งมีการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นหน่วยเผยแพร่สังคมนิยม ในช่วงพ.ศ. 2518-2519 จารีกออกไปในดินแดนท้องถิ่นชนบทที่ห่างไกลเพื่อเผยแพร่ธรรมะ แต่จากเอกสารของราชการระบุว่าการที่เผยแพร่โดยเหล่าพระภิกษุในกลุ่มนี้เต็มไปด้วยแนวคิดสังคมนิยม และสังคมนิยมที่เผยแพร่ก็คืออุดมการณ์สังคมนิยม และการยุยงให้ประชาชนเข้าใจผิดรัฐบาล กิจกรรมการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ฝ่ายซ้ายต้องมีอันสิ้นสุดลงพร้อมกับกิจกรรมทางการเมืองของนักการเมืองฝ่ายซ้ายเมื่อมีการล้อมปราบอย่างรุนแรงจากฝ่ายขวาในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ดังที่กล่าวไว้แล้ว

สำหรับพระสงฆ์ในส่วนของการประนีประนอมระหว่างความคิดสุดขั้วทั้งสองถือว่าอยู่ในส่วนของพระฝ่ายขวาที่ออกมาต่อต้านพระสงฆ์ฝ่ายซ้ายด้วยเช่นกัน แต่ทว่าความรุนแรงของการต่อต้าน และรูปแบบของการต่อต้านไม่ปรากฏเด่นชัดเหมือนกับการต่อต้านของพระสงฆ์ฝ่ายขวา พระที่ถือว่ามีรูปแบบการประนีประนอมทางความคิดก็คือท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งถือได้ว่าเป็นตัวแทนการตอบโต้ในด้านหลักการ ซึ่งปฏิเสธการเข้าไปมีส่วนในกิจกรรมทางฝ่ายโลกที่ผิดเพี้ยนไปจากหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ท่านเห็นว่า หน้าที่ของพระสงฆ์ก็คือการสั่งสอนธรรมะ เพื่อยกระดับจิตใจของมนุษย์และด้วยตัวของมันเองจะส่งเสริมสังคมให้เป็นสังคมที่ดีได้และในช่วงดังกล่าวนี้เองท่านพุทธทาสได้เสนอหลักการที่เรียกว่าธรรมมิกสังคมนิยม ซึ่ง

หมายถึงสังคมที่ประกอบด้วยธรรมชั้นอีกด้วย (สมบุรณ์ สุขสำราญ. 2527)

อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในช่วง พ.ศ. 2516-2519 ไม่เพียงแต่จะทำให้ประชาชนโดยทั่วไปได้แสดงออกทางด้านความคิดความเห็น และการประกอบกิจการทางการเมืองเพื่ออำมหรรลุถึงอุดมการณ์ของความคิดความเชื่อที่ตัวเองมีอยู่เท่านั้น ในแวดวงของพระภิกษุสงฆ์ก็ได้รับอิทธิพลดังกล่าวด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการสงฆ์ถือว่าเป็นปรากฏการณ์แรกที่สำคัญที่พระสงฆ์ได้ออกมาแสดงบทบาททางการเมืองอย่าง เป็นอิสระที่สุดเท่าที่เคยมีมา ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มพระสงฆ์ฝ่ายชายหรือฝ่ายฆราวาสต่างมีจุดรวมกันอยู่ประการหนึ่งก็คือ การได้มีส่วนร่วมในการแสดงบทบาททางการเมือง

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วงระยะเวลาดังกล่าวยังก่อให้เกิดความแตกแยกทางความคิดที่รุนแรงที่สุดที่ต่างฝ่ายต่างไม่มีท่าทีที่จะสามารถประนีประนอมทางด้านแนวความคิดและทางด้านอุดมการณ์กันได้เลยแม้แต่น้อย ทางฝ่ายอาณาจักรมีการแบ่งค่ายทางความคิดเช่นไร ทางฝ่ายศาสนจักรก็มีการแบ่งค่ายทางความคิดในลักษณะดังกล่าวด้วยเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตามในช่วงที่มีการแตกแยกทางความคิดที่ค่อนข้างจะรุนแรงทั้งในฝ่ายของอาณาจักรและในฝ่ายของศาสนจักรอยู่นั้น ท่านพุทธทาสภิกขุก็ได้เสนอแนวความคิดขึ้นมาอันเปรียบเสมือนเป็นการประนีประนอมระหว่างแนวคิดแบบชาวจัดกับแนวคิดแบบสังคมนิยมชาวจัด นั่นก็คือแนวความคิดธัมมิกสังคมนิยมคือสังคมที่ประกอบด้วยธรรม ซึ่งเป็นแนวความคิดที่สำคัญที่จะทำการศึกษางานวิจัยขึ้นนี้ในโอกาสต่อไป

อย่างไรก็ตามเมื่อมาถึงจุดนี้ เราสามารถที่จะเห็นภาพความเป็นไปและความเป็นมาของสถาบันสงฆ์ในสังคมไทยค่อนข้างจะแจ่มชัดแล้วว่า ความเป็นไปต่าง ๆ ของสถาบันสงฆ์มีส่วนสัมพันธ์กับความ เป็นไปของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครองตลอดจนสภาพทางเศรษฐกิจอย่างแยกกันไม่ออกโดยเริ่มจากการมีบทบาทที่มีความผูกพันอย่างแนบแน่นระหว่างประชาชนและชนชั้นปกครอง จนเปรียบเสมือนตัวกลาง เชื่อมโยงระหว่างทั้งสองฝ่ายให้ดำรงอยู่ในสังคมอย่างผาสุก แล้วค่อย ๆ ลดบทบาทลงเมื่อสังคมฝ่ายอาณาจักรเริ่มเปิดประเทศรับเอารูปแบบการปกครองและการพัฒนาประเทศจากประเทศทางตะวันตก ในทางสังคมฝ่ายพระสงฆ์เปลี่ยนบทบาทจากผู้นำในเกือบทุก ๆ ด้าน มาเป็นฝ่ายตามในเกือบจะทุก ๆ ด้าน เช่นกัน ทางด้านการเมืองการปกครองแต่ก่อนสถาบันสงฆ์เคยมีอิทธิพลต่อการ

ปกครองในทุกระดับ มีการอุปถัมภ์ค้ำจุนซึ่งกันและกันมาโดยตลอดก็กลับกลายมาหมดความสำคัญ ตกอยู่ภายใต้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ซึ่งมีลักษณะของการรวมศูนย์อำนาจอันเป็นลักษณะ การปกครองที่เป็นเผด็จการที่ลอกแบบโครงสร้างของระบบเผด็จการในสมัยนั้น ทว่าให้คณะสงฆ์ ชาติความเป็นตัวของตัวเอง เกิดความแตกแยกขึ้นในวงการคณะสงฆ์ เกิดการแข่งขันซึ่งดี ซึ่งเด่นเพื่อความก้าวหน้าของตำแหน่งพิศยศ กล่าวโดยสรุปสังคมทางฝ่ายฆราวาสเป็นเช่นไร ทางฝ่ายสงฆ์ก็มีสภาพดุจเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามเชื่อว่าพระสงฆ์ไทยในช่วงสมัยใหม่จะเป็นดัง ที่กล่าวไปเสียหมดก็หาไม่ ยังมีพระสงฆ์อีกจำนวนมากไม่เห็นสภาพอันเลวร้ายที่เกิดขึ้นทั้งใน วงการสงฆ์และแวดวงฆราวาส ต่างคอยเฝ้าโอกาสที่จะปลดแอกตัวเองและปฏิรูบบังการสงฆ์อยู่ โดยตลอด นับตั้งแต่การเกิดขึ้นของสวนโมกข์พลาราม ในปี พ.ศ. 2475 โดยท่านอาจารย์ พุทธทาสภิกขุ อีกทั้งความพยายามที่จะมีการปฏิรูปการพระศาสนาในช่วงปี พ.ศ. 2516-2519 โดยกลุ่มพระที่เรียกตนเองว่าพระการเมืองฝ่ายซ้ายที่ยึดอุดมการณ์ว่าพระสงฆ์ควรมีส่วนร่วม ในการต่อสู้กับประชาชนที่กำลังตกทุกข์ได้ยากจากความอยุติธรรมของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มพระนักการเมืองฝ่ายซ้ายที่เรียกตนเองว่า "ยูวสงฆ์" ที่พยายามเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในคณะสงฆ์ให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้นซึ่งถือว่าการเคลื่อนไหวของกลุ่ม "ยูวสงฆ์" นี้มีความสำคัญในช่วงเวลาดังกล่าวอย่างยิ่ง สภาพทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นดังที่ กล่าวมาทั้งหมดได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อทัศนคติของประชาชนที่มีต่อสถาบันสงฆ์ค่อนข้างมาก กล่าวคือเนื่องจากบทบาทหลาย ๆ ด้านของพระสงฆ์นั้นลดลงและในบางบทบาทก็เกือบจะสูญ สลายไปเลยก็มี ดังนั้นในปัจจุบันประชาชนในยุคสมัยใหม่ เริ่มมองไม่เห็นถึงความสำคัญของ สถาบันสงฆ์ ประชาชนบางกลุ่มเริ่มหันหาศาสนาใหม่ บางกลุ่มก็วิพากษ์วิจารณ์การพระศาสนา อย่างรุนแรง และบางกลุ่มก็พยายามให้กิจการพระศาสนามีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แต่ก็มี บางกลุ่มอีกเป็นจำนวนมากที่หลงใหลไปกับศาสนพิธี ไม่มีความยินดียินร้ายต่อความผันแปรของ หลักธรรมศาสนา และก็มีอีกบางกลุ่มที่จมปลักอยู่กับไสยศาสตร์ที่พระสงฆ์บางรูปใช้ เป็นบทบาท เพื่อสร้างศรัทธาขึ้นในหมู่ประชาชน รูปการต่าง ๆ เหล่านี้เป็นผลให้เกิดวิกฤตศรัทธาขึ้นใน วงการสงฆ์ เมื่อประชาชนหมดความเลื่อมใสศรัทธาต่อสถาบันสงฆ์ ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันหลัก ของพุทธศาสนาจึงเป็นสาเหตุให้ประชาชนในยุคสมัยใหม่ห่างเหินต่อหลักธรรมศาสนาของ พระพุทธศาสนา อันก่อให้เกิดปัญหาคุณธรรม จริยธรรมในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

สรุปสภาพสังคมในสมัยของเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ แม้ว่า

เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ จะมีชีวิตอยู่ต่างยุคต่างสมัยต่างสังคมและวัฒนธรรมอย่างเกือบจะสิ้นเชิงก็ตาม แต่ทว่าจากการศึกษาสภาพความเป็นไปทางสังคมในยุคสมัยของท่านทั้งสองจะเห็นได้อย่างค่อนข้างชัดเจนว่า สภาพความเป็นไปทางสังคมของท่านทั้งสองนั้น มีความคล้ายคลึงกันอย่างยิ่ง กล่าวคือเมื่อพิจารณาจากประเด็นหลัก ๆ แล้วจะพบว่าสภาพสังคมในยุคสมัยของทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นกำลังอยู่ในช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างรวดเร็วและไม่หยุดยั้ง และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้มีผลมาจากการมุ่งพัฒนาประเทศโดยให้ความสำคัญไปยังการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลักนั่นเอง ซึ่งสภาพดังกล่าวที่เกิดขึ้นในสังคมของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุสามารถที่จะสรุปถึงความคล้ายคลึงกันดังต่อไปนี้ กล่าวคือ

อเมริกันตอนต้นศตวรรษที่ 19 ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจอย่างจริงจัง การพัฒนาอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องดังกล่าวเป็นผลให้การขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจของประเทศเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วและจากการขยายตัวอย่างรวดเร็วในระบบเศรษฐกิจนี้เองที่ส่งผลกระทบต่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมโดยรวม

เมื่อหันมาพิจารณาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยตั้งแต่แรกเริ่มการพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตก จนกระทั่งถึงในสมัยของท่านพุทธทาสภิกขุ ก็จะพบว่าประเทศไทยเริ่มที่จะพาประเทศเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ตามอย่างประเทศทางซีกโลกตะวันตกในรัชสมัยของพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เนื่องจากระยะเวลาดังกล่าวเป็นช่วงการแสวงหาอาณานิคม ประเทศไทยจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับกระแสการแสวงหาเมืองขึ้นนี้ โดยที่ต้องหันมาคบค้าแลกเปลี่ยนสินค้าตลอดจนวัฒนธรรมและเครื่องมือการประกอบการต่าง ๆ จากต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อมิให้ทางตะวันตกมองว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่ด้อยพัฒนาและสามารถจะเอาเป็นเมืองขึ้นได้อย่างง่าย ๆ แม้ว่าในระยะแรกคือในรัชสมัยของพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังจะไม่เปลี่ยนแปลงมากมายนัก แต่ทว่าเมื่อขึ้นในสมัยของรัชกาลที่ 5 ประเทศสยามในเวลานั้นก็เปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้นและทวีความเปลี่ยนแปลงตามตะวันตกมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งมาถึงปัจจุบัน แม้ว่าการคบค้ากับประเทศทางตะวันตกจะทำให้ประเทศไทยรักษาเอกราชของชาติไว้ก็ตาม แต่ทว่าไทยเองก็ต้องสูญเสียความเป็นไทยไปมิใช่น้อยทีเดียว ประเทศไทยถูก

อารยธรรมตะวันตกเข้าครอบงำ ซึ่งปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดมากในปัจจุบัน

จากจุดนี้เองจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของอเมริกาในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 ก็ดี และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมัยของท่านพุทธทาสภิกขุก็ดี เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจโดยที่การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนภายในประเทศที่จะต้องปรับตัวตามการพัฒนาที่เกิดขึ้นนี้ โดยที่ระบบปรัชญาที่ประชาชนส่วนใหญ่ยึดถืออยู่จะเป็นระบบปรัชญาของวัตถุนิยมและทุนนิยมที่มุ่งสนองการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะทางด้านวัตถุเสียเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งผลจากการยึดหลักปรัชญาการพัฒนาประเทศในลักษณะดังกล่าว กาลังเกิดเป็นปัญหาให้เห็นอย่างเด่นชัดตามปัจจุบันทั้งในประเทศอเมริกาเองและประเทศไทย ในขณะที่เดินตามอเมริกานิดก้าวต่อก้าวอย่างไม่ตระหนักถึงสภาพความพร้อมทั้งของประชาชนและสิ่งแวดล้อมด้านอื่น ๆ ของประเทศ

อย่างไรก็ตาม จุดหนึ่งที่น่าจะให้ความสำคัญไว้ในที่นี้ก็คือ การเป็นประเทศอุตสาหกรรมของประเทศอเมริกานั้นเป็นไปด้วยปัจจัยที่พร้อมมูลไม่ว่าจะเป็นในเรื่องความพร้อมของประชาชนชาวอเมริกันเองที่มีทั้งความรู้ความสามารถและจิตใจของนักพัฒนาอย่างแท้จริงจึงทำให้การเจริญเติบโตทางด้านสังคมและเศรษฐกิจเป็นไปอย่างมีขั้นตอนเป็นวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในสังคม แต่เมื่อหันมาพิจารณาการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจของไทยหรือการพัฒนาประเทศให้เป็นอุตสาหกรรมนั้น เกิดจากความจำเป็นหรือจำใจที่ต้องรับเอามา ทั้งนี้เพื่อรักษาความเป็นเอกราชของชาติ ดังนั้นการพัฒนาประเทศจึงเป็นไปอย่างการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเสียมากกว่า ซึ่งลักษณะปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่ทวีความรุนแรงขึ้นอย่างมากโดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับทางด้านวัฒนธรรมและจริยธรรมของไทยนั้นล้วนเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศที่ขาดการวางแผนและขาดความพร้อมในหลาย ๆ ด้านนั่นเอง

เราอาจกล่าวได้ว่าปัจจัยที่ส่งเสริมหรือผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เห็นได้อย่างค่อนข้างที่จะชัดเจนที่สุดประการหนึ่งก็คือการเกิดขึ้นของเทคโนโลยีใหม่ ๆ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งในระดับจุลภาคและในระดับมหภาคทั้งในประเทศอเมริกาในตอนต้นยุคศตวรรษที่ 19 และในประเทศไทยในศตวรรษที่ 20 เทคโนโลยีมีผลอย่างมากต่อวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชน เทคโนโลยีของอเมริกาในศตวรรษที่ 19 ไม่ว่าจะเป็นเครื่องปั่นด้าย เครื่องทอผ้า รถยนต์ เรือยนต์ รถไฟ โทรเลข โทรศัพท์ ตลอดจนเครื่อง

อำนวยความสะดวกอื่น ๆ มีผลทำให้วิถีชีวิตมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป มนุษย์เริ่มให้คุณค่ากับสิ่งเหล่านี้มากกว่ามนุษย์ด้วยกันเอง อาทิ ระบบเครื่องจักรกลในโรงงาน ได้ผลึกษาให้ผู้มีแรงงาน มีฝีมือที่ต้องอาศัยเครื่องมือในการประกอบการต้องสูญเสียบทบาททางด้านนี้ไปกลายเป็นแค่เพียงกรรมกรโรงงาน

สำหรับประเทศไทยก็ได้แตกต่างไปจากที่กล่าวมามากนัก เทคโนโลยีได้มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของไทยมาตั้งแต่เริ่มคบค้ากับประเทศทางตะวันตก และเริ่มหนักชัวยิ่งขึ้นเมื่อมาถึงในสมัยของท่านพุทธทาสภิกขุ คือหลังปี พ.ศ. 2475 และเริ่มมากยิ่งขึ้นอีกเมื่อประเทศไทยเดินเข้าสู่การพัฒนาประเทศตามตะวันตกอย่างเต็มรูปแบบเมื่อประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นใช้เป็นฉบับแรกเมื่อปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ซึ่งเมื่อมาถึงในปัจจุบันประเทศไทยก็ได้เป็นสิ่งคมบริโภคไปอย่างเต็มตัว โดยที่สังคมในลักษณะนี้จะมุ่งการให้คุณค่าชีวิตอยู่ที่การแสวงหาวัตถุเพื่อมาตอบสนองความอยากสะกดกสบายของมนุษย์ อันเป็นบ่อเกิดแห่งความเห็นแก่ตัว การแก่งแย่งแข่งขัน และการทำลายล้างซึ่งและกันของมนุษย์

เมื่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างรวดเร็วนี้เนื่องจากจะทำให้การกระจายรายได้เป็นไปอย่างไม่ทั่วถึงแล้ว การแบ่งปันผลประโยชน์ของชนชั้นผู้กุมอำนาจหรือปัจจัยการผลิตที่ไม่ลงตัว ยังเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความรุนแรงและการเปลี่ยนแปลงในทางการเมืองและการปกครองอีกด้วย ในอเมริกาความรุนแรงที่เกิดขึ้นในสงครามกลางเมืองระหว่างฝ่ายเหนือกับฝ่ายใต้ ประการหนึ่งเกิดจากการขัดผลประโยชน์ระหว่างรัฐทั้งสอง โดยที่รัฐทางตอนใต้ยังต้องการเป็นเจ้าของแรงงานทาส แต่รัฐทางฝ่ายเหนือต้องการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระมิให้ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของใครโดยเฉพาะ ซึ่งรัฐทางตอนใต้ไม่สามารถที่จะยอมได้ เพราะผลผลิตทางการเกษตรที่กำลังเป็นสินค้าที่ส่งออกหารายได้ให้อย่างมหาศาลต่อผู้ประกอบการทางตอนใต้นั้นยังทำให้ความต้องการแรงงานทาสเพิ่มสูงมากขึ้น เมื่อตกลงกันไม่ได้ สงครามความรุนแรงจึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนั้นการรุกรานประเทศเพื่อนบ้านอย่างเม็กซิโก ก็แสดงให้เห็นการแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศทั้งสิ้น

เมื่อหันมาพิจารณาถึงการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีผลต่อการเมืองการปกครองภายในประเทศไทยก็จะเห็นภาพค่อนข้างที่จะเด่นชัด เพราะเท่าที่ผ่านมานับตั้งแต่ประเทศไทย

เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบกษัตริย์มาเป็นระบบประชาธิปไตยนั้น เกิดเหตุการณ์ความรุนแรงอย่างนับครั้งไม่ถ้วนซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ไม่เท่ากันระหว่างประชาชนกับชนชั้นปกครอง หรือแม้แต่ในระหว่างชนชั้นปกครองด้วยกันเอง เหตุการณ์ที่น่าที่มีความสำคัญต่อระบบการเมืองการปกครองของไทยก็คือ เหตุการณ์ปฏิวัติล้มล้างอำนาจเผด็จการในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 เหตุการณ์ในครั้งนี้สืบเนื่องมาจากการปกครองระบบเผด็จการที่ก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในสังคมอย่างเด่นชัด ช่องว่างระหว่างความมั่งมีกับความจนในสังคมปรากฏอยู่ทั่วไป ผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจตกอยู่ในมือของคนไม่กี่ตระกูล ประชาชนถูกปิดกั้นในทุกวิถีทางในการที่จะเข้ามาร่วมรับผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจอย่างไม่เป็นธรรม ซึ่งในช่วงนี้เองที่ลัทธิคอมมิวนิสต์เริ่มเข้ามามีบทบาทต่อแนวความคิดของประชาชนทุกวงการแม้แต่ในวงการสงฆ์ และในช่วงเวลาดังกล่าวที่เกิดการแบ่งแยกแนวความคิดระหว่างผู้ที่นิยมลัทธิเผด็จการหรือที่เรียกว่าฝ่ายขวา และผู้ที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่เรียกว่าฝ่ายซ้ายอย่างเด่นชัด ความแตกแยกทางความคิดได้ดำเนินไปสู่ความรุนแรงในที่สุด

อย่างไรก็ตามเราจะเห็นได้ว่าความรุนแรงที่เกิดขึ้นน่าว่าจะเป็นในอเมริกา หรือในประเทศไทยเมื่อมองให้ลึก ๆ และอย่างละเอียดแล้วก็คือการที่ไม่สามารถแบ่งปันผลประโยชน์กันอย่างลงตัวและยุติธรรมทั้งในระหว่างชนชั้นปกครองกับประชาชน หรือแม้แต่กระทั่งชนชั้นปกครองด้วยกันเอง ดังนั้นความรุนแรงที่เกิดขึ้นนี้เป็นผลมาจากการพัฒนาวัตถุโดยไม่สนใจกับการพัฒนาทางด้านจิตใจควบคู่ไปด้วยนั่นเอง

เราอาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คนทั้งในอเมริกาตอนต้นศตวรรษที่ 19 และในประเทศไทยในศตวรรษที่ 20 ต่างอยู่ภายใต้ระบบปรัชญาชีวิตที่ยึดติดในระบบการพัฒนาเศรษฐกิจ และการอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในระบบทุนนิยม ที่เปิดโอกาสให้มีการแข่งขันแย่งชิงฉวยโอกาสทางธุรกิจอย่างเสรี จริงอยู่ที่การพัฒนาประเทศในลักษณะเช่นนี้จะทำให้ประเทศเจริญทางด้านวัตถุอย่างมากมาย แต่ทว่าสภาพทางด้านจิตใจของปัจเจกบุคคลนั้นก็เกิดข้อคำถามขึ้นมาว่า เป็นการดำรงชีวิตที่ประสพกับความสุขสงบที่แท้จริงหรือไม่ แม้แต่ทางด้านสังคมเองที่มีรายได้หรือวัตถุเจริญมากขึ้น แต่ความยุติธรรมทางสังคมที่ควรจะมีนั้นได้เกิดขึ้นตามความก้าวหน้านี้ด้วยหรือไม่ความสุขที่เกิดจากการสนองตอบต่อความต้องการของมนุษย์เป็นความสุขที่แท้จริงหรือไม่ สังคมที่ควรจะเป็นนั้นว่าเป็นข้อคำถามที่มีขึ้นในยุคทั้งสอง

โดยที่คำถามเหล่านี้ได้รับความสนใจ และแสวงหาคำตอบจากผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ยึดติดแต่เพียงการตอบสนองทางด้านวัตถุ โดยอเมริกาเกิดกลุ่มลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวยอร์กแลนด์ที่เสนอรูปแบบชีวิตที่ทำทนายปรัชญาชีวิตทุนนิยมในเวลานั้น โดยมีผู้นำทางความคิดอย่างเอ็มเมอร์สัน และเฮนรี เดวิด ธอโร เป็นผู้แสดงให้เห็นถึงวิถีการดำเนินชีวิตที่ทำทนายรูปแบบการดำเนินชีวิตในเวลานั้นอย่างเป็นทางการ

ส่วนในประเทศไทยนั้น ผู้ที่เป็นผู้ต่อต้านลัทธิหรือปรัชญาชีวิตที่ยึดติดแต่วัตถุ มานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 อันเป็นปีที่ประเทศไทยเริ่มเข้าเข้าสู่การพัฒนาประเทศอย่างเต็มตัวก็คือนักทฤษฎีทาสสิก โดยที่แนวความคิดของท่านในระยะต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันได้รับการยอมรับมากขึ้น ซึ่งเป็นระยะที่คนไทยเริ่มจะเห็นความพินาศที่อาจจะเกิดขึ้นจากการพัฒนาประเทศอย่างรวดเร็ว

จึงอาจกล่าวได้ว่าทั้งแนวความคิดของเฮนรี เดวิด ธอโร และนักทฤษฎีทาสสิกต่างมีอิทธิพลต่อการทำทนายการดำเนินชีวิตของผู้คนในยุคสมัยของท่านอย่างมาก โดยที่ท่านทั้งสองต่างก็ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อรูปแบบการดำเนินชีวิตของมนุษย์อยู่มาช้านาน

ถึงแม้จะมีความแตกต่างทางด้านกาลเวลา วัฒนธรรม และสถานที่ก็ตาม แต่ทว่ารูปแบบงานการดำเนินชีวิต หรือปัญหาการดำเนินชีวิตนั้นคล้ายกันเสียเป็นส่วนใหญ่ จุดหลักที่เห็นได้จากการดำเนินชีวิตของผู้คนในสองช่วงเวลา และสถานที่นั้นก็คือ การให้คุณค่ากับวัตถุ โดยไม่ให้ความสนใจต่อคุณค่าทางจิตใจเท่าที่ควรจะเป็น ซึ่งสิ่งนี้เองที่ก่อตัวเป็นปัญหาอยู่อย่างเงิบ ๆ ในระยะแรก แต่ทว่าก่อทุกข์ก่อโทษอย่างมากมาในระยะหลัง ๆ อย่างไรก็ตามเมื่อสืบหาสาเหตุดังกล่าวก็จะพบว่ามนุษย์ทั้งสองยุคต่างได้รับอิทธิพลจากแนวปรัชญาลัทธิทุนนิยม โดยถือว่ามนุษย์นั้นคือ ศูนย์กลางของจักรวาล มีความสามารถสร้างสรรค์สวรรค์ขึ้นบนพื้นพิภพนี้ได้ โดยมีต้องให้ความสำคัญต่อระบบของจิตใจมากมายนัก วิเศษฐ์ วัชวิญญู ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวพอสรุปได้ว่า แนวความคิดดังกล่าวนี้กลายมาเป็นรากฐานที่สำคัญของแนวความคิดแบบทุนนิยม และสังคมนิยม โดยอาจกล่าวได้ว่ามนุษย์ทั้งในศตวรรษที่ 19 ก็ดี มนุษย์ในศตวรรษที่ 20 ก็ดี ต่างได้รับอิทธิพลแนวความคิดร่วมกันที่ว่า

1. มนุษย์นั้นสามารถสร้างสวรรค์บนดินขึ้นมาได้ด้วย เหตุผลและความรู้ที่ได้มาด้วย

วิชาการทางวิทยาศาสตร์

2. การแก้ไขปัญหาของมนุษย์ต้องเอาเรื่องเศรษฐกิจเป็นหลัก ถ้าสามารถแก้ไข ปัญหาเศรษฐกิจได้ปัญหาด้านอื่น ๆ ของมนุษย์ก็ทุเลาเบาบางลงไปได้เอง

3. การที่จะสามารถบรรลุจุดประสงค์นี้ได้ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญ (นาโดยผู้เชี่ยวชาญ ทางเศรษฐศาสตร์) ให้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้กำหนดคะแนนที่จัดระเบียบสังคม เพื่อออกแบบสังคม ที่มีรูปแบบและเนื้อหาที่สมบูรณ์ที่สุด

4. มนุษย์เป็นศูนย์กลางจักรวาล แร่ธาตุ สิ่งมีชีวิต เป็นเพียงวัตถุดิบที่มนุษย์สามารถ นำมาใช้สอยเพื่อความผุ่บุลย์ของมนุษยชาติ

5. จะต้องปลดปล่อยมนุษย์ออกจากพันธนาการของงาน ด้วยเครื่องทุ่นแรงและ เครื่องจักรกล เพื่อมนุษย์จะได้มีเวลาว่างสำหรับการสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรม และหาความสุข ได้จากศิลปวัฒนธรรม (วิศิษฐ์ วังวิญญู. 2524 : 214-217)

ที่กล่าวมาข้างต้นทั้ง 5 ข้อจัดว่าเป็นแนวความคิดของมนุษย์ที่ยึดถือรูปแบบการดำเนิน ชีวิตในปรัชญาวัตถุนิยม หรือ ปรัชญาทุนนิยม ที่ปรากฏอยู่ในยุคของ เฮนรี่ เดวิด ธอโร และ ท่านพุทธทาสภิกขุ อย่างไรก็ตามผลจากการดำเนินชีวิตไปตามระบบความเชื่อเช่นนี้ก่อให้เกิดผล ดังต่อไปนี้คือ

1. ความคิดในการเอาชนะธรรมชาติได้ทำให้การค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์และ ประยุกต์วิทยา เป็นไปเฉพาะด้านประโยชน์ที่มนุษย์จะได้รับ ขาดการมองธรรมชาติทั้งระบบ ขาดความเข้าใจจากระบบนิเวศน์วิทยาอย่างพอดี จึงก่อให้เกิดการทำลายระบบนิเวศน์วิทยา อย่างกว้างขวาง โดยที่ภาคอุตสาหกรรมได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้หมดไปอย่างรวดเร็ว และการเกษตรกรรมแผนใหม่ก็ทำลายระบบนิเวศน์วิทยา ลงไปอย่างน่าวิตก

2. การแย่งงานออกจากการพักผ่อนหรือวัฒนธรรมนั้น ได้ก่อให้เกิดระบบที่ไม่เอื้อ อำนวยต่อการเป็นมนุษย์ สิ่งที่มนุษย์คิดค้นขึ้นกับกลายเป็นเบาของมนุษย์ มนุษย์กลายเป็นชิ้น ส่วนของเครื่องจักรอย่างใด ความหมายมนุษย์สูญเสียความสมดุลย์ทางจิตใจ อันเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสภาพาสังคมมนุษย์

3. ระบบผู้เชี่ยวชาญได้ก่อให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจแบบใหม่ เป็นการรวมศูนย์ อำนาจแบบเบ็ดเสร็จคือรวมศูนย์อำนาจทั้งนด้านการเมือง นด้านเศรษฐกิจ นระบบ

ผู้เชี่ยวชาญนั้น ประชาชนไม่มีส่วนในการตัดสินใจในเรื่องของวิถีการดำเนินชีวิต แม้แต่ วัฒนธรรมก็ถูกกำหนดไปโดยปริยาย-(วิศิษฐ์ วัังวิญญู. 2534 : 214-217)

2. แนวความคิด ปรัชญา และศาสนาที่มีอิทธิพลต่อเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ

2.1 แนวความคิด ปรัชญา และศาสนาที่มีอิทธิพลต่อเฮนรี เดวิด ธอโร แนวความคิด ตลอดจนปรัชญาและศาสนา ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมและวัฒนธรรมเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านแนวความคิดปรัชญาและความเชื่อทางศาสนา ในทางกลับกันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมก็ย่อมมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางด้านแนวความคิดปรัชญาและความเชื่อทางศาสนาได้อีกเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้นการแลกเปลี่ยนและการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่งก็มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านแนวคิดปรัชญาและศาสนาในแต่ละสังคมอีกด้วย

ในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงที่กระแสการปฏิวัติอุตสาหกรรมจากยุโรปไหลบ่าเข้าสู่สังคมอเมริกา ประกอบกับการไหลทะลักของวัฒนธรรมต่างชาติที่มาพร้อมกันกับพวกอพยพจำนวนมากในเวลานั้น ต่างเป็นสาเหตุสำคัญยิ่งที่ทำให้แนวความคิด ปรัชญาและศาสนาของชาวอเมริกันมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะในแวดวงวรรณคดีมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านรูปแบบและเนื้อหา ทั้งนี้เพราะวรรณคดีกับแนวคิดปรัชญาและศาสนามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

การอพยพเข้าประเทศกับการผสมผสานทางวัฒนธรรมปรัชญา และศาสนา

ในช่วง ค.ศ. 1790-1860 ในช่วงปี ค.ศ. 1790-1860 เป็นช่วงที่มีการอพยพเข้าประเทศอเมริกาอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงต้นของศตวรรษที่ 19 มีการไหลทะลักเข้ามาของชาวต่างชาติอย่างล้นหลาม ทั้งนี้เนื่องจากในขณะนั้นอเมริกาเริ่มขยายเปิดประตูต้อนรับชาวต่างชาติจากทุกมุมโลกพวกอพยพชาวต่างชาติเหล่านี้ได้นำเอาภาษา วัฒนธรรม ศาสนาตลอดจนระบบคุณค่าต่าง ๆ เข้ามาพร้อมกับพวกเขาด้วย ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นเกือบจะ

ทันทีในขณะนั้นก็คือปัญหาเรื่องการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างหลากหลาย และการกลายสภาพเป็นชาวอเมริกันของผู้อพยพ ปัญหาดังกล่าวทำให้ชาวอเมริกาต้องแสวงหาวิธีการและแนวทางที่จะปรับตัวเองและผู้ที่มาใหม่ให้มีความผสมกลมกลืนกัน มีการส่งวนจุดต่างแสวงหาจุดร่วม เพื่อที่จะให้การดำรงอยู่ของชนทั้งสองกลุ่มเป็นไปอย่างราบรื่น คำถามที่เกิดขึ้นในเวลานั้นที่ชาวอเมริกันจะต้องแก้ให้ตก หรือหาคำตอบให้ได้ก็คือ "อะไรคือเอกลักษณ์ของความเป็นอเมริกัน" และ "ถ้าผู้ที่มาใหม่จะเป็นชาวอเมริกัน พวกเขาจะเป็นอเมริกันแบบไหน" และ "ชาวอเมริกันที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่แต่ดั้งเดิมจะทำอย่างไรเพื่อทำให้ผู้ที่มาใหม่เป็นชาวอเมริกันอย่างที่พวกเขาต้องการให้เป็น" คำถามต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นคำถามที่จำเป็นต้องหาคำตอบอย่างเร่งด่วนของประชาชนชาวสหรัฐอเมริกาและรัฐบาล ในตอนต้นยุคศตวรรษที่ 19 อย่างหลีกเลี่ยงมิได้

จากการอพยพเข้าประเทศเป็นจำนวนมากอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ของอเมริกานในช่วงนี้ ทำให้วัฒนธรรมของอเมริกามีการปรับตัวค่อนข้างจะรวดเร็ว เป็นผลให้วัฒนธรรมของอเมริกามีลักษณะ หลากหลายและสลับซับซ้อน (Multiplicity) อันเป็นผลมาจากการผสมผสานทางแนวคิด ปรัชญาและศาสนาที่หลากหลาย ถ้าจะว่าไปแล้ว เหตุผลหนึ่งที่สำคัญของการเปิดประตูต้อนรับแนวความคิดและวัฒนธรรมจากที่ต่าง ๆ จากทุกมุมโลกก็เพื่อจะได้มีโอกาสเลือกสรรและกลั่นกรองแง่มุมของวัฒนธรรมที่มาจากต่างชาติที่มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับสภาพของอเมริกานั้นให้มากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากอเมริกานั้นมีความรู้สึกแห่งความเป็นชาติสูง มีความต้องการที่จะเป็นอิสระทางด้านวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์แห่งความเป็นอเมริกันอย่างแท้จริง เพราะที่แล้วมาอเมริกาหยิบยืมวัฒนธรรมจากประเทศอังกฤษ และประเทศต่าง ๆ ในยุโรปตลอดมา เราอาจกล่าวได้ว่าลักษณะการปรับใช้วัฒนธรรมจากที่ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมในอเมริกานั้น มีลักษณะของการเป็นผู้รับ (Receptivity) และการเป็นผู้ประยุกต์ใช้อย่างกลมกลืน ตลอดจนการเป็นผู้ยึดหลักปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ของชาวอเมริกา ล้วนเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงลักษณะและธรรมชาติของการเคลื่อนไหวทางสังคมและวัฒนธรรมของอเมริกานในช่วงต้นของศตวรรษที่ 19 ได้เป็นอย่างดี (Nye. 1970)

การเปลี่ยนแปลงทางด้านแนวความคิดในแวดวงการศึกษา ศาสนา ปรัชญา

และอุดมคติทางการเมืองของอเมริกานในช่วง 1800-1840 แนวความคิดปัจเจกชนนิยม (Individualism) ถือว่ามีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนทั้งทางด้านการเมือง การศึกษา และการศาสนา ในช่วงเวลานั้น โดยที่แนวความคิดปัจเจกชนนิยมในช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะที่เน้นอยู่บนความสำคัญของปัจเจกบุคคลในเรื่องความสามารถในการที่จะชี้ถึงปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหานั้น ๆ ตลอดจนให้ความสำคัญต่อการจัดหาโอกาสให้แต่ละบุคคลมีส่วนร่วมทางการเมือง ทางปรัชญา ทางศาสนา และทางสังคม ทั้งนี้เพื่อที่จะให้ปัจเจกบุคคลได้พัฒนาตนเองสู่ความสมบูรณ์ในทุก ๆ ด้านดังที่กล่าวมา ทั้งยังเน้นอยู่บนความเชื่อที่ว่าปัจเจกชนสามารถตระหนักถึงประสิทธิภาพที่มีอยู่ในตัวเองอีกด้วย

อย่างไรก็ตามเมื่อก้าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับปัจเจกชนนิยมในช่วงเวลานี้ จะพบว่ามีความแตกต่างจากแนวความคิดปัจเจกชนนิยมในศตวรรษที่ 18 อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือในศตวรรษที่ 18 เจฟเฟอร์สัน (Jefferson) ซึ่งถือว่ามีความเชื่อในแนวคิดปัจเจกชนนิยมคนสำคัญคนหนึ่งในยุคนั้น เชื่อว่าปัจเจกชนคือหน่วยหนึ่งของสังคม เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของสังคมมีหน้าที่รับผิดชอบต่อความเป็นไปของสังคม ซึ่งถือว่าแนวคิดปัจเจกชนนิยมในยุคนี้นี้จะเป็นมุมมองทางสังคม โดยให้ความสำคัญทางด้านสังคมเป็นประเด็นสำคัญ แต่ทว่าแนวคิดปัจเจกชนนิยมในศตวรรษที่ 19 เป็นแนวคิดปัจเจกชนนิยมที่ถือว่าปัจเจกบุคคลจะถูกแยกออกมาเป็นเด่นอย่างอิสระไม่ขึ้นอยู่กับสถาบันใด ๆ ในสังคม ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากลัทธิโรแมนติคนิยม (Romanticism) ที่แพร่เข้ามาในอเมริกานยุคดังกล่าว โดยมีนักคิดนักเขียนเป็นจำนวนมากได้ให้ความสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เฮนรี เดวิด ธอโร นักคิดนักเขียนในยุคนั้น ถือว่าเป็นตัวแทนของผู้ที่นำเอาความคิดดังกล่าวมาใช้ในทางปฏิบัติให้เป็นจริงได้อย่างชัดเจนที่สุด โดยได้แสดงให้เห็นถึงการปฏิเสธสังคมและกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม และหันมายึดกฎหมายเบื้องต้นอันเป็นกฎทางศีลธรรมและจริยธรรมแทน แน่นนอนที่สุดที่แนวความคิดและหลักการปฏิบัติดังกล่าวจะไม่มีวันปรากฏอยู่ในความคิดและการปฏิบัติของเจฟเฟอร์สันอย่างเด็ดขาด

โดยทั่วไปแล้วนักปัจเจกบุคคลในศตวรรษที่ 19 เชื่อว่าการที่บุคคลจะสามารถพัฒนาตนเองได้ตามอุดมคติที่ตั้งไว้จะต้องมีการขยายพื้นฐานทางการศึกษา โดยที่เด็กจะต้องมีโอกาส

ได้รับการศึกษามากขึ้นและที่สำคัญเป้าหมายของการศึกษาจะต้องเป็นไปเพื่อการพัฒนาปัจเจกบุคคล การเคลื่อนไหวที่สำคัญของนักปัจเจกชนนิยมในช่วงนี้คือ การพยายามหาวิถีทางที่จะกำจัดกาวยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นต่อสถาบันทางสังคมที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาปัจเจกบุคคล วิธีการดังกล่าวจะปรากฏออกมาในลักษณะการก่อตั้งสังคมยูโทเปียขึ้นในสังคม เพื่อที่จะให้ปัจเจกบุคคลได้มีโอกาสพัฒนาตนเองสู่ความสมบูรณ์สูงสุด อาทิ มีการก่อตั้งชุมชนบรูคฟาร์ม (Brook Farm) ซึ่งเป็นชุมชนอุดมคติขึ้นเป็นต้น

อย่างไรก็ตามหัวใจสำคัญต่อการเคลื่อนไหวของลัทธิปัจเจกชนนิยมที่เกิดขึ้นในยุคนี้เห็นจะมาจากแนวความคิดของ ราฟ วัลโด เอ็มเมอร์สัน (Ralph Waldo Emerson) ที่มีความเชื่อว่า ปัจเจกบุคคลมีพลังอำนาจที่จะตัดสินใจ และมีอำนาจที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมของเขาด้วยการตัดสินใจของพวกเขาเอง โดยที่การดำเนินไปของสังคมไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง การปกครอง ตลอดจนเศรษฐกิจ จะต้องคำนึงถึงการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลเป็นหลัก และประการสำคัญปัจเจกบุคคลจะต้องพัฒนาชีวิตของตนเองเพื่อชีวิตของทุก ๆ คนในสังคม

เมื่อพิจารณาถึงแนวความคิดในด้านวรรณกรรม อเมริกาต้องการความเป็นเอกราชทางด้านวรรณคดี เช่นเดียวกับที่อเมริกาได้เป็นเอกราชทางการเมืองจากประเทศอังกฤษ โดยได้มีการเรียกร้องให้ชาวอเมริกันหันมาตระหนักต่อคุณค่าทางวัฒนธรรมและสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวขึ้นมา

เราอาจกล่าวได้ว่าการประนีประนอมต่อพลังทางวัฒนธรรมและความคิดความเชื่อที่มีลักษณะแห่งความขัดแย้งอย่างเกือบจะสุดขีด ถือว่าเป็นความสำเร็จของชาวอเมริกันในช่วงแรกของศตวรรษที่ 19 เลยทีเดียว ยิ่งไปกว่านั้นในยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของอเมริกาได้สร้างปรากฏการณ์ทางด้านรูปแบบ และเนื้อหาทางวรรณกรรมขึ้นมาหม่อมอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนอีกประการหนึ่งด้วย อันเป็นปรากฏการณ์ทางด้านวรรณกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายแต่ทว่ากลมกลืนกันอย่างน่าทึ่ง นอกจากนั้นลักษณะของวรรณกรรมอเมริกันยุคดังกล่าว จะมีรูปแบบและเนื้อหาเด่นอยู่ 2 ประการด้วยกันอันถือว่าเป็นลักษณะของวรรณกรรมอเมริกันโดยแท้คือประการแรกชาวอเมริกันเชื่อว่าจุดประสงค์ของศิลปะคือมีไว้เชื่อมโยงแนวความคิดหรือหลักการต่าง ๆ โดยมีได้ยึดในรูปแบบลักษณะของศิลปะเพื่อศิลปะเท่าใด

นัก ประการที่สอง วรณคดีในยุคนี้จะมีลักษณะที่มีความเป็นตัวของตัวเองสูง มีอิสระจากกฎเกณฑ์ตามจารีตดั้งเดิม อาทิ วิทแมน (Whitman) นักประพันธ์ผู้หนึ่งในช่วงนั้นไม่สนใจและไม่ให้ความสำคัญต่อกฎเกณฑ์ใด ๆ แต่ จะยึดวิถีทางของตนเองเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้จึงนำมาซึ่ง เรื่องที่น่าประหลาดใจ เล่าว่ารูปลักษณ์ของวรณคดีคือ เมริกานในช่วงนี้จึงมีลักษณะที่เป็นตัวของตัวเองมีความเรียบง่ายและตรงไปตรงมาอย่างที่สุด

ความเป็นมาของลัทธิอรรถภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ อิทธิพลและผลกระทบต่อ

วรรณกรรม ศาสนา และปรัชญา ในยุคที่เรียกว่ายุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของอเมริกาในศตวรรษที่ 19 กลุ่มนักคิดนักเขียนที่ถือว่ามีแนวทางในการพัฒนาแนวความคิดและรูปแบบทางวรรณคดีที่มีแบบฉบับเป็นของตนเองและมีความเป็นอเมริกันอย่างน่าสนใจที่สุดคือกลุ่มลัทธิอรรถภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ (New England Transcendentalism) (ฉันทนา ไชยชิต. 2529 : 426) ผลงานวรรณกรรมที่ถือว่าเป็นที่ยอมรับและอ่านกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบันนี้ อาทิ บทความเรื่อง "Nature" และ "The Over-Soul" ของ เอ็มเมอร์สัน และหนังสือเรื่อง "Walden" ของ เฮนรี เดวิด ธอโร (Henry David Thoreau) นอกจากนี้ยังมีบทความที่กล่าวถึงคุณค่าของสังคม และบทบาทของปัจเจกบุคคลที่พึงปฏิบัติต่อรัฐและกฎหมายไว้ได้อย่างถึงแก่น นั่นคือบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ซึ่งประพันธ์ขึ้นโดยธอโร นั่นเอง

ลัทธิอรรถภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ได้ปรากฏขึ้นในช่วงปี ค.ศ.1815-1836 ได้รับการเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายในแวดวงปรัชญาและวรรณคดี เมื่อบทความเรื่อง "Nature" ที่ประพันธ์ขึ้นโดยเอมเมอร์สัน ได้รับการตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1836 แต่ในความเป็นจริงนั้นผู้ที่นับว่าเป็นผู้ที่ริเริ่มในการเคลื่อนไหวเสนอแนวความคิดนี้มาก่อนคือ วิลเลียม แอลลิสต์ แชนนิงก์ (William Ellery Channing) ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงปี ค.ศ.1780-1842 โดยที่แชนนิงก์ได้เคลื่อนไหวต่อต้านลัทธิยูนิธารีเรียนนิยม (Unitarianism) ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งของคริสตศาสนาที่ปฏิเสธหลักตรีเอกภาพ (Trinity) และระบบปรัชญาของ จอห์น ล็อก (John Locke) นักปรัชญาชาวอังกฤษเป็นผู้ซึ่งถือว่ามีอิทธิพลต่อแนวคิดและการดำเนินชีวิตของผู้คนชาวอเมริกันในเวลานั้น ไม่ว่าจะ เป็นเรื่องทุนนิยมและประชาธิปไตย แชนนิงก์

ได้เขียนหนังสือเรื่อง The Moral Argument Against Calvinism โดยเนื้อหาสาระของหนังสือได้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของพลังทางจริยธรรมของมนุษย์ที่สามารถช่วยให้มนุษย์รอดพ้นจากความผิดบาปได้ด้วยตัวเอง ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้ขัดแย้งกับแนวความคิดความเชื่อของลัทธิคาลวินนิสต์ (Calvinist) ซึ่งเป็นลัทธิหนึ่งของคริสตศาสนาในขณะนั้นที่เชื่อว่ามนุษย์สามารถจะรอดพ้นจากบาปกำเนิด (Original Sin) ได้ด้วยพระผู้เป็นเจ้าของเท่านั้น ลาพังมนุษย์เองไม่สามารถจะช่วยเหลือตัวเองได้เลย เช่นนี้ก็ยังย้ำอีกว่า พระเจ้าที่แท้จริงนั้นจะต้องเป็นพระเจ้าที่มนุษย์สามารถหยั่งเห็นได้ด้วย "ความดีงามหรือคุณความดี" ซึ่งมนุษย์สามารถตระหนักรู้ได้ด้วยธรรมชาติของมนุษย์เอง นอกจากนี้เขายังกล่าวอีกว่าความอดกลั้นขันติธรรมของมนุษย์ จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการชักนำและการโน้มน้าวจิตใจเท่านั้น มิใช่เกิดจากอำนาจบังคับของกฎหมายหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทางสังคมแต่ประการใด (Verluis. 1992)

ถึงแม้ว่าในระยะแรกลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์จะเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านระบบปรัชญาของ จอห์น ล็อก และปรัชญาของลัทธิยูนิธาเรียนนิยมก็ตาม แต่ในระยะหลังเมื่ออเมริกามีความพยายามที่จะแสวงหาความเป็นเอกราชทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะทางด้านวรรณคดี ทำให้จุดประสงค์ของการเคลื่อนไหวของลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์จำต้องแสวงหารากฐานทางด้านจิตวิญญาณ และคุณลักษณะพิเศษทางด้านคุณธรรมและจริยธรรมสำหรับประชาชนชาวอเมริกันในระบบประชาธิปไตยโดยแนวทางที่เกิดขึ้นในช่วงนั้นอีกด้วย

ดังนั้นลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์จึงมิใช่เป็นเพียงการเคลื่อนไหวทางด้านศาสนาหรือเป็นปรากฏการณ์ทางด้านวรรณกรรมเท่านั้น แต่ความเป็นจริงแล้วลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ยังเป็นการเคลื่อนไหวที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะแสวงหาวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมในรุ่นนั้นทั้งรุ่นที่เดียว เป็นการปฏิบัติทางด้านวัฒนธรรมที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรมต่อการวางรากฐานทางด้านจิตวิญญาณคู่เดียวกับการปฏิบัติของพวกพิวริตัน (Puritan) ที่เดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลด้วยเรือเมล์ฟลาวเวอร์ (Mayflower) เพื่อแสวงหาดินแดนอันเป็นดั่งสวรรค์แห่งใหม่ที่สามารจะทำให้ค่านิยมสัญญาได้ว่าพวกเขาจะมีวิถีการดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์พร้อมและเป็นอิสระ (Verluis. 1992)

นักปรัชญาในกลุ่มลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ เห็นว่าอเมริกานยุคสมัยของพวกเขา

เขาคือยุคแห่งการปฏิวัติ เป็นยุคที่มนุษย์จะต้องกลับไปสู่การมีจิตสำนึกและตระหนักรู้ในตนเอง (Self - reliance) เป็นผู้ไต่ร่ตรง ครุ่นคิดและทรงไว้ซึ่งปัญญาและจิตสำนึกแบบใหม่ที่ชาวอเมริกันต้องมีก็คือการเชื่อว่าชาติหรือรัฐ เกิดขึ้นมาเพื่อปัจเจกบุคคล เกิดขึ้นมาเพื่อการศึกษาสำหรับทุกคน โดยที่ความเชื่อเช่นนี้จะขัดแย้งกับแนวความคิดเดิมที่เห็นว่า ความเจริญรุ่งเรืองของสังคมที่ฉายแสงอันสดใสออกมา นั้น คือความมั่งคั่งของมนุษย์ที่ได้อุทิศตนต่อรัฐหรือรัฐบาล เอ็มเมอร์สันมีความเชื่อมั่นในความสำเร็จของปัจเจกบุคคลอย่างยิ่งจนถึงกับกล่าวว่า ปัจเจกบุคคลก็คือโลกนั่นเอง

การปลุกจิตสำนึกของชาวอเมริกันให้ตื่นขึ้นดังที่กล่าวมานี้ถือว่าเป็นสาระสำคัญของแนวความคิดของ เอ็มเมอร์สันและถือว่าเป็นแก่นแท้ในลัทธิอูตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ เลยทีเดียว การตื่นขึ้นต่อจิตสำนึกดังกล่าวเป็นผลให้ชาวอเมริกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักคิดนักเขียนในยุคนั้นได้หันไปสู่โลกกว้างด้วยความกระตือรือร้นเพื่อที่จะแสวงหาแหล่งแห่งแรงบันดาลใจเสมือนเป็นเครื่องชี้นำให้ดำเนินไปสู่อุดมการณ์ที่ได้ตั้งไว้ นักอูตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ได้รับรูปแบบและแนวคิดจากปรัชญาของคานต์ (Kant) ลัทธิโรแมนติก (Romantic) โดยได้นำแนวความคิดดังกล่าวมาใช้ในฐานะ เป็นรูปแบบและแนวคิดของลัทธิอูตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ซึ่งเป็นรูปแบบที่ก่อให้เกิดการตระหนักถึงความสำคัญของจิตใจที่ต้องพร้อมด้วยเหตุผลและการประจักษ์แจ้งสัจจะด้วยความรู้สึกภายในของตนเองที่เรียกว่า อัจฉตติญาณ (Intuition) มากกว่าจิตใจที่ดำเนินไปอย่างเครื่องจักร เครื่องยนต์ที่ถูกกำหนดไว้อย่างตายตัว นอกจากนั้นนักอูตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ยังได้หยิบยืมแนวความคิดและปรัชญาของเพลโต (Platoism) และปรัชญาเพลโตใหม่ (Neo-Platoism) และที่สำคัญยิ่งก็คือนักอูตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ได้ค้นพบกฎพื้นฐานที่สากลและอมตะของความคิดมนุษย์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของศาสนาตะวันออก กฏแห่งความจริงดังกล่าวได้ปรากฏอยู่ในงานเขียนของกลุ่มอูตรภาพนิยมในฐานะที่เป็นหลักการแห่งความเสมอภาคในการพัฒนาตนเองให้บรรลุจุดประสงค์ในระบบประชาธิปไตยแบบใหม่ อีกด้วย

เราอาจกล่าวได้ว่าลัทธิอูตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์มิได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบและแนวความคิดจากปัจจัยภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว อิทธิพลทางด้านวัฒนธรรม ศาสนา ที่มีมาแต่เดิมของอเมริกา เองก็ถือว่ามีส่วนแห่งการก่อรูปของลัทธิอูตรภาพนิยมเช่นกัน จาก

การที่ได้ศึกษาลักษณะสำคัญของการประสมประสานวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมต่างชาติและวัฒนธรรมในประเทศของอเมริกาในช่วงเวลาดังกล่าวก็สามารถจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับกรณีนี้ได้ไม่ยากนัก กล่าวคือ ถึงแม้ว่าลัทธิอูตรภาพนิยมจะปฏิเสธหลักทฤษฎีวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะสิทธิอำนาจของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของอย่างเคร่งครัดของลัทธิพิวริตันก็ตาม แต่ลัทธิอูตรภาพนิยมก็หาได้ปฏิเสธในส่วนที่มีคุณค่าของลัทธิพิวริตันที่ฝังรากลึกอยู่ในวัฒนธรรมอเมริกาเป็นเวลานาน อาทิ ความอาจหาญทางคุณธรรม ความยึดมั่นในความบริสุทธิ์ทางจริยธรรม เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงแนวคิด ลัทธิ ปรัชญา ที่มีอิทธิพลต่อผู้คนชาวอเมริกันขณะนั้นก็จะพบว่าลัทธิเหตุผลนิยมได้มีผลกระทบต่อนักคิดและความเชื่อของศาสนานิวอิงแลนด์ในอเมริกา โดยเฉพาะอย่างยิ่งลัทธิยูนิธาร์เรียนนิยม ได้มีบทบาทต่อความเชื่อในศาสนานิวอิงแลนด์โดยมีแนวความคิดแบบเหตุผลนิยมและเสรีนิยม ที่เชื่อว่าเหตุผลของมนุษย์ที่วางอยู่บนรากฐานของประสบการณ์ตามธรรมชาติเป็นตัวตัดสินความจริง ลัทธิยูนิธาร์เรียนนิยมยังมีความเชื่ออีกว่า มนุษย์ไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องยอมจำนนหรืออ่อนข้อต่อศรัทธาที่ไร้ซึ่งเหตุผล โลกตามแนวความคิดของลัทธิยูนิธาร์เรียนนิยมจึงเป็นโลกที่ดำเนินไปตามกฎแห่งเหตุและผลมิใช่ดำเนินไปตามฤทธิ์อำนาจของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าแต่อย่างใด พระเยซู คือสัญลักษณ์แห่งความสมบูรณ์พร้อมของมนุษย์ เป็นดังครูหรือตัวอย่างของชีวิตทางอุดมคติหาใช่พระกายหนึ่งของพระเจ้าในตรีเอกานุภาพไม่

อย่างไรก็ตาม ในอเมริกาเองก็เกิดกลุ่มต่อต้านแนวคิดเหตุผลนิยมและแนวความคิดแบบเสรีนิยมเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบรรดาพวกคนหนุ่มที่เติบโตขึ้นในชุมชนของลัทธิยูนิธาร์เรียนนิยม และคนหนุ่มทั้งหลายเหล่านี้ก็คือนักอูตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ในเวลาต่อมาโดยที่พวกเขาแสดงท่าทีไม่เห็นด้วยกับการปฏิเสธที่ไร้ชีวิตชีวาของพวกยูนิธาร์เรียนที่มีต่อแนวความคิดทางศาสนาตามประเพณีของพวกคาลาวินนิสต์ แต่ทว่าเมื่อได้พิจารณาถึงเหตุผลที่แท้จริงแล้วกลุ่มอูตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์มีความไม่พอใจต่อความย่อหย่อนและความสูญสลายไปของความเคร่งครัดทางศาสนานิวอิงแลนด์ ตลอดจนไม่เห็นด้วยกับระบบปรัชญาของจอห์น ล็อค ระบบการมองโลกแบบนิวตัน อันเป็นผลทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าสถาบันทางศาสนา ระบบทุนนิยม และการมีจิตสำนึกแบบเครื่องยนต์กลไก (Mechanicism)

ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาข้างต้นนักอูตรภาพนิยมเชื่อว่าจะมีความจำเป็นที่จะต้องแสวง

หาความคิดรวบยอดทางเทวศาสตร์อันเป็นที่ยอมรับของคนอเมริกันในขณะนั้นให้ได้ ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าวแนวคิดโรแมนติคนิยมเริ่มเข้ามาในอเมริกา ทำให้ทัศนคติภาพนิยมเกิด แนวความคิดขึ้นมาว่าโลกใหม่กำลังก่อร่างขึ้นรอบ ๆ ตัวพวกเขาแล้วซึ่งเป็นเหตุให้คนหนุ่มเหล่านี้แสวงหาความคิดใหม่ ๆ อย่างจริงจังจากปรัชญา ลัทธิ ศาสนา ที่มาจากแหล่งวัฒนธรรมหลากหลายดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

เมื่อก้าวถึงผู้ที่มีความสามารถในการสังเคราะห์แนวความคิด ปรัชญา ลัทธิ ศาสนา คนสำคัญเวลานั้นก็จะพบว่า เอ็มเมอร์สันเป็นผู้ที่มีความสำคัญและสามารถหลอมรวมแนวคิด ปรัชญา และศาสนาที่หลากหลายให้เป็นแนวคิดที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองขึ้นได้และก่อตั้งลัทธิ อุดรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ขึ้นในเวลาต่อมา

ลัทธิอุดรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์นั้นถือได้ว่าเป็นลัทธิที่ได้รับอิทธิพลทางด้านแนวคิด มาจากภูมิปัญญาทางตะวันออกอย่างเด่นชัด ลัทธิ แนวคิด และศาสนาทางตะวันออกที่สำคัญที่มีอิทธิพลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อลัทธิอุดรภาพนิยม อาทิ คัมภีร์ภควัทคีตาของศาสนาฮินดู คัมภีร์เต๋าเตอจิง ของเหลาจื้อ ลัทธิขงจื้อ หรือแม้แต่พุทธศาสนานิกายมหายาน โดยที่แนวคิดต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ต่างเข้ามามีบทบาททั้งในด้านการศาสนา การศึกษา และวรรณกรรมในช่วงนั้นอย่างมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแวดวงวรรณกรรมนั้นเมื่อนักประพันธ์หลายท่านในสมัยนั้นได้รับอิทธิพลดังกล่าว ดังที่ปรากฏว่าวรรณกรรมหลายเรื่องในเวลานั้นได้สอดแทรกและอ้างอิงศาสนา และคัมภีร์ที่สำคัญ ๆ ทางตะวันออกไว้อย่างมากมายและเด่นชัด ไม่ว่าจะเป็นเอ็มเมอร์สัน วิทแมน ธอไร และนักประพันธ์คนอื่น ๆ อีกหลายท่าน

อย่างไรก็ตามในบรรดานักประพันธ์ในกลุ่มอุดรภาพนิยมที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ที่ถือว่าได้ศึกษาลัทธิ ศาสนาทางตะวันออกได้อย่างลึกซึ้งจนกระทั่งนำมาประยุกต์ปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ก็คือนักประพันธ์ที่มีนามว่า เฮนรี เดวิด ธอไรนั่นเอง

เกี่ยวกับเรื่องอิทธิพลแนวคิดทางศาสนาตะวันออกที่มีต่อแวดวงวรรณกรรม ศาสนา หรือการศึกษาของทางตะวันตก เราอาจกล่าวได้ว่าทางตะวันตกโดยเฉพาะประเทศในทวีปยุโรปได้คุ้นเคยกับแนวคิด ลัทธิ ศาสนาของทางตะวันออกมานานแล้ว จากการศึกษาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องการผลิตผลงานและการถ่ายทอดวัฒนธรรมระหว่างประเทศ เราสามารถสืบทราบได้ว่าการผสมผสานแนวคิดทางศาสนาตะวันออกเข้ากับวิทยาการของยุโรปมีมานานแล้ว

ซึ่งเป็นผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแวดวงต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแวดวงวรรณกรรม อินเดียจัดว่าเป็นชาติที่มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงนี้ โดยที่แนวคิดที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีของอินเดียนั้นจะไปปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมของทางตะวันตกอย่างมากภายในศตวรรษที่ 17-18

จากการศึกษาพบว่าแนวความคิดทางตะวันออกสามารถเผยแพร่เข้ามาสู่โลกตะวันตกด้วยอิทธิพลทางการสงครามและทางการค้า ตลอดจนการเผยแพร่ศาสนาจากทั้งสองฝ่าย กล่าวกันว่า การติดต่อระหว่างโลกทางตะวันตกกับโลกทางตะวันออกมีมานานตั้งแต่ก่อนเกิดอาณาจักรคริสเตียนด้วยซ้ำไป พิธากอลัส (Pythagoras) เคยเดินทางเพื่อมาแสวงหาสัจธรรมในซีกโลกตะวันออกนอกจากนั้นยังมีการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดระหว่างโสกราตีสกับผู้ที่ทรงความรู้ที่เดินทางจากอินเดียนั้น เพื่อเยี่ยมเยือนกรุงเอเธนส์ มีหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าแนวความคิดบางประการที่มีบทบาทสำคัญในปรัชญากรีกนั้นได้รับอิทธิพลมาจากแนวความคิดของชาวอินเดียนด้วยซ้ำไป (Rawlinson, 1951 : 4-5)

การติดต่อทางด้านแนวความคิดและทางด้านอื่นๆ ดำเนินมาเรื่อย ๆ โดยผ่านทางด้านการค้าและการศาสนา จนกระทั่งในศตวรรษที่ 18-19 วรรณคดีทางตะวันออกเริ่มแสดงบทบาท และเข้าไปมีอิทธิพลต่อแวดวงวรรณกรรมตะวันตกอย่างเห็นได้แจ่มชัดขึ้น วรรณคดีสำคัญ ๆ ทางตะวันออก อาทิ ภารตคีตา มหาภารตะ กฤษณะมานู ศกุนตลา ได้รับการตีพิมพ์เป็นที่แพร่หลายทั้งในประเทศอังกฤษ และในยุโรป นอกจากนั้นก็ยังมีการศึกษาภาษาสันสกฤตกันอย่างแพร่หลาย รวมทั้งลัทธิศาสนาตะวันออกอื่น ๆ อาทิ งามนินพธ์ของขงจื้อ หรือปรัชญาเต๋า ก็ได้รับการศึกษา และแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ในเวลานั้นอีกด้วย

อย่างไรก็ตามอเมริกาถือว่าเป็นชาติที่ให้ความสนใจต่อศาสนาปรัชญาตะวันออกล้ำกว่าประเทศอังกฤษและประเทศต่าง ๆ ในยุโรป โดยในศตวรรษที่ 18 ขณะที่ประเทศทางยุโรปกำลังให้ความสนใจอยู่กับปรัชญาศาสนาตะวันออกอยู่นั้น อเมริกากำลังวุ่นวายอยู่กับการก่อตั้งอาณานิคม ความสนใจจึงเป็นไปอย่างผิวเผิน แต่เมื่ออเมริกาหันมาให้ความสนใจต่อศาสนาปรัชญาตะวันออกในศตวรรษที่ 19 ปฏิกริยาที่อเมริกามีต่อแนวความคิดทางศาสนาปรัชญาตะวันออกก็ดูจะมีความแตกต่างจาก การมีปฏิกริยาโต้ตอบของชาวอังกฤษและชาวยุโรปชาติอื่น ๆ โดยที่นักคิดนักเขียนชาวอเมริกามีทัศนะต่อแนวความคิดทางศาสนาตะวันออกใน

ฐานะที่แนวความคิดดังกล่าว เป็นเสมือนการหันกลับไปสู่แหล่ง เดิมของแสงสว่างทางปัญญา แหล่งกำเนิดแห่งชีวิต และเป็นวิถีทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จงานการสร้างชาติและพลเมือง งามด้วย จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัดเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเชื่อดังกล่าว ก็คือในขณะที่เอ็มเมอร์สัน และวิทแมนได้ศึกษา อ่าน เขียน และแปล วรรณกรรมทางตะวันออก และอ้างอิงคำสอนดังกล่าวในงานวรรณกรรมของพวกเขา ธอโรได้รับเอาลัทธิศาสนาทาง ตะวันออกมาใช้ในฐานะศูนย์รวมแห่งอิสรภาพ ความแปลกใหม่ การเติบโตจิตวิญญาณของ บัจเจกบุคคล ตลอดจนนำไปใช้ในลักษณะที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิตในช่วง 25 ปีสุดท้าย ของเขาอีกด้วย (Kim. 1991) จากความจริงที่เกิดขึ้นนี้ เราจะเห็นได้ว่าธอโรเป็นเสมือน ตัวแทนของนักคิดนักเขียนในศตวรรษที่ 19 ของอเมริกาที่ทำให้ความสำคัญต่อปรัชญาและศาสนา ตะวันออกอย่างลึกซึ้งทีเดียว

สาระแนวคิดของลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ ราฟ อัลโด เอ็มเมอร์สัน

(Ralph Waldo Emerson) ถือว่าเป็นนักประพันธ์และนักปรัชญาที่เป็นผู้นำทางความคิดและ ก่อตั้งลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์คนสำคัญ ผลงานของเขาไม่ว่าจะเป็นหนังสือหรือบทความ อาทิ บทความเรื่อง "Nature", "Self-Reliance", "The Over-Soul" ต่างมีอิทธิพล ต่อนักคิดนักเขียนร่วมสมัยและประชาชนทั่วไปอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เฮนรี เดวิด ธอโร ถือว่าเป็นศิษย์เอกที่ได้รับอิทธิพลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากแนวความคิดของเอ็มเมอร์สัน อย่างมากคนหนึ่ง แม้ว่าต่อมาในภายหลังแนวความคิดของนักประพันธ์ทั้งสองจะมีความขัดแย้ง กันอยู่บ้างก็ตาม ดังนั้นการศึกษาแนวคิดของเอ็มเมอร์สัน จากผลงานชิ้นเด่นของเขาจึงนับว่า มีประโยชน์อย่างมากต่อการศึกษาแนวคิดของธอโรที่มีขึ้นต่อไปในบทที่ 3 ซึ่งแนวความคิด ดังกล่าวพอจะประมวลได้ดังนี้

เอ็มเมอร์สันเชื่อว่า มนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจิตวิญญาณร่วมกันซึ่งเรียกว่า จิตวิญญาณดวงใหญ่ หรือจิตวิญญาณสากล (Over-Soul) โดยที่จิตวิญญาณสากลนี้จะแทรกซึม อยู่ในตัวมนุษย์ ในธรรมชาติ และในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายทั้งปวงอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ทั้ง มนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่างจึงเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน ทั้งนี้เพราะต่างก็มีดวง จิตดวงใหญ่ คือ วิญญาณสากลอยู่ร่วมกัน (Emerson. 1990 : 172-189)

เมื่อพิจารณาถึงวิญญานสากลตามทัศนะของเอ็ม เมอร์สันจะพบว่า จิตวิญญานสากล ที่กล่าวถึงนี้มีลักษณะหรือมีสภาวะแห่งความสงบสุขและความดีงาม เป็นพลังศักดิ์สิทธิ์ที่แทรกซึม อยู่ในกายและใจของมนุษย์ วิญญานสากลนี้เองที่จะช่วยดลบันดาลให้มนุษย์เกิดสติปัญญา เกิดเจตจำนงที่จะดำรงชีวิตในทางที่ถูกต้อง นอกจากนั้นวิญญานสากลไม่ได้เพียงแทรกซึมอยู่ในตัวมนุษย์เท่านั้น แต่ทว่ายังแทรกซึมอยู่ในสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิตอื่น ๆ อันเป็นธรรมชาติ โดยส่วนรวมตลอดจนสถิตอยู่ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวงอีกด้วย ดังนั้นลักษณะของวิญญานสากลที่กล่าวถึงนี้จึงเป็นเสมือนเอกภาพ กล่าวคือวิญญานดวงใหญ่ดวงนี้รวมจิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และจิตของธรรมชาติเข้าด้วยกัน เป็นวิญญานสมบูรณ์แบบที่จิตวิญญานทั้งหมดล้วนเอกภาพประสานรวมกันเป็นวิญญานดวงเดียวกัน ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของวิญญานสากลก็คือ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับวิญญานสากลนั้นเป็นเรื่องที่เร้นลับ ยากที่จะมองเห็นหรือเข้าใจได้ ผู้ที่จะเข้าใจหรือรับรู้ความสัมพันธ์อันศักดิ์สิทธิ์นี้ได้ คือผู้ที่เป็นคนดีมีศีลธรรม รู้จักผิดชอบชั่วดี มีจิตใจที่บริสุทธิ์ ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์คิดและกระทำในสิ่งที่ดีหรือที่ถูกต้องควร วิญญานของเขาจะรวมเข้าเป็นวิญญานดวงเดียวกับวิญญานสากล

อย่างไรก็ตามการที่มนุษย์จะสามารถหลอมรวมกับวิญญานสากลได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องอาศัยความรู้ที่เรียกว่า อัจฉตติกญาณ (Intuition) ซึ่งถือว่าเป็นความรู้เบื้องต้นที่มีมาแต่กำเนิดของมนุษย์และสัตว์ เป็นความรู้ที่ทาให้มนุษย์และสัตว์มีความรู้สึกและการกระทำต่าง ๆ ได้เองโดยไม่ต้องอาศัยผู้ใดสั่งสอนชี้แนะ บางครั้งเรียกว่า ความสมัครใจ (Spontaneity) หรือสัญชาตญาณ (Instinct) อัจฉตติกญาณเป็นบ่อเกิดของสติปัญญา ความคิด สัจธรรม คุณธรรม ความยุติธรรม และความรู้สึกนึกคิดทั้งปวง (รัตนา ธีญะโพธิ์. 2528 : 32)

นอกจากนั้นเอ็ม เมอร์สัน ยังให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อธรรมชาติ โดยเชื่อว่าธรรมชาติเป็นพลังที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ก่อให้เกิดสติปัญญาและคุณงามความดีนานับประการในตัวมนุษย์ พลังศักดิ์สิทธิ์นี้มนุษย์สามารถรับรู้และสัมผัสได้ เพราะมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่เป็นพลังศักดิ์สิทธิ์นี้ เมื่อมนุษย์และธรรมชาติต่างเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน และมีจิตวิญญานร่วมกันในวิญญานสากล มนุษย์จึงมีพลังศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตน และมีพลังนี้ร่วมกันกับธรรมชาติทั้งมวล

เมื่อหันมาพิจารณาถึงบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงสภาวะสูงสุดคือการหลอมรวมกับวิญญานสากลนั้น ก็จะพบว่า เนื่องจากอัจฉตติกญาณเป็นความรู้ที่มีอยู่ในตัวมนุษย์

อย่างพร้อมมูลแล้วมนุษย์จึงต้องให้ความสำคัญต่อตนเองหันมาพิจารณาตนเอง ไว้เนื้อเชื่อใจตนเอง ดำรงชีวิตตามธรรมชาติที่แท้จริงของตนเอง มนุษย์ต้องพอใจในสภาพชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เผชิญหน้าต่อปัญหาและความเป็นจริงทั้งหมด ผู้ที่ไว้เนื้อเชื่อใจตนเองคือผู้ที่ไม่ถูกอิทธิพลของสังคมเข้าครอบงำแต่ทว่ามีความเชื่อมั่นในความคิด สติปัญญา และมโนสำนึกของตนเองเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามการที่มนุษย์สามารถกระทำตามสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดได้นั้น มนุษย์จะต้องเป็นผู้ยึดมั่นในศีลธรรมและปฏิบัติแต่ในสิ่งที่ชอบธรรม โดยถือธรรมชาติของตนเป็นสำคัญ กล่าวคือ รู้จัก เข้าใจ และยอมรับธรรมชาติของตนเอง ดำรงชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายตามธรรมชาติ ไม่ยึดติดหรือตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัตถุอันได้แก่ทรัพย์สิน เงินทอง เกียรติยศ ชื่อเสียง อย่างไรก็ตามสามารถประมวลแนวปฏิบัติของมนุษย์ตามแนวคิดของลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ได้ดังนี้

1. มนุษย์ควรทำตนให้มีคุณธรรม มีจิตใจบริสุทธิ์ มีใจเป็นธรรม มีความเมตตา กรุณา มีความรักกันเพื่อนมนุษย์
2. มนุษย์ควรดำรงชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย สันโดษ
3. มนุษย์กล้าเผชิญหน้าต่อความจริงทั้งหมด
4. มนุษย์ควรปฏิบัติตนตามมโนสำนึกของตนเอง ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์นั้นนำดีมาแต่กำเนิด
5. มนุษย์ต้องทำจิตใจให้สงบ แสวงหาความสุขสงบเป็นสิ่งสำคัญ
6. มนุษย์ต้องมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองในการบรรลุจุดหมายของชีวิตคือการหลอมรวมกับวิญญาณสากล มนุษย์ควรยึดถือศีลธรรมเป็นที่พึ่ง
8. มนุษย์ไม่ควรยึดติดในความเชื่อ และประเพณีที่สืบทอดกันมาโดยไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของชีวิต
9. มนุษย์ต้องเชื่อในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เชื่อมั่นในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ จากประเด็นที่ศึกษามาทั้งหมดข้างต้นย่อมแสดงให้เห็นว่า ลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์มีความเชื่อว่า มนุษย์นั้นมีสิ่งสูงสุดที่ต้องบรรลุถึง ซึ่งเรียกว่าวิญญาณสากลหรือวิญญาณดวงใหญ่ โดยที่สภาวะดังกล่าวนี้เป็นสภาวะแห่งคุณงามความดี ความสุขสงบ ความยุติธรรม ซึ่งสภาวะดังกล่าวนี้ทางลัทธิอุตรภาพนิยมเชื่อว่ามีอยู่แล้วในมวลมนุษย์และในสรรพสิ่งรอบกายมนุษย์ เพียงแต่มนุษย์จำเป็นต้องตระหนักถึงในคุณค่าของตนเอง และเชื่อมั่นในธรรมชาติของตนเอง โดยที่

มนุษย์จะสามารถเข้าใจความเป็นจริงนี้ได้ก็ด้วยอาศัยความรู้ที่เรียกว่า อัชฌัตติกญาณ นั้นเอง จากใจความสำคัญของแนวคิดลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ที่ได้ศึกษามา นั้นจะเห็นได้ว่าแนวความคิดดังกล่าวมีความคล้ายคลึงและใกล้เคียงกับแนวความคิดทางศาสนาตะวันออกอย่างค่อนข้างเด่นชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดของศาสนาฮินดู และลัทธิเต๋า ซึ่งต่างก็มีความเชื่อในสภาวะที่มนุษย์จะต้องเข้าไปประสานหลอมรวมอยู่เช่นกัน ซึ่งสามารถกล่าวสรุปถึงความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทั้งสามได้ดังนี้

เราอาจกล่าวได้ว่าปรัชญาของลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ ปรัชญาของภควัคดีตาของศาสนาฮินดู และปรัชญาเต๋าเตอจิงของลัทธิเต๋า ต่างมีลักษณะของการเป็นเอกนิยม (Monism) หรือความเป็นเอกภาพของสรรพสิ่งทั้งหมดเช่นเดียวกัน กล่าวคือต่างก็มีความเชื่อว่ามีอันติมสัจจ์ (Ultimate truth) มีเพียงหนึ่งเดียว โดยที่อันติมสัจจ์ของคัมภีร์ภควัคดีตาเรียกว่า "พรหมัน" อันติมสัจจ์ของเต๋าเตอจิง เรียกว่า "เต๋า" และของอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์เรียกว่า "วิญญาณสากล" ซึ่งสภาวะทั้งสามต่างมีลักษณะร่วมกันคืออยู่เหนือสมมติโลกเหนือเหตุเหนือผลไม่อาจประจักษ์แจ้งด้วยประสาทสัมผัส และบรรยายไม่ได้ด้วยภาษา ต้องใช้ความรู้ที่เรียกว่าอัชฌัตติกญาณ (Intuition) (จงดี้ ยั้งยั้น. 2527 : 81)

วิญญาณสากล อาตมันหรือส่วนหนึ่งของพรหมันและเต๋า ต่างเป็นสภาวะที่พึ่งต้องกันในเรื่องของเอกภาพแห่งสรรพสิ่ง กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีความสัมพันธ์สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สิ่งทั้งหมดรวมอยู่ในสิ่งเดียวหรือสิ่งเดียวคือสิ่งทั้งหมด ภควัคดีตามีทัศนะว่าอาตมันเป็นตัวตนย่อยที่สถิตอยู่ในตัวมนุษย์ และสรรพสิ่งที่มาจากการคลบับดาลแบ่งแยกออกไปของตัวตนสากลคือ ปรมาตมันหรือพรหมัน ทุกสิ่งทุกอย่างมาจากพรหมัน จักรวาลคือพรหมัน และพรหมันก็คืออาตมัน ตัวตนย่อยจะมีจุดหมายปลายทางที่การกลับไปรวมกับตัวตนสากล มนุษย์แม้จะต่างพวกต่าง เหล่ากันสักเพียงใดก็ตามต่างก็มาจากแหล่งเดียวกันและมีจุดหมายปลายทางที่จะไปเหมือนกันนั่นคือปรมาตมันหรือพรหมัน ถ้ามนุษย์อยากจะรู้จักหรือเข้าถึงพรหมัน มนุษย์ก็ต้องพยายามที่จะต้องรู้จักตนเอง ถ้ารู้จักตนเองอย่างแน่ชัดนั่นคือการรู้จักพรหมัน ถ้ามนุษย์เข้าถึงตัวของมนุษย์เองจริง ๆ แล้ว ก็เท่ากับมนุษย์เข้าถึงพรหมัน

เต๋าเตอจิง ก็มีทัศนะว่า "เต๋า" เป็นหนึ่งซึ่งมีความเป็นธรรมชาติ, นิรันดร มีความเป็นไปเอง มีอาจที่จะอธิบายหรือพรรณนาได้ด้วยภาษา เต๋าเป็นจุดเริ่มต้นของสรรพสิ่งและเป็น

หนทางที่สรรพสิ่งจะต้องดำเนินไป เต็มมืออยู่ทุกสิ่ง เต็มเท้ากำเนิดสิ่งทั้งหลายหลายด้วยการวิวัฒนาการ (Evolution) จากตัวของตัวเอง ดังนั้นความแตกต่างของสิ่งทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์จึงไม่มี เพราะต่างเกิดขึ้นมาจากหนึ่งคือตัวนั้นเอง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงหลอมรวมกันเข้าไปสู่ส่วนรวมที่เป็นส่วนเต็มนั้นคือเต๋า การรวมเป็นเอกภาพกับเต๋าของมนุษย์นั้น เป็นการรวมโดยการพยายามกลับไปสู่สภาวะดั้งเดิมในธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งเป็นสภาวะที่สงบ ว่างและเป็นหนึ่งเดียวปราศจากการแบ่งแยก

ทั้งศาสนาฮินดู และเต๋าเตอจิง ต่างให้ความสำคัญต่อการกระทำของมนุษย์และการเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่จะพัฒนาตนเองเพื่อบรรลุสัจธรรมสูงสุดของชีวิต นั่นคือการเข้าไปหลอมรวมกับสิ่งที่เป็นความจริงแท้ที่เรียกกันว่า อันติมส์จัจ (Ultimate truth)

อย่างไรก็ตามลัทธิขงจื้อก็จะมีอิทธิพลต่อลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ไม่น้อยแม้ว่าจะมีความแตกต่างทางด้านแนวคิดในหลาย ๆ ด้านด้วยกัน แต่ด้วยลักษณะธรรมชาติของลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ที่มีการประนีประนอม การล่อหลอม การประยุต์ แนวคิดต่าง ๆ ขึ้นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนเองของแนวคิด จึงมีบางส่วนของลัทธิขงจื้อที่มีส่วนคล้ายคลึงกับลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์อยู่ไม่น้อยทีเดียว

ตามทัศนะของลัทธิขงจื้อจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ ที่มีลักษณะเป็นสิ่งที่สูงสุด สิ่งที่มนุษย์จะต้องให้ความสำคัญและเชื่อมั่นอยู่โดยตลอดก็คือตัวของมนุษย์นั่นเอง ลัทธิขงจื้อจะปฏิเสธอำนาจสิทธิขาดของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ ทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นอำนาจสิทธิขาดของสวรรค์ พระเจ้าหรือจิตวิญญาณใด ๆ ก็ตาม ขงจื้อเชื่อว่ามนุษย์เป็นคำตอบของมนุษย์เองดังที่ขงจื้อเคยสอนว่า "ความเจริญและความเสื่อม สุขหรือทุกข์ ย่อมอาศัยอยู่ที่ตัวบุคคล จะอยู่ที่บัญชาของพระเจ้า หรือภัยฟ้า อุบาทว์ดิน อันใดหามิได้" (มาลี ศรีเพชรภูมิ. 2525 : 28) เมื่อกล่าวถึงสภาวะสูงสุดตามทัศนะของขงจื้อ ก็มีสิ่งซึ่งเรียกว่าพระเจ้าหรือพลังอำนาจที่มีลักษณะเป็นบุคลาธิษฐาน แต่ที่จะหมายถึงกฎหรือกฎธรรมชาติที่มีหน้าที่ควบคุมจักรวาลหรือสรรพสิ่งในจักรวาลให้ดำรงคงอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมของตนเอง โดยมีธรรมชาติเป็นสื่อในการเผยแสดงให้เห็นถึงลักษณะของกฎนี้ ขงจื้อเรียกว่าเป็นกฎหรือโองการแห่งสวรรค์ (The Decree of Heaven) อย่างไรก็ตามสิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญก็คือ "สวรรค์" ในทัศนะของขงจื้อ มิใช่จิตวิญญาณอันยิ่งใหญ่สูงสุดที่มีอำนาจหรือเจตจำนงอย่างบุคคล "สวรรค์"

งานนี้เป็นเพียงสิ่งที่ดำรงอยู่ โดยปล่อยให้กฎธรรมชาติหรือกฎแห่งศีลธรรมให้ดำเนินไปด้วยตัวของมันเอง มนุษย์นั้นเป็นเพียงผู้ที่จะต้องฝึกปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกฎดังกล่าว (Kim. 1991 : 145)

จากการศึกษาดังที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นจะเห็นได้ว่าแนวคิดของปรัชญาลัทธิอุตรภานิยมในนิวอิงแลนด์นั้น มีความสอดคล้องคล้ายคลึงอย่างยิ่งกับแนวคิดของปรัชญาวัฒนธรรมคัมภีร์ภควัตต์เตาของศาสนาฮินดูและคัมภีร์เต๋าเตอจิงของลัทธิเต๋า ซึ่งแนวความคิดทางศาสนาตะวันออกดังที่กล่าวมานี้ที่ปรากฏว่า เข้าไปมีบทบาทอย่างลึกซึ้งต่อแนวคิดและหลักการดำเนินชีวิตของ เฮนรี เดวิด ธอโร ดังจะให้เห็นจากการศึกษางานเขียนของธอโรที่จะมีขึ้นในประเด็นต่อไป

2.2 แนวคิด ลัทธิ ศาสนา ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ และหลักการตีความภาษาคน-ภาษาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมกับหลักศาสนาสอนทางพุทธศาสนา การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการเมืองการปกครองนับตั้งแต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กระทั่งถึงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 ถึงปัจจุบัน ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสถาบันพุทธศาสนาในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรุดหน้าอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม โดยนำวิทยาการและเทคโนโลยีจากทางตะวันตก เข้ามาพัฒนาประเทศในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นผลทำให้เกิดช่องว่างทางความคิดระหว่างสังคมของฝ่ายฆราวาสกับฝ่ายสงฆ์ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดและมีแนวโน้มจะขยายตัวออกไปทุกขณะ เมื่อพิจารณาสิบหาสาเหตุอันเบื้องต้น ก็จะพบว่าสถาบันสงฆ์ไม่สามารถที่จะปรับตัวได้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วได้ ประกอบกับหลักธรรมมาเด เป็นหลักธรรมเดิมแท้ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ทรงประกาศสั่งสอนไว้เมื่อกว่า 2500 ปีมาแล้ว และหลักธรรมมาเดที่เขียนหรือตีความขึ้นมาใหม่ให้เหมาะกับจริตของผู้คนในแต่ละยุคสมัยและแต่ละท้องถิ่น สิ่งต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงมาทั้งหมดนี้ เป็นผลให้เกิดสภาพแห่งความล้าหลังขึ้นในสถาบันสงฆ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สภาพแห่งความล้าหลังนี้ปรากฏให้

เห็นอย่างเด่นชัดในสังคมไทยในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงเสมอมา อาทิ การยึดถือแนวคำสอนที่สืบทอดกันมาตามจารีตประเพณีโดยไม่มีการตรวจสอบปรับใช้ รูปแบบการเผยแผ่ศาสนาซึ่งรวมถึงวิธีการ การตีความและภาษาที่ใช้ในการอบรมสั่งสอนประชาชนก็ไม่สามารถติดต่อสื่อความหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพกับผู้คนในยุคปัจจุบันได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวสามารถนำไปสู่คำตอบของข้อคำถามที่ว่าทำไมทั้ง ๆ ที่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้ลงหลักปักฐานอย่างมั่นคงในพื้นที่แผ่นดินไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งรวมเวลาได้ประมาณ 700-800 ปี อีกทั้งหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะสมบูรณ์พร้อม เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเองตลอดจนเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ และให้ผลได้ไม่จำกัดเวลาเป็นศาสนาที่มุ่งให้ประพาศิตแต่กรรมดี และเป็นสิ่งประเสริฐ เป็นเครื่องชี้แนะซึ่งความมืดทางปัญญา เป็นที่พึ่งสูงสุดของสัตว์ทั้งปวง แต่ทว่าคุณลักษณะทั้งหมดนี้จึงไม่สามารถหล่อหลอมและซึมซับหลักธรรมอันประเสริฐนี้ลงไปในชีวิตวิฤตของชาวไทยส่วนใหญ่อย่างเป็นผล อีกทั้งยังไม่สามารถต่อต้านกระแสแห่งโลกะ โทษะ โมหะที่มาพร้อมกันกับลัทธิทุนนิยม วัตถุนิยมที่ไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทยตลอดทศวรรษแห่งการพัฒนาที่ผ่านมาได้เลย จนปรากฏให้เห็นสภาพแห่งความไร้ซึ่งความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ ตลอดทั้งความตื่นรับค้ำทั้งทางกายทางใจของชนในสังคมแห่งการพัฒนารูปแบบอย่างถาวร

แน่นอนที่สุดที่วิกฤตการณ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ได้กลายเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญผลักดันให้พระภิกษุที่มีนามว่า พุทธทาส หันกลับไปตรวจสอบและศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนเดิมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศและสั่งสอนประชาชนในครั้งพุทธกาลอย่างจริงจัง โดยอุทิศทั้งแรงกายและแรงใจศึกษาพุทธธรรมด้วยตนเองในป่าอันวิเวก จนกระทั่งพบคำตอบว่าเหตุแห่งความลับสนและวิกฤตที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนานั้นเป็นผลมาจากการละเลยหลักธรรมคำสั่งสอนดั้งเดิมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง ด้วยเหตุนี้รูปแบบต่าง ๆ อันเป็นการปฏิรูปพระพุทธศาสนาโดยท่านพุทธทาสภิกขุ จึงเริ่มปรากฏขึ้น (เสวี พงพิศ. 2525 : 281-582)

จากการที่ตั้งข้อสังเกตไว้แล้วว่าทั้ง ๆ ที่พระพุทธศาสนาได้ปรากฏเป็นศาสนาประจำชาติไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ตลอดจนหลักธรรมคำสั่งสอนก็ประณีตสมบูรณ์พร้อม แต่ทว่าประชาชนคนไทยก็ไม่สามารถได้รับประโยชน์จากพระธรรมนั้นได้ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าจะพิจารณาว่า หลักธรรมคำสอนที่คนไทยยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นจารีตอยู่นี้ ถูกต้องตรง

กับพุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศสั่งสอนในครั้งพุทธกาลหรือไม่ และถ้าการปรากฏว่าไม่ถูกต้องเที่ยงตรงแล้ว เป็นเพราะเหตุใด

แน่นอนที่สุดเมื่อหลักธรรมคำสอนที่มีความหมายลึกซึ้งได้รับความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนบิดเบือนไป ย่อมต้องส่งผลถึงการปฏิบัติที่จะต้องบิดเบี้ยวไม่ถูกต้องตรงต่อหลักธรรมคำสอนเดิมอาจมิได้แน่นอน อย่างไรก็ตามการที่จะทำความเข้าใจถึงลักษณะที่ผิดพลาดตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น จำเป็นที่จะต้องรู้และเข้าใจลักษณะโดยทั่วไปของพระพุทธศาสนาว่ามีลักษณะแห่งคำสอนและการปฏิบัติจริง ๆ นั้นเป็นเช่นไร พระพุทธเจ้าทรงประกาศศาสนาด้วยมีจุดประสงค์เช่นใด เมื่อทราบถึงลักษณะดังกล่าวแล้ว ภาพแห่งความคลาดเคลื่อนบิดเบือนก็จะปรากฏเด่นชัดขึ้นมาอย่างแน่นอน อีกทั้งยังเป็นการศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ถือว่ามີอิทธิพลอย่างสำคัญต่อแนวคิดของท่านเพชฌัญญู อีกประการหนึ่งด้วย

พระเทพเวที ได้อธิบายลักษณะของพุทธธรรมโดยทั่วไปไว้ในหนังสือ พุทธธรรม ซึ่งเป็นที่ยอมรับว่าเป็นหนังสือที่อธิบายหลักธรรมของพระพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้องที่สุดเล่มหนึ่ง โดยอธิบายว่าพุทธธรรม มีลักษณะโดยทั่วไป 2 ประการด้วยกันคือ

1. แสดงหลักความจริงสายกลางที่เรียกว่า "มัชฌิมนธรรม" หรือ เรียกเต็มว่า "มัชฌิมนธรรมเทศนา" ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้น แล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้น ๆ ด้วยการแก่งความจริงเชิงปรัชญา

2. แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า "มัชฌิมาปฏิบัติ" อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงงมงาย มุ่งผลสำเร็จคือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบเป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สภาพของบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เป็นต้น (พระเทพเวที.

2532 : 6)

จากข้อสรุปทั้ง 2 ประการข้างต้น เราอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นศาสนาแห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการอ้อนวอนบารัณหา หรือศาสนาแห่งความหวังกังวล การสั่งสอนธรรมของพระพุทธเจ้าทรงมุ่งผลานิ

ทางปฏิบัติให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริง ๆ ในโลกนี้และเริ่มแต่บัดนี้ ความรู้ในหลักที่เรียกว่า มัชฌิมนิเทศน์ก็ดีการประพฤติตามมรรคที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทาที่ดี เป็นสิ่ง ที่ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในสภาพและระดับชีวิตอย่างใดสามารถเข้าใจและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ได้ตามสมควรแก่สภาพและระดับชีวิตนั้น ๆ นอกจากนั้นพระเทพเวทียังอธิบายเนื้อหาให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ระหว่างจริยวัตรของพระพุทธเจ้ากับหลักคำสอนของพระองค์ ซึ่งสามารถสรุป สาระได้ว่าจากลักษณะทั่วไปของพุทธธรรมดังที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อพิจารณาไปพร้อมกันกับผลงาน และพระจริยาของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนาด้วยแล้วก็ยิ่งจะทำให้เข้าใจลักษณะ ของพุทธธรรมมากยิ่งขึ้นตัวอย่างพุทธกิจของพระองค์ที่สามารถนำมาประกอบการพิจารณาหลัก ธรรมแยกเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้คือ

1. ทรงพยายามล้มล้างความเชื่อถือมหายานเรื่องพิธีกรรมอันเหลวไหลต่าง ๆ ทรงสั่งสอนให้เห็นถึงผลเสียหายนและความไร้ผลของพิธีกรรมเหล่านั้นด้วย โดยที่พิธีกรรมนั้น ๆ ทำให้คนมัวแต่คิดหวังพึ่งเหตุปัจจัยภายนอก ทำให้คนกระหายทะยาน และคิดหมกมุ่นในประโยชน์ ทางวัตถุ เพิ่มพูนความเห็นแก่ตัว เป็นต้น
  2. ทรงพยายามสอนหักล้างระบบความเชื่อถือเรื่องวรรณะ ที่นำเอาชาติกำเนิดมา เป็นขีดชั้นจากตลิลิธิ และโอกาสในทางสังคมและทางจิตใจของมนุษย์ ทรงตั้งคณะสงฆ์ที่เปิด รับคนทุกวรรณะให้เข้าสู่ความเสมอภาคกัน
  3. ทรงสั่งสอนพุทธธรรมด้วยภาษาสามัญที่ประชาชนใช้ เพื่อให้ทุกคนทุกชั้น ทุกระดับ การศึกษา ได้รับประโยชน์จากธรรมนี้อย่างทั่วถึง แม้การต่อมามีผู้ขออนุญาตพระพุทธเจ้า ให้ยกพุทธพจน์ขึ้นสู่ภาษาพระเวทพระองค์ก็ไม่ทรงอนุญาต ทรงยืนยันให้ใช้ภาษาของประชาชน ตามเดิม
  4. ทรงปฏิเสธโดยสิ้นเชิงที่จะทำเวลาให้สูญเสียไปกับการถกเถียงปัญหาเกี่ยวกับการ เก่งความจริงทางปรัชญา ซึ่งไม่อาจนำมาพิสูจน์ให้เห็นได้ด้วยวิธีแสดงเหตุผลทางคำพูดได้
  5. ทรงสอนพุทธธรรมด้วยปริยายต่าง ๆ เป็นอันมาก มีคำสอนหลายระดับ ทั้ง สำหรับผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ผู้สละเรือนแล้ว ทั้งคำสอนเพื่อประโยชน์ทางวัตถุ และเพื่อประโยชน์ลึกซึ้งทางจิตใจ เพื่อให้ทุกคนได้รับประโยชน์จากพุทธธรรมทั่วถึงกัน
- จากข้อความทั้งหมดที่กล่าวมาย่อมแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพุทธศาสนาตั้งเดิม

อันเป็นจุดประสงค์ที่แท้จริงขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนา เมื่อครั้งสมัยพุทธกาล เพื่อมุ่งหวังให้พุทธศาสนาเป็นเสมือนแสงเทียนแสงธูปให้ความสว่างแก่เหล่ามนุษย์ที่มีชีวิตอยู่ในความมืดมนแห่งชีวิต อย่างไรก็ตาม เพื่อที่จะเข้าใจพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเรื่องหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ดียิ่งขึ้น จึงขอสรุปเนื้อหาสาระที่สำคัญของคำสอนดังต่อไปนี้

พุทธศาสนาได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับการกำเนิดโลกและจักรวาลไว้คล้ายคลึงกับแนวความคิดของปรัชญาสารนิยมหรือวัตถุนิยม (Materialism) โดยอธิบายไว้ว่าเมื่อแรกเริ่มนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากพื้นโลกหรือจักรวาลนั้นคือน้ำ แล้วจึงเกิดแผ่นดิน ดวงอาทิตย์ ตลอดจนดวงดาวต่าง ๆ สรรพสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้ต่างก็อาศัยเหตุและปัจจัยอื่น ๆ เป็นตัวสนับสนุนให้เกิดการวิวัฒนาการเรื่อยมาจนเป็นสิ่งที่ชีวิตและชีวิตก็ วิวัฒนาการไปเรื่อยๆ จนกลายเป็นมนุษย์ขึ้นมาในที่สุด การเกิดขึ้นของสรรพสิ่งที่กล่าวถึงนี้เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่ามีส่วนที่สอดคล้องต้องกันกับแนวคิดเรื่องการวิวัฒนาการของ ชาลส์ ดาร์วิน (Darwin) นักชีววิทยาชื่อ ก้องโลก ซึ่งในทางพุทธศาสนาจะเรียกลักษณะของการเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกันจนทำให้เกิดสิ่งใหม่ขึ้นมาว่า กฎอภิปัจจยตา ซึ่งเป็นกฎทางพุทธศาสนาที่เชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นบนโลกทั้งทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมนั้น ต่างมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมาด้วยกันทั้งนั้น โดยมีหลักการที่ว่า เมื่อสิ่ง ๆ นี้เป็นปัจจัยสิ่ง ๆ นี้ย่อมเกิดขึ้น และเมื่อสิ่ง ๆ นี้ดับลงสิ่งนี้ ๆ ก็ดับลงไปด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาความหมายของโลกและชีวิตอย่างลุ่มลึกตามหลักพุทธศาสนา จะพบว่า โลกมีอะไรอื่นนอกจากตัวมนุษย์นั่นเองที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ปรุงแต่งขึ้นมาโดยมนุษย์มีอวัยวะในการเสพ เสวยโลกหรือเรียนรู้โลกอยู่อย่างพร้อมมูล โดยที่มนุษย์นั้นสามารถที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับโลกทั้งในแง่บวกและแง่ลบโดยอาศัยอวัยวะของร่างกายมนุษย์เป็นเครื่องมือที่สำคัญ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เป็นพื้นฐานที่สำคัญในการติดต่อกับโลกอันได้แก่รูป รส กลิ่น เสียง สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจต้องสัมผัส ตราบใดที่ร่างกายยังมีอวัยวะในการเรียนรู้โลกอย่างพร้อมมูลมนุษย์ก็สามารถที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับโลกได้ แต่ตราบใดที่ร่างกายมนุษย์ดับลง โลกก็ดับลงไปสำหรับมนุษย์นั้นด้วยเช่นกัน ดังนั้นทางพุทธศาสนาจึงให้ความหมายของโลกไว้อย่างค่อนข้างที่จะเด่นชัดที่สุดว่า โลกก็คือร่างกายที่มีความยาวหนึ่งวาหนาทหนึ่งคืบ ความทุกข์ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นต่างเกิด

ขึ้นจากตัวมนุษย์เองและดับลงไปที่ตัวมนุษย์เองนี่เท่านั้น

อย่างไรก็ตามสิ่งที่มีความสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะต้องกล่าวถึงไว้ในที่นี้คือพุทธศาสนาไม่เชื่อว่าการเกิดขึ้นของโลกหรือมนุษย์นั้นเป็นผลมาจากการดลบันดาลของสิ่งที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ เช่น พระเจ้า อย่างที่ศาสนาคริสต์หรือศาสนาอิสลามเชื่อ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือพุทธศาสนาไม่เชื่อในหลักการที่เกี่ยวกับบรมเหตุอันเป็นเหตุที่ทำให้สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นมา ดังนั้นเมื่อพุทธศาสนิกชนให้ความสนใจหรือให้การสนับสนุนต่อการศึกษาสืบค้นหาเหตุต้นเค้าของสรรพสิ่ง ด้วยเหตุที่กล่าวถึงนี้ไม่ว่าจะเป็นการอธิบายการเกิดขึ้นของโลกในแง่มุมใดก็ตามเป็นเรื่องที่ยากต่อการพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ โดยเฉพาะการพิสูจน์หรือหาข้อยุติเกี่ยวกับพระเจ้าด้วยแล้วยิ่งเป็นเรื่องที่ยากยิ่งขึ้นไปอีก จึงเป็นการเสียเวลาเปล่าที่จะศึกษาเรื่องเหล่านี้ให้ลึกซึ้ง เพราะเรื่องที่เร่ร่อนกว่าสิ่งเหล่านี้ก็มีอยู่แล้ว คือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหาโดยตรงของมนุษย์นั่นก็คือความทุกข์ของมนุษย์ ที่กำลังประสบอยู่ในการดำเนินชีวิตนั่นเอง

ดังนั้นการที่จะให้ความสำคัญต่อปัญหาที่ว่ามนุษย์นั้นเกิดขึ้นมาได้อย่างไร มนุษย์ควรที่จะแสวงหาคำตอบว่ามนุษย์ควรจะดำเนินชีวิตอย่างไร เพื่อที่จะให้พ้นทุกข์มากกว่า ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้มนุษย์จะต้องตระหนักไว้ว่าอันที่จริงแล้วมนุษย์นั้นหาได้มีตัวตนที่แท้จริงไม่ ซึ่งถือว่าเป็นหลักการที่สำคัญทางพุทธศาสนาโดยตามหลักของพุทธศาสนานั้นการดำรงอยู่และการดำเนินชีวิตของชีวิตมนุษย์นั้นล้วนต่างเป็นไปตามกฎอิทัปปะจยตาทั้งสิ้นซึ่งเป็นหลักการที่สำคัญและมีความลุ่มลึกอยู่ไม่น้อยทีเดียว เกี่ยวกับเรื่องนี้พระเทพเวทีได้อธิบายไว้ว่า "พุทธธรรมมองสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายในรูปของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมกันเข้า ดังนั้นตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เมื่อแยกสิ่งต่าง ๆ ที่มาประกอบกันอยู่ออกไปให้หมด ก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นอยู่อีกเลย" (พระเทพเวที. 2532 : 15)

การอธิบายถึงสภาวะดังกล่าวนี้พระเทพเวทีได้ยกตัวอย่างของรถขึ้นมาอธิบายโดยกล่าวเปรียบเทียบการประกอบขึ้นของชิ้นส่วนต่าง ๆ ของรถ กับการมาประชุมกันเข้าขององค์ประกอบต่าง ๆ ของมนุษย์ว่าเป็นสิ่งที่คล้ายกัน กล่าวคือบัญญัติของคำว่ารถเกิดขึ้น เมื่อมีการนำเอาส่วนต่าง ๆ ของรถเช่น ตัวถัง ล้อพวงมาลัย เครื่องยนต์และส่วนต่าง ๆ ของรถมาประกอบเข้าด้วยกันคำว่ารถจึงเกิดขึ้น แต่เมื่อใดก็ตามเมื่อแยกส่วนประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ออกไปก็หมดสภาพของการเป็นรถ มนุษย์ก็แจกเช่นเดียวกัน เกิดขึ้นมาได้ก็เพราะมีองค์ประกอบ

ต่าง ๆ มาประชุมกันเข้าตามเหตุและปัจจัย ทั้งรถและมนุษย์ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงลักษณะการเกิดที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา โดยที่มนุษย์และรถนั้นมิได้เกิดขึ้นมาอย่างสำเร็จรูปเป็นตัวมนุษย์หรือเป็นตัวรถอันเสมือนเป็นการบันดาลของสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติอย่างพระเจ้า อย่างไรก็ตามเพื่อที่จะให้เห็นภาพที่แจ่มชัดของการเกิดขึ้นของสรรพสิ่ง โดยเฉพาะมนุษย์ตามหลักอิทัปปัจจยตา พระเทพเวทีได้อธิบายขยายความต่อไปอีกว่า ที่ว่ามีองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันจึงเกิดขึ้นนั้นมิได้หมายความว่ามีการนำเอาส่วนประกอบต่าง ๆ นี้มาประกอบเข้าด้วยกันจึงเกิดเป็นมนุษย์หรือรถ แต่หมายความว่าแม้ส่วนประกอบหลักต่าง ๆ นั้นก็ประกอบขึ้นมาจากส่วนประกอบย่อย ๆ ที่มาประชุมกันอีกทอดหนึ่ง ด้วยลักษณะนี้จึงไม่สามารถที่จะหาเหตุต้นเคাঁที่แท้จริงได้ ดังนั้นเมื่อกล่าวว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่หรือปรากฏอยู่นั้นก็ต้องเล็งความหมายไปที่การเกิดหรือปรากฏอยู่ในรูปของกระแสแห่งเหตุปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อกันไปอย่างไม่มีวันที่สิ้นสุด มีความเปลี่ยนแปลงและผันแปรไปตามเหตุและปัจจัยหาใช่เกิดจากการดลบันดาลหรือการนำเอาชิ้นส่วนต่าง ๆ มาประกอบกันขึ้นใหม่ (พระเทพเวที. 2532 : 15)

จากหลักการดังกล่าวเมื่อพิจารณาถึงแก่นแท้ของมนุษย์แล้ว ทางพุทธศาสนาได้แยกองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมกันขึ้นจนเกิดมนุษย์ขึ้นมาโดยแยกออกเป็น 5 หมวดด้วยกันซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่าเบญจขันธ์ หรือ ขันธ์ 5 (The Five Aggregates)

1. รูป (Corporeality) หมายถึงส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมดกัน ได้แก่ ร่างกาย หรือ พฤติกรรมทั้งหมดของร่างกายหรือสสารหรือพลังเหล่านั้น
2. เวทนา (Feeling, Sensation) ได้แก่ความรู้สึกลุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ อันเกิดจากประสาททั้ง 5 และทางใจได้รับสัมผัส
3. สัญญา (Perception) ได้แก่ความกำหนดได้ หรือ หมายรู้ คือกำหนดรู้อาการ เครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (Object) นั้น ๆ ได้
4. สังขาร (Mental Foundation, Volitional Activities) ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ บรุงแปรการตรึกนึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกาย วาจา ให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ ความกลัวบาป ความละอายต่อบาป เป็นต้น

5. ญาณ (Consciousness) ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้งห้า และทางใจคือการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ (พระเทพเวที. 2532 : 16)

อย่างไรก็ตามการอธิบายดังกล่าวข้างต้นเป็นเพียงการแยกให้เห็นถึงองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นมนุษย์เท่านั้น ซึ่งยังไม่สมบูรณ์เพราะยังไม่เห็นถึงการทำหน้าที่ขององค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ เปรียบเสมือนรถที่ประกอบขึ้นเป็นตัวรถแล้วแต่ทว่ายังไม่ได้แล่นหรือปราศจากคนขับ สำหรับหน้าที่หรือการทำงานขององค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้ ท่านพระเทพเวทีได้อธิบายไว้อย่างแจ่มชัดซึ่งพอจะสรุปเนื้อหาที่สำคัญได้ดังนี้คือ ันธ์ทั้งห้านี้จะอาศัยซึ่งกันและกัน รูปันธ์เป็นส่วนกาย นามันธ์ทั้งสี่ที่เหลือเป็นส่วนใจ มีทั้งกายและใจจึงจะมีชีวิต กายกับใจทำหน้าที่เป็นปกติและประสานสอดคล้องกันชีวิตจึงดำรงอยู่ด้วยดี ตัวอย่างเช่น กิจกรรมของจิตต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับโลกเกิดขึ้นได้ด้วยอาศัยอารมณ์คือรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งต้องกายผ่านเข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย อารมณ์ทั้งห้าก็ดี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็ดี ต่างเป็นรูปธรรมอยู่ในรูปันธ์คือเป็นฝ่ายกาย โดยที่กายนั้นเป็นเสมือนอุปกรณ์สำเร็จรูปที่สร้างขึ้นมาเพื่อรับใช้กิจกรรมของจิตใจ ถือว่าจิตใจเป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมของชีวิตมีความกว้างขวางซับซ้อนและลึกซึ้งมากเป็นที่ให้คุณค่าและความหมายของชีวิต (พระเทพเวที. 2532 : 25)

จากการอธิบายลักษณะการทำงานหรือกระบวนการเกิดขึ้นของกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์นี้สามารถสรุปได้ว่า ตามหลักพุทธศาสนานี้รูปกายและจิตใจ ต่างมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะที่เรียกว่าอินทรีย์ภาพ (Organism) กล่าวคือแต่ละส่วนที่ประกอบเป็นสิ่ง ๆ หนึ่งนั้นต่างมีความสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนทั้งหมด จะคิดว่าส่วนนี้มีความสำคัญกว่าส่วนนั้นไม่ได้ ทุกส่วนหรือทุกฝ่ายต่างต้องอิงอาศัยกันส่วนหนึ่งๆ อยู่หรือดำรงอยู่เพื่อการดำรงอยู่ของส่วนทั้งหมด

เมื่อมาถึงจุดนี้สามารถอธิบายให้เกิดภาพที่แจ่มชัดเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ได้อีกว่าสรรพสิ่งที่ปรากฏอยู่บนโลกนี้ ไม่ว่าจะเป็น "สัตว์" "บุคคล" "ตัวตน" "เรา" "เขา" อันที่จริงเมื่อสืบสาวหาสาเหตุไปจนถึงที่สุดแล้วก็พบว่า สรรพสิ่งที่กล่าวถึงนี้เป็นเพียงการบัญญัติขึ้นเพื่อมาใช้เรียกชื่อเท่านั้นเองซึ่งทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นเพียงความจริงในระดับสมมติสัจจะ กล่าวคือเป็นการมีอยู่หรือเป็นอยู่เพียงชั่วคราวเท่านั้นไม่จริงยั่งยืนแต่ประการใด

เกิดขึ้นและดำรงอยู่ เพราะมี เหตุปัจจัยปรุงแต่งจะหาตัวหาตนที่แท้จริง ไม่ได้ที่สามารถคงรูปอยู่ ได้ก็อยู่ในลักษณะของกระแสแห่งเหตุปัจจัยเท่านั้นด้วย เหตุดังกล่าวนี้ ทางพุทธศาสนาจึงเห็น สิ่งต่าง ๆ นั้นมีความไม่จีรังมีความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยอยู่เป็นนิจ มีความเป็นทุกข์ อยู่เป็นธรรมดา และจะหาความเป็นตัวเป็นตนที่เที่ยงแท้แน่นอนไม่ได้ คุณลักษณะที่กล่าวถึงนี้ ทางพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นสามัญลักษณะสามประการของสรรพสิ่งที่ เรียกว่า ไตรลักษณ์นั่นเอง

พุทธศาสนาถือว่า เมื่อสภาพความเป็นจริงของสรรพสิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์มี ลักษณะที่ เรียกว่า ไตรลักษณ์ดังที่กล่าวถึงนี้ มนุษย์จึงมีความทุกข์อยู่ เป็นพื้นฐานของชีวิตอยู่เป็นตัว เป็นธรรมชาติอยู่แล้ว เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์ถูกความไม่รู้หรือรู้ไม่จริง เข้าครอบงำเมื่อนั้นมนุษย์ ก็จะไปยึดติดอยู่ในตัวตน ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว ไม่มีตัวมีตนที่จะให้ยึดติดแต่ประการใด เลย อย่างไรก็ตามมนุษย์ส่วนใหญ่มักมีความไม่รู้หรือความรู้ผิด เข้าครอบงำอยู่เป็นนิจ จึง ยึดติดอยู่ในชั้นธาตุชั้นหนึ่งอยู่โดยตลอด กล่าวคือถ้าไม่ยึดอยู่ในรูปก็จะไปยึดติดอยู่ในเวทนา หรือไม่ก็ยึดในชั้นธาตุชั้นหนึ่งโดยจะต้องยึดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ให้เป็นตัวตนอยู่เสมอ ผลที่เกิด ตามมาโดยทันทีคือปัญหาหรือความทุกข์ที่เกิดจากการยึดในสิ่งที่จะต้องแปร เปลี่ยนอยู่เป็นนิจ การยึดมั่นในชั้นธาตุชั้นหนึ่งดังที่กล่าวมานี้ทางพุทธศาสนาและตามทัศนะของท่านพุทธทาส ภิกขุ เรียกสิ่งนี้ว่าอุปาทานชั้นห้า หรือการยึดถือชั้นธาตุชั้นหนึ่งว่าเป็นตัวตน แล้วก็เป็นทุกข์ เพราะความยึดถือนั้น (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป. : 45-54)

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าชีวิตมนุษย์นั้นกำเนิดมาพร้อม ๆ กันกับความทุกข์หรือปัญหา ที่แทรกซึมอยู่ในทุกอริยาบถของชีวิต หรือพูดง่าย ๆ ว่ามนุษย์นั้นมีความทุกข์หรือปัญหาสำหรับ ที่จะต้องเผชิญอยู่เป็นพื้นฐาน ด้วยเหตุดังกล่าวนี้พุทธศาสนาหรือศาสนาอื่นต่าง ๆ จะเห็นสิ่งสอน อยู่แต่เรื่องเดียวเท่านั้นคือเรื่องของความทุกข์ โดยแยกเป็นทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับ ทุกข์ และวิถีทางซึ่งความดับทุกข์ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในเรื่องของอริยสัจ 4 นั้นเอง โดยที่กฎ อริยสัจ 4 นี้ทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นเกณฑ์ที่ตายตัวของธรรมชาติในเรื่องที่เกี่ยวกับชีวิตของ มนุษย์ และพุทธศาสนาเป็นเสมือนวิชารวมทั้งระเบียบปฏิบัติให้รู้ซึ่งถึงกฎเกณฑ์ที่กล่าวถึงนี้เอง (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป. : 18-19)

เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ ดร. เสรี พงศ์พิศ ได้อธิบายถึงลักษณะสำคัญของศาสนา สอน ทางพุทธศาสนาไว้ว่า

... พุทธศาสนามีหลักคำสอนต่างๆ เป็นอันมากที่อธิบายเกี่ยวกับตัวคนเนื่องด้วยชีวิตคนหรือเป็นภูมิหลังเกี่ยวกับชีวิตคนทั้งสิ้น จะขอยกตัวอย่างคำสอนที่ถือว่าเป็นหัวใจหรือเป็นหลักที่เชื่อมโยงกับหลักอื่นได้หมด ทำให้เราสามารถเข้าใจภาพของคนตามหลักพุทธศาสนาได้อย่างแจ่มชัดคือ

1. หลักเบญจขันธ์ วิเคราะห์ "คน" ว่ามีส่วนประกอบในลักษณะกว้าง ๆ อย่างไรบ้างและเมื่อสิ่งเหล่านี้เข้าแล้วจะเป็นอะไร และมีธรรมชาติเป็นอย่างไร

2. หลักอริยสัจ 4 เป็นหลักคำสอนที่เรียกว่า "สามกึ่งสี่" คือเป็นหลักความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงเปิดเผยเกี่ยวกับธรรมชาติที่แท้จริงของคน สาเหตุที่ทำให้เกิดธรรมชาตินั้น ๆ และสิ่งประเสริฐตลอดจนวิธีการที่จะได้สิ่งประเสริฐนั้น

3. หลักปฏิจสมุပ္บาท เป็นหลักคำสอนที่ขยายความหลักอริยสัจ 4 โดยแสดงว่าธรรมชาติที่แท้จริงของคนเรามีสาเหตุที่ทำให้เกิดธรรมชาตินั้น ๆ เป็นกระบวนการสืบเนื่องและอิงอาศัยซึ่งกันและกันอย่างไรและมีจุดจบอันเป็นจุดสุดยอดแห่งคำสอนตามหลักที่ว่าด้วยสิ่งประเสริฐในอริยสัจ 4 อย่างไร

4. หลักไตรลักษณ์ แสดงกฎสากลที่ครอบงำสิ่งมีชีวิตรวมทั้งคนและสัตว์ตลอดจนสิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหมด กล่าวคือ อนิจจังลักษณะ (ลักษณะไม่เที่ยง) ทุกขลักษณะ (ลักษณะเป็นทุกข์) และอนัตตลักษณะ (ลักษณะเป็นอนัตตา)

5. หลักกรรม แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำและผลของการกระทำ ซึ่งผูกพันอยู่กับชีวิตของคน ความก้าวหน้าหรือถอยหลังของชีวิตก็ขึ้นอยู่กับหลักนี้

คำสอนทั้ง 5 นี้จะอธิบายธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ซึ่งสามารถนำมาอธิบายขยายความซึ่งกันและกันโดยลำดับ คำสอนอื่นของพุทธศาสนาทั้งหมดสามารถจะนำมาอธิบายขยายความหลักทั้ง 5 นี้ได้ทั้งหมด ... (เสวี พงศ์พิศ. 2524 : 25-26)

จากเนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นการแสดงให้เห็นถึงความหมายของมนุษย์หรือธรรมชาติของมนุษย์ตามทัศนะของพุทธศาสนาซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานทางความคิดที่สำคัญที่

ผู้ศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนาจะเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้ง ทั้งนี้เนื่องจากความคิดดังกล่าวมีส่วนสัมพันธ์กับเรื่องอื่น ๆ ทางพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์หรือจุดหมายของชีวิตที่ควรจะเป็น ตลอดจนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อตนเองในแง่ของปัจเจกบุคคลและสังคม ตลอดจนรวมถึงสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ โดยเฉพาะธรรมชาติ ซึ่งเมื่อเห็นภาพของมนุษย์อย่างแจ่มชัดตามที่สัจของพุทธศาสนาแล้วย่อมจะทำให้การศึกษาเรื่องอื่นๆ ดังที่กล่าวมาเป็นไปอย่างง่ายขึ้น

ความคลาดเคลื่อนในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนากับการปฏิบัติพระศาสนา

เราได้ทราบมาบ้างแล้วว่าเหตุแห่งความผิดพลาดในหลักธรรมคำสั่งสอนทางพุทธศาสนานั้นมีมาจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดู ที่แพร่อิทธิพลฝังรากลึกอยู่ในประเทศอินเดียก่อนหน้าและหลังการประกาศศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สำหรับประเทศไทยหลักธรรมคำสั่งสอนในพุทธศาสนาก็มีลักษณะที่คลาดเคลื่อนบิดเบือนแยก เช่นเดียวกัน ซึ่งความผิดพลาดนี้เกิดขึ้นนับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยอันเป็นยุคสมัยเริ่มแรกที่ไทยรับเอาพุทธศาสนาเข้ามาในราชอาณาจักร

คณินันต์ จันทรบุตร (2530 : 62) ได้กล่าวถึงลักษณะของพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงสุโขทัยเอาไว้ว่า การรับพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ของพ่อขุนรามคำแหง น่าจะเป็นการรับเฉพาะรูปแบบวิธีการ สาระสำคัญของศาสนาคงเป็นความเชื่อเดิม คือเป็นความเชื่อเรื่องผี พราหมณ์ และพุทธมหายาน มากกว่า ดังจะสังเกตจากการยกย่องสถานะและบทบาทของผี อาทิ "พระชะพุงผี" ให้อยู่เหนือเทพเหนือพุทธ ดังปรากฏความในศิลาจารึกหลักที่ 1 ระบุไว้ในกรุงสุโขทัย

นอกจากศิลาจารึกที่แสดงหลักฐานให้เห็นถึงลักษณะการรับเอาพุทธศาสนาแต่เฉพาะเปลือกนอกเสียเป็นส่วนใหญ่แล้ว ยังปรากฏว่ามีงานวรรณกรรมทางศาสนาอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมากที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่เข้ามาที่มีอิทธิพลต่อหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงสุโขทัย อาทิ ไตรภูมิพระร่วง ที่นิพนธ์ขึ้นโดยพระมหาธรรมราชาลิไท มหาชาติคาทอลง นันทโศภนันทสูตรคาทอลง พระมาลัยคาทอลง เป็นต้น ซึ่งในบรรดาวรรณกรรม

ทางศาสนาเหล่านี้ต่างมีเนื้อหาสาระที่แสดงความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ สวรรค์ นรก การเวียนว่ายตายเกิด อันเป็นลักษณะความเชื่อของศาสนาพราหมณ์เสียเป็นส่วนใหญ่ มิได้มีลักษณะของความเชื่อเป็นพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเถรวาทแต่ประการใด โดยเฉพาะไตรภูมิพระร่วง ซึ่งมีได้เป็นเพียงแค่วรรณกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นประจักษ์พระไตรปิฎก หรือพระคัมภีร์ทางศาสนาที่เป็นตัวกำหนดมาตรการทางความประพฤติของคนในสังคมไทยสมัยสุโขทัยและอยุธยา เนื้อหาสาระในไตรภูมิพระร่วงก็เต็มไปด้วยเรื่องราวของนรก สวรรค์ โลกพระศรีอารียะ พระโพธิสัตว์ มีการบรรยายนรกเอาไว้ค่อนข้างล้น บรรยายสวรรค์เป็นสถานที่ที่เต็มไปด้วยความสุขสนุกสนานหรือแม้แต่พระนิพพานซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายหรือลัทธิธรรมที่สูงสุดของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทก็ได้รับการบรรยายไว้ว่าเป็นโลกที่เต็มไปด้วยความสุขอันอุดมที่เรียกว่าสวรรค์มากกว่าที่จะบรรยายถึงสภาวะของความหลุดพ้นจากกิเลสอย่างใดก็ดี ความคิดความเชื่อดังกล่าวได้รับการอบรมสั่งสอนกันมา เป็นประเพณี แม้ในตอนต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีความคิดความเชื่อดังกล่าวปรากฏอยู่ในวรรณกรรมทางศาสนาด้วยเช่นกัน อาทิ วรรณกรรมทางศาสนาเรื่องปฐมสมโพธิกถา ที่พระราชนิพนธ์โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (คตินันต์ย์ จันทบุตร. 2534 : 63)

อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการนับถือพุทธศาสนาในสมัยกรุงสุโขทัยจะเป็นการเน้นที่การมุ่งกระทำทางพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องบาป บุญ นรก สวรรค์ ประชาชนจะเน้นที่การทำบุญ บริจาคทาน สร้างวัดสร้างพระพุทธรูป มากกว่าที่จะศึกษาถึงลัทธิธรรมคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา ความเชื่อและความคิดดังกล่าวยังคงได้รับการสอน และส่งต่อความเชื่อดังกล่าวมาจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อในไสยศาสตร์ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่โดยตลอดในสังคมไทยในยุคแห่งการพัฒนา ลัทธิธรรมคำสอนที่นับว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา อาทิ หลักอนัตตา หลักนิพพาน จะเป็นเรื่องที่ไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร โดยที่ประชาชนส่วนใหญ่มิมีความเชื่อว่าเป็นลัทธิธรรมที่มีไว้สำหรับให้พระภิกษุสงฆ์หรือผู้ที่ต้องการจะอยู่พ้นโลกได้ศึกษาหรือปฏิบัติ และเห็นว่าลัทธิธรรมดังกล่าวนี้เป็นเรื่องที่ไม่สามารถจะนำมาปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวันของพวกเขาได้เลย ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเสมือนว่าลัทธิธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา มีอยู่สองระดับด้วยกันคือระดับของพระภิกษุ และระดับของปุถุชนคนสามัญ เป็นต้น ดังนั้นลัทธิธรรมที่ประชาชนโดยทั่วไปคิดว่าพอจะเข้าใจและยึดถือได้ก็คือลัทธิธรรมเกี่ยวกับเรื่องบาป

บุญ หลักกรรม สังสารวัฏ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามเป็นเรื่องที่น่าเสียดายว่าแม้แต่หลักกรรมในลักษณะพื้นฐานเช่นนี้ก็มีความคลาดเคลื่อนและผิดพลาดไม่ถูกต้องตรงกับหลักกรรมที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติสั่งสอนเอาไว้เลย

พระเทพเวที ได้กล่าวถึงความคลาดเคลื่อนแห่งหลักกรรมที่ประชาชนต่างยึดติดไว้อย่างเหนียวแน่นว่า เมื่อพูดถึงคำว่า "กรรม" ความเข้าใจของคนทั่วไปก็จะพุ่งไปยังกาละส่วนอดีตเจาะจงเอาการกระทำในชาติที่แล้วหรือชาติก่อน ๆ บ้าง พุ่งไปยังปรากฏการณ์ส่วนผลคือนึกถึงผลที่ปรากฏในปัจจุบันของการกระทำในอดีตบ้าง พุ่งไปยังแง่ที่เสียหายแล้วร้ายคือการกระทำชั่วฝ่ายเดียวบ้าง พุ่งไปยังอำนาจแสดงผลร้ายของการกระทำความชั่วในชาติก่อนบ้าง และโดยมากเป็นความเข้าใจตามแง่ต่าง ๆ เหล่านี้รวม ๆ กันไปทั้งหมด ซึ่งเมื่อพิจารณาตัดสินตามหลักกรรมที่แท้จริงในพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นได้ชัดว่าเป็นความเข้าใจที่ห่างไกลจากความหมายที่แท้จริงเป็นอันมาก แม้ข้อธรรมอื่น ๆ ตลอดจนคำบัญญัติทางธรรมแต่ละคำ ๆ เช่น อารมณ์ วิญญาณ บารมี สันโดษ อุเบกขา อธิฐาน บริกรรม ภาวนา วิปัสสนา กาม โลภี โลภุตตระ บุญ อิจจา ฯลฯ ก็ล้วนมีความหมายพิเศษในความเข้าใจของประชาชนซึ่งผิดแปลกไปจากความหมายดั้งเดิมในพุทธธรรม (พระเทพเวที. 2530 : 9)

จากการศึกษามาทั้งหมดสามารถกล่าวได้ว่าความคลาดเคลื่อนแห่งหลักพุทธธรรมนั้นมิได้เห็นมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเรื่อยมาจนกระทั่งถึงในปัจจุบัน โดยที่ในช่วงแรก ๆ แห่งการรับพระพุทธศาสนาอยู่นั้นอยู่ในลักษณะของการ "จับแพะชนแกะ" (คณิงนิตย์ จันทบุตร. 2534) โดยมีลักษณะของการรับถือพุทธปนผีปนเทพเจ้า เชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ เน้นที่การบริจาดทานทางวัตถุมากกว่าการประพฤติปฏิบัติธรรม

การรับถือพุทธศาสนาตามจารีตประเพณีโดยที่ยึดเอาคำสอนที่สอนสืบทอดกันมา โดยมิได้ตรวจสอบปรับปรุงนั้นมิปรากฏให้เห็นจนกระทั่งถึงสมัยของท่านพุทธทาสภิกขุ อย่างไรก็ตามถึงจะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นไปในแนวทางที่พัฒนาขึ้นอยู่บ้างในศตวรรษที่แล้วมา แต่จากนั้นเป็นต้นมาจนกระทั่งถึงในยุคแห่งสงครามโลกครั้งที่ 2 ปรากฏว่ายังไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่นำไปสู่ความก้าวหน้าเลย ทั้ง ๆ ที่ในช่วงเวลาดังกล่าวจะเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอย่างมากมาย แนวความคิด การยึดหลักปฏิบัติ การศึกษา ตลอดจนคัมภีร์ทางศาสนา ก็ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ อันจะเป็นสิ่งที่จะทำ

ให้เกิดสติปัญญาขึ้นในพระพุทธศาสนา

สุวรรณผา สถาอานันท์ ได้กล่าวถึงลักษณะของพระพุทธศาสนานยุคแห่งการเคลื่อนไหวหาห้มีการปฏิรูปพระพุทธศาสนาเอาไว้ว่า นับตั้งแต่อดีตมาจนถึงสมัยของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ มีหนังสือหรือตำราทางพุทธศาสนาอธิบาย หรือบทความต่าง ๆ เพียงไม่กี่เล่มซึ่งแพร่หลายอยู่ในสังคมไทยทั่วไป ส่วนคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือหนังสือแบบเรียนตำราของสงฆ์ก็แพร่หลายอยู่ในวงจำกัดเฉพาะในหมู่สงฆ์ผู้ศึกษาปริยัติธรรม การตีความข้อพระธรรมคำสอนแบบ "ตรงไปตรงมาหรือคำต่อคำ" ดูจะเป็นแบบอย่างที่อยู่ปฏิบัติกันเป็นประเพณี และดูจะเป็นแนวทางเดียวที่อยู่ปฏิบัติกันอยู่ เรื่องเล่าเชิงเทวตำนานเกี่ยวกับพุทธประวัติ ดูจะเป็นที่แพร่หลายคุ้นเคยกันมากกว่าข้อคำสอนของพระพุทธองค์ ข้อคำสอนทางพุทธศาสนาที่เข้าใจกันโดยทั่วไป ก็ดูจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับจารีตประเพณี พุทธภาษิตบางข้อหรือวชิธรรมสั้น ๆ แนวทางปฏิบัติทางศาสนาก็เน้นเรื่องการทำบุญตักบาตร การแผ่ส่วนบุญให้แก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่แล้ว ด้วยความหวังจะได้ไปเกิดในชาติภพใหม่ซึ่งสุขสบายมากขึ้นกว่าเดิม (สุวรรณผา สถาอานันท์. 2536 : 44-45)

อาจกล่าวได้ว่าการพระศาสนาในประเทศไทยตั้งแต่ครั้งอดีตจนถึงในยุคของท่านพุทธทาสนั้น ไม่มีความแตกต่างกันมากมายนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการยึดถือและปฏิบัติ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการยึดถือปฏิบัติกันตามจารีตประเพณี และให้ความสำคัญต่อไสยศาสตร์ มากกว่าที่จะยึดหลักปฏิบัติตามพุทธธรรมที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศและบัญญัติไว้ตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล ดังนั้นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาจึงถูกทิ้งไว้อยู่ในพระไตรปิฎกมิได้รับการศึกษาอย่างจริงจัง โดยเหตุที่เชื่อว่าเป็นธรรมะในระดับเหนือโลก ใช้การไม่ได้ในชีวิตจริงบ้าง คำสอนมีความยากลุ่มลึกเกินความเข้าใจบ้าง เป็นต้น

ท่านพุทธทาสภิกขุกับการปฏิรูปพระศาสนา และการตีความพุทธธรรมโดยทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม ปัญหาเกี่ยวกับการตีความพุทธธรรม และปัญหาเกี่ยวกับการวิเคราะห์ภาษาของท่านพุทธทาสแทบจะไม่สามารถแยกออกจากแนวความคิดของท่านได้เลย ดังนั้นการศึกษาแนวความคิดของท่านพุทธทาสภิกขุจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาเกี่ยวกับการ

ตีความและทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม เพราะองค์ประกอบทั้งสองต่างปรากฏอยู่ในงานเขียนของท่านเป็นส่วนใหญ่ (เสรี พงศ์พิศ. 2521 : 616)

จากการที่เราได้ศึกษามาแล้วถึงลักษณะของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยในประเด็นต่าง ๆ สามารถที่จะสรุปถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาอันถือว่าเป็นอุปสรรคในการที่จะให้ประชาชนได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ พอจะสรุปได้ว่า

1. ปัญหาเกี่ยวกับการที่คำสอนของพุทธศาสนาคลาดเคลื่อนบิดเบือนไปจากหลักธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงประกาศและสั่งสอนเอาไว้ เมื่อครั้งที่พระองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ โดยที่พุทธธรรมได้รับการเจือปนด้วยลัทธินอกศาสนาทำให้หลักธรรมคำสั่งสอนเดิมของพระพุทธเจ้าผิดไปจากเดิมจนแทบจะเป็นตรงกันข้าม อาทิ หลักธรรมเรื่อง กรรม นรก สวรรค์ บาปบุญ สันโดษ ฯลฯ

2. ปัญหาเกี่ยวกับการที่พุทธศาสนิกชนหันไปนับถือไสยศาสตร์ และยึดมั่นในพิธีกรรมอย่างงมงายไร้เหตุผล ซึ่งประเด็นปัญหาในข้อนี้จะเป็นผลมาจากการรับเอาคำสอนที่ผิด ๆ ที่สอนมาตามจารีตประเพณีมายึดปฏิบัติ

3. ปัญหาเกี่ยวกับการเข้าใจผิดหรือจาก การตีความคำสอนของพุทธศาสนาตามตัวอักษรที่เห็นว่าพระธรรมมีอยู่สองระดับ คือ ระดับบุญชนคนธรรมดา กับระดับของพระภิกษุสงฆ์ อาทิ หลัก อนัตตา หลักนิพพานซึ่งได้รับการเข้าใจผิดคิดว่าเป็นหลักธรรมของเฉพาะแต่เหล่าสมณะ คนธรรมดาสามัญยากที่จะเข้าถึง ตลอดจนการตีความและภาษาที่ใช้อธิบายหลักธรรมเหล่านี้ก็ไม่เหมาะสมกับบุญชนโดยทั่วไป

4. ปัญหาเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่มีลักษณะแห่งความเป็นอนุรักษนิยมสูง มุ่งที่จะรักษาพระธรรมวินัยที่สืบทอดกันมาตามจารีตไว้อย่างเหนียวแน่น ไม่ยอมให้มีการตรวจสอบหรือตีความหลักธรรมให้นอกเหนือไปจากระดับตัวอักษร

5. ปัญหาเกี่ยวกับรูปแบบการเผยแพร่สั่งสอนหลักพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นการตีความหรือภาษาที่ใช้ดูจะห่างไกลจากความรู้ความคิดของประชาชนในยุคแห่งการพัฒนา ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายและเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นเรื่องเก่าล้าสมัยปรับใช้ไม่ได้กับความเป็นจริงในสังคม

6. ปัญหาเกี่ยวกับสถาบันหลักของพุทธศาสนาอันได้แก่สถาบันสงฆ์เสื่อมลง ปัญหา

ดังกล่าวนี้มีสาเหตุมาจากปัจจัยภายในอันได้แก่ข้อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ประกอบกับความประพฤติปฏิบัติตัวของสงฆ์เองที่ถูกอหิงสาแห่งวัดถุนิยม เข้าครอบงำให้หลงมกมายดุษณีเดียวกับสังคมาวาส อีกทั้งมาจากปัจจัยภายนอกที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครองที่มีผลทำให้บทบาทของสงฆ์ที่เป็นที่ยอมรับเคารพนับถือในอดีตต้องมีอันสูญสิ้นไป

จากข้อสรุปเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาทั้ง 6 ข้อนั้น จะเห็นว่า มีความสัมพันธ์กัน ปัญหาแต่ละข้อมีลักษณะที่สามารถเป็นปัจจัยให้เกิดปัญหาข้ออื่น ๆ ขึ้นได้ อย่างไรก็ตามปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้ก็เป็นเหตุปัจจัยสำคัญยิ่งที่มีส่วนผลักดันให้ท่านพุทธทาสภิกขุ หันไปศึกษาหลักพุทธศาสนาดั้งเดิม และค้นพบว่าปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีสาเหตุมาจากการ ละเลยหลักธรรมดั้งเดิม โดยหลงยึดติดอยู่กับสิ่งที่มีใช้พระพุทธศาสนาที่แท้ที่สอนกันมาตาม จารีตประเพณีและในการที่จะดึงผู้คนให้หันไปศึกษาและปฏิบัติหลักธรรมศาสนาอันดั้งเดิมได้นั้น จะต้องมีการตีความพุทธธรรมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาที่สอนสืบทอดกันมาเสียใหม่ เพื่อให้คนสามัญธรรมดาได้รู้ได้เข้าใจ โดยที่ท่านให้ความสำคัญในเรื่องของการวิเคราะห์ภาษา และการตีความพุทธธรรมจนมีผู้กล่าวว่า ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้รจนาวรรณกรรมพุทธศาสนา ท่านแรกที่เขียนเกี่ยวกับปัญหาทางภาษาโดยตรง (เสรี พงศ์พิศ. 2521 : 123)

ปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) ได้กล่าวถึงลักษณะการตีความพุทธธรรมและการเกิดขึ้นของทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม ของท่านพุทธทาสภิกขุเอาไว้อย่างน่าสนใจ พอสรุปใจความสำคัญได้ว่าประเด็นสำคัญของการตีความพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุก็คือ หลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องจิตว่าง สำหรับเรื่อง "จิตว่าง" นี้ท่านพุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่สำคัญของพุทธศาสนาที่ถือว่าเป็นหัวใจที่จะนำไปสู่ความเข้าใจในจุดประสงค์ของพุทธศาสนาและเป็นพื้นฐานสำหรับการฝึกปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายชีวิตทั้งทางด้านปัจเจกบุคคลและทางด้านสังคมอีกด้วยแต่อย่างไรก็ตามเรื่อง "จิตว่าง" หรือ "สุญญตา" นี้ จะไม่เป็นที่ยอมรับสำหรับพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเลย โดยที่หลักธรรมดังกล่าวถูกมองว่าเป็นเรื่องของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน หรือฝ่ายเซนไป ดังนั้นการที่จะนำเรื่องดังกล่าวเข้ามาในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทซึ่งมีความเป็นอนุรักษนิยมสูงนั้น จำเป็นที่จะต้องแหวกประเพณีและจารีตการสั่งสอนพุทธศาสนาของฝ่ายเถรวาท โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการด้วยกันคือ

1. ท่านพุทธทาสได้เสนอแนวทางการตีความพระธรรมในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทขึ้นมาใหม่โดยเรียกแนวทางการตีความนั้นว่า "ทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม"

2. ท่านได้เสนอการศึกษาคัมภีร์ทางพุทธศาสนาโดยปฏิเสธเนื้อหาสาระที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษปฏิบัติธรรมในชีวิตออกไปในคัมภีร์พุทธศาสนาในบางส่วน โดยเฉพาะในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เกี่ยวกับเรื่องอภิธรรม ซึ่งท่านถือว่าเป็นเรื่องราวที่เขียนขึ้นมาขึ้นหลังมีช เป็นพุทธพจน์ของพระพุทธเจ้าโดยแท้

3. ท่านเสนอให้มีการศึกษาคำสอนของพุทธศาสนาโดยยึดหลักการของ เหตุและผล ซึ่งลักษณะของพุทธศาสนานั้นเป็นเรื่องของการใช้เหตุผลและการปฏิบัติมาด้วยความเชื่อที่งมงาย (Jackson. 1988 : 89-90)

จากข้อความข้างต้นอาจกล่าวได้ว่าการที่ท่านพุทธทาสภิกขุจะสามารถนำพุทธศาสนิกชนกลับเข้าสู่การศึกษาและปฏิบัติธรรมตามหลักคำสอนของพุทธศาสนาดั้งเดิมได้ อีกทั้งการนำเอาหลักธรรมที่เคยเชื่อว่าเป็นเรื่องยากอยู่เหนือโลกของเหล่าพุทธศาสนิกชนให้ปรากฏว่าเป็นเรื่องที่สามารถจะศึกษาและบรรลุถึงได้ต่อประชาชนทั่วไปนั้นจะต้องคำนึงและให้ความสำคัญต่อการวิเคราะห์ภาษาขึ้นด้วย โดยท่านได้เสนอทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมขึ้น โดยมีเนื้อหาสาระที่นำเสนอใจดังต่อไปนี้

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้เล็งเห็นถึงปัญหาที่เป็นอุปสรรคขวางกั้นเหล่าศาสนิกชนไม่ให้เข้าถึงธรรมะในพุทธศาสนา ก็คือปัญหาเกี่ยวกับภาษาที่ใช้ในการศึกษาระบบและภาษาที่ใช้ในการสั่งสอนธรรมะระหว่างผู้ที่รู้ธรรมกับผู้ที่ยังไม่รู้ธรรม โดยที่คำ ๆ เดียวกันที่ใช้อยู่ในชีวิตประจำวันของปุถุชนจะมีความหมายอีกความหมายหนึ่งเมื่อใช้ในการสนทนาธรรม ปัญหาความไม่เข้าใจกันจึงสามารถเกิดขึ้นได้ระหว่างผู้ใช้คำในความหมายของภาษาธรรมกับผู้ใช้คำนั้นๆ ในความหมายปกติ

สุวรรณ สถาอาเนถ์ (2536 : 51) กล่าวว่า รากฐานของการแบ่งภาษาออกเป็น "ภาษาคน-ภาษาธรรม" ของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นอยู่ที่ "ความหมาย" ของภาษาเดียวกันที่แตกต่างกันสำหรับผู้รู้ธรรมและผู้คนธรรมดาที่เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามแนววัตถุเท่านั้น

เพื่อที่จะให้การทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องความสำคัญของการใช้ภาษาคน-ภาษาธรรม เค้นชัดยิ่งขึ้น จะขอยกตัวอย่างรูปลักษณะของการสื่อสารระหว่างผู้ที่รู้ธรรมและผู้ที่ไม่

รัฐธรรมนูญ ที่สุวรรณภ สภาอานันท์ ได้แบ่งเอาไว้ และได้อธิบายขยายความเอาไว้ อย่างน่าสนใจ พอสรุปได้เป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. คนทั่วไปสื่อสารกับคนทั่วไป
2. คนรัฐธรรมนูญสื่อสารกับคนรัฐธรรมนูญ
3. คนรัฐธรรมนูญสื่อสารกับคนทั่วไป
4. คนทั่วไปสื่อสารกับคนรัฐธรรมนูญ

จากลักษณะดังกล่าวปัญหาการสื่อสารจะเกิดขึ้นในแนวที่ 3 และแนวที่ 4 เพราะเป็นกรณีที่ผู้สื่อสารทั้งสองต่าง ใช้ "คำชุดเดียวกัน" แต่ความจริงแล้วเป็นคนละภาษากันเพราะเข้าใจความหมายไปกันคนละระดับ ตัวอย่างเช่น เมื่อใช้คำว่า "พระสงฆ์ผู้ควรได้รับความเคารพ" คนทั่วไปอาจเข้าใจว่าพระสงฆ์ในที่นี้หมายถึง ผู้ที่เข้ามาบวช นุ่งเหลืองห่มเหลือง ซึ่งเป็นความหมายในระดับภาษาคน แต่สำหรับผู้รัฐธรรมนูญแล้วนั้นพระสงฆ์ในที่นี้ไม่ใช่บุคคล แต่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกซึ่งธรรมะอันเป็นความจริงแห่งธรรมชาติ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาให้ดีแล้วก็จะพบว่าปัญหาจริงนั้นจะเกิดอยู่ในแนวทางที่ 3 เป็นประการสำคัญ เพราะผู้รัฐธรรมนูญจำเป็นต้องใช้ภาษาธรรมสื่อสารกับผู้ที่ยังยึดติดอยู่แต่ในภาษาคน (สุวรรณภ สภาอานันท์. 2536 : 53)

การเสนอแนวทางภาษาคน-ภาษาธรรมของท่านพุทธทาสเป็นเสมือนการปลุกให้ศาสนิกชนตื่นขึ้นจากการหลับไหลอยู่ในขอบเขตอันจำกัดของภาษาที่ใช้อยู่ในการศึกษาและอบรมสั่งสอนพุทธธรรมตามแนวจารีตเป็นเวลานาน

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้วิเคราะห์ลักษณะของภาษาที่ใช้ในการสื่อสารระหว่างผู้รัฐธรรมนูญและผู้ที่ไม่รัฐธรรมนูญเอาไว้ อย่างละเอียด โดยมีเนื้อหาสาระที่พอจะประมวลเสนอได้ดังต่อไปนี้

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงอุปสรรคที่เป็นตัวขวางกั้นมิให้เข้าใจธรรมะได้มาจากความแตกต่างของความหมายในภาษาที่ใช้สื่อสารกันในการศึกษาหรืออบรมสั่งสอนพุทธธรรม โดยท่านได้อธิบายลักษณะดังกล่าวไว้ อย่างละเอียดว่า

... เนื่องด้วยคนเราโดยมากรู้แต่ภาษาธรรมดา คือ ภาษาชาวบ้านพูด หรือเรียกว่า "ภาษาคนธรรมดา" ไม่น่าจะรู้ "ภาษาของธรรมะ" และไม่เคยคิดว่ามีภาษาอีกภาษาหนึ่งซึ่งแตกต่างกันแทบจะตรงกันข้าม หรือตรงกันข้ามก็มี นั่นเป็นภาษาธรรมะ

ขอให้กำหนดจดจำไว้ให้ดีๆ ภาษาคนนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ภาษาธรรมนั้นเป็นอย่างหนึ่งภาษาคนก็คือภาษาโลก ๆ ภาษาของคนที่ไม่รู้ธรรมพูดกันอยู่ตามประสาคนที่ไม่รู้ธรรมนี้เรียกว่าภาษาคน, ส่วนภาษาธรรมนั้นเป็นภาษาที่ "คน" เหมือนกันพูด, แต่ว่าได้เห็นธรรมะในส่วนลึก หรือเห็นธรรมที่แท้จริง แล้วพูดไปด้วยความรู้สึกอันนั้น จึงเกิดเป็นภาษาธรรมะขึ้นมาไม่เหมือนภาษาคน นี้เรียกว่าภาษาธรรมะ

ภาษาจึงมีอยู่ 2 ภาษา คือ ภาษาธรรม อย่างหนึ่ง ภาษาคน อย่างหนึ่ง ภาษาคนนั้นเอาเกณฑ์ตามทางของวัตถุ ตามทางที่รู้สึกได้อย่างคนธรรมดา รู้สึก แล้วอาศัยวัตถุเป็นพื้นฐานจึงพูดแต่เรื่องวัตถุ พูดแต่เรื่องโลก พูดแต่เรื่องที่ได้เห็นได้ด้วยตา ธรรมดาสามัญชน ส่วนภาษาธรรมนั้นเป็นไปในทางนามธรรมไม่เห็นตัว ไม่เนื่องด้วยวัตถุ ต้องมีปัญญาเห็นธรรมเหล่านั้นแล้ว จึงจะพูดเป็น และให้ความหมายเป็น จึงพูดกันอยู่แต่ในหมู่ผู้เห็นธรรมนี้เป็นภาษาธรรมะ ภาษานามธรรมที่เหนือไปจากวัตถุ ... (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป. : 2-3)

จะเห็นได้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุ ได้แยกภาษาออกเป็น 2 ระดับด้วยกันคือในระดับของผู้รู้ธรรม เรียกว่า ภาษาธรรม และในระดับของผู้ยังไม่รู้ธรรมนี้เรียกว่า ภาษาคน โดยภาษาทั้งสองมีความแตกต่างทางด้านความหมายที่ใช้สื่อสารแม้ว่าจะเป็นคำ ๆ เดียวกันก็ตาม ภาษาธรรมนั้นเป็นภาษาที่อยู่เหนือวัตถุ หรืออยู่เหนือโลก เป็นภาษาทางด้านนามธรรมเฉพาะผู้รู้ธรรมเท่านั้นจึงสามารถสื่อสารได้ด้วยวิธีนี้ ส่วนภาษาคน จะเป็นภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวันของเหล่าศาสนิกชน มีความหมายตรงตามตัววัตถุ โดยที่ท่านพุทธทาสภิกขุเองเคยเรียกว่าเป็น "โลกุตตรโฆหาร" กับ "โลกียโฆหาร" หรือ "ธรรมาธิษฐาน" กับ "บุคลาธิษฐาน"

นอกจากท่านพุทธทาสจะได้แสดงถึงลักษณะของภาษาคน-ภาษาธรรมไว้อย่างชัดเจนแล้วท่านยังอธิบายขยายความต่อโดยยกตัวอย่างคำในพุทธศาสนาที่มีลักษณะของความหมายที่แตกต่างกัน โดยที่ความหมายหนึ่งเป็นความหมายในภาษาธรรม อีกความหมายหนึ่งเป็นความ

หมายานภาษาคน ซึ่งสามารถประมวลเสนอได้ดังต่อไปนี้คือ

คำว่า "พุทธ" ถ้าพิจารณาในแง่ภาษาคนหมายถึง องค์พระพุทธรูปเจ้าที่มีเนื้อหนังร่างกายประสูติในประเทศอินเดียเมื่อสองพันปีกว่ามาแล้ว นิพพานแล้ว เฝ้าใหม่ไปหมดแล้ว แต่เมื่อพิจารณาคำว่า "พุทธ" ในภาษาธรรมจะหมายถึง ตัวธรรมที่แท้ เป็นตัวธรรมะที่ทำให้บุคคลเป็นพระพุทธรูปเจ้า หรือธรรมในตัวพระพุทธรูปเจ้าในจิตใจของท่าน ที่ทำให้บุคคลเป็นพระพุทธรูปเจ้าขึ้นมา อย่างที่พระพุทธรูปองค์ตรัสว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม เป็นต้น

สำหรับคำว่า "ธรรม" ในภาษาคนหมายถึง พระคัมภีร์ หนังสือหรือตำราที่เรียกกันว่าพระธรรมที่อยู่ในตู้ หรือเสียงที่ใช้แสดงธรรมโดยพระภิกษุ แต่ทว่าเมื่อพิจารณาคำว่า "ธรรม" ในภาษาธรรมจะหมายถึง "ธรรม" ที่เป็นหนึ่งเดียวกับพระตถาคตตั้งพระพุทธรูปจนที่ว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเราหรือธรรมที่หมายถึง ตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ที่มนุษย์ปฏิบัติตามกฎหมายชาติ ผลที่เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมายชาติ

คำว่า "สังฆะ" หรือพระสงฆ์ในภาษาคนหมายถึง ผู้ที่ปลงผมท้มผ้าเหลือง ผีปฏิบัติธรรมะเพื่อความหลุดพ้น แต่ "สังฆะ" หรือสงฆ์ในภาษาธรรมหมายถึง ธรรมะหรือคุณธรรมทุกขั้นตอนที่มีอยู่ในจิตใจของนักบวชผู้ที่มีคุณธรรม

คำว่า "ศาสนา" ในภาษาคนหมายถึง โบสถ์ วิหาร เจดีย์ ผ้ากาสาวัสตร์ แต่ "ศาสนา" ในภาษาธรรมหมายถึง ตัวธรรมะที่แท้จริง เป็นธรรมที่เป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ได้จริงดับทุกข์ให้แก่มนุษย์ได้จริงดังในธรรมะนั้นก็คือพระศาสนานั้นเอง

คำว่า "การทำงาน" การงานในภาษาคนหมายถึง อาชีพที่ทำด้วยความจำเป็นเพื่อเอามาเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง หรือเพื่อเสวยกามารมณ์ เป็นต้น แต่ "การทำงาน" ในภาษาธรรมหมายถึง กัมมัฏฐานคือการปฏิบัติธรรม หรือตัวการปฏิบัติธรรม เพราะการทำงานนั้นทำด้วยความซื่อตรงสุจริต ด้วยความขยันขันแข็ง ด้วยความฉลาด ด้วยคุณธรรมมากมายหลายประการ งานนั้นจึงจะสำเร็จ หรือการทำงานตามหน้าที่ของตน แม้การงานในโลกาในที่สุด การงานนั้นจะสอนให้รู้จักความจริงของชีวิตจิตใจ สอนให้รู้จักความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สอนให้บรรลุธรรมโดยไม่รู้ลึกลับ แม้ที่สุดแต่การบริหารร่างกายให้เป็นสุขให้สะอาดเรียบร้อย ก็เป็นการปฏิบัติธรรม เป็นต้น

คำว่า "นิพพาน" ในภาษาคนหมายถึง อมตมทานคร เมืองแก้ว เมืองแก้วสารพัดนึก แต่ "นิพพาน" ในภาษาธรรมหมายถึง ความดับสิ้นสุดลงแห่งกิเลสและความทุกข์โดยประการทั้งปวงอย่างแท้จริง

คำว่า "มาร" มารในภาษาคนหมายถึง ยักษ์ มารที่มีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว แต่ มารในภาษาธรรมหมายถึง ภาวะอันหนึ่งที่มีลักษณะขัดขวางความดีความงาม

คำว่า "พระเจ้า" ในภาษาคนหมายถึง เทวดาที่มีอำนาจในการสร้างในการ ดลบันดาลในการ เสร็จสิ้นสิ่งต่างๆ แต่ "พระเจ้า" ในภาษาธรรมหมายถึง อากาศสิทธิ์ที่ไม่ ต้องเป็นตัวตนไม่ต้องเป็นเทวดา ไม่ต้องเป็นอะไรที่มีลักษณะเป็นบุคลาธิษฐาน แต่เป็นสิ่งที่ เป็นธรรมชาติ เป็นนามธรรมเช่นกฎของธรรมชาติ เป็นต้น

คำว่า "สวรรค์" ในภาษาคนหมายถึง เทวโลกอันงดงามอยู่เบื้องบน เป็นที่ไปของ ของบุญชนโดยทั่วไป แต่ "สวรรค์" ในภาษาธรรมหมายถึง กามคุณหรือยอดสุดของกามคุณที่ ทำให้คนลุ่มหลง

คำว่า "แสงสว่าง" ในภาษาคนหมายถึง แสงตะเกียง แสงดวงอาทิตย์ แสงไฟฟ้า แต่ "แสงสว่าง" ในภาษาธรรมหมายถึง ปัญญาหรือวิชาหรือญาณ

คำว่า "ความมืด" ในภาษาคนหมายถึง ความมืดจมนองด้วยตาเปล่าไม่เห็น แต่ "ความมืด" ในภาษาธรรมหมายถึงอวิชชา ความโง่ หรือความหลง

คำว่า "กรรม" ในภาษาคนหมายถึงภาวะแห่งความทุกข์ยากลำบาก มีโรคภัยมีผล แห่งบาปมาถึงหรือตอบสนอง แต่ "กรรม" ในภาษาธรรมหมายถึงการกระทำ ซึ่งสามารถ แบ่งได้เป็นการกระทำไม่ดีหรือการกระทำชั่ว เรียกว่า กรรมดำ การกระทำความดีเรียกว่า กรรมขาว เป็นต้น

จากตัวอย่างที่ได้แสดงมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าความหมายแต่ละคำที่กล่าวถึงนั้นจะมีความหมายเป็นสองระดับอยู่เสมอ นั่นคือความหมายในระดับภาษาคน และความหมายในระดับภาษาธรรม ในการศึกษาหรือการปฏิบัติธรรมระหว่างผู้รู้ธรรมและผู้ไม่รู้ธรรม สำหรับผู้ที่ไม่รู้ธรรมความหมายของภาษาจะอยู่ในระดับภาษาคน ส่วนผู้ที่ประพฤติธรรมหรือผู้ที่รู้ธรรม นั้นภาษาจะอยู่ในระดับภาษาธรรม ซึ่งภาษาคนและภาษาธรรมนี้แม้จะอยู่ในชุดเดียวกันแต่ความหมายนั้นแตกต่างกันเกือบจะสิ้นเชิง เลยทีเดียว ด้วยเหตุดังกล่าวนี้การศึกษาการปฏิบัติ

ธรรมจําเป็นจะต้องรู้ทั้งภาษาคนและภาษาธรรม

จากการที่ได้ศึกษาหลักการตีความโดยอาศัยทฤษฎีภาษาคน ภาษาธรรมมานั้นสามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้คือ

1. การเข้าถึงหลักธรรมในพุทธศาสนาอย่างถึงแก่นได้นั้นจะต้องตีความตามหลักภาษาคนภาษาธรรม เพราะการตีความตามตัวอักษรหรือการตีความตามภาษาคนนั้นไม่เป็นการเพียงพอ
2. การเข้าถึงหลักธรรมของพุทธศาสนาจําเป็นต้องตัดส่วนที่ไม่มีความสำคัญต่อการปฏิบัติทั้งไป
3. การที่จะสร้างความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นในศาสนาหรือระหว่างศาสนาต่าง ๆ ทั่วโลกได้ จะต้องให้ความสำคัญและคำนึงถึงความหมายของภาษาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาเหล่านั้น ๆ โดยที่ทุกศาสนาต่างมีภาษาที่มีความหมายทั้งในระดับภาษาคนและในระดับภาษาธรรม การที่จะทำความเข้าใจกันได้นั้นจะต้องพูดกันในภาษาที่มีความหมายในระดับภาษาธรรม

จากการศึกษาหลักการตีความหลักธรรมทางพุทธศาสนาโดยทฤษฎีภาษาคนภาษาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษาแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ ทั้งนี้เนื่องจากงานเขียนของท่านนั้นต่างเต็มไปด้วยการตีความหลักธรรมที่จําเป็นต้องพิจารณาอย่างลึกซึ้งในรูปแบบภาษาที่ท่านใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาที่ท่านใช้นั้นจะเป็นภาษาธรรม ซึ่งแม้ว่าจะจะเป็นภาษาที่ง่าย ๆ แต่ทว่ามีความลุ่มลึกในทางธรรมอยู่มาก อาทิ คำที่ท่านใช้บ่อย ๆ เช่น "ตัวกูของกู" หรือ "นิพพาน" หรือ "สังคมนิยม" หรือ "เศรษฐกิจ" เป็นต้น ซึ่งรูปแบบภาษาในลักษณะเช่นนี้จะปรากฏให้เห็นในงานเขียนของท่านที่จะศึกษานับต่อไป

อย่างไรก็ตามการศึกษาแนวคิด ลัทธิ ศาสนา ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานเขียนและการดำเนินชีวิตของเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น เราอาจกล่าวได้ว่า แม้ท่านทั้งสองจะมีชีวิตอยู่ต่างยุคต่างสมัย ต่างสังคมวัฒนธรรม และที่สำคัญต่างสภาพทางสังคม แต่ทว่าแนวคิดของท่านทั้งสองต่างได้รับอิทธิพลส่วนใหญ่มาจากแนวคิดลัทธิศาสนาของทางตะวันออก โดยที่ธอโรนั้นจากหลักฐานการศึกษาพบว่าท่านให้ความสนใจศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติตนตามหลักคำสอนของทางลัทธิศาสนาของตะวันออก อาทิ ศาสนาฮินดู หลัก

คำสอนของขงจื้อ เต๋า หรือแม้แต่พุทธศาสนา ส่วนท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นท่านศึกษาและปฏิบัติตน อยู่ในพระธรรมวินัยของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นแกนหลัก นอกจากนั้นท่านยังให้ความสำคัญ ศึกษาศาสนานิกายมหายาน พุทธศาสนาอย่างเช่น ลัทธิเต๋า ศาสนาฮินดู ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม อย่างถึงแก่นอีกด้วย จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทหรือฝ่ายมหายาน ศาสนาฮินดู ลัทธิเต๋า ลัทธิขงจื้อ ต่างก็เป็นลัทธิและศาสนาที่มีแหล่งกำเนิดจากทางตะวันออก ทั้งสิ้น ซึ่งแน่นอนที่สุดที่แนวคิดและหลักคำสอนที่สำคัญ ๆ นั้นจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันอยู่เป็น อันมากทีเดียว ซึ่งรายละเอียดสามารถที่จะศึกษาได้ในงานเขียนที่ท่านทั้งสองได้สร้างสรรค์ ขึ้นในช่วงชีวิตของท่าน ที่จะมีขึ้นในตอนต่อไป

3. ศึกษาประวัติชีวิตและการวิจารณ์ผลงานสำคัญของเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ

3.1 ชีวิตและผลงานของ เฮนรี เดวิด ธอโร เฮนรี เดวิด ธอโร (Henry David Thoreau) เป็นนักประพันธ์ชาวคอนคอร์ด รัฐแมสซาชูเซตส์ ธอโรมีอุปนิสัยชื่นชอบชีวิตกลางแจ้ง เขายังถือว่าโลกที่คับคั่งด้วยถนนและฝูงชน (ฉันทนา ไชยชิต. 2529) ธอโรมีชีวิตอยู่ในช่วง ค.ศ. 1817-1862 จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ในปี ค.ศ. 1837 ชื่อของธอโร เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายสืบเนื่องจากผลงานวรรณกรรมชิ้นเลิศของเขาสองเรื่อง คือ หนังสือเรื่อง Walden และบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ซึ่งในปัจจุบันผลงานดังกล่าวของธอโรยังมียอดจำหน่ายสูงที่สุดในแวดวงวรรณคดีอเมริกาที่เดียว (Schneider. 1986) มีผู้กล่าวว่า ธอโรคือผลผลิตอันแยบยลจากการประสานรวมกันระหว่างวัฒนธรรมทาง จิตวิญญาณสองกระแส ระหว่างความเป็นปัญญาชนแบบตะวันตกกับนักการศาสนาแบบตะวันออก ระหว่างนักพรตกับนักคิด นักปฏิบัติกับผู้เฟ้อธรรม ซึ่งการประสานกลมกลืนนี้ ได้แสดงให้เห็นโดย ตลอดทั้งในการดำเนินชีวิตและในงานเขียนตลอดจนพฤติกรรมของธอโร (พจนาน จันทรสันติ. 2534 : 17)

ทางด้านแนวความคิดและการประพันธ์ ธอโรได้รับอิทธิพลทางด้านปรัชญาชีวิตทั้งจาก เอ็มเมอสัน (Emerson) ผู้ถือว่าเป็นผู้นำลัทธิอุตุนิยมนิยมในนิวอิงแลนด์ (New England Transcendentalism และจากวิกเตอร์ คอนซิน (Victor Cousin) ผู้มีแนวความคิด

เกี่ยวกับการผสมผสานระหว่างแนวคิดเชิงเหตุผลนิยม (Rationalism) กับแนวความคิดแบบ
 อัชฉัตติกญาณ (intuition) เพื่อบรรลุถึงความจริงสูงสุดของชีวิต (Kim. 1991) โดยทั้ง
 หนังสือเรื่อง The Introduction of the History of Philosophy ที่ประพันธ์ขึ้น
 โดย คอนสตัน และบทความเรื่อง "Nature" ที่ประพันธ์ขึ้นโดยเอมเมอส์สันในปี ค.ศ.1836
 ขณะที่ธอโรกำลังเป็นนักศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด มีอิทธิพลถึงกับเป็นจุดเปลี่ยนชีวิตของ
 ธอโร (Peter Conn. 1989 : 17) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทความเรื่อง "Nature"
 ของเอมเมอส์สันนั้นถือว่าเป็นหนังสือชิ้นสำคัญที่แสดงแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องลัทธิอุตรภาพนิยม
 ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์นั้นมีความสามารถที่จะเข้าถึงสัจจะแห่งชีวิตได้ด้วยอัชฉัตติกญาณที่มีอยู่ตาม
 ธรรมชาติในตัวมนุษย์แต่ละคน (Versluis. 1990) แต่อย่างไรก็ตามในบรรดาผู้ที่มี
 ความเชื่อมั่นในลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์นั้น ธอโร ถือว่าเป็นผู้ที่มีความคิดความเห็นเป็น
 ตัวของตัวเองมากที่สุด กล่าวคือในขณะที่คนอื่น ๆ จะรับฟังและปฏิบัติตามแนวความคิดของ
 เอมเมอส์สันโดยดุษณีภาพ ธอโรเป็นผู้เดียวที่นำความคิดมากมายมาใช้งานทางปฏิบัติอย่าง
 จริงจัง โดยมีได้ยึดถือแต่เฉพาะหลักทฤษฎีแต่อย่างเดียว (ฉันทนา ไชยชิต. 2529 : 513
 -514)

ธอโรให้ความสนใจต่อลัทธิ ศาสนา และปรัชญาทางตะวันออกและศึกษาอย่างจริงจัง
 ตลอดจนนำเอาไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของเขาอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากงานเขียนส่วนใหญ่
 ของธอโร จะมีวรรณคดีทางตะวันออกได้รับการอ้างอิงถึงอยู่โดยตลอด (Versluis. 1990)

นอกจากนั้นลักษณะของความเป็นนักปฏิรูปและนักวิจารณ์สังคมแห่งยุคสมัยปรากฏ
 ให้เห็นเมื่อครั้งที่ธอโรได้มีโอกาสแสดงปาฐกถาในงานฉลองวันสำเร็จการศึกษา โดยที่ธอโร
 แสดงปาฐกถาเรื่อง "Commercial Spirit" อันเป็นเรื่องที่ทำทลายแนวความคิดเกี่ยวกับ
 เรื่องการค้าเนิ่นชีวิตของชาวอเมริกันเวลานั้นค่อนข้างจะรุนแรง โดยมีเนื้อหาสาระพอ
 สรุปลงได้ว่า ในวันที่ 7 ของสัปดาห์ควรจะเป็นวันที่มนุษย์ทำงานกันส่วนวันที่เหลืออีก 6 วัน
 ควรที่จะเป็นวันที่พวกเขาใช้สำหรับสวดมนต์สรรเสริญพระเป็นเจ้า และเป็นช่วงเวลาที่มีมนุษย์
 จะใช้เวลาตีมูลค่าอยู่กับธรรมชาติ และแสวงหาจิตวิญญาณของตนเองอย่างเต็มที่ (Concise.
 1987 : 350) แนวความคิดดังกล่าวจะตรงกันข้ามกับแนวความคิดของคริสต์ศาสนาอย่าง
 ลื่นเชิง อย่างไรก็ตามแม้ว่าตลอดชีวิตในวัยหนุ่มของธอโรจะปฏิเสธการเข้าร่วมประกอบ

ศาสนพิธีในโบสถ์ แต่ทว่าในชีวิตจริงของธอโรนั้นกลับเป็นผู้ยึดมั่นอยู่ในศาสนาอย่างลึกซึ้ง และจริงจัง แต่เป็นนวิถีทางของเขาเอง (Schneider. 1986 : 2)

ในราวปี ค.ศ. 1845 ตรงกับวันที่ 4 กรกฎาคม ซึ่งถือว่าเป็นวันชาติอเมริกา ธอโร ได้ทิ้งโลกแห่งวัตถุมุ่งสู่ป่าในบริเวณบิงวอลเดล ด้วยต้องการจะแสวงหาการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายและเต็มไปด้วยความมีชีวิตชีวาสอดคล้องกับธรรมชาติ ตามที่เขาได้เคยแสดงปาฐกถาเอาไว้ในตัวเอง เรื่องราวการดำเนินชีวิตอยู่ในป่าได้รับการถ่ายทอดและบันทึกไว้กระทั่งได้กลายมาเป็นหนังสือเรื่องวอลเดน (Walden) อันลือชื่อนี้ในปัจจุบัน และในระหว่างที่ธอโร กำลังดำเนินชีวิตอยู่ในป่านี้เอง เหตุการณ์สำคัญ เหตุการณ์หนึ่งก็เกิดขึ้นคือ ธอโรถูกจับในข้อหาไม่ยอมจ่ายภาษีให้กับรัฐบาล อย่างไรก็ตามธอโรก็ยังคงปฏิเสธที่จะจ่ายภาษีให้กับรัฐบาลอยู่ดีทั้งนี้เพื่อเป็นการประท้วงรัฐบาลอเมริกาในขณะนั้นที่สนับสนุนให้มีการใช้แรงงานทาสและซื้อขายทาสอย่างเสรี ตลอดทั้งอเมริกาในขณะนั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลมีความพยายามที่จะขยายดินแดนไปยังเม็กซิโก ซึ่งถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่ชอบด้วยเหตุผลและความเป็นธรรม จากเหตุการณ์ครั้งนี้อเองได้เป็นแรงผลักดันให้ธอโรเขียนบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้สึกที่เขามีต่อรัฐบาลและประชาชนชาวอเมริกันในขณะนั้นอย่างตรงไปตรงมาและค่อนข้างจะรุนแรง อย่างไรก็ตาม ผลงานเรื่องดังกล่าวนี้ได้มีอิทธิพลต่อการเคลื่อนไหวของมหาตมะคานธี และมาร์ติน ลูเธอร์คิงส์ ในการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมในศตวรรษต่อมาอย่างเป็นผล

จากบทความหลายชิ้นตลอดจนหนังสืออีกหลายเล่มที่ธอโรได้ประพันธ์ขึ้น จะเห็นว่าธอโรเป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับธรรมชาติและเป็นนักศึกษาระบบชาติอย่างลึกซึ้งคนหนึ่งที่เดี่ยวจนกระทั่งเขาเองสามารถเข้าถึงและรู้แจ้งในสัจจะของธรรมชาติ และธอโรเองก็ได้ดำเนินชีวิตตามกฎเกณฑ์ที่เขาเองเป็นผู้ค้นพบนี้ ซึ่งกฎดังกล่าว ธอโรเรียกว่าเป็นกฎเกณฑ์เบื้องสูง (Higher Law) โดยที่เขาเชื่อมั่นในกฎเกณฑ์ดังกล่าวและกล้าที่จะปฏิเสธกฎเกณฑ์ใด ๆ ก็ตามที่มนุษย์เป็นที่สร้างขึ้น (พจนานุกรมสันติ. 2534 : 14) ในความเห็นของธอโรแล้วธรรมชาติเท่านั้นที่จะสามารถเป็นผู้ที่ชั่งล้าวมลทินต่าง ๆ ที่มนุษย์เป็นผู้ที่ก่อขึ้นได้ (Schneider. 1986 : 9)

นอกจากนั้น ธอโรแสดงอาการดูแคลนวัฒนธรรมการค้าขายแบบวัตถุนิยมในยุคนั้น

ของเขาอย่างจริงจัง ธอโรแสดงความ เป็นปฏิบัติต่อชนชั้นกลางของเขาด้วยการแสดงความ
 งาม่าใส่ใจกับความทะเยอทะยาน ความพึงเพื่อที่มีอยู่ในยุคสมัยของเขา (Conn. 1989 : 175)
 ธอโรปฏิเสธซึ่งการสะสมทรัพย์สินเพื่อความมั่งคั่ง แต่ทว่าเขารำรณาความสงบและสันติ
 ธอโรกล่าวอยู่เสมอว่า "...ความมั่งคั่งอย่างเดียวกับที่มนุษย์พึงมีก็คือชีวิตของมนุษย์นั่นเอง"
 (ฉันทนา ไชยชิต. 2529 : 514) ธอโรเคยกล่าวเตือนสติชาวนาในเมืองคอนเคอร์ทำให้
 ตระหนักในความไว้เนื้อเชื่อใจตนเองมีความภูมิใจในถิ่นที่อยู่ของพวกเขาเอง ธอโรไม่เคย
 ชื่นชอบกับการดำเนินชีวิตภายในเมืองใหญ่เลยครั้งหนึ่งธอโรเคยเขียนจดหมายถึง เอ็มเมอส์สัน
 ระบายความรู้สึกเกี่ยวกับสภาพของ เมืองนิวยอร์คโดยแสดงความรู้สึกที่มีต่อ เมืองนิวยอร์คว่า
 เป็นเมืองที่เลวร้ายกว่าที่เขาคิดไว้เป็นพัน ๆ เท่าทีเดียว

อย่างไรก็ตามธอโรถือว่าเป็นนักประพันธ์ชาวอเมริกาที่ได้รับการ เข้าใจผิดมากที่สุด
 คนหนึ่งในประวัติศาสตร์วรรณคดีอเมริกา (Shneider. 1986 : 1) กล่าวคือในยุคสมัยของ
 ธอโร ชื่อเสียงในฐานะนักประพันธ์ของเขามีได้รับการยอมรับเหมือนเช่นในปัจจุบัน ในยุคสมัย
 ของเขานั้นประชาชนส่วนใหญ่มองว่าเขาคือเงาทางด้านการศึกษาของ เอ็มเมอส์สัน รัศมีของ
 เอ็มเมอส์สันขณะนั้นได้บังความเป็นนักประพันธ์ระดับอัจฉริยะของธอโรจนหมดสิ้น จนกระทั่ง
 หลายปีต่อมาหลังจากที่ธอโร เสียชีวิตไปแล้ว คือในราวปลายศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20
 นี้เองที่ผู้คน เริ่มมองเห็นคุณค่าของงานวรรณกรรมที่ธอโรได้ประพันธ์ขึ้น

อิทธิพลของงานเขียนที่ธอโรได้ประพันธ์ขึ้นมีต่อนักคิดนักเขียนของโลกในสมัยต่อมา
 อย่างมากมาย ชื่อของธอโรเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักเคลื่อนไหวทางด้านแรงงานในสหราชอาณาจักร
 ราวปี ค.ศ. 1890 ชื่อหนังสือเรื่อง วอลเดน ได้ปรากฏเป็นชื่อสมาคมผู้ใช้แรงงานชื่อ Walden
 และอีกหลายปีต่อมาชื่อของธอโรก็ถูกนำไปปลูกฝังผู้ต่อต้านนาซีและที่สำคัญโดดเด่นที่สุดก็คือชีวิต
 และผลงานของธอโรได้ไปมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อกิจกรรมทางการเมืองของคานธีในการต่อสู้เพื่อ
 ความเป็นเอกราชของประเทศอินเดียจากการตกเป็นอาณานิคมของสหราชอาณาจักร ธอโรนั้น
 มีอิทธิพลต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองของเขาทั้งในประเทศอเมริกาและในประเทศอินเดีย
 อย่างใหญ่หลวง ผู้นำประเทศอินเดียนามว่า เดชาย เคยกล่าวถึงธอโรก่อนที่ประธานาธิบดีสหรัฐ
 นายจิมมี คาร์เตอร์ จะเดินทางไปเยือนอินเดียในทานองว่าธอโรนั้นอาจจะมียิ่งใหญ่กว่า
 ท่านมหาตมะคานธีเสียด้วยซ้ำไป (Wagenknecht. 1981 : 3-4)

Walden (วอลเดน) หนังสือเรื่องยิ่งใหญ่ของธอโรได้รับการอ่านอย่างแพร่หลายในฐานะวรรณกรรมที่แสดงให้เห็นถึงปรัชญาการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายเมื่อครั้งเศรษฐิกิจตกต่ำทั่วโลก ในราวปี ค.ศ. 1950 บทความเรื่อง "Civil Disobedience" (ด้านอาชญากรรม) ได้มีอิทธิพลต่อ ดร.มาติน ลูเธอร์คิงส์ ในการต่อสู้ต่อต้านกฎหมายแบ่งแยกผิวในอเมริกา และในอีกทศวรรษต่อมา ชื่อของธอโรก็กลายเป็นวีรบุรุษสำหรับพวกบุปผาชนและผู้ต่อต้านสงครามเวียดนามในขณะนั้น

สำหรับชีวิตของธอโรแล้ว ธอโรยึดมั่นอยู่ในปรัชญาชีวิตที่เรียบง่ายเขาไม่เคยละทิ้งปรัชญาชีวิตดังกล่าวแม้ว่าจะออกมาจากบึงวอลเดน มาใช้ชีวิตอยู่ในสังคมแล้วก็ตาม ธอโรยังคงใช้เวลาในช่วงเช้าให้กับการเขียนงานประพันธ์ และอุทิศเวลาบ่ายให้กับการสำรวจธรรมชาติ และที่สำคัญธอโรสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ตลอดทั้งปีด้วยเงินรายได้จากการทำงานของเขาเพียง 6 เดือนเท่านั้น อย่างไรก็ตามเชื่อว่าธอโรจะแยกตนเองออกจากสังคมโดยสิ้นเชิง ดังที่มีผู้เข้าใจผิดอยู่บ่อย ๆ ธอโรเองมีจิตสำนึกทางการเมืองและความยุติธรรมในสังคมอย่างจริงจังสำหรับธอโรแล้วการค้าทาสนั้นเพียงแต่จะสร้างความเจ็บปวดให้กับความรู้สึกที่ยึดมั่นในความยุติธรรมของเขาเท่านั้นแต่มันยังมีผลโดยตรงต่อแนวคิดทางด้านคุณธรรมส่วนบุคคลอีกด้วย อย่างไรก็ตามชีวิตส่วนใหญ่ของธอโรก็มิได้อุทิศให้กับกิจกรรมทางการเมืองแต่อย่างใด แต่ทว่าการดำเนินชีวิตของเขาจะหมดไปกับการการเป็นผู้สำรวจธรรมชาติธอโรสามารถเข้าถึงธรรมชาติด้วยอารมณ์และความรู้สึกทั้งหมดที่เขาได้อยู่ โดยแท้จริงแล้วอาจกล่าวได้ว่า ธอโรนั้นคือผู้ที่นำเอาความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติ ปัญหาที่ยากต่าง ๆ ที่มนุษย์เผชิญอยู่ในสังคมและความสามารถตามธรรมชาติของมนุษย์ทางด้านจิตวิญญาณมาผสมผสานกันอย่างกลมกลืนจัดตั้งอาหารที่สำหรับล่อเลี้ยงมนุษย์ในยามทิวาหย (White. 1964 : viii)

ธอโร เสียชีวิตด้วยวัณโรคเมื่ออายุได้ 44 ปี ในตอนเช้าของเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1862 มีผู้เล่าถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของธอโรว่า เขาไม่เคยเห็นใครที่เผชิญหน้ากับความตายด้วยอาการสงบอย่างธอโรมาก่อน ธอโรเองเคยกล่าวไว้ว่า ความตายเป็นเพียงฉากหนึ่งของชีวิต ชีวิตนั้นเป็นของขวัญที่ควรจะทะนุถนอมซึ่งในที่สุดแล้วก็จะสูญสลายไปด้วยความภาคภูมิใจ

3.2 ชีวิตและผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ เนื่องจากประวัติชีวิตและผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ ได้รับการศึกษาและวิจัยมาแล้วเป็นจำนวนมาก ทั้งในด้านงานวิจัยจากนักวิชาการ ปรินฤพานิพนธ์ของนิสิตนักศึกษา ตลอดจนบทความโดยผู้ที่สนใจในชีวิตและผลงานของท่าน และสำหรับหนังสือที่กล่าวถึงประวัติชีวิตเป็นการเฉพาะของท่านพุทธทาสภิกขุที่ถือว่ามีความสมบูรณ์และสามารถใช้อ้างอิงได้อย่างดีที่สุดในปัจจุบัน คือ หนังสือเรื่อง ชีวิตและงานของพุทธทาสภิกขุ ที่เขียนขึ้นโดยชิต ภิบาลแทน ในปี พ.ศ. 2525 และงานชุด ภาพชีวิต 80 ปีพุทธทาสภิกขุ และ เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา เขียนโดยพระประชา ปสนนธมมานปี พ.ศ. 2529 อีกทั้งงานปรินฤพานิพนธ์ เรื่อง ชีวิตและผลงานด้านวรรณกรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ ที่ทำการวิจัยโดย ชานาญ อัมสะอาด ในปี พ.ศ. 2519 ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษเกี่ยวกับชีวิตของท่านพุทธทาสภิกขุในงานวิจัยนี้คงไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงโดยละเอียด แต่จะเน้นอยู่ที่การวิวัฒนาการทางด้านงานเขียนของท่านมากกว่า

ประวัติชีวิตของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยสังเขป ท่านพุทธทาสภิกขุ มีชีวิตอยู่ในช่วง พ.ศ. 2449-2538 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศไทยกำลังเข้าสู่ยุคแห่งการพัฒนาประเทศอย่างเต็มที่ ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นชาวมุขเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ครอบครัวของท่านประกอบอาชีพทางการค้าขาย กล่าวกันว่าในช่วงวัยเด็กจนกระทั่งถึงวัยหนุ่มท่านเป็นผู้ใฝ่เรียนใฝ่รู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านมีความสนใจเกี่ยวกับหลักศาสนาพุทธศาสนา และทำการศึกษอย่างจริงจัง จนความสามารถในการสนทนาธรรมของท่านเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแม้จะอยู่ในวัยหนุ่ม การศึกษาทางโลกของท่านต้องมีอันต้องยุติลงเมื่อบิดาของท่านถึงแก่กรรม ท่านจึงต้องออกมาดูแลกิจการทางการค้าต่อ โดยมีวุฒิทางการศึกษาเพียงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 2 เมื่อท่านมีอายุครบที่จะต้องบวชตามประเพณี ท่านจึงบวชและไม่เคยคิดว่าจะครองเพศบรรพชิตจนตลอดชีวิต แต่เหตุการณ์หลายเหตุการณ์เป็นปัจจัยที่ทำให้ท่านต้องยึดเวลาอยู่ในเพศบรรพชิตต่อไป

เมื่อท่านพุทธทาสตั้งใจบวชต่อ ท่านจึงตัดสินใจเข้ามาศึกษาธรรมในกรุงเทพฯ ซึ่งท่านคิดว่าเป็นที่ที่ท่านจะสามารถตกตวงความรู้และการปฏิบัติได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แต่

ทว่าตามสภาพที่เป็นจริงหาได้เป็นอย่างที่ท่านได้คิดเอาไว้ไม่ โดยที่ทั้งระบบการศึกษาและการปฏิบัติตัวของพระภิกษุสงฆ์ในกรุงเทพฯ มีแต่ความย่อหย่อนไม่สำรวม ซึ่งท่านเองเคยกล่าวไว้ว่า

... "ก่อนไปถึงกรุงเทพฯ เราก็เคยคิดว่า พระที่กรุงเทพฯ ไม่เหมือนที่บ้านเรา พระกรุงเทพฯ จะดี เคยคิดว่า คนที่ได้เปรียญ 9 คือคนที่ เป็นพระอรหันต์ด้วยซ้ำไป เคยคิดว่ากรุงเทพฯ ดีที่สุดถูกต้องที่สุด ควรจะถือเป็นตัวอย่าง เคยนึกว่าพระอรหันต์ เต็มไปทั้งกรุงเทพฯ ...

... แต่พอไปเจอจริงๆ มันรู้ว่ามหาเปรียญมันไม่มีความหมายอะไรนัก มันก็เริ่มเบื่อ อยากสึก รู้สึกว่าเรียนที่กรุงเทพฯ มันไม่มีอะไรเป็นสาระเรียนที่กรุงเทพฯ มันอยากจะสึกอยู่บ่อย ๆ พระเฒ่าไม่ค่อยมีวินัยมันผิดกับบ้านนอก มันก็เป็นมาจนกระทั่ง เตี้ยวันนี้ เรื่องสวดคำ เรื่องผู้หญิง ... (พุทธทาสภิกขุ. 2535 : 83)

ท่านพุทธทาสกลับมายังพุมเรียงอีกครั้งหนึ่งด้วยความคิดที่จะสึกจากการครองเพศบรรพชิตเพราะรู้สึกผิดหวัง แต่อย่างไรก็ตามความคิดดังกล่าวได้รับการคัดค้านจากบรรดาญาติของท่าน ต่างมุ่งหวังให้ท่านได้บวชเรียนต่อ ด้วยเหตุดังกล่าวท่านจึงหวนกลับไปสู่กรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่งโดยมีความมุ่งหวังที่จะศึกษาพระธรรมวินัยให้สำเร็จ แต่อย่างไรก็ตามการหวนคืนกลับสู่ระบบการศึกษาและปฏิบัติในกรุงเทพฯ ครั้งนี้เสมือนเป็นการเปลี่ยนแนวความคิดของท่านโดยสิ้นเชิง ท่านปฏิเสธระบบการศึกษาในกรุงเทพฯ ตลอดจนการปฏิบัติที่หย่อนยานของพระภิกษุในกรุงเทพฯ ท่านตระหนักว่า การศึกษาพุทธศาสนานี้มิใช่เพื่อประโยชน์ทางยศฐาบรรดาศักดิ์หรือได้มาซึ่งภูมิความรู้เอาไว้รอดอ้างกันแต่ประการใด แต่การศึกษาพุทธศาสนาที่แท้จริงนี้จะต้องเป็นไปเพื่อพ้นทุกข์เป็นอิสระจากกิเลสทั้งปวง ดังนั้นท่านจึงตัดสินใจหันเหเด็ดขาดที่จะละทิ้งการศึกษาตามระบบที่เจอไปด้วยยศศักดิ์ โดยมุ่งมาศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างจริงจังที่ท่านเกิดของท่านตามแนวคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง จากข้อความในจดหมายที่ท่านเขียนถึงน้องชายของท่านที่ชื่อ นายธรรมทาส ตอนหนึ่งความว่า

... คือฉันได้เปลี่ยนความคิดจากเดิมอย่างเด็ดขาดแน่วใจลงไปแล้ว เนื่องแต่ฉันโชคดี ที่ได้พบคัมภีร์ดี ๆ พอที่ฉันจะตัดสินใจได้อย่างเด็ดขาด ฉันจะออกจากกรุงเทพฯ ซึ่งฉันคิดว่าควรอยู่เป็นการออกครั้งสุดท้าย และตั้งใจจะไปหาที่สงบปราศจากการรบกวน ทั้งภายนอกและภายในสักแห่งหนึ่ง เพื่อสอบสวนค้นคว้าวิชาธรรมที่ได้เรียนมาแล้ว จะได้เพิ่มเข้าใหม่ ... เราตกลงใจกันแน่นอนแล้วว่ากรุงเทพฯ มิใช่เป็นที่ที่จะพบความบริสุทธิ์ เราถลาเข้าเรียนปริยัติธรรมทางเจ็ดด้วยศศิกดิ์ เป็นผลดีที่เราารู้สึกว่าเป็นก้าวผิดไปก้าวหนึ่ง หากรู้ไม่ทันก็ต้องก้าวผิดไปอีกหลายก้าวและยากที่จะถอนออกได้เหมือนบางคน จากความรู้ตัวว่าก้าวผิดนั้นเองทว่าหวั่นใจว่าหาอย่างไร จึงจะก้าวถูกต้อง ... (พุทธทาสภิกขุ. 2535 : 107)

เมื่อท่านพุทธทาสกลับมายังบ้านเกิดด้วยจุดประสงค์ที่จะปฏิบัติและศึกษาธรรมดั่งที่ท่านได้ตั้งใจไว้แล้วนั้น ท่านบรรยายสถานที่ที่จะอาศัยอยู่คนเดียวในที่ที่สงบที่สุด บรรดาญาติและท่านพุทธทาสก็ได้พบสถานที่เปลี่ยวร้างแห่งหนึ่งเป็นที่ที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างยิ่ง ท่านได้เข้าไปอยู่ในสถานที่แห่งนี้ในวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2475 โดยใช้ชีวิตแบบพรหมชิตที่ตรงตามพุทธพจน์มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ และสถานที่แห่งนี้ก็คือสวนโมกข์-พลาราม อันหมายถึงสวนแห่งความหลุดพ้นที่ปรากฏว่าเป็นสถานที่ที่ผู้คนรู้จักกันดีทั่วไปในปัจจุบันในฐานะที่เป็นสถานที่ที่ให้พลังแห่งการหลุดพ้นอย่างไม่มีวันสิ้นสุดในยุคปัจจุบัน

จากวันแรกที่กำเนิดสวนโมกข์พลาราม ท่านพุทธทาสได้ทุ่มเททั้งชีวิตและจิตวิญญาณการศึกษาและปฏิบัติธรรมตามพุทธพจน์ จนกระทั่งเข้าถึงแก่นแห่งพระพุทธานุภาพและสร้างสรรคผลงานทางศาสนาที่มีคุณค่าทั้งต่อชีวิตส่วนบุคคลและสังคมจำนวนมากอย่างไม่เคยมีพระภิกษุใดเคยทำมาก่อน จนเมื่ออาจจะกล่าวได้หมดงานวิจัยนี้ แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยขอเสนอลักษณะวิวัฒนาการเกี่ยวกับผลงานของท่านไว้โดยสรุป เพื่อทำความเข้าใจในแนวความคิดของท่านที่มีลักษณะเฉพาะหลาย ๆ ประการที่แตกต่างจากพระภิกษุรูปอื่น

คุณ อังสุเมธางกูร ได้กล่าวถึงลักษณะของการสั่งสอนธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ ออกเป็นยุคได้ทั้งหมด 4 ยุคด้วยกันคือ ยุคแรกเป็นยุคเถรวาทโดยแท้ กล่าวคือเป็นยุคที่ท่านศึกษาพระไตรปิฎกอย่างจริงจังและนำมาปฏิบัติอย่างเข้มข้น อันเป็นยุคที่ฟื้นฟูหลักธรรมศา

สอนที่ดีถือเป็นของเดิมแต่ตั้งแต่ครั้งพุทธกาล กาจัดออกไปซึ่งสิ่งเจือปนของหลักคำสอนนอกพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสในวงนี้ได้แนะนำให้ศาสนิกชนเข้าหาธรรมะเดิมแท้ที่ว่าด้วยการหลุดพ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักคำสอนเกี่ยวกับนิพพานซึ่งถือกันว่าเป็นหลักธรรมชั้นสูงอยู่เหนือโลก เหมาะสำหรับพระภิกษุสงฆ์เท่านั้น บุคคลคนธรรมดาทั่วไปยากที่จะเข้าถึงได้ แต่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่านิพพานที่สอนกันมาตามจารีตดั้งเดิมไม่มีประโยชน์ และไม่ใช่ว่าจุดประสงค์ที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า หลักนิพพานที่แท้จริงคือหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเป็นผลดีต่อการดำเนินชีวิตของผู้คน นิพพานที่แท้จริงสามารถบรรลุถึงได้ในชาตินี้ไม่ต้องรอต่อเมื่อตายไปแล้ว อย่างไรก็ตามเพื่อเป็นการยืนยันต่อแนวคิดที่ท่านเสนอนี้ท่านเรียกร้องให้มีการตีความหลักธรรมเรื่องปัจจุสมุพบาทเสียใหม่ โดยท่านเน้นให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของหลักปัจจุสมุพบาทภายในชั่วพริบตา ไม่ต้องรอนับเป็นพัน ๆ ชาติดังที่เคยตีความกันมา แน่แน่นอนที่สุดที่ความคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ ย่อมจะก่อให้เกิดความขัดแย้งต่อการตีความแบบจารีตที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่ประพันธ์ขึ้นโดยท่านพระพุทธโฆษาจารย์แต่ครั้งอดีตกาล และเป็นที่น่าอนว่าฝ่ายที่ยึดอยู่ในอภิธรรมย่อมไม่เห็นด้วยกับท่านพุทธทาส และโจมตีท่านว่ารู้ศาสนาต้นเขิน ไม่รู้จริง หรือแม้กระทั่งกล่าวหาว่าท่านพุทธทาสนั้นเป็นเตียรเถรีก็มี

ยุคต่อมา เป็นยุคที่ท่านพุทธทาสเริ่มให้ความสนใจและศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติธรรมของฝ่ายมหายาน และฝ่ายเซน โดยมุ่งไปที่ความว่าง หรือ จิตว่าง หรือ สุญญตา ท่านเสนอว่าที่แล้ว ๆ มาพุทธศาสนิกชนยึดติดในพระรัตนตรัยที่เป็นไปในทางวัตถุ โดยที่ไม่สามารถมองทะลุเข้าไปไปถึงแก่นแห่งพระรัตนตรัย เมื่อเวลาที่มีความทุกข์ก็ยึดอยู่ในพระพุทธเจ้าที่เป็นตัวเป็นตนทางวัตถุ เป็นพระพุทธรูปบ้าง หรือยึดในพระธรรมที่เป็นหนังสือเป็นพระไตรปิฎกบ้าง หรือยึดในพระสงฆ์ที่มุ่งเหลืองหม่นเหลืองบ้าง ซึ่งสิ่งต่าง ๆ ที่ยึดอยู่นี้มีช่องทางพ้นทุกข์ที่แท้จริงแต่ประการใดเลย กลับจะทำให้เป็นความเชื่อที่มลาย่อไปอีกด้วยซ้ำไป ท่านพุทธทาสให้ความหมายของพระรัตนตรัยที่เป็นหลักธรรม พุทธธรรมนั้นเป็นทั้งหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นทั้งตัวปฏิบัติตามหลักธรรมและเป็นผลของการปฏิบัติเป็นต้น ดังนั้นการยึดในหลักพระรัตนตรัยต้องไม่ใช่ยึดในลักษณะของวัตถุดังที่ได้กล่าวมา และแน่นอนที่สุดที่แนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ทำให้ท่านถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ไปในที่สุด

ยุคต่อมา เป็นยุคที่ท่านพุทธทาสให้ความสนใจในคริสต์ธรรม โดยเฉพาะการตีความ

คริสต์ธรรมที่สามารถจะสร้างความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นระหว่างศาสนา ท่านกล่าวว่าทุกศาสนาต่างมีลักษณะพื้นฐานที่สามารถร่วมกันได้ ถ้าจะมีการตีความหลักธรรมคำสอนในแต่ละศาสนา โดยไม่ยึดติดแต่ในความหมายตามตัวอักษรที่มีอยู่ในคัมภีร์ของแต่ละศาสนา ท่านได้เสนอหลักการตีความภาษาคน-ภาษาธรรมขึ้น เพื่อตีความหลักธรรมในแต่ละศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านใช้หลักการตีความภาษาคน-ภาษาธรรมในการตีความคริสต์ธรรมและพุทธธรรมในคราวบรรยายธรรมเรื่องคริสต์ธรรม-พุทธธรรม ในปาฐกถาชินแคลร์ ทอมป์สันอนุสรณ์ ในหนังสือเล่มดังกล่าว ท่านตีความพระเจ้า หมายถึงธรรมใน 4 ความหมาย อันได้แก่ ตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ การปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ และผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ พระเจ้าหาใช่พระเจ้าที่เป็นวัตถุบุคคลไม่ ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวเป็นที่ยอมรับได้และยอมรับไม่ได้สำหรับคริสต์ชนบางกลุ่ม แต่อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการและนักการศาสนาหลายท่านที่เห็นด้วยกับการตีความดังกล่าว

ยุคสุดท้าย เป็นยุคที่ท่านพยายามจะนำพุทธธรรมเข้ามาประยุกต์ใช้ในสังคม โดยที่ท่านเคยกล่าววิวาทะกับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เกี่ยวกับเรื่องจิตว่างที่สามารถนำมาใช้กับการดำเนินชีวิตในสังคม ท่านคัดค้านการที่จอมพลสฤษดิ์ สั่งห้ามสอนเรื่องสันโดษ เพราะเห็นว่าเป็นหลักธรรมที่ขัดต่อการพัฒนาประเทศในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่การปกครองและการเมืองของไทยอยู่ในช่วงที่สับสน ท่านได้สร้างสรรค้งานเกี่ยวกับการเมืองการปกครองซึ่งผลงานดังกล่าวของท่านจะมีลักษณะที่แตกต่างจากแนวคิดทางการเมืองการปกครองของทางตะวันตกอย่างสิ้นเชิงทีเดียว ผลงานเกี่ยวกับการปกครองของท่านล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องและมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกกับเรื่องของศีลธรรมและศาสนา ผลงานที่สำคัญของท่านเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว อาทิ หนังสือเรื่องธรรมะกับการเมือง ธัมมิกสังคมนิยม เป็นต้น

เราอาจกล่าวได้ว่าตลอดช่วงชีวิตของท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านได้ทุ่มเทชีวิตจิตใจและมันสมองในการสร้างสรรค์งานเขียนในการอบรม สั่งสอน และประพจน์ปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างต่อมนุษย์ในการที่จะบรรลุถึงคุณค่าสูงสุดของการเกิดมาเป็นมนุษย์ เพื่อความสงบสันติทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและสังคม โดยผลงานของท่านนั้นล้วนเข้าไปเกี่ยวข้องต่อความสัมพันธ์ของมนุษย์ ธรรมชาติและสังคมอย่างลึกซึ้ง ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุได้มรณภาพด้วยอาการสงบในวันพฤหัสบดีที่ 8 กรกฎาคม 2536 ผลงานส่วนใหญ่ของท่านยังคงได้รับความสนใจและ

ศึกษากันอย่างกว้างขวางขึ้นเรื่อย ๆ

จากการศึกษาประวัติชีวิตและการวิจารณ์งานเขียนของทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและ เฮนรี เดวิด ธอโร มานี้ เราจะสังเกตเห็นได้อย่างค่อนข้างจะเด่นชัดว่า ถึงแม้ว่าท่านทั้งสองจะมีพื้นฐานหรือภูมิหลังชีวิตที่มีความแตกต่างกันทั้งทางด้านกาลเวลา สถานที่ และสถานภาพทางสังคม โดยสิ้นเชิงก็ตามแต่ทว่าท่านทั้งสองก็มีจุดร่วมกันบางประการที่เป็นลักษณะสำคัญต่อการศึกษางานเขียนของท่านได้เป็นอย่างดีซึ่งจุดร่วมกันในลักษณะ เด่นนี้สามารที่จะเสนอเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ ถือว่าเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า เป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณของยุคสมัยโดยท่านทั้งสองได้พยายามชักนำมนุษย์ให้ตระหนักถึงสาระสำคัญและแก่นแท้ของศาสนาอย่างแท้จริง โดยท่านทั้งสองได้แสดงให้ผู้คนในยุคสมัยได้ประจักษ์ทั้งในงานเขียนของท่านและการประพฤติปฏิบัติตน สถานที่อย่างบึงวอลเดน และสวนโมกข์พลารามต่างกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งการแสวงหาและค้นพบข้อความจริงหรือสัจจะของชีวิต

2. เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างก็เป็นผู้ที่ต่อต้านระบบทุนนิยมและปรัชญาชีวิตที่หลงไหลวัตถุ แต่ทว่าท่านทั้งสองต่างสนับสนุนให้มนุษย์หันมาตระหนักถึงความสำคัญของจิตวิญญาณมนุษย์

3. เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างก็ตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง ท่านให้ความสำคัญต่อธรรมชาติในฐานะที่เป็นภวสูงสุดที่มนุษย์ควรจะบรรลุถึง ดังนั้นธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องำให้ความเคารพ ไม่ใช่เป็นเพียงแค่วัตถุที่มนุษย์จะตัดดวงเอาผลประโยชน์

4. เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างเป็นนักแสวงหาและต่อสู้เพื่อค้นพบคุณค่าสูงสุดของการเป็นมนุษย์ ซึ่งแน่นอนที่สุดที่ลักษณะ เด่นดังกล่าวของท่านทั้งสองนี้ย่อมจะนำมาซึ่งความขัดแย้งกับผู้คนส่วนใหญ่ของยุคสมัยที่ยังคงจมปลักอยู่ในคุณค่าต่ำ ๆ ที่ต่างพากันยึดมั่นอย่างเต็มที่ แต่ท่านทั้งสองต่างได้ทุ่มเททั้งแรงกายแรงใจงานการแสวงหาข้อความจริงดังกล่าว และพยายามที่จะเผยแพร่สิ่งที่ท่านทั้งสองค้นพบ

จากลักษณะเด่นที่คล้ายคลึงกันระหว่างเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ
ดังกล่าวมาแล้วใน 4 ข้อข้างต้น ถือว่ามีความสำคัญและเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการศึกษาแนวคิด
ของท่านทั้งสองที่จะมีขึ้นในบทต่อไปอย่างยิ่ง

บทที่ 3

ศึกษาแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคม ที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของ เฮนรี ธอโร และพุทธทาสภิกขุ

งานวรรณกรรมหรืองานเขียนที่มีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์อย่างลึกซึ้งนั้น เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับศาสนาและปรัชญาจนยากที่จะแยกออกจากกันได้อย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้เนื่องจากเนื้อหาของปรัชญาและศาสนาล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่ถือว่าถูกต้องเที่ยงตรงที่สุดซึ่งมนุษย์ควรจะยึดถือปฏิบัติตามสัจปัญหาและศรัทธาที่มีต่อปรัชญาและศาสนานั้น ๆ ซึ่งเรื่องดังกล่าวคงหนีไม่พ้นเรื่องของหลักศีลธรรมในการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั่นเอง ดร.วิทย์ คิวะศรียานนท์ ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับเรื่องของศีลธรรมไว้อย่างน่าสนใจว่า วรรณคดีหรืองานเขียนที่มีคุณค่านั้นไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงหรือว่าจะเลยต่อบัญหาทางด้านศีลธรรมไปได้เลย ทั้งนี้เนื่องจากสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์นั้น ย่อมจะต้องเกี่ยวข้องกับปัญหาศีลธรรมเป็นเงาตามตัวไปเสมอ

(วิทย์ คิวะศรียานนท์. 2531 : 116)

เราอาจกล่าวได้ว่าเรื่องของศีลธรรม ปรัชญา ศาสนา และวรรณคดี ต่างมีส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง และแน่นอนที่สุดเมื่อพูดถึงปัญหาของชีวิตมนุษย์ก็คงหนีไม่พ้นปัญหาเกี่ยวกับศีลธรรมและ เมื่อพูดถึงปัญหาทางด้านศีลธรรมก็คงหนีไม่พ้นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความจริงสูงสุดทางด้านนามธรรมของชีวิตมนุษย์ไม่ว่าจะเป็น เรื่องสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะบรรลุถึงหรือ วิถีการดำเนินชีวิตที่มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลควรปฏิบัติ อาทิ มนุษย์มีชีวิตอยู่เพื่ออะไร จุดหมายปลายทางของชีวิตมนุษย์นั้นอยู่ที่ไหน มนุษย์ควรจะดำเนินชีวิตอย่างไร ข้อคำถามทั้งหมดที่กล่าวถึงนี้รวมถึงข้อคำถามอื่น ๆ ในทานองนี้นับว่าเป็นข้อสงสัยที่รบกวนจิตใจและความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์นับตั้งแต่วันที่มนุษย์เริ่มสามารถที่จะคิดเกี่ยวกับความหมายในชีวิตของตนเอง ข้อคำถามเหล่านี้เปรียบเสมือนแรงผลักดันให้มนุษย์เสาะแสวงหาคำตอบต่อข้อปริศนาที่เกี่ยวข้องกับความหมายของชีวิตและวิถีการดำเนินชีวิตที่มนุษย์ควรยึดถือปฏิบัติจนเกิดเป็นแนวคิด ลัทธิ ปรัชญา ศาสนาต่าง ๆ โดยมีท่านผู้รู้ที่เสมือนเป็นตัวแทนมนุษย์ชาติได้อุทิศทั้งแรงกายแรงใจและสติปัญญาเพื่อเสาะแสวงหาคำความจริงดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นเจ้าชายอิทธิดณะ

แห่งชมพูทวีปผู้ทรงค้นพบข้อความจริงเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ตายตัวของธรรมชาติ จนกระทั่งพระองค์
บรรลुเป็นพระพุทธรเจ้าศาสนาแห่งพระพุทธรศาสนาหรือเหลาจื้อแห่งลัทธิเต๋า ผู้ค้นพบกฎเกณฑ์
สูงสุดของธรรมชาติอีกทั้งขงจื้อนักปรัชญาจีนร่วมสมัยที่ได้วางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับแนวปฏิบัติที่
มนุษย์ควรยึดถือทั้งงานปัจเจกบุคคลและสังคม นอกจากนี้ยังมีโสกราตีส (Socrates)
พลาโต (Plato) อริสโตเติล (Aristotle) นักปราชญ์ผู้ได้เสนอแนวความคิดและวิธีการ
ดำเนินชีวิตต่อมวลมนุษย์ทางซีกโลกตะวันตก จนกระทั่งมาถึงยุคที่โลกได้ปรากฏผู้รู้คนสำคัญอีก
ท่านหนึ่ง คือ พระเยซูคริสต์บุตรช่างไม้ชาวนาซาเร็ธ (Nazareth) ผู้ที่ได้รับการยอมรับว่า
เป็นศาสดาแห่งคริสต์ศาสนา แนวความคิดหรือสิ่งที่ท่านผู้รู้เหล่านี้บรรลุดังและได้ถ่ายทอดมา
สู่มนุษย์โดยทั่ว ไปนั้นต่างมีอิทธิพลต่อโลกนับแต่ครั้งอดีตมาจนถึงปัจจุบัน

เราจะเห็นได้ว่าความพยายามในการแสวงหาคำตอบที่เกี่ยวกับความจริงของชีวิต
หรือการดำเนินชีวิตที่ถือว่าเป็นสิ่งที่ควรยึดถือปฏิบัติ ต่างก็เป็นความพยายามที่จะทำให้มนุษย์ได้
รอดพ้นจากความเขลาความไม่รู้ในชีวิตของตนเองทั้งสิ้น ความไม่รู้หรืออวิชชานี้เป็นอุปสรรค
สำคัญต่อการดำเนินชีวิตในความเป็นมนุษย์ การค้นพบความจริงที่เกี่ยวกับวิถีแห่งการดำเนิน
ชีวิตของมนุษย์จากนักปราชญ์เอกของโลกจึงเป็นดังการเปิดเผยความจริงที่เกี่ยวกับมนุษย์
โดยมนุษย์สามารถนำเอาข้อความจริงนี้ไปประพฤติปฏิบัติจนสามารถเผชิญหน้ากับปัญหาต่าง ๆ
ทั้งที่เป็นปัญหาทางด้านรูปธรรมและนามธรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ
และสามารถที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้องตามสภาพความเป็นจริงให้มากที่สุด
เท่าที่จะทำได้ อย่างไรก็ตามเราสามารถกล่าวได้ว่า นักประพันธ์นับว่าเป็นผู้ที่สามารถจะ
ซึมซับแนวความคิดเหล่านี้ได้อย่างลึกซึ้ง และสามารถที่จะถ่ายทอดแนวความคิดต่าง ๆ เหล่า
นี้ออกมาด้วยลีลาและรูปแบบภาษาที่เต็มไปด้วยจินตนาการและความสละสลวย งานวรรณกรรม
หรืองานเขียนที่ยิ่งใหญ่และเต็มไปด้วยคุณค่าต่างล้วนแสดงให้เห็นถึงแนวความคิดเหล่านี้ไว้
โดยตลอดตามากก็น้อย ไม่ว่าจะทางตรงก็โดยทางอ้อม

เมื่อหันมาพิจารณาคำตอบต่อข้อสงสัยที่เกี่ยวกับมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่
เกี่ยวกับความจริงในขั้นพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ ดร.วิทย์ วิศทเวทย์ ได้อธิบายไว้อย่างละเอียด
ซึ่งเราสามารถสรุปแนวความคิดหลักเกี่ยวกับความจริงพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ได้สามแนวความคิด
ด้วยกันคือ แนวความคิดแรกเป็นแนวความคิดที่อธิบายว่าความเป็นจริงขั้นพื้นฐานของชีวิตมนุษย์

นั่นคือ จิต (Mind) หรือ วิญญาณ (Soul) มนุษย์นั้นหาได้มีแต่เฉพาะร่างกายที่ประกอบไปด้วยสสารหรือวัตถุแต่เพียงประการเดียวไม่ นอกเหนือจากร่างกายที่มีสภาพเป็นสสารหรือวัตถุอันมีการสูญสลายไปตามกาลเวลานั้น มนุษย์ยังมีความรู้สึกนึกคิด มีจินตนาการ มีเจตคติ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความขัดแย้งภายในตนเอง มีคุณธรรม มีอุดมการณ์ มีเจตจำนงเสรีที่จะกระทำหรือไม่กระทำตามความพอใจของตัวมนุษย์เองอีกด้วย เราเรียกแนวความคิดแบบนี้ว่าจิตนิยม (Idealism)

ส่วนแนวความคิดแบบที่สองซึ่งแตกต่างจากแนวความคิดในแบบแรกอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ แนวความคิดในแบบที่สองนี้ เชื่อว่าเป็นจริงขั้นพื้นฐานของมนุษย์คือสสารหรือวัตถุเท่านั้น โดยเชื่อว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในตัวมนุษย์ทุกอย่างนั้น ไม่ว่าจะเป็นระบบการไหลเวียนของโลหิต ระบบการย่อยอาหาร ระบบการหายใจ หรือ แม้กระทั่งรวมไปถึงการใช้สติปัญญา ความรู้สึกนึกคิด จินตนาการ ความคิดความอ่านและอารมณ์ความรู้สึกใด ๆ ก็ตามล้วนแต่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอันมีผลสืบเนื่องมาจากปฏิกิริยาทางเคมีและฟิสิกส์ของวัตถุหรือสสารที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกายมนุษย์เท่านั้น การมีอยู่ของจิตหรือวิญญาณที่กล่าวไว้ในแนวความคิดแรกจึงเป็นเรื่องที่ไร้สาระและเป็นไปไม่ได้ โดยที่แนวความคิดนี้มีชื่อเรียกโดยทั่วไปว่าแนวความคิดแบบสสารนิยมหรือวัตถุนิยม (Materialism)

สำหรับแนวความคิดสุดท้ายเป็นแนวความคิดที่มีชื่อเรียกว่า แนวความคิดแบบธรรมชาตินิยม (Naturalism) โดยที่แนวความคิดที่กำลังกล่าวถึงนี้มีหลักความเชื่อที่คล้ายคลึงและแตกต่างจากแนวความคิดที่กล่าวมาแล้วในตอนต้น ดร.วิทย์ วิศทเวทย์ ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับความเป็นจริงพื้นฐานของชีวิตตามแนวคิดธรรมชาตินิยมไว้ว่า

... ในแง่หนึ่งมนุษย์มิใช่อะไรอื่นนอกจากสารเคมีที่รวมกันเข้าเป็นตัวเขา แต่ในอีกแง่หนึ่ง เขาก็หลุดพ้นจากสารเคมีเหล่านั้น เหมือนกับน้ำที่หลุดพ้นจากออกซิเจน และไฮโดรเจนทั้ง ๆ ที่ในแง่หนึ่งโมเลกุลของน้ำจะมีไม่ได้ถ้าไม่มีไฮโดรเจน และออกซิเจน แต่น้ำก็มีชีวิตที่รวมของธาตุทั้งสองนี้เท่านั้น น้ำมีโลกของมันเองมีคุณสมบัติที่เป็นตัวของมันเองและมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ... (วิทย์ วิศทเวทย์. 2536 : 77)

เราจะเห็นได้ว่าแนวความคิดทั้งสามที่กล่าวมานั้นนับว่าเป็นความพยายามที่จะให้คำตอบเกี่ยวกับความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ในลักษณะที่กว้าง ๆ โดยที่ "มนุษย์" แต่ละความคิดจะเป็นไปตามเหตุตามผลของแต่ละแนวความคิด. ได้อธิบายให้การสนับสนุนไว้ ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่าคำตอบต่าง ๆ เหล่านี้หาใช่คำตอบที่สมบูรณ์ที่สุดไม่ ทั้งนี้ เนื่องจากการที่จะศึกษาหรือค้นคว้าหาคำตอบเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์ให้ใกล้เคียงความเป็นจริงที่สุดนั้น ไม่อาจเกิดจากการศึกษาเฉพาะตัวมนุษย์เพียงด้านเดียวหรือมิติเดียวเท่านั้น เนื่องจากมนุษย์มิได้ดำรงชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวเป็นเอกเทศโดยมิได้เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งอื่นเลยก็หาไม่ ในความเป็นจริงแล้วมนุษย์จำเป็นต้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบข้างมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม ไม่ว่าจะ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับตนเอง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับธรรมชาติที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้นับว่ามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการกำหนดขอบเขตพฤติกรรมและแนวทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตลอดมา ด้วยเหตุนี้เองในการดำเนินชีวิตของมนุษย์จะเป็นไปอย่างมีความสุขสงบสันติหรือไม่นั้น จำเป็นจะต้องคำนึงถึงสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาด้วยโดยที่องค์ประกอบทั้งสามส่วนนั้นไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ ชุมชนหรือสังคม ตลอดจนธรรมชาติแวดล้อม จะต้องมีความสัมพันธ์กันมีความประสานกลมกลืนสอดคล้องกัน

สำหรับงานเขียนของท่านพุทธทาสภิกขุและเฮนรี เดวิด ธอโร ซึ่งถือว่าเป็นทั้งนักประพันธ์ นักการศาสนา และนักปรัชญา ต่างก็ได้นำเสนอเรื่องราวต่าง ๆ ตามที่กล่าวถึงนี้ อย่างเด่นชัด โดยในงานเขียนของท่านทั้งสองนั้นต่างได้พยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงแนวทางการดำเนินชีวิตตามแนวคิดที่ท่านทั้งสองเชื่อถือ เรื่องราวดังกล่าวนี้ได้รับการถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาที่ต่างก็มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานเขียนของท่านทั้งสองได้ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับตนเอง ตลอดจนสังคมและธรรมชาติแวดล้อมอย่างเห็นได้เด่นชัด และเพื่อที่จะให้ทราบลงไปนรายละเอียดยิ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ดังกล่าวผู้วิจัยจึงได้แยกประเด็นที่จะศึกษาดังหัวข้อต่อไปนี้ คือ

1. มนุษย์

1.1 คุณค่าของความเป็นมนุษย์

1.2 บทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อตนเอง

2. ธรรมชาติ

2.1 คุณค่าของธรรมชาติ

2.2 บทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ

3. สังคม

3.1 คุณค่าของสังคม

3.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม

อย่างไรก็ตามก่อนที่จะศึกษาลงไปในรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยควรตั้งข้อสังเกตไว้ 2 ประการด้วยกัน คือ

ประการแรก ถึงแม้ว่าผู้วิจัยจะได้แยกประเด็นออกเป็นข้อ ๆ ดังข้างต้นนั้นก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วมิได้หมายความว่าประเด็นดังกล่าวทั้งหมดจะมีเนื้อหาที่เป็นเอกเทศมิได้ เข้าไปเกี่ยวข้องกับประเด็นอื่น ๆ เลยก็หาไม่ การที่ได้แบ่งแยกออกเป็นประเด็นก็เพื่อที่จะพยายามสืบค้นหาลักษณะ เฉพาะตัวในแต่ละประเด็นว่ามีลักษณะที่เด่นอย่างไร อันเป็นการแยกลักษณะไว้เป็นการชั่วคราวก่อนเท่านั้น

ประการที่สอง ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาแนวความคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นสิ่งที่น่าสนใจจะพึงกระทำเป็นประเด็นแรก โดยมีเหตุผลที่ชี้แจง ดังนี้คือ

1. ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นพระภิกษุชาวไทยฝ่ายเถรวาทซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง เป็นบุคคลร่วมสมัยที่ได้รับความเคารพนับถือ เชื่อมันศรัทธาจากบุคคลในวงการต่าง ๆ ทั้งในและนอกประเทศ

2. แนวความคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นแนวความคิดของพุทธศาสนิกายเถรวาท ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งที่ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่นับถือ เป็นอย่างดี ถึงแม้การตีความคำสั่งสอนของพุทธศาสนาตามแนวทางของท่านพุทธทาสภิกขุจะแตกต่างจากการตีความที่สืบทอดกันมา เป็นประเพณีที่มีมาช้านาน แต่ก็ต้องยอมรับว่าประชาชนคนไทยส่วนใหญ่นั้น แม้จะไม่เล็งซึ่งงานหลักธรรมคำสั่งสอนเท่าใดนักแต่ก็นับว่าหลายคนได้คุ้นเคยคำสั่งสอนของท่านมาบ้างไม่มากก็น้อย

3. เป็นเหตุผลที่สืบเนื่องมาจากเหตุผลข้อที่หนึ่งและข้อที่สอง กล่าวคือการทำความเข้าใจหรือการศึกษาในสิ่งที่ตนเองได้คุ้นเคยอยู่ก่อนแล้วย่อมจะทำให้เกิดความเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการทำความเข้าใจหรือรู้จักตนเองก่อนแล้วจึงศึกษาเรื่องที่ไกลตัวต่อไป

แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของ ท่านพุทธทาสภิกขุ

1. มนุษย์

1.1 คุณค่าของความเป็นมนุษย์ "มนุษย์" ตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ มีความหมายไม่แตกต่างจากแนวคิดทางพุทธศาสนา ซึ่งถือว่ามีควมลึกซึ้งยากต่อการทำความเข้าใจสำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคย แต่ก็ถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งต่อการศึกษาและปฏิบัติตนตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา จากการศึกษาความหมายของ "มนุษย์" ในบทที่สอง เราสามารถสรุปความหมายของมนุษย์หรือธรรมชาติของมนุษย์ได้ว่า มนุษย์ตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนามีส่วนประกอบ 5 ส่วนด้วยกัน เรียกว่า เบญจขันธ์ ประกอบด้วย รูปร่าง เวทนาหรือความรู้สึกสุขทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ สัญญาหรือความกำหนดได้หมายรู้ สังขารหรือการปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ วิญญาณหรือการรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 โดยที่ส่วนประกอบทั้ง 5 เราสามารถรวมเรียกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เป็นรูปร่างประการหนึ่ง และส่วนที่เป็นจิตซึ่งหมายถึงส่วนที่เหลืออีก 4 ส่วนที่กล่าวถึงไว้แล้วอีกประการหนึ่ง อย่างไรก็ตามส่วนประกอบทั้ง 5 นั้นหาได้เกิดขึ้นจากการดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือเกิดจากการเอาส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างสำเร็จรูปมาประกอบกันขึ้น แต่ทว่าส่วนประกอบแต่ละส่วนที่มารวมกันจนเป็นมนุษย์ผู้ประกอบด้วยรูปและจิตนี้ทางพุทธศาสนาถือว่าเกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นตามหลักอิทัปปัจจยตาซึ่งหมายถึงเมื่อสิ่ง ๆ นี้เกิดขึ้นสิ่ง ๆ นี้จึงเกิดตามมา หรือเมื่อสิ่ง ๆ นี้ดับลงสิ่งนี้จึงดับลงไปด้วย ดังนั้นทางพุทธศาสนาจึงไม่เชื่อในหลักบ्रหมเหตุที่เป็นบ่อเกิดแห่งสรรพสิ่งหรือเป็นที่รู้จักในลักษณะของพระเจ้าดังคริสตศาสนา แต่จะเชื่อว่าสรรพสิ่งแม้แต่ตัวมนุษย์นั้นหาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้เกิดขึ้นแล้วดับไป มีแล้ว

หายไป ตามหลักแห่งเหตุปัจจัย โดยมีสามัญลักษณะสามประการ คือ มีความไม่แน่นอนเปลี่ยนแปลงเรื่อยไป ความเป็นเหตุขุ่นหนได้ยาก และมีความเป็นอนัตตา คือ หาตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าธรรมชาติของมนุษย์จะเป็นดังที่กล่าวมา แต่มนุษย์โดยส่วนใหญ่มักหาได้ตระหนักรู้ถึงความเป็นจริงนี้ไม่ ทั้งนี้เนื่องจากมีความไม่รู้หรือรู้ผิดที่เรียกว่าอวิชชา เข้าครอบงำมนุษย์อยู่ จึงทำให้มนุษย์ยึดติดกับสิ่งที่ไม่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เมื่อมนุษย์ยึดติดอยู่กับสิ่งที่ไม่สามารถยึดติดได้ จึงก่อให้เกิดปัญหาทั้งด้านปัจเจกบุคคลและสังคมขึ้น ท่านพุทธทาสเรียกการยึดติดที่ก่อให้เกิดปัญหานี้ว่า การยึดมั่นในตัวตนของกู การที่มนุษย์จะแก้ปัญหาวินิจฉัยได้ นั่นก็คือการขจัดการยึดมั่นในตัวตนของกูนี้ออกไป โดยหัวใจของหลักคำสอนทางพุทธศาสนาแก้คือการขจัดการยึดมั่นในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนนั่นเอง

จากเนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความหมายของมนุษย์หรือธรรมชาติของมนุษย์ตามทัศนะของพุทธศาสนาซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานทางความคิดที่สำคัญที่ผู้ศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนาจำเป็นต้องทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้ง ทั้งนี้เนื่องจากความคิดดังกล่าวมีส่วนสัมพันธ์กับเรื่องอื่น ๆ ทางพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์หรือจุดหมายของชีวิตที่ควรจะเป็น ตลอดจนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อตนเองในแง่ของปัจเจกบุคคลและสังคมตลอดรวมถึงสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ โดยเฉพาะธรรมชาติ ซึ่งเมื่อเห็นภาพของมนุษย์อย่างแจ่มชัดตามทัศนะของพุทธศาสนาแล้ว ย่อมจะทำให้การศึกษาเรื่องอื่น ๆ ดังที่กล่าวมาเป็นไปอย่างง่ายขึ้น

เมื่อเรามองเห็นภาพของมนุษย์ตามทัศนะของพุทธศาสนาได้อย่างแจ่มชัดแล้ว ประเด็นต่อไปที่จะต้องทำความเข้าใจก็คือมนุษย์ตามทัศนะทางพุทธศาสนาหรือตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นควรจะเป็นอย่างไร กล่าวให้เข้าใจง่ายขึ้นก็คือ คุณค่าของมนุษย์ตามทัศนะทั้งของพุทธศาสนาและของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นเช่นไร อย่างไรก็ตามการจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่กล่าวถึงนี้คงจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าตามทัศนะของทั้งพุทธศาสนาและของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นเบื้องต้นก่อน

ตามทัศนะทางพุทธศาสนา คำว่า "คุณค่า" นั้นมีความหมายที่กว้างขวางและลุ่มลึกมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ทั้งนี้เนื่องจากการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ย่อมไม่สามารถที่หลีกเลี่ยงการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวมนุษย์ไปได้ การเข้าไป

เกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวถึงนี้เป็นในลักษณะของการเข้าไปเอาประโยชน์จากสิ่งนั้น ๆ และการเข้าไปเกี่ยวข้องกับลักษณะนี้เองจึงเกิดการให้ค่าหรือตีราคาต่อสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้อง ทางพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของคำว่าคุณค่าหรือการตีราคากับสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้อง โดยแบ่งลักษณะของคุณค่าเอาไว้เป็น 2 ลักษณะ ดังนี้ คือ

ลักษณะแรก คุณค่าหรือการตีราคาที่เกิดขึ้นตามความยึดอยากของตัวมนุษย์เอง เป็นหลักหรือกล่าวตามหลักพุทธศาสนาก็คือคุณค่าที่เกิดจากกิเลสและตัณหาที่มีอยู่ในตัวมนุษย์

ลักษณะที่สอง คุณค่าหรือการตีราคาสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามสติปัญญาที่เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็นจริง ๆ โดยไม่มีความยึดอยากหรือกิเลสเข้าเจือปนแต่อย่างใด กล่าวคือไม่ติดอยู่เพียงแค่เปลือกนอกของสรรพสิ่งแต่จะมองทะลุเข้าไปถึงแก่นของสิ่งนั้น ๆ

(พระราชวรมณี. 2525 : 55-56)

จากลักษณะของคุณค่าทั้งสองลักษณะที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นสามารถที่แยกให้เห็นอย่างชัดเจนตามทัศนะของทางพุทธศาสนา ก็คือ

1. คุณค่าเทียม
2. คุณค่าแท้

สำหรับเรื่องดังกล่าวนี้พระราชวรมณีได้ให้คำอธิบายไว้อย่างแจ่มชัด ซึ่งสามารถที่จะสรุปใจความสำคัญได้ดังต่อไปนี้ คือ

คุณค่าเทียม หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์พอกเสริมเข้าไปเกินขอบเขตที่ควรจะเป็นจริง ๆ ของสิ่งนั้น ๆ ทั้งนี้เพื่อการปรนเปรอ เสพเสวยความสุข หรือเพื่อเสริมราคาขยายความมั่นคงยิ่งใหญ่ของตัวคนที่ยึดถือไว้ คุณค่านี้อาศัยตัณหาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคาเป็นเครื่องแสดงฐานะความเป็นอยู่ว่ามีความโก้หรู เช่นรถยนต์เป็นเครื่องวัดฐานะ แสดงความโก้ความมั่งมี มุ่งเอาความสวยงามความเด่นเป็นต้น

คุณค่าแท้ หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตมนุษย์โดยตรง หรือที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตนเพื่อความดีงาม ความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น คุณค่านี้อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าที่สนองปัญญาก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงอยู่ได้ มีสุขภาพดีเป็นอยู่อย่างผาสุกมีกำลัง ก็อภิลักลั่นแก่การบำเพ็ญกิจ

หน้าที่ (พระราชวรมณี. 2525 : 55-56)

เมื่อห้มาศึกษาความหมาย "คุณค่า" ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ก็จะพบว่า ท่านพุทธทาสภิกขุเองก็ให้ความหมายที่ลุ่มลึกไม่น้อยไปกว่าความหมายที่ได้กล่าวมาแล้ว สำหรับความหมายของคุณค่า ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง ธัมมิกสังคมนิยาม นั้น บางครั้งท่านจะเรียกว่า "ค่า" ค่าเดียวเฉย ๆ เพราะท่านเห็นว่า ค่าว่า "คุณค่า" "ค่า" หรือ "ราคา" ทั้งสามคำนี้มีความหมายที่สอดคล้องสัมพันธ์กันสามารที่จะใช้แทนกันหรือร่วมกันได้ (พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 138-139)

ในหนังสือเรื่อง ธัมมิกสังคมนิยาม ท่านพุทธทาสภิกขุได้แบ่งประเภทของคุณค่าออกเป็น 2 ประเภทด้วยกัน กล่าวคือ ประเภทแรก ท่านเรียกว่าเป็นประเภทที่มนุษย์บัญญัติขึ้นหรือสิ่งที่มนุษย์ต้องการ ประเภทนี้จะเน้นไปที่ความต้องการทางวัตถุเพื่อตอบสนองความอยากไม่ว่าจะเป็นความอยากได้ อยากเอา อยากมีหรืออยากเป็น ส่วนอีกประเภทหนึ่งเป็นประเภทที่ธรรมชาติบัญญัติขึ้นหรือเป็นสิ่งที่ธรรมชาติแท้ ๆ ต้องการซึ่งความหมายของประเภทที่สองนี้มีความลึกซึ้งกว่าประเภทแรกมากมายหลายเท่าทีเดียว

จากคุณค่าทั้งสองประเภทนี้ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายขยายความทำให้เกิดภาพที่แจ่มชัดต่อไปอีกในหนังสือเล่มดังกล่าว โดยสามารถที่จะแจกแจงคุณค่าทั้งสองที่กล่าวถึงนี้ออกไปอีกเป็น 4 ประเภทด้วยกันซึ่งสามารถที่จะสรุปเนื้อหาสาระได้ดังนี้

ประการแรก เป็นคุณค่าที่กำหนดขึ้นตามความอยากทางวัตถุโดยเฉพาะ เป็นการตอบสนองกิเลสตัณหาของมนุษย์อย่างเด่นชัด เป็นการให้คุณค่าที่ไม่คำนึงถึงจิตใจ คุณค่าประเภทนี้ไม่แน่นอนตายตัว ขึ้นลงหรือมีมากน้อยตามความต้องการหรือความยียออยากอันเนื่องมาจากความลุ่มหลงของมนุษย์เองเป็นหลัก ท่านพุทธทาสได้อธิบายเสริมว่า

... คือ เอาปากหรือเอาท้อง หรือเอาเนื้อเอาหนังความเอร็ดอร่อยเป็นเกณฑ์ ซึ่งเป็นเรื่องวัตถุอย่างเดียวไม่มองเห็นคุณค่าทางนามธรรมทางจิตใจ ค่าทางวัตถุนี้เองเอาแต่เรื่องทางวัตถุอย่างเดียว แล้วก็เอาความต้องการนั้นแหละเป็นหลักถ้าเกิดมีความต้องการมากพร้อม ๆ กันมันก็แพง เมื่อไม่มีใครต้องการมันก็ถูกหรือน้อยไปนี้ เรียกว่าว่า หลับหูหลับตา ยึดถือกันแต่ทางวัตถุทางเนื้อหนัง แล้วมันก็ไม่ตรงกัน

คนนี้ต้องการอีกคนหนึ่งไม่ต้องการ ของที่แพงสำหรับคนนี้ไม่แพงสำหรับคนโน้น ...

(พุทธทาสภิกขุ . 2529 : 138-139)

ประเภทที่สอง คุณค่าที่กำหนดขึ้นตามความเชื่อ ตามความมกมาย ซึ่งเป็นคุณค่าที่เกิดขึ้นมาจากไสยศาสตร์ เช่นวัตถุลึกลับของบางสิ่งเมื่อถูกความมกมายทางไสยศาสตร์เข้าครอบงำไว้ก็เกิดค่าทางวัตถุขึ้นมาอย่างมหาศาล อาทิ เครื่องรางของขลัง เป็นต้น

ประเภทที่สาม คุณค่าที่ถูกกำหนดขึ้นทางด้านเศรษฐศาสตร์ คุณค่าทางด้านเศรษฐศาสตร์นี้จะมีมากน้อยขึ้นอยู่กับความต้องการกับสิ่งที่สนองความต้องการ ถ้าความต้องการมีมากแต่สิ่งที่ต้องการมีน้อยราคาหรือคุณค่าของสิ่งนั้น ๆ ก็เพิ่มสูงขึ้น แต่ถ้าความต้องการมีน้อยแต่สิ่งที่ต้องการมีมาก ค่าหรือราคาของสิ่งนั้นก็ลดลง

ประเภทที่สี่ ค่าหรือคุณค่าที่เกิดจากความต้องการของธรรมชาติซึ่งเป็นกฎตายตัวที่มนุษย์ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงได้ เป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องกระทำเพื่อที่จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่เดือดร้อนหรือทนทุกข์จนไม่อาจทนอยู่ได้ เช่น มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย โดยที่สิ่งเหล่านี้มนุษย์จะขาดเสียมิได้

นอกจากท่านพุทธทาสภิกขุจะได้อธิบายความหมายของคุณค่าโดยแยกประเภทให้เห็นอย่างเด่นชัดแล้วก็ตาม ท่านยังได้ย้ำถึงความหมายของคุณค่าไว้อีก 2 ประเด็นด้วยกันเสมือนเป็นการสรุปรวมยอดใจความสำคัญของคำว่าคุณค่าไว้ ดังนี้คือ คุณค่าที่กำหนดขึ้นโดยมิจฉาภิภูริหรือความหลงผิดประการหนึ่ง และคุณค่าที่กำหนดขึ้นจากสัมมาภิภูริหรือความเห็นชอบอีกประการหนึ่ง โดยท่านได้ให้คำอธิบายไว้ในหนังสือ ธัมมิกสังคณนิยม ว่า

... พวกมิจฉาภิภูริบัญญัติว่าสิ่งนี้มีค่าเท่าไร ที่นี้พวกสัมมาภิภูริก็จะบัญญัติสิ่งเดียวกันนี้ว่ามีค่าเป็นอย่างไรเสมอไป สิ่งที่พวกมิจฉาภิภูริบัญญัติว่ามีค่ามาก พวกที่เป็นสัมมาภิภูริจะบัญญัติว่าไม่มีค่าเลยก็ได้ ขอให้มองดูให้ดี ๆ เพราะว่าพวกมิจฉาภิภูริเห็นเอาเนื้อเอาหนังเป็นหลัก เอาปากเอาท้องเป็นหลัก เอาวัตถุมาเป็นหลัก พวกสัมมาภิภูรินั้น เขาก็เอาเรื่องจิต เรื่องวิญญาณ เรื่องคุณสมบัติอันแท้จริงมาเป็นหลัก ...

(พุทธทาสภิกขุ . 2529 : 144)

เมื่อมาถึงจุดนี้เราสามารถสรุปเกี่ยวกับความหมายของคุณค่าที่ปรากฏอยู่ในทัศนะทางพุทธศาสนาและทางทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุได้ว่า คุณค่านั้นเกิดจากการให้ค่าหรือตีราคากับสิ่งที่มนุษย์เราเข้าไปเกี่ยวข้องเพื่อเอาประโยชน์จากสิ่งนั้น ๆ โดยทั่วไปแล้วคุณค่าจะมีอยู่ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ คุณค่าแท้และคุณค่าเทียม โดยที่คุณค่าแท้จำเป็นต้องอาศัยความมีสติปัญญาในการให้ค่าหรือตีราคากับสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เป็นการให้คุณค่าตามที่เป็นจริงไม่บิดเบือนหรือพอกเสริมจากที่เป็นจริง ส่วนคุณค่าเทียมนั้นเป็นการให้คุณค่าตามอำนาจของกิเลส หรือตามความหลงผิด มีความไม่จริงมีความเปลี่ยนแปลงอยู่โดยตลอด

ตามทัศนะของพุทธศาสนาที่ดีและตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุที่ดี ต่างก็ให้ความสำคัญกับคุณค่าแท้มากกว่าคุณค่าเทียม โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านพุทธทาสภิกขุนี้พยายามที่จะเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของคุณค่าแท้ซึ่งกำลังถูกมองข้ามไปในหมู่มนุษย์ที่กำลังยึดติดอยู่ในคุณค่าเทียมเท็จจนสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์ทั้งในแง่ปัจเจกบุคคลและสังคมประสบกับปัญหาที่ยู่ยากซับซ้อน ยากต่อการแก้ไขเยียวยา ท่านเองได้กล่าวไว้ในงานเขียนมากมายของท่านเกี่ยวกับมนุษย์ที่มีคุณค่าที่แท้จริงนั้นก็คือมนุษย์ที่ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีชีวิตดำเนินชีวิตอยู่ด้วยดีตามหรือวิชา ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวก็หาได้แตกต่างไปจากหลักคำสอนของพุทธศาสนาแต่อย่างใด แต่ดูเหมือนว่าท่านจะเป็นพระภิกษุรูปแรกที่ได้กล่าววิพากษ์วิจารณ์การดำเนินชีวิตที่เต็มไปด้วยคุณค่าเทียมเท็จของผู้คนร่วมสมัยของท่านอย่างรุนแรงและตรงไปตรงมาอย่างยิ่ง ซึ่งจากจุดนี้เองที่ทำให้คำสอนของท่านเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าของความ เป็นมนุษย์มีลักษณะ เด่นที่แตกต่างไปจากคำสั่งสอนของพระภิกษุรูปอื่น ๆ ในยุคสมัยของท่าน

อย่างไรก็ตามการจะหาความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าของความ เป็นมนุษย์ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุให้ได้อย่างแจ่มชัดนั้น จำเป็นที่จะต้องมองเห็นภาพการดำเนินชีวิตของมนุษย์ร่วมสมัยของท่านประกอบไปด้วย เพราะตัวอย่างที่ท่านนำเสนอขึ้นเป็นตัวอย่างจริงที่เกิดขึ้นในยุคสมัยของท่านจริง ๆ โดยท่านจะเรียกสังคมที่เป็นอยู่ในยุคสมัยของท่านว่าเป็นสังคมวัตถุนิยมซึ่งในความหมายของท่านนั้นก็คือสังคมที่นิยมวัตถุหลงใหลในวัตถุจนหลงลืมจิตใจและจิตวิญญาณ เป็นสังคมที่พากันให้คุณค่าและวัดค่าของความเป็นมนุษย์อยู่ที่ปริมาณทางวัตถุไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินเงินทอง หรือเกียรติยศชื่อเสียงที่มนุษย์สามารถเสาะแสวงมาครอบครองได้ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้มนุษย์จึงพากันเสาะแสวงหาแต่วัตถุให้ได้มาซึ่งวัตถุโดยไม่คำนึงถึง

วิธีการที่จะได้มา ต่างคนก็ต่างแสวงหาเกิดการแข่งขันกัน เมื่อขัดผลประโยชน์กันก็หาวิธีทำลายล้างกัน มองเห็นวัตถุนั้นนำมาซึ่งความสนุกสะดวกสบายเป็นความจริงสูงสุดที่มนุษย์ควรแสวงหา เรื่องของจิตวิญญาณได้รับการมองว่าเป็นเรื่องไร้สาระล้ำสมัยและถ่วงความเจริญ ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ตามสังคมวัตถุนิยมและสังคมทุณนิยมว่าเป็นสังคมแห่งการกิน กาม เกียรติ ดังที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง เกิดมาทำไม ของท่านว่า "บุคคลส่วนใหญ่มักเกิดมาเพื่อกิน เกิดมาเพื่อกาม เกิดมาเพื่อเกียรติ ดังนั้นคุณค่าของความเป็นมนุษย์จึงอยู่ที่สิ่งทั้งสามนี้เป็นส่วนใหญ่" (พุทธทาสภิกขุ. 2532 : 4-5)

จากคำกล่าวของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ในปัจจุบันหรือในยุคสมัยของท่านนั้นต่างตีค่าความเป็นมนุษย์อยู่ที่ความสามารถที่จะสนองความต้องการแต่ใน เรื่องกิน กาม เกียรติ มนุษย์ส่วนใหญ่มักในสังคมกิน กาม เกียรติ จึงได้ใช้เวลาเกือบทั้งชีวิตของตนเองให้กับการตรากตรำทำงานเพื่อแสวงหาแต่สิ่งเหล่านี้เท่านั้นเอง โดยไม่มีโอกาสที่จะรู้เลยว่าคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์นั้นเป็นเช่นไรจนกระทั่งตายไปก็มี ท่านพุทธทาสภิกขุเองพยายามชี้ให้เห็นว่า เรื่องการทำงานอย่างตรากตรำเพื่อแสวงหาแต่เรื่องกิน กาม เกียรติ เป็นสิ่งที่ไร้สาระ การทำงานแต่เพียงเพื่อสิ่งเหล่านี้เป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นถือว่าเป็นบาปชนิดหนึ่งที่ต้องหลีกเลี่ยง ท่านเสนอว่าการทำงานนั้นควรจะเป็นการทำงานหาเลี้ยงชีพเพียงเพื่อให้พออยู่พอกินเท่านั้นก็เพียงพอแล้ว การประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัวจึงไม่ใช่ เรื่องที่ใหญ่ที่สุดในชีวิต เพราะมนุษย์ยังมีคุณค่าที่แท้จริงที่รอให้มนุษย์ได้ศึกษา และปฏิบัติอยู่ เกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายไว้ในหนังสือเกิดมาทำไม ของท่านว่า

... จำเป็นที่จะต้องประกอบอาชีพเพื่อให้ได้วัตถุมาเลี้ยงชีพ แต่แล้วก็ดูเหมือนว่าไม่ได้คิดว่ามีสิ่งอื่นที่สำคัญหรือจำเป็นกว่าเรื่องหาหากิน จึงถือว่าเรื่องหาหากินเป็นเรื่องที่ใหญ่ที่สุดในชีวิตของตน จนกลายเป็นว่าเกิดมาเพื่อหาหากิน หาไร หาหา ค้าขาย หรืออะไรก็แล้วแต่ถนัด ทำอย่างนั้นเรื่อยจนเข้าโรงไปเลยทีเดียว ก็ยังไม่มีจุดที่ถือว่าเพียงพอ ... (พุทธทาสภิกขุ. 2532 : 4-5)

นอกจากนั้นท่านยังแนะนำให้เห็นถึงลักษณะงานหรือการทำงานที่ควรจะเป็นเอาไว้ในหนังสือเล่มดังกล่าวว่า

... เราพยายามหาकिनนี้สำหรับจะได้เลี้ยงชีวิต เพื่อมีชีวิตอยู่แล้วจะได้ทำสิ่งอื่นที่ดีกว่านี้ หรือว่าการพยายามหาकिनนี้สำหรับจะได้สะสมทรัพย์ไม่มีขอบเขต เท่าที่เห็นกันอยู่โดยมากเป็นไปในทางองพยายามหาकिनเพื่อสะสมทรัพย์อย่างไม่มีขอบเขต ไม่ได้ทำมาหาकिनเท่าที่จำเป็นจะต้องทำ เช่น ทำเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัวให้มีความเป็นอยู่ผาสุก ไม่มีความยากลำบาก ให้มีความก้าวหน้าไปตามทางของคนธรรมดาทั่วไป คนโดยมากเฝ้าสะสมทรัพย์เท่าไรก็ไม่พอไม่มีขอบเขต จนกระทั่งตนเองก็บอกไม่ได้ว่าจะเอาไปทำอะไรอย่างนี้ก็มียู่มากมายในโลกนี้ การกระทำอย่างนี้ของคนประเภทนี้ ตามทางศาสนาถือว่าเป็นการกระทำบาปอยู่ในตัวโดยตรงบ้าง โดยปริยายบ้าง ... (พุทธทาสภิกขุ. 2532 : 4-5)

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุดังที่แสดงให้เห็นนี้ อาจกล่าวได้ว่าคุณค่าของความเป็นมนุษย์นั้นมิได้ขึ้นอยู่กับปริมาณของวัตถุที่สามารถอำนวยความสะดวกสบายให้กับมนุษย์ โดยที่มนุษย์ต่างพากันเชื่อถือและยึดมั่นอยู่ คุณค่าของความเป็นมนุษย์ดังที่กล่าวถึงนี้เป็นเพียงคุณค่าเทียมเท็จที่ถูกกำหนดขึ้นหรือบัญญัติขึ้นจากอำนาจของกิเลสตัณหา หรือจะเรียกว่าเป็นคุณค่าที่กำหนดขึ้นมาจากความหลงผิดนั่นเอง อย่างไรก็ตามยังมีคุณค่าที่สูงส่งกว่าที่ได้กล่าวมาอยู่อีกซึ่งเป็นคุณค่าแท้ที่มนุษย์จะต้องตระหนักถึงและปฏิบัติให้เกิดผลต่อชีวิตให้จึงได้คุณค่าแท้ที่มีไว้วัดกันด้วยวัตถุภายนอกซึ่งมีแต่ความผกผันไม่จีรัง แต่ทว่าจะวัดกันด้วยความสุขสงบสันติของสภาวะที่เกิดขึ้นภายในจิตวิญญาณของมนุษย์ ท่านพุทธทาสภิกขุเคยกล่าวถึงการดำเนินชีวิตที่เต็มไปด้วยคุณค่าแท้หรือคุณค่าที่เกิดขึ้นด้วยสติปัญญานั้นย่อมจะมีผลทำให้ชีวิตมีความสงบเย็นไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อตนเองและผู้อื่น ด้วยเหตุนี้มนุษย์จะต้องพึงตระหนักว่าการเกิดมาเป็นมนุษย์นี้มิให้มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความสนุก ความสะดวกสบายที่สามารถจะแสวงหามาได้ด้วยวิธีการทางงานยื้อแย่งแข่งขันดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เนื่องจากความสุขอันไม่จีรังที่ได้จากวัตถุภายนอกเหล่านี้แล้ว ยังมีความสงบสุขสันติที่ยั่งยืนเกิดขึ้นอยู่ที่จิตใจอยู่อีก ดังที่ท่าน

พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า

... คนเรานั้นมีจุดประสงค์มุ่งหมายในการเกิดมา มากไปกว่าที่จะเกิดมาเพียงเพื่อ
 ทามาหากิน นี่แหละคือข้อที่ทุกคนจะต้องสนใจศึกษากันให้เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่า
 การเกิดมา เพื่อทามาหากินให้มีชีวิตอยู่นี้อยู่ไปทำไมกัน ต่อเมื่อมีความเข้าใจถูกต้องว่า
 มีชีวิตอยู่ต่อไปนี้จะอยู่เพื่ออะไรในที่สุดแล้วจึงจะรู้ว่าการทามาหากินนี้เป็นเพียงเรื่อง
 สองรองลงมาจากเรื่องใหญ่ที่สำคัญเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องว่าเกิดมาเพื่ออะไร ...

(พุทธทาสภิกขุ. 2532 : 4-5)

เราอาจกล่าวได้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุได้พยายามให้มนุษย์ได้ทบทวนความคิดของตัว
 มนุษย์เองว่าอะไรคือจุดมุ่งหมายของการเกิดมาเป็นมนุษย์ เพราะเท่าที่มนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่
 นั้นโดยเฉพะอย่างยิ่งในสังคมที่นิยมวัตถุ มนุษย์ไม่มีเวลาให้กับตนเองพอที่จะทบทวนสิ่ง
 เหล่านี้เลยดังนั้นมนุษย์จึงตกจมอยู่แต่ในค่านิยมเชื่อว่าจุดหมายแต่เพียงประการเดียวของมนุษย์
 ก็คือความสุขที่จะหามาได้จากวัตถุ

อย่างไรก็ตามเกี่ยวกับเรื่องนี้มีข้อน่าตั้งข้อสงสัย เกิดที่สำคัญอยู่ประการหนึ่ง คือ ถึง
 แม้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุจะพยายามเสนอคำถามในตนเองที่ว่ามนุษย์นี้เกิดมาทำไม มนุษย์มี
 ชีวิตอยู่เพื่ออะไร หรืออะไรคือจุดมุ่งหมายของชีวิตดังที่ปรากฏอยู่นี้ก็ตาม แต่ต่อมาในระยะ
 หลังท่านกลับสร้างคำถามขึ้นมาใหม่แทนที่จะถามว่ามนุษย์เกิดมาทำไม หรืออะไร เป็นจุดหมาย
 ของชีวิตมนุษย์ ดังที่กล่าวมาแล้ว ท่านกลับถามว่า "เราจะต้องทำอย่างไรเมื่อได้เกิดมาแล้ว"
 โดยท่านให้เหตุผลประกอบว่า มนุษย์เรานั้นมิได้ตั้งใจที่จะเกิดมา ชีวิตมันเกิดของมันมาเอง
 ไม่มีใครสร้างให้เกิดมา ดังนั้นมนุษย์จึงไม่ควรที่จะมีจุดหมายอะไรที่ตายตัวในการที่จะเกิดมา
 แต่ทว่าชีวิตที่มันเกิดมาแล้วนี้ มันมีปัญหามันมีทุกข์ ดังนั้นการที่จะทำอย่างไรกับชีวิตที่มันเกิดมา
 แล้วนี้ จึงเป็นคำถามที่น่าจะถูกต้องตรงกับธรรมชาติของมนุษย์ตามที่คณะของพุทธศาสนิกชน
 กว่าคำถามอื่น ๆ ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือ ธรรมะกับสัมมาทิฏฐิ
 ว่า

... เราไม่ควรที่จะถูกถามว่าเกิดมาทำไม เพราะเราไม่ตั้งใจจะเกิดมา เราไม่ควรจะถามว่าเกิดมาทำไม อาตมาเคยตั้งปัญหาอย่างนี้ เคยวางหัวข้อบรรยายอย่างนี้ - ว่า เกิดมาทำไมไปแล้ว เหมือนกับแต่มาบัดนี้จะบอกความจริงให้รู้ว่า เราไม่ได้ตั้งใจจะเกิดมา แต่มันเกิดมาแล้ว มันจึงมีปัญหาคือควรจะถามว่าเกิดมาแล้วควรจะทำอะไรอย่างไร เกิดมาทำไมไม่ต้องตอบ เพราะเราไม่ได้ตั้งใจจะเกิดมา แต่เดี๋ยวนี้เราเกิดมาแล้ว เราก็ต้องจ่ายอมรับสภาพที่ว่าเกิดมาแล้ว แล้วก็ต้องจ่ายอมรับว่าเราจะต้องทำอะไรเมื่อได้เกิดมาแล้ว ... (พุทธทาสภิกขุ . 2351 : 9)

จากการที่เราได้ศึกษาธรรมชาติของมนุษย์หรือการเกิดขึ้นมาของมนุษย์ตามทัศนะของพุทธศาสนาหรือตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุมาแล้วในบทที่ 2 ทำให้เราทราบว่าอันที่จริงแล้วมนุษย์มิได้ถูกสร้างขึ้นมาจากอำนาจใด ๆ ที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ แต่ทว่ามนุษย์เกิดขึ้นมาจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งตามธรรมชาติ การดำรงอยู่ของมนุษย์ก็ตีหรือการดำเนินไปของชีวิตมนุษย์ก็สัมพันธ์ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่ปรุงแต่งขึ้นมาทั้งสิ้นจะหาความเป็นตัวตนที่พอจะยึดถือได้นั้นไม่ได้ มีความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยอยู่เป็นนิจ เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์หลงเข้าไปยึดติดกับสิ่งที่ไม่สามารถที่จะยึดติดได้นี้ เมื่อนั้นมนุษย์ก็จะต้องพบกับความทุกข์อย่างแสนอน ซึ่งมนุษย์ส่วนใหญ่มักก็ยังคงหลงติดอยู่และเป็นทุกข์อยู่เรื่อยไป เกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านพุทธทาสภิกขุ เห็นว่ามนุษย์นั้นมีสัญชาตญาณอยู่ประการหนึ่งคือจะยึดถือสิ่งที่ไม่ควรจะยึดถือและก็เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์เกิดโทษขึ้นมา นั่นก็คือสัญชาตญาณแห่งการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ซึ่งศัพท์ทางบาลีเรียกว่า อัสมีมานะ ท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้ความสำคัญกับสัญชาตญาณตัวนี้เป็นอย่างยิ่งโดยถือว่าเป็นสัญชาตญาณแม่บทหรือสัญชาตญาณแม่ที่ก่อให้เกิดสัญชาตญาณต่าง ๆ ตามมาอย่างมากมายไม่ว่าจะเป็นสัญชาตญาณแห่งการสืบพันธุ์ สัญชาตญาณแห่งการกิน สัญชาตญาณแห่งการหลบภัยหรือสัญชาตญาณแห่งการต่อสู้ ท่านพุทธทาสภิกขุถือว่าสัญชาตญาณต่าง ๆ ที่กล่าวถึงนี้ล้วนเกิดมาจากสัญชาตญาณแม่ เพียงสัญชาตญาณเดี่ยวนั้นก็คือ สัญชาตญาณแห่งการยึดมั่นในตัวตน หรือที่เรียกว่าสัญชาตญาณแห่งตัวกูของกู ซึ่งสัญชาตญาณตัวนี้เองที่ทำให้มนุษย์ต้องประสบกับความทุกข์ความรอนรนต่าง ๆ ของชีวิต ด้วยเหตุนี้การที่มนุษย์จะสามารถรู้ได้ว่ามนุษย์ควรจะทำอย่างไรกับชีวิตที่เกิดมาแล้วนี้ มนุษย์จะต้องรู้ด้วยว่าธรรมชาติของมนุษย์นั้นเป็นอย่างไร

การเกิดทุกข์เกิดโทษของชีวิตนั้นเกิดจากสาเหตุใด เมื่อมนุษย์ทราบถึงสาเหตุแล้วมนุษย์ก็ควรที่จะแสวงหาวิธีการที่ทำให้เหตุแห่งทุกข์นั้นหมดไป จึงจะถือว่ามนุษย์นั้นเมื่อดูค่าในการเกิดมาเป็นมนุษย์ โดยไม่ตกจมอยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติฝ่ายชั่วหรือสัญชาตญาณแห่งตัวกูของกู ซึ่งเป็นเสมือนสัญชาตญาณสัตว์ แต่จะต้องสามารถควบคุมหรือเอาชนะสัญชาตญาณแห่งตัวกูของกู นี้ให้ได้จึงจะถือว่าเป็นชีวิตที่ประเสริฐแท้จริง ซึ่งมนุษย์เองก็สามารถที่จะเรียนรู้ฝึกปฏิบัติเพื่อเอาชนะสัญชาตญาณฝ่ายต่ำนี้ได้ด้วยความสามารถของตัวมนุษย์เอง เพียงแต่ว่ามนุษย์นั้นจะต้องได้รับการอบรมสั่งสอนให้ตระหนักถึงพิษภัยของสิ่งเหล่านี้ ท่านพุทธทาสภิกขุแสดงงาให้เห็นว่าสิ่งนี้ไม่กินกำลังของมนุษย์ที่จะกระทำได้ เพราะภายในตัวมนุษย์เองก็หาได้มีแต่สัญชาตญาณแห่งตัวกูของกูหรือสัญชาตญาณฝ่ายต่ำอยู่แต่เพียงสิ่งเดียว แต่ทว่ามนุษย์เองก็มีสัญชาตญาณแห่งความดีหรือความไม่โลภอยู่เช่นกัน ซึ่งเป็นสัญชาตญาณแห่งโพธิ์ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นสัญชาตญาณแห่งความเห็นแก่ตัวอันเป็นที่มาแห่งกิเลส ตัณหา หรือสัญชาติแห่งโพธิ์ ต่างก็เป็นสัญชาตญาณด้วยกันทั้งนั้น ธรรมชาติให้มาเช่นเดียวกัน ดังนั้นสัญชาตญาณอันที่จริงแล้วก็มีสภาพกลาง ๆ ถ้าพัฒนาไปบนฝ่ายโพธิ์ก็จะกลายเป็นสัญชาตญาณที่ไม่สามารถก่อทุกข์ก่อโทษให้กับชีวิต แต่ถ้าพัฒนาปล่อยให้เป็นไปตามมีตามเกิดก็กลายเป็นกิเลส ตัณหา ราคะ ท่านพุทธทาสภิกขุได้เน้นอยู่บ่อย ๆ เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ เพราะท่านเองต้องการให้มนุษย์ได้ตระหนักต่อคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต โดยที่มนุษย์จะต้องขจัดความทุกข์หรือปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นสาเหตุมาจากสัญชาตญาณหรืออะไรก็แล้วแต่ให้หมดไปภายในชีวิตนี้ ซึ่งจะ เป็นผลให้มนุษย์เองดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบเย็นและเป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น

เมื่อมาถึงจุดนี้เราอาจกล่าวสรุปได้ว่าตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ความทุกข์ ความร้อนรนแผ้วแผวที่เกิดขึ้นกับชีวิตของผู้ใดก็ตามล้วนมาจากสาเหตุที่สำคัญเพียงหนึ่งเดียว คือ สัญชาตญาณแห่งการยึดมั่นในตัวกูของกูซึ่งก่อให้เกิดสัญชาตญาณต่าง ๆ ตามมาอย่างมากมาย และสัญชาตญาณแห่งการเห็นแก่ตัวนี้เองที่เป็นผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา ดังนั้นการขจัดหรือควบคุมสัญชาตญาณแห่งตัวกูของกูจึงเป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องกระทำจึงจะถือว่าสมควรที่ เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งถ้ามนุษย์สามารถที่จะเปลี่ยนสัญชาตญาณฝ่ายต่ำนี้ให้เป็นสัญชาตญาณฝ่ายโพธิ์ได้ ความมีคุณค่าแห่งการเกิดมาเป็นมนุษย์ย่อมจะเกิดขึ้น

การขจัดเสียซึ่งสัญชาตญาณแห่งการยึดมั่นในตัวตนอันเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ทั้งมวล

ของมนุษย์ นับว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของการเกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งในทัศนะของพุทธศาสนา และตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุเคยกล่าวไว้ในหนังสือ เกิดมาทำไม ว่า "การเกิดมาก็เพื่อศึกษาให้รู้เรื่องที่สูงที่สุดที่ประเสริฐสุดของมนุษย์ ให้ได้พบสิ่งที่สูงสุด ประเสริฐสุดของมนุษย์ให้จบให้สิ้นสุดลง ตรงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้..." (พุทธทาสภิกขุ . 2532 : 17)

เมื่อพิจารณาถึงความหมายของคำว่าสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับในที่นี้ก็คือสภาวะที่เรียกว่า นิพพาน นั่นเอง ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น นิพพานมิใช่สภาวะที่มนุษย์จะสามารถเข้าถึงหรือบรรลุถึงได้ต่อเมื่อตายแล้ว เหมือนดังที่มีความเข้าใจกันตามคำสั่งสอนที่สืบทอดกันมาตามประเพณีที่ถูกบิดเบือน หรือตีความกันโดยเจืออยู่ด้วยความเชื่อของลัทธิพราหมณ์และลัทธิผี ที่มีมานับแต่โบราณ แต่ท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นนิพพานตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น เป็นสภาวะหนึ่งที่สูงที่สุดที่มนุษย์สามารถจะปฏิบัติตนให้บรรลุถึงได้ภายในช่วงชีวิตหนึ่งของมนุษย์ถ้าหากได้มีการปฏิบัติได้ถูกต้องตรงต่อหลักความจริง ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายถึงสภาวะของนิพพานในลักษณะ เช่นนี้พอสรุปได้ว่า ผู้ใดก็ตามที่สามารถตีความเป็นตัวกูของกูอันเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ความรอนรนทั้งหลายได้แล้ว โดยไม่หลงยึดติดแม้ในความดีหรือในความชั่ว มีความเป็นปกติอยู่เป็นนิจ ผู้นั้นก็ถือว่าได้เข้าถึงสภาวะแห่งความเป็นนิพพานแล้ว แม้ผู้ที่สามารถกระทำได้เพียงชั่วครั้งชั่วคราวก็ยังถือได้ว่าได้เข้าถึงนิพพานเพียงชั่วครั้งชั่วคราวได้เช่นกัน ซึ่งสภาวะแห่งนิพพานไม่ว่าจะเป็นอย่างถาวรหรือชั่วคราวก็ตาม ต่างก็ให้ผลเป็นความสงบเย็นของชีวิต ชีวิตไม่รอนรนเผาไหม้ด้วยปัญหาหรือความทุกข์ ดังนั้นเมื่อสภาวะแห่งนิพพานเป็นเช่นนั้นมนุษย์จึงควรพัฒนาตนเองให้เข้าถึงนิพพานอย่างเป็นทางการถาวรจึงเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติที่สุด และชีวิตก็จะมีคุณค่าอย่างหาที่เปรียบมิได้ ดังนั้นนิพพานตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ จึงไม่ใช่สภาวะที่มนุษย์จะสามารถเข้าถึงได้ต่อเมื่อตายแล้ว หรือจากการทำบุญท่องบ่นนามของพระพุทธเจ้าอยู่เรื่อยไปแต่ไม่เคยประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ อาจสรุปให้ชัดเจนได้ว่า เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์สามารถจัดหรือควบคุมสัญชาตญาณแห่งความยึดมั่นในตัวกูของกูได้เมื่อใด เมื่อนั้นมนุษย์ก็สามารถบรรลุนิพพานได้ทันทีไม่ว่าที่ใดก็ตาม โดยไม่เลือกเวลาหรือสถานที่ ซึ่งบางคนก็สามารถลิ้มรสแห่งนิพพานนี้อย่างถาวร บางคนก็สามารถลิ้มรสได้เป็นครั้งเป็นคราวเป็นต้น (พุทธทาสภิกขุ . 2534 : 18)

อย่างไรก็ตามเนื่องจากความหมายของนิพพานทั้งตามคำสั่งสอนของพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในพระบาลีก็ดี หรือที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของท่านพุทธทาสภิกขุก็ดี ต่างก็เป็นเรื่องทางด้านนามธรรมที่ยากต่อการทำความเข้าใจ การศึกษาแต่เพียงด้านตัวหนังสือหรือทางด้านทฤษฎีย่อมเป็นไปไม่ได้ที่จะทำให้เกิดความเข้าใจอย่างท่องแท้ ทั้งนี้เนื่องจากนิพพานเป็นสภาวะที่จะสามารถเข้าใจได้ก็ด้วยการปฏิบัติจริง ผู้ที่ปฏิบัติอย่างถูกต้องเที่ยงตรงเท่านั้นจึงจะสามารถได้รับรสแห่งนิพพานอย่างแท้จริง เป็นเรื่องที่เราได้เฉพาะตนเป็นเรื่องทางจิตวิญญาณที่ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสของมนุษย์ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพยายามอธิบายสภาวะของนิพพานเท่าที่จะสามารถหาแหล่งอ้างอิงที่ได้รับการยอมรับ และเท่าที่ภาษาจะอำนวยให้ กล่าวคือ สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายความหมายหรือสภาวะแห่งการเข้าถึงนิพพานเอาไว้ค่อนข้างจะเด่นชัด ดังปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง นิพพานจุดหมายปลายทางของชีวิต ซึ่งสามารถประมวลสาระสำคัญได้ว่า นิพพาน มีความหมายเป็นความดับสนิทแห่งความเร่าร้อนเผาผลาญ, ความเสียบแทงยอกตาและความผูกพันร้อยรัดอันมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ โดยตัดต้นเหตุแห่งความเป็นอย่างนั้นเสียได้สิ้นเชิงความเป็นอย่างนี้ มีอยู่อย่างเป็นอนันตกาล คือ มีอยู่ที่ทุกแห่งและทุกเวลาพร้อมที่จะปรากฏแก่จิตซึ่งปราศจากกิเลสอยู่เสมอ เราจึงกล่าวว่านิพพานมีสภาพเป็นนิรันดร มีอยู่ที่ทุกแห่งทุกเวลาอย่างไม่มีขาดระยะ ใกล้เคียงติดต่อกับเรานี้ในวิภังคสูตรนี้เอง หากแต่เข้าไม่ถึงหรือมองไม่เห็นเพราะจิตมีกิเลสซึ่งเป็นเปลือกชนิดหนึ่งทอหุ้มอยู่ (พุทธทาสภิกขุ. 2534)

อันที่จริงสภาวะที่เรียกว่านิพพานที่กล่าวถึงนี้มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันไปมากมาย ทั้งนี้เนื่องจากสภาวะเช่นนี้เป็นสภาวะที่จะใช้ภาษาเรียกชื่ออย่างตายตัวไม่ได้ จากการที่กล่าวมาแล้วว่าการทำความเข้าใจได้อย่างถ่องแท้เป็น เรื่องเฉพาะตน การเรียกชื่อนั้นเป็นเพียงการสมมติให้เห็นตามแต่สาระเนื้อหาหรือสถานการณ์หนึ่ง ๆ เท่านั้น ผู้ที่เข้าถึงจริง ๆ เท่านั้นจึงจะรู้ความหมายที่แท้จริงโดยไม่ต้องยึดติดอยู่แต่ในชื่อเรียก ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง นิพพานจุดหมายปลายทางของชีวิต ว่า

... สภาพอันหนึ่ง ซึ่งเป็นอยู่ได้เอง ซึ่งเราสมมติเรียกกันโดยชื่อต่าง ๆ และชื่อเรียกกันมากที่สุดก็คือชื่อนิพพาน ฉะนั้นได้รับนามชื่อนั้น ๆ มาจากการที่ตัวสภาพนั้น

เป็นของยากที่จะกล่าวลงไปได้ว่าอะไรนั่นเอง คำว่า นิพพาน (ซึ่งแปลว่า ดับสนิท) ก็ดี คำว่า สัพพสังขารสมณะ (ซึ่งแปลว่าเป็นที่ระงับของสังขารทั้งปวง) ก็ดี คำว่า สัพพปฏิบัติวิสัลักคะ (ซึ่งแปลว่า สลัดเสียซึ่งอุภิทั้งปวง) ก็ดี คำว่า วิมุตติ (หลุดพ้น) ก็ดี คำว่า อนาลยะ (ไม่เป็นอาลัยคือหมดอาลัย) ก็ดี คำว่า วิราคะ (ยอมไม่ติด) ก็ดี คำว่า นิโรธ (ดับไม่เหลือ) ก็ดี ฯลฯ และอื่น ๆ อีกมากมายเหล่านี้ ล้วนถูกสมมติให้เป็นชื่อของสภาพอันนั้นตามแต่ว่าการสมมติคำนั้น ๆ จะสมมติเพราะมองดูอันแง่ไหนคือแง่กริยาหรือแง่ลักษณะแง่คุณสมบัติ เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่สมมติให้ เพราะจนปัญญาไม่รู้จะเรียกนามตรง ๆ ลงไปว่าอะไรทั้งนั้น ... (พุทธทาสภิกขุ. 2534 : 28)

เราจะเห็นว่าแม้สภาวะแห่งนิพพานจะมีอยู่จริงและมนุษย์ทุกคนที่พัฒนาตนเองได้อย่างถูกต้องก็สามารถที่จะบรรลุถึงสภาวะนั้นได้ซึ่งถือว่าเป็นคุณค่าสูงสุดของมนุษย์ แต่สภาวะดังกล่าวก็ไม่สามารถที่จะบอกเล่าให้ปรากฏภาพ หรือ วัสดุได้อย่างต้องแท้ จะอธิบายได้ก็เพียงบางส่วนบางแง่ที่ภาษาจะสามารถเป็นตัวแทนทำหน้าที่ได้เท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากสภาวะแห่งนิพพานนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่สูงสุดทางพุทธศาสนา เป็นเป้าหมายหลักของทางพุทธศาสนาที่ต้องการจะให้มนุษย์ทุกคนสามารถบรรลุถึงได้ ผู้วิจัยจึงขอสรุปความหมายของนิพพานตามหลักพุทธปรัชญาไว้ให้เป็นที่เข้าใจอีกครั้งหนึ่งโดยสรุปจากหนังสือ "พุทธธรรม" ที่ประพันธ์โดย ท่านพระเทพเวที ดังต่อไปนี้

ประการแรก นิพพานเป็นสภาวะสูงสุดของมนุษย์ที่ควรบรรลุถึง ถือเป็นเป้าหมายของคำสั่งสอนของพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นสภาวะที่มนุษย์สามารถจะบรรลุถึงได้อย่างแน่นอนภายในชีวิตนี้ ถ้าได้ประพฤติปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติหรือตามหลักคำสั่งสอนทางพุทธศาสนา

ประการที่สอง นิพพานเป็นเป้าหมายที่ทุกคนเข้าถึงได้ มีความเป็นสากล ไม่จำกัดชาติชั้น หญิงหรือชาย เป็นสิ่งที่เสมือนของกลาง ทุกคนที่เป็นมนุษย์และสามารถที่จะศึกษาและปฏิบัติตามคำสั่งสอนได้ ก็มีสิทธิเท่าเทียมกันทุกคนที่จะบรรลุถึงสภาวะดังกล่าวนั้นได้

ประการที่สาม นิพพานย่อมก่อให้เกิดผลต่อผู้ที่ปฏิบัติหรือผู้ที่เข้าถึงได้ ซึ่งผล

ที่เกิดขึ้นสามารถที่จะประมวล ได้ดังนี้ คือ

1. เกิดความหลุดพ้นขั้นสุดท้ายอย่างเด็ดขาด ลึนแข็ง ชนิดที่เป็นธรรมชาติ ธรรมชาติ ไม่ถอยกลับ เช่น ในทางจริยธรรมมีความไม่เห็นแก่ตัวที่แท้จริง ชนิดที่เป็นผลที่เกิดขึ้นเอง เป็นอาการของการที่ได้ทำลายความยึดมั่นในตัวตนลงได้ด้วยปัญญาที่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งหลายซึ่งไม่น่าและไม่อาจจะเข้าไปยึดถือผูกพันเอาไว้กับตัวตนได้ ในเมื่อเป็นอาการที่เป็นไปเองโดยธรรมชาติ ความเห็นแก่ตัวนั้นจึงทำได้โดยไม่ต้องฝืน ไม่ต้องอาศัยกำลังจิต ไม่ต้องอาศัยการยัดอั้นหนึ่งเพื่อปล่อยหรือให้หลุดพ้นออกจากอีกอย่างหนึ่ง เช่น ไม่ต้องอาศัยการยึดมั่นในอุดมคติ ความอุทิศตัวให้แก่สิ่งประเสริฐที่ศรัทธาอย่างสุดจิตสุดใจ ความข่มหรือระงับกิเลสด้วยกำลังสมณะหรือวิปัสสนาระหว่างปฏิบัติธรรม และความเฝ้าระวังคุ้มครองรักษาภาวะแห่งญาณสมาบัติ

2. ผู้ที่บรรลุสภาวะแห่งนิพพานแล้วนั้น จะเป็นผู้ที่ไม่ยึดติดในสิ่งใดทั้งสิ้น แม้แต่ในความสำเร็จทางจิตที่ผู้นั้นได้มา การเข้าสู่สภาวะแห่งนิพพานนั้น จะทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ไปตามเหตุและปัจจัยตามธรรมชาติ หากได้เกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติไม่ นอกจากนั้นแล้วยังเป็นผู้ที่สามารถหาประโยชน์จากการสำเร็จทางจิตในขั้นต่าง ๆ ได้อีกด้วย

3. ผู้ที่ประจักษ์แจ้งต่อนิพพานจะเป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญาและสามารถที่จะดับความทุกข์สาเหตุที่มาแห่งความทุกข์ได้อย่างสนิทไม่เหลือเชื้อไว้เลย ซึ่งผิดกับผู้ที่สามารถดับได้ด้วยอำนาจทางจิต ซึ่งเป็นเพียงแต่การกดทับไว้ หรือดับได้แค่เปลวไฟ ซึ่งยังมีถ่านที่ยังคงคุกรุ่นอยู่เมื่อใดที่ได้เชื้อไฟที่เหมาะสม ไฟก็มีโอกาสที่จะลุกโผลงขึ้นมาได้อีก

4. การเข้าถึงนิพพานของผู้ใดก็ตามย่อมนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางด้านพฤติกรรมถึงขั้นพื้นฐานเลยทีเดียว เป็นการเปลี่ยนที่เรียกว่าสามารถเปลี่ยนจิตใจ เปลี่ยนลักษณะความคิด เปลี่ยนบุคลิกภาพมีโลกทัศน์และชีวทัศน์อย่างใหม่ มีระบบพฤติกรรมที่มั่นคง ทั้งนี้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในทางจิตใจที่สำคัญ 2 ด้าน คือ ความรู้ ความเข้าใจ ความคิดเห็น และความเชื่อถืออันเป็นเรื่องทางด้านอวิชาและปัญญาอย่างหนึ่ง และความรู้ลึกเกี่ยวกับคุณค่าหรือการสนองความต้องการอันเป็นเรื่องทางด้านตัณหาและฉันทะอีกอย่างหนึ่ง

สำหรับผลของการบรรลุนิพพานในลักษณะนี้ แม้จะดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมแต่สังคมก็มิอาจจะครอบงำได้ สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมหรืออยู่ในโลกได้โดยที่ไม่ยึดติดอยู่กับโลก

ซึ่งเป็นสภาพที่เปรียบได้กับผู้ที่พินาศ หายป่วย หรือ สร้างเมฆ เย็นลงได้หายร้อน ขับสิ่งที่มีพิษออกหมดแล้ว หลุดจากบ่วงพันธจากเครื่องผูกมัดขึ้นฝั่งได้ข้ามถึงฝั่งที่ปลอดภัย น้ำใสสงบ เป็นต้น (พระเทพเวที. 2532 : 212)

เราอาจกล่าวสรุปได้ว่าสภาวะนิพพานนั้นถือว่าเป็นสภาวะสูงสุดที่มนุษย์จะต้องบรรลุถึง จึงสมควรแก่ฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ผู้ที่บรรลุถึงได้ถือว่าเป็นผู้ที่มีคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์อย่างดั่งแท้ อย่างไรก็ตามแม้ว่าสภาวะแห่งนิพพานนั้นจะเป็นสภาวะที่สูงส่งหรือสูงสุดแต่ก็มิได้หมายความว่ามนุษย์จะไม่สามารถเข้าถึงได้ หรือมีความยากเย็นแสนเข็ญต่อการบรรลุถึงแต่อย่างใด โดยธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์นั้นยังมีความต้องการที่จะแสวงหาความสุขสงบทางด้านจิตใจอยู่เช่นกัน จะเห็นได้ว่าเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์มีโอกาสก็จะแสวงหาความสุขสงบนั้นทันทีจะไม่โดยทางตรงก็โดยทางอ้อม อย่างไรก็ตามการแสวงหาความสุขทางจิตใจที่ทางพุทธศาสนาถือว่ามีความดีและประเสริฐที่สุดก็คือสภาวะของนิพพานนั่นเอง

1.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง ทิศนคติของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของมนุษย์ เพื่อให้บรรลุถึงคุณค่าสูงสุดของมนุษย์ไม่มีความแตกต่างจากหลักของพุทธศาสนาแต่อย่างใด ท่านพุทธทาสภิกขุและทางพุทธศาสนาให้ความสำคัญเกี่ยวกับการปฏิบัติตน เพื่อให้บรรลุถึงสภาวะสูงสุดที่มนุษย์ควรที่จะเข้าถึง โดยเน้นถึงการปฏิบัติตนเพื่อที่จะให้บรรลุถึงสภาวะแห่งนิพพาน ที่เรียกว่า การปฏิบัติตามหลักธรรม หรือที่เรียกกันอย่างง่าย ๆ ว่าการปฏิบัติธรรมนั่นเอง ดังนั้นในที่นี้เราจะเห็นได้ว่าคำว่า "ธรรม" ในพุทธศาสนาหรือในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุนี้มีความสำคัญยิ่งที่จะต้องศึกษาให้เกิดความเข้าใจทั้งในด้านความหมายและการปฏิบัติให้เกิดความเข้าใจอย่างดั่งแท้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความหมายของ "ธรรม" ที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้ตีความเอาไว้ นั่นก็ถือว่ามีความสำคัญและเป็นการตีความที่แตกต่างจากนักการศึกษาชาวพุทธฝ่ายเถรวาทที่เห็นได้อย่างค่อนข้างจะเด่นชัดเลยทีเดียว

ดังนั้น เพื่อที่จะให้ได้ภาพที่แจ่มชัดเกี่ยวกับเรื่องนี้ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่อง "ธรรม" นี้ไว้พอสังเขปก่อนพอให้เกิดเป็นพื้นฐานไว้สำหรับการศึกษานประเด็นต่อ ๆ ไปสำหรับคำว่า "ธรรม" นั้น พระเทพเวทีได้อธิบายความหมายไว้อย่างค่อนข้างละเอียดว่า "ธรรม" เป็นคำที่มีความหมายกว้างที่สุด กินความครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง

บรรดามีทั้งที่มีได้และได้มี ตลอดทั้งความไม่มีที่เป็นคู่กับความมีนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างที่ใครก็ตามกล่าวถึง คิดถึง หรือรู้ถึง ทั้งเรื่องทางวัตถุและทางจิตใจทั้งที่ดีและที่ชั่ว ทั้งที่เป็นสามัญวิสัยและเหนือสามัญวิสัย รวมอยู่ในคำว่าธรรม ทั้งสิ้นถ้าจะให้มีความหมายแคบเข้าหรือจำเพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เติมคำขยายประกอบลงไปเพื่อจำกัดความให้อยู่ในขอบเขตที่ต้องการหรือจำแนกแยกธรรมนั้นแบ่งประเภทออกไป แล้วเลือกเอาส่วนหรือแง่ด้านแห่งความหมายที่ต้องการหรือมีจะนั้นก็ใช้คำว่าธรรม คำเดียวเดี่ยวโดดเต็มรูปของมันตามเดิม แต่ตกลงหรือหมายรู้ร่วมกันว่าเมื่อใช้ในลักษณะนั้น ๆ ในกรณีนี้หรือในความหมายแวดล้อมอย่างนั้น ๆ จะให้มีความหมายเฉพาะในแนวความหรือในขอบเขตว่าอย่างนั้น ๆ เช่น เมื่อมาคู่กับธรรม หรือใช้เกี่ยวกับความประพฤติดีที่ชั่วของบุคคล หมายถึง บุญ หรือ คุณธรรม คือ ความดี เมื่อมากับคำว่าอวดคะ หรือ อรรถ หมายถึงตัวหลัก หลักการหรือเหตุ เมื่อใช้สำหรับการเล่าเรียน หมายถึง ปริยัติ พุทธพจน์ หรือคำสั่งสอน ดังนี้ เป็นต้น (พระเทพเวที. 2532 : 69-70)

จะเห็นได้ว่าความหมายของธรรมนั้นเกินความหมายได้อย่างกว้างขวางและลุ่มลึกอย่างยิ่งแต่ก็สามารถที่จะแบ่งประเภทของธรรมเพื่อให้ความหมายได้แคบเข้าได้ 2 ประเภทคือ

ประเภทแรก สังฆตธรรม หมายถึง ธรรมที่ถูกปรุงแต่ง ได้แก่ ธรรมที่มีปัจจัยสภาวะที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่งขึ้น สิ่งที่มีปัจจัยประกอบเข้า หรือสิ่งที่ปรากฏและเป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสังขาร

ประเภทที่สอง อสังฆตธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งได้แก่ธรรมที่ไม่มีปัจจัยหรือสภาวะที่ไม่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิสังขาร อันหมายถึงนิพพานนั่นเอง

ลักษณะของธรรมทั้งสองประการนี้สามารถที่สรุปถึงลักษณะความแตกต่างของธรรมทั้งสองได้ดังนี้ คือ สังฆตธรรมนั้นจะมีลักษณะที่ความเกิดขึ้นปรากฏ ความแตกดับปรากฏ และเมื่อดำรงอยู่มีความผันแปรปรากฏ ซึ่งรวมเรียกว่าเป็นสังขตลักษณะ ส่วนอสังขตลักษณะนั้นจะมีลักษณะที่ตรงกันข้ามกล่าวคือไม่ปรากฏความเกิด ไม่ปรากฏความสลาย เมื่อดำรงอยู่ไม่ปรากฏความผันแปร (พระเทพเวที. 2532 : 70)

จะเห็นได้ว่าความหมายของธรรมที่ปรากฏอยู่ในพุทธศาสนานั้นมีความหมายที่กว้าง

ขวางและลุ่มลึกอย่างยิ่ง แต่ในประเด็นที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้จะเห็นความหมายของธรรมใน ความหมายที่หมายถึงหลักคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ ตลอดจนการปฏิบัติตามหลักคำสอน นั้น ๆ ซึ่งทางพุทธศาสนาก็เรียกว่าเป็นการปฏิบัติธรรมนั่นเอง ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับเรื่องที่เรา กำลังจะศึกษากันอย่างละเอียดในประเด็นนี้ด้วยก็คือ บทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์ควรจะมีต่อตนเอง

อันที่จริงแล้วสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้นั้นเราอาจเรียกได้ว่า คือ "ธรรม" ซึ่ง เล็งความหมายไปที่สรรพสิ่งที่ปรากฏอยู่บนโลกทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม แต่อย่างไรก็ตาม พระองค์เองไม่ได้นำเอาสิ่งที่พระองค์รู้ทั้งหมดมาสั่งสอนประชาชน เพราะพระองค์ทรงเห็นว่า มนุษย์ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรู้มากถึงเพียงนั้น พระองค์ทรงสอนแต่เฉพาะเรื่องที่มีความจำเป็นจริง ๆ ต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์เท่านั้น โดยมุ่งให้มนุษย์ได้ดับทุกข์ที่เฝ้าลนอยู่ ให้สิ้นไปนั่นเอง ดังที่พระองค์เองเคยตรัสว่าวันทนานองที่ว่าสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้นั้นเปรียบได้ กับใบไม้ทั้งหมดที่มีอยู่บนป่า แต่ที่พระองค์ทรงนำมาสั่งสอนประชาชนนั้นเปรียบได้เพียงใบไม้ ที่มีอยู่บนกำมือเท่านั้น ดังนั้นในพุทธศาสนาเมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติธรรม ก็คือการเล็งความ หมายไปที่การปฏิบัติตามสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนหรือบัญญัติไว้ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วจะเรียก คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่า "พระธรรม" ซึ่งถือว่าเป็นหนึ่งนั่นเองประกอบที่สำคัญทางพุทธ ศาสนาสามองค์ประกอบที่รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย ซึ่งก็คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ในที่นี้เราจะมาเน้นศึกษาเกี่ยวกับสิ่งที่มนุษย์จะต้องยึดถือปฏิบัติ นั่นก็คือการปฏิบัติตามหลัก พระธรรมอันเป็นธรรมหรือคำสอนที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อสั่งสอนมนุษย์ให้พ้นทุกข์ มีชีวิต อยู่อย่างมีคุณค่าที่แท้จริง

ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา พระธรรมอันเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำมา สั่งสอนอบรมมนุษย์นั้น สามารถที่จะแยกออกได้เป็นสามส่วนด้วยกันคือ

1. ปริยัติธรรม หมายถึง คำสั่งสอนที่จะต้องศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจ และเห็นแจ้งรู้จริง อันว่าด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติของมนุษย์ ตลอดจนแนว ปฏิบัติสำหรับมนุษย์ เพื่อให้บรรลุถึงคุณค่าสูงสุดของความเป็นมนุษย์ สามารถแบ่งออกเป็นสาม ส่วน ที่เรียกว่าพระไตรปิฎก คือ

1.1 พระวินัย (Discipline) หมายถึง กฎระเบียบที่พระพุทธเจ้าทรง

บัญญัติขึ้นเพื่อเป็นหลักในการปฏิบัติ

1.2 พระสูตร (Discourse ; Dialogue ; ephorism) หมายถึง พระเทศนาและข้อความโต้ตอบระหว่างพระพุทธเจ้ากับผู้ที่เฝ้าทูลถาม

1.3 พระอภิธรรม (Abhidhamma) หมายถึง คัมภีร์ทางศาสนาที่เกิดขึ้นมาในชั้นหลังเพื่ออธิบายข้อความให้เป็นที่เข้าใจยิ่งขึ้น มีการจัดหมวดหมู่เพื่อสะดวกในการศึกษาค้นคว้า

2. ปฏิบัติธรรม หมายถึง ส่วนที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติไปตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อให้บังเกิดผลและเห็นจริง แบ่งออกเป็นสามส่วนเช่นเดียวกัน คือ

2.1 ศีล หมายถึง การปฏิบัติเพื่อความปกติสงบเรียบร้อย ปราศจากโทษขั้นต้น ๆ ที่เป็นไปในทางกาย ทางวาจา และทางใจ ทั้งที่เกี่ยวกับสังคมหรือส่วนตัวหรือสิ่งของต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่ความเป็นอยู่

2.2 สมาธิ หมายถึง การสามารถบังคับจิตใจของตนเองไว้ได้ ในสภาพที่เข้าใจเป็นประโยชน์มากที่สุดตามที่ตนต้องการ โดยที่จิตจะเป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า กัมมภิโย คือ สมควรแก่การงาน

2.3 ปัญญา หมายถึง การอบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความจริงจนถึงที่สุด จนสามารถที่เข้าสู่สภาวะที่เป็นคุณค่าสูงสุดของมนุษย์อัน ได้แก่ ความสงบเย็น เป็นนิพพาน

3. ปฏิเวธ หมายถึง ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา ซึ่งผลที่เกิดจากการปฏิบัตินี้จะแตกต่างกันไปตามความรู้ความสามารถ และความเพียรพยายามของแต่ละบุคคล ทางพุทธศาสนาได้แบ่งประเภทของบุคคลตามความสามารถของการได้รับผลจากการปฏิบัติไว้ดังต่อไปนี้ คือ

3.1 โสดาบัน ผู้ที่ได้รับผลจากการปฏิบัติธรรมในขั้นต้น ๆ

3.2 สกิทาคามี ผู้ที่ได้รับผลจากการปฏิบัติธรรมในขั้นที่สอง

3.3 อนาคามี ผู้ที่ได้รับผลจากการปฏิบัติธรรมในขั้นที่สาม

3.4 อรหันต์ ผู้ที่ได้รับผลจากการปฏิบัติธรรมในขั้นสูงสุดของทางพุทธศาสนา

จากเนื้อหาที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ย่อมจะแสดงให้เห็นได้อย่างแจ่มชัด เกี่ยวกับแนว

ปฏิบัติของพุทธศาสนา ซึ่งผู้ที่สามารถจะบรรลุถึงสภาวะสูงสุดอันเป็นคุณค่าที่แท้จริงของการเกิดมาเป็นมนุษย์ได้นั้นจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบทั้งสามนี้อย่างไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันเลย จึงจะเรียกได้ว่าเป็นผู้ที่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ หรือจะเรียกได้ว่าปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือเรียกกันโดยทั่วไปว่าการปฏิบัติธรรมนั่นเอง โดยการปฏิบัตินั้นจะต้องประกอบไปด้วยปริยัติธรรมมีความรู้ความเข้าใจในกฎเกณฑ์ธรรมชาติดีเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ ปฏิบัติธรรม คือ จะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่ได้เรียนรู้มาด้วย มิใช่แต่จะท่องจำหรือเข้าใจในหลักคำสอนเท่านั้น ปฏิเวธธรรม คือ จะต้องเกิดผลจากการปฏิบัติด้วยกัน การปฏิบัติต่อสิ่งทั้งสามได้อย่างครบถ้วนจึงจะถือว่าเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตามสำหรับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมที่กล่าวถึงนี้ท่านพุทธทาสภิกขุก็ให้ความสำคัญอย่างยิ่งเช่นกัน โดยท่านพยายามชี้ให้เห็นถึงความหมายของพระธรรมที่แท้จริงซึ่งท่านเองได้ตีความเอาไว้ได้อย่างลึกซึ้งแต่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ โดยท่านได้กล่าวถึงความหมายของพระธรรมให้เป็นที่เข้าใจกันอย่างแท้จริงว่า "พระธรรมก็ไม่ใช่สิ่ง ๆ นั้น ไม่ใช่คำสอน ไม่ใช่คำสั่งสอน ไม่ใช่พระไตรปิฎก ไม่ใช่สิ่งที่เรียกว่าพระธรรมที่แบกกันไปแบกกันมาพิมพ์กันแล้วพิมพ์กันอีก พระธรรมมิได้เป็นสิ่งของ ไม่ได้เป็นวัตถุ ไม่ได้เป็นเสียงแต่ทว่าเป็นความจริงตามธรรมชาติ" (พุทธทาสภิกขุ. 2536 : 104)

สำหรับความหมายของ "ธรรม" หรือ "พระธรรม" ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ถือว่าเป็นความหมายที่ท่านได้ตีความเอาไว้อย่างครอบคลุมกว้างขวางตลอดจนลุ่มลึกและง่ายต่อการทำความเข้าใจและนำมาประยุกต์ปฏิบัติใช้ได้อย่างบังเกิดผล โดยท่านได้ให้คำอธิบายความหมายของธรรมหรือพระธรรมไว้ว่า 4 ความหมายด้วยกัน ซึ่งก็คือธรรมชาติใน 4 ความหมายนั่นเอง ได้แก่

1. ธรรม ที่หมายถึง ตัวธรรมชาติ
2. ธรรม ที่หมายถึง กฎธรรมชาติ
3. ธรรม ที่หมายถึง หน้าที่ที่มนุษย์ปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติ
4. ธรรม ที่หมายถึง ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ

ธรรมในความหมายของธรรมชาติใน 4 ความหมายนี้นับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้อง

เรียนรู้และทำความเข้าใจให้ต้องแท้ เพราะนอกจากจะถือว่าเป็นความจริงตามธรรมชาติแล้ว ยังนับว่าเป็นการอธิบายความหมายของธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาที่ครอบคลุมทั้ง เรื่องของ ปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม และปฏิเวธธรรม ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ด้วย ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายความหมายของธรรมทั้ง 4 ความหมายไว้อย่างละเอียดในหนังสือธรรมะกับการเมือง ซึ่งสามารถสรุปความได้ดังนี้คือ ธรรมหมายถึง

1. ตัวธรรมชาติ คือ สิ่งที่กำลังมีอยู่ เป็นอยู่ตามธรรมชาติที่ปรากฏอยู่แก่เรา นี้จะเป็นรูปธรรมทั้งหลาย เช่น ต้นไม้ ก้อนหิน ก้อนดิน ปรากฏการณ์ทางตา หรือรู้ได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางสัมผัส ผิวหนัง เป็นรูปธรรมที่ปรากฏอยู่หรือจะเป็นนามธรรมก็ได้ รวมความแล้วเป็นสิ่งที่เรียกอย่างภาษาธรรม ว่า สภาวะธรรม แปลว่า ตามที่มีมันเป็นอยู่เอง หรือเป็นไปเอง

2. กฎธรรมชาติ หมายถึง กฎต่าง ๆ ที่อยู่ในธรรมชาติ กล่าวคือ ๑.ในธรรมชาติทั้งหลาย มีกฎธรรมชาติประจำอยู่สิ่งทั้งหลายจึงเป็นไปตามกฎหรือจะเรียกว่าสังขธรรมก็ได้

3. หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ หมายถึง หน้าที่ เป็นสิ่งที่ไม่ทำไม่ได้ คือ ถ้าไม่ทำตามกฎธรรมชาตีก็น่าจะเกิดผลร้ายต่อชีวิตหรือสิ่งต่าง ๆ ดังนั้น หน้าที่ตามกฎธรรมชาติ คือ สิ่งที่มีชีวิตจะต้องทำ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นับตั้งแต่เรื่องการกิน การนอน การทำอะไร ๆ ทุกอย่าง จนกระทั่งเรื่องทางจิตทางใจซึ่งก็หมายถึงปฏิบัติธรรมนั่นเอง

4. ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ หรือ ปฏิเวธธรรม หมายถึง ผลที่เกิดขึ้นตามสมควรแก่หน้าที่ที่ได้ปฏิบัติไป (พุทธทาสภิกขุ.2522.92-94)

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นการปฏิบัติก็คือการปฏิบัติธรรมในความหมายทั้ง 4 ความหมายนั่นเอง โดยที่ท่านจะเน้นในความหมายที่ 3 ซึ่งหมายถึงหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ เพราะธรรมในความหมายที่ 3 นี้จะหมายรวมถึงความหมายทั้งหมดที่กล่าวมาโดยปริยาย อย่างไรก็ตามสำหรับการปฏิบัติธรรมตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ก็เพื่อมุ่งให้บรรลุถึงจุดประสงค์สูงสุดทางพุทธศาสนาและการที่จะบรรลุเป้าประสงค์นี้ได้ นั้น ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมต้องปฏิบัติตนในระดับต่าง ๆ อย่างต้องแท้ ซึ่งท่านใช้คำว่า การ "ถึง" ธรรมโดยที่ทำให้ความหมายของคำว่า "ถึง" นั้นมีอยู่ 3 ความหมายด้วยกัน ซึ่งถ้ามนุษย์สามารถที่จะ "ถึง" ธรรมได้ทั้งสามความหมายก็ถือว่ามนุษย์ได้บรรลุถึงคุณค่าที่แท้จริงของ

การเกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งถือว่าเป็นบทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์ควรจะยึดถือปฏิบัติ สำหรับความหมายของคำว่า "ถึง" ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้อย่างละเอียดในหนังสือคนถึงธรรมธรรมถึงคน ซึ่งสามารถแยกออกได้ดังนี้คือ

1. การถึงธรรมในความหมายของ ความรู้ความจำ (Knowledge)
2. การถึงธรรมในความหมายของ ความเข้าใจ (Understanding)
3. การถึงธรรมในความหมายของ ความรู้แจ้งแทงตลอด (Insight)

สำหรับความหมายในระดับความรู้ความจำ (knowledge) นั้นหมายถึงการที่สามารถที่จะท่องจำข้อธรรมะที่สำคัญได้เป็นอย่างดี หรือสามารถที่จะสวดมนต์ได้อย่างคล่องแคล่ว เป็นการถึงธรรมในระดับล่างสุด หรือการปฏิบัติธรรมในระดับล่างสุดเช่นกัน

สำหรับความหมายในระดับความเข้าใจ (understanding) นั้น หมายถึงความสามารถที่จะเข้าใจความหมายของธรรมะโดยทั่วไป ซึ่งต้องอาศัยการพิจารณาข้อธรรมอย่างลึกซึ้ง การถึงธรรมในลักษณะนี้แม้จะสูงกว่าการถึงธรรมในความหมายของความรู้ความจำ แต่ก็ยังไม่ถึงขั้นสูงสุดของทางพุทธศาสนา เพราะยังไม่แน่ว่าผู้ถึงในลักษณะนี้จะสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้อย่างแน่นอน จึงเป็นการปฏิบัติธรรมหรือบรรลุธรรมที่ยังมีเข้าเป้าหมายหรือจุดประสงค์สูงสุดของทางพุทธศาสนา

สำหรับการถึงธรรมในระดับที่สามเป็นการรู้แจ้งแทงตลอด (Insight) ในข้อธรรมะซึ่งถือว่าเป็นการถึงธรรมในระดับที่สูงที่สุด การถึงธรรมในระดับนี้ต้องอาศัยความรู้ความจำและความเข้าใจ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์ในข้อธรรมะนั้น ๆ เป็นสำคัญจนทำให้สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้อย่างถาวร การถึงธรรมในระดับที่สามนี้ถือว่าเป็นเป้าหมายของพุทธศาสนา การถึงธรรมในระดับนี้จะทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามที่เป็นจริงมีผลทำให้มนุษย์เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดในสิ่งที่เคยยึดถือ เคยหลงใหล และเกิดความหลุดพ้นไปในที่สุด ทางพุทธศาสนาเรียกว่า วิมุตติ

เมื่อมาถึงจุดนี้เราอาจกล่าวได้ว่าบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง การดำเนินชีวิตที่เต็มเปี่ยมไปด้วยคุณค่าซึ่งก็ต้องเป็นคุณค่าแท้ และการที่จะดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าได้นั้น มนุษย์ต้องปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนของพุทธศาสนา สำหรับทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ การปฏิบัติธรรมนั้นก็คือการที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตนให้ถึงธรรม โดยที่มนุษย์นั้นต้องมีความรู้ความเข้าใจ

ตลอดจนรู้แจ้งแทงตลอดในธรรมทั้ง 4 ความหมายซึ่งก็หมายถึงธรรมชาตินั้น 4 ความหมาย อันได้แก่ ตัวธรรมชาติ กฏธรรมชาติ หน้าที่ที่มีต่อกฏธรรมชาติ และผลจากการปฏิบัติตามกฏธรรมชาติท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายการถึงทั้งสามระดับต่อธรรมะทั้งสี่ความหมายซึ่งสามารถสรุปเนื้อหาสาระได้ดังต่อไปนี้คือ

1. การถึงธรรมในความหมายที่หนึ่ง การถึงตัวธรรมชาติ สิ่งที่มีมนุษย์จะต้องถึงใน ความหมายนี้ก็คือมนุษย์จะต้องรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามสภาวะที่มีมันเป็นจริง ดังนั้นมนุษย์จะต้องอาศัยความรู้ทั้งที่เป็นความรู้ความจำ และการทำความเข้าใจในลักษณะที่แท้จริงของมัน อันได้แก่ สามัญลักษณะทั้งสาม ไม่ว่าจะ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มนุษย์จะต้องรู้ลึกไปถึงว่า สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก่อให้ เกิดทุกข์ขึ้นมาได้อย่างไร และความทุกข์ที่เกิดขึ้นนี้มีผลต่อความรู้สึกและ ชีวิตอย่างไร และจะเกิดเมื่อใด ควรที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับอย่างไร ดังนั้นการถึงธรรม ใน ความหมายนี้มนุษย์จะต้องรู้ลักษณะที่แท้จริง อาทิ การรู้ในรสอร่อยของสิ่งนั้น ๆ ที่เปรียบเสมือน เป็นเครื่องล่อใจให้ยึดติดให้ลุ่มหลงและ เกิดทุกข์เกิดปัญหาแก่ชีวิต เรียกตามภาษาบาลีว่าการ รู้ในอัสสาทะของสิ่งนั้น ๆ เมื่อรู้ในอัสสาทะ คือ รสอร่อยในสิ่งนั้น ๆ แล้ว มนุษย์ต้องรู้ในโทษอันดำทราวมและความร้ายกาจที่แอบแฝงอยู่ในสิ่งนั้น ๆ อีกด้วย อันเปรียบเสมือนเป็น เหยื่อที่ห่อหุ้มเบ็ดเอาไว้ ทางบาลีเรียกว่าการรู้ในอาทีนวะ คือ รู้ในโทษภัยของสิ่งที่เข้าไป เกี่ยวข้อง เมื่อรู้ในลักษณะทั้งสองประการนี้แล้วในขั้นสุดท้ายก็คือการรู้ในอุบายหรือแนวทาง ที่จะออกมาจากเหยื่อนั้น ๆ ซึ่งเรียกตามบาลีว่า นิสสารณะ ท่านพุทธทาสภิกขุได้เน้นให้เห็น ว่า การรู้ในลักษณะทั้งสามของสิ่งทั้งปวงอันเป็นตัวธรรมชาติที่มนุษย์ต้องเข้าไป เกี่ยวข้องนั้น จะต้องเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการเข้าไป เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับตัวธรรมชาติทั้งที่เป็นรูปธรรมและ นามธรรม

2. การถึงธรรมในความหมายที่สอง การถึงกฏธรรมชาติ ท่านพุทธทาสภิกขุถือว่า นอกจากกฏธรรมชาตินี้จะหมายถึงกฏที่มีอำนาจในการควบคุมธรรมชาติทั้งที่เป็นนามธรรมและ รูปธรรมให้ดำรงอยู่และดำเนินไปแล้วยัง หมายรวมถึงโฆวาท พระศาสนา หรือพระธรรม นั้นก็คือความจริงของธรรมชาตินั้นส่วนที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วนำมาสั่งสอนเกี่ยวกับความ ดับทุกข์ ดังนั้นการถึงธรรมในความหมายนี้ต้องอาศัยการถึงในระดับต่าง ๆ ที่กล่าวมาทั้งสาม ระดับ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมนุษย์จะถึงกันแต่เพียงในระดับที่สองเท่านั้นคือมีความ เข้าใจแต่เพียง

ไม่สามารถพัฒนาให้ไปถึงในระดับที่สามคือการรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งต้องอาศัยประสบการณ์ในการเรียนรู้ด้วยตนเอง

3. การถึงธรรมในความหมายที่สาม การปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ สำหรับการถึงธรรมในความหมายนี้ท่านพุทธทาสภิกขุถือว่ามีความสำคัญที่สุด กล่าวคือถ้ามนุษย์ไม่ปฏิบัติตามหรือปฏิบัติผิดเพี้ยนไปจากกฎธรรมชาตีก็น่าจะมีผลทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์ประสบกับปัญหาเกิดทุกข์เกิดโทษต่อชีวิต มนุษย์จะต้องถึงธรรมในความหมายนี้ คือในระดับที่สูงที่สุดคือรู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็โดยการเข้าไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประสบการณ์ในสิ่งนั้น ๆ อย่างไรก็ตามการที่จะถึงธรรมในความหมายนี้ได้ นั้น มนุษย์จำเป็นต้องอาศัยการถึงในระดับล่าง ๆ ทั้งสองระดับเปรียบเสมือนเป็นพื้นฐาน แต่ว่าการทำให้ความสำคัญนั้นไม่จำเป็นต้องเท่ากันก็ได้ ทั้งนี้เนื่องจากการถึงธรรมในลักษณะนี้ เน้นอยู่ที่การปฏิบัติ การใช้ความจำและความเข้าใจเพียงเล็กน้อยพอเป็นแนวทางต่อการปฏิบัติจริง เท่านั้นก็เพียงพอที่จะลงมือปฏิบัติได้ โดยจะต้องอาศัยความเพียรพยายามและความอดกลั้นอดทนอย่างเป็นเลิศเป็นหลักในการปฏิบัติ ดังนั้นการถึงธรรมในความหมายนี้สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือตัวมนุษย์เองซึ่งเป็นทั้งตัวความรู้และตัวการปฏิบัติและเป้าหมายของการปฏิบัติตลอดจนผลที่เกิดจากการปฏิบัติกล่าวคือมนุษย์จะต้องเป็นผู้ที่สังเกตเองทำความเข้าใจเอง ซึ่งก็ไม่ว่าจากหนังสือหรือตำราแต่ทว่าจากอารมณ์ความรู้สึกหรือจากสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากตัวชีวิต ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้เน้นอยู่เสมอว่าการทำหน้าที่หรือการปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้องต่อการทำงาน ต่อร่างกาย ต่อจิตใจ ถือว่าเป็นการปฏิบัติธรรมทั้งสิ้น โดยท่านกล่าวอยู่เสมอว่า การทำงานคือการปฏิบัติธรรม ซึ่งแนวความคิดของท่านพุทธทาสภิกขุดังกล่าวมานี้จะไปสอดคล้องกับแนวคิดของนักปรัชญาตะวันตกนามว่า ค้านท์ ที่กล่าวว่า "Duty is to be done" ซึ่งแปลเป็นไทยได้ความว่า "จงกระทำไปตามหน้าที่ที่ตนมีอยู่" หรือ "จงรู้จักหน้าที่ของตน"

4. การถึงธรรมในความหมายที่ 4 การถึงผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ การถึงธรรมในความหมายนี้ก็คือการได้รับผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ ซึ่งผลที่ได้นั้นสามารถสรุปให้เห็นได้ดังนี้ คือ

4.1 ผลที่เกิดขึ้นทางโลก หมายถึง ผลที่เกิดขึ้นต่อชีวิต และผลที่เกิดขึ้นต่อสังคม

4.1.1 ชีวิตดำรงอยู่ได้ เพราะ ร่างกายอวัยวะต่าง ๆ ทำหน้าที่ และ

มนุษย์ปฏิบัติอย่างถูกต้องต่อร่างกายเพื่อให้อวัยวะต่าง ๆ ทำหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง เช่น บำรุง เลี้ยงร่างกาย บริหารร่างกายตามความจำเป็นเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่อย่างถูกต้องตามอรรถภาพ ไม่กระทำสิ่งใดที่ก่อให้เกิดโทษต่อร่างกาย

4.1.2 สังคมดำรงอยู่ได้ เพราะสมาชิกภายในสังคมปฏิบัติตามหน้าที่ โดยเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสังคมอย่างถูกต้องตามหน้าที่

4.2 ผลที่เกิดขึ้นทางธรรม หมายถึง ผลที่เกิดขึ้นต่อชีวิตทางด้านจิตวิญญาณ ผู้ที่ถึงธรรมย่อมได้รับผลจากการถึงธรรมตามระดับความสามารถของแต่ละบุคคล อันเป็นผลให้เกิดความสงบเย็น ตั้งแต่ในระดับล่าง ๆ จนกระทั่งในระดับสูงสุด คือ นิพพาน ทางพุทธศาสนาแบ่งประเภทของผลที่บุคคลได้รับจากการปฏิบัติธรรมตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงขั้นสูงสุด เรียกว่าลำดับได้ดังนี้ ผู้บรรลุโสดาบัน สติภาคามี อนาคามี และสูงสุดคือผู้บรรลุอรหันต์เข้าสู่ นิพพาน

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ การถึงธรรมถือว่าเป็นหน้าที่หรือบทบาทที่สำคัญยิ่งสำหรับมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อที่จะให้การเกิดมาของมนุษย์นั้นมีคุณค่าสมฐานะแห่งการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ การถึงธรรมตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุนั้นก็คือการที่มนุษย์สามารถที่จะปฏิบัติและพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงสภาพสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ โดยที่เมื่อมนุษย์สามารถเข้าสู่ภาวะสูงสุดหรือแต่เพียงในสภาวะรอง ๆ ลงมา ความรู้สึกที่เคยยึดว่านี่คือตัวเราหรือของเราซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุใช้คำว่า "ตัวกูของกู" ก็จะหมดไปหรือค่อย ๆ หมดไป ซึ่งย่อมเป็นผลทำให้เกิดความสุขสงบอย่างแท้จริง เพราะเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์หมดความเห็นแก่ตัว หรือพยายามที่จะจัดความเห็นแก่ตัวให้หมดไปมนุษย์ก็จะไม่หลงติด ยึดถือยึดมั่นหรือกระทำการแสวงหาเพื่อตนเองจึงเกิดความโล่งสบาย พุทธิกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์แสดงออกมาก็เป็นไปเพื่อผู้อื่นหรือเพื่อสังคมโดยไม่ต้องแผงผืนเป็นไปเองตามธรรมชาติ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับผู้ที่ยังไม่ถึงธรรมย่อมเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม เพราะบุคคลเหล่านั้นยังคงยึดติดอยู่ในตนเอง เป็นผู้ที่มีความเห็นแก่ตัวอย่างแน่วหนาและความเห็นแก่ตัวนี้เองที่เป็นแรงผลักดันให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เป็นการสนองตอบต่อตัณหา ราคะ ตกจมอยู่ในวงจรแห่งความทุกข์มีหยุดหย่อม เมื่อใดที่ได้สมอยาก สามารถตอบสนองตัวตนก็ถึงโลกคือใจ เมื่อใดที่ความสุขผันแปรเปลี่ยนแปลงก็เศร้าสลดหดหู่ เป็นเช่นนี้อยู่เรื่อยไป ยิ่งไปกว่านี้เมื่ออยากแต่ไม่ได้สมอยากก็เสาะแสวงหาทั้งโดยวิธีที่เบียด

เขียนตนเองและเขียนผู้อื่น เมื่อความต้องการสนองความอยากให้ตนเองมีมากขึ้น การแก่งแย่งแข่งขันก็มีมากขึ้น ความรุนแรงที่เกิดจากการขัดผลประโยชน์ซึ่งกันและกันก็มีมากขึ้น ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ โลกในปัจจุบันก็คือเวลาที่จะให้มนุษย์ผู้ยังไม่ถึงธรรมได้ห้าพันกัน เพื่อสนองความเป็นตัวกูของตัวเองเท่านั้นเอง ดังนั้น การตระหนักคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ตลอดจนการประพฤติปฏิบัติตนเพื่อให้บรรลุถึงคุณค่าที่แท้จริงของการเกิดมาเป็นมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่ต้องกระทำให้มีขึ้นโดยเร็วที่สุด

จากการที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่า การถึงธรรมก็ดี การปฏิบัติธรรมก็ดี ต่างก็มีเป้าหมายอยู่ที่การจัดความเห็นแก่ตัว ซึ่งเกิดมาจากการยึดมั่นถือมั่นในความเป็นตัวตนของมนุษย์ โดยท่านพุทธทาสเรียกว่า ความรู้สึกแห่งตัวกูของตัวเอง โดยที่ความรู้สึกแห่งความเป็นตัวกูของตัวเองนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับชีวิต มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาจะมีสัญชาตญาณแห่งตัวกูของตัวเองติดมาด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สัญชาตญาณนี้เป็นเสมือนสัญชาตญาณสัตว์ที่มีอยู่ภายในตัวมนุษย์ เป็นสัญชาตญาณแม่บทที่ก่อให้เกิดสัญชาตญาณอื่น ๆ ตามมา ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว สัญชาตญาณแม่บทนี้เองที่เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ ดังนั้นจุดหมายปลายทางของระบบธรรมะที่บัญญัติขึ้นโดยองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เพื่อที่จะเอาชนะจัด ควบคุม สัญชาตญาณแห่งตัวกูของตัวเองให้ได้นั่นเอง เกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้ในหนังสือธรรมะกับสัญชาตญาณ ดังต่อไปนี้คือ

... สัญชาตญาณเป็นตัวบงการอยู่ภายในของสิ่งที่เรียกว่า ชีวิต ถ้ามีชีวิตต้องมีสัญชาตญาณ เพราะมันเป็นของคู่กันมากับชีวิต จะเรียกว่าธรรมชาติให้มาหรือพระเจ้าให้มาก็สุดแท้เถอะ ไม่ต้องสนใจก็ได้ แต่ดูว่ามันกำลังมีอยู่จริง เป็นอยู่จริงในชีวิตนั้นมันมีสิ่งนี้ละ แล้วมันคอยบงการชักนำไปตามแบบนั้น ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ต้องควบคุมให้ถูกต้อง มันคือสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ ธรรมะนั้นเอง ระบบธรรมะทั้งหมดที่เรียกว่าหน้าที่นั้นแหละ เมื่อมองดูในแง่หนึ่งก็จะเห็นว่า มันเป็นระบบควบคุมความผิดพลาดในชีวิต ไม่ให้มีความผิดพลาด ให้มีแต่ความถูกต้อง ดังนั้นธรรมะ ๆ เมื่อกระจายออกเป็นเรื่อง ๆ แล้ว แต่ละเรื่องควบคุมสัญชาตญาณโดยเฉพาะอย่างยิ่งสัญชาตญาณอันใหญ่หลวงที่สุด คือ ตัวตน ตัวกู-ของกู สัญชาตญาณแห่งการมีตัวกูของ

กฎนี้ ธรรมะมุ่งหมายที่จะควบคุมก่อนทั้งหมด ถ้าควบคุมได้เพิกถอนได้สิ้นเชิงก็เป็นพระอรหันต์ ถ้าไม่ถอนได้สิ้นเชิง แต่ควบคุมไว้ได้ก็ยังเป็นพระอริยเจ้ารอง ๆ ลงมา กระทั่งเป็นคนดีก็ล้วนชณะอะไรก็ได้ตามเหตุการณ์ ... (พุทธทาสภิกขุ. 2531 : 60)

เราจะเห็นได้ว่าบทบาทที่มนุษย์ควรจะทำปฏิบัติต่อตนเองเพื่อที่จะบรรลุถึงสิ่งที่มีคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนั้นเป็นการแสดงให้เห็นในเชิงหลักการ โดยยึดการปฏิบัติเพื่อ "ถึง" "ธรรม" โดยที่จะต้อง "ถึง" ด้วยวิธีการแห่งความรู้ทั้งสามระดับ อย่างไรก็ตามเมื่อหันมาพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวสอนไว้ในรูปแบบต่าง ๆ มากมายจนไม่อาจนำมากล่าวไว้ได้หมด แต่เพื่อที่จะให้เกิดความสมบูรณ์ในการศึกษาประเด็นนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงคำสอนที่เด่นที่สุดและถือว่าเป็นหลักคำสอนที่สามารถแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของท่านพุทธทาสภิกขุที่ไม่มีพระรูปใดเหมือนในบุคคลนี้ ซึ่งจากคำสอนของท่านสามารถสรุปได้ดังนี้

ประการแรก มนุษย์จะต้องรู้จักตนเอง โดยรู้ว่าเราคืออะไร ตัวเองคืออะไร และชีวิตคืออะไร มนุษย์จะต้องมองความเป็นมาของตนเองและความเป็นไปของตนเอง อาทิ มนุษย์เกิดมาแต่ไหน และจะไปที่ไหน โดยสรุปแล้วมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนาควรจะต้องรู้ว่ามนุษย์นั้นคือ ชั้นที่ 5 ประกอบด้วยส่วนที่เรียกว่า รูป และนามหรือจิต อันเกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งตามกฎอิทัปปัจจยตา ซึ่งจะสืบหาเหตุต้นเค้าแห่งการเกิดไม่ได้ หรือแม้แต่สรรพสิ่งทั้งปวงก็ล้วนแต่เกิดจากสิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตาทั้งนั้น คือ เกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้มีขึ้นให้ดำรงอยู่และดับไป ดังนั้นสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์จึงมีลักษณะที่เหมือนกันอยู่สามประการ คือ ความเป็นอนิจจัง คือ ไม่แน่นอนเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ความเป็นทุกข์ อันเกิดจากความบีบคั้นเพราะการเปลี่ยนแปลงผันแปร ความเป็นอนัตตา คือ ไม่สามารถที่จะยึดถือเป็นตัวตนได้ ซึ่งลักษณะทั้งสามนี้ เรียกว่า กฎไตรลักษณ์ หรือลักษณะสามัญสามประการอันเป็นคุณสมบัติของสิ่งทั้งปวง ทศณะของท่านพุทธทาสภิกขุ ชีวิตมนุษย์เป็นทุกข์ขึ้นได้ก็เพราะเกิดการเข้าไปยึดชั้นที่ 5 ว่าเป็นตัวตนไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้น การยึดมั่นในชั้นใดชั้นหนึ่งถือว่าเป็นทุกข์ ซึ่งตามธรรมชาติหรือตามสัญชาตญาณของมนุษย์แล้วพร้อมที่จะยึดถือสิ่งที่ไม่จริง

นี้อยู่เสมอ ชีวิตมนุษย์ส่วนใหญ่อะไรก็เกิดทุกข์เพราะความรู้สึกที่เรียกว่า ตัวกูของกู อย่างไรก็ตามถ้าหากมนุษย์จะต้องจมปลักอยู่ในความทุกข์ตลอดเวลาไปมนุษย์ในพุทธศาสนานั้น คือ มนุษย์ที่อยู่เหนือความทุกข์ เพราะเป็นมนุษย์ที่รู้จักความทุกข์ รู้เหตุให้เกิดทุกข์และรู้ทางดับทุกข์ ดังนั้น มนุษย์ในพุทธศาสนา คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน การรู้จักตนเองก็คือการรู้ว่าอันที่จริงแล้วมนุษย์นั้นคือ ผู้รู้ ผู้ตื่น จากความไม่รู้หรือรู้ผิด และเป็นผู้ที่เบิกบานอยู่โดยตลอด

ประการที่สอง มนุษย์จะต้องเชื่อตัวเองหรือมีความศรัทธาในตัวเอง

ท่านพุทธทาสภิกขุย้ำว่าการเชื่อตนเองนี้ต้องเชื่อในทางที่ถูก มิใช่เชื่อในทางผิด ๆ การเชื่อในตัวเองนี้อาจอธิบายได้ในหลายความหมาย อาทิ การเชื่อในหลักกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อความที่ต้องได้รับผลกรรม อย่างไรก็ตามการเชื่อเช่นนี้ถือว่ายังไม่พอที่สำคัญจะต้องเชื่อในความเป็นมนุษย์ของตนเองว่าจะสามารถพัฒนาตนเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ มนุษย์จะต้องมีความกล้าหาญ มีความเพียร และมีความตั้งใจจริงในการบรรลุถึงสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ

ประการที่สาม มนุษย์ต้องบังคับตนเอง ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ

มนุษย์มีสัญชาตญาณสัตว์อยู่เป็นพื้นฐานของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัญชาตญาณแห่งการยึดมั่นในตัวกูของกู สัญชาตญาณสัตว์ตัวนี้เองที่เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงของมนุษย์ กล่าวคือ มนุษย์ต้องการแต่เรื่องกิน กาม เกียรติ ก็เพื่อที่จะนำมาสนองความเป็นตัวกูของกูนี้เอง แต่อย่างไรก็ตามท่านพุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีสัญชาตญาณฝ่ายดีอยู่เช่นกัน ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวว่าธรรมชาติฝ่ายดีในตัวมนุษย์นี้เองที่สามารถพัฒนาขึ้นมาบังคับควบคุมสัญชาตญาณฝ่ายชั่วหรือสัญชาตญาณสัตว์ของมนุษย์ได้ ซึ่งเมื่อก้าวโดยสรุปแล้วการบังคับตนเองของมนุษย์ได้นั้นก็คือการควบคุมความอยากของตัวเองให้อยู่ในขอบเขตที่พอเหมาะพอดี ซึ่งก็ต้องอาศัยการฝึกฝนตนเองอยู่โดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฝึกฝนพัฒนาจิตวิญญาณของตนเองให้สูงขึ้น

ประการที่สี่ มนุษย์ต้องพอใจในตนเอง ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตามมนุษย์จะต้องพอใจในตนเอง ไม่ว่าจะอยู่ในสภาวะใดก็ตาม มนุษย์ต้องพอใจในตนเอง กล่าวคือ การกระทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ไม่ว่าจะเป็นงานประเภทใดก็ตามถือว่าเป็นประโยชน์ถ้ามนุษย์มีความพอใจในสภาพของตน ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวถึงเรื่องนี้ในบทความเรื่อง "การ

กระทำที่ถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์" ว่า

... ำให้ทำหน้าที่ของตนก็แล้วกัน มนุษย์เมื่อได้ทำหน้าที่ของมนุษย์ก็พอใจตัวเอง แต่
ว่าเราไม่เหมือนกันทุกคน เพราะฉะนั้นก็ต้องทำงานต่างกัน บางคนอาจจะต้องกวาด
ถนนก็พอใจ ก็เป็นสุข แจวเรือจ้างก็เป็นสุข ล้างท่อสกปรกก็เป็นสุข เพราะเราพอใจ
ว่าเราได้ทำหน้าที่ของมนุษย์ เราเป็นมนุษย์ ... (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป : 23)

เราอาจกล่าวได้ว่าการพอใจในสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ไม่ว่าจะสูงหรือต่ำเพียงไร
แต่ทว่าเป็นการกระทำหรือเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ด้วยกัน ถือว่าเป็นสิ่งที่ทางพุทธศาสนาเรียก
ว่า ความสันโดษ นั่นเอง

ประการที่ห้า การเคารพตัวเองหรือการนับถือตนเอง ตามทัศนะของท่าน
พุทธทาสภิกขุเน้นการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น มนุษย์จะต้องสามารถที่จะยกมือไหว้ตนเองได้ เมื่อ
มองดูตัวเอง พิจารณาถึงพฤติกรรมของตัวเองทั้งที่ผ่านมาและที่จะเป็นไป สามารถมองเห็น
แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์จนสามารถที่จะยกมือไหว้ตัวเองซึ่งถือว่าเป็นมนุษย์ที่ถึงซึ่งคุณค่าของ
ความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์

นอกจากหลักการปฏิบัติตนของมนุษย์ทั้ง 5 ประการนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุได้แสดงไว้
แล้ว เรายังสามารถสรุปถึงหลักคำสอนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตนเพื่อให้บรรลุถึงคุณค่า
ที่แท้จริงของมนุษย์ได้อีก ซึ่งเรื่องดังกล่าวนี้ พระเมธีธรรมาภรณ์ได้สรุปไว้พอประมวลได้
ดังนี้ คือ

1. หลักคำสอนเรื่องจิตว่าง นับว่าเป็นหลักคำสอนขั้นสูงที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้นำ
มาประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมยุคปัจจุบันได้อย่างแนบเนียน โดยท่านกล่าวว่า
"จงทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง" ซึ่งท่านได้อธิบายว่า "จิตว่าง" ำในที่นี้ไม่ได้หมายถึงจิต
ที่ไม่ได้คิดอะไรเลย หรือเป็นจิตที่ล่องลอยว่างเปล่าไร้สติซึ่งเป็นจิตของคนบ้า แต่จิตว่างใน
ที่นี้หมายถึง จิตที่หมดกิเลส หมดความอยาก หมดความยึดถือยึดติด แต่เต็มเปี่ยมไปด้วยปัญญา
ที่เห็นแจ้งในสภาวะที่แท้จริงของชีวิตและสรรพสิ่ง

ท่านพุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นว่ามนุษย์นั้นเมื่ออยู่ในสังคมไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงการ

ทำงานไปไม่พ้น ดังนั้น ชีวิตก็คืองาน งานก็คือชีวิต ดังนั้นมนุษย์ควรทำงานด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น อย่าทำงานด้วยความรู้สึกว่าเป็นเพื่อชื่อเสียง เพื่อรายได้ หรือเพื่อฐานะทางสังคม แต่จงทำงานเพื่องาน การทำงานในลักษณะนี้ถือว่าเป็นการทำงานด้วยจิตว่าง ก็เสมือนว่าการทำงานก็คือการปฏิบัติธรรมนั่นเองซึ่งจะต่างกับการทำงานด้วยจิตวุ่น เป็นการทำงานที่มุ่งหวังเกียรติยศชื่อเสียง ทรัพย์สินเงินทอง เมื่อเกิดล้มเหลวก็เกิดความทุกข์ เป็นโรคประสาท อันล้วนแต่เป็นผลของการทำงานด้วยจิตวุ่นทั้งสิ้น

2. การเจริญสติพัฒนาจิต นอกจากท่านพุทธทาสจะสอนให้มนุษย์ปฏิบัติหน้าที่ หรือทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง ซึ่งเป็นการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันเพื่อลดความรู้สึกตัวกู-ของกูแล้ว ท่านยังเสนอให้มนุษย์ได้ปฏิบัติธรรมอย่างเต็มรูปแบบให้เข้มข้นเพื่อให้แน่ใจได้ว่ามนุษย์จะสามารถบรรลุสภาวะสูงสุดได้ โดยท่านเสนอให้มนุษย์ได้เจริญสติพัฒนาจิตให้หลุดพ้นด้วยการกระทำอานาปานสติ ซึ่งหมายถึงการฝึกจิตให้เกิดสมาธิพิจารณาความจริงของสรรพสิ่งจนเกิดปัญญาแจ่มแจ้งด้วยการกำหนดลมหายใจเข้าออกซึ่งถือว่าเป็นแนวทางปฏิบัติธรรมที่สำคัญทางพุทธศาสนาในการทำลายความยึดมั่นในตัวตน โดยท่านพุทธทาสภิกขุได้ย้ำเน้นอยู่เสมอว่าการขจัดตัวกู-ของกูนั้นให้กระทำด้วยสติปัญญา โดยให้การใช้ปัญญาเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดสายการปฏิบัติเช่นนี้ เรียกว่า เป็นการกระทำที่เต็มไปด้วยสัมปชัญญะ

3. การตกบันไดพลอยโจน ท่านพุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่าการขจัดความรู้สึกตัวกูของกูสามารถกระทำได้แม้แต่ตอนใกล้ตายซึ่งเปรียบเสมือนการตกบันไดพลอยโจน แต่ท่านได้ตั้งข้อสังเกตไว้เช่นกันว่ามนุษย์ส่วนใหญ่มักไม่สามารถที่จะกระทำได้ ถ้าหากว่าไม่ได้มีการฝึกฝนการทำงานด้วยจิตว่างหรือการเจริญสติมาก่อน (พระเมธีธรรมาภรณ์, 2533 : 49-54)

เราอาจกล่าวสรุปในท้ายที่สุดเกี่ยวกับเรื่องบทบาทหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเองนี้ได้ว่า ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุไม่ว่าจะอธิบายโดยหลักใหญ่คือการถึงธรรมก็ดี หรือการอธิบายในทางปฏิบัติก็คือสิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดในเรื่องบทบาทหน้าที่ของมนุษย์ก็คือการที่จะต้องรู้จักธรรมชาติที่แท้จริงของชีวิต และปฏิบัติตนไปตามกฎธรรมชาติอันถูกต้องเที่ยงตรง โดยมนุษย์ต้องมองด้านในอันเป็นการพัฒนาจิตเพื่อควบคุมสัญชาตญาณสัตว์ในตัวมนุษย์หรือเพื่อกำจัดสัญชาตญาณสัตว์เหล่านี้ให้ได้ซึ่งสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับนี้ด้วยความสามารถของมนุษย์เองโดยมิต้องหวังพึ่งอำนาจถึงศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด

ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้จะตรงกับหลักปรัชญาของกลุ่มประสบการณ์นิยม (Empiricism) ที่ถือว่าจุดเริ่มต้นของความรู้ก็คือ บ่อเกิดของความรู้ก็คือ ขอบเขตของความรู้ก็ล้วนเมื่ออยู่ในตัวมนุษย์ทั้งสิ้น การสำรวจตนเองคือการตั้งตัวจากตนเอง ศาสนาพุทธเห็นว่าในการแสวงหาความรู้ต้องเริ่มจากตัวเองจากจุดที่เราอยู่ นั่นคือจากประสบการณ์ของเราเอง จากสรรพสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์เราสามารถที่จะติดต่อสัมผัสได้ โดยที่มนุษย์ต้อง เรียนรู้ในสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง อย่างไรก็ตามในส่วนของพุทธศาสนานั้น ประสบการณ์นอกจากจะหมายถึงการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสตามปกติแล้วยังกินความหมายไปถึงการรับรู้ขั้นเหนือปกติอีกด้วย ดังนั้นพุทธศาสนาจึงไม่ปฏิเสธว่ามีสิ่งที่อยู่พ้นประสาทสัมผัสธรรมดา เป็นแต่เพียงว่าสิ่งนี้อธิบายด้วยประสบการณ์ธรรมดาไม่ได้ อธิบายด้วยเหตุผลและทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ แต่ความจริงนี้สามารถที่จะเรียนรู้ได้จากประสบการณ์แต่ทว่าอยู่พ้นการใช้ภาษาในการอธิบายเท่านั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์แต่ละคนจะต้องแสวงหาและสัมผัสด้วยตนเองเท่านั้น (วินัย วีระ วัฒนานนท์ และสิวลี คีสิไล . 2528)

2. ธรรมชาติ

2.1 คุณค่าของธรรมชาติ ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ความหมายของธรรมชาติมีความสำคัญอย่างสูงสุดทั้งนี้เนื่องจากธรรมชาติ ธรรม และมนุษย์ มีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งซึ่งไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันไปได้ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของธรรมชาติอย่างลึกซึ้งเท่ากับว่าได้ทำความเข้าใจเรื่องอื่น ๆ ทั้งหมดที่กล่าวมา ธรรมชาติ กับธรรมะ ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นเรื่องเดียวกันดังที่ท่านได้ให้ความหมาย ธรรมะ ว่าธรรมะก็คือธรรมชาติใน 4 ความหมายนั่นเอง ได้แก่

1. ธรรมะ คือ ตัวธรรมชาติ หมายถึง สรรพสิ่งทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่ปรากฏ
2. ธรรมะ คือ กฎธรรมชาติ หมายถึง กฎเกณฑ์ที่สถิตอยู่ในตัวธรรมชาติ มีผลทำให้ตัวธรรมชาติดำรงอยู่และดำเนินไป เป็นความจริงสูงสุดของตัวธรรมชาติ อาจรวมความไปถึงพระธรรมอันเป็นศาสนของพระพุทธเจ้าที่ทรงค้นพบกฎเกณฑ์สูงสุดของธรรมชาติ และนำมาสอนสั่งมนุษย์

3. ธรรมะ คือ หน้าที่ที่มนุษย์ต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ เพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ ทั้งทางด้านสรีระร่างกายและจิตวิญญาณ

4. ธรรมะ คือ ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ ซึ่งก็มีผลทั้งต่อทางโลกและทางธรรมมีชีวิตอยู่รอด สังคมเป็นปกติ จิตใจมีความสงบ

เราเห็นได้ว่าตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ธรรมชาติดับธรรมนั้นเป็นเรื่องเดียวกัน โดยที่ธรรมะนั้นก็คือธรรมชาตินั้น 4 ความหมาย ซึ่งเป็นเรื่องที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้เน้นย้ำ อยู่เสมอตลอดชีวิตของท่าน และที่ยิ่งไปกว่านั้นท่านยังกล่าวไว้อย่างแจ่มชัดว่า มนุษย์ก็คือ ธรรมชาตินั้น 4 ความหมายนี้ด้วยเช่นกันกล่าวคือมนุษย์เป็นตัวธรรมชาติดังที่ดำรงอยู่และดำเนิน ไปตามกฎของธรรมชาติดังทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ และเพื่อให้อยู่รอดมนุษย์ต้องปฏิบัติตาม กฎของธรรมชาติดังที่ถือว่า เป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สุดและมนุษย์เองก็ต้องได้รับผลจากการปฏิบัติหน้าที่นั้น อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยท่านอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในบทความเรื่อง "พุทธศาสนิกกับการ อนุรักษ์ธรรมชาติ" ว่า

... ตั้งต้นที่ตัวเราเอง คนหนึ่ง ๆ มันก็มี Body ของธรรมชาติ คือ ตัวร่างกาย ในตัวเรามี Law of Nature หรือกฎของธรรมชาติที่ควบคุมอยู่ สิ่งทั้งหลายจึงเป็น ไปตามกฎธรรมชาตินี้ในร่างกายเรา เมื่อเรามีหน้าที่เราก็ปฏิบัติหน้าที่อยู่ทุก ๆ เวลา เพื่อรักษาความถูกต้องของธรรมชาตินี้ เมื่อเราได้รับผลของการรักษาธรรมชาติ เป็นความสุขบ้าง ทุกข์บ้าง พอใจบ้าง ธรรมชาติทั้ง 4 ความหมายมีอยู่ในตัวเรา แม้แต่คนเดียวมันก็มีทั้ง 4 ความหมาย ในมนุษย์เพียงคนเดียว มันก็มีธรรมชาตินั้น 4 ความหมายครบถ้วน ในตัวโลกทั้งโลกมันก็มีกฎหมายของธรรมชาติครบทั้ง 4 ความหมาย ทั้งจักรวาลไปจนทุก ๆ โลกมันก็มีตัว body of nature, law of nature, duty of nature และ result of nature ขอให้มองธรรมชาติ 4 ความหมายนี้ก่อน ถ้าไม่รู้จักรวมชาติทั้ง 4 ความหมายนี้แล้ว ป่วยการที่จะพูด ว่ารักษาธรรมชาติ ... (พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 12)

อย่างไรก็ตามเมื่อกกล่าวถึงธรรมชาติตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ จะเห็นได้ว่ามีความหมายแตกต่างจากที่คนส่วนใหญ่เข้าใจโดยจะเล็งไปที่ธรรมชาติที่มนุษย์สามารถเข้าไปเอาประโยชน์ทางด้านวัตถุแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ธรรมชาติตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุคือธรรมะและมนุษย์ก็ได้หมายถึงสิ่งที่แยกออกจากธรรมชาติ แต่ทว่าเป็นธรรมชาติเป็นตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ตามธรรมชาติ และผลของการกระทำหน้าที่นั้น ดังนั้นด้วยเหตุที่กล่าวมาทั้งหมดการศึกษาระบบธรรมชาติดังกล่าวของ ท่านพุทธทาสภิกขุนี้ จะต้องทำความเข้าใจร่วมกันในที่นี้ก่อนว่าธรรมชาติคือธรรมะและมนุษย์ก็คือธรรมชาตินั้น 4 ความหมายเมื่อกกล่าวถึงประเด็นใดประเด็นหนึ่งก็ย่อมจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับไปทุกประเด็นที่กล่าวมา อย่างไรก็ตามสำหรับการศึกษาเรื่องคุณค่าของธรรมชาติดังกล่าวก็ย่อมไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังที่กล่าวมาทั้งหมดได้ถึงแม้จะให้ความสำคัญอยู่ที่ตัวธรรมชาตินั้นเป็นสรพสิ่งทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรมที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องเพื่อเอาประโยชน์

เมื่อหันมาพิจารณาถึงคุณค่าของธรรมชาตินั้นเราย่อมหมายถึงคุณประโยชน์ที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องกระทำเพื่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ธรรมชาติที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์นั้นสามารถแบ่งออกเป็นสองลักษณะเสมอ คือ ธรรมชาติที่เป็นรูปธรรมประการหนึ่ง และธรรมชาติฝ่ายนามธรรม อีกประการหนึ่ง ธรรมชาติฝ่ายรูปธรรมนั้นหมายถึงธรรมชาติที่เป็นวัตถุเช่นร่างกาย สรรพสิ่งทั้งปวงที่สามารถสัมผัสและสังเกตเห็นได้ ส่วนธรรมชาติฝ่ายนามธรรมนั้นเป็นธรรมชาติที่อยู่ภายในเป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตใจหรือจิตวิญญาณ ความคิดเห็น ความรู้สึก และอารมณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์ ซึ่งธรรมชาติทั้งสองลักษณะนี้เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน โดยท่านได้แสดงให้เห็นในบทความเรื่อง "พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ" ว่า "ธรรมชาติต้องมีอยู่เป็นสองชั้นเสมอไป คือ ธรรมชาติส่วนลึกในภายใน ที่มองไม่เห็นตัว เรียกว่า "ธรรมชาติ" ธรรมชาติภายนอก คือ ปรากฏการณ์ที่เรามองเห็นตัว มันเป็นธรรมชาติในสองความหมาย" (พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 11)

เมื่อพิจารณาจากทัศนะดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าประโยชน์ที่มนุษย์สามารถได้รับจากธรรมชาตินั้น นอกจากจะเป็นประโยชน์ทางด้านวัตถุแล้ว มนุษย์ยังได้ประโยชน์ทางด้านจิตใจและจิตวิญญาณอีกด้วยดังนั้นคุณค่าของธรรมชาติดังกล่าวของ ท่านพุทธทาสภิกขุ สามารถแยก

ให้เห็นได้ดังนี้ คือ

1. คุณค่าทางด้านวัตถุ

2. คุณค่าทางด้านจิตใจ สำหรับคุณค่าในลักษณะนี้ เป็นคุณค่าที่เกิดขึ้นกับระบบจิตทั้งหมดของมนุษย์ซึ่งรวมถึง สติปัญญา ความคิดเห็นและความเชื่อด้วย

คุณค่าของธรรมชาติทางด้านวัตถุนั้น ถือว่าเป็นคุณประโยชน์ของธรรมชาติที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ด้วยทางด้านวัตถุและร่างกายเพื่อความอยู่รอดและความผาสุกสะดวกสบายทางด้านร่างกาย คุณค่าของธรรมชาติในลักษณะนี้เป็นในรูปของปัจจัย 4 หรืออาจจะเกินเลยไปถึงปัจจัยที่ 5 และ 6 เรื่อย ๆ ไปตามแต่ความอยากของมนุษย์เป็นผู้กำหนด หรือตามกำลังหรือปริมาณทางวัตถุที่ธรรมชาติจะมีให้ ซึ่งในปัจจุบันประโยชน์ของธรรมชาติในแง่นี้ได้ปรากฏให้เห็นเป็นที่ประจักษ์อยู่แล้ว และที่สำคัญมนุษย์ในโลกปัจจุบันก็กำลังได้รับผลกระทบอย่างหนักหน่วงต่อการเข้าไปตัดทวงผลประโยชน์จากธรรมชาติมากเกินความพอดี ซึ่งคุณค่าของธรรมชาติในลักษณะนี้ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่ามนุษย์ทุกคนได้ประจักษ์กันเป็นอย่างดี และออกจะรู้จักเกินเลยไปเสียด้วยซ้ำแต่สิ่งที่ท่านได้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษและต้องการที่จะให้มนุษย์หันมาให้ความสำคัญมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไปด้วยคือ คุณค่าทางด้านจิตใจที่มนุษย์สามารถจะได้รับเช่นเดียวกับคุณค่าทางวัตถุ เพราะคุณค่าทางด้านนี้ถ้ามนุษย์ได้ตระหนักถึงมากเท่าใดก็จะมีผลดีต่อธรรมชาติทั้งหมดไปในตัว ดังนั้นการศึกษาคุณค่าของธรรมชาติในประเด็นต่อไปนี้จึงให้ความสำคัญไปที่คุณค่าของธรรมชาติทางด้านจิตใจ ซึ่งสามารถแยกประเด็นการศึกษาได้ดังต่อไปนี้คือ

2.1.1 คุณค่าของธรรมชาติในฐานะสื่อสอนธรรม ตามทัศนะของท่าน

พุทธทาสภิกขุ ตัวยุทธศาสตร์ซึ่งในที่นี้หมายถึงสภาพหรือบรรยากาศตามธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แผ่นดิน ลาดคลอง หนองน้ำ ล้วนเป็นสถานที่ที่สามารถปรับเปลี่ยนจิตใจของมนุษย์ได้อย่างดีเยี่ยม ความร่มรื่น ความเงียบสงบ ความสงบ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในป่าหรือตามธรรมชาติ สามารถที่เป็นสื่อในการอบรมสั่งสอนและน้อมน้าให้มนุษย์เกิดความสงบสันติ มองลึกลงไปภายในชีวิตตน ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ศาสดาของโลกที่ค้นพบสังขธรรมเกี่ยวกับชีวิตล้วนต่างใช้ชีวิตท่านกลางธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าศาสดาแห่งพุทธศาสนา เหล่าจันทรปุราษณ์แห่งลัทธิเต๋า (พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 17) ทั้งนี้เนื่องจากบรรยากาศที่

สังคทาให้จิตใจสงบเหมาะที่จะใช้ปัญญาคิดข้อสงสัยได้อย่างดี นอกจากนั้นในธรรมชาติโดย เฉพาะในป่า ต่างล้วนมีปรากฏการณ์ตามธรรมชาติมากมายที่สามารถจะเป็นสื่อการสอน ธรรมะให้กับผู้ที่ต้องการจะค้นพบกฎเกณฑ์ของธรรมชาติเกี่ยวกับชีวิตของตนได้อีกด้วย จึงถือ ได้ว่าธรรมชาติที่ปรากฏขึ้นในป่า เขา ลานาไพรนั้นเป็นเสมือนครูหรือบทเรียนที่ล้ำค่า ท่าน พุทธทาสภิกขุเองได้ใช้บรรยากาศและบทเรียนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาตินี้เป็นสถานที่ใน การปฏิบัติธรรมอย่างเอกอุ เข้มข้น โดยท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในบทความเรื่อง "สิบปีในสวนเฌอ" ว่า

... ในตอนแรกที่จากชีวิตในหมู่บ้านไปเป็นชีวิตป่าของฉันทน์ ทุกสิ่งทุกอย่างช่างมี ละเอียดให้คิดให้นึก จนเกิดความรู้สึกลึกลับ ๆ ขึ้นมากหลายเหลือที่จะขีดเขียนไว้หมด ลึ้นได้ ภาพอันเต็มไปด้วยความหมายลึก ๆ และปัญหายาก ๆ เหล่านี้ธรรมชาติมี ให้อภัยพร้อมมูล ... (พุทธทาสภิกขุ. 2527 : 11-12)

เราอาจกล่าวได้ว่า ป่าไม้หรือธรรมชาติตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็น สถานที่สำคัญยิ่งต่อการฝึกฝนและปฏิบัติธรรม ท่านพุทธทาสภิกขุเองก็เคยกล่าวไว้เป็นดั่งปริศนา ธรรมเอาไว้ว่าในป่านั้นต้นไม้ใบหญ้า ก้อนหิน เม็ดกรวดเม็ดทราย หรือมด ล้วนกล่าวสั่งสอน ธรรมอยู่ด้วยกันทั้งนั้นซึ่งการกล่าว เช่นนี้ท่านหมายความว่าโดยนัยว่ามนุษย์นั้นสามารถที่จะซึมซับ บรรยากาศของธรรมชาติอันสงบเย็นเป็นอิสระได้จากป่าไม้ใบหญ้า หรือป่า เขา ลานาไพร โดยความสงบเย็นเป็นอิสระที่ธรรมชาติได้แสดงให้เห็นนี้มีผลทำให้มนุษย์ได้ลิ้มภาวะอันหนักที่ ชีวิตกำลังเผชิญอยู่ซึ่งก็เป็นผลมาจากการยึดมั่นถือมั่นในตัวกูของกูนั่นเอง การแกว่งไกวของ ป่าไม้เป็นเสมือนการตะโกนบอกให้มนุษย์ได้หยุดยั้งคิด และหันมาใช้ชีวิตอยู่อย่างอิสระจาก การยึดถืออื่น ๆ เสีย การอยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ จนกระทั่งเป็นเกลือกกับธรรมชาติสามารถที่จะ ทำให้มนุษย์สลัดความเป็นตัวกูของกูได้ สำหรับเรื่องนี้ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวอธิบายไว้ใน บทความเรื่อง "เสียงตะโกนจากธรรมชาติ" ว่า

... ที่มันต้นไม้ก็พูดได้ ก้อนหินก็พูดได้ เม็ดกรวดเม็ดทรายหรือมดแมลงอะไรต่าง ๆ ก็ล้วนพูดได้ ... ที่ว่าต้นไม้พูดได้ ก้อนหินพูดได้นั้น มันมีความหมายว่า ถ้าเรามานั่งนอนอยู่ใกล้ต้นไม้ใกล้ก้อนหินเหล่านี้แล้ว ความรู้สึกในใจ หรือแม้แต่ความคิด ความนึกก็ตาม จะเกิดขึ้นมาในจิตใจ อย่างที่เรียกว่า แผลงประหลาดหรือผิดธรรมดา อย่างน้อยที่สุดความคิดความนึกความรู้สึก ก็จะเป็นไปในทางสงบเย็น และเป็นไปได้มากถึงขนาดที่ไม่ต้องรู้สึกด้วย ... นี่แหละคือข้อที่ว่าต้นไม้พูดได้ก้อนหินพูดได้ คือบอกให้รู้จักสลดความวุ่นวาย ความหม่นหมอง ความวิตกกังวล ความทุกข์ความร้อนต่าง ๆ ออกไปเสีย ด้วยการทำให้เกิดความรู้สึกอย่างใหม่ ... ถ้าเราไม่เดินเข้ามาในสถานที่นี้ ไม่มานั่งมานอนอยู่ที่นี่ ความคิดอย่างนั้นมันไม่เกิด คือ ความเยือกเย็นสบายใจอย่างนั้นมันไม่เกิด มันเกิดเมื่อมาสู่สถานที่อย่างนี้ ได้รับอิทธิพลจากต้นไม้ จากก้อนหิน จากดิน จากทราย จากกรวด จากอะไรก็ตาม ซึ่งล้วนแต่มีอยู่ที่นี่ แม้ที่สุดแต่จะมีนก มีหนู มีแมลง มีมดดำ มดแดง อะไรก็สุดแท้แต่ที่มันจะมี แต่ทั้งหมดนี้ล้วนแต่จะแวดล้อมจิตใจให้ลืมสิ่งที่หม่นหมอง ให้ลืมกระทั่งตนเองได้ ...

(พุทธทาสภิกขุ. 2534 : 5-9)

จะเห็นได้ว่าคุณค่าของธรรมชาติ ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงบรรยากาศของป่า นับว่ามีคุณค่าโดยตรงต่อจิตใจ ซึ่งก็หมายรวมไปถึงสติปัญญา ความคิดความอ่านในการคิดไตร่ตรองความเป็นจริงของสรรพสิ่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งความจริงที่เกี่ยวกับชีวิต ดังนั้นป่ามิใช่ให้แต่เพียงวัตถุที่มีค่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น แต่เป็นสถานที่ที่บังเกิดปัญญาชั้นสูงอีกด้วย

2.1.2 คุณค่าของธรรมชาติในฐานะแหล่งฝึก เรียนรู้ และปฏิบัติธรรม

ที่เข้มขัน จากประเด็นที่แล้วทำให้เราเห็นว่าคุณค่าของธรรมชาติ ซึ่งในที่นี้จะให้ความสำคัญต่อป่านั้นมีผลต่อจิตวิญญาณของมนุษย์ในการบรรลุถึงความจริงสูงสุดของชีวิตได้ บรรดาศาสนาเอกของโลกต่างก็ค้นพบข้อความจริงอันถือเสมือนเป็นหลักคำสอนของศาสนานั้นท่ามกลางธรรมชาติด้วยกันทั้งนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ศาสนาแห่งพุทธศาสนาก็ทรงตรัสรู้ท่ามกลางธรรมชาติ ท่านพุทธทาสภิกขุเคยตั้งข้อสังเกตถึงความสำคัญ ของธรรมชาติที่มีต่อพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าของเรานั้นประสูติก็ประสูติกลางป่า ตรัสรู้ก็

ตรัสรู้ในป่า แม้แต่ตอนที่ทรงดับขันธปรินิพพานก็ทรงดับขันธกลางป่า เช่นกัน หรือแม้แต่เวลาที่
ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่นั้น พระองค์ก็ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ที่ท่ามกลางธรรมชาติ แม้แต่ทรง
ประกาศเผยแผ่พระศาสนาก็ทรงกระทำในป่า ป่าหรือธรรมชาติจึงมีความสำคัญยิ่งต่อพุทธศาสนา
จะเห็นได้ว่าตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ธรรมชาตินั้นหรือในที่นี้คือป่า มีความสำคัญ
ต่อพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งถือว่าเป็นสถานที่ที่ศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่สามารถจะมีอิทธิพลต่อ
จิตวิญญาณของมนุษย์ ดังนั้นป่าจึงเป็นสถานที่ที่เหมาะสมที่สุดที่มนุษย์ผู้หวังบรรลุถึงสัจธรรม
ควรที่จะโน้มหน้าเข้าไปปฏิบัติธรรม ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ทางพุทธศาสนาก็เห็นว่า สถานที่อย่าง
ป่าเขาป่าเขาไพรนั้นจะเป็นสถานที่ที่สามารถฝึกฝนอบรมจิตได้อย่างดีเยี่ยม ดังที่ปรากฏอยู่ใน
พุทธพจน์ตอนหนึ่ง ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้นำมาอ้างอิงไว้ในบทความเรื่อง "สิบปีในสวนเมฆ" ๑
ความว่า

... เสนาสนะอันสงัด คือป่าและป่าเปลี่ยว เป็นเสนาสนะที่ยากที่จะเสพได้ ความ
สงัดเป็นของยากที่จะหาได้ ยากที่จะยินดีในการอยู่ผู้เดียว ป่าทั้งหลาย เป็นประหนึ่ง
ว่า ได้นำไปเสียแล้วซึ่งใจของภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิ... พราหมณ์, ความคิดอันนี้
ได้มีแก่เราว่า ถ้ากระไรในราตรีอันกำหนดว่าเป็นวัน 14, 15 และ 8 ค่ำแห่งบักขี
อารามอันถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้อันถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ที่ใดเป็นที่น่าสะพรึงกลัวเป็นที่ชุ่มแห่ง
โลกชาติ เราพึงอยู่ในเสนาสนะนั้นเกิด บางทีเราอาจจะจับตัวความฉลาดและความ
กลัวได้ พราหมณ์ เราได้อยู่ในเสนาสนะเช่นนั้นและในวันอันกำหนดไว้ นั้น ๆ แล้ว
พราหมณ์, เมื่อเราอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น สัตว์ป่าแอบเข้ามาหรือว่านกยูงதாகังไม้
แห้งให้ตกลงมาหรือว่าลมพัดหยักเยื่อไม้ให้ตกลงมา ความตกใจกลัวได้เกิดแก่เรา
โดยเข้าใจว่ามันแล้วตัวความกลัว ความคิดค้นได้มีแก่เราต่อไปว่า ทานมหนอเราจึง
เป็นผู้พะวงแต่ในความหวาดกลัว ถ้าอย่างไรเราจะหักห้ามความกลัวนั้นเสีย โดย
อริยาบทที่ความหวาดกลัวนั้นมาสู่เรา ... (พุทธทาสภิกขุ. 2527 : 22)

จากพุทธพจน์เราจะเห็นว่าป่าเป็นสถานที่ที่สำคัญในการฝึกฝนอบรมจิต ขจัดเสียซึ่ง
ความกลัวต่าง ๆ นานาที่เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรม แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ก็ยิ่งทรงแนะนำให้พระภิกษุในพุทธศาสนาได้มีโอกาสที่จะฝึกฝนอบรมจิตใจให้เกิดความกล้าหาญจัดความกลัวต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจนกระทั่งสามารถควบคุมจิตให้ตั้งมั่นเกิดสมาธิเหมาะแก่การพิจารณาข้อธรรมะต่าง ๆ ได้ เกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านพุทธทาสภิกขุเองก็เห็นว่าการอยู่ป่าของภิกษุหรือผู้ที่ต้องการจะบรรลุข้อความจริงเกี่ยวกับชีวิตสมควรถูกฝึกฝนอบรมท่ามกลางป่าเขา โดยมีธรรมชาติรอบกายเปรียบเสมือนเป็นครูหรือเป็นตำราฝึกฝนบทเรียนแห่งการตื่นหรืออย่างเป็นผล โดยท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในบทความเรื่อง "สิบปีในสวนโมกข์" ว่า

... การอยู่คนเดียว ไม่มีอะไรดีไปกว่าใช้เวลาในการฝึกฝนบทเรียนของการตื่นและการควบคุมการตื่นของตนให้มั่นคง จนคล้อยตามความต้องการของตนได้ทุกเมื่อ เมื่อการอยู่ป่าคนเดียวของผู้ใดลงร่องลงรอยเป็นปกติ จิตยอมผันแปรไป มีลักษณะง่ายแก่การเป็นสมาธิตั้งครั้งตั้งค่อนเสียแล้ว ... (พุทธทาสภิกขุ. 2527 : 14)

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น การฝึกฝนอบรมตนอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ หรือตามป่าจะสามารถที่จะเปลี่ยนบุคลิกภาพของมนุษย์ให้ดีขึ้นได้ จากคนที่เคยเป็นคนที่ได้รับเหตุผลหวาดกลัว ไม่มีความเชื่อมั่นในตน หรือแม้กระทั่งการขาดสมาธิ จะกลายเป็นคนที่มีเหตุผล มีสติปัญญาพิจารณาตามความเป็นจริง เป็นคนที่เชื่อมั่นในตน มีความหนักแน่นกล้าหาญ ซึ่งคุณสมบัติต่าง ๆ เหล่านี้ นับว่าเป็นปัจจัยหรือพฤติกรรมพื้นฐานที่สำคัญของมนุษย์ในการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสภิกขุได้เน้นย้ำถึงสิ่งนี้ได้กล่าวมาไว้ในบทความเรื่อง "สวนโมกข์กับธรรมชาติ" ว่า

... เรื่องที่เคยกลัว เคยขลาด เคยกลัวอะไร มันหายไปไหนหมด เรื่องความขลาดเกี่ยวกับความเปลี่ยวในที่เปลี่ยว กลัวผี กลัวอะไรอย่างนี้ มันอยู่ได้ไม่กี่ 7 วันดอก มันค่อย ๆ หายไปเอง จนเรามีความสะดวกสบายมีผลในทางจิตใจ คือ จิตเปลี่ยนเป็นเข้มแข็ง เปลี่ยนเป็นว่องไว เปลี่ยนเป็นละเอียดอ่อนประณีต นั่นแหละคือผลของมัน ฉะนั้นจะคิดจะทำอะไรมันก็ทำได้ดีกว่าก่อน กว่าแบบที่เราไม่ได้อยู่กับ

ปา คือแบบบ้านเมือง มันสู้กันไม่ได้ จะเห็นจึงทำอะไรได้ ถ้าเอาเปรียบเทียบกับ
เมื่ออยู่กรุงเทพอยู่บ้านอยู่อะไร มันผิดกันไกล เรียกว่า เตี้ยนั่นมันสามารถมากกว่า
เข้มแข็งมากกว่า อะไรมากกว่า ทำอะไรได้มากเกินคาดเกินตัว ...
(พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 14)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดคงพอที่จะเห็นภาพคุณค่าของธรรมชาติตามทัศนะของท่าน
พุทธทาสภิกขุได้อย่างค่อนข้างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณค่าของธรรมชาติในแง่ที่ให้ความ
สำคัญต่อจิตวิญญาณของมนุษย์ อย่างไรก็ตามเราอาจสรุปถึงคุณค่าของธรรมชาติตามทัศนะ
ของท่านพุทธทาสภิกขุ จากสิ่งที่ท่านได้แสดงทัศนะต่อธรรมชาติเอาไว้ดังนี้

... ฉะนั้น ผมจึงชอบธรรมชาติมาก พยายามให้ธรรมชาติเป็นผู้ช่วยให้เป็นสิ่ง
กระตุ้น หรือเป็นรากฐานอยู่โดยปกติพร้อม ๆ กันไป นี่มันจึงทำอะไรมาได้เรื่อย ๆ
อย่างที่เราเห็นกันอยู่นี้ ซึ่งผมก็ไม่ได้คิดว่ามันดีวิเศษกว่าใครหรืออะไรทำนองนั้น ความ
คิดอย่างนั้นมันไม่อยากจะคิด คิดแต่ว่าอยากจะทำอะไรยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยไม่หยุดแล้ว
อยากจะทำอะไรชนิดที่ไม่เหมือนใคร ไม่ใช่ใคร เอาละแล้วคุณก็ดูเอาเองว่าเตี้ย
นี้ได้ทำอะไรอยู่ หรือมีอะไรบ้าง อยู่ในขอบเขตของการกระทำ มีการงาน มีการ
เผยแพร่ มีการประพฤติปฏิบัติ อะไรก็ตามถ้าคุณมองเห็นว่ามันเป็นสิ่งที่มีประโยชน์
แล้วก็ชวนกันชอบใจธรรมชาติ เพราะมันทำได้โดยหลักเกณฑ์ของธรรมชาติ โดย
อำนาจของธรรมชาติ ตามวิธีการอย่างธรรมชาติ ... (พุทธทาสภิกขุ. 2529 :
19-20)

2.2 บทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ จากการศึกษา เรื่องเกี่ยวกับ
คุณค่าของธรรมชาติ ทำให้เราได้ทราบว่าตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ คุณค่าของ
ธรรมชาติมีความหมายลึกซึ้งอย่างยิ่ง แตกต่างไปจากความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องธรรมชาติ
ของมนุษย์ส่วนใหญ่ในปัจจุบัน กล่าวคือธรรมชาติตามทัศนะคติของท่านพุทธทาสภิกขุเน้นในความ
หมายลึกไปถึงธรรมะ และรวมความไปถึงว่ามนุษย์นั่นก็คือธรรมชาติ ดังนั้นคุณค่าของธรรมชาติ

มีอะไรจะมีอยู่แค่เพียงการเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์สามารถตัดดวงนามาเป็นประโยชน์แก่ การดำเนินชีวิตเท่านั้นแต่ธรรมชาติมีคุณค่าอย่างยิ่งต่อจิตวิญญาณของมนุษย์เช่นกัน ในตัว ธรรมชาติไม่ว่า จะเป็นป่าไม้ คลอง หนอง บึง หรือธรรมชาติในรูปแบบต่าง ๆ สามารถ ที่จะ เป็นแหล่งแห่งสัจธรรมที่มนุษย์สามารถที่เรียนหรือฝึกหัดอบรมจิตของตน ดังที่ในพุทธพจน์ ก็ยังปรากฏให้เห็นถึงคุณค่าในแง่หนึ่งของธรรมชาติอยู่ในหลาย ๆ ที่ เราจึงกล่าวสรุปไว้ว่าในที่นี้ ได้ว่า คุณค่าของธรรมชาตินั้นสามารถแบ่งออกได้เป็นสองลักษณะ คือ

ประการแรก คุณค่าทางด้านวัตถุ มนุษย์สามารถตัดดวงผลประโยชน์ได้ โดยตรงจากตัวธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ดังที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในสังคมโลก ยุคปัจจุบันแล้ว

ประการที่สอง คุณค่าทางด้านจิตใจ มนุษย์สามารถเข้าไปเอาประโยชน์ ในแง่นี้ได้จากธรรมชาติเช่นกัน แต่มนุษย์จะต้องมองลึกลงไปในตัวธรรมชาติที่ได้แฝงกฎของ ธรรมชาติไว้ คุณค่าของธรรมชาติในแง่ที่นี้เองที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้ความสำคัญไว้อย่าง มาก จนถึงกับกล่าวไว้ว่าถ้ามนุษย์ไม่รู้หรือไม่ตระหนักในคุณค่าด้านนี้ของธรรมชาติแล้ว ก็เป็น การป่วยการเปล่าที่จะกล่าวถึงการอนุรักษ์ปกป้องธรรมชาติในลักษณะแรกที่กำลังถูกทำลาย ล้างอย่างย่อยยับในเวลา

ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุได้พยายาม เรียกร้องให้มนุษย์ โดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนให้เห็นความสำคัญคุณค่าของธรรมชาติที่มีผลต่อจิตวิญญาณ และปฏิบัติ ตนหรือแสดงบทบาทโดยเน้นไปที่คุณค่าในลักษณะที่สองนี้ ซึ่งถ้ามนุษย์สามารถที่จะ เข้าถึงคุณค่า ในลักษณะที่สองได้ ก็เท่ากับว่ามนุษย์สามารถที่จะปฏิบัติหรือมีบทบาทอย่างถูกต้องต่อคุณค่าของ ธรรมชาติในลักษณะแรกโดยปริยาย

เมื่อหันมาพิจารณาความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ท่านพุทธทาสภิกขุจะเป็น พระภิกษุรูปแรกของไทยที่ได้แสดงให้เห็นถึงความหายนะของธรรมชาติที่เกิดจากบทบาทของ มนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติอย่างไม่ต้อง มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติเพียงด้านเดียวคือทางด้าน วัตถุ ทำให้มีการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติอย่างบ้าคลั่งเพื่อสนองตอบต่อแนวความ เชื่อ ของการพัฒนาของลัทธิทุนนิยมที่มองคุณค่าของธรรมชาติเป็นแค่วัตถุที่สามารถตอบสนองความ ต้องการของมนุษย์เท่านั้น จนกระทั่งท่านเองถึงกับประกาศปณิธานขึ้นมาสามข้อและหนึ่งใน

สามข้อนั้นก็คือการพยายามที่จะชักนำให้มนุษย์ออกมาจากอำนาจของวัตถุนิยมด้วยกันทั้งโลก ซึ่งเป็นช่วงเวลาของโลกโดยเฉพาะประเทศไทยกำลังพัฒนาอย่างเต็มที่ มีการล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติอย่างขาดจิตสำนึก

แน่นอนที่สุดคนปัจจุบันมนุษย์เกือบทุกมุมโลกกำลังได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศตามแนวคิดทุนนิยมที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ผิดเพี้ยนไป จนทำให้เกิดภัยธรรมชาติที่เรียกว่ามหันตภัยในทุกซอกทุกมุมโลก และด้วยเหตุนี้เองทำให้มนุษย์บางกลุ่มเริ่มตระหนักในปัญหาและเกิดคำถามเกี่ยวกับการพัฒนาที่ต้องทำลายล้างธรรมชาติขึ้น และที่สำคัญมนุษย์เริ่มที่จะทบทวนบทบาทของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติเสียใหม่ จากบทบาทที่เคยเข้าไปตัดดวงผลประโยชน์เริ่มเปลี่ยนมาเป็นบทบาทของการอนุรักษ์กันมากยิ่งขึ้น แต่บทบาทของการอนุรักษ์ก็ยังคงอนุรักษ์ตามแบบพื้น ๆ เพราะความจำเป็นมากกว่ามิใช่เกิดจากการตระหนักในคุณค่าที่แท้จริงของธรรมชาติ ผู้วิจัยคิดว่าการอนุรักษ์ธรรมชาติที่เกิดจากความหวาดกลัวผลที่จะเกิดต่อตนเองนี้ยังไม่เป็นที่น่าไว้วางใจในการที่จะอนุรักษ์ธรรมชาติให้ยั่งยืนต่อไปได้ เพราะเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์คิดค้นหาวิธีที่จะแก้ปัญหาก็เกิดขึ้นจากผลกระทบนั้น ๆ แล้ว มนุษย์ก็จะเริ่มทำลายล้างธรรมชาติต่อไปอีก แต่อยู่ในรูปแบบที่มีความระมัดระวังขึ้นเท่านั้น สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุแล้วผู้ที่สามารถจะรักษาหรืออนุรักษ์ธรรมชาติให้เห็นผลที่สุด คือ พุทธศาสนิกชน และต้องเป็นพุทธศาสนิกชนโดยจิตใจ ไม่ใช่เป็นพุทธศาสนิกชนตามทะเบียนบ้านเท่านั้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าผู้ที่สามารถเข้าถึงหลักคำสอนของพุทธศาสนาได้อย่างดีแล้ว ก็สามารถที่จะเป็นผู้ที่จะรักษาหรืออนุรักษ์ธรรมชาติได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน ซึ่งท่านได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในบทความเรื่อง "พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ" ว่า "พุทธศาสนิกชนที่แท้จริงเท่านั้นที่สามารถอนุรักษ์ธรรมชาติ และพุทธศาสนิกชนตามทะเบียนบ้านไม่อาจรักษาธรรมชาติ" (พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 3)

อย่างไรก็ตามธรรมชาติที่พุทธศาสนิกชนต้องรักษานั้นกินความหมายลึกซึ้งซึ่งมิใช่เพียงธรรมชาติภายนอกเช่นวัตถุหรือที่เป็นรูปธรรมเท่านั้น แต่ท่านพุทธทาสภิกขุเล็งไปถึงธรรมชาติภายในซึ่งเป็นธรรมชาติที่เกี่ยวกับจิตใจหรือจิตวิญญาณของมนุษย์ ดังนั้น บทบาทที่สำคัญที่สุดที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติก็คือการศึกษา เรียนรู้และปฏิบัติ เพื่อขจัดความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ เมื่อมนุษย์สามารถที่ขจัดความเห็นแก่ตัวอันเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดความอยากได้แล้ว มนุษย์

ก็จะไม่ทำลายธรรมชาติภายนอก ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุแล้วความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติภายใน อันได้แก่จิตใจของมนุษย์กับธรรมชาติภายนอกอันเป็นตัววัตถุไม่สามารถแยกออกกันได้ ดังที่ท่านกล่าวในบทความเรื่อง "พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ" ว่า

... และพุทธศาสนิกชนที่แท้จริงก็สามารถที่จะรักษาธรรมชาติอันลึกซึ้ง คือ ธรรมชาติฝ่ายนามธรรม พุทธศาสนิกชนที่ไม่แท้จริงไม่สามารถจะรักษาธรรมชาติ แม้แต่ฝ่ายวัตถุ เราจะพูดถึงพุทธศาสนิกชนที่แท้จริงที่รักษาธรรมชาติในฝ่ายนามธรรม เมื่อธรรมชาติฝ่ายนามธรรมได้รับการรักษาดีแล้ว ธรรมชาติฝ่ายวัตถุภายนอกก็จะรักษาตัวเองได้ (พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 3)

2.2.1 การรักษานิเวศวิทยาฝ่ายจิต โดยอาศัยธรรมะ ท่านพุทธทาสภิกขุ

ดูเหมือนจะเป็นพระภิกษุรูปแรกอีกเช่นกันที่ได้นำศัพท์ทางวิชาการสิ่งแวดล้อมมาประยุกต์ใช้ร่วมกับธรรมะ ซึ่งครั้งหนึ่งท่านเองเคยนำศัพท์ทางชีววิทยามาใช้ในการอธิบายข้อธรรมะที่สำคัญเกี่ยวกับเรื่องความรู้สึกแห่งตัวของกู นั่นคือคำว่า สัตฺตชฺชาตญฺญาน ซึ่งไม่ปรากฏคำ ๆ นั้นในพุทธศาสนา แต่ท่านได้นำมาเทียบกับคำว่า อัสมิมานะ ซึ่งก็คือความรู้สึกยึดมั่นในความเป็นตัวตนสำหรับคำว่า "นิเวศวิทยา" ก็เช่นกัน ไม่ปรากฏว่ามีที่ใช้กันในพุทธศาสนา แต่ท่านได้นำมาประยุกต์ใช้และเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในเรื่องของธรรมะ

สำหรับคำว่า "นิเวศวิทยา" นั้นเป็นคำศัพท์ที่ได้รับการบัญญัติขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง โดยที่ในปี ค.ศ.1870 นักชีววิทยาชาวเยอรมันชื่อ ERNST HAECKEL ได้เสนอให้ใช้คำว่า "ecology" โดยให้ความหมายว่าเป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ ซึ่งแนวความคิดนี้ได้กลายเป็นพื้นฐานหลักในการพัฒนาแนวความคิดทางนิเวศวิทยาตั้งแต่นั้นมา

นอกจากนี้ยังมีการให้ความหมายเกี่ยวกับคำว่า "นิเวศวิทยา" กันอย่างมาก นักนิเวศวิทยา E.P. ODUM ได้สรุปความหมายของนิเวศวิทยาว่า คือ การศึกษา "ชีวิตในบ้าน" ซึ่งหมายถึงบ้านทางธรรมชาติ หรือบ้านทางสิ่งแวดล้อม (Environmental house) บ้านนี้ครอบคลุมสิ่งมีชีวิตทั้งหมดรวมทั้งกระบวนการต่าง ๆ ที่ทำให้บ้านกลายเป็นที่อยู่อาศัยได้

ในสมัยบุพกาลนั้น นิเวศวิทยา เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตท่ามกลางธรรมชาติ มนุษย์จำเป็นต้องเรียนรู้ธรรมชาติแวดล้อมรอบ ๆ ตัวไม่ว่าจะเป็นพืชพรรณไม้ชนิดต่าง ๆ สัตว์ป่านานาพันธุ์จึงนับว่าสมัยก่อนมนุษย์นั้นอยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ ดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในลักษณะที่พึ่งกันเอาประโยชน์จากธรรมชาติตามคุณค่าภายในของธรรมชาติอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามเมื่อมนุษย์มีการวิวัฒนาการมากขึ้น มนุษย์ก็เริ่มเข้าไปเอาประโยชน์จากธรรมชาติในลักษณะตักตวงมากขึ้นตามลำดับปรากฏว่ายิ่งมนุษย์มีอารยธรรมมากขึ้นเท่าใด ธรรมชาติก็ถูกทำลายล้างมากขึ้นเท่านั้น จนกระทั่งในปัจจุบันความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเริ่มเลวร้ายมากขึ้น ระบบนิเวศวิทยาที่เคยมีมาแต่ครั้งโบราณกาลเสียไป มนุษย์ได้รับผลกระทบจากความเสื่อมถอยของธรรมชาติมากขึ้นเรื่อย ๆ ปัจจุบันนิเวศวิทยา จึงเป็นวิชาที่ได้รับความสนใจขึ้นเป็นลำดับ

เราอาจกล่าวสรุปความหมายของนิเวศวิทยาอย่างกระชับที่สุดตามที่นี้ได้ว่า นิเวศวิทยา คือ วิชาที่ว่าด้วยเรื่องความสัมพันธ์อย่างสอดคล้องต้องกันระหว่างมนุษย์ และการดำรงอยู่ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบกายมนุษย์ ซึ่งในที่นี้ คือ ธรรมชาตินั่นเอง ซึ่งหมายถึงธรรมชาติทั้งระบบโดยมีแนวคิดพื้นฐานหลักอยู่ที่ประโยคที่ว่า "ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ" (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2536 : 175-176)

สำหรับตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ความหมายของนิเวศวิทยามีได้จำกัดอยู่แต่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติซึ่งเป็นฝ่ายวัตถุ แต่ท่านจะให้ความหมายของนิเวศวิทยาเลยไปถึงความสัมพันธ์ของระบบจิตที่มีธรรมอยู่ด้วย โดยท่านเรียกว่า นิเวศวิทยาของจิต ซึ่งเป็นจิตที่มีความสด ความสวย ความสงบ อยู่พร้อมสรรพเลยทีเดียว (พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 20)

ระบบนิเวศวิทยาฝ่ายจิตนี้มีความสำคัญยิ่ง เพราะถ้ามนุษย์สามารถรักษาระบบนิเวศวิทยาของจิตให้เป็นไปด้วยความดีงาม โดยมีธรรมะประกอบอยู่ย่อมเป็นที่เชื่อแน่ว่ามนุษย์ผู้นั้นจะดำเนินชีวิตเป็นไปตามระบบนิเวศวิทยาฝ่ายวัตถุได้อย่างแน่นอน ดังนั้นระบบนิเวศวิทยาฝ่ายจิตนี้เองที่มนุษย์จะต้องให้ความสำคัญ ดูแล รักษา และพัฒนาให้ดีขึ้น เป็นเรื่องแรกก่อนที่จะคิดรักษาระบบนิเวศวิทยาที่อยู่ภายนอกอันเป็นฝ่ายวัตถุ

ในการที่มนุษย์จะสามารถรักษาระบบนิเวศวิทยาฝ่ายจิตได้นั้น มนุษย์ต้องขจัดสาเหตุ

ที่ทำให้ระบบนิเวศวิทยาฝ่ายจิตต้องเสียไป สิ่งนั้น คือ กิเลส หรือความอยากได้ อยากมี
 อยากเป็น อย่างเกินพอดี ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่า ตัณหา เป็นความอยากอย่างโง่ ๆ
 เป็นตัวการที่ก่อให้เกิดความโลภ ความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ อย่างไม่มีสิ้นสุด มนุษย์เป็นผู้ที่ได้
 ชื่อว่าเป็นตัวทำลายธรรมชาติ เพราะสืบเนื่องมาจากตัวกิเลส ตัวตัณหาเหล่านี้เองสำหรับ
 เรื่องนี้ท่านกล่าวไว้ในบทความเรื่อง "พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ" ว่า

... มีกิเลสสิ่งมนุษย์ มนุษย์ก็ทำลายสิ่งธรรมชาติให้หมดแล้ว ได้ยินคำเก่าแก่
 ไม่ทราบว่าเป็นใครพูดน่าฟังที่สุดว่า พระเจ้าสร้างแล้วมนุษย์ทำลาย มันมีแต่อย่างนี้
 ตลอดเวลา พระเจ้าสร้างไว้ดีแล้วแต่มนุษย์ก็ทำลายเรื่อยมา หมายความว่า
 ธรรมชาติให้มาดีแล้ว มนุษย์ก็ทำลายทำลายเรื่อยมา กิเลสก็เกิดออกมา มันทำลาย
 มันรบกวนวัตถุ กิเลสตัวเดียวกัน เรียกชื่อระบุไปยังกิเลสที่ชื่อว่าตัณหา ๆ ที่ทำลาย
 นิเวศวิทยาภายในของจิตหมดแล้ว ก็ออกมาทำลายนิเวศวิทยาทางกายทางวัตถุของ
 คนต่อไปอีก ... (พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 20-21)

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น สาเหตุหลักหรือตัวปัญหาที่ทำให้ระบบนิเวศวิทยา
 ฝ่ายจิตต้องเสียไป และเป็นผลสืบเนื่องต่อไปยังระบบนิเวศวิทยาฝ่ายวัตถุต้องเสียตามไปด้วย
 ก็คือ ตัณหา ซึ่งหมายถึงความอยากอย่างโง่ ๆ เช่น อยากได้ทางวัตถุมาบำรุงบำเรอตน ซึ่ง
 ท่านพุทธทาสภิกขุได้แสดงให้เห็นว่าตัณหาความอยากอย่างโง่ ๆ นี้สามารถทำลายล้างระบบ
 ธรรมชาติทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ได้อย่างไร โดยท่านได้แยกลักษณะการทำลายระบบต่าง ๆ
 ให้เห็นอย่างเด่นชัดพอที่จะสรุปได้ดังนี้ คือ

1. ตัณหาทำลายระบบกายที่เนื่องกับวัตถุ
2. ตัณหาทำลายระบบจิตทั้งหมดของมนุษย์
3. ตัณหาทำลายระบบสติปัญญาทั้งหมดของมนุษย์

1. ตัณหาทำลายระบบกายที่เนื่องกับวัตถุ หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติและตัวมนุษย์
 เองท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า "ถ้าตัณหามันเป็นถึงขนาดอุทิศสาธุกรรมแล้วละก็ จะทำลาย

นิเวศวิทยาถิ่นขนาด "อุตสาหกรรม" ที่เดียว (พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 22)

2. ตัณหาทำลายระบบจิตทั้งหมด ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า แต่เดิมนั้นธรรมชาติของจิตมีความบริสุทธิ์อยู่ในตัว แต่ทว่าจิตนั้นต้องเศร้าหมองผิดรูปไปก็เนื่องเพราะกิเลสหรือตัณหาของมนุษย์นั่นเอง

3. ตัณหาทำลายระบบสติปัญญา ได้แก่ ความคิด ความอ่านของมนุษย์หรือสิ่งที่ท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า เป็น จิตวิญญาณ ของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์จะต้องพัฒนาให้เกิดความถูกต้องที่เรียกว่า "สัมมาทิฐิ" แต่ทว่ากิเลสตัณหาที่สามารถที่จะเข้ามาทำลายได้หมด

เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวมาทั้งหมด ท่านพุทธทาสภิกขุได้สรุปให้เห็นถึงลักษณะการทำลายระบบทั้งสามนี้ว่า

... สรุป คือ เราไม่มีความถูกต้องในทางวัตถุหรือร่างกายหนึ่ง ไม่มีความถูกต้องทางจิตหนึ่ง ไม่มีความถูกต้องทางวิญญาณหรือทางสติปัญญาหนึ่ง ไม่มีความถูกต้องอยู่ครบสามทาง แล้วจะมีอะไรเหลือขอให้คิดดู จะพูดถึงนิเวศวิทยาตัวไหนกันแล้ว ถ้าไม่มีความถูกต้องแม้แต่ทางเดียวในสามทางนี้ ... (พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 26)

จากการศึกษามาทั้งหมด เราอาจกล่าวได้ว่า ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ การที่มนุษย์จะสามารถรักษาระบบนิเวศวิทยาไว้ได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องรักษาระบบนิเวศวิทยาของจิตให้ได้เป็นอย่างดีเสียก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการระมัดระวังหรือรักษาจิตมิให้ถูกกิเลสตัณหาเข้าครอบงำ เพราะตัวกิเลสตัณหาที่เองที่เป็นสาเหตุสำคัญให้มนุษย์เกิดความเห็นแก่ตัว ทำลายล้างผลาญธรรมชาติอย่างมากมาอย่างไรก็ตามการที่มนุษย์สามารถที่จะรักษาระบบนิเวศวิทยาฝ่ายจิตได้นั้น มนุษย์ต้องเล็งเห็นถึงคุณค่าของธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณค่าที่มีผลต่อจิตวิญญาณมนุษย์ให้จงได้ และการที่มนุษย์จะสามารถเข้าถึงคุณค่าทางด้านนี้ได้ มนุษย์ควรที่จะต้องดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ไม่มีความรู้สึกแปลกแยกกับธรรมชาติ รักธรรมชาติ ใกล้ชิดสนิทกับธรรมชาติจนกระทั่งสามารถอาศัยอยู่อย่างเรียบง่ายตามธรรมชาติ

2.2.2 การดำเนินชีวิตที่จะสอดคล้องกับธรรมชาติ ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น การอยู่อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติจนเรียกได้ว่าเป็นเกลอกับธรรมชาตินั้น คือ

การที่ธรรมชาติมีโอกาที่จะหล่อหลอม หรือปรุงแต่งมนุษย์มากกว่าที่จะให้สิ่งอื่นได้ปรุงแต่งซึ่งเป็นการดีกว่าที่จะให้ความเป็นอยู่อย่างบ้านอย่างเมืองซึ่งย่อมหนีไม่พ้นลักษณะของวัตถุนิยม หรือทุนนิยม ที่มุ่งแต่จะสนับสนุนให้กิเลสตัณหาภายในตัวมนุษย์แสดงบทบาทได้อย่างเต็มที่

อย่างไรก็ตามการอยู่อย่างให้ธรรมชาติมาปรุงแต่งนั้นมนุษย์ต้องใกล้ชิดกับธรรมชาติ และดำเนินชีวิตตามระบบของธรรมชาติ เพราะสิ่งใดที่เป็นไปตามธรรมชาติ ท่านพุทธทาสภิกขุ เชื่อว่ากิเลสหรือตัณหาจะเกิดขึ้นได้ยากมาก แต่สิ่งใดก็ตามที่พยายามสร้างขึ้นหรือปรุงแต่งขึ้นมา ด้วยแรงผลักดันของกิเลสหรือตัณหาเราถือว่าเป็นสิ่งที่ห่างไกลธรรมชาติ การที่มนุษย์สามารถอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติได้นั้น นับว่าเป็นการอยู่อย่างปราศจากกิเลส มีธรรมชาติเป็นตัวคุ้มครองที่จะไม่ให้กิเลสเกิด ธรรมชาติเป็นแหล่งหรือที่หลบภัยมิให้กิเลสตัณหาได้แทรกตัวเข้ามาถึง ดังนั้นการอยู่อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติก็คือการอยู่อย่างปราศจากกิเลสตัณหา โดยท่านพุทธทาสภิกขุ ได้เสนอตัวอย่างไว้ไว้ในบทความเรื่อง "สิบปีในสวนโมกข์" ว่า

... เมื่อพูดถึงสิ่งของหรือทรัพย์สินสมบัติ นั้นเป็นเรื่องที่ต้องศึกษา ในชั้นแรกของการอยู่ที่นี่ ฉันมีทรัพย์สินแต่เพียงบาตร 1 ใบ มีผาทองเหลืองชนิดตักน้ำฉันได้ กับถังตักน้ำเล็ก ๆ จากบ่อน้ำใบหนึ่ง และจีวรเท่าที่จำเป็นจะต้องมีเท่านั้น กับตะเกียงน้ำมันมะพร้าวทำด้วยแก้วที่ใช้ต้มน้ำดวงหนึ่ง จุดที่หน้าพระพุทธรูปเป็นประจำ จะไปไหนเมื่อไหร่ก็ได้ ไม่ต้องปิดประตู ไม่ต้องใส่กุญแจ ไม่ต้องสั่งเสียใคร เพราะมีคนเดียว จะกลับมาเมื่อไหร่ก็ได้ ไม่มีอะไรที่ต้องดูแลรักษา ไม่มีเรื่องต้องรับผิดชอบอย่างใดกะใคร รู้สึกว่ามีตัวเพียงตัวน้อย ๆ และเป็นอิสระเหมือนนก ความคิดนึกเกลี้ยงเกลา ไม่คิดอะไรมาก มีแต่ความสบาย ทำความพอใจให้เสมอ นับแต่เกิดเท่าที่จำได้ไม่เคยสบายเหมือนไม่มีเนื้อไม้ตัว เหมือนเมื่ออยู่ตามแบบนี้เลย

ความพอใจในความเป็นเช่นนี้ที่เกิด มีมากพอที่จะห้ามความกังวลถึงอนาคต เชื่อแนใจตัวเองว่าตัวอาจหาความสุขหรือความพอใจ ให้แก่ตัวเองได้โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับใคร มีความคิดว่า สามารถจะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้คนเดียวได้ หรืออยู่โดยไม่ต้องติดต่อกับใคร เช่นเดียวกับพวกที่อยู่หิมาลัยเหมือนกัน ... (พุทธทาสภิกขุ.

สิ่งสำคัญที่เราเห็นจากทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ หรือแม้กระทั่งในวัตรปฏิบัติของท่านพุทธทาสภิกขุ จะเห็นได้ว่าการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาตินั้น เป็นการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายอย่างที่สุด ดำรงอยู่เพียงสิ่งที่เป็นสำหรับชีวิตเท่านั้น การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาตินั้น นับว่าเป็นการดำเนินชีวิตตามคุณค่าแท้ที่มนุษย์พึงยึดปฏิบัติซึ่งต้องอาศัยปัญญาเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิต เมื่อมนุษย์เกี่ยวข้องกับสรรพสิ่งด้วยปัญญาแล้ว มนุษย์จะไม่สามารถที่จะทำลายล้างสิ่งต่าง ๆ ลงได้เลย การดำเนินชีวิตด้วยปัญญาตามธรรมชาตินั้น เป็นการดำเนินชีวิตอยู่อย่างที่ดีที่สุด ง่ายที่สุด การกระทำทุกอย่างเป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ เพียงเพื่อให้ชีวิตอยู่รอดเท่านั้น มิได้ตัดวงประโยชน์จากธรรมชาติจนเกินความจำเป็น อย่างไรก็ตามการดำรงชีวิตที่ดีที่สุด หรือที่ง่ายที่สุดนั้น มิได้หมายความว่ามนุษย์จะมีชีวิตอยู่อย่างคนป่า หรือคนบ้าไร้สติ หรือปฏิเสธความเจริญทางด้านเทคโนโลยีที่มีอยู่ทั้งหมดในยุคปัจจุบัน แต่เป็นการดำเนินชีวิตที่พอดีไม่เกินเลยจากสิ่งที่ธรรมชาติให้มา เป็นการดำเนินชีวิตด้วยปัญญาโดยไม่เบียดเบียนทั้งต่อตนเองและสิ่งอื่น

อาจกล่าวสรุปในท้ายที่สุดนี้ได้ว่าบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาตินั้น เป็นเรื่องที่มนุษย์ต้องเริ่มที่ตนเองทั้งหมด กล่าวคือมนุษย์ต้องมองเห็นคุณค่าแท้ของธรรมชาติ โดยดำเนินชีวิตตามธรรมชาติทั้งทางด้านร่างกาย และ จิตใจ สติปัญญา ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ในบทความเรื่อง "สวนโมกข์กับธรรมชาติ" ว่า

... ฉะนั้น กินอยู่ตามธรรมชาติ อาบน้ำตามธรรมชาติ อดอาหารตามธรรมชาติ ๑ ให้มันเป็นเรื่องธรรมชาติมากที่สุดในส่วนร่างกาย ที่นี้ในส่วนจิตใจ ระบบจิตนี้ก็ทำให้จิตให้มันว่างหรือปรกติ ปรกติหรือมีอิสระจากอารมณ์นี้ให้มากที่สุด นี่มีจิตอยู่ตามธรรมชาติ ที่นี้เรื่องที่สาม เรื่องสติปัญญา ความคิด ความเห็น ความเชื่อ อะไรก็ตามให้มันเป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ๑ ให้รู้เรื่องธรรมชาติให้ดี ไม่มีผิดพลาดเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็เรียกว่าเป็นอยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ ทั้งโดยร่างกาย ทั้งจิตใจ และสติปัญญา ... (พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 26)

3. สังคัม

3.1 คุณค่าของสังคัม ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นพระภิกษุไทยฝ่ายเถรวาทรูปแรกในยุคปัจจุบันที่คำสอนของท่านนอกจากจะให้ความสำคัญต่อมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลแล้ว ท่านยังให้ความสำคัญต่อสังคัมอย่างไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ตามทัศนะของท่านนั้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคัมเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก คำสอนเกี่ยวกับสังคัมของท่านได้รับการกล่าวถึงทั้งในแง่บวกและแง่ลบอย่างกว้างขวางในแวดวงนักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศ แนวความคิดของท่านเกี่ยวกับสังคัมที่ควรจะเป็น ตลอดจนการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจ จะทำลายแนวความคิดปรัชญาการเมืองการปกครองของทางตะวันตกอย่างเด่นชัด อย่างไรก็ตามแม้ว่าแนวคิดของท่านจะเป็นแนวคิดที่ทวนกระแสของสังคัมตะวันตก แต่ทว่าก็เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่ดีเสมือนเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของสังคัมมนุษย์ที่กำลังเผชิญกับปัญหานานับการานปัจจุบัน

งานเขียนมากมายของท่านมีน้อยนักที่จะไม่กล่าวเป็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์ความไร้คุณค่าของสังคัมในยุคปัจจุบัน และไม่เฉพาะแต่สังคัมไทยเท่านั้นแต่เป็นสังคัมโลก โดยเฉพาะสังคัมตะวันตกที่ท่านถือว่าเป็นแม่แบบของสังคัมทั่วไปในยุคปัจจุบัน ท่านกล่าวอย่างตรงไปตรงมาว่าสังคัมในปัจจุบันเกือบทั่วโลกเป็นสังคัมของเรื่อง กิน กาม เกียรติ ซึ่งเกิดขึ้นได้เพราะสมาชิกภายในสังคัมเป็นผู้มีความเห็นแก่ตัว ต่างมุ่งวัตถุเพื่อมาตอบสนองความรู้สึกแห่งตัวกูของกูอันเป็นสัญชาตญาณของสัตว์ สังคัมจึงเป็นสังคัมที่ไร้ศีลธรรม ทาลายและล้างผลาญธรรมชาติด้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เป็นสังคัมที่ยึดถือเงินตราเป็นพระเจ้า เรื่องศาสนา และศีลธรรมกลายเป็นเรื่องที่ล้าสมัยไร้สาระถ่วงความเจริญ

ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นภิกษุรูปแรกが見พิกษัยของสังคัมที่ไร้คุณค่านี้ ถึงกับตั้งปณิธานไว้ว่า จะพยายามชักนำวิมมนุษย์ออกมาจากอำนาจแห่งวัตถุด้วยกันทั้งโลก ปณิธานที่ท่านตั้งไว้ที่ท่านพยายามกระทำตามจนวาระสุดท้ายของชีวิต ในบั้นปลายชีวิตของท่านท่านพยายามเรียกร้องให้ศีลธรรมกลับคืนสู่สังคัมมนุษย์ก่อนที่โลกทั้งโลกจะพากันพินาศไปเพราะอำนาจแห่งความเห็นแก่ตัวของมนุษย์

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุที่ปรากฏอยู่ในหนังสือธัมมิกสังคมนิยม สังคัมที่มีคุณค่าที่แท้จริง คือ สังคัมที่ประกอบอยู่ด้วยระบบของศาสนา โดยไม่จำกัดว่าจะเป็นศาสนาใด

เพราะทุกศาสนาดำรงมีจุดประสงค์ที่ต้องการจัดความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของปัญหา ทั้งปวง แต่จะเสริมสร้างความรักในหมู่มนุษย์ สนับสนุนให้มีการแบ่งปัน ปฏิเสธการเบียดเบียน ทั้งปวง (พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 28-32)

ระบบศาสนาหรือระบบศีลธรรมเป็นความหวังหรือหนทางในการแก้ปัญหาของสังคมที่ ไร้ใจได้มากที่สุดมากกว่าระบบการเมืองหรือสังคมที่มีอยู่ในโลกปัจจุบันทุกระบบ ท่านพุทธทาส ภิกขุตั้งข้อสังเกตว่าแม้ในระบบเสรีประชาธิปไตยที่กำลังนิยมแพร่หลายอยู่ในขณะนี้ ที่คิดว่า จะ แก้ไขปัญหาของมนุษย์ได้ และเป็นสังคมที่มีคุณค่าที่สุดนั้น เอาเข้าจริง ๆ แล้วก็มีแต่สร้างปัญหา ทั้งนี้เพราะระบบการปกครองชนิดนี้เปิดโอกาสให้สมาชิกภายในสังคมมีสิทธิเสรีภาพที่จะประกอบ กิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างเสรี แม้ว่าระบบดังกล่าวจะไม่ให้ละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วมีช่องโหว่มากมายที่ก่อให้เกิดอภิสิทธิชนขึ้นตักดวงผลประโยชน์เข้าสู่ตนเอง พวกพ้อง สังคมเสรีประชาธิปไตยจึงเป็นสังคมที่ก่อให้เกิดการแย่งชิงส่วนเกินของสังคม เป็น สังคมมีเอกรยาวสาวได้สาวเอา อย่างไรก็ตามสังคมเสรีประชาธิปไตย จะเป็นสังคมที่มีคุณค่า อย่างแท้จริงได้ สมาชิกของสังคมต้องมีธรรมะหรือมีระบบศีลธรรมควบคุมอยู่จึงจะเป็นที่ไร้ใจได้ (พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 60-61)

นอกจากท่านพุทธทาสภิกขุจะกล่าววิพากษ์วิจารณ์สังคมเสรีประชาธิปไตยที่ท่านนิยามว่า เป็นสังคมที่เปิดโอกาสให้กิเลสตัณหาของมนุษย์ได้แสดงบทบาทอย่างเต็มที่แล้ว ท่านยังวิจารณ์ ระบบสังคมนิยมของทางตะวันตกว่ายังไร้ใจไม่ได้เช่นกัน แม้ว่าจะดีกว่าเสรีประชาธิปไตยตรง ที่จะเห็นแก่สังคมเป็นหลัก แต่ก็ยังไม่พ้นเรื่องของวัตถุ ยังคงมีการต่อสู้แย่งชิงส่วนเกินของ สังคมอยู่ ท่านปฏิเสธสังคมนิยมที่เกิดขึ้นมาจากความขัดแย้งระหว่างสองชนชั้นจนทำให้เกิด ความน้อยเนื้อต่ำใจ จนวนที่สุตก็ใช้อาวุธเข้าประหารกัน ท่านเรียกสังคมนิยมชนิดนี้ว่าเป็น สังคมนิยมบ้า เลือด ซึ่งแม้จะเห็นแก่สังคมมากเพียงใดก็ไม่เป็นที่พึงปรารถนาของพุทธศาสนิกชน

ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นสังคมเสรีประชาธิปไตยแบบมีเอกรยาวสาวได้สาวเอาก็ดี หรือ สังคมนิยมชนิดบ้า เลือดก็ดี ต่างเป็นสังคมที่ก่อทุกข์ให้โทษทั้งนั้น เป็นสังคมที่ยังตกจมอยู่ใน กิเลส อย่างไรก็ตามท่านได้เสนอระบบสังคมนิยมมาให้พิจารณาที่น่าสนใจอีกระบบหนึ่งนั่นคือ สังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะ หรือ เป็นระบบของศีลธรรมโดยตรง ซึ่งท่านกล่าวว่า เป็น ระบบสังคมที่มีคุณค่าอย่างแท้จริง เป็นสังคมที่มีความงามสงบ สมาชิกของสังคมมีศรัทธาแห่ง

ความเป็นมนุษย์ มิใช่เพียงวัตถุหรือส่วนประกอบของสังคม เป็นสังคมแห่งปัญญา มิใช่แห่งคัมภีร์ ท่านเรียกสังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมนี้ว่า "ธัมมิกสังคมนิยม" (Dhammic Socialism) เรากล่าวได้ว่าธัมมิกสังคมนิยมที่ท่านเสนอขึ้นมา นั้น ไม่ได้จัดอยู่ในค่ายสังคมนิยมใด สังคมหนึ่งของทางตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นของระบบทุนนิยมฝ่ายขวา สังคมนิยมแบบจีนหรือโซเวียตฝ่ายซ้าย หรือ สังคมนิยมประชาธิปไตยแบบยุโรปฝ่ายกลาง แต่ธัมมิกสังคมนิยมเป็นระบบที่มีเป้าหมายที่แตกต่างไปจากระบบสังคมที่กล่าวถึงทั้งสาม กล่าวคือ ถ้าเปรียบเป็นรถสามคัน คันหนึ่งวิ่งทางขวา คันหนึ่งวิ่งทางซ้าย อีกคันหนึ่งวิ่งตรงกลาง แต่ทั้งสามคันอยู่บนถนนเดียวกันมุ่งหน้าไปทางเดียวกัน แต่คันที่สี่ คือ ธัมมิกสังคมนิยมนี้ จะวิ่งไปอีกทางหนึ่ง เพราะเห็นแล้วว่าทั้งสามคันนั้นวิ่งในทางที่ผิด พุดาให้เข้าใจ ก็คือ ธัมมิกสังคมนิยมนี้เป็นระบบที่เน้นเรื่องของจิตวิญญาณของมนุษย์ เน้นการแสวงหาความสุขที่เกิดจากปัญญาและกรุณา แต่ระบบสังคมที่กล่าวถึงทั้งสามนั้น จะเน้นอยู่ที่ความเจริญทางวัตถุความสุขที่เกิดจากการเติบโตทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาเทคโนโลยี

3.1.1 ธัมมิกสังคมนิยม สังคมแห่งคุณค่าตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ

ในหนังสือธัมมิกสังคมนิยม ท่านพุทธทาสได้อธิบายความหมายว่า "ธัมมิกสังคมนิยม" ในภาษาบาลีแยกออกเป็นคำว่า "ธมม" ซึ่งแปลว่า ธรรม และ "มิก" ซึ่งอยู่ท้ายศัพท์ที่มีความหมายว่า "ประกอบอยู่ด้วย" หรือ "เป็นไปกับ" ดังนั้น "ธัมมิก" จึงแปลว่า "ประกอบอยู่ด้วยธรรม" (พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 29-50)

ก่อนที่จะศึกษาในรายละเอียดเนื้อหาของธัมมิกสังคมนิยม สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจเป็นประเด็นสำคัญก่อนคือ ความหมายของคำว่า "สังคมนิยม" ทั้งในทัศนะทางตะวันตกและของท่านพุทธทาสภิกขุ เพราะความหมายของ "สังคมนิยม" ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น มีความแตกต่างจากแนวคิดของทางตะวันตกไม่น้อยทีเดียว

สำหรับ "สังคมนิยม" ตามแนวคิดของทางตะวันตกนั้นเป็นระบบสังคมที่เกิดจากทฤษฎีความขัดแย้งทางสังคม (Conflict Theory) โดยมีคาร์ล มาร์กซ์ (Marx) เป็นนักทฤษฎีขัดแย้งรุ่นแรก มีแนวคิดที่ว่า ภายในสังคมมีสภาพความขัดแย้งเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา และความขัดแย้งนี้เกิดจากความไม่สมดุลกันของการแบ่งสัณฐานส่วนของอำนาจ ซึ่งเป็นสาเหตุหลักมา

จากความไม่สมดุลกันของการแจกจ่ายกันทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้เกิดชนชั้นสองชนชั้น คือ ชนชั้นนายทุนกับชนชั้นผู้ใช้แรงงาน ความแตกต่างระหว่างสองชนชั้นนี้เพิ่มมากขึ้นตามลำดับและ จะเกิดความขัดแย้งต่อกันมากขึ้น จนกระทั่งกระทบกระทั่งอย่างรุนแรง และชนชั้นนายทุนจะถูก ล้มล้างไป ในที่สุดสังคมจะเปลี่ยนรูปแบบเป็นสังคมที่มีความเสมอภาคกันมากขึ้น (เพ็ญแข ประจวบจันก. 2533 : 26)

ส่วน "สังคมนิยม" ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ มีความแตกต่างจาก "สังคมนิยม" ที่ได้กล่าวถึงข้างต้น สังคมนิยม ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นสังคมที่ยึดถือประโยชน์ของ ส่วนรวมโดยธรรมเป็นหลักสำคัญ พึ่งพาอาศัยกัน เคารพศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ สนับสนุนให้ สมาชิกภายในสังคมขัดเกลากิเลสตัดหาคำความเห็นแก่ตัวพวกพ้อง เป็นระบบสังคมตามแนวคิดของ พุทธศาสนา เป็นระบบศีลธรรมตามธรรมชาติ เป็นระบบศีลธรรมที่สร้างความปกติสุขในสังคม ท่านเน้นให้เห็นว่าสังคมนิยมชนิดนี้ยึดระบบสังคมตามธรรมชาติเป็นหลัก กล่าวคือเมื่อพิจารณา จากความจริงที่เกิดขึ้นท่ามกลางธรรมชาตินั้นจะเห็นระบบสังคมนิยม คือ การดำรงอยู่ของ สรรพสิ่งตามธรรมชาตินั้นเป็นารูปของสหกรณ์ คือมีการร่วมมือกัน มีความสัมพันธ์ประสาน กลมกลืน มีความพอเหมาะพอดี มีความปกติสมดุล แม้แต่ในร่างกายมนุษย์ก็ทำหน้าที่อย่าง สหกรณ์ หรืออย่างระบบสังคมนิยม ซึ่งเรื่องดังกล่าวนี้ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้ในบทความ เรื่อง "พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ" ว่า

... เราต้องบูชาระบบสหกรณ์ ดูถะอะจักรวาล ทั้งหมดมันอยู่กันอย่าง "สหกรณ์" ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ดวงอะไรต่าง ๆ จักรวาลทั้งหมด มันอยู่กันอย่าง สหกรณ์ มันเนื่องกันและกันสัมพันธ์กันและกันมันจึงอยู่ได้ คือ านโลก ๆ เดียวกันมัน ก็มีการอยู่กันแบบสหกรณ์ มนุษย์กับสัตว์เดรัจฉาน กับต้นไม้ แผ่นดิน มันอยู่กันอย่าง ประสานงานกันแบบสหกรณ์ านร่างกายนี้ทุกส่วนของอวัยวะมันทำงานกันอย่างสหกรณ์ มือ ตีน แขน ขา ขอบให้ระบบสหกรณ์กลับมาในฐานะที่เป็นระบบเพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตาย เรามีเวลาสร้างสรรค์นิเวศวิทยาได้ดีที่สุด ...

(พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 35)

เราอาจกล่าวได้ว่า สังคมนิยมตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุคือ ระบบของสหกรณ์ที่เกิดขึ้นในระบบของชาตินั้นเอง เป็นสังคมแห่งการแบ่งปัน มีความสมดุลและความเป็นปกติเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ในระบบของชาตินั้นการแสวงหาส่วนเกินจนเกินพอเหมาะพอดีจนเป็นเหตุให้เกิดปัญหาขึ้นในสังคม เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ ท่านยกตัวอย่างของการดำรงชีวิตของสัตว์โลกให้เห็นว่านกจะหาอาหารแต่เฉพาะเท่าที่กระเพาะจะบรรจุอาหารได้เท่านั้น ไม่มีกักตุน ไม่มีการสร้างยุ้งฉางสำหรับเก็บกักตุน ความปกติสุขจึงเกิดขึ้นท่ามกลางชีวิตตามธรรมชาติ อย่างไรก็ตามท่านมิได้หมายความว่าไม่ให้มีการผลิตส่วนเกินขึ้นในสังคมเลย แต่ท่านสนับสนุนให้มีส่วนเกินได้ แต่ส่วนเกินนั้นต้องตกเป็นของกลางของสังคมเพื่อจุนเจือสังคม ดังที่ท่านพุทธทาสกล่าวไว้ในหนังสือเรื่องธัมมิกสังคมนิยม ว่า

... สังคมนิยมควรมีหลักสั้น ๆ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติว่า ทุกคนอย่ากอบโกยส่วนเกินพยายามเจียดส่วนเกินออกไปเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นให้ได้ แต่ไม่ได้ห้ามว่าอย่าผลิตส่วนเกิน ทุกคนมีสิทธิและสมควรอย่างยิ่งที่จะผลิตส่วนเกินขึ้นมา แต่ว่าส่วนเกินนั้นควรจะเป็นเพื่อประโยชน์แก่สังคม ... (พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 25)

นอกจากนั้น ระบบสังคมนิยมตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นสังคมตามอุดมคติของทางพุทธศาสนา กล่าวคือเป็นสังคมที่มีระบบของธรรมะเป็นพื้นฐาน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือระบบสังคมนิยมตามทัศนะของพุทธศาสนาจะเป็นเรื่องของระบบศีลธรรมอย่างแท้จริง โดยมีจุดหมายอยู่ที่ความสงบ สันติ เป็นพื้นฐานที่สำคัญ ดังที่ท่านพุทธทาสเองเคยกล่าวไว้ในหนังสือดังกล่าวว่า

... เราจะดูกันว่าสังคมนิยมเป็นศีลธรรมระบบหนึ่งอย่างไร ถ้าพูดอย่างเอาเปรียบกว้าง ๆ ไว้ก่อน คือว่า การจัดระบบที่ทำให้สังคมเป็นปกติสุขนั้นแหละจึงจะเรียกว่าสังคมนิยม ถ้ามันเป็นเหตุให้เกิดความวุ่นวายก็จะเป็นเรื่องความไร้ศีลธรรมในทางสังคม ... (พุทธทาสภิกขุ. 2529 : 46)

เมื่อมาถึงจุดนี้เราพอจะเห็นภาพอย่างแจ่มชัดแล้วว่า สังคมนิยมตามทัศนะของท่าน

พุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นเช่นไร ซึ่งพอสรุปได้ว่าสังคมที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ได้นั้น ต้องเป็นสังคมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม เรียกว่า "ธัมมิกสังคมนิยม" มีลักษณะพื้นฐานที่สำคัญคือถือเอาประโยชน์ของสังคมเป็นหลักโดยธรรม เป็นสังคมที่ไม่เบียดเบียนกันแต่จะแบ่งส่วนเกินของสังคมซึ่งกันอย่างเป็นธรรม สมาชิกของสังคมจะดำรงชีวิตอยู่ด้วยความพอดี ไม่มากเกินไปและน้อยเกินไป ระบบดังกล่าวนี้ถือเป็นระบบศีลธรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อความเป็นปกติสุขของสังคม อย่างไรก็ตามในสังคมหนึ่ง ๆ ยังประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ทางสังคม อาทิ ระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศาสนา ซึ่งแต่ละระบบถือว่ามีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตต่อมนุษย์ในสังคมทั้งสิ้น ซึ่งจะขอกล่าวถึงระบบต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของสังคม ดังนี้

3.1.2 คุณค่าของการเมือง เมื่อกล่าวถึงระบบสังคมมีสิ่งหนึ่งที่ควรกล่าวถึงคือระบบการเมือง ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดระเบียบการปกครองสำหรับมนุษย์ที่อาศัยอยู่ร่วมกัน จนกลายเป็นสังคมที่อยู่กันอย่างปกติสุข นอกจากนั้นยังรวมไปถึงเรื่องการทามาหากินหรือเรื่องปากท้องของมนุษย์ในสังคม

สำหรับ "การเมือง" ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุที่ปรากฏอยู่ในหนังสือธรรมะกับการเมือง ได้กล่าวว่า "ธรรม" หรือ "ธรรมะ" ซึ่งหมายถึง ธรรมชาตินั้น 4 ความหมาย นั่นเอง ได้แก่ ตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ และผลที่ได้จากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ โดยท่านเน้นให้เห็นว่า การเมืองเป็นหน้าที่ของมนุษย์ ที่ต้องปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎของธรรมชาติเพื่อให้เกิดผลคือความสุขสันตอย่างแท้จริง และผู้ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติและได้รับผลจากการปฏิบัติคือมนุษย์นั่นเอง โดยท่านกล่าวถึงความหมายของการเมืองไว้อย่างสั้น ๆ และกินความหมายครอบคลุมในหนังสือเล่มดังกล่าวว่า การเมืองนั้นคือระบบแห่งการจัดหรือการทำให้ทุกคนอยู่เป็นพาสักโดยไม่ต้องใช้อำนาจ (พุทธทาสภิกขุ. 2522 : 124) เมื่อการเมืองคือการจัดหรือการกระทำเพื่อให้ มนุษย์อยู่ร่วมกันโดยไม่ต้องใช้อำนาจ สิ่งที่สามารถจะมาควบคุมหมู่มนุษย์จำนวนมากได้นั้น คือ ธรรมะหรือระบบของศีลธรรมนั่นเอง ดังนั้นการเมืองในทัศนะของท่านจึงมิใช่ความหมายของการแสวงหาอำนาจหรือการแข่งขันแย่งชิงเพื่อการแบ่งปันผลประโยชน์ในสังคม ซึ่งล้วนแต่เป็น

เรื่องที่ต้องใช้เส้นที่เปลี่ยนในการต่อสู้แย่งชิงอำนาจซึ่งกันและกัน คนส่วนใหญ่จึงเห็นว่าการเมืองเป็นเรื่องสกปรกและไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว แต่ทว่าการเมืองตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นเรื่องการปกครองโดยธรรม เป็นระบบศีลธรรมมีธรรมเป็นอำนาจมิได้มีอำนาจเป็นธรรม ดังนั้นระบบการเมืองที่มีคุณค่าตามทัศนะของท่านก็คือระบบการเมืองที่เรียกว่า ธัมมิกสังคมนิยม นั่นเอง

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัตินั้น สังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม หรือธัมมิกสังคมนิยมตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก เป็นสังคมในอุดมคติ กล่าวคือจะให้สมาชิกทุกคนของสังคมนิยมประกอบอยู่ร่วมกันทั้งหมดนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ท่านพุทธทาสภิกขุ ดูเหมือนจะตระหนักในเรื่องดังกล่าวอยู่เช่นกัน ท่านจึงได้เสนอรูปแบบการเมืองที่เปิดช่องว่างนี้ โดยท่านได้เสนอระบบการปกครองที่เรียกว่า "ธัมมิกสังคมนิยมเผด็จการ" ขึ้น โดยท่านเสนอให้มีผู้นำที่ทรงคุณธรรมเป็นผู้ปกครองหมู่ชนหมู่มา และใช้รูปแบบการปกครองในลักษณะของเผด็จการซึ่งในที่นี้ท่านอธิบายว่าเผด็จการไม่ใช่ระบบการเมืองแต่เป็นวิธีการเพื่อให้เกิดความพร้อมเพรียงกันในการกระทำกิจการหนึ่งให้ลุล่วงไปอย่างรวดเร็ว และรวดเร็ว โดยผู้ที่ใช้รูปแบบเผด็จการนี้ต้องเชื่อได้แน่นอนว่าเป็นผู้ทรงคุณธรรม ใช้ธรรมเป็นอำนาจ ดังนั้น ท่านจึงเสนอให้ระบบการเมืองการปกครองหันมาใช้ระบบผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า ธรรมราชา คือ ราชารู้ทรงประกอบอยู่ด้วยธรรม และธรรมที่เป็นคุณสมบัติของธรรมราชาก็คือ ทศพิธราชธรรม อันเป็นธรรม 10 ประการสำหรับพระราชาผู้ปกครองรัฐ ได้แก่

1. การเป็นผู้ให้
2. เป็นผู้มีความเป็นปกติไม่ถูกกิเลสบีบบังคับ
3. เป็นผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัว หรือนำสิ่งเลวออกจากตัว
4. เป็นผู้ที่มีความซื่อตรงยุติธรรม
5. เป็นผู้ที่มีความอ่อนโยน นุ่มนวล
6. เป็นผู้ที่ยังคับตนเองได้
7. เป็นผู้ที่ไม่โกรธไม่เป็น
8. เป็นผู้ที่ไม่ทำให้อื่นเดือดร้อน

9. เป็นผู้ที่มีความอดกลั้น

10. เป็นผู้ที่ไม่มีความพิรุณ

เราอาจกล่าวได้ว่าธรรมทั้ง 10 ประการที่กล่าวถึงนี้ถือว่าเป็นจิตวิญญาณของ ผู้ปกครองรัฐหรือแม้แต่ของหมู่มนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคม และ เหตุที่ทำให้สังคมนิยมที่ประกอบ อยู่ด้วยธรรมเกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพได้นั้น ระบบการเมืองที่เรียกว่าธัมมิกสังคมนิยมแบบ เผด็จการดังที่เสนอมานี้จะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอไว้ แต่ถึงอย่างไร ก็ตาม ระบบดังกล่าวยอมรับได้เพียงหลักการเท่านั้น ส่วนในเรื่องรายละเอียดโดยเฉพาะ อย่างยิ่งขอเขตความหมายของคำว่า "เผด็จการ" ที่ท่านพุทธทาสภิกขุใช้ ยังคงต้องศึกษา และอภิปรายเพื่อให้เกิดภาพที่ชัดเจนกว่านี้อีกต่อไป ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าอยู่นอกเหนืองานวิจัยฉบับนี้

3.1.3 คุณค่าของเศรษฐกิจ นอกจากเรื่องของการเมืองการปกครองแล้ว เรื่องที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับระบบการเมืองการปกครอง คือเรื่องเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงเรื่องปากท้องของสมาชิกภายในสังคม ซึ่งจะเกี่ยวข้องไปถึงการจัดการ แบ่งปันปันส่วนทรัพยากรธรรมชาติการผลิตและการกระจายรายได้ ต่างล้วนส่งผลโดยตรงต่อ ระบบการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน ระบบการเมืองการปกครองกับ ระบบเศรษฐกิจจะเป็นเรื่องเดียวกันจนยากที่จะแยกออกจากกันโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม เรื่องเศรษฐกิจหรือเศรษฐศาสตร์ตามที่สนะของท่านพุทธทาสภิกขุก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจาก เรื่องของระบบศีลธรรมไปได้ โดยที่มีระบบหรือหลักการของธัมมิกสังคมนิยมเป็นพื้นฐาน ดังที่ เราได้ศึกษามาอย่างค่อนข้างละเอียดแล้วในประเด็นก่อนหน้านี้

อย่างไรก็ตามท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายของคำว่า "เศรษฐกิจ" เอาไว้ว่า "เศรษฐกิจ" แปลว่าประเสริฐที่สุด ส่วน "กิจ" แปลว่า "การทำงาน" ดังนั้น เศรษฐกิจ จึง แปลว่า การงานที่ประเสริฐที่สุด คำว่าเศรษฐกิจ ตามความหมายของท่านพุทธทาสภิกขุที่ให้ไว้ จึงไม่ได้หมายถึง การเสาะแสวงหากำไรที่เกิดจากการประกอบกิจการต่าง ๆ ตามที่มนุษย์ ส่วนใหญ่เข้าใจและยึดถือปฏิบัติกัน แต่เศรษฐกิจในที่นี้คือ การปฏิบัติสิ่งทีประเสริฐสูงสุด นั่นคือ การขจัดความเห็นแก่ตัวให้หมดสิ้นไป เมื่อพิจารณาจากประเด็นนี้จะเห็นได้ว่า เมื่อมนุษย์ต่าง ประพฤติปฏิบัติตัวเพื่อขจัดความเห็นแก่ตัวได้แล้ว การเอาวัดเอาเปรียบในการประกอบธุรกิจ

การหวังผลกำไรซื้อถูกขายแพง จะเกิดขึ้นไม่ได้อย่างเด็ดขาด อย่างไรก็ตามเมื่อก้าวถึงหลักเศรษฐศาสตร์ของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ได้วิเคราะห์ไว้อย่างละเอียด ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้ คือ

1. หลักการแห่งการช่วยเหลือกัน หมายถึง เจตนารมณ์ของสังคมนิยม ที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในธรรมชาตินั้นเอง คือระบบของสหกรณ์ กล่าวคือมีความสอดคล้องประสานสัมพันธ์เกื้อกูลอุดหนุนกันของสรรพสิ่ง หลักการนี้เป็นหลักการที่สำคัญที่ให้นุชนุชย์และโลกอยู่รอดได้
2. หลักการแห่งการรับใช้มหาชน หลักการนี้เป็นหลักการที่สอดคล้องกับหลักการแรก โดยที่หลักการนี้จะเน้นไปที่การปฏิบัติของตัวบุคคลเพื่อจัดความเห็นแก่ตัวให้หมดไป เมื่อความเห็นแก่ตัวส่วนบุคคลหมดไป ความเห็นแก่ส่วนรวมก็จะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติโดยมิต้องสร้างขึ้นแต่อย่างใด (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2530 : 215)

กล่าวโดยสรุปในที่นี้ได้ว่า ระบบเศรษฐกิจที่พึงประสงค์ก็คือ ระบบเศรษฐกิจเพื่อความผาสุกของคนทั้งโลก มิใช่ระบบเศรษฐกิจเพื่อตนเองและพวกพ้อง จะเห็นได้ว่าหลักเศรษฐกิจของท่านพุทธทาสภิกขุก็เป็นหลักเดียวกันกับหลักการของธัมมิกสังคมนิยมนั่นเอง

3.2 บทบาทหรือหน้าที่ของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อสังคม การศึกษาในประเด็นที่แล้ว เราได้คำตอบที่ค่อนข้างจะเด่นชัดว่า สังคมที่มีคุณค่าตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นคือระบบของสังคมนิยมที่ประกอบไปด้วยธรรมะ หรือความถูกต้อง โดยมีชื่อเรียกว่าธัมมิกสังคมนิยม คำถามต่อไปที่เกิดขึ้นก็คือ มนุษย์ในฐานะที่เป็นสัตว์สังคมควรที่จะกระทำหน้าที่หรือปฏิบัติตัวอย่างไร เพื่อที่จะให้ได้มาซึ่งสังคมที่มีคุณค่าดังที่ได้กล่าวมา

เมื่อเรากล่าวถึงสังคมนั้นตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุแล้ว เป็นเรื่องของคนหมู่มากที่มาอาศัยอยู่ร่วมกัน และแน่นอนที่สุดที่ใดก็ตามที่มีคนหมู่มากมาอาศัยอยู่ร่วมกัน ปัญหาต่าง ๆ ย่อมจะเกิดขึ้นตามมา ทั้งนี้เพราะมนุษย์นั้นมีกิเลส ตัณหา ความไม่รู้เป็นสาเหตุที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดต่างคนต่างที่พยายามสนองความทะยานอยากของตนเองให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แต่ทว่าในความเป็นจริงแล้วสังคม (ในที่นี้เเล็งไปถึงสิ่งที่อยู่ภายในสังคมที่สามารถสนองความอยากของสมาชิก ซึ่งหมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ นั้น) ไม่มีทรัพยากรหรือการแบ่งปันผลประโยชน์ที่มากพอจะสนองความอยากให้กับคนทุกคนได้ ปัญหาต่าง ๆ จึงเกิด

ขึ้นมา มนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกหน่วยหนึ่งของสังคม จึงต้องพยายามที่จะต้องแก้ปัญหาในจุดนี้ ปล่อยให้ล่องลอยไปให้จงได้ และเพื่อที่จะแก้ปัญหาที่จุดนี้ มนุษย์เองก็ได้ค้นคิดระบบสังคมต่าง ๆ ขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ เพื่อที่จะตั้งไว้เป็นกติกาให้สมาชิก ภายในสังคมได้ปฏิบัติ ระบบสังคมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบัน อาทิ ระบบการเมืองการปกครอง แบบประชาธิปไตย ระบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ต่างเป็นทั้งระบบการเมืองและระบบเศรษฐกิจ โดยที่ระบบทั้งสองนี้เกี่ยวข้องกันอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้ ด้วยเหตุนี้โดยสรุปแล้วมนุษย์ ในฐานะที่เป็นสมาชิกหน่วยหนึ่งของสังคมจึงไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับ สิ่งเหล่านี้ได้ ดังนั้นมนุษย์จะต้องเข้าไปมีบทบาทโดยตรงต่อ เรื่องสองเรื่องในสังคม คือ

1. มนุษย์กับมนุษย์หรือชุมชน
2. มนุษย์กับระบบการเมืองการปกครองและระบบเศรษฐกิจ

3.2.1 มนุษย์กับมนุษย์หรือชุมชน ในสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมประกอบด้วย

สมาชิกของสังคมนั้นก็คือ มนุษย์ มนุษย์ในฐานะสมาชิกของสังคมย่อมไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยง การติดต่อสัมพันธ์กับมนุษย์อื่น ๆ ในสังคมได้ เราได้เรียนรู้และตระหนักแล้วว่า มนุษย์แต่ละ บุคคลนั้นย่อมมีสัญชาตญาณอย่างสัตว์เป็นธรรมชาติติดตัวอยู่โดย เฉพาะอย่างยิ่งความรู้สึกที่ยึดอยู่ ว่ามีตัวกูของกู และพยายามที่จะสนองความเป็นตัวกูของกูนี้ โดยการแสวงหาความสะดวก สบายเพื่อที่จะให้ความเป็นตัวกูของกูดำรงอยู่เรื่อยไป แต่ทว่าชีวิตจากัดทางสังคมไม่สามารถ ที่จะสนองตอบความทะยานอยากของคนทุกคนได้ ปัญหาระหว่างมนุษย์กับมนุษย์จึงเกิดขึ้น

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุแล้ว การที่จะไม่ให้ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นหรือการแก้ไข เยียวภายในปัญหาเหล่านี้ คือ มนุษย์แต่ละคนที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับซึ่งกันและกันนั้นจะต้องเข้าไป เกี่ยวข้องกันในฐานะ เพื่อนและความหมายของคำว่าเพื่อนในที่นี้ก็ไม่ได้หมายความถึงเพื่อน อย่างโลก ๆ ที่ชักชวนกันกระทำการสิ่งที่ไม่ดี แต่เพื่อนในที่นี้ คือ เพื่อนที่เป็นเพื่อนมนุษย์ที่ต้อง เผอิญชะตากรรมในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์ คือการเป็นเพื่อนกิน เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ และ เพื่อนตาย เมื่อสมาชิกของสังคมทุกคนเป็นเพื่อนทุกข์ เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ และเพื่อนตายกัน ทั้งหมด จึงนับว่าอยู่ในสถานการณ์เดียวกันมีความทุกข์ร่วมกัน เมื่อสมาชิกทุกคนในสังคมเห็น ความจริงข้อนี้แล้ว มนุษย์ก็จะรู้ว่าการเบียดเบียนกัน การแข่งขันคดโกงกัน เป็นสิ่งที่ไม่ควร

กระทำเพราะเท่ากับเป็นการซ้ำเติมและทับถมทุกข์ให้กันและกัน ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปโดยประโยชน์ เมื่อมนุษย์เห็นแจ้งในความจริงข้อนี้แล้ว ความเมตตาย่อมจะเกิดขึ้นตามมา เมื่อความเมตตาเกิดขึ้น ความกรุณา ก็เกิดตามมา สังคมที่มีความเมตตากรุณาเป็นพื้นฐานหรือเป็นหลักประจำใจของสมาชิกในสังคมนั้นจะทำให้สังคมนั้น ๆ อยู่กันอย่างผาสุก มีความสงบสันติเป็นพื้นฐานที่มั่นคง

เรื่องที่น่าจะเป็นปัญหาที่จะต้องหาคำตอบตามมาก็คือ มนุษย์จะทําอย่างไร เพื่อที่จะสร้างสันติหรือตระหนักในความจริงว่าคนเราทุกคนนั้นล้วนเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ และตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น แน่แน่นอนที่สุดเกี่ยวกับเรื่องนี้ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่ามนุษย์แต่ละคนจะต้องปฏิบัติขัดเกลาดนเอง นั่นคือมนุษย์จะต้องมีความรู้ความเข้าใจในธรรมะ ปฏิบัติธรรมะ และจะต้องได้ผลจากการปฏิบัตินั้นด้วย มนุษย์จึงจะเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง นั่นหมายความว่า จะต้องเริ่มที่มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล หรือสมาชิกหน่วยหนึ่งของสังคมนั้นก่อนเมื่อมนุษย์แต่ละคนได้ผลจากการปฏิบัติธรรม ผลนั้นย่อมสนองไปในระดับของสังคมโดยอัตโนมัติเกี่ยวกับเรื่องนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้ในหนังสือ เรื่องคนถึงธรรม ธรรมถึงคน ว่า

... ถ้าพิจารณาดูให้เที่ยงธรรมแล้ว ก็จะทำให้เห็นว่าคนที่ถึงธรรมแล้วนั้น ไม่มีทางที่จะเป็นภัยแก่ผู้ใด และยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การเคลื่อนไหวของเขาทุกกระเบียดนิ้วจะเป็นประโยชน์แก่สังคมมากยิ่งขึ้นไปกว่าที่คนธรรมดาสามัญตั้งใจจะกระทำต่อกันและกันเสียอีก ดังนั้นเราจึงถือว่า ไม่สู้จำเป็นที่จะกล่าวถึงประโยชน์ของสังคมหรือทางสังคมเพราะเป็นเรื่องที่แฝงอยู่ในประโยชน์อันแท้จริงของปัจเจกชน ...

(พุทธทาสภิกขุ. 2526 : 170)

อย่างไรก็ตามโดยหลักหาญใจความแล้ว การที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกันนั้น ตัวมนุษย์เองในฐานะปัจเจกบุคคลจะต้องขัดเกลากิเลสตัณหาของตัวเอง โดยพยายามลดความเห็นแก่ตัวให้ได้มากที่สุดจนกระทั่งไม่มีความเห็นแก่ตัวเลยได้ยิ่งดี แล้วมนุษย์จะสามารถเป็นมิตรต่อกันโดยธรรม ที่เรียกว่าเป็นกัลยาณมิตรชักชวนกันประพฤติปฏิบัติธรรมช่วยเหลือจุนเจือกันโดยธรรม สังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมจึงเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ไกลเกินฝัน

ของมนุษย์ปุถุชนแต่อย่างไร

เราอาจสรุปได้ว่าธัมมิกสังคมนิยมจะเกิดขึ้นได้นั้นขึ้นอยู่กับสมาชิกแต่ละคนในสังคม ประพฤติปฏิบัติธรรม เมื่อแต่ละคนประพฤติปฏิบัติธรรมผลที่เกิดขึ้นย่อมทำให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามที่เป็นจริงตามกฎธรรมชาติ เมื่อเห็นหรือรู้แจ้งในกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ย่อมทำให้ลด ละ เลิก ในความเป็นตัวตน หรือความเห็นแก่ตัว แต่จะเห็นผู้อื่นเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความ เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นหมดไป เกิดความเมตตากรุณาแทนที่ความขัดแย้ง แข่งขันช่วงชิง เป็นสังคมกัลยาณมิตร คือมีความปรารถนาดีให้ผู้อื่นถึงซึ่งธรรมด้วยกัน เป็นสังคมโพธิสัตว์ที่ต้องการให้มนุษย์ทุกคนได้บรรลุถึงธรรม ซึ่งพระโพธิสัตว์นั้นจะมีหลักปณิธานไว้ว่า จะไม่ยอมสำเร็จ อรหันต์ถ้ายังมีผู้ที่ยังไม่ถึงธรรมเหลืออยู่แม้แต่เพียงคนเดียว ด้วยเหตุนี้สังคมโพธิสัตว์จึงเป็น สังคมแห่งความรักโดยแท้

3.2.2 มนุษย์กับการเมืองและเศรษฐกิจ ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ระบบการเมืองและระบบเศรษฐกิจ ต่างก็ถือว่าเป็นระบบศีลธรรมด้วยกันทั้งนั้น กล่าวคือเป็น ระบบที่มีการจัดขึ้นสำหรับคนหมู่มากให้อยู่อย่างปกติสุขโดยมีต้องอาศัยอาชญา เมื่อระบบศีลธรรม พัฒนาไปถึงที่สุดแล้วก็จะจะเป็นระบบของศาสนานั้นเอง สำหรับบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อ การเมืองนั้นท่านพุทธทาสภิกขุถือว่าก็คือการทำหน้าที่ หรือเป็นหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องเกี่ยวข้องกับ การเมือง โดยที่ท่านพุทธทาสภิกขุเองอธิบายว่า การเมืองก็คือ ธรรมะ ที่มนุษย์ทุกคนที่เป็น ตัวธรรมชาติหรือธรรมะในความหมายที่ 1 จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติอันเป็นธรรมะ ในความหมายที่ 2 และธรรมะในความหมายที่ 3 คือ หน้าที่ เพื่อที่จะได้เกิดผลอันเป็นความ ปกติสุขตามธรรมชาติ ดังนั้นมนุษย์ทุกคนจึงเป็นนักการเมืองอยู่ด้วยในตัว โดยเป็นนักการเมือง ของธรรมะหรือพระเจ้านั่นเอง การปฏิบัติธรรมก็คือการเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองโดยตรง ซึ่งแนวความคิดเช่นนี้จะแตกต่างจากความหมายของการเมืองในปัจจุบันอย่างมาก ท่านพุทธทาส ภิกขุชี้ให้เห็นว่านักการเมืองในปัจจุบันนี้คือ ผู้ที่ผลัดกันเข้าไปคุมที่มครองเมืองหาผลประโยชน์ ชิงโอกาสกันและกัน เพื่อหาสลาภลอยชั้นเลิศ ถือหลักว่าเอาดีเด่น ดัง เพื่อกิน กาม เกียรติ ขาดคุณธรรม ศีลธรรม ระบบการเมืองจึงได้เป็นระบบที่สร้างปัญหามากกว่าที่จะแก้ปัญหา

อย่างไรก็ตามการที่มนุษย์จะเป็นนักการเมืองที่ดีอย่างแท้จริงได้นั้น มนุษย์จะต้องมี

เสรีภาพ และอิสรภาพ ในการใช้สติปัญญาโดยธรรม เพื่อที่จะได้พ้นจากอำนาจฝ่ายต่ำของกิเลสตัณหาทั้งหลายทั้งปวง และจัดการปกครองภายในสังคมให้เกิดความเป็นปกติขึ้น

เกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ ท่านพุทธทาสภิกขุก็ได้เสนอระบบเศรษฐกิจแบบธัมมิกสังคมนิยม โดยมีหลักการแห่งธัมมิกสังคมนิยมเป็นพื้นฐานอยู่ดังที่ได้ศึกษามาแล้ว สำหรับแนวทางการปฏิบัตินั้น ท่านได้วางหลักปฏิบัติไว้ 2 ระดับด้วยกัน ซึ่งเรื่องดังกล่าวนี้ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ได้วิเคราะห์ไว้อย่างละเอียด ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1. หลักปฏิบัติสำหรับปัจเจกชนในด้านการงานนั้น ท่านพุทธทาสถือว่าการทำงานคือ การปฏิบัติธรรม ดังนั้น การทำงานที่มีธรรมประกอบอยู่ด้วยย่อมเป็นงานที่ไม่เปิดโอกาสให้มีการเบียดเบียนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ส่วนในด้านการดำรงชีวิตนั้น ควรยึดหลักความพอดี ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่น้อยไป ไม่มากไป ส่วนเกินให้ตกเป็นของสังคม

2. หลักปฏิบัติสำหรับการจัดองค์กร นอกจากหลักปฏิบัติสำหรับปัจเจกบุคคล ดังที่กล่าวไว้ในประเด็นแรกนั้น ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ยังถือว่าไม่เพียงพอที่จะสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นในสังคมได้ ดังนั้นจำเป็นต้องมีหลักปฏิบัติสำหรับการจัดองค์กรทางด้านเศรษฐกิจเพื่อที่จะให้เกิดระบบเศรษฐกิจขึ้นมาใหม่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 การจัดระบบการถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินสมบัติ สำหรับหลักการในการจัดระบบนี้จะให้ความสำคัญไปที่หลักธรรมที่ท่านพุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนาที่ท่านเองได้เคยกล่าวว่า หัวใจของพุทธศาสนาก็คือ "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น"

2.2 การจัดสรรที่ดิน ท่านพุทธทาสภิกขุเน้นให้เห็นว่า ลัทธิที่ยอมรับให้เจ้าที่ดิน หรือนายที่ดิน หรือเจ้าของที่ดินมีมากแล้วใช้ที่ดินนี้เป็นเครื่องมือขูดรีดผู้อื่น หาประโยชน์ใส่ตนแล้วก็เอาที่ดินผู้อื่นเป็นของตนมากขึ้น ต่างเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำอย่างยิ่ง

2.3 การจัดระบบสหกรณ์ เป็นระบบที่ควรจะต้องจัดกระทำให้มีขึ้น และเป็นไปอย่างจริงจังและจริงจัง โดยยึดหลักที่ว่ามนุษย์ทุกคนเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น ซึ่งถ้าเป็นไปตามรูปแบบนี้แล้ว ก็จะเกิดระบบสหกรณ์ตามธรรมชาติขึ้นอย่างถาวร ปิดช่องว่างระหว่างชนชั้น

2.4 การจัดระบบเศรษฐกิจแบบสามัคคีธรรม เป็นการจัดระบบที่เน้นการ

แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าของคนที่มีปัญหาาร่วมกัน อาทิ ปัญหาความยากจน โดยที่จะเน้นการพึ่งตนเอง มีระบบเศรษฐกิจแบบผสมผสานต่อเนื่อง และครบวงจร และสอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2531 : 295)

เราอาจกล่าวโดยสรุปในที่นี้ได้ว่า บทบาทของมนุษย์ต่อระบบปากท้องในสังคมหรือที่เรียกว่า ระบบเศรษฐกิจนั้น มนุษย์ต้องยึดเอาระบบของศีลธรรมเป็นหลัก สิ่งที่ทำนุพุทธทาสภิกขุเข้าให้เห็นอยู่เสมอก็คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมที่เนื่องมาจากเศรษฐกิจนั้น มาจากความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ในการที่จะกอบโกยส่วนเกินของสังคมมาไว้เป็นของส่วนตัว มีการกักตุนสร้างยุงฉางเอาไว้อย่างมากมายจนมนุษย์บางคนเกิดความขาดแคลนขึ้นเพราะการเก็บเอาส่วนเกินมาเป็นส่วนตนนั่นเอง ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า ถ้ามนุษย์เอาเท่าที่ธรรมชาติต้องการ ไม่กักตุนส่วนเกินเอาไว้แต่เพียงส่วนตัว เมื่อผลิตส่วนเกินได้ก็แจกจ่ายสังคม ปัญหาต่างๆ ก็จะหมดไป ท่านพุทธทาสภิกขุเน้นให้มองตัวอย่างของสังคมสงฆ์ ที่อยู่อย่างพอดี มีความสันโดษไม่เก็บสะสม มีสิ่งเหลือก็มอบไว้ให้แก่สังคมหรือส่วนกลาง ก็จะไม่เกิดการขาดแคลนขึ้นในสังคม มนุษย์จึงจำเป็นต้องจัดความเป็นแก่ตัวออกไป เพราะความเห็นแก่ตัวนี่เองที่เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้มนุษย์แสวงหา แข่งขัน และเบียนเบียดกัน โดยไม่คำนึงถึงศีลธรรม และงานการที่มนุษย์จะสามารถลด ละ เลิกความเห็นแก่ตัว ลงไปได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องเรียนรู้ปฏิบัติธรรมทำให้เกิดความรู้จักเห็นจริงแท้จริงได้ จะเห็นได้ว่ามนุษย์ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงออกจากธรรมได้เลยไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดก็ตาม

จากการที่เราศึกษาเกี่ยวกับคุณค่าของสังคมและบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคมมานั้นสามารถที่จะสรุปได้ว่า สังคมที่เต็มไปด้วยคุณค่าตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ คือ สังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม ที่เรียกว่าธัมมิกสังคมนิยม โดยมีหลักที่สำคัญดังนี้คือ

1. เป็นสังคมที่สมาชิกภายในสังคมมีปัจจัย 4 ครบตามที่ธรรมชาติต้องการ กล่าวคือ มีความเป็นอยู่อย่างพอดี มีอาชีพที่ดีกินดี แต่อยู่กินแต่พอดี
2. เป็นสังคมที่สมาชิกภายในสังคมต้องกระทำหน้าที่ให้ถูกต้อง การทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้องก็คือการปฏิบัติธรรมนั่นเอง
3. เป็นสังคมที่สมาชิกภายในสังคมต้องขัดเกลาความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวให้หมดไป เมื่อความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวหมดไป ความรู้สึกที่จะเห็นแก่สังคมก็จะเกิดขึ้นโดยปริยาย

4. เป็นสังคมแห่งกัลยาณมิตร เป็นเพื่อนกันโดยธรรม เห็นทุกคนเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน ทั้งหมด ทั้งสิ้น

5. เป็นสังคมที่มีความเป็นปกติสุข สมาชิกของสังคม มีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ที่แท้จริง มีเสรีภาพ และอิสรภาพ อย่างแท้จริงโดยอำนาจฝ่ายต่ำของกิเลส ตัณหา ไม่สามารถเข้าครอบงำได้

ทั้งหมดที่กล่าวมาถือว่าเป็นสังคมที่มีคุณค่าตามที่ชนะของท่านพุทธทาสภิกขุ และการจะให้เกิดสังคมลักษณะเช่นนี้ขึ้นได้นั้น มนุษย์จะต้องเริ่มจากมนุษย์ในฐานะปัจเจกชนและเป็นสมาชิกของสังคม มนุษย์จะต้องศึกษาและเข้าใจตนเองได้อย่างดี สามารถขัดเกลาหรือเอาชนะสัญชาตญาณอย่างสัตว์ให้ได้ ซึ่งถ้ามนุษย์สามารถทำได้ เรียกว่ามนุษย์สามารถถึงธรรม มนุษย์ผู้ถึงธรรมคือมนุษย์ผู้สามารถปฏิบัติต่อชีวิตของตนเองได้อย่างถูกต้องไม่เบียดเบียนตนเอง เมื่อมนุษย์มีความถูกต้องอยู่ในเนื้อในตัวแล้ว ผลที่เกิดขึ้นย่อมสามารถปรากฏานสังคมอย่างแน่นอน การเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์กับมนุษย์จะถูกต้อง การเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบต่าง ๆ จะเป็นไปอย่างถูกต้องทั้งหมด และการที่มนุษย์จะสามารถกระทำเช่นนี้ได้ต้องอาศัยธรรมะ อันหมายถึงธรรมชาตินั้น 4 ความหมายนั่นเอง

แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และสังคมที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของเฮนรี เดวิด ธอโร

ธอโรเป็นนักประพันธ์ชาวอเมริกันที่ยิ่งใหญ่คนหนึ่งในศตวรรษที่ 19 ผลงานชิ้นเด่นของเขาไม่ว่าจะเป็นหนังสือเรื่อง Walden หรือบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ต่างได้รับการยอมรับว่าเป็นงานเขียนที่ยิ่งใหญ่ มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดและวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนทั้งในอดีตและปัจจุบันไม่แพ้วรรณกรรมที่มีชื่อเรื่องอื่น ๆ ของโลก โดยที่งานเขียนของธอโรนอกจากจะได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นด้วยรูปแบบภาษาที่วิเศษที่เต็มไปด้วยจินตนาการที่หลากหลายแล้ว งานเขียนของธอโรยังแสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบต่อสังคมและแผงไว้ด้วยปรัชญาที่ลุ่มลึกอีกด้วย

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้การศึกษางานเขียนของธอโรจึงมีความจำเป็นที่ต้องทำความเข้าใจทั้งสภาพทางสังคม วัฒนธรรมในสมัยของเขา ตลอดจนแนวคิดทางด้านปรัชญาและศาสนาที่มี

อิทธิพลต่อทัศนคติของธอโร ซึ่งเรื่องดังกล่าวนี้ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ 2 อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติของธอโรนั้นสิ่งที่จะต้องตระหนักและให้ความสำคัญไว้อย่างยิ่งก็คือ ธอโรนั้นมิได้เป็นประพันธ์ที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสำนักปรัชญาหรือศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นการเฉพาะหรือโดยตรง แต่ธอโรนั้นถือได้ว่าเป็นนักประพันธ์ที่ได้ศึกษาแนวคิด ปรัชญา หรือศาสนาจากสำนักต่าง ๆ อย่างหลากหลายและลุ่มลึก และที่สำคัญธอโรได้นำเอาแนวความคิดที่เป็นจุดเด่นและเป็นประโยชน์จากปรัชญาหรือศาสนาเหล่านี้มา ผสมผสานหลอมรวมขึ้นเป็นแนวคิดหรือหลักปฏิบัติที่เป็นแบบเฉพาะตัว ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า ลัทธิสรรมนิยม (Eclecticism) ซึ่งเป็นลักษณะที่ได้รับการยอมรับและนิยมกระทำกันอย่างแพร่หลายในแวดวงวรรณกรรมของอเมริกากลางศตวรรษที่ 19 (Nye, 1966 : I-212-I213) ดังนั้นการศึกษาแนวคิดของธอโรจึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาปรัชญาแนวคิดที่เกี่ยวข้องในวงกว้าง เพื่อที่จะสามารถเข้าใจความคิดของนักประพันธ์ผู้นี้ได้อย่างถูกต้อง

เราอาจกล่าวได้ว่าแม้ธอโรจะเป็นนักปรัชญาในสำนักอูตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ (New England Transcendentalism) โดยมีเอ็มเมอสัน (Emerson) เป็นผู้นำทางความคิดก็ตาม แต่ธอโรถือว่าเป็นนักอูตรภาพนิยมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีลักษณะเด่นที่แตกต่างไปจากนักอูตรภาพนิยมคนอื่น ๆ ร่วมสมัยกล่าวคือ ธอโรจะมีความคิดที่เป็นตัวของตัวเอง ไม่ยึดถือหรือปฏิบัติตามแนวคิดลัทธิอูตรภาพนิยมที่ตนสังกัดอยู่อย่างงมงายหรือไม่มีเหตุผลที่เป็นตัวของตัวเอง (ฉันทนา ไชยชิต. 2529 : 514) ลักษณะเด่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ธอโรได้ทุ่มเทศึกษาแนวคิด ปรัชญาและศาสนาทางตะวันออกอย่างจริงจัง อาทิ คัมภีร์ภควัทคีตาของศาสนาฮินดู บทนิพนธ์ของขงจื้อ คัมภีร์เต๋าเตอจิงของเหลาจื้อ หรือแม้กระทั่งคัมภีร์ของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งจากการศึกษาอย่างจริงจังนอกจากธอโรจะใช้แนวคิดต่าง ๆ เหล่านี้อ้างอิงไว้ในงานเขียนของเขาแล้ว ธอโรยังได้นำแนวคิดจากปรัชญา ศาสนาต่าง ๆ เหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างบังเกิดผลอีกด้วย โดยจะเห็นได้ว่านอกจากธอโรจะเป็นนักประพันธ์แล้ว ธอโรยังเป็นนักปรัชญาและนักการศาสนาที่สามารถดำเนินชีวิตตามแนวคิด ปรัชญา และศาสนาที่เขาเชื่อมั่นศรัทธาจนมีผลต่อประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นเสมือนแรงผลักดันให้ธอโรสร้างสรรค์ผลงานที่มีลักษณะทั้งรูปแบบและเนื้อหาที่ชี้ให้เห็นอย่างแจ่มชัดเกี่ยวกับเรื่อง คุณค่าของความเป็นมนุษย์ คุณค่าของสังคม คุณค่าของธรรมชาติ

ตลอดจนความสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ได้อย่างถึงแก่น

อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากแนวคิดหรือศาสนาดังที่กล่าวถึงนี้แล้ว รูปแบบภาษาที่ธอโรใช้ในการสื่อความคิด และถ่ายทอดความรู้สึกจินตนาการก็เป็นเรื่องที่ไม่สามารถจะถูกมองข้ามไปได้ ทั้งนี้เนื่องจากภาษาที่ธอโรใช้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดนั้นถือว่าเป็นภาษากวีนิพนธ์ ซึ่งเป็นรูปแบบภาษาที่ไม่สามารถจะทำความเข้าใจได้ด้วยการใช้ตรรกะหรือเหตุผลแต่เพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องอาศัยการจินตนาการหรือแม้กระทั่งประสบการณ์ชีวิตเข้าช่วยในการตีความ ซึ่งรูปแบบภาษาที่กล่าวถึงนี้จะปรากฏอยู่ในงานเขียนของธอโรโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหนังสือเรื่อง Walden จะปรากฏว่ามีการใช้ภาษาในเชิงเปรียบเทียบ อุปมาอุปไมย (metaphor) มีการใช้ภาษาที่ดูเหมือนขัดต่อความเป็นจริง (paradox) มีการเล่นคำ (word play) มีการประชดประชัน (irony) มีการกระทบกระเทียบ (satire) มีการใช้บุคลาธิษฐาน (personification) มีการกล่าวเกินจริง (overstatement) ตลอดจนภาษากวีอื่น ๆ อีกมากมาย (Anderson. 1968 : 1-11) เราอาจสรุปได้ว่าการศึกษางานเขียนของธอโรนั้นสิ่งที่ต้องตระหนักถึงอยู่เสมอคือ

1. การทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม ตลอดจนปรัชญา แนวคิดของลัทธิศาสนาที่เกี่ยวข้อง
2. การตีความภาษาที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของธอโร โดยเฉพาะในหนังสือเรื่อง Walden จำเป็นจะต้องใช้ทั้งตรรกะและจินตนาการเข้าตีความอย่างไม่มียิ่งหย่อนไปกว่ากัน

จากประเด็นที่ต้องคำนึงถึงทั้งสองนี้ จะนำไปสู่การศึกษาแนวคิดของธอโรตามหัวข้อต่อไปนี้คือ

1. มนุษย์
  - 1.1 คุณค่าของความเป็นมนุษย์
  - 1.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง
2. ธรรมชาติ
  - 2.1 คุณค่าของธรรมชาติ
  - 2.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ

3. สังคม

3.1-คุณค่าของสังคม

3.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม

ซึ่งผลที่ได้จากการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ จะได้นำไปเปรียบเทียบกับแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนดังที่ได้ศึกษามาแล้วในประเด็นต่อไป

1. มนุษย์

1.1 คุณค่าของความ เป็นมนุษย์ มนุษย์ตามทัศนะของธอโรนว่ามีความหมายตรงกับแนวคิดของลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์โดยมีเอมเมอสันเป็นผู้นำทางความคิด ซึ่งทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ตามความเชื่อของลัทธิอุตรภาพนิยมที่กล่าวถึงนี้มีส่วนที่สอดคล้องสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์ของปรัชญา ลัทธิ ศาสนาทางตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดในคัมภีร์ภควัทคีตาของศาสนาฮินดู คัมภีร์เต๋า เตอจิงของเหลาจื้อ หรือแม้แต่ในหลักคำสอนของขงจื้อ ซึ่งความเชื่อเกี่ยวกับมนุษย์ตามลัทธิศาสนาต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้ ต่างก็มีจุดที่เหมือนกันและแตกต่างกันอยู่อย่างน่าสนใจดังที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ 2 ซึ่งในที่นี้จะขอกล่าวสรุปโดยสังเขปพอเป็นแนวในการศึกษาแนวคิดของธอโรนที่จะมีขึ้นต่อไป

เมื่อกล่าวถึงมนุษย์ ปรัชญาลัทธิหรือศาสนาที่กล่าวมาทั้งหมดต่างก็ให้ความหมายและอธิบายไว้คล้าย ๆ กัน มีความสัมพันธ์กันอย่างเห็นได้ชัด คือ ทั้งลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ ปรัชญาภควัทคีตาของฮินดู ปรัชญาเต๋า เตอจิง ต่างเชื่อว่ามีสิ่งอยู่สิ่งหนึ่งหรือสภาวะหนึ่งซึ่งดำรงอยู่ก่อนสรรพสิ่งทั้งปวง และจะดำรงอยู่อย่าง เป็นอมตะปราศจากขีดชั้นของกาลเวลา และสถานที่ เป็นเสมือนแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่ง และมีอำนาจผลักดันให้สรรพสิ่งดำรงอยู่ และดำเนินไปตามกฎเกณฑ์สูงสุด โดยสิ่งที่ถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่งนี้เป็นสิ่งจะสูงสุด หรือเป็นสิ่งจะเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น มีชื่อเรียกกันว่า "อันติมสัจจ์" (Ultimate Truth) โดยที่ปรัชญาอุตรภาพนิยมเรียกอันติมสัจจ์ นี้ว่าวิญญาตวงใหญ่ หรือวิญญาตสากล อันเป็นความจริงสูงสุดที่สิ่งสถิตอยู่ในสรรพสิ่ง ทางคัมภีร์ภควัทคีตาของฮินดูเรียกว่า "พรหม" หรือ "ปรมาตมัน" และทางปรัชญาเต๋า เตอจิง เรียกว่า "เต๋า" เป็นสภาวะที่ไร้รูปไร้นาม แต่

ทว่าเมื่ออยู่ก่อนสิ่งทั้งปวงและสิ่งทั้งปวงล้วนกำเนิดมาจากสิ่งนี้ ลัทธิศาสนาที่กล่าวมาทั้งหมดต่าง มีความเชื่อพ้องต้องกันว่า มนุษย์นั้นคือหนึ่งในสรรพสิ่งทั้งปวงที่กำเนิดมาจากสภาวะสูงสุดนี้ทั้งนั้น โดยที่ลัทธิอุตรภาพนิยมเรียกมนุษย์ว่าเป็น "วิญญาณดวงเล็ก" ที่เป็นส่วนหนึ่งของ "วิญญาณดวงใหญ่หรือวิญญาณสากล" ทางฮินดูเรียกว่า "อาตมัน" และทางเต๋าเรียกว่า "เต๋อ" ซึ่งหมายถึงปรากฏการณ์ทางโลกของเต๋า ซึ่งต่างก็ถือว่ามนุษย์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของความจริงสูงสุดที่ถือว่าเป็นสภาวะแห่งความดีงาม ความบริสุทธิ์ ความยุติธรรม แต่ทว่าเมื่อมนุษย์แยกตัวออกมาจากส่วนใหญ่อแล้วก็จะเสื่อมสภาวะดั้งเดิมของตนไปด้วยเหตุแห่งมายาหรือวิชชาคือความหลงผิด ฐูผิด หรือความไม่รู้ อันเป็นผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นในวิถีการดำเนินชีวิตทั้งงานแจ้งเจกบุคคล และสังคมแต่เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์สามารถใช้ปัญญาแห่งความดีที่ติดตัวมนุษย์ตามธรรมชาติ ขจัด ความรู้ผิดหรือความหลงไปเสียจนเกิดความบริสุทธิ์ยุติธรรมขึ้น ตลอดจนดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ฐูดีรู้ชั่ว ฐูถูกฐูผิด มนุษย์ก็จะกลับไปหลอมรวมอยู่กับสภาวะสูงสุดอันเป็นสภาวะเดิมของมนุษย์ได้ โดยที่ทุกปรัชญาลัทธิที่กล่าวมาต่างเชื่อว่ามนุษย์นั้นมีศักยภาพอยู่เต็มที่แล้วที่จะพัฒนาตนเองไปสู่สภาวะสูงสุด เพียงแต่มนุษย์จำเป็นต้องได้รับการตักเตือนสอนสั่ง และปลุกให้ตื่นขึ้นจากการหลับไหลอยู่ในโลกียะ อย่างไรก็ตามทุกแนวคิดที่กล่าวมาจะเห็นพ้องต้องกันว่า ความรู้ที่จะนำพามนุษย์ไปให้ถึงสภาวะสูงสุดดังกล่าวได้นั้น คือความรู้ประเภท อัจฉตติกญาณ (intuition) ซึ่งลัทธิอุตรภาพนิยมได้อธิบายความหมายว่า หมายถึง ความรู้เบื้องต้นที่มีมาแต่กำเนิดของมนุษย์ ช่วยให้นักทุกคนรู้จักผิดถูกชั่วดีและรู้จักสัจจะ และความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการที่จิตเกิดความรู้อัจฉตโดยตรง ไม่ต้องอาศัยการอ้างเหตุผลหรือความรู้อันเป็นตัวกลาง

นอกจากนั้น ตามคัมภีร์คำสอนของขงจื้อที่ถือว่ามื่ออิทธิพลต่อฮอวโรวุ่น้อย ก็อธิบายความหมายของมนุษย์และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เช่นกันแต่ค่อนข้างจะแตกต่างจากปรัชญาทั้งสามที่กล่าวมาอย่างสิ้นเชิง โดยที่มนุษย์ตามทัศนะของขงจื้อนั้นจะไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีอำนาจสูงสุดแต่ประการใด แต่มนุษย์สามารถที่ทำความเข้าใจมนุษย์จากตัวมนุษย์เอง โดยปฏิบัติเสถียรอำนาจสิทธิ์ขาดของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นอำนาจสิทธิ์ขาดของสวรรค์หรือจิตวิญญาณก็ตาม ขงจื้อเชื่อว่ามนุษย์เป็นคำตอบของมนุษย์เอง ดังที่ขงจื้อเคยกล่าวไว้ว่า "ความเจริญและความเสื่อม สุขหรือทุกข์ ย่อมสาตัญอยู่ที่ตัวบุคคล จะอยู่ที่บัญชาของพระเจ้า

หรือภัยฟ้าอุบาทว์ดิน อันใดหามิได้ (เสถียร โพธิ์นันทะ. 2514 : 117) เมื่อกล่าวถึงสภาวะสูงสุดหรืออำนาจสูงสุดตามทัศนะของขงจื้อ มิใช่สิ่งๆ ที่เรียกว่าพระเจ้าหรือพลังอำนาจใดที่มีลักษณะเป็นบุคคลหรือเป็นบุคลาธิษฐาน แต่ทว่าเป็นกฎที่สามารถควบคุมสรรพสิ่งทั้งจักรวาลโดยมีธรรมชาติเป็นสิ่งที่เผยแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของกฎนี้ ขงจื้อเรียกว่า เป็นกฎหรือเป็นโองการสวรรค์ (The Decree of Heaven) อย่างไรก็ตาม "สวรรค์" ในทัศนะของขงจื้อมิใช่จิตวิญญาณอันยิ่งใหญ่สูงสุดผู้ปกครองสรรพสิ่งราวพระผู้เป็นเจ้าผู้มีเจตจำนงเชิงบุคคล แต่ "สวรรค์" คือภาวะสูงสุดผู้เพียงดำรงอยู่ โดยปล่อยให้กฎศีลธรรมตามธรรมชาติดำเนินไปด้วยตัวของมันเอง มนุษย์หาใช่สิ่งอันใด แต่เป็นเพียงผู้ที่จะต้องฝึกปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงกฎเกณฑ์ที่กล่าวถึงนี้ (สุวรรณ สภาอานันท์. 2533 : 13)

ที่กล่าวมาทั้งหมดถือว่าเป็นการอธิบายความหมายของ "มนุษย์" ตามทัศนะของปรัชญาศาสนาตะวันออกที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของธอโร เมื่อกล่าวถึง "มนุษย์" โดยภาพรวมแล้วต่างถือว่ามีแหล่งกำเนิดและมีจุดมุ่งหมายด้วยกันทั้งนั้นที่แตกต่างไปก็คือคำสอนของลัทธิขงจื้อ กล่าวคือลัทธิอุดมภาพนิยมถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของวิญญานสากลหรือวิญญานดวงใหญ่ อีกทั้งอาตมันหรือเต๋า ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งสูงสุดที่จะต้องเข้าไปหลอมรวมอยู่ในแหล่งกำเนิดเดิม แม้ว่าตามคำสอนของขงจื้อจะมีได้กล่าวถึงจุดกำเนิดเดิมของมนุษย์ หรือสภาวะสูงสุดอันเป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่งดังที่ปรัชญาอื่น ๆ กล่าวไว้ที่เรียกว่า "อันติมสัจจ" แต่มนุษย์ก็มีกฎศีลธรรมอันเป็นกฎแห่งจักรวาลที่จะต้องยึดถือปฏิบัติ

เราอาจสรุปได้ว่าทัศนะต่าง ๆ ที่กล่าวมาไม่ว่าจะเชื่อมนุษย์มีความเป็นมาเช่นไร ทุกแนวคิดต่างเห็นพ้องต้องกันว่า การเป็นมนุษย์นั้นมีจุดมุ่งหมายของการดำรงชีวิตอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ต่างก็เชื่อว่าสภาวะหนึ่งที่สมบูรณ์ที่สุด ที่มนุษย์ควรจะเข้าถึงด้วยการปฏิบัติตนตามหลักคำสอนของแต่ละแนวคิดที่ได้สั่งสอนไว้ อันเป็นคุณความดี ความบริสุทธิ์ ยุติธรรม มีอิสรภาพ มีศักดิ์ศรี โดยต่างก็ปฏิเสธต่อการดำเนินชีวิตที่ไร้สาระ ตกจมหรือลุ่มหลงอยู่ในโลกแห่งโลกียะซึ่งมนุษย์จะต้องขจัดอุปสรรคต่าง ๆ เหล่านี้ที่ขัดขวางมิให้มนุษย์ได้บรรลุถึงสภาวะสูงสุดดังกล่าว เมื่อกล่าวรวบยอด มนุษย์ที่แท้หรือมนุษย์ที่มีคุณค่าคือ มนุษย์ที่สามารถพัฒนาตนเองให้ก้าวเข้าสู่สภาวะสูงสุดของมนุษย์ที่ถือว่าเป็นธรรมชาติดั้งเดิมนั้นเอง มิใช่ชีวิตที่หลงระเรีงอยู่ในวัฏฏะภายนอก อันได้แก่ ทรัพย์สินเงินทองเกียรติยศชื่อเสียง

เมื่อหันมาศึกษาความหมายของมนุษย์และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของธอโรก็จะพบว่ามีความคล้ายคลึงกับแนวคิดที่ได้กล่าวมาทั้งหมด ซึ่งความคล้ายคลึงดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นจากความบังเอิญแต่ประการใด แต่ทว่าเกิดจากการได้รับอิทธิพลทางด้านแนวคิดระหว่างปรัชญาและศาสนาที่เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดในช่วงระยะเวลานั้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2

สำหรับธอโรแล้ว เขาเชื่อว่ามนุษย์มีแหล่งกำเนิดที่เรียกว่า อันติมัจจุ จูเฉพาะกับลัทธิศาสนาทางตะวันออกตามที่กล่าวมาแล้วในตอนต้น โดยที่ธอโรเองได้กล่าวถึงสภาวะสูงสุดนี้ไว้ในหนังสือเรื่อง Walden ไว้มากมายด้วยกัน อาทิธอโรจะเรียกสภาวะที่กล่าวถึงนี้ว่า "สภาวะแห่งสวรรค์" (divine) "เทวสภาพ" (godlike) "อมตสภาพ" (immortal) หรือการกล่าวอ้างอิงถึงสภาวะแห่งพรหมัน (Brahman) อย่างไรก็ตามสภาวะสูงสุดที่กล่าวถึงนี้มีใช้พระเจ้าที่มีลักษณะอย่างบุคคล หรือเป็นรูปของบุคคลิษฐานที่มีอำนาจสูงสุดที่คอยดลบันดาลให้สรรพสิ่งดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามลัทธิอำนาจที่มีอยู่ หรือมีลัทธิอำนาจที่จะตัดลินชะตากรรมของมนุษย์ เพื่อให้หลุดพ้นจากบาปหรืออำนาจความชั่วร้ายต่าง ๆ ซึ่งมนุษย์เองจะต้องให้ความพยายามเกรงและพึงพิงเพื่อที่ว่ามนุษย์จะสามารถก้าวไปถึงสภาวะสูงสุด หรือหลุดพ้นจากความชั่วร้ายต่าง ๆ ดังที่ชาวคริสต์เชื่อกันว่าด้วยพลังอำนาจแห่งพระเจ้าเป็นเจ้าเท่านั้นที่สามารถชำระล้างมลทินของมนุษย์ให้หมดไป และนำพามนุษย์ขึ้นสู่สวรรค์อาศัยอยู่กับพระเจ้าในดินแดนของพระองค์ ธอโรปฏิเสธความเชื่อในลักษณะดังกล่าว แต่ธอโรจะเชื่อในอำนาจหรือกฎ ซึ่งไม่ใช้พระเจ้าอย่างบุคคลิษฐาน ที่มนุษย์สามารถเข้าถึงได้ด้วยศักยภาพที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ โดยมีต้องอาศัยพลังอำนาจจากพระเจ้าในลักษณะที่มนุษย์จะต้องอ้อนวอน ร้องขอ หรืออุทิศตนเพื่อพิสูจน์ศรัทธาอย่างสุดจิตสุดใจ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้สามารถนำไปสู่ความเป็นสถาบันทางศาสนาตลอดจนพิธีกรรมทางศาสนาที่บัญญัติกันขึ้นในชั้นหลังที่หาสาระที่แท้จริงได้ยาก ซึ่งสำหรับธอโรแล้วลักษณะดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้มิได้เอื้อให้เกิดประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณต่อเขาแต่ประการใดเลย แต่ยิ่งจะกลับทำให้จิตวิญญาณของเขาเองต้องเศร้าหมองไป ดังที่ธอโรกล่าววิพากษ์ลักษณะพิธีกรรมและความเป็นสถาบันของนิกายคาทอลิกในบทความเรื่อง "Life Without Principle" ไว้อย่างถึงแก่กันว่า

... On Sundays the poor debtor goes to church to take an account of stock, and finds, of course, that his outgoes have been greater than his income. In the Catholic Church, especially, they go into Chancery, make a clean confession, give up all, and think to start again. Thus men will lie on their backs, talking about the fall of man, and never make an effort to get up. ... (Thoreau. 1979 : 693)

เราอาจกล่าวสรุปทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ของธอโรได้ว่า มนุษย์นั้นมิได้ก่อเกิดมาจากพลังอำนาจใดที่มีลักษณะพระเจ้าอย่างตัวบุคคลซึ่งมีลัทธิอำนาจกุ่มชะตากกรรมของมนุษย์ไว้โดยสิ้นเชิงดังที่ชาวคริสต์จักรานสมัยของธอโร เชื่อถือศรัทธา แต่มนุษย์นั้นมาจากแหล่งกำเนิดที่มีสภาวะเป็นความจริงสูงสุดที่เรียกกันว่า อันติมัจจุจ ดังที่ลัทธิอุตรภานิยมในนิวอิงแลนด์ หรือลัทธิศาสนาทางตะวันออก อาทิ ศาสนาฮินดู หรือลัทธิเต๋า เชื่อ โดยที่สภาวะสูงสุดนี้เป็นแหล่งรวมความดีงาม และความจริงสูงสุดที่มนุษย์จะต้องบรรลุถึง

เมื่อพิจารณาถึง "คุณค่า" ตามทัศนะของธอโรนั้นแม้ว่าธอโรจะไม่ได้กล่าวไว้โดยตรงในงานเขียนของเขา แต่จากการศึกษาตีความแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องคุณค่า โดยเฉพาะในหนังสือเรื่อง *Walden* ก็พบว่าธอโรเองแสดงให้เห็นว่า "คุณค่า" นั้นมีอยู่สองระดับด้วยกัน กล่าวคือ คุณค่า ที่ได้รับการสร้างขึ้น หรือบัญญัติขึ้นโดยมนุษย์ส่วนใหญ่นำในสังคมและถูกกำหนดเป็นค่านิยมที่ครอบงำมนุษย์ให้ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา คุณค่า หรือค่านิยมที่ยึดถือกันมา สังคมของคนหมู่มากนี้ ยึดถือเอาความพึงเพื่อ สรุ่ยสรุ่ย ความสนุก สะดวกสบาย เป็นหลัก หรือเป็นเป้าหมาย ธอโรแสดงให้เห็นในหลายครั้งถึงความสำเร็จของคุณค่าชนิดนี้ แต่อย่างไรก็ตามมนุษย์นั้นดูเหมือนจะถูกครอบงำและชักจูงให้หลงใหลในความแปลกใหม่ ความหรูหราฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น จนมิอาจแลเห็นถึงคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งนั้น ๆ ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า "...perhaps we are led oftener by the love of novelty, and a regard for the opinions of men, than by a true utility..." (Thoreau. 1966 : 17)

อย่างไรก็ตามขอตัวเองก็ชี้ให้เห็นอยู่บ่อย ๆ เช่นกันว่า คุณค่าที่มนุษย์ยึดถือปฏิบัติจนเป็นค่านิยมขึ้นในสังคมนั้นเป็นคุณค่าที่ได้รับการพอกเสริมเติมแต่งขึ้นมาจนเกินความจำเป็นของชีวิต ซึ่งคุณค่าที่แท้จริงนั้นคือคุณค่าที่เกิดขึ้นในตัวของมันเอง โดยมีต้องมีการต่อเติมเสริมแต่งให้เกินเลยความจำเป็นของชีวิตไป ซึ่งสิ่งที่เกินไปนั้นล้วนเป็นสิ่งที่ไร้สาระเปล่าประโยชน์ แต่ทว่ามนุษย์โดยทั่วไปก็ยากที่จะสังเกตเห็นได้ ดังนั้นคุณค่าประการหลังนี้จึงเป็นคุณค่าที่จะต้องอาศัยปัญญาอย่างมาก จึงจะเห็นว่าคุณค่าที่แท้จริงนั้นมิจำเป็นต้องเสริมแต่งหรือต่อเติมให้เกินเลยจากสิ่งที่ดีควรจะเป็นแต่อย่างไร มนุษย์ส่วนใหญ่นั้นยังไม่ตระหนักถึงคุณค่าที่แท้จริงที่มีอยู่ภายในตนเองอย่างสมบูรณ์แล้ว จึงพยายามแสวงหาหาคคุณค่าอื่น ๆ พอกเสริมเข้าไปในชีวิต ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่ไร้สาระดังที่ธอโรกล่าไว้ว่า "Being where you are and such as you are, without aiming mainly to become of more worth, and with kindness aforethought go about doing good. (Thoreau. 1966 : 49)

สำหรับธอโรแล้วภาพของมนุษย์ที่ปรากฏต่อสายตาในยุคสมัยของเขานั้นมิใช่ภาพของมนุษย์ที่มีคุณค่าหรือมนุษย์ที่แท้แต่อย่างไร ธอโรปฏิเสธเกือบจะสิ้นเชิงต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสมัยนั้น โดยเขากล่าววิพากษ์วิจารณ์เชิงประชดประชัน เสียสติ ต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในนิวอิงแลนด์ที่ต่างก็ตกจมอยู่ในโลกแห่งมายาของวัตถุ หรือไม่ก็ลบล้างลอยอยู่ในความง่วงงุนของความจอมปลอมไร้สาระ ซึ่งจากภาพที่ธอโรกล่าวถึงนั้นสามารถที่จะสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนทีเดียวว่า มนุษย์ที่แท้หรือมนุษย์ที่มีคุณค่านั้นควรจะเป็นเช่นไร สำหรับภาพมนุษย์ที่ธอโรแสดงให้เห็นมีลักษณะที่พอจะประมวลได้ดังนี้คือ

ประการแรก มนุษย์ส่วนใหญ่วัดหรือให้ค่าของความเป็นมนุษย์อยู่ที่วัตถุภายนอกมากกว่าคุณค่าทางจิตใจที่เกิดขึ้นอยู่ภายใน ยิ่งมนุษย์ผู้ใดมีวัตถุภายนอกอาทิ ทรัพย์สินเงินทอง เกียรติยศ ชื่อเสียงมากเพียงใดมนุษย์ผู้นั้นก็มีคุณค่ามากขึ้นตามสัดส่วนที่ เขาผู้นั้นได้ครอบครองวัตถุนั้นอยู่ เมื่อมนุษย์สร้างค่านิยมนี้ขึ้น ต่างก็พากันแสวงหาแต่วัตถุเพื่อมาสร้างค่าให้แก่ตนเอง มนุษย์แต่ละคนต่างพากันตรากตรำทำงานอย่างหนักจนเกินกำลังของตนเอง เพียงเพื่อแสวงหาคคุณค่าจอมปลอมมาทับชีวิต ตดิยึดอยู่แต่ใน เรื่องของวัตถุจนถอนตัวไม่ขึ้นและไม่มีเวลาพอที่จะสำรวจตนเอง และรู้ถึงคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต จนกระทั่งตายไปพร้อมกับความเขลา นั้น ย่อมที่จะมีชีวิตอยู่อย่างทุกข์ยากทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจจนกลายเป็นความเคยชินไปในที่สุด

ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว การดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์นั้นมิได้ต้องการสิ่งที่เกินความจำเป็นดังที่กล่าวมาแต่อย่างไร การเสาะแสวงหาและการสะสมวัตถุสิ่งของมีแต่ทำาให้มนุษย์เป็นทุกข์มากขึ้นเพราะยิ่งมนุษย์มีวัตถุสิ่งของมากเท่าใด แทนที่มนุษย์จะเป็นผู้ที่ครอบครองสิ่งนั้นแต่ทว่ามนุษย์กลับตกเป็นทาสของสิ่งนั้นมากกว่า มนุษย์ใช้เวลาเกือบทั้งชีวิตให้หมดไปกับการแสวงหาวัตถุ มีวเมมาและลุ่มหลงอยู่ในวัตถุจนไม่มีเวลาพอที่จะหันมาให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณของมนุษย์เอง ชีวิตมนุษย์ที่แท้จริงแล้วต้องการสิ่งที่จำเป็นเพียงไม่กี่อย่างเท่านั้น เกี่ยวกับเรื่องนี้ธอโรกล่าวเอาไว้ในหนังสือเรื่อง Walden ว่า

... Why should they eat their sixty acres, when man is condemned to eat only his peck of dirt? Why should they begin digging their graves as soon as they are born? They have got to live a man's life, pushing all these things before them, and get on as well as they can. How many a poor immortal soul have I met well nigh crushed and smothered under its load, creeping down the road of life, pushing before it a barn seventy-five feet by forty, its Augean stables never cleansed, and one hundred acres of land, tillage, mowing, pasture, and and wood-lot! The portionless, who struggle with no such unnecessary inherited encumbrances, find it labor enough to subdue and cultivate a few cubic feet of flesh. ... (Thoreau. 1966 : 3)

จากข้อความที่ธอโรกล่าวไว้นี้แสดงให้เห็นอย่างแจ่มชัดว่า มนุษย์นั้นดำเนินชีวิตอยู่อย่างตรากตรำเกินความจำเป็น สิ่งที่เกินความพอดีของมนุษย์ส่วนใหญ่นั้นเป็นเรื่องไร้สาระ และการที่มนุษย์ส่วนใหญ่มุ่งแต่ชีวิตาให้กับการทำงานเพียง เพื่อให้ได้สิ่งอันเป็น เรื่องไร้สาระนี้ ถือว่าเป็น เรื่องที่โง่เง่าและไร้สาระเช่นกัน ดังที่ธอโรได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง "Life

Without Principle" ว่า "The ways by which you may get money almost without exception lead downward. To have done anything by which you earned money merely is to have been truly idel or worse." (Thoreau. 1979 : 691)

ประการที่สอง มนุษย์นั้นไร้ศักดิ์ศรี ไม่มีความเชื่อมั่นในตนเอง ยึดติดอยู่แต่ในความคิดหรือความเชื่อเก่า ๆ ซ้ำซาก มนุษย์นั้นยอมที่จะอุทิศตนเองให้กับสิ่งที่เรียกว่าสถาบันทางสังคมจนหลงลืมความเป็นมนุษย์อันแท้จริง เจกบุคคลที่มีทั้งศักดิ์ศรีและศักยภาพแห่งการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกที่ควร แต่มนุษย์ล้มครืนที่จะดำเนินชีวิตอย่างไร้สาระ ขาดความตระหนักรู้ในธรรมชาติที่แท้จริงที่สามารถพัฒนาชีวิตไปสู่สิ่งที่มีสภาวะสูงส่งกว่าที่เป็นอยู่ ตกเป็นทาสทั้งต่อสถาบันทางสังคมและทัศนคติของตนเอง ไม่ยอมที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งใด ๆ เพราะเกรงว่าจะถูกต่อต้านจากสังคมแม้ว่าสังคมนั้นจะเป็นสังคมที่มีขอบเขตก็ตามที่ มนุษย์จึงชี้ระแวง ชลาดกลัว หรือโรซีให้เห็นว่าสิ่งที่เลวร้ายสำหรับมนุษย์ก็คือการตกเป็นทาสโดยมีมนุษย์ด้วยกันเป็นผู้คุมหรือว่านายทาส แต่สิ่งที่เลวร้ายที่สุดสำหรับมนุษย์ก็คือมนุษย์ต้องตกเป็นทาสโดยมีตนเองเป็นผู้คุม การที่มนุษย์ต้องตกเป็นทาสของตนเองทำให้มนุษย์นั้นขาดซึ่งศักดิ์ศรีและอิสรภาพ มนุษย์นั้นสูญเสียธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ไปซึ่งเป็นธรรมชาติแห่งความดี เป็นสภาพหรือสภาวะสูงสุดที่มีอยู่ภายในตัวมนุษย์ หรือโรซีเรียกสภาวะนี้ว่า เทวสภาพ หรืออมตสภาพ ซึ่งมนุษย์ต้องสูญเสียสิ่งเหล่านี้ไปเพียงเพราะมนุษย์ขาดความเชื่อมั่นและความเข้าใจธรรมชาติของตนเอง แต่กลับไปให้ความสำคัญต่อวัตถุภายนอก ซึ่งมีแต่มายาและความหลอกลวงจวบทุกอยู่ ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วมนุษย์ควราให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณของตนเองที่ถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดของมนุษย์ เกี่ยวกับเรื่องนี้หรือโรซีกล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง Walden ว่า

... there are so many keen and subtle masters that enslave both north and south. It is hard to have a southern overseer; it is worse to have a northern one; but worst of all when you are the slave-driver of yourself... How godlike, how immortal, is he? See how he cowers and sneaks, how vaguely

all the day he fears, not being immortal nor divine, but the slave and prisoner of his own opinion of himself, a fame won by his own deeds. Public opinion is a weak tyrant compared with our own private opinion. ... (Thoreau. 1966 : 4)

อย่างไรก็ตาม ทั้ง ๆ ที่มนุษย์นั้นสามารถที่จะเลือกดำเนินชีวิตอย่างมีความหมายที่แท้จริง โดยมีเป้าหมายอยู่ที่สภาวะสูงสุดอันเป็นคุณงามความดีของมนุษย์ แต่มนุษย์กลับเลือกดำเนินชีวิตอย่างไร้แก่นสารทาสาระที่แท้จริง ไม่ได้จริงจังอยู่กับความไม่แน่นอน มัวเมาอยู่กับความสุขที่ไม่จีรัง มนุษย์สมัครใจที่จะอยู่เยี่ยงนั้นเพราะเป็นสิ่งที่มนุษย์เคยชิน และเป็นเรื่องที่ไม่ลำบากที่จะดำเนินชีวิตอยู่ตาม ๆ กันไป มนุษย์จะรู้สึกถึงความเปลี่ยนแปลงสู่ชีวิตที่ดีกว่าหรือมีคุณค่ากว่า เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชีวิตในการพัฒนาไปสู่สิ่งที่ดีกว่า ผลจากการที่มนุษย์ปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงนี้ ทำให้มนุษย์ไว้ซึ่งศักดิ์ศรีและอิสรภาพที่แท้จริงของชีวิตไป ธรอโรกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือเล่มดังกล่าวว่า

... When we consider what, to use the words of the catechism, is the chief end of man, and what are the true necessities and means of life, it appears as if men had deliberately chosen the common mode of living ... How vigilant we are! determined not to live by faith if we can avoid it; all the day long on the alert, at night we unwillingly say our prayers and commit ourselves to uncertainties. So thoroughly and sincerely are we compelled to live, reverencing our life, and denying the possibility of change. ... (Thoreau. 1966 : 5-7)

นอกจากนั้นในบทความเรื่อง "Life Without Principle" ธรอโรยังแสดงให้เห็น

เห็นว่ามนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในที่ลิ่งที่ฉาบฉวย เหตุผลหนึ่งก็เพราะไม่ต้องการที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเอง ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า "The ways in which most men get their living, that is, live, are mere makeshifts, and a shirking of the real business of life,-chiefly because they do not know, but partly because they do not mean. any better." (Thoreau. 1979 : 694)

ประการที่สาม มนุษย์ขาดการตระหนักถึงธรรมชาติที่แท้จริงของตนเอง แต่ตกอยู่ในอำนาจฝ่ายต่ำอันเป็นสัญชาตญาณสัตว์ที่แฝงอยู่ในตัวมนุษย์ ซึ่งถือเสมือนเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้มนุษย์ตกจมอยู่ในความมืดมนทางจิตวิญญาณ ในความเป็นจริงแล้วมนุษย์นั้นสามารถพัฒนาตนเองให้พ้นจากความเขลาทางจิตวิญญาณไปสู่สภาวะที่สูงส่งกว่าได้ เพราะตามความจริงหรือตามทัศนะของธอโรนั้นธรรมชาติดั้งเดิมของมนุษย์นั้นได้อยู่แล้ว แต่เป็นเพราะความไม่รู้หรือการไม่ตระหนักต่อสิ่งที่มีอยู่ มนุษย์จึงดำเนินชีวิตตามความเคยชินหรือตามสัญชาตญาณดิบที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ธอโรกล่าวไว้เสมอว่ามนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับอำนาจฝ่ายต่ำ ซึ่งในทางตรงกันข้ามนั้นมนุษย์สามารถพัฒนาไปสู่ความดีงาม "Why has man rooted himself thus firmly in the earth, but that he may rise in the same proportion into the heaven." (Thoreau. 1966 : 10)

สภาพการดำเนินชีวิตที่ธอโรได้แสดงให้เห็น เป็นสภาพการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของผู้คนในยุคของเขาที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของการพัฒนาประเทศที่มุ่งแต่การพัฒนาทางด้านวัตถุ ยึดมั่นอยู่ในความสะดวกสบายที่วัตถุทรัพย์สิ้นเงินตราจะอำนวยความสะดวกให้ ต่างพากันตรากตรำทำงาน เพื่อให้ได้มาในสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ จนไม่มีเวลาที่จะไตร่ตรองใคร่ครวญถึงคุณค่าที่แท้จริงของวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ชาวอเมริกันในสมัยนั้นต่างก็ตกอยู่ภายใต้กระแสการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม โดยมีระบบเศรษฐกิจการเงินแบบทุนนิยมเป็นระบบเศรษฐกิจที่มี อิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิต อย่างไรก็ตามลักษณะการดำเนินชีวิต หรือการให้คุณค่าของมนุษย์ที่ธอโรได้วิพากษ์วิจารณ์อย่างตรงไปตรงมานั้น เป็นเสมือนกระจกที่สะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตที่เกิดขึ้นในขณะนั้น อันเป็นภาพลักษณ์ที่ตรงกันข้ามกับสภาพการดำเนินชีวิตที่ทรงคุณค่าอย่างแท้จริงตามแนวคิดของธอโร อย่างไรก็ตามภาพลักษณ์ที่ธอโรแสดงให้เห็นจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันอย่าง

ยิ่งกับภาพลักษณ์ของมนุษย์ตามทัศนะของ เอ็ม เมอส์สัน ผู้แปลลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวยอร์กแลนด์ โดยที่เอ็มเมอส์สันได้กล่าวถึงลักษณะของมนุษย์ไว้ในบทความเรื่อง "Self Reliance" ซึ่งสามารถสรุปใจความสำคัญได้ดังนี้ มนุษย์ยึดมั่นในระเบียบแบบแผนประเพณีเก่า ๆ ชาดการ ไตร่ตรองว่าระเบียบประเพณีใดเหมาะสมกับสภาพชีวิตในขณะนั้นมากน้อยเพียงใด มนุษย์กลับปรารถนาที่จะดำเนินชีวิตอย่างเดิม ๆ ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง พยายามรักษาเส้นทางการดำเนินชีวิตของตนเองให้อยู่ในกรอบของค่านิยมของสังคม เพื่อให้เป็นที่ยอมรับและไม่ถูกขับออกจากสังคม ซึ่งบ่อยครั้งที่มนุษย์ถึงกับยอมสูญเสียศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เพื่อที่จะเดินตามกันไป ทั้งๆ ที่หนทางที่พากันเดินไปนั้นเป็นหนทางที่ผิดและยังมีหนทางที่ดีกว่าอยู่อีกก็ตาม ยิ่งไปกว่านั้นมนุษย์จะให้ค่าของความเป็นมนุษย์อยู่กับสิ่งที่มนุษย์มีมากกว่าสิ่งที่มนุษย์เป็น ดังนั้นมนุษย์จึงพากันให้ค่าต่อสิ่งภายนอกที่มนุษย์มีทางวัตถุมากกว่าสิ่งที่มนุษย์เป็นทางด้านจิตใจ (Emerson. 1990 : 148-171)

เราจะสังเกตเห็นได้ว่าทั้ง เอ็ม เมอส์สันในฐานะผู้แปลลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวยอร์กแลนด์ และธอโรในฐานะศิษย์ของลัทธิต่างเห็นพ้องต้องกันว่า คุณค่าที่มนุษย์ให้ต่อกัน หาใช่คุณค่าที่แท้จริงไม่ แต่เป็นวิถีการดำเนินชีวิต อย่างมิดบอดหรือไม่กี่หลับไหล ซึ่งในความเป็นจริงแล้วมนุษย์สามารถที่จะพัฒนาชีวิตให้ดีกว่าที่เป็นอยู่นี้ได้ และสามารถที่จะพัฒนาไปสู่สิ่งที่สูงที่สุดโดยธอโรจะเรียกสภาวะเช่นนี้ว่าเป็นสภาวะแห่งสวรรค์ เป็นเทวสภาพหรือสภาวะแห่งเป็นอมตะ อันเป็นคุณสมบัติที่งามประณีตที่สุดแห่งธรรมชาติของมนุษย์ แจก เช่นเดียวกับผลไม้อันแต่งตุ้ม ซึ่งสภาพที่กล่าวถึงนี้จะไม่สามารถเข้าถึงได้เลย ตราบใดที่มนุษย์ยังลุ่มหลงอยู่ในโลกียะ ดังที่ธอโรได้บรรยายไว้ในงานเขียนชิ้นสำคัญต่าง ๆ ของเขา โดยเฉพาะในหนังสือเรื่อง Walden เกี่ยวกับเรื่องนี้ธอโรได้แสดงให้เห็นว่าผู้คนในนิวยอร์กแลนด์ต่างก็ให้ความสำคัญกับงานที่จะทำได้มาซึ่งวัตถุโดยไม่คำนึงถึงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เทวสภาพหรือสภาวะแห่งความดีงามของมนุษย์ได้ถูกทำลายลงด้วยการทำงานเพื่อแสวงหาวัตถุ มนุษย์นั้นเยอมนทำงานอย่างต่ำ ๆ ซึ่งในทัศนะของธอโรแล้วเป็นงานที่ไม่ได้ส่งเสริมจิตวิญญาณของมนุษย์แต่อย่างใด แต่เป็นงานที่สนับสนุนให้มนุษย์แสวงหาวัตถุอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่ธอโรกล่าวถึงเรื่องในหนังสือเรื่อง Walden ว่า

... Talk of a divinity in man! Look at the teamster on the highway, wending to market by day or night; does any divinity stir within him? His highest duty to fodder and water his horses!. ... (Thoreau. 1966 : 4)

อย่างไรก็ตามสำหรับเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์นั้น ธอโรได้กล่าวไว้ อย่างเด่นชัดในงานเขียนที่สำคัญ อาทิ หนังสือเรื่อง Walden และบทความเรื่อง "Life without Principle" ซึ่งสามารถสรุปประเด็นใหญ่ ๆ ได้ดังต่อไปนี้คือ

ประการแรก คุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์หาได้วัดจากสิ่งที่มนุษย์มี หรือวัดจากสิ่ง ที่อยู่ภายนอกตัวมนุษย์ แต่วัดจากสิ่งที่มนุษย์เป็นนั่นคือการกระทำที่เกิดมาจากภายในตัวมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากจิตวิญญาณของมนุษย์ เช่น ความบริสุทธิ์ยุติธรรม ความซื่อสัตย์ รู้ดีรู้ชั่ว เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นคุณธรรมที่ได้ถ่ายทอดออกมาจากจิตวิญญาณของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถที่จะพัฒนาสิ่งเหล่านี้ให้เกิดแก่ชีวิตได้ ในบทความเรื่อง "Life Without Principle" ธอโรเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของความบริสุทธิ์ไว้เพียงสาของการดำเนินชีวิต ที่ต้องได้รับการพัฒนาทางจิตวิญญาณของมนุษย์ว่า

... A man had better strave at once than lose his innocence in the process of getting his bread. If within the sophisticated man there is not an unsophisticated one, then he is but one of the Devils's angels. ... (Thoreau. 1979 : 697)

ประการที่สอง คุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์อยู่ที่การดำเนินชีวิตอย่างมีจุดหมาย และจุดหมายของมนุษย์ก็คือสภาวะแห่งสวรรค์ซึ่งหมายถึงสภาวะความจริงหรือความดีงามที่จะต้องบรรลุถึงให้ได้ ธอโรเองได้กล่าวเปรียบเทียบสภาวะแห่งความดีนี้ว่าเป็นจุดตั้งความแตกต่างของผลไม้มี่มีความชุ่มชื้น ซึ่งเมื่อสภาวะเช่นนี้เกิดแก่มนุษย์ผู้ใดผู้นั้นก็จะมีความเป็นอิสระ

มีความบริสุทธิ์ยุติธรรม มีความจริงใจและสัตย์ซื่อ ซึ่งสภาวะดังกล่าวนี้จะอยู่เหนือขอบเขตจำกัดของวัตถุ แต่จะเป็นสภาวะที่มีความเป็นอิสระอยู่เหนือวัตถุหรือเหนือความเป็นไปของโลกียะซึ่งเป็นลักษณะที่เรียกว่า อุตฺรภาพ (Transcendentalism) กล่าวคือ แม้ว่าจะดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางโลกแห่งวัตถุหรือโลกียะ อันได้แก่ ทรัพย์สินเงินทอง เกียรติยศชื่อเสียง แต่ก็ไม่ต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของโลกียะ ตามคัมภีร์เต๋าเตอจิงเรียกว่าเป็นมนุษย์ที่แท้ ตามทัศนะของขงจื้อเรียกว่าเป็นสุภาพบุรุษ อย่างไรก็ตามหรือโรเน้นอยู่เสมอว่าการเป็นนักปราชญ์ที่แท้หมายถึงความเป็นผู้ที่มีความคิดละเอียดอ่อนลุ่มลึก แยกแยะ หรือสุขุมปราดเปรื่องเท่านั้น หรือว่าเป็นผู้ที่ก่อตั้งสำนักปรัชญาสำนักใดสำนักหนึ่งขึ้นมาได้ แต่จะต้องเป็นผู้ที่รักษาภูมิปัญญา และสามารถที่จะดำเนินชีวิตตามความคิดนั้น ๆ ได้ โดยจะต้องมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีเสรีภาพอิสระภายใน มีจิตใจสูงไม่ตกอยู่ภายใต้อาณาจักรฝ่ายต่ำ เป็นผู้ที่มีความสัตย์ สามารถแก้ปัญหาของชีวิตได้ไม่เพียงแต่ทางด้านหลักการเท่านั้น แต่จะต้องลงมือกระทำหรือปฏิบัติให้เห็นจริงหรือเป็นที่ประจักษ์ได้ด้วย ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... To be a philosopher is not merely to have subtle thoughts, nor ever to found a school, but so to love wisdom as to live according to its dictates, a life of simplicity, independence, magnanimity and trust. It is to solve some of the problems of life, not only theoretically, but practically. ... (Thoreau. 1966 : 9)

อาจกล่าวได้ว่าการดำเนินชีวิตของผู้คนชาวอเมริกันยุคของธอโรซึ่งเป็นช่วงของการพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว เป็นผลให้วิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในเวลานั้นให้ความสำคัญและติดขัดอยู่กับวัตถุภายนอก ซึ่งหาใช่คุณค่าที่แท้จริงของการดำเนินชีวิตตามทัศนะของธอโรไม่ แต่จากงานเขียนของเขานั้น ทำให้เราทราบว่าคุณค่าของมนุษย์นั้นอยู่ที่การพัฒนาทางด้านจิตใจหรือจิตวิญญาณซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมความดี ความคิดดังกล่าวนี้นับว่ามีความสัมพันธ์สอดคล้องกับแนวคิดทั้งในปรัชญาอุตฺรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ที่มี เอ็ม เมอส์สัน เป็นผู้นำความ

คิด ตลอดรวมไปถึงแนวความคิดจากคัมภีร์สำคัญ ๆ ทางศาสนาตะวันออก อาทิ คัมภีร์เต๋า เตอจิง คัมภีร์ภควัทคีตา คัมภีร์คฤธรรมของขงจื้อดังที่เราได้ทราบมาแล้ว ซึ่งแนวคิดหรือหลักปฏิบัติของคัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนให้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่แตกต่างไปจากแนวคิดหรือปรัชญาชีวิตที่ผู้คนอเมริกันลุ่มหลงอยู่ในเวลานั้น นั่นก็คือปรัชญาวัตถุนิยมและลัทธิทุนนิยม กล่าวโดยหลักใหญ่แล้วปรัชญาหรือแนวคิดทางศาสนาตะวันออกจะให้คุณค่าของความเป็นมนุษย์อยู่เหนือวัตถุ แต่มุ่งไปสู่สภาวะสูงสุดทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์โดยที่คัมภีร์ภควัทคีตาต่างมุ่งให้มนุษย์บรรลุถึง พรหมัน หรือปรมาตมัน อันเป็นสภาวะแห่งคุณความดี ความสะอาดบริสุทธิ์ ความรู้ดี รู้ชั่ว ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้จะสอดคล้องกับแนวคิดของลัทธิอุตรภาพนิยมและลัทธิเต๋า โดยต่างก็เชื่อว่ามีสภาวะสูงสุดที่มนุษย์จะต้องเข้าถึง เช่นกันซึ่งไม่ใช่วัตถุสิ่งของ อย่างไรก็ตามแม้ในคัมภีร์ของขงจื้อจะไม่ได้กล่าวถึงสภาวะสูงสุดเหมือนคัมภีร์อื่น ๆ แต่ก็มุ่งให้มนุษย์ไม่ยึดติดหรือลุ่มหลงอยู่ในวัตถุปฏิบัติตนอยู่บนเส้นทางแห่งความดีงาม ความซื่อสัตย์ยุติธรรม ความจริงใจ และความสะอาดบริสุทธิ์ของจิตใจ อันถือเป็นคุณลักษณะของสุภาพบุรุษตามทัศนะของขงจื้อ

1.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง ตามทัศนะของธอโร คุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่ชาวนิวอิงแลนด์ซึ่งถือเสมือนเป็นตัวแทนของมนุษย์ส่วนใหญ่ได้ยึดถือปฏิบัติกันอยู่ กับคุณค่าของมนุษย์ตามทัศนะของธอโร เป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามกันโดยสิ้นเชิง โดยสรุปแล้วคุณค่าที่คนส่วนใหญ่พากันให้กันนั้นคือคุณค่าที่เกิดขึ้นจากปริมาณทางวัตถุ ซึ่งเป็นที่มาแห่งเกียรติยศชื่อเสียงที่มนุษย์พากันแสวงหามาครอบครอง โดยพากันตรากตรำทำงานกันอย่างเกินตัวกำลังและแข่งขันกัน จนกลายเป็นภาระหนักเป็นทุกข์เป็นโทษแก่ชีวิตทั้งทางด้านร่างกายและจิตวิญญาณ

ธอโรไม่เพียงแต่เป็นผู้ที่กล่าวถึงคุณค่าของมนุษย์ที่ควรจะเป็นเท่านั้น แต่ธอโรเป็นนักปฏิบัติตามแนวคิดที่เขาได้ศึกษาและเชื่อถืออีกด้วย โดยการเข้าไปดำเนินชีวิตอยู่แต่เพียงผู้เดียวในป่าบริเวณบิงวอลเดนเพื่อใช้ชีวิตตามแนวคิดที่เขาศึกษาและเชื่อ ซึ่งการละทิ้งชีวิตแบบเมืองมุ่งสู่ความสันโดษท่ามกลางธรรมชาติ แสดงให้เห็นว่าธอโรนั้นปฏิเสธวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนที่ตกจมอยู่ในโลกแห่งโลกียะ และแสดงให้เห็นวิถีชีวิตที่ทรงคุณค่ากว่า จากพฤติกรรมดังกล่าวนี้เองจะมีส่วนที่คล้ายคลึงหรือตรงกันกับพฤติกรรมของนักปราชญ์หรือแม่กระทั่งศาสดาทางตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะดังกล่าวนี้จะตรงกับลักษณะของสุภาพ

บุรุษตามทัศนะของชงจื้อ กล่าวคือลักษณะของสุภาพบุรุษตามทัศนะของชงจื้อนั้น เมื่อคุณธรรมของมวลมนุษยย์ตกต่ำลงมนุษย์ผู้ประเสริฐย่อมหลีกเลี่ยงออกจากสังคมเพื่อแสวงหาคุณธรรมส่วนตนในความสันโดษ และเมื่อพัฒนาคุณธรรมของตนเองเป็นอย่างดีแล้ว จึงออกป่าวประกาศหลักคุณธรรมนั้นต่อเพื่อนร่วมโลก ซึ่งลักษณะของสุภาพบุรุษที่กล่าวถึงนี้ชงจื้อได้กล่าวไว้ หรือสั่งสอนไว้ ดังที่ เจมส์ ลีจจ์ (James Legge) ได้แปลคำสอนของชงจื้อเป็นภาษาอังกฤษโดยมีเนื้อความดังนี้ "When lacking in moral quality, he attends to his own virtue in solitude, when advanced to dignity, he makes the whole world virtuous as well." (Legge. 1960 : 165)

เราจะเห็นได้ว่าการมุ่งสู่ป่าและดำเนินชีวิตท่ามกลางธรรมชาติอย่างสันโดษและเรียบง่ายของธอโรนั้นมีความคล้ายคลึงกับลักษณะของผู้ประเสริฐหรือสุภาพบุรุษตามทัศนะของชงจื้อ ดังที่ธอโรเองได้แสดงให้เห็นถึงจุดประสงค์ของการเข้าป่าจากหนังสือเรื่อง Walden เราจะพบว่าหนังสือเล่มนี้ธอโรเขียนขึ้นมาจากประสบการณ์การใช้ชีวิตท่ามกลางธรรมชาติตามลำพังเป็นเวลาถึง 2 ปี โดยการดำรงชีวิตในป่าของธอโรจะเป็นไปอย่างเรียบง่ายที่สุด พึ่งตนเองมากที่สุด ทั้งนี้เพื่อเป็นการทดลองชีวิตโดยแท้ ต่อจากนั้นธอโรได้กลับมาเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมตามเดิมทั้งนี้ก็เพื่อที่จะป่าวประกาศหลักการดำเนินชีวิตที่เขาได้ค้นพบจากการทดลองครั้งนี้ ดังที่ธอโรกล่าวไว้ในหน้าแรกของหนังสือเรื่อง Walden ไว้ว่า

... When I wrote the following pages or rather the bulk of them, I lived alone, in the wood, a mile from any neighbor, in a house which I had built myself, on the shore of Walden Pond, in Concord, Massachusetts, and earn my living by the labor of my hands only. I lived there two years and two months. At present I am a sojourner in civilized life again. ... (Thoreau. 1966 : 1)

การเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในป่าและการออกมาดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมเพื่อป่าวประกาศ
 สิ่งที่เราได้ค้นพบได้รับการเน้นย้ำให้เห็นจริงอีกในหนังสือ Walden บทที่ 2 ที่ว่าด้วยเรื่อง
 "Where I lived, what I lived for" ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเรามีได้ปฏิเสธสังคม
 แต่การที่ต้องมุ่งสู่ป่านั้นเป็นการปฏิเสธวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม เป็นการแสวงหา
 ความหมายที่แท้จริงของชีวิต โดยการเผชิญหน้ากับสิ่งที่เรียกว่าชีวิต เรียนรู้บทเรียนอันยิ่ง
 ใหญ่จากชีวิตดำเนินชีวิตอย่างที่เป็นตัวแท้ของชีวิตจริง ๆ เราอาจกล่าวได้ว่าการเข้าไปทดลอง
 ใช้ชีวิตท่ามกลางธรรมชาติบริเวณป่าบิงวอลเดน เป็นการแสดงให้เห็นถึงบทบาทที่มนุษย์พึง
 ปฏิบัติต่อตนเอง เพื่อที่จะพัฒนาชีวิตของตนไปสู่ชีวิตที่ทรงคุณค่าอย่างแท้จริง โดยเราแสดงให้เห็น
 เห็นอย่างเด่นชัดเกี่ยวกับเรื่องนี้พอสรุปได้ว่า เราต้องการที่จะรู้ถึงความจริงเกี่ยวกับชีวิต
 ว่าเป็นอย่างไรกันแน่ ซึ่งการที่เราต้องการจะเรียนรู้ชีวิตให้ถึงแก่นเช่นนี้ก็เพราะเราไม่
 ต้องการที่จะจบชีวิตไปอย่างคนเขลา ดังนั้นสิ่งที่เราทำได้ในขณะที่มีชีวิตอยู่ก็คือการเข้าไปเผชิญ
 หน้ากับชีวิต เรียนรู้ชีวิต ต่อนชีวิตให้ถึงมุมอับทั้งนี้เพื่อจะได้เรียนรู้ถึงศักยภาพที่ตนมีอยู่ นอก
 จากนั้นเราแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดอีกเช่นกันว่า เมื่อเราสามารถรู้ถึงความหมายที่แท้
 จริงของชีวิตแล้ว เขาปรารถนาที่จะป่าวประกาศในสิ่งที่เขาค้นพบหรือเห็นแจ้งให้กับบุคคลอื่น
 หรือมนุษย์ทั่ว ๆ ไปให้ได้ประจักษ์ในสิ่งที่เขาเห็นด้วยประสบการณ์ของตนเองอีกด้วย เกี่ยว
 กับเรื่องนี้เราากล่าวไว้อย่างแจ่มชัดว่า

... I went to the woods because I wished to live
 deliberately, to front only the essential facts of life,
 and see if I could not learn what it had to teach, and not,
 when I came to die, discover that I had not lived. I did
 not wish to live what was not life, living is so dear; nor
 did I wish to practise resignation, unless it was quite
 necessary. I wanted to live deep and suck out all the
 marrow of life, to live so sturdily and Spartan-like as to
 put to rout all that was not life, to cut a broad swath and

shave close, to drive life into a corner, and reduce it to its lowest terms, and, if it proved to be mean, why then to get the whole and genuine meanness of it, and publish its meanness to the world; or if it were sublime, to know it by experience, and be able to give a true account of it in my next excursion. For most men, it appears to me, are in a strange uncertainty about it, whether it is of the devil or God, and have somewhat hastily concluded that it is the chief end of man here to "glorify God and enjoy him forever. ... (Thoreau. 1966 : 61)

ข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนี้ นับว่าเป็นข้อความที่สำคัญยิ่ง เพราะถือว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึงทัศนะของธอโรเกี่ยวกับคุณค่าที่แท้จริงของการดำเนินชีวิตของมนุษย์โดยมีสิ่งจะเป็นจุดหมายสำคัญ อีกทั้งยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงแนวทางตลอดจนบทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง เพื่อให้บรรลุถึงคุณค่าดังกล่าวโดยที่ธอโรได้ขยายแนวคิดจากข้อความข้างต้นเพื่อสนับสนุนแนวความคิดหลักนี้โดยตลอดงานเขียนเรื่อง Walden อย่างละเอียดในแต่ละบท ซึ่งสามารถประมวลแนวคิดทั้งหมดได้ดังต่อไปนี้คือ

ประการแรก มนุษย์ต้องพึ่งตนเองในการแสวงหาความจริงของชีวิตหรือเพื่อบรรลุถึงคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต การที่มนุษย์จะบรรลุถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงได้นั้น มนุษย์ต้องเข้าไปเผชิญหน้ากับชีวิตด้วยตนเอง มนุษย์ต้องเรียนรู้ความจริงของชีวิตจากการดำเนินชีวิตของมนุษย์เอง ไม่หวังพึ่งพิงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ อาทิ พระเป็นเจ้า หรือพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ ที่มีลักษณะที่เป็นบุคลาธิษฐาน หลักการปฏิบัติต่อตนเองหรือบทบาทที่มนุษย์พึงกระทำต่อตนเองในลักษณะดังกล่าวมานี้จะสอดคล้องอย่างยิ่งกับปรัชญาหรือแนวคิดทางลัทธิศาสนาทางตะวันออกที่ได้ศึกษามาอย่างเด่นชัด ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดในการพึ่งตนเอง เพราะเชื่อว่ามนุษย์นั้นมีศักยภาพอย่างเพียงพอในการที่จะพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงสภาวะสูงสุดที่มนุษย์สามารถบรรลุถึงได้ ซึ่งถือว่าเป็นธรรมชาติดั้งเดิมของมนุษย์ที่ควรจะได้รับปลูก

ขึ้น หรือด้วยการชี้แนะสั่งสอน แนวคิดดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าปรากฏอยู่ในคำสอนของซงจื้อ คัมภีร์ภควัทศิตา หรือแม่แต่เต๋า ที่ต่างก็เชื่อมั่นในกฎแห่งการกระทำของตนเองหรือการพึ่งตนเอง อาทิในคัมภีร์ภควัทศิตา เชื่อว่า ผลกรรมหรือการกระทำต่าง ๆ ที่มนุษย์ทำไว้นั้น ย่อมเป็นสิ่งกำหนดชะตากรรมในอนาคต และภควัทศิตาสอนในเรื่องกฎศีลธรรมไว้ว่า มนุษย์จะเป็นเช่นไรย่อมขึ้นอยู่กับกระทำของตนเอง กล่าวคือ มนุษย์ย่อมทำตามความปรารถนาของตนเอง แล้วเขาจะได้รับผลจากการกระทำตามที่เขาประสงค์ เพราะฉะนั้น ความเป็นไปของชีวิตมนุษย์จึงถูกกำหนดด้วยการกระทำของมนุษย์เองและเชื่อว่าผู้กระทำกรรมเช่นใด ย่อมได้รับผลกรรมเช่นนั้น (จงตี ยั่งยืน. 2527 : 21-22) ส่วนในคัมภีร์เต๋า เตอจิงนั้น เหล่าจื้อได้กล่าวถึงหลักปฏิบัติของมนุษย์ไว้ว่า มนุษย์ทุกคนมีความรู้ที่เป็นศักยภาพติดตัวมาแต่กำเนิด แต่แต่ละคนจะสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองในการปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงชีวิตที่สมบูรณ์ เป็นเอกภาพกับเต๋า โดยที่ชีวิตของปัจเจกบุคคลต้องได้รับการพัฒนาไปอย่างเสรี ค่อย ๆ เติบโตขึ้นมาจากภายในมิใช่ด้วยการควบคุม บังคับ หรือถูกกำหนดบีบคั้นจากภายนอก มนุษย์จึงมีเสรีภาพที่จะพัฒนาตนเองให้เข้าสู่ภาวะเสรีภาพที่สมบูรณ์คือเป็นเอกภาพเดียวกับเต๋า (จงตี ยั่งยืน. 2527 : 86) แม้ในลัทธิซงจื้อก็มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ในการที่จะพัฒนาตนเองเพื่อบรรลุถึงคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ที่แท้จริง โดยไม่เชื่อในอำนาจภายนอก ดังที่ซงจื้อเองเคยกล่าวไว้ให้เห็นไว้แล้วว่า ความเสื่อมความเจริญ ความดีหรือชั่วของมนุษย์นั้น มิได้เกิดขึ้นจากอำนาจแห่งดินหรือฟ้า แต่ทว่าเกิดจากการกระทำของมนุษย์นั่นเอง

แนวความคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองและการไว้เนื้อเชื่อใจตนเองซึ่งถือว่ามีมนุษย์นั้น มีศักยภาพในการบรรลุถึงจะด้วยตัวมนุษย์เอง เป็นธรรมชาติที่มีมาแต่กำเนิดของมนุษย์ตามทัศนะของธอโร จะเห็นได้ว่ามีความคล้ายคลึงกับแนวคิดทางตะวันออกอย่างยิ่ง ซึ่งแนวความคิดที่กล่าวมาทั้งหมดนี้มีความสัมพันธ์กับแนวคิดอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์อันเป็นลัทธิที่เอ็ม เมอสัน เป็นผู้นำความคิดและธอโรเองก็เป็นศิษย์ร่วมสำนัก อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดที่กล่าวถึงนี้ได้สร้างความขัดแย้งขึ้นในความเชื่อของคริสตศาสนิกายคาลาวินิสต์ (Calvinist) ที่กำลังดำรงอยู่ในอเมริกาขณะนั้น โดยที่ตามความเชื่อของนิกายคาลาวินิสต์นั้นมนุษย์ไม่มีศักยภาพใด ๆ ที่จะบรรลุถึงสภาวะสูงสุดได้ มนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพิงพลังอำนาจจากภายนอก ในการชำระล้างมลทินของมนุษย์และนำพามนุษย์ไปสู่สภาวะสูงสุด พลังอำนาจที่กล่าวถึงนี้ก็คือพระเจ้า

ประการที่สอง มนุษย์จะต้องเรียนรู้ธรรมชาติที่แท้จริงของตนเอง เพื่อที่จะเป็นผู้ที่ตื่นอยู่ เสมอข้อปฏิบัติประการที่สองนี้ว่ามีส่วนสัมพันธ์กันกับข้อปฏิบัติประการแรก ในประเด็นแรก เมื่อมนุษย์เชื่อว่าไม่มีพลังอำนาจใดที่มาจากภายนอกจะช่วยให้มนุษย์บรรลุถึงสภาวะสูงสุด นอกจากตัวมนุษย์เอง มนุษย์จึงต้องเรียนรู้และแสวงหาพลังอำนาจที่แฝงอยู่ในตัวมนุษย์ ดังนั้น การที่มนุษย์จะสามารถตระหนักรู้ในความจริง เกี่ยวกับชีวิตของตนเอง ได้ นั้นมนุษย์จะต้องหันมาให้ความสำคัญกับความเป็นไปในตัวมนุษย์ นั่นคือการเรียนรู้เพื่อที่ตระหนักรู้ในความจริงเกี่ยวกับจิตวิญญาณของตัวมนุษย์เอง

อย่างไรก็ตามการแสวงหาจิตวิญญาณที่แท้จริงของมนุษย์นั้นเป็นเรื่องทางด้านนามธรรมและยากที่จะเข้าใจได้ในเวลาอันสั้นและมักจะถูกความเย้ายวนแห่งโลกียะพาลายเสีย จึงมีผู้ที่ตระหนักรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้น้อย ธอโรเคยกล่าวไว้ว่าจะหามนุษย์ที่เป็นผู้ตื่นอย่างสมบูรณ์ได้น้อยเต็มทีส่วนใหญ่มักจะหลับไหลอยู่ท่ามกลางโลกแห่งวัตถุที่เต็มไปด้วยความสะดวกสบาย ความหรูหราฟุ่มเฟือย สิ่งที่ธอโรถือว่าเป็นอุปสรรคต่อการเป็นผู้ที่ตื่นขึ้นอย่างแท้จริงก็คือมายา ในที่นี้หมายถึง ความไม่รู้จริง ความเขลา หรือความหลงงมงายที่ฉาบพาดบังความจริงนั่นเอง และที่สำคัญมนุษย์นั้นต่างพากันเห็นว่ามายาและการหลงงมงายนั้นคือสัจจะความจริงและพากันสรรเสริญ แต่ทว่าสัจจะที่แท้จริงนั้นกลับเห็นว่าเป็นเรื่องโกหกไร้สาระ "...Shams and delusions are esteemed for soundest truths, while reality is fabulous." (Thoreau. 1966 : 64-65) นอกจากนี้ธอโรยังกล่าวถึงการให้คุณค่าที่ผิดเพี้ยนของมนุษย์ไว้บนบทความเรื่อง "Life Without Principle" ว่ามนุษย์นั้นพากันให้คุณค่าต่อการทามาค้าขาย การผลิต อย่างมีเดบอด ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความฉ้อฉลและความคับแคบของมนุษย์ ตลอดจนความหลงผิดนำสิ่งเทียมเท็จมาเป็นสัจจะหรือสาระแห่งชีวิตไป

... With respect to a ture culture and manhood, we are essentially provincial still, not metropolitan, -mere Jonathans. We are provincial, because we do not find at home our standards,- because we do not worship truth, but the reflection of truth,-because we are warped and narrowed

by an exclusive devotion to trade and commerce and manufactures and agriculture and the like, which are but means, and not the end. ... (Thoreau. 1979 : 702)

เมื่อมนุษย์ถูกความหลงกลวงบิดบังความจริงอยู่ จึงเปรียบเสมือนเป็นคนที่หลับไหล ง่วงงุนอยู่ต่างให้คุณค่าหรือสร้างค่านิยมที่ผิด ๆ และดำเนินชีวิตตามค่านิยมแห่งมายาอยู่ตาม ๆ กันไป การเรียนรู้ที่จะตระหนักถึงความจริงแท้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่มนุษย์จะต้องสร้างขึ้น ด้วยเหตุนี้หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องกระทำต่อตนเองก็คือการเป็นผู้ที่ตื่นขึ้นอยู่เสมอ และระมัดระวังมิให้หลับไหลอยู่ท่ามกลางโลกียะ ตามทัศนะของธอโรแล้วมนุษย์ต้องเรียนรู้ที่จะตื่นขึ้นอีกครั้ง และครองสติแห่งการตื่นนั้นตลอดไป เป็นการตื่นของจิตวิญญาณซึ่งเป็นการตื่นขึ้นด้วยความหวังอันไม่มีขอบเขตและการสิ้นสุด เป็นการตื่นที่เป็นอมตะมากกว่าการตื่นด้วยเครื่องกลไกใด ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ธอโรกล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง Walden ว่า

... We must learn to awaken and keep ourselves awake, not by mechanical aids, but by an infinite expectation of the dawn, which does not forsake us in our soundest sleep." (Thoreau. 1966. 61)

สำหรับการตื่นขึ้นจากโลกแห่งวัตถุซึ่งก็หมายถึงการไม่หลงติดยึดหรือมัวเมาอยู่ในทรัพย์สินเงินทองเกียรติยศชื่อเสียง นับว่าเป็นหลักคำสอนที่สำคัญในแนวคิดทางลัทธิศาสนาที่สำคัญทั้งทางตะวันตกและตะวันออกแต่การที่จะตื่นขึ้นจากสิ่งอันเป็นมายาเหล่านี้ได้นั้น ทั้งธอโรและปรัชญาทางตะวันออกถือว่าเป็นการเกิดจากการที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้จากชีวิตของตนเองเป็นสำคัญ มนุษย์จะต้องเผชิญหน้ากับความเป็นจริง มนุษย์จะต้องตระหนักว่าสิ่งใดที่ตนเองรู้แล้ว และสิ่งใดที่ตนเองยังไม่รู้ การกระทำดังนี้จึงจะถือว่ามนุษย์กำลังเรียนรู้สิ่งที่เป็นจริงเกี่ยวกับชีวิต ดังที่ธอโรได้หยิบยกเอาคำสั่งสอนของขงจื้อขึ้นมากล่าวไว้ว่า "การรู้ว่าตนเองรู้อะไรบ้าง และยังไม่รู้อะไรบ้าง นั้นแหละคือความรู้ที่แท้จริง" Confucius said, "To know that

we know what we know, and that we do not know what we do not know, that is true knowledge" (Thoreau.-1966 :-7)

การที่มนุษย์สามารถกระทำสิ่งดังกล่าวให้เกิดเป็นนิสัยหรือพฤติกรรมของตนเองได้นั้นมนุษย์จำเป็นต้องอาศัย ความจริงใจ และความซื่อสัตย์ ต่อตนเองอย่างสูงทีเดียว

อย่างไรก็ตาม ตามทัศนะของธอโรสิ่งที่มนุษย์จะต้องรู้หรือเรียนรู้ไว้เสมอคือโดยธรรมชาติที่แท้จริงแล้ว มนุษย์คือผู้บริสุทธิ์ ไร้มลทิน แต่ทว่ามนุษย์นั้นถูกมายาแห่งโลกียะเข้าครอบงำไว้ จึงทำให้ความรู้ดังกล่าวไม่สามารถแสดงตัวออกมาได้ ธอโรเองกล่าวว่าสภาพที่แท้จริงของมนุษย์นั้นคือพรหม อันเป็นสภาวะที่สูงสุดของมนุษย์ตามคัมภีร์ภควัตตีตาของศาสนาฮินดู โดยธอโรได้กล่าวถึงสภาพที่แท้จริงของมนุษย์กับนิทานของศาสนาฮินดู ซึ่งสามารถกล่าวโดยสรุปได้ว่าจิตวิญญาณที่ทรงคุณค่าที่สุดของมนุษย์นั้นก็เหมือนกับโอรสกษัตริย์ที่ถูกเนรเทศออกจากวังตั้งแต่ยังเป็นทารก และได้รับการเลี้ยงดูโดยชาวป่า เมื่อเติบโตขึ้นก็ไม่รู้ว่าตนเองคือลูกกษัตริย์ คิดว่าตนเองนั้นเป็นลูกคนป่า จนกระทั่งมนตรีของพระบิดาแสดงความจริงจึงได้รู้ถึงสถานะที่แท้จริงของตนเอง มนุษย์ก็เช่นกัน แต่เดิมนี้เมื่อธรรมชาติแห่งความดีสูงสุดที่เรียกว่าพรหม แต่ทว่าไม่เคยตระหนักรู้มนุษย์เองนี้ที่แท้จริง มีความดีงามเป็นธรรมชาติเดิมอยู่แล้ว เพียงแต่ถ้าได้รับการสั่งสอนและกระตุ้นให้รู้ถึงความจริงนี้ มนุษย์ก็จะตระหนักถึงสัจจะว่าตนเองนี้เมื่อสภาวะแห่งพรหมอยู่ในตนเองแล้ว เรื่องดังกล่าวนี้ ธอโรได้เน้นให้เห็นในหนังสือ Walden อย่างเด่นชัดว่า

... There was a king's son, who, being expelled in infancy from his native city, was brought up by a forester, and, growing up to maturity in that state, imagined himself to belong to the barbarous race with which he lived. One of his father's ministers having discovered him, revealed to him what he be a prince. So soul, ..."from the circumstances in which it is placed, mistakes its own character, until the

truth is revealed...then it knows itself to Brahme. ...

(Thoreau. 1966 : 78)

สำหรับทัศนะของธอโรที่เชื่อว่าธรรมชาติเดิมของมนุษย์นั้นบริสุทธิ์ทรงไว้ซึ่งคุณธรรม ความดีนอกจากจะสอดคล้องกับแนวคิดในคัมภีร์ภควัทคีตาของศาสนาฮินดูแล้ว ยังปรากฏว่ามีความสอดคล้องกับคำสอนของเม่งจื๊อศิษย์เอกของขงจื๊อที่เชื่อว่าธรรมชาติเดิมที่มนุษย์ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมเช่นกัน โดยเม่งจื๊อได้เปรียบเทียบธรรมชาติเดิมของมนุษย์กับภูเขาวัวลิน ซึ่งแต่เดิมภูเขาลูกดังกล่าวนี้หาได้ปราศจากต้นไม้ดังที่เป็นอยู่ แต่ทว่าปกคลุมไปด้วยต้นไม้จนน่าพิงรั แต่เพราะถูกมนุษย์ตัดถอน หรือนำสัตว์เข้าไปเลี้ยงแกะ เล็มหญ้าอ่อนเสียจนโล่งเตียน ดังนั้นจะกล่าวว่าภูเขาลูกนี้โล่งเตียนมาแต่เดิมดังที่ปรากฏให้เห็นอยู่ก็ไม่ได้ ฉะนั้นฉะนั้นธรรมชาติเดิมของมนุษย์ก็มิได้ชั่วร้ายมาแต่กำเนิด มนุษย์มิได้มีธรรมชาติชั่วร้ายเลวทรามดังที่เห็น พื้นดินของมนุษย์นั้นสามารถที่จะเพาะพรวนเมล็ดพันธุ์แห่งคุณธรรมให้เจริญงอกงามขึ้นมาได้ใหม่อยู่เสมอ จะเห็นได้ว่าทั้งงานแนวคิดของธอโรศิษย์สำนักอุตรภาพนิยม แนวคิดในคัมภีร์ภควัทคีตาของศาสนาฮินดู แนวคิดของเม่งจื๊อศิษย์เอกของขงจื๊อ หรือแม้แต่ในคัมภีร์เต๋าเตอจิงต่างก็เชื่อว่าธรรมชาติเดิมของมนุษย์นั้นดีอยู่แล้วด้วยกันทั้งนั้น ซึ่งจะแตกต่างจากแนวคิดของคริสต์ศาสนาที่เชื่อว่าธรรมชาติเดิมของมนุษย์นั้นคือบาป หรือที่เรียกกันว่าบาปกำเนิด (Original sin)

เราอาจกล่าวได้ว่าทั้งธอโรและเม่งจื๊อต่างเห็นพ้องต้องกันว่ามนุษย์นั้นต้องแสวงหาธรรมชาติเดิมที่แฝงอยู่ในตัวเองนี้ให้พบ เม่งจื๊อถือว่ามนุษย์นั้นเผชิญหน้าที่จะต้องตามหาจิตวิญญาณที่สูญหายไปนี้ให้พบ โดยท่านได้กล่าวเปรียบเทียบการแสวงหาจิตวิญญาณแห่งความดีที่สูญหายไปนี้กับการตามหาสัตว์เลี้ยงที่หายไปของมนุษย์ ซึ่งธอโรเองได้อ้างอิงคำสอนของเม่งจื๊อเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ไว้ในงานเขียนเรื่อง "The Dial" ความว่า

... Benevolence is man's heart, and justice is man's path.

If a man lose his fowls or his dogs, he knows how to seek them. There are those who lose their hearts and know not how to seek them. The duty of the student is not other than

to seek his lost heart. ... (Thoreau. 1961 : 206)

สำหรับเรื่องนี้อะไรเองก็ดูจะได้รับอิทธิพลจากคำสอนของเม่งจื๊ออยู่ไม่น้อยทีเดียว โดยธอโรได้เปรียบเทียบการแสวงหาสัตว์เลี้ยงของเขาไว้กับการแสวงหาจิตวิญญาณที่สูญหายไป ดังที่ธอโรกล่าวอย่างสอดคล้องกับคำสอนของเม่งจื๊อเอาไว้ในทานเองที่ว่า ตัวธอโรนั้น ได้พยายามแสวงหาสัตว์เลี้ยงที่สูญหายไปของเขาอย่างไม่ลดละ ธอโรกล่าวว่านานมาแล้ว เขาเองได้สูญเสียสุนัขล่าเนื้อไปตัวหนึ่ง ม้าสีน้ำตาลปนแดงตัวหนึ่ง และนกเขาตัวหนึ่ง และในขณะนี้เขาก็ยังคงตามหามันอยู่ "I long ago lost a hound, a bay horse, and a turtle-dove, and am still on their trail..." (Thoreau. 1966 : 11)

ตามทัศนะของธอโร การที่มนุษย์จะสามารถบรรลุถึงคุณค่าที่แท้จริงของการเกิดมาเป็นมนุษย์ได้นั้นนอกจากมนุษย์ต้องเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง โดยไม่ต้องหวังพึ่งพิงพลังอำนาจจากภายนอกด้วยวิธีการวิงวอนร้องขอ มนุษย์จะต้องแสวงหาธรรมชาติเดิมที่ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมความดีที่สูญหายไปให้พบ ทั้งนี้เพื่อที่ว่ามนุษย์จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ตื่นขึ้นอย่างแท้จริง ดังนั้นการแสวงหาธรรมชาติเดิมจึงเป็นหน้าที่หรือบทบาทที่มนุษย์จะต้องกระทำจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ตื่นขึ้นอย่างแท้จริง ดังนั้นการแสวงหาธรรมชาติเดิมจึงเป็นหน้าที่หรือบทบาทที่มนุษย์จะต้องกระทำให้บังเกิดผล การแสวงหาดังกล่าวก็คือการได้เรียนรู้เกี่ยวกับชีวิตของตนเองอย่างจริงจังนั่นเอง ดังที่ธอโรกล่าวว่า "...จงเป็นเยี่ยงมุนโก บาร์ค, ลูอิส กัทคลาร์ก และ ฟร็อบิชเชอร์ แห่งแม่น้ำลาธารและมหาสมุทรของตัวเอง จงสำรวจเส้นรุ้งแถบใกล้ขั้วโลกของตัวเอง" "...Be rather the Mungo Park, the Lewis and Clarke and Frobisher, of your own streams and oceans; explore your own higher latitudes." (Thoreau. 1966 : 212)

นอกจากนี้ธอโรยังเสริมอีกว่ามนุษย์นั้นต้องเป็นตั้งโคลัมบัสของทวีปและโลกาใหม่ ภายในตัวมนุษย์เอง มนุษย์ต้องแสวงหาเส้นทางใหม่ให้กับตนเองซึ่งไม่ใช่เส้นทางทางการค้า แต่ที่เป็นเส้นทางทางความคิด ซึ่งมนุษย์นั้นจะต้องเป็นราชาแห่งอาณาจักรแห่งความคิดที่ตนเองเป็นผู้ค้นพบนี้ ซึ่งอาณาจักรแห่งความคิดของมนุษย์ ธอโรกล่าวยกย่องว่าเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เมื่อมนุษย์สามารถครอบครองอาณาจักรแห่งตนเองนี้ได้ อาณาจักรของพระเจ้าซาร์

ก็เป็นอันว่าหมดความหมายหรือไร้สาระไป

... be a Columbus to whole new continents and world within you, opening new channels, not of trade, but of thought. Every man is the lord of a realm beside which the earthly empire of the Czar is but a petty state, a hummock left by the ice. ... (Thoreau. 1966 : 212)

การแสวงหาที่ธอโรกล่าวถึงก็คือการแสวงหาจิตวิญญาณของมนุษย์นั่นเอง ซึ่งคือการได้เรียนรู้ สวรรจความเป็นไปของชีวิตทุกขณะจิต เมื่อมนุษย์เข้าใจตนเองดีพอแล้ว มนุษย์ก็สามารถที่จะเข้าใจสรรพสิ่งรอบตัวได้เองโดยปริยาย การเรียนรู้เพื่อเข้าใจตนเองนี้ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สอดคล้องกับเอ็มเมอส์สันผู้นำลัทธิอุตรภาพนิยมมาในเวอชิงแลนค์ ที่กล่าวไว้ซึ่งพอสรุปได้ว่า มนุษย์จะต้องรู้จักธรรมชาติของตนก่อน เมื่อรู้จักธรรมชาติของตนเองดีแล้ว จะเข้าใจและรู้จักธรรมชาติอื่น ๆ ที่อยู่รอบกายดีขึ้น (Emerson. 1990)

ประการที่สาม มนุษย์ต้องสามารถควบคุมหรือเอาชนะสัญชาตญาณฝ่ายต่ำที่แฝงเร้นอยู่ภายในตนเอง

จากการศึกษาในประเด็นก่อนหน้าชี้พบว่าธอโรนั้นมีความเชื่อมั่นในธรรมชาติของมนุษย์ว่า มนุษย์นั้นมีธรรมชาติฝ่ายดีมาตั้งแต่กำเนิด แต่ธอโรหาได้ปฏิเสธว่ามนุษย์ไม่มีธรรมชาติฝ่ายต่ำอยู่ภายในตัวเองแต่อย่างไร ธอโรเองมีความเชื่อว่าภายในธรรมชาติของมนุษย์นั้น มนุษย์มีสัญชาตญาณสัตว์อยู่ภายในตัวเองเช่นกัน ธรรมชาติสัตว์ที่แฝงอยู่ภายในตัวมนุษย์นี้เองที่เป็นบ่อเกิดแห่งความไม่บริสุทธิ์อันได้แก่ กิเลส ตัณหา และโลภภัย แม้ว่าธรรมชาติฝ่ายต่ำที่ธอโรกล่าวถึงนี้จะ เป็นเสมือนอุปสรรคที่คอยขัดขวางมนุษย์ในการที่จะบรรลุถึงความดีสูงสุดที่มนุษย์ควรจะบรรลุถึงก็ตาม แต่ธอโรก็ยังคงให้ความสำคัญกับมันอยู่ ในฐานะที่จะเป็นสิ่งที่สามารถจะทำให้มนุษย์บรรลุถึงความดีสูงสุดได้ หรืออาจกล่าวให้เข้าใจง่ายขึ้นคือ ถ้ามนุษย์ไม่เคยประสบกับความดิบเถื่อนหรือสัญชาตญาณสัตว์ที่มีอยู่ในตนเอง มนุษย์จะไม่สามารถรู้ได้ว่ามนุษย์นี้แท้ธรรมชาติฝ่ายดีอยู่ในตนเองเช่นกัน สำหรับสิ่งที่กล่าวถึงนี้ธอโรได้อธิบายว่าตัวเขา

เองได้ค้นพบสัญชาตญาณที่แฝงเร้นอยู่ในตัวเขาเอง โดยที่สัญชาตญาณหนึ่งเป็นสัญชาตญาณแห่งความดีงามซึ่งธอโร เรียกว่า เป็นวิถีชีวิตทางจิตวิญญาณซึ่งมนุษย์ส่วนใหญ่มิได้มีสัญชาตญาณนี้อยู่ในตัวแล้ว ส่วนอีกสัญชาตญาณหนึ่งเป็นสัญชาตญาณแห่งความดิบเถื่อนหรือสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ธอโรยังแสดงให้เห็นอีกว่าสัญชาตญาณทั้งสองมีความสำคัญที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน และธอโรเองก็เคารพสัญชาตญาณทั้งสองนี้ เพราะถ้ามนุษย์ไม่รู้จักหรือเข้าใจสัญชาตญาณอย่างสัตว์มนุษย์ก็ไม่สามารถที่จะทราบหรือตระหนักได้ว่าสัญชาตญาณแห่งความดีงามนั้นก็มิได้อยู่ในตัวมนุษย์เช่นกันเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ ธอโรเขียนไว้ว่า

... I found in myself, and still find, an instinct toward a higher, or, as it is named, spiritual life, as do most men, and another toward a primitive rank and savage one, and I reverence them both. I love the wild not less than the good. ... (Thoreau. 1966 : 140)

ตามทัศนะของธอโรแล้วสัญชาตญาณสัตว์ที่มีอยู่ในตัวมนุษย์นั้น เป็นสัญชาตญาณที่อยู่ภายในตัวมนุษย์มาแต่เริ่มแรกและไม่ว่ามันจะเปลี่ยนแปลงไปได้ มันแฝงฝังอยู่ภายในตัวมนุษย์และแสดงตัวของมันเองออกมาบ่อยครั้ง แต่อย่างไรก็ตามมนุษย์มิใช่จะต้องยอมแพ้ต่อสัญชาตญาณสัตว์นี้เสมอไป ทั้งนี้เพราะมนุษย์นั้นสามารถที่จะจำกัดการแสดงออกของมันได้หรือสามารถที่จะควบคุมมันให้อยู่ในกรอบที่มันควรจะอยู่ได้ ซึ่งการจะกระทำเช่นนี้ได้ให้มนุษย์จะต้องตื่นตัวอยู่เสมอ ยามใดก็ตามที่มนุษย์ง่วงงุนอยู่ในอาณานิคมของกิเลสตัณหาเมื่อมีสัญชาตญาณสัตว์จะปรากฏให้เห็นโดยทันที ดังนั้นเพื่อที่จะควบคุมสัญชาตญาณสัตว์ได้มนุษย์จะต้องเป็นผู้ที่ตื่นอยู่เสมอ ธอโรได้เปรียบสัญชาตญาณฝ่ายต่ำหรือสัญชาตญาณสัตว์ที่แฝงเร้นอยู่ในตัวมนุษย์ว่า เหมือนกับสัตว์เลื้อยคลานที่หมกมุ่นอยู่ในถ้ำมืด ซึ่งบางครั้งไม่สามารถที่จะขับออกไปจากตัวมนุษย์ได้หมด นอกจากนั้นธอโรยังเปรียบให้เห็นอีกว่า สัญชาตญาณสัตว์นั้นจะเหมือนกับตัวพยาธิที่แฝงอยู่ในร่างกายมนุษย์ ยามที่ร่างกายของเราแข็งแรงมันก็ไม่มียาอะไรแต่เมื่อยามใดที่ร่างกายของเราอ่อนแอมันจะแสดงตัวออกมาทันที ดังนั้นแม้ยามร่างกายแข็งแรง

มันก็ยังอยู่ในร่างกายเรา สัตว์ขาดคุณภาพต่ำหรือสัตว์ขาดคุณภาพสูงก็เป็นแจกเช่นเดียวกัน มันยังคงแฝงอยู่ในตัวเราตลอดไปนั่นเอง ธรอไรด์อธิบายเกี่ยวกับสัตว์ขาดคุณภาพในตัวมนุษย์ไว้ อย่างแจ่มชัดว่า

... We are conscious of an animal in us, which awakens in proportion as our higher nature slumbers. It is reptile and sensual, and perhaps cannot be wholly expelled; like the worms which, even in life and health, occupy our bodies. Possibly we may withdraw from it, but never change its nature. ... (Thoreau. 1966 : 146)

ด้วยเหตุที่กล่าวมาทั้งหมดนี้มนุษย์จึงไม่อาจประมาทต่อธรรมชาติสัตว์ที่แฝงฝังอยู่ในตัวเองนี้ได้เลย มนุษย์จะต้องให้ความสำคัญต่อมันมิใช่เลยละเลยมันไป แต่จะต้องต่อสู้เพื่อที่จะสามารถควบคุมมันให้ได้ทุกขณะ ดังนั้นมนุษย์จึงเปรียบเสมือนนักรบที่จะต้องทำสงครามอยู่ตลอดเวลาโดยมีตัวมนุษย์เองเป็นสนามรบ มนุษย์จะต้องเอาชนะกิเลสตัณหาอันเป็นบ่อเกิดของความไม่บริสุทธิ์ มนุษย์จะต้องบากบั่นเอาชนะปฏิบัติตนแต่ในสิ่งที่เป็นกรรมดี เปลี่ยนกิเลสตัณหาและกามราสให้เป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ให้ได้ ซึ่งเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์สามารถปฏิบัติตนให้เป็นผู้บริสุทธิ์ได้เมื่อนั้นช่องทางระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าก็จะเปิดออก และมนุษย์ก็จะไหลรินไปสู่พระเป็นเจ้าในทันที แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นมนุษย์จะต้องประกันได้ว่าธรรมชาติสัตว์ที่แฝงฝังอยู่ในตัวมนุษย์นั้นได้รับการปราบให้สิ้นฤทธิ์ไปแล้วด้วย

... Chastity is the flowering of man; and what are called Genius, Heroism, Holiness, and the like, are but various fruits which succeed it. Man flows at once to God when the channel of purity is open. ... (Thoreau. 1966 : 146)

ตามทัศนะของธอโรนั้นผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ประเสริฐหรือผู้ที่จะประสบความสุขที่แท้จริงนั้นก็คือผู้ที่แน่ใจได้ว่าสัจชาติญาณอย่างสัตว์ที่แฝงฝังอยู่ในตัวของเขานั้นได้ถูกประหารให้สิ้นไปวันแล้ววันเล่าซึ่งเมื่อสัตว์ต่าง ๆ ภายในตัวมนุษย์ได้ตายลงไปแล้ว สภาวะแห่งความดีสูงสุดหรือสภาวะที่ธอโร เรียกว่าสภาวะแห่งสวรรค์ก็จะตั้งมั่นขึ้นภายในตัวเขาอย่างแน่นอน นอกจากนี้ธอโรยังได้เปรียบเทียบมนุษย์ผู้สามารถจัดสัจชาติญาณสัตว์ภายในตัวเองว่าเป็นดังผู้ที่ได้ถากถางป่าในจิตาเจตนาให้โล่งเตียน และสามารถที่จะครอบครองหรือควบคุมบรรดาเหล่าสัตว์ทั้งหลายให้อยู่ภายใต้อำนาจของตนเองได้ อย่างไรก็ตามธอโรยังแนะนำให้เห็นว่ามนุษย์นั้นพร้อมที่จะสำแดงสัจชาติญาณสัตว์ที่อยู่ภายในตัวออกมาได้ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องหมั่นขจัดบรรดาเหล่าสัตว์อยู่เสมอจึงจะเรียกได้ว่าเป็นผู้ที่ประสบความสุขสงบที่แท้จริงได้ เกี่ยวกับเรื่องนี้ธอโรได้แสดงไว้ว่า "He is blessed who is assured that the animal is dying out in him day by day, and the divine being established" (Thoreau. 1960 : 146)

หน้าที่หรือบทบาทที่มนุษย์จะต้องตระหนักถึงในการที่จะควบคุมสัจชาติญาณสัตว์ให้อยู่ในอำนาจควบคุมของมนุษย์ได้ ก็คือมนุษย์จะต้องบากบั่นด้วยความพากเพียรที่จะเอาชนะธรรมชาติฝ่ายต่ำนี้ให้ได้ โดยมนุษย์จะต้องปฏิบัติหรือกระทำด้วยตัวมนุษย์เอง ซึ่งมนุษย์มีศักยภาพเพียงพอที่จะกระทำการดังกล่าวได้ โดยที่มนุษย์จะต้องปลุกธรรมชาติฝ่ายดีของมนุษย์ให้ตื่นขึ้น ธอโร เชื่อว่ามนุษย์นั้นคือพระติมารและจิตรกร มนุษย์สามารถที่จะสร้างสรรค์ให้ชีวิตมนุษย์นั้นเป็นเช่นใดก็ได้ ถ้ามนุษย์ใช้วัตถุดิบของมนุษย์ซึ่งได้แก่ตัวมนุษย์เองไปในทางที่เป็นผลหิน มนุษย์ก็สามารถที่จะทำให้ชีวิตเต็มไปด้วยความดิบเถื่อนที่เต็มไปด้วยโลกีย์รส แต่ถ้ามนุษย์สร้างสรรค์ชีวิตมนุษย์ โดยใช้วัตถุดิบในตัวมนุษย์ไปในทางที่ดีชีวิตมนุษย์ก็จะเต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ได้เช่นกัน ดังนั้นมนุษย์จะเป็นผู้เลือกที่จะสร้างสรรค์ชีวิตของมนุษย์ขึ้นมาเอง โดยมีวัตถุดิบก็คือตัวมนุษย์เองอยู่ตรงหน้า ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... Everyman is the builder of a temple, called his body, to the god he worships, after a style purely his own, nor can he get off by hammering marble instead. We are all

sculptors and painters, and our own flesh and blood and bones. . . . (Thoreau. 1966 : 147)

ประการที่สี่ การดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายและสันโดษ การดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายถือว่าเป็นแนวคิดหรือปรัชญาการดำเนินชีวิตที่สำคัญของธอโร เพราะนอกจากการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายจะต้องอาศัยความกล้าหาญทางคุณธรรมและศีลธรรมอย่างยิ่งยวดแล้วการดำเนินชีวิตดังกล่าวยังถือว่าเป็นการดำเนินชีวิตของผู้ตื่น หรือเป็นการดำเนินชีวิตเพื่อมุ่งสู่จุดหมายสูงสุดของความเป็นมนุษย์ หรือการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มีคุณค่าในตัวเอง ธอโรถึงกับกล่าวว่า การดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายนี้เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของนักปราชญ์หรือนักแสวงบุญอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายนี้ไม่ได้หมายความว่าถึงการดำเนินชีวิตที่ตำหนิหรือไร้สาระ หรือการดำเนินชีวิตอย่างอยู่ไปวัน ๆ แต่เป็นการดำเนินชีวิตที่ปฏิเสธความหรูหราฟุ้งเฟ้อทั้งหลายที่เกินเลยความจำเป็นของชีวิตอันเป็นสาเหตุที่สำคัญที่ทำให้จิตวิญญาณของมนุษย์ต้องเสื่อมทรามเศร้าหมองไป แต่การดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายนั้นเป็นการหันไปใช้ชีวิตต่อสิ่งที่เป็นแก่นกลางของชีวิตจริง ๆ ไม่ใช่เป็นการดำเนินชีวิตที่ลุ่มหลงต่อความเย้ายวนของวัตถุ แต่เป็นการดำเนินชีวิตที่มุ่งสู่การพัฒนาจิตวิญญาณให้บรรลุถึงคุณค่าสูงสุด ธอโรได้อ้างถึงนักปราชญ์ไม่ว่าจะเป็นนักปราชญ์ชาวจีน ฮินดู เบอ์เซีย และกรีก ว่าท่านนักปราชญ์เหล่านี้ต่างเป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตอย่างยากจนและขัดสนต่อปัจจัยในการดำเนินชีวิตภายนอก แต่ทว่าเมื่อพิจารณาถึงสภาวะภายในซึ่งหมายถึงจิตวิญญาณแล้วท่านเหล่านี้กลับมีความร่ำรวยอย่างที่ไม่ใ้ผู้ใดจะมีมากเท่า โดยที่ท่านเหล่านี้เห็นว่าความหรูหราฟุ้งเฟ้อทั้งหลายที่มอบความสะกดกลายให้กับมนุษย์นั้น นอกจากจะเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นแล้วยังเป็นสิ่งที่ป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการยกระดับจิตวิญญาณของมนุษย์อีกด้วย เกี่ยวกับเรื่องนี้ธอโรกล่าวว่า

... Most of the luxuries, and many of the so called comforts of life, are not only not indispensable, but positive hinderances to the elevation of mankind. With respect to luxuries and comforts, the wisest have ever

lived a more simple and meagre life than the poor. The ancient philosophers, Chinese; Hindoo, Persian, and Greek, were a class than which none has been poorer in outward riches, none so rich in inward. ... (Thoreau. 1966 : 9)

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้การดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายจึงจัดว่าเป็นแนวการปฏิบัติหรือเป็นเสมือนวินัยที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อตนเองเพื่อให้บรรลุถึงคุณค่าสูงสุดของความเป็นมนุษย์ การดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายเป็นการดำเนินชีวิตที่เป็นการฝึกรวมทั้งร่างกายและจิตใจเพื่อเอาชนะความต้องการความหิวหรร่าฟุ้งเพื่อทางวัตถุที่มนุษย์ต่างพากันหลงไหล การดำเนินชีวิตดังกล่าวย่อมจะเป็นหนทางที่ทำให้มนุษย์ก้าวข้ามอิทธิพลความเขี้ยววนทางวัตถุ ตามทัศนะของธอโรแล้วการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายที่มนุษย์จำเป็นต้องตัดความฟุ้งเพื่อไปเสียและดำเนินชีวิตกับสิ่งที่จำเป็นต่อมนุษย์อย่างจริงจัง เช่นงานการกระทำกิจกรรมต่างงานชีวิตแทนที่จะกระทำอย่างมากมายเกินพอดีก็กระทำเท่าที่จำเป็น ใช้ชีวิตให้อยู่กับสิ่งที่จำเป็นเพียงแค่สองหรือสามอย่างแทนที่จะอยู่กับสิ่งที่เกินร้อยเป็นพันหรือแม้กระทั่งเป็นล้าน โดยเฉพาะในเรื่องของธุรกิจมนุษย์ไม่จำเป็นต้องทำเป็นแสนเป็นล้าน เพียงแค่สองหรือสามก็เพียงพอแล้วสำหรับมนุษย์ ธอโรกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

... Simplicity, simplicity, simplicity! I say, let your affairs be as two or three, and not a hundred or athousand; instead of a million count half a dozen, and keep your accounts on your thumb nail..." (Thoreau. 1966 : 62)

นอกจากนั้นในเรื่องของอาหารการกินแทนที่จะกินกันวันละสามมื้อ ก็อาจลดเหลือเพียงวันละมื้ออีกทั้งงานยามที่มีเป็นร้อยก็ลดให้เหลือเท่าที่จำเป็น และก็ลดสิ่งอื่น ๆ ลงตามส่วนที่จำเป็นจริง ๆ "Simplify, simplify. Instead of three meals a day, if itbe necessary eat but one; instead of a hundred dishes, five;

and reduce other things in proportion." (Thoreau. 1966 : 62)

ตามทัศนะของธอโรแล้วการที่มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายย่อมทำให้มนุษย์รู้จักชีวิตที่แท้จริง เป็นชีวิตที่เต็มไปด้วยความปิติ สดชื่น มีศักดิ์ศรี และมีความเป็นอิสระ จากวัตถุทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งส่วนใหญ่มนุษย์ต่างตกจมอยู่ภายใต้อำนาจแห่งวัตถุ เป็นพระคจุนักโทษของทรัพย์สินและเงินตรา ธอโรกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า อันที่จริงแล้วมนุษย์นั้นมิได้ครอบงำสัตว์ แต่ทว่าฝูงสัตว์ต่างหากที่ครอบครองมนุษย์และสัตว์นั้นก็ดูเป็นอิสระมากกว่ามนุษย์เสียอีก

"I am wont to think that men are not so much the keepers of herds as herds are keepers of men the former are so much the freer."

(Thoreau. 1966 : 38)

อย่างไรก็ตามการที่มนุษย์จะสามารถดำเนินชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายได้นั้น มนุษย์จะต้องตระหนักได้ว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นต่อชีวิต และสิ่งใดเป็นสิ่งที่เกินความจำเป็นของชีวิต สำหรับธอโรแล้วสิ่งที่ถือว่ามีความจำเป็นต่อมนุษย์มากที่สุดก็คือ ความอบอุ่น หรือความร้อนภายในร่างกาย อันเป็นเสมือนพลังที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ดังนั้นสิ่งที่มีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ก็คือ การรักษาความร้อนหรือความอบอุ่นของร่างกายให้อยู่ในระดับที่มนุษย์จะมีชีวิตอยู่รอดได้เท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย ทุกสิ่งที่กล่าวถึงนี้ควรแสวงหาให้เกิดความพอเหมาะพอดีเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วมนุษย์ส่วนใหญ่ยังขาดความตระหนักในเรื่องนี้ ดังนั้นทุกสิ่งทุกอย่างที่กล่าวมา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย จึงมีการปรุงแต่ง ประดับประดา เพื่อสร้างความหรูหรา ฟุ่มเฟือยขึ้นจนเกินความจำเป็นไป ทั้งนี้ก็เนื่องจากมนุษย์สร้างค่านิยมหรือให้คุณค่าต่อสรรพสิ่งผิดจากความเป็นจริงไปนั่นเอง ดังที่ธอโรกล่าวถึงเรื่องนี้พอสรุปได้ว่า มนุษย์นั้นซื้อหาสิ่งของตามการชักจูงหรือหลอกล่ออันเชิงธุรกิจมากกว่าที่จะซื้อหาสิ่งนั้น ๆ มาด้วยความจำเป็นจริง ๆ ของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของอาหาร เครื่องนุ่งห่ม หรือที่อยู่อาศัยต่างได้รับการพอกเสริมหรือปรุงแต่งให้เกิดความจำเป็น กลายเป็นความหรูหราฟุ่มเฟือย เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วต่างก็เป็นเรื่องที่เกิดพอดีและไร้สาระทั้งสิ้น "Perhaps we are led oftener by the love of novelty, and a regard for the opinions of men, in procuring it, than by a true utility." (Thoreau. 1966

: 17)

งานเรื่องของอาหารที่มนุษย์มีความจำเป็นแก่กันเพื่อความอยู่รอดเท่านั้นซึ่งใช้ปริมาณ และคุณภาพที่ไม่มากมายอะไรนัก แต่ทว่ามนุษย์กลับปรุงแต่งอาหารจนสิ้นเปลือง ทั้งในเรื่อง ของเสื้อผ้าที่มนุษย์ต้องการเพียงปกป้องความร้อนภายในร่างกายให้คงอยู่ ดุจเดียวกับอาหาร ที่ให้พลังความร้อนต่อร่างกายเพื่อดำรงชีวิตอยู่เท่านั้น แต่มนุษย์ก็แต่งเติมและสร้างรูปแบบ ของแฟชั่นขึ้นและพากันยึดถือและกระทำตามกันอย่างสิ้นคิดถึงจุดประสงค์ที่แท้จริงของการนุ่งห่ม แต่สร้างค่านิยมให้วัดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่เครื่องแต่งกายภายนอก ซึ่งแท้ที่จริงแล้วเมื่อ มนุษย์เบี่ยงอารมณ์ออกหมดก็มีสภาพน่าสมเพชเท่าเทียมกันหมด ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า "Let him who has work to do recollect that the object of clothing is first, to retain the vital heat, and secondly, in this state society, to cover nakedness." (Thoreau. 1966 : 14)

หรือแม้แต่ในเรื่องที่อยู่อาศัย มนุษย์ก็พยายามเสาะแสวงหาบ้านที่หรูหราตาม ๆ กันไป โดยไม่คำนึงถึงจุดประสงค์ที่แท้จริงของบ้าน ธอโรถึงกลับเสนอว่าก่อนที่จะลงมือลอกผนังบ้าน เพื่อตกแต่ง มนุษย์ควรจะต้องลอกชีวิตของตนเองเสียก่อนและใช้การดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย เป็นรากฐานที่มั่นคงของบ้าน

... Most men appear never to have considered what a house is, and are actually though needlessly poor all their lives because they think that they must have such a one as their neighbors have. Before we can adorn our houses with beautiful objects the walls must be stripped, and our lives must be stripped, and beautiful housekeeping and beautiful living be laid for a foundation ... (Thoreau. 1966 : 26)

เราอาจกล่าวได้ว่าตามทัศนะของธอโรแล้วการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าที่แท้จริง มิได้หมายความว่ามนุษย์จะต้องแสวงหาวัตถุภายนอกมาบำรุงบำเรอความสุขสะดวกสบายให้กับ

ชีวิต แต่คุณค่าที่แท้จริงนั้นอยู่ที่การดำเนินชีวิตตามความจำเป็นจริง ๆ ของชีวิตเท่านั้น ไม่ว่าจะ เป็นเรื่องของอาหาร เครื่องนุ่งห่มหรือที่อยู่อาศัยก็ตาม เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ธอโรได้ เคยเล่าประสบการณ์ของเขาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายให้กับเพื่อนบ้านผู้หนึ่งนามว่า จอห์น ฟิลด์ (John Field) ซึ่งเป็นชาวไอริช (Irish) ในบท "Baker Farm" ในหนังสือ Walden สรุปความได้ว่า ในเรื่องของการสร้างที่อยู่อาศัยนั้น มนุษย์สามารถที่จะสร้างบ้าน ขึ้นด้วยมือของตนเองด้วยเงินทุนที่น้อยกว่าเสียค่าเช่าห้องที่โกโรโกโสเสียอีก อย่างไรก็ตาม แม้จะให้ทุนไม่มากนักแต่เมื่อคำนึงถึงประโยชน์ที่ใช้จ่ายแล้วก็มีความอบอุ่นสะดวกสบายไม่แพ้ ปราสาทราชวังที่เดี่ยว หรือแม้แต่ในเรื่องของอาหารธอโรก็เห็นว่าอาหารบางชนิดไม่มีความ จำเป็นที่มนุษย์จะต้องทำงานอย่างหนักเพื่อที่จะหาซื้อเข้ามา ไม่ว่าจะ เป็นชา กาแฟ เนื้อสด หรือเนย ธอโรเห็นว่าเมื่อมนุษย์ทำงานหนักมนุษย์ก็ต้องกินหนักขึ้น และเมื่อมนุษย์กินหนัก มนุษย์ก็จำเป็นต้องทำงานหนักเพื่อซื้อหาสิ่งเหล่านี้มา ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... I tried to help him with my experience, telling him that... I lived in a tight, light, and clean house, which hardly cost more than the annual rent of such a ruin as his commonly amounts to; and how, if he chose, he might in a month or two build himself a palace of his own; that I did not use tea, nor coffee, nor butter, nor milk, nor fresh meat, and so did not have to work to get them; again, as I did not work hard, I did not have to eat hard, and it cost me but a trifle for my food; but as he began with tea, and coffee, and butter, and milk, and beef, he had to work hard to pay for them, and when he had worked hard he had to eat hard again to repair the waste of his system. ...

(Thoreau. 1966. 137)

ตามทัศนะของธอโรเมื่อมนุษย์ลดสิ่งที่ไม่จำเป็นลง มนุษย์ก็ไม่ต้องตรากตรำทำงานอย่างเกินกำลัง มนุษย์จึงมีเวลามากพอที่จะกระทำกิจกรรมอย่างอื่น ไม่ว่าจะเป็นทางด้านศิลปะหรือศาสนาก็ตาม สำหรับตัวของธอโรเองนั้นเขาทำงานประมาณหกสัปดาห์ต่อหนึ่งปีก็สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้

... For more than five years I maintained myself thus solely by the labor of my hands, and found, that by working about six weeks in a year, I could meet all the expenses of living. ... (Thoreau. 1966 : 46)

ตามทัศนะเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายนี้ถือว่ามีความสัมพันธ์สอดคล้องกับหลักปฏิบัติของมนุษย์เพื่อบรรลุถึงความดีงามสูงสุดในปรัชญาและศาสนาของทางตะวันออกที่ถือว่ามื่ออิทธิพลต่อแนวคิดและการดำเนินชีวิตของธอโรอย่างมากทีเดียว อย่างไรก็ตามนอกจากการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายแล้ว ความสันโดษก็เป็นวิถีการดำเนินชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งที่ธอโรให้ความสำคัญและถือเป็นหลักปฏิบัติของมนุษย์ในการที่จะเรียนรู้ชีวิตเพื่อบรรลุถึงคุณค่าสูงสุดของมนุษย์ ความสันโดษตามทัศนะของธอโรนั้นเป็นการดำเนินชีวิตที่ให้ความสำคัญต่อความสงบที่เกิดขึ้นทางด้านจิตใจ เป็นความพอใจที่จะดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย เป็นความยินดี หรือเป็นความสุขสงบที่เกิดจากการดำเนินชีวิตที่ไม่ต้องขึ้นอยู่กับผู้อื่น หรือกฎเกณฑ์ที่ไร้สาระของสังคมแต่อย่างใด

การที่มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตอยู่อย่างสันโดษได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องอยู่อย่างมีความสุขตามลาพัง มีความสงบเยือกและความวิเวกเป็นเพื่อที่ชื่อสัตย์ เพื่อที่ว่ามนุษย์จะได้มีเวลาใคร่ครวญเกี่ยวกับความเป็นจริงของชีวิต ซึ่งการอยู่ท่ามกลางหมู่มนุษย์จากเวลาความสงบที่แท้จริงย่อมเกิดขึ้นได้ยาก บางครั้งแม้ว่าจะดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางผู้คนมากมาย มนุษย์เองก็ยังคงรู้สึกเหงาและว่าเหว้ขึ้นมาได้ แต่ในทางตรงกันข้าม บ่อยครั้งที่เดียวที่การดำเนินชีวิตอยู่ตามลาพังแต่ผู้เดียวกลับมีความรู้สึกเป็นสุขและมีความสุขสงบกว่าให้เกิดปิติยินดีขึ้นมาได้ ธอโรนั้นให้ความสำคัญกับการดำเนินชีวิตอย่างสันโดษและเรียกความสงบที่เกิดจากความสันโดษ

นี้ว่าเพื่อน ดังที่ปรากฏในตอนหนึ่งของงานเขียนของธอโรพอสรูปความได้ว่า การอยู่ในหมู่เพื่อนฝูงที่มากมายนั้นในไม่ช้าก็จะมีความเบื่อหน่ายเข้ามาแทนที่แต่กับสิ่งที่เรียกว่าความสันโดษ ธอโร เปรียบให้เห็นว่านักศึกษาที่อยู่ท่ามกลางหมู่เพื่อนนี้สามารถเข้าสู่ความสันโดษได้คู่เดียวกับผู้ที่อยู่กลางทะเลทราย ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... I find it wholesome to be alone the greater part of time
To be in company, even with the best, is soon wearisome and
dissipating. I love to be alone... Solitude is not measured
by miles of space that intervene between a man and his
fellows. The really diligent student in one of the crowded
hives of Cambridge College is as solitary as a dervish in the
desert. ... (Thoreau. 1966 : 91)

อย่างไรก็ตามเกี่ยวกับเรื่องความสันโดษและการดำเนินชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายนั้น ธอโรได้กล่าวถึงไว้อย่างชัดเจนในบทความเรื่อง "Civil Disobedience" โดยแสดงให้เห็นว่ามนุษย์นั้น ควรที่จะดำรงชีวิตอยู่ด้วยการพึ่งตนเองให้ความสำคัญต่อชีวิตทางด้านจิตวิญญาณ และไม่ต้องตกเป็นทาสของทรัพย์สินเงินทอง ซึ่งมนุษย์จะมีอิสระมากขึ้น ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... It will be worth the while to accumulate property; that
would be sure to go again. You must hire and or squat
somewhere, and raise but a small crop, and eat that soon.
You must live within yourself, and depend upon yourself,
always tucked up and ready for a start, and not have many
affairs. ... (Thoreau. 1980 : 602)

เราสามารถกล่าวไว้ ณ ที่นี้ได้ว่า ความสันโดษตามทัศนะของฮอโรก็คือสภาวะแห่งความสงบสุขที่มนุษย์ประสบได้ด้วยการดำเนินชีวิตที่มีความปกติ ซึ่งเกิดจากอิสรภาพและเสรีภาพที่ไม่ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ด้วยกันเอง สังคม และกฎเกณฑ์ที่ไร้สาระต่าง ๆ นานาที่มนุษย์เป็นผู้ก่อตั้งขึ้นและก็กลายเป็นกับดักที่สำหรับดักตนเอง อย่างไรก็ตามความสันโดษและความเรียบง่ายเป็นสภาพที่เกิดจากความพอใจในสภาพที่แท้จริงของตน อันเป็นการดำเนินชีวิตที่เกิดจากความจริงใจต่อวิถีชีวิตที่เปี่ยมคุณค่าที่กล่าวถึงนั่นเอง และหน้าที่หรือบทบาทของมนุษย์ที่ต้องแสดงเพื่อให้ได้มาซึ่งคุณค่าดังกล่าวโดยสรุปแล้วคือมนุษย์จะต้องบ่มเพาะคุณธรรม พัฒนาจิตวิญญาณของตนเองขึ้นมาใหม่ เพื่อเรียกคืนศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่เป็นธรรมชาติ อันเป็นความสุขสงบ บริสุทธิ์ ดังที่ฮอโรกล่าวไว้ใน บทความเรื่อง "Life Without Principle" ว่า

... If we have thus desecrated ourselves, -as who has not?- the remedy will be by wariness and devotion to reconsecrate ourselves, and make once more a fane of the mind. We should treat our minds, that is, ourselves, as innocent and ingenuous children. whose guardians we are, and be careful what objects and what subjects we thrust on their attention. ... (Thoreau. 1980 : 701)

2. ธรรมชาติ

2.1 คุณค่าของธรรมชาติ ฮอโรนั้นถือว่าเป็นนักประพันธ์คนสำคัญในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ของอเมริกาที่ได้เพาะเมล็ดพันธุ์วรรณกรรมหรืองานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติไว้อย่างโดดเด่นคนหนึ่ง งานเขียนของฮอโรนั้นได้รับการยอมรับว่าเป็นงานเขียนที่กล่าวถึงคุณค่าของธรรมชาติ และมีอิทธิพลต่อแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างมากในศตวรรษต่อมา ยิ่งไปกว่านั้นฮอโรจัดว่าเป็นนักประพันธ์แนวโรแมนติก

(Romanticism) ที่ได้เข้าถึงธรรมชาติได้อย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งธอโรวไม่เพียงชาวซึ่งต่อคุณค่าทางด้านความงามของธรรมชาติเท่านั้น แต่ธอโรวยังสามารถหยั่งลึกเข้าไปในแก่นของธรรมชาติที่เป็นกฎเกณฑ์ธรรมชาติอันแสดงให้เห็นถึงสัจจะสูงสุดซึ่งแฝงเร้นอยู่ในตัวธรรมชาติและปรากฏการณ์ธรรมชาติที่อยู่รอบกายมนุษย์อันเป็นเสมือนหลักศีลธรรมที่มนุษย์ควรจะต้องแสวงหาและยึดเป็นหลักปฏิบัติ เพียงแต่มนุษย์ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัตถุไม่สามารถจะเข้าถึงได้

ในงานเขียนชิ้นสำคัญไม่ว่าจะเป็นหนังสือเรื่อง Walden หรือบทความเรื่อง "Walking" ตลอดจนจดหมายเหตุ (Journals) ต่าง ๆ ธอโรวได้เน้นให้เห็นถึงคุณค่าของชีวิตที่เรียบง่ายโดยยึดหลักการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติไว้อย่างลึกซึ้ง สถานที่ท่ามกลางธรรมชาติบริเวณบึงวอลเดน (Walden) เป็นเสมือนสถานที่แสวงหาประสบการณ์ทางจิตวิญญาณทั้งของตัวธอโรวและผู้อ่านโดยทั่วไป

ในบรรดานักประพันธ์แนวโรแมนติก หรือนักคิดนักเขียนที่ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติ ธอโรวจัดว่าเป็นนักประพันธ์ที่มีลักษณะเด่นแตกต่างจากนักประพันธ์แนวโรแมนติก และนักคิดนักเขียนคนอื่น ๆ ในขณะที่นักประพันธ์คนอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเวอดสเวิร์ท (Wordsworth) กิลเบิร์ตไวท์ (Gilbert White) เน้นเรื่องความงามของธรรมชาติที่มีผลต่ออารมณ์ความรู้สึก หรือเน้นการเป็นส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติ แต่ธอโรวแสดงให้เห็นว่าเขามองธรรมชาติลึกซึ้งไปกว่านั้นธอโรวระลึกรู้สึกอยู่เสมอว่าการเน้นถึงธรรมชาติในส่วนที่ไม่ใช่มนุษย์นั้นเท่ากับมนุษย์ได้มองธรรมชาติอย่างเป็นวัตถุหรือเป็นการลดทอนธรรมชาติในส่วนนั้น ๆ ให้เป็นเพียงวัตถุไปตามทัศนะของธอโรวแล้วมนุษย์มีความสัมพันธ์ต่อธรรมชาติเกินกว่าที่จะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ (เอ็ลเดอร์. 2536 : 283)

ตามทัศนะของธอโรวธรรมชาติมิใช่วัตถุที่มนุษย์สามารถเข้าไปกอบโกยเอาผลประโยชน์มาบำรุงบำเรอความสะดวกสบายของมนุษย์ แต่ธรรมชาติเป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งคุณค่าของมนุษย์ในตัวธรรมชาติแฝงไว้ด้วยกฎเกณฑ์ของธรรมชาติซึ่งเป็นเสมือนกฎศีลธรรมที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้เพื่อความเจริญเติบโตทางด้านจิตวิญญาณ ธอโรวเน้นให้เห็นถึงลักษณะดังที่กล่าวนี้ไว้ในหนังสือ Walden โดยธอโรวเรียกกฎธรรมชาติซึ่งถือว่าเป็นกฎศีลธรรมที่แฝงอยู่ในตัวธรรมชาติ

ว่าเป็นภาษาของธรรมชาติ ธอโรแสดงให้เห็นว่าภาษาของธรรมชาตินี้เปิดเผยต่อสาธารณะ แต่ทว่าภาษาดังกล่าวไม่ได้รับการพิมพ์ไว้ ซึ่งหมายความว่ากฎธรรมชาตินี้ได้เผยแสดงให้เห็นอยู่ตลอดเวลา แต่ผู้ที่มีปัญญาหรือผู้ที่จิตใจที่สงบเท่านั้นที่จะสามารถเห็นและเรียนรู้ได้

... We are in danger of forgetting the language which all thing and events speak without metaphor, which alone is copious and standard. Much is published, but little printed." (Thoreau. 1966 : 75)

นอกจากนั้นธอโรยังแสดงให้เห็นว่าภาษาของธรรมชาติหรือกฎของธรรมชาติที่กล่าวถึงนี้ ไม่สามารถที่จะเข้าใจหรือได้ยินได้ฟังด้วยจิตวิญญาณของผู้ที่ยังไม่ได้พัฒนาให้เต็มแจ้ง "We seek to perceive them, and we do not see them; we seek to hear them; we do not hear then identified with the substance of things, they cannot be separated from them." (Thoreau. 1966. 90)

เราอาจกล่าวได้ว่าธอโรเน้นให้ความสำคัญต่อธรรมชาติอย่างลึกซึ้งที่เดียวและเชื่อว่าธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นตัวธรรมชาติหรือกฎธรรมชาตินั้นสามารถที่จะหล่อหลอมให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่แท้จริงหรือเป็นมนุษย์ที่ทรงคุณค่า เพราะในธรรมชาตินั้นสามารถบ่มเพาะมนุษย์ให้มีความสงบและเห็นแจ้งในสัจจะความจริง ยิ่งไปกว่านั้นธอโรเน้นให้เห็นว่าชีวิตท่ามกลางธรรมชาติเป็นเสมือนแหล่งที่สร้างนักปราชญ์หรือกวีคนสำคัญของโลกขึ้นมามากมาย ซึ่งสถานที่อย่างเมืองที่เต็มไปด้วยวัตถุหรือโลกียะไม่สามารถกระทำได้ เรื่องดังกล่าวนี้ธอโรชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดในบทความเรื่อง "Walking" โดยแสดงให้เห็นว่ากวีเอกของโลก ศาสตรา และนักปรัชญา ต่างได้รับการบ่มเพาะจากธรรมชาติทั้งนั้น และเมืองที่สมบูรณ์มิได้หมายความว่าเมืองที่มีคนทรงคุณธรรมอาศัยอยู่ แต่ทว่าเมืองที่สมบูรณ์ต้องมีสภาพของป่าและหนองน้ำอยู่ด้วย

... A town is saved, not more by the righteous men in it than by wood and swamps that surround it. A township where

one primitive forest waves above while another primitive forest rots below,—such a town is fitted to raise not only corn and potatoes, but poets and philosophers for the coming ages. In such a soil grew Homer and Confucius and the rest, and out of such a wilderness comes the reformer eating locusts and wild honey. ... (Thoreau. 1994 : 2091)

ตามทัศนะของธอโร เมืองไม้แปะสถานที่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองเต็มไปด้วยวัตถุหรือผู้คนที่มีอารยะ แต่เมืองในความเป็นจริงนั้นไม่ควรจะตัดขาดจากความเป็นธรรมชาติอย่างสิ้นเชิง เพราะสภาพของการเป็นเมืองใหญ่ที่ไร้ซึ่งธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นหนองน้ำหรือป่าไม้ไม่สามารถจะบ่มเพาะมนุษย์ที่มีคุณค่าอย่างแท้จริงได้ เกี่ยวกับเรื่องนี้ธอโรถึงกับกล่าวว่ามนุษย์นั้นสามารถค้นพบอิสระภาพแท้จริงของชีวิตได้จากความรกร้างของธรรมชาติมากกว่า วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาสังคมเสียอีก ดังนั้น อันที่จริงแล้วมนุษย์น่าจะเป็นสมาชิกของธรรมชาติมากกว่าเป็นสมาชิกของสังคมเสียอีกดังที่ธอโรได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง "Walking" ว่า "I wish to speak a word for Nature, for absolute freedom and wildness, as contrasted with a freedom and culture merely civil—to regard man as an inhabitant, or a part and parcel of Nature, rather than a member of society." (Thoreau. 1994 : 2079)

นอกจากนั้นตามทัศนะของธอโร ธรรมชาติยังเป็นสถานที่สำหรับการพัฒนามนุษย์ทางด้านจิตวิญญาณ กล่าวคือธรรมชาตินั้นได้เผยแสดงให้เห็นรูปแบบการดำเนินที่เรียบง่าย สุขุมรอบคอบ ถึงจะเถื่อนดิบแต่ก็มีความบริสุทธิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธอโรเองได้อาศัยความเถื่อนดิบของธรรมชาติแต่ทว่าเต็มไปด้วยพลังแห่งความบริสุทธิ์และความจริงค้นพบกฎเกณฑ์เบื้องสูง (Higher law) ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่อยู่เหนือสัตตบัญญัติว่าในตัวมนุษย์ จากความเถื่อนดิบของธรรมชาตินี้เอง ที่ธอโรค้นพบว่าภายในตัวมนุษย์นั้นนอกจากจะมีสัตตบัญญัติแล้ว มนุษย์ยังมีธรรมชาติฝ่ายที่อยู่ในตัวเช่นกัน โดยที่มนุษย์จะต้องพัฒนาธรรมชาติส่วนนี้ขึ้นมาให้ได้ ซึ่งการค้นพบดังกล่าวถือว่าเป็นประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณของธอโร ดังที่ธอโรได้บรรยาย

ประสบการณ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้นขณะที่ดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติเอาไว้ในหนังสือเรื่อง Walden ความว่า

... As I came home through the woods with my string of fish, trailing my pole, it being now quite dark, I caught a glimpse of a woodchuck stealing across my path, and felt a strange thrill of savage delight, and was strongly tempted to seize and devour him raw; not that I was hungry then, except for that wildness which he represented. Once or twice, however, while I lived at the pond, I found myself ranging the woods, like a half-starved hound, with a strange abandonment, seeking some kind of venison which I might devour, and no morsel could have been too savage for me. The wildest scenes had become unaccountably familiar. I found in myself, and still find, an instinct toward a higher, or, as it is named, spiritual life, as do most men, and another toward a primitive rank and savage one, and I reverence them both. I love the wild not less than the good... (Thoreau. 1966 : 140)

นอกจากนั้นธอโรเองได้ใช้ธรรมชาติเป็นเสมือนแหล่งของการปฏิบัติกิจทางศาสนาเพื่อชำระล้างมลทินและความเลวร้ายต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตัว ดังที่ธอโรเคยกล่าวไว้ในบทความเรื่อง "Walking" โดยแสดงให้เห็นว่าเมื่อธอโรต้องการจะฟื้นฟูตัวเองขึ้นมาใหม่ เขาจะมุ่งหน้าสู่ป่าทึบหรือหนองน้ำ ซึ่งธอโรถือว่าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถที่จะปรับเปลี่ยนชีวิตทางด้านจิต-วิญญาณของมนุษย์ได้ ดังที่ธอโรกล่าวว่า

... When I would recreate myself, I seek the darkest wood, the thickest and most interminable, and, to the citizen, most dismal swamp. I enter a swamp as a sacred place, - a sanctum sanctorum. There is the strength, the marrow of Nature. The wild-wood covers the virgin mould, - and the same soil is good for men and for trees, A man's health requires as many acres of meadow to his prospect as his farm does loads of muck. There are the strong meats on which he feeds. ...

(Thoreau. 1994 : 2091)

นอกจากนั้นธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎธรรมชาติและตัวธรรมชาติ อาทิ ความสดชื่นแห่งยามรุ่งอรุณ ความบริสุทธิ์สดชื่นของน้ำในบึง วอลเดน ความสุขสงบและความเรียบง่ายต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติ เป็นเสมือนสถานที่ที่ธอโรใช้ในการปฏิบัติกิจทางศาสนา โดยที่ธอโรจะตื่นแต่เช้าตรู่ เพื่อลงไปอาบน้ำในบึงวอลเดนและถือว่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่สามารถชำระล้างจิตวิญญาณให้บริสุทธิ์ได้ ดังที่ธอโรได้กล่าวไว้ว่า

... Every morning was a cheerful invitation to make my life of equal simplicity, and I may say innocence, with Nature herself. I have been as sincere a worshipper of Aurora as the Greeks. I got up early and bathed in the pond; that was religious exercise, and one of the best things which I did ... the morning, which is the most memorable season of the day is awoken hour. ... (Thoreau. 1966 : 60)

เมื่อพิจารณาถึงตัวธรรมชาติ "น้ำ" ตามทัศนะของธอโร โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำในบึงวอลเดนถือว่าเป็นตัวแทนของธรรมชาติทั้งมวลอันถือเสมือนเป็นสัญลักษณ์แห่งความ

ความดี ความบริสุทธิ์และความจริงที่มนุษย์ต้องบรรลุถึง เราอาจกล่าวได้ว่าน้ำในบึงวอลเดน มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณของธอโรในหนังสือ Walden ธอโรได้กล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของสภาพบึงวอลเดนโดยเฉพาะความลึกที่ยากต่อการหยั่งถึงว่า เปรียบเสมือนจิตวิญญาณของมนุษย์ที่มีความลุ่มลึกดุจเดียวกัน แต่ถึงแม้ว่าความลึกของบึงวอลเดนจะยากต่อการวัดหรือหยั่งถึงก็ตามแต่ว่าธอโรก็พยายามที่จะวัดความลึกนั้น จิตวิญญาณของมนุษย์ก็เช่นกันแม้ว่าจะลึกสักเพียงใดก็ตามก็สามารถที่จะวัดได้หรือค้นหาความจริงสูงสุดได้เช่นกัน

นอกจากนี้ธอโรยังแสดงให้เห็นว่าน้ำในบึงวอลเดนนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์สามารถชำระล้างมลทินของมนุษย์ให้สะอาดบริสุทธิ์ ดุจเดียวกับแม่น้ำคงคา (The Ganges) ซึ่งมีความสุขสงบและสันติดุจดั่งฤๅษีที่ดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางป่าเขาอย่างสันโดษและเรียบง่าย

... I lay down the book and go to my well for water, and lo! there I meet the servant of the Bramin, priest of Brahma and Vishnu and Indra ... I meet his servent come to draw water for his master, and our buckets as it we were great together in the same well. The pure Walden water is mingled with the sacred water of the Ganges. ... (Thoreau. 1966 : 197)

ธอโรเองได้พยายามเชื่อมโยงจิตใจของมนุษย์กับสภาพทางกายภาพของน้ำ โดยที่น้ำนั้นสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความสะอาดบริสุทธิ์ดุจกระจกใสซึ่งร่องรอยใด ๆ ไม่สามารถที่จะก่อให้เกิดมลทินขึ้นมาได้ จิตของมนุษย์ก็น่าจะเป็นดุจเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งธอโรแสดงให้เห็นว่าธรรมชาติของน้ำนั้นอยู่กึ่งกลางระหว่างแผ่นดินและท้องฟ้า อย่างไรก็ตามธรรมชาติดังกล่าวนี้เป็นเสมือนรหัสลับที่เผยให้เห็นว่ามนุษย์นั้นก็ควรที่จะอยู่กึ่งกลางระหว่างชีวิตทางวัตถุหรือโลกียะกับชีวิตทางด้านจิตวิญญาณเช่นกัน ธอโรได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

... In such a day, in September or October, Walden is perfect forest mirror, . . . Nothing so fair, so pure, and the same time so large as a lake, perchance, lies on the surface of the earth. Sky water. It needs no fence. Nations come and go without defiling it. It is a mirror which no stone can crack, whose quick-silver will never wear off, whose gilding Nature continually repairs; no storms, no dust, can dim its surface ever fresh;-a mirror in which all impurity preserved to it sinks, swept and dusted by the sun's hazy brush,-this the light dust-cloth,-which retains no breath that is breath that is breathed on it, but sends its own to float as clouds high above its surface, and be reflected in its sends its own to float as clouds high above its surface, and be reflected in its bosom still . . . It is intermediate in its nature between land and sky. . . (Thoreau. 1966 : 126)

สำหรับคุณค่าของน้ำที่มีผลต่อจิตวิญญาณของมนุษย์นั้น ธอโรถือว่า เป็นผู้ที่สามารถบรรลุถึงคุณค่าดังกล่าว ซึ่งจะสังเกตได้จากกรกล่าวในลักษณะปริศนาธรรมของธอโรว่า น้ำในบึงวอลเดน (Walden) ที่เขาได้อาศัยดื่มและอาบนั้น ได้รวมเป็นหนึ่งเดียวกับแม่น้ำคงคาแล้วในท้ายที่สุด

จากข้อความที่ธอโรกล่าวนี้เองทำให้เห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าของธรรมชาติของธอโรนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับแนวคิดของทางศาสนาตะวันออกไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเกี่ยวกับภาษาของธรรมชาติหรือกฎของธรรมชาติตามคำสอนของขงจื้อโดยขงจื้อเชื่อว่าในธรรมชาตินี้มีภาษาแห่งความเงียบที่มนุษย์ผู้ตกจมอยู่แต่ในโลกก็สุขไม่สามารถที่จะสัมผัสได้ ภาษาธรรมชาติที่กล่าวถึงนี้เป็นเสมือนกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมของจักรวาลที่สามารถทำให้สรรพสิ่งดำรงอยู่และดำเนินไปตามตำแหน่งของบทบาทของตน เช่นดวงดาวต่าง ๆ ในจักรวาล

สามารถที่จะอยู่ในตำแหน่งแหล่งที่ของมันได้โดยไม่ใครมาขงกัน นั้นเป็นเพราะกฎแห่งจักรวาล
นั้นเอง

นอกจากคำสอนของขงจื้อที่เกี่ยวกับธรรมชาติจะมีส่วนที่คล้ายคลึงกับธอโรแล้ว
ปรัชญาในคัมภีร์เต๋า เตอ จิง ก็ดูจะมีบทบาทต่อแนวคิดของธอโรอยู่ไม่น้อยเลยทีเดียว โดย
ต่างก็เชื่อว่าธรรมชาตินั้นมิใช่เพียงวัตถุ แต่ธรรมชาตินั้นคือสัจจะสูงสุดเป็นแหล่งกำเนิดของ
มนุษย์และ เป็นที่ที่มนุษย์จะต้องกลับคืนสู่ธรรมชาติในท้ายที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามที่ศนะ
ของปรัชญาเต๋า จะให้ความสำคัญต่อ น้ำ ว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความจริง เป็นแหล่งที่
สามารถจะถ่ายถอดประสบการณ์ทางจิตวิญญาณต่อมนุษย์ นอกจากนั้นศาสนาฮินดู โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งแม่น้ำคงคาที่ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ทางด้านจิตวิญญาณก็มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของ
ธอโรไม่น้อยเช่นกัน

อย่างไรก็ตามปรัชญาแนวคิดทางตะวันตกก็มีอิทธิพลต่อธอโรไม่น้อย อาทิ นักคิดแนว
โรแมนติกระดับปรมาจารย์อย่าง รุสโซ ที่ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติไม่เพียงแต่ทางด้านความ
งามเท่านั้น แต่ทว่ายังเจาะทะลุถึงกฎธรรมชาติซึ่งถือว่าเป็นกฎหมายทางสังคมและศาสนาของ
มนุษย์เลยทีเดียว

2.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ เราอาจกล่าวสรุปเกี่ยวกับธรรมชาติ
ตามที่ศนะของธอโรได้ว่า ธรรมชาติซึ่งหมายรวมถึงตัวธรรมชาติ และกฎธรรมชาติต่างมีอิทธิพล
ที่สำคัญอย่างยิ่งต่อประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ ธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์แห่งความ
ดีงามและความจริงสูงสุดที่มนุษย์จำเป็นต้องเรียนรู้เพื่อความอยู่รอด ทั้งทางร่างกายและทาง
จิตใจ ตามที่ศนะของธอโรแล้วธรรมชาติไม่สามารถที่จะถูกลดทอนลงเหลือแค่การเป็นวัตถุที่มนุษย์
จะเข้าไปครอบครองและตักตวงเอาผลประโยชน์ทางด้านวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว แต่ธรรมชาติ
เป็นแหล่งแห่งชีวิตทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ เป็นแบบอย่างแห่งความเรียบง่ายความสุข
สงบ สันติ และบริสุทธิ์

อย่างไรก็ตามการศึกษาหรือการเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าของธรรมชาติแต่เพียงประการ
เดียวไม่ สามารถที่จะให้ภาพที่เด่นชัดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้ ดัง
นั้นนอกจากการศึกษา เรื่องคุณค่าของธรรมชาติแล้วสิ่งที่จะต้องศึกษาควบคู่ไปเสมอก็คือบทบาท

หรือหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาตินั่นเอง

สำหรับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาตินั้น ธอโรได้กล่าวถึงไว้ในงานเขียนชิ้นสำคัญไม่ว่าจะเป็นหนังสือเรื่อง Walden หรือในบทความเรื่อง "Walking" ซึ่งในงานวิจัยนี้จะเน้นไปที่หนังสือเรื่อง Walden เพราะถือว่าเป็นงานเขียนที่สำคัญของธอโรที่ได้ประพันธ์ขึ้นอย่างสมบูรณ์รวบรวมแนวคิดจากงานเขียนที่เป็นทั้งบทความและจดหมายเหตุนานสั้น ๆ ของธอโรเอาไว้อย่างละเอียด

ตามทัศนะของธอโรที่เกี่ยวกับบทบาทของมนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนในตอนข้างต้นนั้น เราสามารถแยกประเด็นที่สำคัญได้เป็น 2 ประเด็นด้วยกันคือ

1. บทบาทในการเอาประโยชน์จากธรรมชาติ
2. บทบาทในการอนุรักษ์พิทักษ์ธรรมชาติ

อย่างไรก็ตามแม้จะแยกประเด็นศึกษาออกมาในลักษณะดังที่เห็นนี้ก็จริง แต่ทว่าในความเป็นจริงแล้วบทบาททั้งสองมีความสัมพันธ์กันอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้

2.2.1 บทบาทในการเอาประโยชน์จากธรรมชาติ คุณค่าของธรรมชาติ

ที่ธอโรให้ความสำคัญอย่างยิ่งก็คือคุณค่าของธรรมชาติที่มีผลต่อจิตวิญญาณของมนุษย์ และการที่มนุษย์สามารถบรรลุถึงคุณค่านี้ได้ นั้น มนุษย์ต้องไม่เพียงแต่ซาบซึ้งในความงามของธรรมชาติที่มนุษย์สามารถประจักษ์ได้ด้วยประสาทสัมผัสของมนุษย์เท่านั้น มนุษย์จำเป็นต้องมองผ่านหรือเจาะลึกเข้าไปถึงกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่แฝงอยู่ในตัวธรรมชาติและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของธรรมชาติ มนุษย์จึงจะสามารถตระหนักหรือเข้าใจคุณค่าของธรรมชาติอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงต้องเรียนรู้ธรรมชาติ ศึกษาธรรมชาติ ซึ่งการเรียนรู้ธรรมชาติในลักษณะนี้มิใช่การเรียนรู้ธรรมชาติด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ซึ่งจะได้เพียงแค่งูทางวิทยาศาสตร์ แต่การเรียนรู้เพื่อเข้าใจลึกซึ้งที่แท้จริงของธรรมชาตินั้น มนุษย์ต้องเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติเพื่อให้เกิดประสบการณ์ทางจิตวิญญาณที่ไม่ใช่จะได้มาด้วยวิธีการวิทยาศาสตร์ แต่ด้วยการพัฒนาทางจิต การเรียนรู้ธรรมชาติตามวิถีทางวิทยาศาสตร์นั้นเป็นการแยกแยะระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติโดยสิ้นเชิง แต่การเรียนรู้ธรรมชาติทางจิตวิญญาณนั้นมนุษย์กับธรรมชาติต้องเป็นหนึ่งเดียวกัน มนุษย์จึงจะสามารถเข้าใจกฎธรรมชาติซึ่งถือว่าเป็นกฎศีลธรรม หรือกฎทางศาสนา

การที่มนุษย์สามารถได้รับประโยชน์จากธรรมชาติในแง่ประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณได้นั้น มนุษย์จะต้องดำเนินชีวิตของตนเองให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ไม่ต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือ เสริมแต่งให้ธรรมชาตินี้ผิดเพี้ยนไป การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาตินั้น มนุษย์จะ ชาบซึ่งในความงามของธรรมชาติพร้อม ๆ กับการเข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ อันเป็น กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมและจริยธรรม

อย่างไรก็ตามการที่มนุษย์จะสามารถใช้เวลาให้ใกล้ชิดกับธรรมชาติ หรือเฝ้าเรียนรู้ธรรมชาติอย่างถึงแก่นได้นั้น มนุษย์จะต้องอาศัยความกล้าหาญทางด้านคุณธรรมอย่างสูงที่ เดียว เพราะมนุษย์ผู้ให้ความสำคัญต่อธรรมชาตินั้นจำเป็นต้องดำเนินชีวิตที่ขัดต่อความคิดของ ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมที่ให้ความสำคัญต่อการตรากรหาทำงาน ซึ่งจะมองว่าการใช้เวลากับ ธรรมชาตินั้นเป็นเรื่องที่ไร้สาระและเป็นความเกียจคร้าน ทั้ง ๆ ที่วันที่มนุษย์อยู่กับธรรมชาติ นั้นจะเป็นวันที่สงบสันตียิ่งนัก ยิ่งไปกว่านั้น เธอจะได้แสดงให้เห็นว่าความงามและความอ่อนหวาน ของธรรมชาตินี้เป็นมิตรภาพที่จะหาได้อย่างยากยิ่งในหมู่เพื่อนบ้าน ด้วยเหตุนี้เธอจึงยอมที่จะ ใช้ชีวิตกับธรรมชาติมากกว่าที่จะคบค้ากับเพื่อนมนุษย์ที่ไร้สาระ เกี่ยวกับเรื่องนี้เธอได้แสดง ให้เห็นไว้อย่างเด่นชัดว่า

... In the midst of gentle rain while these thoughts prevailed, I was suddenly sensible of such sweet and beneficent society in Nature, in the very pattering of the drops, and in every sound and sight around my house, an infinite and unaccountable friendliness all at once like an atmosphere sustaining me, as made the fancied advantages of human neighborhood insignificant, and I have never thought of them since. Every little pine needle expanded and swelled with sympathy and befriended me. I was so distinctly made aware of the presence of something kindred to me, even in scenes which we are accustomed to call wild and dreary, and

also that the nearest of blood to me and humanest was not a person nor a villager, that I thought no place could ever be strange to me again. ... (Thoreau. 1966 : 89)

อย่างไรก็ตามธอโรยังตระหนักอยู่เสมอว่าในความเป็นจริงตามสภาพสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้นย่อมจะมองการกระทำในลักษณะนี้ว่าเป็นความเกียจคร้าน แต่ธอโรเองดูจะไม่ใส่ใจต่อความคิดนี้เท่าใดนัก เพราะผู้ที่เข้าข้างธรรมชาติอย่างแท้จริงแล้ว จะเห็นว่าธรรมชาตินั้นให้ความสงบ ร่มเย็นและความปิติสุขมากกว่าสิ่งอื่นใด ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... This was sheer idleness to my fellow-townsmen, no doubt; but if the birds and flowers had tried me by their standard, I should not have been found wanting. A man must find his occasions in himself, if it is true. The natural day is very calm, and will hardly reprove his indolence. ... (Thoreau. 1966 : 76)

จากการที่ธอโรเห็นคุณค่าของธรรมชาติอย่างแท้จริง และปรารถนาที่จะดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกับธรรมชาตินี้เอง ทำให้ธอโรได้เข้าถึงธรรมชาติอย่างแท้จริงโดยหลอมรวมตัวเองเข้ากับธรรมชาติมีความสุขสงบ และเป็นอิสระอย่างลึกลับซึ่งถือเสมือนเป็นประสบการณ์ทางจิตวิญญาณที่ได้จากธรรมชาติ ซึ่งธอโรได้บรรยายถึงประสบการณ์ทางจิตวิญญาณที่เขาได้รับจากการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติว่า

... This is a delicious evening when the whole body is one sense, and imbibes delight through every pore. I go and come with a strange liberty in Nature, a part of herself. As I walk along the shore of the pond in my shirt sleeves,

though it is cool as well as cloudy and windy, and I see nothing special to attract me. all the elements are unusually congenial to me. ... (Thoreau. 1966.: 87)

เราอาจกล่าวได้ว่าการดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติในที่นี้จะรวมความถึงการสนิทแบบชิดกับธรรมชาติจนในที่สุดมนุษย์จะมีความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ รักธรรมชาติเคารพธรรมชาติ จนกระทั่งสามารถที่จะดำเนินชีวิตตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติมากกว่าที่จะดำเนินตามกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นโดยมนุษย์ด้วยกันในสังคม เมื่อมนุษย์สามารถรวมเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติการดำเนินชีวิตของมนุษย์ก็ไม่แตกต่างไปจากการดำเนินไปของธรรมชาติ นั่นคือมีความสงบเย็น มีความเรียบง่าย มีความซื่อสัตย์จริงจัง มีความสันโดษ เข้มแข็ง อ่อนน้อม ปราศจากเล่ห์เหลี่ยม มายาตัดจริตใด ๆ มีความอิสระอยู่เหนือกฎเกณฑ์ทั้งปวงที่มนุษย์สร้างขึ้นซึ่งฮอโรเองก็เคยเห็นว่าให้มนุษย์นั้นดำเนินชีวิตอย่างสุขุมมั่นคงเยี่ยงธรรมชาติ ดังที่กล่าวมา

เราจะเห็นได้ว่าบทบาทในการเอาประโยชน์จากธรรมชาตินั้น ฮอโรให้ความสำคัญไปที่ประโยชน์ทางด้านจิตวิญญาณมากกว่าประโยชน์ทางด้านวัตถุ โดยแสดงให้เห็นว่าธรรมชาตินั้นไม่ใช่วัตถุที่มนุษย์จะกระทำอย่างไรก็ได้ แต่ธรรมชาติเปรียบเสมือนบทเรียนแห่งความจริงสูงสุดที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้ บทเรียนนี้คือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่ซึ่งบอกให้เรารู้อย่างตรงไปตรงมา แต่ทว่าน้อยนักจะถูกพิมพ์เอาไว้ดังที่ได้อธิบายความหมายไว้แล้ว การที่มนุษย์จะเข้าใจภาษาของธรรมชาติได้มนุษย์ต้องมีเวลาให้กับธรรมชาติ ฝึกลมองธรรมชาติ สังเกตความเป็นไปของธรรมชาติ โดยมนุษย์ต้องวางมือจากการงานที่แวดล้อมตัวมนุษย์อยู่ หันมาตีคุณค่าในธรรมชาติอย่างที่เราเรียกว่าการเข้าฌานของชาวตะวันออกซึ่งหมายถึงการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ ปราศจากความอยากหรือความต้องการทางโลกียะ จนกระทั่งเกิดปัญญาหรือความรู้ที่แท้จริงขึ้น การกระทำดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ฮอโรได้เห็นความสำคัญและกระทำอยู่เป็นกิจวัตรประจำวัน โดยละทิ้งงานทั้งปวงที่ไร้สาระมุ่งแสวงหาแต่วัตถุ หันเข้าตีคุณค่ากับธรรมชาติจนกระทั่งบังเกิดผลทางด้านจิตวิญญาณต่อตนเองในท้ายที่สุด

... Sometimes, in a summer morning, having taken my accustomed bath, I sat in my sunny doorway from sunrise till noon, rapt in a revery, amidst the pines and hickories and sumachs, in undisturbed solitude and stillness, while the birds sang around or flitted noiseless through the house, until by the sun falling in at my west window, or the noise of some travellers' wagon on the distant highway, I was reminded of the lapse of time. I grew in those seasons like corn in the night, and they were far better than any work of the hands would have been. They were not time subtracted from my life, but so much over and above my usual allowance, I realized what the Orientals mean by contemplation and forsaking of works. ... (Thoreau. 1966 : 75)

เราอาจกล่าวสรุปได้ว่าบทพหุบาทของการเอาประโยชน์จากธรรมชาติตามทัศนะของธอโรก็คือ การเรียนรู้ธรรมชาติ หรือการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องเป็นหนึ่งในเดียวกับธรรมชาติ เพื่อที่มนุษย์จะสามารถบรรลุถึงกฎเกณฑ์สูงสุดของธรรมชาติอันเป็นผลต่อการดำเนินชีวิตที่มีความสงบสันติ อันเป็นความสุขที่แท้จริงที่มนุษย์ต้องการ อย่างไรก็ตามธอโรเองก็หาได้ปฏิเสธในบทบาทของมนุษย์ต่อการเอาประโยชน์จากธรรมชาติทางด้านวัตถุแต่อย่างใด แต่การเอาประโยชน์ทางด้านวัตถุจากธรรมชาตินั้นจะต้องเป็นไปอย่างพอเหมาะพอดีเพื่อที่จะสามารถดำรงชีวิตให้อยู่รอดเท่านั้น โดยไม่กอบโกยหรือตักตวงเอาเพื่อสนองความหรรษาพุ่มเฟือยของมนุษย์แต่อย่างใด ซึ่งลักษณะของบทพหุบาทดังกล่าวนี้จะมีความสัมพันธ์กันอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้ ในบทบาทที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์หรือพิทักษ์ธรรมชาติ ที่จะกล่าวถึงในประเด็นต่อไป

2.2.2 บทบาทในการอนุรักษ์พิทักษ์ธรรมชาติ ฮอโรถือว่า เป็นนักประพันธ์ ที่ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติในเรื่องเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติไม่แพ้ประเด็นอื่น ๆ ฮอโร นั้นเป็นนักประพันธ์ผู้เห็นคุณค่าของธรรมชาติและเล็งเห็นถึงภัยพิบัติที่จะเกิดขึ้นต่อธรรมชาติ ธรรมชาติที่มนุษย์ยังให้ความสำคัญของความเป็นมนุษย์อยู่ที่ความเจริญรุ่งเรืองทางวัตถุ ฮอโรจะปฏิเสธ อย่างสิ้นเชิงต่อแนวคิดที่พยายามลดทอนธรรมชาติลงเหลือแค่เป็นวัตถุเพื่อตอบสนองความ สะดวกสบายของมนุษย์ เพราะแนวคิดที่เห็นว่ามนุษย์คือผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดเหนือธรรมชาติหรือ มนุษย์คือผู้ครอบครองธรรมชาตินี้เองที่ทำให้เกิดการล้างผลาญธรรมชาติขึ้นอย่างมากมายโดย เฉพาะอย่างยิ่งกับแนวคิดอุตสาหกรรมนิยม หรือทุนนิยม ที่เชื่อว่าความเจริญรุ่งเรืองทางด้าน วัตถุเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์ตามปรัชญาทั้งสองนี้จะ กระทำทุกวิถีทางเพื่อสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นและหันมาตัดดวงผลประโยชน์จากธรรมชาติ โดยสร้างความคิดขึ้นมาว่าธรรมชาติเป็นเพียงวัตถุหรือเครื่องมือที่สามารถจะสร้างสรรค์ ความเจริญที่กล่าวถึงนี้ได้ ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์จะถูกแยกออกจากกัน อย่างเด็ดขาด โดยมนุษย์นั้นคือผู้ตัดดวง และธรรมชาติคือแหล่งทรัพยากรที่สนองตอบความ ต้องการของมนุษย์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่สำหรับฮอโรแล้วความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ฮอโรจะรู้สึกเจ็บแค้นและเศร้าหมองอย่างยิ่งที่ธรรมชาตินั้นถูก ทาลายและล้างผลาญ ฮอโรตระหนักอยู่เสมอว่าธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นเนื้อดิน ต้นไม้ใบหญ้า ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของกันและกันกับตัวเขา ซึ่งหมายถึงมนุษย์ทั้งมวลด้วย ดังที่ฮอโรกล่าวว่า

... The indescribable innocence and beneficence of Nature of sun and wind and rain, of summer and winter, -such health, such cheer, they afford forever and such sympathy have they ever with our race, that all Nature would be affected, and the sun's brightness fade, and the winds would sigh humanely, and the clouds rain tears, and the woods shed their leaves and put on mourning in midsummer, if any man should ever for a just cause grieve. Shall I not

have intelligence with the earth? Am I not partly leaves
and vegetable mould myself? ... (Thoreau. 1966 : 93)

ตามทัศนะของธอโร ความโลกของมนุษย์หรือความต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์เป็นสาเหตุสำคัญของการทำลายล้างธรรมชาติ การที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าถึงคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตแต่กลับไปตกจมหรือหลงระเหิงอยู่กับความทรูหราฟุ่มเฟือย และการที่มนุษย์ถูกรอบงาจากอิทธิพลของลัทธิทุนนิยม และอุตสาหกรรมนิยมที่กำลังแพร่หลายอยู่ในเวลานั้น ทำให้มนุษย์ปล้นชิงธรรมชาติและถือว่าเป็นสิ่งที่ชอบธรรมดังนั้นการที่มนุษย์จะสามารถเห็นความสำคัญหรือคุณค่าที่แท้จริงของธรรมชาติได้นั้น มนุษย์จะต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต ตื่นขึ้นจาก การครอบงำของโลกียะ และดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย สันโดษ เข้าถึงคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต การที่มนุษย์ไม่ได้ตระหนักถึงคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตแต่ปล่อยให้ชีวิตเป็นไปตามกระแสของการพัฒนาทางด้านวัตถุ ทำให้มนุษย์จู่โจมธรรมชาติและตัดแปลงธรรมชาติเพื่อตอบสนองความสะดวกสบายอันจอมปลอม ธอโรแสดงให้เห็นว่า มนุษย์นั้นพยายามตัดแปลงธรรมชาติให้สอดคล้องกับชีวิตของตนเอง แต่มนุษย์ไม่เคยที่จะตัดแปลงชีวิตของตนเองให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ดังนั้นชีวิตมนุษย์จึงห่างไกลธรรมชาติออกไปทุกที มนุษย์ลดความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติลงเหลือแค่เป็นประโยชน์ใช้สอย เกี่ยวกับเรื่องนี้ธอโรได้ยกตัวอย่างให้เห็นว่าแทนที่มนุษย์จะออกไปอาบน้ำหรือดื่มด่ำที่บึง แต่ทว่ามนุษย์กลับใช้ท่อต่อจากบึงมายังหมู่บ้านเพื่อใช้ล้างภาชนะ ซึ่งเป็นการกระทำที่มุ่งแต่ความสบายโดยไม่ได้ตระหนักถึงคุณค่าที่แท้จริงของน้ำที่อยู่บนบึงแม้แต่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำในบึงวอลเดนนั้น ธอโรถือว่าเป็นแม่น้ำที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถปรับเปลี่ยนจิตวิญญาณของมนุษย์ได้ แต่ผู้คนในยุคสมัยของเขาไม่รู้ถึงคุณค่านี้เลย

... Now the trunks of trees on the bottom, and the old log canoe, and the dark surrounding woods, are gone, and villagers who scarcely know where it lies, instead of going the pond to bathe or drink, are thinking to bring its water, which should be as sacred as the Ganges at least, to the

village in a pipe, to wash their dishes with!-to earn their
Walden by the turning of a cock or drawing of a plug! ...

(Thoreau. 1966 : 129)

อย่างไรก็ตามจากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเทคโนโลยีที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้น
เพื่ออำนวยความสะดวกนั้น แท้ที่จริงเป็นตัวทำลายธรรมชาติอย่างสิ้นเชิง ธอโรได้ปฏิเสธ
เทคโนโลยีในลักษณะนี้และแสดงให้เห็นว่าทางรถไฟที่ถูกสร้างขึ้น เพื่อให้ขบวนรถไฟเดินทาง
ได้เร็วขึ้นในปริมาณที่มากขึ้นทั้งผู้โดยสารและสินค้า เพื่อนำพามนุษย์ไปตรากตรำทำงานในดินแดน
ที่ห่างไกลโดยมุ่งหวังถึงความมั่งคั่งร่ำรวย และกลับมาตายในถิ่นเกิดเมื่อย่างเข้าสู่ค่อนวัย
ของชีวิต ล้วนเป็นสิ่งที่ไร้สาระ และทำลายธรรมชาติอย่างมากมาย เป็นสิ่งที่ควรจะต้องต้าน
ธอโรเองถึงกับเคยกล่าวเป็นเชิงเปรียบเทียบเสียสละเอาไว้ว่า อันที่จริงแล้วมนุษย์นั้นมิได้
เล่นไปบนทางรถไฟ แต่ทว่าทางรถไฟนั้นเล่นทับไปบนตัวมนุษย์ นั้นหมายความว่าเทคโนโลยี
ได้มีอิทธิพลครอบงำมนุษย์ทั้งชีวิตและจิตใจโดยสิ้นเชิง ดังที่ธอโรแสดงให้เห็นว่า

... Men think that it is essential that the Nation have
commerce, and export ice, and talk through a telegraph, and
ride thirty miles an hour, without doubt, whether they do or
not; but whether we should live like baboons or like men, is
a little uncertain. If we do not get out sleepers, and forge
rails, and devote days and nights to the work, but go to
tinkering upon our lives to improve them, who will build
railroads? And if railroads are not built, how shall we get
to heaven in season? But if we stay at home and mind our
bussiness, who will want railroads? We do not ride on the
railroad; it rides upon us. Did you ever think what those
sleepers are that underlie the railroad? Each one is a

man, an Iran, or a Yankee man. The rails are laid on them, and they are covered with sand, and the cars run smoothly over them. ... (Thoreau. 1966 : 62)

เราอาจกล่าวสรุปถึงบทบาทในการอนุรักษ์พิทักษ์ธรรมชาติตามทัศนะของธอโรว่า การที่มนุษย์จะสามารถอนุรักษ์ธรรมชาติได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องตระหนักถึงคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตโดยให้ความสำคัญหรือคุณค่าของมนุษย์อยู่ที่การพัฒนาทางด้านจิตใจมากกว่าจะเป็นการพัฒนาทางด้านวัตถุที่คอยแต่จะสนับสนุนให้มนุษย์เกิดความต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อมนุษย์เกิดความต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุดก็หันมาทำลายล้างธรรมชาติ ดัดแปลงธรรมชาติ ดังนั้นการตระหนักในคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตจึงมีส่วนสัมพันธ์ต่อบทบาทของการอนุรักษ์ธรรมชาติ เพราะเมื่อมนุษย์ให้ความสำคัญต่อจิตใจมากกว่าวัตถุ มนุษย์ก็จะดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย สันโดษ พอใจในสถานภาพของตนเอง มีชีวิตอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ ธอโรแสดงให้เห็นว่าการกำจัดความต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์นั้นเป็นการธำรงไว้ซึ่งธรรมชาติ มนุษย์ต้องตื่นขึ้นจากความมืดบอด และเข้าสู่การดำเนินชีวิตที่ทำให้คุณค่าอย่างแท้จริง ซึ่งมาซึ่งชีวิตที่พัฒนาแต่วัตถุแต่เป็นชีวิตที่แสวงหาประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ เป็นชีวิตที่ขจัดความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ดังที่ธอโรกล่าวไว้ในบทความเรื่อง "Walking" ว่า มนุษย์นั้นควรเผาทำลายรั้วที่สร้างขึ้นเพื่อกั้นเขตแดนระหว่างป่ากับบ้าน เพื่อให้ป่านั้นธำรงอยู่ต่อไปโดยไม่ถูกบุกรุก เพราะมนุษย์พยายามขยายขอบเขตเมืองบุกรุกป่าเรื่อยไป ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเห็นแก่ตัวของมนุษย์อย่างชัดเจน ดังที่ธอโรกล่าวว่า

... Nowadays almost all man's improvements, so called, as the building of houses, and the cutting down of the forest and of all large trees, simply deform the landscape, and make it more and more tame and cheap. A people who would begin by burning the fences and let the forest stand! I saw the fences half consumed, their ends lost in the middle of

the prairie, and some worldly miser with a surveyor looking after his bounds, while heaven had taken place around him, and he did not see the angels going to and fro, but was looking for an old post-hole in the midst of paradise. I looked again, and saw him standing in the middle of a boggy, stygian fen, surrounded by devils, and he had found his bounds without a doubt, three little stones, where a stake had been driven, and looking nearer, I saw that the Prince of Darkness was his surveyor. ... (Thoreau. 1994 : 2082-2083)

3. สังคม

3.1 คุณค่าของสังคม ธอโรได้ชื่อว่าเป็นนักคิดและนักประพันธ์ที่ให้ความสำคัญต่อความเป็นปัจเจกบุคคลของมนุษย์ในฐานะผู้ที่สามารถจะพัฒนาชีวิตตามศักยภาพที่อยู่ในการบรรลุถึงความจริงสูงสุด อันถือเสมือนเป็นคุณงามความดีที่จะต้องยึดถือปฏิบัติ ธอโรให้ความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตที่อิสระ มีความเรียบง่ายสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มีความสุขสงบและเต็มค่านิยมความงามและสัจจะของธรรมชาติจนสามารถที่จะเรียนรู้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่แฝงอยู่ในตัวธรรมชาติและปรากฏการณ์ต่าง ๆ อย่างลุ่มลึก และอาศัยธรรมชาติเป็นทั้งวิถีทางและจุดหมายปลายทางในการที่จะบรรลุถึงคุณค่าสูงสุดของการเป็นมนุษย์โดยมีประสบการณ์ทางจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลควรแสวงหา ในส่วนตัวธอโรเองครั้งหนึ่งเคยเดินออกจากกฎเกณฑ์ทางสังคมเข้าสู่ความสันโดษท่ามกลางธรรมชาติของบึงวอลเดน (Walden) เพื่อทดลองชีวิตทางด้านจิตวิญญาณอยู่เป็นเวลาถึง 2 ปี

จากการที่ธอโรปฏิเสธสังคมในเวลานั้น และดำเนินชีวิตอย่างสันโดษแต่ล้าหลังท่ามกลางธรรมชาติทำให้มีผู้ที่เข้าใจว่าธอโรนั้นรักชีวิตที่สันโดษดุจดังฤษีชีไพรที่ปฏิเสธสังคมโดยสิ้นเชิงเพื่อหาวิถีทางหลุดพ้นเฉพาะตัว แต่ตามความเป็นจริงแล้วถึงแม้ธอโรจะรักชีวิตสันโดษ

าให้ความสำคัญกับการดำเนินชีวิตตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติมากกว่ากฎเกณฑ์ทางสังคมที่มนุษย์บัญญัติขึ้นก็ตาม แต่ฮอโรวหาได้ละเลยหรือปฏิเสธสังคมโดยสิ้นเชิงไม่ ฮอโรวยังคงเห็นความสำคัญของสังคม มีความรับผิดชอบต่อสังคม และปรารถนาที่จะเห็นสังคมของมนุษย์เป็นสังคมที่มีคุณค่าอย่างแท้จริงหาใช่เป็นเพียงสังคมที่ทำให้คุณค่ากันอย่างจอมปลอมดังที่ปรากฏอยู่ในสังคมของอเมริกาในขณะนั้น อย่างไรก็ตามฮอโรวยังได้เสนอแนะบทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลผู้เป็นสมาชิกหน่วยหนึ่งของสังคมที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ตลอดจนบทบาทต่อสังคมหรือชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการเมืองการปกครอง การเศรษฐกิจและการศึกษาที่ถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคมอีกด้วย

สำหรับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของสังคม และบทบาทที่มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลจะพึงปฏิบัติต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ของ สังคมนั้น ฮอโรวได้กล่าวไว้ในงานเขียนที่สำคัญ ๆ ไม่ว่าจะเป็นในหนังสือเรื่อง Walden หรือบทความเรื่อง "Civil Disobedience" โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ฮอโรวได้กล่าวถึงรัฐ กฎหมาย ตลอดจนการเมืองและการปกครองที่ควรจะเป็นอย่างถึงแก่น นอกจากนี้ฮอโรวยังได้แสดงให้เห็นบทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์ควรจะปฏิบัติต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ทางสังคมเหล่านี้อีกด้วย

ในหนังสือเรื่อง Walden ฮอโรวแสดงให้เห็นว่าถึงแม้ฮอโรวจะตัดสินใจใช้ชีวิตในป่าบริเวณบึงวอลเดนตามลำพังก็ตาม แต่ฮอโรวเองก็ยังหาโอกาสที่จะเข้าไปในเมืองเพื่อที่จะสังเกตการณ์ความเป็นไปของสังคมหรือไม่เช่นนั้นฮอโรวก็ยินดีที่จะต้อนรับบุคคลผู้มาเยือนอย่างเต็มใจ และพร้อมที่จะสมาคมอยู่ด้วยอย่างจริงจัง โดยฮอโรวจะจัดที่ไว้เสมอสำหรับกิจกรรมดังกล่าว โดยมีเก้าอี้ตัวหนึ่งสำหรับความสันโดษส่วนตัวที่ฮอโรวถือว่ามีความสำคัญยิ่ง เก้าอี้ตัวหนึ่งสำหรับมิตรภาพระหว่างเพื่อนมนุษย์ และตัวที่สามสำหรับการสมาคม ซึ่งจากลักษณะดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าฮอโรวนั้นให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับความเป็นปัจเจกบุคคลที่มนุษย์ต้องมี แต่ก็มีได้หมายความว่า จะต้องปฏิเสธหรือละเลยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และสังคมโดยรวมแต่อย่างไร ดังที่ฮอโรวกล่าวว่า

... I think that I love society as much as most, and am ready enough to fasten myself like a bloodsucker for the

time to any full-blooded man that comes in my way. I am naturally no hermit, but might possible sit out the sturdiest frequenter of the bar-room, if my business called me thither.

I had three chairs in my house; one for solitude, two for friendship, three for society. When visitors come in larger and unexpected numbers there was the third chair for them all, but they generally economized the room by standing up. ... (Thoreau. 1966 : 94)

ตามที่ศนะของธอโรคคุณค่าของสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล ประเด็นสำคัญที่สามารถมองเห็นได้ในความคิดเกี่ยวกับสังคมที่มีคุณค่าของธอโรก็คือสังคมที่ให้ความสำคัญต่อบุคคลในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีคุณค่าตามที่ศนะของธอโรก็คือ มนุษย์ที่สามารถพัฒนาศักยภาพที่แฝงเร้นอยู่ในตนเอง เพื่อบรรลุถึงความดีสูงสุดที่มนุษย์ควรจะบรรลุได้เพียงแต่ได้รับการปลูกเข้าอย่างถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควร ศักยภาพเช่นนี้หรือธรรมชาติฝ่ายดีเช่นว่านี้ไม่อาจสูญหายไปได้ เมื่อมนุษย์รวมกันอยู่เป็นสังคมหรือชุมชน ดังนั้นสังคมใดก็ตามที่กระทำธรรมชาติฝ่ายดีของมนุษย์ต้องสูญสลายไปหรือไม่ได้รับการสนับสนุนบ่มเพาะให้เจริญงอกงามขึ้น เพื่อให้บรรลุถึงสภาวะแห่งคุณค่าความดีสูงสุดซึ่งเป็นประสบการณ์ทางจิตวิญญาณที่มนุษย์ควรจะได้ประสบกับตนเองแล้ว สังคมนั้นถือว่าเป็นสังคมที่ไร้ค่าหากคุณค่าที่แท้จริงไม่ได้

จะเห็นว่าธอโรได้กล่าวถึงลักษณะของสังคมที่ไร้คุณค่าไว้อย่างเด่นชัดทั้งในหนังสือเรื่อง Walden และบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ไว้อย่างชัดเจน โดยสรุปได้ว่าธอโรไม่เห็นด้วยกับความเป็นในสังคมขณะนั้นไม่ว่าจะเป็นในเรื่องวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนที่ตกจมอยู่ในอำนาจของวัตถุ ความฟุ้งเฟ้อหรูหรา ขาดการตระหนักถึงคุณค่าที่แท้จริงที่ให้ความสำคัญในเรื่องจิตวิญญาณของมนุษย์หรือการเมืองการปกครองที่ไม่ได้ส่งเสริมคุณธรรมความดีงามของมนุษย์อย่างแท้จริง สังคมในลักษณะดังกล่าวกลายเป็นสถาบันที่ได้รับการพัฒนา

ขึ้นมาให้มนุษย์ยึดติดในคุณค่าจอมปลอม โดยอาศัยการปลุกฝังค่านิยมผิด ๆ และกำหนดหรือบัญญัติกฎระเบียบเพื่อควบคุมและผูกมัดให้สมาชิกของสังคมคงจมอยู่ในความมืดบอด อุกฤษีวิต และจิตใจให้กับสถาบันทางสังคม สังคมนั้นลักษณะเช่นนี้จึงเป็นสังคมที่ทำลายธรรมชาติฝ่ายดีของมนุษย์ ทำลายความเป็นปัจเจกบุคคลไปจนหมดสิ้น ทั้ง ๆ ที่ปัจเจกบุคคลมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสรรค์สร้างสังคมที่มีคุณค่า เพราะเมื่อมนุษย์ขาดความเป็นปัจเจกบุคคลไป ก็เท่ากับว่ามนุษย์นั้นขาดอิสระ ขาดศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์แทนที่มนุษย์จะสามารถใช้ชีวิตไปตามครรลองของคุณธรรมที่มีอยู่ตามธรรมชาติภายในตัวมนุษย์ แต่กลับต้องนำชีวิตและจิตใจไปขึ้นอยู่กับความเป็นสถาบัน ซึ่งก็เป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้นและก็กลายเป็นกับดักมนุษย์ด้วยกันนั่นเอง จึงเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะเกิดขึ้น เพราะมนุษย์นั้นมีชีวิตและจิตใจแต่ต้องตกอยู่ภายใต้สิ่งที่ไว้ชีวิตอย่างสถาบันเพียงเพื่อจะให้ได้ชื่อว่าเป็นอารยชนมนุษย์จำต้องแลกมาด้วยชีวิตและจิตใจของมนุษย์เอง อย่างไรก็ตามสถาบันที่กล่าวถึงนี้หมายถึง หรืออาจหมายรวมถึงรัฐ รัฐบาล ศาสนา การศึกษา หรือองค์ประกอบอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ ธอโรได้กล่าวไว้อย่างเด่นชัดว่า

... Until the State comes to recognize the individual as a higher and independent power, from which all its own power and authority are derived, and treats him accordingly. I please myself with imagining a State at last which can afford to be just to all man, and to treat the individual with respect as a neighbor; which even would not think it inconsistent with its own repose if a few were to live aloof from it, not meddling with it, nor embraced by it, who fulfilled all the duties of neighbors and fellow-men. A State which bore this kind of fruit, and suffered it to drop off as fast as it ripened, would prepare the way for a still more perfect and glorious State which also I have

imagined, -but not yet anywhere seen. ... (Thoreau. 1966 : 243)

เราอาจกล่าวได้ว่าสังคมหรือสถาบันที่ได้รับการสร้างขึ้นแต่ทว่าได้ทำลายความเป็นปัจเจกบุคคลของมนุษย์ไปนั้นหาใช่สังคมหรือสถาบันที่มีคุณค่าไม่ ตามทัศนะของธอโรแล้ว ปัจเจกบุคคลมิได้มีขึ้นเพื่อรัฐหรือสังคมแต่ทว่าสังคมหรือรัฐมีขึ้นเพื่อปัจเจกบุคคลต่างหาก ด้วยเหตุนี้มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลหาใช่ส่วนประกอบของสังคมไม่ แต่สังคมนั้นเองคือสิ่งที่จะต้องเอื้ออำนวยให้มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลได้พัฒนาชีวิตจนค้นพบความจริงของชีวิต หรือคุณค่าที่ดีที่แท้จริง เพราะถ้ามนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลเป็นผู้ตื่นหรือบรรลุถึงคุณค่าที่กล่าวถึงนี้แล้ว สังคมอันเป็นแหล่งรวมของมนุษย์ไม่อาจจะเป็นสังคมที่มีคอบอดไปได้ เกี่ยวกับเรื่องนี้ธอโรเชื่อว่าถ้ามนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลเป็นมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมด้วยคุณค่าที่แท้จริง ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายสงบสันติ ปราศจากความโลภ การยื้อแย่งแข่งขันอย่างขาดคุณธรรม การลักขโมยแย่งชิงหรือการทำร้ายซึ่งกันและกันเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินก็จะไม่เกิดขึ้น แต่ทว่าสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นเนื่องจากมนุษย์ขาดการพัฒนาเพื่อให้บรรลุถึงคุณค่าที่แท้จริง โดยที่มีการกอบโกยไว้มากเกินพอดี ในขณะที่คนอื่นมีไม่พอ ความยุ่งยากในสังคมจึงเกิดขึ้น ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... "I am convinced, that if all men were to live as simple as I then did, thieving and robbery would be unknown. These take place only in communities where some have got more than is sufficient while others have not enough. ...

(Thoreau. 1966 : 115)

อย่างไรก็ตามเมื่อมองจากสภาพความเป็นจริงของสังคมโดยทั่วไปแล้ว การที่สังคมใดสังคมหนึ่งจะสามารถบรรลุถึงความสุขสงบโดยที่สมาชิกของสังคมต่างก็บรรลุความสุขสูงสุดได้อย่างพร้อมเพรียงกันนั้นย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ดังนั้นสังคมที่ธอโรกล่าวถึงนี้จึงค่อนข้างจะเป็นสังคมในอุดมคติ แต่ตามทัศนะของธอโรแล้วสังคมดังกล่าวหาใช่สิ่งที่เพ้อฝันอย่างสิ้นเชิง

ก็หาไม่ เพราะอย่างน้อยสังคมใดสังคมหนึ่งก็สามารถที่จะพัฒนาไปสู่สภาพที่ดีกว่าเดิมได้

ธอโรไม่เพียงแต่จะกล่าวถึงคุณค่าของสังคมโดยภาพรวมเท่านั้น แต่ทว่าธอโรยังได้กล่าวลึกไปถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ การศึกษา หรือการเมืองการปกครองโดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง อันได้แก่รัฐบาล และกฎหมายนั้น ธอโรได้กล่าวไว้อย่างถึงแก่นในบทความยิ่งใหญ่ของเขาชื่อ "Civil Disobedience" ซึ่งในบทความเรื่องนี้นอกจากธอโรจะแสดงให้เห็นถึง รัฐบาลและกฎหมายที่ควรจะเป็น ธอโรยังแสดงให้เห็นอย่างแจ่มชัดถึงบทบาทหน้าที่ที่มนุษย์ควรจะมีต่อรัฐบาลและกฎหมายอีกด้วย

บทความเรื่อง "Civil Disobedience" ธอโรได้กล่าวถึงรัฐบาลที่มีคุณค่าสำหรับประชาชนไว้อย่างชัดเจน โดยธอโรเชื่อว่ารัฐบาลที่มีคุณค่าคือ รัฐบาลที่ให้ความสำคัญต่อมนุษย านฐานะปัจเจกบุคคลเหนือสิ่งอื่นใด และกฎหมายที่มีความยุติธรรมต้องสอดคล้องสัมพันธ์กับ ธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ เป็นกฎหมายแห่งมนธรรมอันประกอบไปด้วยคุณธรรมและศีลธรรม ของประชาชน หากกฎหมายที่ได้รับการบัญญัติขึ้นเพื่อจำกัดขอบเขตของการพัฒนาศักยภาพของ มนุษย์ในการพัฒนาไปสู่สิ่งสูงสุด รัฐบาลตามทัศนะของธอโรมีฐานะเป็นเพียงเครื่องมือของ ปัจเจกบุคคลในสังคมในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์เท่านั้นและเป็นตัวแทนของประชาชนใน การรักษาความยุติธรรม ส่งเสริมคุณค่ามนุษย์ โดยไม่ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับความเป็นไปของ ประชาชนมากจนเกินความจำเป็น รัฐเพียงแต่ศึกษาธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์และคอยให้การ สนับสนุนอยู่ห่าง ๆ โดยไม่ต้องปกครองหรือใช้อำนาจใด ๆ ธอโรเชื่อว่ารัฐบาลที่ดีที่สุด ย่อมจะปกครองน้อยที่สุด หรือไม่ปกครองเลย ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... I heartily accept the motto,—"That government is best which governs least;" and I should like to see it acted up to more rapidly and systematically. Carried out, it finally amounts to this, which also I believe,—" That government is best which governs not at all"; and when men are prepared for it, that will be the kind of government which they will

have. ... (Thoreau. 1966 : 225)

เราอาจกล่าวในที่นี้ได้ว่าตามทัศนะของธอโรรัฐบาลที่แท้จริงนั้นไม่มีความสำคัญเหนือความเป็นปัจเจกบุคคลแต่อย่างไร รัฐบาลที่แท้จริงนั้นมิได้มีขึ้นเพื่อที่จะปกครองโดยใช้อำนาจที่มีอยู่แต่รัฐบาลเป็นเพียงแค่เครื่องมือที่ประชาชนเลือกขึ้นมาเพื่อกระทำตามเจตจำนงของมหาชนเท่านั้น

เมื่อพิจารณารูปแบบหรือลักษณะของรัฐบาลที่มีคุณค่าตามทัศนะของธอโรแล้วจะพบว่า มีลักษณะตรงกันกับรูปแบบของรัฐบาลที่ดีตามหลักหวู เหว่ย (Wu-Wei) ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติตามลัทธิเต๋าของปราชญ์เหล่าจื้อ ผู้นิพนธ์คัมภีร์เต๋า เตอ จิง (Tao te ching) อย่างเด่นชัด โดยที่เหล่าจื้อเห็นว่าลักษณะรัฐบาลที่ดีนั้นต้องไม่ก้าวร้าวแย่งชิงอำนาจของประชาชน แต่ทว่าต้องสนับสนุนให้ประชาชนดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ ไม่ใช้อำนาจใด ๆ ในการเข้าปกครองประชาชน ดังนั้นการปกครองอย่างไม่ปกครองจึงมิได้หมายความว่าปล่อยให้ประชาชนดำเนินชีวิตอยู่ตามยถากรรม แต่เป็นการปกครองที่คล้อยตามธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์อย่างดองแท้ไม่เป็นการฝืนธรรมชาติ โดยที่ประชาชนเพียงรู้ว่ามิผู้ปกครองอยู่แต่ประชาชนไม่มีความลำบากใจที่อยู่ภายใต้การปกครองของเขา เพราะรัฐบาลที่เข้าใจธรรมชาติมนุษย์นั้นจะปล่อยให้ประชาชนสามารถดำเนินชีวิตของตนได้ตามวิถีทางธรรมชาติของตน สำหรับคำสอนของเหล่าจื้อเกี่ยวกับเรื่องที่กำลังกล่าวถึงนี้ เหล่าจื้อได้นิพนธ์ไว้ในคัมภีร์เต๋า เตอ จิง ซึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษโดยศาสตราจารย์เจ เจเอล เทวันทะนิก (J.J.L. Duyvendak) ผู้เชี่ยวชาญทางภาษาจีนแห่งมหาวิทยาลัยไวย์เดน (Leyden) ดังนี้

... In highest (antiquity) one did not even know there were (rulers)

Next one loved them and praised them.

Next one feared them.

Next one despised them.

If good faith (of the prince towards the people) is

inadequate, good faith (of the people towards the ruler) will be wanting.

Thoughtful were (the sage rulers), valuing their words!

When the work was done and things run smoothly, the people all said : "We have done it ourselves! ...

นอกจากนั้นสิ่งที่ถือว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวกับรัฐบาลอย่างแยกกันไม่ออก คือเรื่องกฎหมาย เพราะรัฐบาลนั้นถือว่ามีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการกำหนดทิศทางของสังคม และนั่นก็คือกฎหมายหรือข้อบังคับที่ได้รับการบัญญัติขึ้นจากรัฐบาล เพื่อควบคุมประชาชนให้อยู่ในขอบเขตแห่งสังคม ซึ่งเรื่องกฎหมายนี้ธอโรได้กล่าวถึงไว้ในบทความเรื่อง "Civil Disobedience" เช่นกัน ตามทัศนะของธอโรกฎหมายที่ถือว่า มีคุณค่าที่สุดก็คือมโนธรรมของมนุษย์นั่นเอง โดยมโนธรรมนี้เป็นมโนธรรมที่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์สูงสุดของธรรมชาติ อันถือเสมือนเป็นกฎหมายที่แท้จริง กฎหมายที่มนุษย์กำหนดขึ้นไว้กันอยู่ส่วนใหญ่นั้นธอโรถือว่ามิใช่กฎหมายที่แท้จริงหรือเป็นกฎหมายที่เกิดจากมโนธรรมของมนุษย์แต่อย่างใด และกฎหมายที่มนุษย์เป็นผู้บัญญัติขึ้นนี้ นำมาซึ่งความอยุติธรรมของสังคม ความขัดแย้งและความรุนแรงขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ธอโรจึงให้ความสำคัญต่อมโนธรรมของมนุษย์ และมนุษย์ก็ต้องรักษามโนธรรมนี้ไว้เหนือสิ่งอื่นใด โดยมียอมที่จะให้มโนธรรมนี้ต้องเสรีหมองไป ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... Must the citizen ever for a moment, or in the least degree, resign his conscience to the legislation? Why has every man a conscience, then? I think that we should be men first, and subjects afterward. It is not desirable to cultivate a respect for the law, so much as for the right. The only obligation which I have a right to assume, is to do at any time what I think right. ... (Thoreau. 1966 : 225)

ธอโรกล่าวย้ำอยู่เสมอในบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ว่ากฎหมายที่บังคับใช้กันอยู่ในสังคมไม่อาจถือได้ว่าเป็นกฎหมายที่ถูกต้องเที่ยงธรรม และกฎหมายลักษณะดังกล่าวไม่อาจจะทำให้มนุษย์มีความชอบธรรมมากขึ้นได้ แต่ทว่ากลับจะทำให้คนดีกลายเป็นตัวแทนของความอยุติธรรมไปได้ "Law never made men a whit more just; and, by means of their respect for it, even the well-disposed are daily made the agents of injustice". (Thoreau. 1966 : 225)

เราอาจสรุปได้ว่ากฎหมายที่มนุษย์เป็นผู้บัญญัติขึ้นนั้นมิอาจทำให้มนุษย์มีคุณธรรมหรือความเที่ยงธรรมขึ้นมาได้ แต่มนธรรมของมนุษย์จะเป็นกฎหมายที่เที่ยงธรรมที่สุด อย่างไรก็ตามก็ตามความหมายของคำว่ามนธรรมตามทัศนะโดยทั่ว ๆ ไปแล้วยากที่จะให้ความหมายหรือค่างาคัดความได้อย่างเด่นชัดแต่เมื่อพิจารณาจากแง่มุมต่าง ๆ แล้วมนธรรมในที่นี้ น่าจะหมายถึงการกระทำที่ผู้กระทำเชื่อมั่นอย่างจริงจังว่า การกระทำที่กระลงไปเป็นสิ่งที่จะต้องแม้ว่าการกระทำนั้นโดยความเป็นจริงแล้วอาจผิดหรือถูก อยุติธรรมหรือเกิดความเสียหายขึ้นก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงมนธรรมตามทัศนะของธอโรจากการศึกษานเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าของความ เป็นมนุษย์และคุณค่าของธรรมชาติ ทำให้เราเชื่อได้ว่ามนธรรมของธอโรนั้นมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องคุณค่าของความ เป็นมนุษย์ และกฎเกณฑ์ธรรมชาติที่แสดงให้เห็นถึงสิ่งสูงสุดที่มนุษย์สามารถบรรลุถึงและยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ ธอโรเห็นว่ากฎธรรมชาติ นั้นคือกฎหมายที่เที่ยงธรรมถูกต้องและเป็นกฎศีลธรรมที่มนุษย์ควรยึดถือปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงรูปแบบของกฎหมายที่มีอยู่ในโลก อควินัส (Saint Thomas Aquinas) ผู้เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นนักปราชญ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของพระศาสนจักร ผู้ซึ่งประยุกต์ปรัชญากรีกกับความเชื่อทางศาสนาคริสต์ (เสรี พงศ์พิศ. 2529 : 79) ได้แบ่งลักษณะรูปแบบของกฎหมาย ออกเป็น 4 ประเภทคือ กฎหมายนิรันดร (Eternal Law) ถือว่าเป็นหลักการหรือกฎของปัญญาอันศักดิ์สิทธิ์ที่พระเจ้าทรงใช้ในการปกครองจักรวาล กฎหรือหลักการในลักษณะนี้พระเจ้าเท่านั้นเป็นผู้ที่เข้าใจธรรมดาสามัญมนุษย์ยากที่จะเข้าใจได้ กฎหมายประเภทที่สองเป็นกฎหมายธรรมชาติ (Natural Law) เป็นกฎหมายที่ผลักดันให้มนุษย์เข้าสู่อการประพฤติปฏิบัติตนที่จำเป็นถูกต้องและเหมาะสม ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายนิรันดร กฎหมายประเภทที่สามเป็นกฎหมายของพระเจ้า (Divine Law) คือกฎการประพฤติปฏิบัติที่พระเจ้าทรงวาง

ไว้บนพระคัมภีร์เก่าและใหม่ กฎหมายประเภทที่สี่เป็นกฎหมายมนุษย์ (Human Law) เป็นกฎหมายที่ได้รับการกำหนดหรือบัญญัติขึ้นเพื่อใช้ในการปกครองมนุษย์ด้วยกัน จากลักษณะกฎหมายทั้ง 4 ประเภทนี้ กฎหมายธรรมชาติถือว่ามีส่วนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับกฎหมายตามทัศนะของธอโร ลักษณะของกฎหมายที่ยึดกฎเกณฑ์ธรรมชาติเป็นหลักที่กล่าวถึงนี้จะตรงกับรูปแบบหรือลักษณะของกฎหมายทางปรัชญาและลัทธิศาสนา ทางตะวันออกเช่นกัน อาทิ กฎหมายตามทัศนะของเหลาจื๋อและจางจื๋อ ประชาชนแห่งลัทธิเต๋าต่างก็เชื่อว่ากฎหมายที่ดีที่สุดนั้นคือกฎหมายที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ โดยที่เหลาจื๋อได้เสนอไว้เมื่อกว่าสองพันปีที่แล้วว่ากฎหมายที่สอดคล้องกับธรรมชาติหรือกฎธรรมชาตินั้นดีกว่ากฎหมายหรือบัญญัติใด ๆ ที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดขึ้นตามทัศนะของเหลาจื๋อแล้ว ยังมีกฎหมายมากขึ้นเท่าใดก็ยิ่งจะมีการฝ่าฝืนมากขึ้นเท่านั้น

เราอาจสรุปเกี่ยวกับคุณค่าของสังคมตามทัศนะของธอโรได้ว่า ปัจเจกบุคคลในฐานะสมาชิกของสังคมนั้นมีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดทั้งหมด โดยที่ปัจเจกบุคคลจะต้องได้รับการสนับสนุนในการพัฒนาศักยภาพเพื่อบรรลุถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ให้ได้ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้องค์ประกอบต่าง ๆ ทางสังคมน่าที่จะเป็นระบบการเมืองการปกครอง กฎหมาย รัฐบาล เศรษฐกิจ การศึกษา จะต้องมีขึ้นหรือดำเนินไปเพื่อจุดประสงค์นี้โดยเฉพาะ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ธอโรให้ความสำคัญเป็นพิเศษคือเรื่องเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ซึ่งธอโรได้กล่าวไว้อย่างเด่นชัดในบทความเรื่อง "Civil Disobedience" โดยจะเห็นว่าทัศนะเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้มีความหมายเฉพาะตัวแตกต่างไปจากทัศนะของคนส่วนใหญ่ที่ยึดถือกันอยู่ในสังคมเวลานั้นหรือแม้แต่ในขณะนี้ อาทิ รัฐบาลตามทัศนะของธอโรหาได้ถูกตั้งขึ้นเพื่อใช้อำนาจในการปกครองแต่ทว่าเป็นเพียงเครื่องมือที่มหาชนจะใช้เพื่อตอบสนองเจตจำนงของมหาชน โดยธอโรเน้นให้เห็นว่ารัฐบาลที่ดี ที่สุดนั้นจะปล่อยให้ประชาชนมีอิสระและดำเนินชีวิตตามมโนธรรมของตนเอง โดยรัฐบาลมีหน้าที่สนับสนุนให้มนุษย์พัฒนาศักยภาพของตนที่มีอยู่เท่าที่จะทำได้หรือแม้แต่กฎหมายตามทัศนะของธอโรก็มิใช่สิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นเพื่อบังคับเข้ากับมนุษย์ดังที่เข้าใจกันอยู่ แต่กฎหมายตามทัศนะของธอโรก็คือกฎธรรมชาติหรือสามัญสำนึกที่ดำรงของมนุษย์ เป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องได้รับการปลูกฝังให้มีขึ้น เมื่อมนุษย์มีมโนธรรมสอดคล้องกับกฎธรรมชาติที่ถือเสมือนเป็นกฎศีลธรรมแล้วกฎหมายใด ๆ ที่มนุษย์เป็นผู้บัญญัติขึ้นก็ไร้ค่าหาสาระที่แท้จริงไม่ได้

ตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นการกล่าวถึงทัศนะเกี่ยวกับคุณค่าของสังคมตลอดจนองค์ประกอบของสังคมในเรื่องของการเมืองการปกครอง รัฐบาลและกฎหมาย อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบของสังคมที่ธอโรให้ความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันก็คือเรื่อง เศรษฐกิจ โดยที่ธอโรได้กล่าวถึงได้อย่างชัดเจนที่เดียวในหนังสือเรื่อง Walden และบทความเรื่อง "Civil Disobedience"

สำหรับความหมายของ "เศรษฐกิจ" ตามทัศนะของธอโรนั้นจะมีความหมายที่แตกต่างไปจากความหมายที่คนส่วนใหญ่ในสมัยของธอโรยึดถือกันอยู่ เมื่อพิจารณาจากความหมายของคำว่า "Economy" นั้นจะพบว่า เป็นคำที่มาจากภาษากรีกซึ่งหมายถึง การจัดการเกี่ยวกับครัวเรือน หรือการจัดการภายในครัวเรือน (household management) แต่ทว่าความหมายของคำว่า "Economy" ยังกินความหรือใช้กันอย่างกว้างขวางกว่านั้น อาทิ "เศรษฐกิจทุนนิยม" "เศรษฐกิจสังคมนิยม" ซึ่งต่างก็ล้วนใช้เศรษฐกิจในฐานะเป็นระบบการเมืองหรือระบบบริษัท อย่างไรก็ตามธอโรดูเหมือนจะให้ความสำคัญต่อความหมายดั้งเดิมมากกว่าความหมายที่ใช้กันอยู่โดยผู้คนส่วนใหญ่ในยุคนั้นของเขา ธอโรเห็นว่าเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในยุคนั้นของเขา นั้นหาใช่ระบบเศรษฐกิจที่ทรงคุณค่าไม่ เป็นระบบเศรษฐกิจที่ลดทอนศักดิ์ศรีของมนุษย์ให้ลดลงเหลือเพียงแค่วัตถุเท่านั้น เป็นระบบเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นแต่เรื่องการค้าตวงเอาผลกำไรเป็นเป้าหมาย ถือเรื่องของเงินตราเป็นเป้าหมายสำคัญเป็นผลให้ประชาชนตกอยู่ภายใต้อำนาจทางวัตถุเงินตรา จนหลงลืมคุณค่าทางด้านจิตใจ ซึ่งธอโรถือว่าเป็นคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตมนุษย์ ตามทัศนะของธอโรระบบเศรษฐกิจนั้นมิได้หมายถึงแต่เพียงการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าเพื่อหวังผลกำไรอันเป็นเม็ดเงิน แต่ทว่าระบบเศรษฐกิจของธอโรนั้นจะรวมเอาชีวิตและศักดิ์ศรีของมนุษย์เข้าไปด้วย นั่นก็คือระบบเศรษฐกิจตามทัศนะของธอโรนั้นจะต้องประกอบไปด้วยคุณค่าของความเป็นมนุษย์และเต็มไปด้วยศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ การดำเนินธุรกิจที่แท้จริงคือการใช้ชีวิตอย่างคุ้มค่าแห่งความเป็นมนุษย์มิใช่การดำเนินชีวิตที่มุ่งแต่เรื่องบริโภคนิยมอย่างไม่มีที่สิ้นสุดแต่ประการใด ดังที่ธอโรเองเคยกล่าวถึงราคาของสินค้านั้นมิได้ขึ้นอยู่กับตัวของสินค้าแต่อย่างใดแต่ทว่ามันจะรวมเอาชีวิตจิตใจเข้าไปด้วยดังที่ธอโรเคยกล่าวไว้ว่า "The cost of a thing is the amount of what I will call life which is required to be exchanged for it" (Thoreau. 1966 : 20)

นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจตามทัศนะของธอโรได้ให้ความสำคัญต่อผลผลิตจำนวนมหาศาล เพื่อให้เกิดผลกำไรอย่างมากมาย โดยเชื่อมั่นว่าระบบเศรษฐกิจที่เร่งให้มีการผลิตมากขึ้น หรือใ้มน้ำว่าให้ประชาชนบริโภคมากขึ้น จะทำให้เกิดความมั่งคั่งขึ้น และยอมก่อให้เกิดความเจริญตามมาและสามารถแก้ปัญหามนุษย์ได้เกือบทุกเรื่อง ดังนั้นมนุษย์ตามทัศนะของระบบเศรษฐกิจที่เน้นความสำคัญที่ความเจริญทางวัตถุอย่างไม่มีที่สิ้นสุดจึงต้องเป็นมนุษย์ที่จะต้องตรากตรำทำงานอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ให้ความสำคัญต่องานเหนือกว่าสิ่งใดทั้งมวลในชีวิต จะเห็นได้ว่าทัศนะดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้นับว่าตรงกันข้ามอย่างเกือบจะสิ้นเชิงทีเดียว ระบบเศรษฐกิจตามทัศนะของธอโรซึ่งจะให้ความสำคัญต่อศักดิ์ศรีของมนุษย์เหนือสิ่งใด ดังนั้นการงานที่ลดทอนมนุษย์ลงเหลือเพียงแค่เครื่องจักรดังที่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยึดมั่น จึงเป็นงานที่ไร้สาระต่อชีวิตอย่างสิ้นเชิงนั่นเองธอโรได้กล่าวถึงผู้ใช้แรงงานว่า พวกเขาหาได้มีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ไม่ แต่ทว่าลคคุณค่าและศักดิ์ศรีของตนเองเป็นแค่เครื่องจักรเท่านั้น

... Actually, the laboring man has not leisure for a true integrity day by day; he cannot afford to sustain the manliest relations to men; his labor would be depreciated in the market. He has no time to be any thing but a machine."
... (Thoreau. 1966 : 3)

งานตนเองเดียวกันสำหรับธอโร นักเรียนนักศึกษาจำเป็นต้องได้รับการอบรมสั่งสอน หรือปลูกฝังเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจที่เน้นถึงการดำเนินชีวิตในฐานะมนุษย์มากกว่าที่จะเน้นสอนกันแต่เรื่องเศรษฐกิจการเมืองอย่างที่เป็นอย่างที่เป็นอยู่ ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... Even the poor student studies and is taught only political economy, while that economy of living which is synonymous with philosophy is not even sincerely professed in our colleges. The consequence is, that while he is even

sincerely professed in our colleges. The consequence is, that while he is reading Adam Smith, Ricardo, and Say, he runs his father in debt irretrievably. ... (Thoreau. 1966 : 35)

ระบบเศรษฐกิจที่ยึดมั่นในผลกำไรเป็นจุดหมาย ย่อมทำให้มนุษย์นั้นยึดติดอยู่กับผลผลิตของตนเอง มนุษย์มิได้ลงทุนลงแรงเพื่อเนื้องาน หรือทำงานเพื่องานแต่อย่างใด แต่มนุษย์จะทำงานเพื่อผลกำไร จึงทำให้มนุษย์นั้นเกิดความวิตกกังวล มีอาจมีความสุขอยู่กับการทำงานได้อย่างจริงจัง ธรอไรด์เน้นอยู่บ่อย ๆ ว่ามนุษย์ควรจะทำงานเพื่องาน มีความสุขกับการทำงาน ไม่เอาความรู้สึกอยากานผลกำไรหรือผลตอบแทนที่จะเกิดขึ้นต่องาน ทำให้ความสงบหรือความสุขจากการทำงานต้องสูญเสียบ

... I too had woven a kind of basket of a delicate texture, but I had not made it worth any one's while to buy them. Yet not the less, in my case, did I think it worth my while to weave them, and instead of studying how to make it worth men's while to buy my baskets, I studied rather how to avoid the necessity of selling them. The life which men praise and regard as successful is but one kind. Why should we exaggerate any one kind at the expense of the others? ... (Thoreau. 1966 : 12)

นอกจากนี้ธรอไรด์ยังแสดงให้เห็นอีกว่า เศรษฐกิจแบบทุนนิยมและอุตสาหกรรมนิยมที่เน้นผลผลิตจำนวนมากเพื่อผลกำไรจำนวนมากนั้น เป็นสาเหตุที่ทำให้ทลายล้างงานเศรษฐกิจแบบครัวเรือนลงอย่างสิ้นเชิง และยังทำลายล้างธรรมชาติและวิถีชีวิตตามธรรมชาติลงอีกด้วย

... "...that husbandry was once a sacred art; but it is pursued with irreverent haste and heedlessness by us, our object being to have large farms and large crops merely. ... By avarice and selfishness, and a grovelling habit, from which none of us is free, of regarding the soil as property, or the means of acquiring property chiefly, the landscape is deformed, husbandry is degraded with us, and the farmer leads the meanest of lives..." ... (Thoreau. 1966 : 111)

เราสามารถกล่าวได้ว่าตามทัศนะของธอโร ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในสมัยของธอโรนั้นหาได้เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาศักยภาพทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์แต่อย่างใด แต่ยิ่งกลับทำให้เกิดความไม่เสมอภาค ความขัดแย้ง ความทุกข์ทรมานขึ้นต่อมวลมนุษย์

3.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม จากการศึกษาเรื่อง "คุณค่าของสังคม" วนประเด็นก่อนหน้านั้นแสดงให้เห็นว่าความหมายของคำว่า "สังคม" นั้นกินความหมายรวมถึงส่วนประกอบต่าง ๆ ของสังคม อาทิ มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลที่เข้ามาอยู่ร่วมกันจนเกิดเป็นชุมชนและรัฐขึ้น วนกรณีดังกล่าวนี้นอกจากมนุษย์จะดำรงตนในฐานะปัจเจกบุคคลแล้วมนุษย์ยังดำรงฐานะเป็นสมาชิกของชุมชนหรือสังคมอีกด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อมนุษย์มาอาศัยอยู่ร่วมกันจนเกิดเป็นชุมชนหรือรัฐขึ้นแล้วจำเป็นต้องมีผู้นำหรือตัวแทนของสังคมหรือของรัฐ เพื่อทำหน้าที่ควบคุมหรือดูแลผลประโยชน์ของสังคมหรือรัฐตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของสมาชิกภายในสังคมนั้นให้อยู่ภายใต้กติกา กฎระเบียบหรือกฎหมายที่ได้รับการบัญญัติขึ้นทั้งนี้ก็เพื่อให้การดำเนินชีวิตของสมาชิกของสังคมเป็นไปอย่างปกติสุข นอกจากนั้นภายในสังคมนั้นหรือรัฐหนึ่ง ๆ จะต้องมีการจัดสรรทรัพยากร ระบบการแลกเปลี่ยนสินค้า ระบบธุรกิจ หรือที่เรารู้จักกันในเรื่องของระบบเศรษฐกิจ ซึ่งองค์ประกอบทั้งสามที่กล่าวถึงนี้ถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคมซึ่งถือว่าองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้สามารถเข้าไปมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลและในฐานะสมาชิกของสังคมอย่างลึกซึ้ง

ด้วยเหตุที่กล่าวมาข้างต้น เมื่อเราศึกษาเรื่องบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคมในงานวิจัยนี้ จึงหมายถึงบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาด้วย ซึ่งสามารถแยกประเด็นที่จะศึกษาค้นคว้าได้ดังต่อไปนี้คือ

1. บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อมนุษย์รอบข้าง
2. บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อรัฐบาลและกฎหมายของรัฐ
3. บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อระบบเศรษฐกิจ

บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคมตามประเด็นต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาจะได้ศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดดังต่อไปนี้

3.2.1 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อมนุษย์รอบข้าง ตามทัศนะของธอโร "มนุษย์รอบข้าง" ในที่นี้หมายถึงเพื่อนบ้านนั่นเอง ซึ่งธอโรให้ความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าองค์ประกอบอื่น ๆ ของสังคมหรือแม้แต่ความสงบสันโดษส่วนตัว ดังจะสังเกตได้จากการที่ธอโรเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และสังคมกับการจัดเตรียมเก้าอี้ไว้ 3 ตัว ไว้ในกระท่อมที่สร้างขึ้นด้วยตนเอง ณ บริเวณบึงวอลเดน โดยที่เก้าอี้ตัวที่หนึ่งสำหรับความสงบและสันโดษส่วนตัว ตัวที่สองสำหรับมิตรภาพซึ่งหมายถึงมนุษย์รอบข้างที่ต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ด้วย สำหรับเก้าอี้ตัวที่สามนั้นไว้สำหรับการสมาคมที่มีมากขึ้น ซึ่งจากการจัดเก้าอี้ไว้ภายในบ้านของธอโรที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่องวอลเดนนี้ แสดงให้เห็นว่านอกจากธอโรจะให้ความสำคัญต่อความสงบส่วนตัวแล้ว ธอโรยังให้ความสำคัญต่อมนุษย์รอบข้างและการสมาคมโดยส่วนรวมอีกด้วยดังที่ได้ศึกษาอย่างละเอียดมาในประเด็นก่อนหน้าแล้ว สำหรับบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกันตามทัศนะของธอโรนั้น สามารถแยกเป็นประเด็นสำคัญได้ดังต่อไปนี้คือ

1) มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันด้วยความจริงใจและสัตย์ซื่อ ตามทัศนะของธอโรความจริงใจและสัตย์ซื่อถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญยิ่งของมิตรภาพที่มนุษย์ควรจะมีให้ต่อกัน มารยาทที่สังคมกำหนดขึ้น คาถาอ่อนหวานที่ให้แก่กันตลอดจนรอยยิ้มที่ปราศจากความจริงใจสัตย์ซื่อ แต่ทว่าเป็นไปอย่างเสแสร้งหาใช่มิตรภาพที่แท้จริงและยั่งยืนนานไม่แต่เป็นเรื่องที่ไร้ผลลุลวง ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วมิตรภาพที่เกิดจากความไร้ปดยอมสูญสลายไปในที่สุด ดังนั้นมิตรภาพที่ดีที่สุด ยั่งยืนที่สุดและมีคุณค่าที่สุดก็คือมิตรภาพที่เกิดจากความจริงใจสัตย์ซื่อ เกี่ยวกับ

เรื่องนี้ธอโรได้กล่าวไว้ว่า

... I often accuse my finest acquaintances of an immense frivolity; for, while there are manners and compliments we do not meet, we do not teach one another the lessons of honesty and sincerity that the brutes do, or of steadiness and solidity that the rocks do. The fault is commonly mutual, however; for we do not habitually demand any more of each other. ... (Thoreau. 1980 : 698)

นอกจากนั้นธอโรยังแสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์เท่าที่เป็นอยู่นั้นต่างดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของมารยาททางสังคมที่กำหนดขึ้น ทั้งนี้เพื่อต้องการจะรักษามิตรภาพที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์ที่ต่างฝ่ายต่างได้รับจากกันและกัน ความจริงใจและความสัตย์ซื่อหาได้น้อยนักจากมิตรภาพที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ อย่างไรก็ตามมนุษย์ก็ต่างพากันทนอยู่กับความซ้ำซากจ่อมปลอมนี้เพียงเพื่อที่จะรักษาผลประโยชน์ของคนที่ได้รับเท่านั้น ด้วยเหตุดังกล่าวนี้มิตรภาพจึงเป็นไปในลักษณะที่ฉาบฉวยและไม่ยืนนานเมื่อผลประโยชน์สิ้นสุด มิตรภาพก็จะเปลี่ยนตามไปด้วยดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... Society is commonly too cheap. We meet at very short intervals, not having had time to acquire any new value for each other. We meet at meals three times a day, and give each other a new taste of that old musty cheese that we are. We have had to agree on a certain set of rules, called etiquette and politeness, to make this frequent meeting tolerable and that we need not come to open war. ...

(Thoreau. 1980 : 91)

แม้ว่าความสัตย์ซื่อจริงใจและความยุติธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันเพื่อความ เป็นอยู่ที่ปกติสุข แต่ทว่ามนุษย์ส่วนใหญ่มักจะไม่ได้ตระหนักถึงสิ่งเหล่านี้เลย ธอโรเน้นให้เห็น อยู่เสมอว่าความสัตย์ซื่อ ความจริงใจและความยุติธรรมที่มนุษย์พึงมีและพึงปฏิบัติต่อกันนั้นเป็น ดั่งผลไม้ที่ เติบโตที่มนุษย์แต่ละคนจะต้องทะนุถนอมและให้ต่อกัน แต่มนุษย์ก็ละ เลยและหันไป ให้ความสำคัญต่อความจอมปลอมของวัตถุต่างแสวงหาแต่วัตถุ ตรายคราทำงานกันจนไม่มี เวลาที่จะให้สิ่งที่ดี ๆ ต่อกันและกันเลย ดังที่ธอโรเคยกล่าวไว้ว่ามนุษย์นั้นไม่มีเวลาที่จะเป็น อะไรได้นอกจากเป็นเพียงเครื่องจักรที่ปราศจากชีวิตและจิตใจดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... He has no time to be any thing but a machine...The finest qualities of our nature, like the bloom on fruits, can be preserved only by the most delicate handing. Yet we do not treat ourselves nor one another thus tenderly. ...

(Thoreau. 1980 : 3)

เราสามารถสรุปได้ว่าตามทัศนะของธอโรนั้น ความจริงใจและความสัตย์ซื่อ ยุติธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์จำเป็นต้องมีให้กันและกัน เพราะเท่าที่เป็นอยู่มนุษย์ต่างละ เลยต่อสิ่ง เหล่านี้แต่ทว่ากลับให้ความสำคัญต่อสิ่งที่เป็นมายาที่เกิดจากวัตถุตั้งนั้นมนุษย์ส่วนใหญ่จึงต่าง ตกอยู่ในความทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ มนุษย์จึงควรหันมาให้ความสำคัญต่อสิ่ง เหล่านี้ และมอบสิ่งดังกล่าวให้กันและกัน

2) มนุษย์พึงให้เกียรติ เคารพในศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมกัน

ตามทัศนะของธอโรความเสมอภาคเท่าเทียมกันในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่มนุษย์ จะต้องเคารพและพึงปฏิบัติต่อกัน ธอโรแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงความเสมอภาคเท่าเทียม และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่จะต้องมีในสังคมของชาวอเมริกัน โดยปฏิเสธและต่อต้าน การค้าทาสและการใช้แรงงานทาสอย่างไม่มีธรรม ในการแสดงการต่อต้านและเรียกร้อง ให้นำมนุษย์ได้ตระหนักถึงความเสมอภาคและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์นี้ ธอโรไม่ยอมจำภาษี ให้กับรัฐบาลเพราะ เขาเห็นว่ารัฐบาลอเมริกันขณะนั้นสนับสนุนให้มีการค้าขายมนุษย์คฤหาสัตว์

เลี้ยงซึ่งถือว่าขัดต่อมโนธรรมของมหาชน จนกระทั่งธอโรเองต้องถูกจับกุมขัง แต่ธอโรก็ยอมถูกจับทั้งนี้เพื่อเป็นการประกาศให้มหาชนได้เห็นว่ามันุขยนี้แม้ศักดิ์ศรีมีความเท่าเทียมกันเกินกว่าจะนามนุขยด้วยกันมาค้าขายได้แม้จะต่างสีผิวหรือชาติพันธุ์ เกี่ยวกับเรื่องนี้ธอโรกล่าวว่

... In other words, when a sixth of the population of a nation which has undertaken to be the refuge of liberty are slaves and a whole country is unjustly overrun and conquered by a foreign army, and subjected to military law, I think that it is not too soon for honest men to rebel and revolutionize...This people must cease to hold slaves, and to make war on Mexico, though it cost them their existence as a people. ... (Thoreau. 1966 : 8-9)

ตามทัศนะของธอโรความเสมอภาคเท่าเทียมกันในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เป็นสิ่งที่มนุษย์ด้วยกันในสังคมจะต้องรับผิดชอบ ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่ความเสมอภาคเท่าเทียมกันในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ถูกลิดรอน เมื่อนั้นก็ถือว่าเป็นหน้าที่ที่มนุษย์ด้วยกันในสังคมจะต้องเรียกร้องต่อสู้เพื่อที่จะให้ได้มาและเป็นผลในทางปฏิบัติ อย่างไรก็ตามธอโรเน้นให้เห็นว่าเสรีภาพและความเสมอภาคนั้นจะต้องเป็นเสรีภาพและความเสมอภาคที่แท้จริง ทั้งภายนอกและภายในตัวมนุษย์ โดยที่เสรีภาพภายในตัวมนุษย์นั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณของมนุษย์โดยตรงซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมและคุณธรรมในตัวมนุษย์ด้วย ดังนั้นคำว่าเสรีภาพและความเสมอภาคทางการเมืองยังหาใช่เสรีภาพและความเสมอภาคที่แท้จริงไม่ เสรีภาพและความเสมอภาคที่แท้จริงจึงต้องเกิดขึ้นในชีวิตและจิตวิญญาณของมนุษย์ด้วยจึงจะถือว่าเป็นเสรีภาพและอิสระภาพที่แท้จริงดังที่ ธอโรกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

... Do we call this the land of the free? What is it to be free from King George and continue the slaves of King

Prejudice? What is it to be born free and not to live free? What is the value of any political freedom, but as a means to moral freedom? IS it a freedom to be slaves, or a freedom to be free, of which we boast? ... (Thoreau. 1966 : 702)

3) มนุษย์พึงมีความเท่าเทียมและความยุติธรรมทางด้านเศรษฐกิจ

ตามทัศนะของธอโรนอกจากมนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อกันด้วยความเคารพในเสรีภาพ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์แล้ว มนุษย์ยังต้องให้ความสำคัญต่อความเท่าเทียมและความยุติธรรมทางด้านเศรษฐกิจในสังคมอีกประการหนึ่งด้วย ตามทัศนะของธอโร การจกฉวยโอกาสของผู้หนึ่ง ย่อมทำให้อีกผู้หนึ่งต้องสูญเสียสิ่งที่เขาพึงจะได้ไป ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความไม่เป็นที่ธรรมขึ้นในสังคมดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า "...The luxury of one class is counterbalanced by the indigence of another."

ธอโรเองได้แสดงให้เห็นภาพของความขัดแย้งที่เกิดจากความไม่เป็นที่ธรรมในการกระจายรายได้ไว้อย่างเด่นชัด อีกทั้งพยายามชี้ให้เห็นถึงภาพของความขัดแย้งที่เกิดจากการตัดดวงของอีกฝ่ายหนึ่งที่ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งต้องตกอยู่ในสภาวะของความยากจนทุกข์ยาก ดังที่ธอโรกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

... On the one side is the palace, on the other are the almshouse and "silent poor". The myriads who built the pyramids to be the tombs of the Pharaohs were feed on garlic, and it may be were not decently buried thves. The mason who finishes the cornic of the palace returns at night perchance to a hut not so good as a wighwam. ... (Thoreau. 1966 : 100)

เราสามารถกล่าวได้ว่าความไม่เป็นที่ธรรมในสังคมและความเลื่อมล้ำทางด้านชีวิตความเป็นอยู่ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลมาจากการที่มนุษย์กลุ่มหนึ่งจกฉวยโอกาสในการตัดดวงผล

ประโยชน์จนเกินความพอดีจึงทำให้มนุษย์ผู้อื่นต้องประสบกับสภาพชีวิตที่ตกต่ำทุกข์ทน ดังนั้น ความเป็นธรรมในการตัดดวงและดำรงชีวิตอย่างมีความสุขปราศจากการชู้ตหรือเอาวัดเอาเปรียบจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ด้วยกันจะต้องตระหนักถึงและหยิบบั่นความเป็นธรรมมาหัดกันและกัน อีกด้วย และประการสำคัญที่มนุษย์พึงกระทำต่อผู้อื่นก็คือการไม่เบียดเบียนเอาวัดเอาเปรียบหรือรีดนาทาเร้นบุคคลอื่น แม้ว่าตนเองจะมีโอกาสทางสังคมที่เหนือกว่าก็ตาม

4) การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหมู่มนุษย์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ

นอกจากมนุษย์จะต้องไม่เบียดเบียนมนุษย์รอบข้างซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคมแล้ว มนุษย์ในฐานะสมาชิกของชุมชนหรือสังคมยังต้องให้ความช่วยเหลือจนเจือกันด้วยความสัตย์ซื่อและจริงใจอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ทัศนะของธอโรนั้นการช่วยเหลือจนเจือกันนั้นหมู่มนุษย์หรือสิ่งที่เรียกว่าการทำบุญสร้างกุศลนั้นมิใช่เพียงแค่บริจาคเงินให้แก่ผู้ที่ยากจนขัดสนเท่านั้น การสร้างกุศลหรือการทำบุญไม่จำเป็นที่จะต้องให้กันแต่วัตถุสิ่งของเท่านั้น แต่การให้หรือการช่วยเหลือจะต้องให้สิ่งที่ผู้ขัดสนนั้นต้องการจริง ๆ ซึ่งความต้องการนั้นไม่จำเป็นจะต้องเป็นเงินตราแต่เพียงประการเดียว ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ถือว่าทำบุญทำกุศลที่แท้จริงนั้นก็คือผู้ที่ช่วยเหลือผู้อื่นในสิ่งที่ผู้อื่นต้องการจริง ๆ ในการดำเนินชีวิตของเขาดังที่ธอโรกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

... A man is not good a good man to me because he will feed me if I should be starving, or warm me if I should be freezing, or pull me out of a ditch if I should ever fall into one. I can find you a Newfoundland dog that will do as much... Be sure that you give the poor the aid they most need, though it be your example which leaves them far behind. If you give money, spend yourself with it, and do not merely abandon it to them. ... (Thoreau. 1966 : 50-51)

ตามทัศนะของธอโรนั้นการให้ความช่วยเหลือระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์นั้นมิใช่การ

กระทำเพียงเพื่อการเอาหน้าหรือการหวังคาสรรเสริญเยินยอหรือเพียงแต่ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีใจบุญใจกุศลเท่านั้นซึ่งการกระทำดังกล่าวถือว่าเป็นการกระทำที่ฉาบฉวยไร้คุณค่าอย่างยิ่ง การที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ทำบุญทำกุศลนั้นอย่างแท้จริงนั้นจะต้องเป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตโดยที่ไม่เป็นการเบียดเบียนผู้ใดเลย แม้ว่าผู้ที่ดำเนินชีวิตโดยที่ไม่เป็นการเบียดเบียนผู้ใดจะไม่เคยบริจาคเงินหรือวัตถุสิ่งของต่อผู้ใดแต่ทว่าดำรงตนอย่างสงบระหมัดไม่เบียดเบียนก็ถือได้ว่าเป็นผู้ทำบุญทำกุศลได้เช่นกันและอาจกล่าวได้ว่าเป็นผู้มีใจบุญอย่างแท้จริงอีกด้วย ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... I would not subtract any thing from the praise that is due to philanthropy, but merely demand justice for all who by their lives and works are a blessing to mankind. I do not value chiefly a man's uprightness and benevolence, which are, as it were, his stem and leaves. Those plants of whose greenness withered we make herb tea for the sick, serve but a humble use, and are most employed by quacks. I want the flower and fruit of a man; that some fragrance be wafted over from him to me, and some ripeness flavor our intercourse. His goodness must not be a partial and transitory act, but a constant superfluity, which costs him nothing and of which he is unconscious. This is a charity thides a multitude of sins.
... (Thoreau. 1966 : 52)

5) มนุษย์พึงบ่มเพาะคุณธรรมส่วนตนเพื่อสั่งสอนคุณความดีต่อผู้อื่น
ตามทัศนะของธอโรนอกจากมนุษย์ช่วยเหลือจนเจือกันทางด้านวัตถุร่างกายแล้ว มนุษย์ด้วยกันทั้งจะต้องมอบคุณงามความดีหรือความจริงแท้ต่อกันอีกด้วยซึ่งการมอบหรือสั่งสอนัจธรรมนี้ ถือว่าเป็นการทำให้หรือการช่วยเหลือกันที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นการส่งเสริมหรือสนับสนุนให้มนุษย์ที่อยู่ร่วมกันนั้นมีจิตวิญญาณที่สูงขึ้นเป็นการชี้ทางแห่งการดำเนินชีวิตที่ถือว่าเป็นความสุข

ที่แท้จริงและมีคุณค่าอย่างสูงสุดอีกด้วย อย่างไรก็ตามการที่มนุษย์จะสามารถปฏิบัติหน้าที่นี้ให้ได้ผลอย่างจริงจังได้นั้น มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลจะต้องสามารถบ่มเพาะคุณธรรมส่วนตนให้ประสบผลเสีย เป็นประการแรกก่อนจึงจะสามารถไปสั่งสอนหรือแสดงคุณธรรมนั้นต่อผู้อื่นได้อย่างเป็นผล ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นภาระที่สำคัญของมนุษย์ผู้สามารถบ่มเพาะคุณธรรมส่วนตนจนสามารถได้รับประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณที่เดียว ผู้ที่สามารถได้รับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณแต่ไม่ได้เผยแพร่หรือสั่งสอนต่อผู้อื่นยังไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะมนุษย์ที่เป็นสมาชิกของสังคมได้อย่างสมบูรณ์ ธอโรเองได้กล่าวถึงเรื่องนี้โดยอ้างอิงคำสอนของขงจื้อที่ว่าคุณธรรมนั้นมิได้คงอยู่ตั้งแต่เกิดมาแต่ที่ว่าต้องการเพื่อบ้าน "Confucius says truly, 'Virtue does not remain as an abandoned orphan; it must of necessity have neighbors' (Thoreau. 1966 : 90)

เราอาจกล่าวได้ว่าคุณธรรมหรือความบริสุทธิ์ส่วนตนนั้นอาจกลายเป็นสิ่งที่ไร้ค่าได้ หากผู้คนรอบข้างยังคงเป็นผู้ที่หลงใหลในมายาและประพตสิ่งที่เป็นมลทินอยู่ ดังนั้นการที่ธอโรมุ่งสู่ป่าบริเวณบิงวอลเคนและใช้ชีวิตอยู่ ณ ที่นั้นโดยลาพักอยู่เป็นเวลาถึงกว่า 2 ปี หากได้มีเป้าหมายที่จะแสวงหาหนทางหลุดพ้นเฉพาะตัวไม่ แต่ทว่าพยายามทดลองการใช้ชีวิตและแสวงหาหนทาง การดำเนินชีวิตที่ทรงคุณค่าสูงสุดก็เพื่อที่จะนำสิ่งที่ตนเองค้นพบในป่านั้น มาประกาศและสั่งสอนผู้คนที่ตกจมอยู่ในความทุกข์ทั้งกายและใจในขณะนั้นนั่นเอง ธอโรได้กล่าวถึงเรื่องดังกล่าวนี้ไว้ในหนังสือเรื่องวอลเคน ถึงหน้าที่ที่เขาพึงปฏิบัติต่อมนุษย์รอบข้างหรือเพื่อนบ้านของเขาว่าตัวเขานั้นมีหน้าที่ที่คอยปลุกให้เพื่อนบ้านของเขาตื่นขึ้นจากการหลับไหลอยู่ในโลกแห่งโลกียะ เพื่อดำรงชีวิตอยู่ในโลกแห่งความจริงแท้เปรียบเสมือนไก่ที่คอยขันปลุกขันปลุกให้มนุษย์นั้นตื่นขึ้นในยามเช้านั่นเอง "As I have said, I do not propose to write an one the deject, but to brag as lustily as chanticleer in the morning, standing on his roost, if only to wake my neighbors up" (Thoreau. 1966 : 57)

การทำหน้าที่ปลุกเพื่อนบ้านให้ตื่นขึ้นประจุกไก่ขันยามเช้าของธอโรนั้นเป็นการปลุกให้มนุษย์นั้นตื่นขึ้นทั้งทางร่างกายและจิตใจซึ่งเป็นการตื่นขึ้นด้วยจิตสำนึกแห่งคุณงามความดีที่มีพร้อมอยู่ในตัวมนุษย์แล้ว มิได้เป็นการตื่นขึ้นจากเครื่องมือเครื่องกลใด ๆ ทั้งสิ้น

"We must learn to reawaken and keep ourselves awake, not by mechanical aids, but by an infinite expectation of the dawn, which does not forsake us in our soundest sleep" (Thoreau. 1966 :)

ตามทัศนะของธอโรการปฏิบัติตนเพื่อให้บรรลุถึงคุณงามความดีสูงสุดส่วนคนนั้น ย่อมมีผลต่อมนุษย์รอบข้างเช่นกัน โดยที่มนุษย์ผู้พร้อมด้วยคุณธรรมนั้นย่อมจะถือเป็นภาระหน้าที่ที่สำคัญในการสนับสนุนหรือเผยแผ่คุณธรรมความดีงามนั้นต่อผู้อื่นต่อไป

3.2.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อรัฐบาลและกฎหมายของรัฐ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อรัฐบาลและกฎหมายของรัฐนับว่าเป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งที่ธอโรเน้นย้ำทั้งในหนังสือเรื่อง Walden และบทความเรื่อง "Civil Disobedience" โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ธอโรได้กล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ของมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีต่อรัฐบาลซึ่งเป็นตัวแทนของประชาชนและกฎหมายของรัฐไว้ได้อย่างถึงแก่นทีเดียว

ตามทัศนะของธอโรนั้นรัฐบาลที่มีคุณค่าของประชาชนคือรัฐบาลที่ไม่ใช้อำนาจในการเข้าปกครองประชาชน แต่จะปล่อยให้มนุษย์หรือประชาชนปกครองตนเองอย่างอิสระตามมโนธรรมและจิตสำนึกฝ่ายดี โดยรัฐบาลมีหน้าที่แต่เพียงตระหนักถึงธรรมชาติที่แท้จริงของประชาชนและสนับสนุนให้ประชาชนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่เพื่อบรรลุถึงคุณความดีสูงสุดที่มนุษย์แต่ละบุคคลควรจะได้รับ โดยได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนในบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ว่ารัฐบาลที่ดีที่สุดนั้นคือรัฐบาลที่ปกครองน้อยที่สุดหรือไม่ปกครองเลยซึ่งทัศนะดังกล่าวนี้นับว่ามีความคล้ายคลึงกับแนวคิดของเพลลาจีโอ บราชผู้แห่งลัทธิตำที่เชื่อว่ารัฐบาลที่ชอบธรรมนั้นคือรัฐบาลที่ปล่อยให้ประชาชนดำเนินชีวิตไปอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ และไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับประชาชนมากเกินไป โดยรัฐบาลที่ดีที่สุดนั้นประชาชนเพียงแต่รู้ว่ารัฐบาลอยู่เท่านั้นเอง อย่างไรก็ตามธอโรยังได้กล่าวถึงรัฐบาลที่ควรจะเป็นไว้ในหนังสือ Walden โดยอ้างอิงคำสอนของขงจื้อเกี่ยวกับลักษณะที่ควรจะเป็นของรัฐบาลนั้นจะต้องสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับประชาชน ซึ่งเมื่อรัฐบาลในฐานะผู้นำเป็นผู้ที่ทรงไว้ซึ่งคุณธรรม ไม่จำเป็นต้องใช้อำนาจอาณาเขตใด ๆ ลงโทษประชาชน ขงจื้อเชื่อว่าเมื่อรัฐบาล

รักคุณธรรมแล้วประชาชนก็จะรักคุณธรรมตาม โดยที่คุณธรรมของผู้นั้นเปรียบเสมือนสายลม ส่วนคุณธรรมของสามัญชนนั้นเปรียบเสมือนต้นหญ้า เมื่อใดก็ตามที่สายลมพัด ต้นหญ้าย่อมโน้มมาไป

... You who govern public affairs, what need have you to employ punishments? Love virtue, and the people will be virtuous. The virtue of a superior man are like the wind; the virtues of a common man are like the grass, the grass, when the wind passed over it, bends ... (Thoreau. 1966 : 116)

สำหรับธอโรแล้วรัฐบาลและกฎหมายที่มีอยู่ในยุคสมัยของเขานั้นมิได้เป็นรัฐบาลหรือกฎหมายที่ทรงคุณค่าตามที่คนของเขาไม่ เพราะจากการศึกษาสภาพของสังคมในยุคสมัยของธอโรจะเห็นได้ว่ารัฐบาลอเมริกานั้นยังคงสนับสนุนให้มีการค้าขายทาสโดยบังเอิญเป็นกฎหมายอย่างถูกต้อง นอกจากนี้รัฐบาลยังฯซึ่งงบประมาณที่เก็บภาษีจากประชาชนผลิตอาวุธจ้างทหารเข้ารุกรานประเทศเพื่อนบ้านอย่างเม็กซิโก เพื่อแสวงหาผลประโยชน์โดยไม่คำนึงถึงหลักคุณธรรมแม้แต่น้อย ตามทัศนะของธอโรแล้วสิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งที่น่าละอายอย่างยิ่ง และถือว่ารัฐบาลกำลังผิดสัญญาที่ให้ไว้ต่อประชาชน ธอโรเองนั้นประกาศไม่เห็นด้วยกับพฤติกรรมดังกล่าวโดยไม่ยอมจ่ายภาษีให้กับรัฐบาลเวลานั้น ธอโรเห็นว่ารัฐบาลที่ค้าขายมนุษย์และรุกรานเพื่อนบ้านนั้นเป็นทรราช จากผลของการไม่ยอมจ่ายภาษีให้กับรัฐบาลนี้เองที่ธอโรถูกจับคุมขัง แต่ธอโรเองก็พร้อมที่จะถูกจองจำ และจากจุดนี้เองที่ธอโรได้เขียนบทความที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทที่มนุษย์พึงจะมีต่อรัฐบาลและกฎหมายที่ถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคม และบทความนั้นก็คือบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของคานธี และมาร์ติน ลูเธอร์คิง ในเวลาต่อมา

ตามทัศนะของธอโรแล้ว เมื่อใดก็ตามที่ประชาชนเห็นว่ารัฐบาลที่พวกเขาได้ให้ความไว้วางใจและเลือกให้เข้าไปทำหน้าที่ตามเจตจำนงของมหาชนเกิดกระทำการที่นอกเหนือไปจากนี้ อันเป็นการกระทำที่ขัดต่อมโนธรรมหรือจิตสำนึกที่ดีงามของมหาชนแล้วประชาชนผู้เป็น

เจ้าของประเทศหรือเจ้าของรัฐบาลนั้นจะต้องแสดงการต่อต้านโดยทันที และการต่อต้านนั้นจะต้องเป็นไปอย่างเปิดเผยจริงจัง และยอมที่จะรับการลงทัณฑ์ใด ๆ ก็ตามจากรัฐบาลนั้นอย่างเต็มใจ ทั้งนี้เพื่อกระตุ้นคุณธรรมและมานะธรรมของทั้งฝ่ายปกครองและมหาชนให้ตื่นขึ้น ธอโรเรียกการกระทำเช่นว่านี้ว่า Civil Disobedience หรือ การดื้อแพ่งนั่นเอง อย่างไรก็ตามก็ตามเกี่ยวกับเรื่องการดื้อแพ่งนี้มีความสำคัญเป็นการกระทำหรือเป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาหรือแนวความคิดต่าง ๆ มากมาย และลักษณะของการดื้อแพ่งนี้ก็มีอยู่หลายลักษณะ เพราะธอโรมีเชื่อบุคคลแรกที่นำวิธีการนี้มาใช้แต่ว่าการดื้อแพ่งต่ออำนาจรัฐนั้นมีมาตั้งแต่สมัยกรีกและโรมัน ดังนั้นการทำความเข้าใจการดื้อแพ่งตามทัศนะของธอโรนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษากรณีของการดื้อแพ่งนี้ทั้งในวงกว้างและรายละเอียด ซึ่งในงานวิจัยนี้จะสรุปประเด็นสำคัญที่เชื่อว่าจะสามารถช่วยประกอบการศึกษาแนวคิดของธอโรเกี่ยวกับการดื้อแพ่งเท่านั้น

สำหรับเรื่องการดื้อแพ่งนั้น ธอโรมิได้เป็นคนแรกที่นำวิธีการดังกล่าวมาใช้ในการแสดงบทบาทที่มีต่อรัฐบาลหรือกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม แต่รูปแบบและเนื้อหาเกี่ยวกับการดื้อแพ่งนั้น ถือว่าเกิดขึ้นมาแล้วหลายครั้งในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาตินับแต่มนุษย์อยู่กันเป็นสังคมและมีผู้นำ ตลอดจนกฎหมายต่าง ๆ ที่ถือว่าเป็นองค์ประกอบของสังคมที่สำคัญและใกล้ชิดกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคม รูปแบบและเนื้อหาเกี่ยวกับการดื้อแพ่งนี้มีความหลากหลายและแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการประท้วงตามที่กฎหมายหรือรัฐบาลจะเอื้ออำนวยให้ หรือจะเป็นการปฏิวัติล้มล้างรัฐบาลและกฎหมายอย่างสิ้นเชิง โดยอาศัยความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ จนกระทั่งมีการสละเลือดเนื้อและชีวิต อย่างไรก็ตามจากการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะการดื้อแพ่งของพีระพล คคบัว (2525) ซึ่งได้ศึกษาไว้อย่างละเอียดสามารถจำแนกลักษณะของการดื้อแพ่ง ได้ดังนี้

ประการแรก การดื้อแพ่งเป็นความพยายามที่จะหลีกเลี่ยงสถานการณ์สองอย่างคือการยอมรับกฎหมายอย่างสิ้นเชิงกับการกบฏ กล่าวคือการดื้อแพ่งเป็นทางสายกลางระหว่างข้อทั้งสองในการแสดงออกทางการเมือง คือเป็นการคัดค้านไม่เชื่อฟังกฎหมายที่อยู่ติดธรรมบางฉบับ โดยที่ยังคงเคารพต่อระบบของกฎหมายส่วนใหญ่อยู่ว่า ซึ่งเมื่อพิจารณาจากจุดนี้ จะเห็นว่าการดื้อแพ่งแตกต่างจากการก่อกบฏหรือการปฏิวัติอย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะการปฏิวัตินั้นเป็นการ

ล้มล้างรัฐบาลและกฎหมายทั้งระบบที่มีอยู่ทั้งหมด ดังนั้นการตีแผ่จึงจัดว่าเป็นบทบาทของประชาชนในการต่อสู้ทางการเมืองที่สอดคล้องกับระบบประชาธิปไตย เพราะในระบบประชาธิปไตยนั้นถือว่าประชาชนยังคงมีสิทธิ์มีเสียงและเสรีภาพในการแสดงออกทางการเมือง แม้ว่า จะขัดต่อกฎหมายบ้างก็ตาม

ประการที่สอง การตีแผ่นั้นถือว่าเป็นการจงใจฝ่าฝืนกฎหมาย แต่ลักษณะที่สำคัญคือการแสดงการตีแผ่นี้จะต้องเป็นไปอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะ เป็นการแสดงความจริงจัง และแสดงออกด้วยมโนธรรมที่มีอยู่อย่างแท้จริง ยอมรับการลงโทษจากการฝ่าฝืนกฎหมายนั้น ๆ ไม่ใช่ความรุนแรงใด ๆ ในการตอบโต้ต่ออำนาจรัฐ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดศึกษาต่อมหาชนและรัฐบาล เป็นเสมือนการพยายามปลุกมโนธรรม หรือคุณธรรมในภาวะที่เกิดความขัดแย้ง

ประการที่สาม การตีแผ่นั้นเป็นเสมือนการปลุกมโนธรรม โดยผู้กระทำเชื่อว่าเป็นการกระทำที่ไม่ผิดต่อหลักความจริงที่มีอยู่เหนือกฎหมายที่มนุษย์บัญญัติขึ้น ดังนั้นการตีแผ่จึงเป็นสิ่งที่ชอบธรรมเพราะผู้ตีแผ่ถือว่าใครก็ตามที่ตกอยู่ภายใต้ความยุติธรรมในระดับเดียวกันนี้มีสิทธิ์ที่จะต่อต้านวิธีเดียวกันกับเขาความคิดเห็นตนเองนี้ถือว่าการกระทำดังกล่าวเป็นไปตามหลักศีลธรรม

ประการที่สี่ การตีแผ่ต้องไม่ใช่ความรุนแรงใด ๆ จนเกิดการนองเลือดหรือสูญเสียกลายเป็นสงคราม เพราะการตีแผ่นั้นจะเน้นไปที่การแสดงความคิดจริงจังและตรงไปตรงมาหรือเป็นการปลุกมโนสำนึกต่อประชาชนให้ช่วยกันต่อต้านความอยุติธรรมที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงแล้วความหมายของว่า "ความรุนแรง" ในที่นี้ก็ยังคงเป็นที่คลุมเครืออยู่ ซึ่งก็คงจะต้องพิจารณาอีกในประเด็นต่อไป

เราอาจกล่าวได้ว่าการตีแผ่ที่ฮอโรกระทำนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานหรือในขอบเขตลักษณะการตีแผ่ที่กล่าวมาทั้ง 4 ลักษณะ ฮอโรนั้นถือว่าการตีแผ่ต้องกระทำตามมโนธรรมของตน เป็นการกระทำที่เปิดเผยจริงใจ และยอมที่จะรับการลงโทษโดยไม่ใช่ความรุนแรงตอบโต้ ทั้งนี้การตีแผ่นั้นมีจุดประสงค์อยู่ที่การปลุกมโนสำนึกต่อมหาชนให้ต่อต้านรัฐบาลหรือกฎหมายที่ใหม่เป็นธรรมทั้งนี้ฮอโร เชื่อว่าการกระทำดังกล่าวนี้เป็น การกระทำที่ชอบธรรม และเป็นสิทธิ และหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องกระทำเพื่อรักษาคุณธรรมความดีให้คงอยู่ในสังคม ฮอโร เคยกล่าวไว้

อย่างหนักแน่นจนกระทั่งต้องเผชิญกับความอยุติธรรมหรือรัฐบาลที่เป็นทรราชว่าให้ต่อต้านโดยทันทีที่มีต้องรอเวลาที่เหมาะสมใด ๆ ธรอว์กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

... All men recognize the right of revolution; that is, the right to refuse allegiance to and to resist the government, when its tyranny or its inefficiency are great and unendurable. But almost all say that such is not the case now.

At any rate, it is a great evil to make stir about it. But when the friction comes to have its machine, and oppression and robbery are organized I say, let us not have such a machine any longer. In other words, when a sixth of population of a nation which undertaken to be the refuge of liberty are slaves, and a whole country is unjustly overrun and conquered by a foreign army and subjected to military law, I think that it is not too soon for honest men to rebel and revolutionize. What makes this duty the more urgent is fact, that the country so overrun is not our own, but ours is the invading army. ...

(Thoreau. 1966 : 227)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าธรอว์จะเห็นว่าการปฏิวัติเป็นสิทธิที่ชอบธรรมของมหาชนที่พึงกระทำต่อรัฐบาล แต่ทว่า "การปฏิวัติ" ของธรอว์ก็ได้หมายความถึงการจับอาวุธเข้าล้มล้างรัฐบาลจนเกิดสงครามและเสียเลือดเนื้อ แต่การปฏิวัติในความหมายของธรอว์นั้น หมายถึงการกระทำตามหลักการ ความรู้สึกนึกคิดและการปฏิบัติที่ขึ้นอยู่กับความถูกต้องชอบธรรม ซึ่งธรอว์เห็นว่าการกระทำดังกล่าวนี้เป็นอำนาจที่ยิ่งใหญ่ที่สามารถเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ได้

อย่างเป็นผล และเป็นอำนาจในการตัดขาดระหว่างความชั่วร้ายกับคุณธรรมความดีสูงสุด

... Action from principle,- the perception and the performance of right, -changes things and relations; it is essentially revolutionary, and does not consist wholly with any thing which was. It not only divides states and churches, it divides families; aye, it divides the individual, separating the diabolical in him from the divine. ... (Thoreau. 1966 : 231)

อย่างไรก็ตามมีนักวิจารณ์หลายท่านที่ยังคงเห็นว่า ธอโรนั้น เป็นนักดื้อแพ่งที่นิยมความรุนแรงหาชนกคือแพ่งที่นิยมความสงบไม่ โดยนักวิจารณ์กลุ่มนี้ได้หยิบยกบทความที่ธอโรเขียนสวดศัพตกรรมของกัปตันจอห์น บราวน์ (John Brown) ที่ใช้ความรุนแรงก่อการจลาจล ทำให้มีการสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สิน จนตนเองถูกจับและถูกประหารชีวิตในที่สุด

ดังที่ได้ศึกษามาในบทที่ 2 เห็นว่าแม้ว่าความคิดเห็นดังกล่าวจะปรากฏความจริงอยู่บ้างก็ตาม แต่ทว่าจากการศึกษาลักษณะการดื้อแพ่งของธอโรมาตั้งแต่ต้น หรือการศึกษาเกี่ยวกับทัศนะของคุณค่าของความเป็นมนุษย์ คุณค่าของรัฐและบทบาทต่าง ๆ ที่พึงปฏิบัติจะเห็นว่า ธอโรนั้นเป็นนักดื้อแพ่งที่อยู่ในพวกที่เรียกตนเองว่าพวกอนาธิปไตย กล่าวคือพวกอนาธิปไตยจะมีจุดหมายคิดด้านแบบแผน อำนาจ และการบีบบังคับทั้งมวลที่มีต่อพลังสร้างสรรค์ของปัจเจกบุคคล ด้วยทำที่ที่ไม่ยึดต่อกฎเกณฑ์นั้น ๆ และสิ่งที่ถือว่าเป็นลักษณะสำคัญก็คือการเชิดชูสภาวะอิสระจากพันธนาการทางการเมืองและถือว่ามโนธรรมเป็นมัดคุกเทศก่ในการดำเนินชีวิตอย่างแน่วแน่ โดยนักดื้อแพ่งในลักษณะที่กล่าวถึงนี้มิได้มีจุดประสงค์ที่ต้องการทำลายกลไกของรัฐบาลหรือระบบกฎหมายอย่างสิ้นเชิง แต่ต้องการที่จะ ทาลายนโยบายบริมปรากฏภาพหลอนซึ่งคอยหลอกลวงงำให้ประชาชนสนับสนุนรัฐบาลเมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างศีลธรรมกับพันธะทางการเมือง ดังนั้นการปฏิบัติที่กล่าวถึงนี้จึงไม่ใช่การต้องการอำนาจแต่ต้องการเป็นอิสระจากอำนาจ การปฏิบัติที่กล่าวถึงจึงมีลักษณะ เป็นการปฏิบัติทางสังคมมากกว่ากิจกรรมทางการเมือง

หน้าที่หลักของการตีแผ่ก็คือการให้การศึกษาเท่านั้นและการที่ธอโรไม่ยอมให้ความร่วมมือกับรัฐบาลโดยไม่ยอมเสียภาษีให้กับรัฐเป็นเวลาถึง 6 ปีและยอมที่จะจองจำอยู่ในคุกก็เพื่อที่จะให้การศึกษาค้นคว้าหาชนว่าควรจะแสดงบทบาทเช่นไรเมื่อต้องเผชิญกับรัฐบาลที่ประพฤติผิดต่อเจตจำนงของมหาชน ดังที่ธอโรกล่าวว่า

... I meet this American government, or its representative the State government, directly, and face to face, once a year, no more, in the person of its tax-collector; this is the only mode in which a man situated as I am necessarily meets it; and it then says distinctly, Recognize me; and the simplest, the most effectual, and, in the present posture of affairs, the indispensablest mode of treating with it on this head, of expressing your little satisfaction with and love for it, is to deny it then. ... (Thoreau. 1966 : 232)

โดยที่การกระทำดังกล่าวนี้ธอโรมิได้ต้องการที่จะเป็นปรปักษ์ต่อรัฐบาล ตามความจริงแล้วธอโรเองต้องการที่จะร่วมมือกับรัฐบาลหรือเคารพกฎหมาย แต่นั้นหมายถึงว่ารัฐบาลและกฎหมายจะต้องไม่ขัดต่อมโนธรรมหรือคุณธรรมที่มหาชนมีจิตสำนึกอยู่

... I do not wish to quarrel with any man or nation. I do not wish to split hairs, to make fine distinctions, or set myself up as better than my neighbors. I seek rather, I may say, even an excuse for conforming to the laws of the land. I am but too ready to conform to them. Indeed I have reason to suspect myself on this head; and each year, as the

tax-getherer comes round, I find myself disposed to review the acts and position of the general and state governments, and the spirit of the people, to discover a pretext for conformity. ... (Thoreau. 1966 : 240)

สำหรับผู้วิจัยไม่เชื่อว่าธอโรนั้นเป็นนักต่อสู้ที่นิยมความรุนแรงแต่อย่างไร ทั้งนี้ จากการศึกษาทัศนะเกี่ยวกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง ตลอดจนถึงคุณค่าของธรรมชาติ บทบาทที่มนุษย์พึงมีต่อธรรมชาติ หรือแม้กระทั่งบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกันนั้นจะเห็นว่าธอโรให้ความสำคัญต่อคุณค่าของมนุษย์อยู่ที่การพัฒนาจิตวิญญาณของตนเอง เพื่อให้บรรลุถึงสิ่งสูงสุดอันเป็นสภาวะแห่งคุณงามความดี ความสงบสุข ซึ่งการที่มนุษย์จะเข้าถึงสภาวะดังกล่าวได้นั้นมนุษย์จะต้องยึดมั่นอยู่ในวิถีทางแห่งความดี ปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติโดยมีความสงบและความเรียบง่ายเป็นรากฐานที่สำคัญ อีกทั้งมนุษย์ยังมีบทบาทหน้าที่ในการทำให้การศึกษาหรือสนับสนุนให้ผู้คนรอบข้างได้เข้าสู่สภาวะดังกล่าวอีกด้วย ดังนั้นการปฏิบัติหรือการกล่าวสวดติดต่อกับต้นจอร์ห์น บราวน์ จึงเป็นการกล่าวสนับสนุนความกล้าหาญของบราวน์ที่จะรักษาความเป็นธรรมมากกว่าที่จะสนับสนุนให้มีการปฏิวัติทางการเมือง โดยใช้อาวุธเข้าประหัตประหารกันและการปฏิวัติที่ธอโรกล่าวถึงนั้นเป็นการปฏิวัติทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งถือว่าเป็นการปฏิวัติทางด้านแนวความคิด มากกว่าการปฏิวัติทางด้านการเมือง และการต่อต้านรัฐบาลของประชาชนนั้นก็เป็นที่สามารถกระทำ

อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวนี้ยังคงมีความสัมพันธ์กับแนวคิดของชงจื้อเกี่ยวกับ บทบาทที่ประชาชนพึงปฏิบัติต่อรัฐบาล โดยธอโรเองได้อ้างอิงคำสอนเกี่ยวกับรัฐบาลที่พึงประสงค์ของชงจื้อไว้ในหนังสือ Walden ว่ารัฐบาลที่ดีนั้นจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีต่อประชาชน ชงจื้อยังเห็นว่ารัฐบาลที่ทรงคุณธรรมนั้นไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายมาบังคับประชาชนเพราะกฎหมายนั้นบังคับใช้ได้แต่ภายนอกเท่านั้นไม่สามารถบังคับจิตใจของมนุษย์ได้ ซึ่งธอโรเองก็เชื่อว่ากฎหมายหรืออำนาจบังคับนั้นใช้ได้แต่เฉพาะร่างกายภายนอกเท่านั้น ธอโรเห็นว่าคนที่กักขังเขาอยู่นั้นสามารถจกคิอิสระทางร่างกายเท่านั้นแต่จิตวิญญาณของเขานั้นกลับเป็นอิสระ

อย่างที่สุดและธอโร เชื่อว่าจิตวิญญาณของเขา เป็นอิสระมากกว่าจิตวิญญาณของผู้ที่อยู่นอกคุก แต่
ทว่าต้องถูกจองจำอยู่ภายใต้อำนาจหรือกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม

อย่างไรก็ตามการกระทำดังกล่าวทั้งธอโรและชงจื้อ เห็นว่าเป็นภาระหรือหน้าที่ที่ต้อง
กระทำเพื่อเป็นการสั่งสอนในธรรมให้กับมหาชนหรือรัฐบาลเอง แม้ว่าจะต้องยอมสูญเสียชีวิต
ของตนไปก็ตาม

... When the subject has refused allegiance, and the officer
has resigned his offic, then the revolution is accomplished.
But even suppose blood shed How. Is there not a sort of blood
shed when the conscience is wounded? Through this wound a man
's real manhood and immortality flow out, and he bleeds to an
everlasting death. I see this blood flowing now. ...

(Thoreau. 1966 : 234)

3.2.3 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อเศรษฐกิจ ในตอนต้นของศตวรรษที่ 19
เศรษฐกิจถือว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของสังคมและมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของ
ชาวอเมริกันอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในขณะนั้นได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับ
การจัดสรรวิชาชีพสายทรัพยากรภายในประเทศ ระบบการผลิต ระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต
การค้าขาย ระบบการเงิน การกระจายรายได้ ซึ่งระบบธุรกิจในขณะนั้นเป็นระบบธุรกิจที่
ต่างมุ่งการค้าขายเพื่อแสวงหากำไรตามระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและอุตสาหกรรมนิยม
ระบบต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเข้าไปมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนภายในสังคมไม่โดยทาง
ตรงก็ทางอ้อม

เฮนรี เดวิด ธอโร เป็นนักคิดและนักเขียนที่มีชีวิตอยู่ในเวลานั้นจึงไม่สามารถที่จะ
หลีกเลี่ยงต่ออิทธิพลของระบบเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในเวลานั้น อย่างไรก็ตามขณะที่ประชาชน
ส่วนใหญ่ของสังคมกำลังให้ความสำคัญต่อระบบ เศรษฐกิจที่มุ่งพัฒนาให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทาง
วัตถุอยู่นั้น ธอโรกลับเป็นผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับระบบ เศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในเวลานั้นโดยสิ้นเชิง

ธอโรได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่นั้นเป็นระบบเศรษฐกิจที่ทำให้ความเจริญทางวัตถุ มนุษย์ต้องตรากตรำทำงานอย่างเกินกำลังและงานที่ทำนั้นก็มิได้เป็นงานที่ปกครองระดับจิตวิญญาณของมนุษย์แต่อย่างไรแต่เป็นงานที่สนับสนุนให้มนุษย์เกิดความต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ธอโรได้ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจที่มุ่งหวังให้มนุษย์ทำงานในลักษณะที่กล่าวมานี้ได้ลดศักดิ์ศรีของมนุษย์ลงเหลือแค่เป็นเพียงเครื่องจักรเท่านั้น

... Most men, even in this comparatively free country, thorough mere ignorance and mistake, are so occupied with the factitious cares and superfluously coarse labors of life that its finer fruits cannot be plucked by them. Their fingers, from excessive toil, are too clumsy and tremble too much for that. Actually, the laboring man has not leisure for a true integrity day by day; he cannot afford to sustain the manliest relations to men; his labor would be depreciated in the market. He has no time to be any thing but a machine. ... (Thoreau. 1966 : 3)

ธอโรยังเห็นว่าระบบเศรษฐกิจที่ลดทอนมนุษย์ลงเหลือแค่การเป็นเพียงเครื่องจักรนั้นเมื่อแต่ละจะก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคมมนุษย์ เป็นบ่อเกิดแห่งการแก่งแย่งแข่งขันกันอย่างไร้คุณธรรมและศีลธรรม เป็นบ่อเกิดของความเห็นแก่ตัวของมนุษย์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะต่างก็พยายามที่จะแสวงหาความสุขหรือความสะดวกสบายให้ตนเอง ผู้ที่มีโอกาสในสังคมก็พยายามหาโอกาสในการตัดดวงผลประโยชน์ให้มากขึ้น ผู้ที่ด้อยโอกาสในสังคมก็พยายามไขว่คว้าหาโอกาสให้มาถึงตัวด้วยวิธีการต่าง ๆ นานา โดยไม่คำนึงถึงสิ่งใดทั้งสิ้น ธอโรเองชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า การแสวงหาเพื่อให้ได้มาของคน ๆ หนึ่ง ย่อมจะทำให้คนอื่นคนหนึ่งต้องสูญเสียไปด้วยเช่นกัน

สำหรับคุณค่าของเศรษฐกิจ ตามทัศนะของธอโรนั้น มิได้หมายถึงระบบเศรษฐกิจ

อย่างระบบทุนนิยมหรืออุตสาหกรรมนิยม ที่มุ่งดำเนินการในการผลิตทั้งปริมาณและคุณภาพ จากวณศาสตร์เพื่อให้ได้มาซึ่งผลกำไรจากวณศาสตร์เช่นกัน แต่คุณค่าของเศรษฐกิจ ตามทัศนะของธอโรนั้นจะมีความหมายที่ใกล้เคียงกับความหมายของคำว่า "Economy" ที่มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกที่หมายถึง การจัดการเกี่ยวกับครัวเรือน ซึ่งแน่นอนที่สุดที่การให้ความสำคัญต่อเศรษฐกิจว่าเป็นระบบการจัดครัวเรือนนี้ ย่อมจะเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายและประหยัด มากกว่าความเจริญอย่างหรูหราสุขุ่ยอย่างระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ จากการที่ศึกษามาเกี่ยวกับคุณค่าของระบบเศรษฐกิจ ในประเด็นเกี่ยวกับคุณค่าของสังคมนั้น เราอาจกล่าวสรุปในที่นี้ได้ว่า คุณค่าเศรษฐกิจตามทัศนะของธอโรนั้นเน้นที่ความอิสระ ความมีศักดิ์ศรี ของชีวิตมนุษย์ซึ่งนั้นก็หมายถึงว่าระบบเศรษฐกิจที่กล่าวถึงนี้จะต้องเป็นระบบที่สามารถพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์หรือยกระดับจิตวิญญาณของมนุษย์ให้สูงขึ้นนั่นเอง

เราอาจกล่าวได้ว่าการที่ธอโรตัดสินใจเข้าไปดำเนินชีวิตอยู่อย่างสันโดษท่ามกลางธรรมชาติบริเวณป่าบิงวอลเดนนั้น เหตุผลที่สำคัญประการหนึ่งก็คือการพยายามแสวงหาแนวปฏิบัติ เพื่อที่จะให้มนุษย์หรือตัวเขาเองนั้นได้หลุดพ้นจากอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจดังที่เป็นอยู่ ซึ่งตามทัศนะของธอโรแล้ว เศรษฐกิจนั้นไม่สามารถที่จะแยกออกจากชีวิตไปได้

ตามทัศนะของธอโรแล้วคุณค่าของความเป็นมนุษย์ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง นับว่ามีส่วนที่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับคุณค่าที่แท้จริงของระบบเศรษฐกิจ และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อระบบเศรษฐกิจที่มีคุณค่า ซึ่งสามารถจะสรุปบทบาทของมนุษย์ต่อเศรษฐกิจที่ทรงคุณค่าอย่างแท้จริงได้ดังนี้

ประการแรก มนุษย์ต้องตระหนักว่าธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ว่าธรรมชาติเดิมของมนุษย์นั้นน่าอัศจรรย์แต่กำเนิด มนุษย์นั้นมีสภาวะแห่งสวรรค์อยู่ภายในตัวเองอย่างพร้อมมูลอันเป็นสภาวะแห่งความสุขสงบที่ไม่จำเป็นต้องอาศัยวัตถุ ทรัพย์สินสิ่งของ แต่เป็นความสุขที่เกิดจากการพัฒนาจิตวิญญาณให้บริสุทธิ์ ระบบเศรษฐกิจที่สนับสนุนสัญชาตญาณสัตว์จึงเป็นระบบเศรษฐกิจที่ไร้คุณค่า และการที่มนุษย์ดำเนินชีวิตตามสัญชาตญาณสัตว์ก็เป็นการสนับสนุนระบบเศรษฐกิจที่ไร้คุณค่าดังที่กล่าวมาเช่นกัน

ประการที่สอง มนุษย์ต้องดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายและสันโดษ ซึ่งมนุษย์จะสามารถดำเนินชีวิตในลักษณะนี้ได้ มนุษย์จำเป็นจะต้องตระหนักถึงคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต

การดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายและสันโดษนั้นมนุษย์ต้องดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ เข้าถึงกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่เป็นเสมือนกฎศีลธรรม เมื่อมนุษย์สามารถที่ดำรงอยู่อย่าง สอดคล้องธรรมชาติอันมีความเรียบง่ายเป็นพื้นฐานได้แล้ว ความหรรษาฟุ่มเฟือย ของระบบ เศรษฐกิจที่เน้นความมั่งคั่งทางวัตถุก็ไม่สามารถมีอิทธิพลเหนือมนุษย์ไปได้

ประการที่สาม มนุษย์ต้องพึ่งตนเองสามารถที่จะดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง ตาม ทิศนะของธอโรแล้วการเกษตรกรรมนับว่าเป็นงานที่ควรเคารพ เพราะเป็นงานที่ยกระดับ จิตวิญญาณของมนุษย์ การเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งตนเองนั้นไม่จำเป็นต้องอาศัยการทำลายล้าง ทรัพยากรธรรมชาติแต่จะนำพามนุษย์ให้หันเข้าหาธรรมชาติดำรงชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับ ธรรมชาติ เศรษฐกิจของระบบเกษตรกรรมจัดว่าเป็นระบบเศรษฐกิจที่เรียบง่าย ไม่ยึดติด และเป็นอิสระเหนือวัตถุ

บทบาทที่กล่าวถึงทั้งสามประการข้างต้นนั้นนับว่าเป็นบทบาทที่สำคัญของมนุษย์ในการ ที่จะปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งระบบเศรษฐกิจที่ทรงคุณค่าอย่างแท้จริง โดยสาระสำคัญก็คือการดา เนินชีวิตที่ตั้งอยู่บนความเรียบง่ายสันโดษ มีอิสระเหนือวัตถุหรือผลกำไร เป็นระบบเศรษฐกิจ ที่ยกระดับจิตวิญญาณของมนุษย์โดยแท้

บทที่ 4

เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคม ในงานเขียนของ เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ

จากการศึกษาแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของทั้งธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ มาแล้ว เราอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดของท่านทั้งสองต่างได้รับอิทธิพลจากศาสนาปรัชญา หรือแนวคิดต่าง ๆ มากกว่าหนึ่งสาขา กล่าวคือ สำหรับธอโรนอกจากท่านจะเป็นนักปรัชญานักสิทธิมนุษยชนนิยมในนิวอิงแลนด์ โดยได้รับอิทธิพลทางด้านแนวคิดจาก ราฟ วอลโด เอ็มเมอร์สัน (Ralph Waldo Emerson) ผู้เป็นนักคิดนักเขียนที่ก่อตั้งลัทธิอุตสาหนิยมขึ้นในเวลานั้นแล้ว ธอโรเองยังได้รับอิทธิพลจากปรัชญากรีก ปรัชญาโรมัน แนวคิดของคริสต์ศาสนา ลัทธิโรแมนติก กวีนิพนธ์ในศตวรรษที่ 17 ตลอดจนปรัชญา ศาสนา ลัทธิทางตะวันออกที่สำคัญ เช่น ลัทธิขงจื้อ ลัทธิเต๋า คัมภีร์ภควัทคีตา หรือแม้กระทั่งพุทธศาสนาและปรัชญาศาสนาทางตะวันออกอื่นอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวคิด ลัทธิ ศาสนา ของทางตะวันออกที่กล่าวมานี้ถือได้ว่ามีอิทธิพลต่อแนวคิดและการดำเนินชีวิตของธอโรอย่างลึกซึ้ง

สำหรับแนวความคิดที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น จะพบว่าแนวความคิดของท่านแม้ว่าจะได้รับอิทธิพลโดยตรงและส่วนใหญ่จากพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทก็ตาม แต่ก็ยากที่จะปฏิเสธได้ว่า แนวคิดของปรัชญาและศาสนาอื่น ๆ ก็มีอิทธิพลต่อแนวคิดและการดำเนินชีวิตของท่านอยู่ไม่น้อยเช่นกัน อาทิ ปรัชญาเต๋าของท่านเหลาจื้อ พุทธศาสนาแบบเซ็น คริสต์ศาสนา ศาสนาฮินดู หรือแม้กระทั่งศาสนาอิสลาม ซึ่งอิทธิพลจากแนวคิดเหล่านี้เราสามารถสังเกตเห็นได้ จากหลักคำสอน และการตีความหลักธรรมของท่าน ไม่ว่าจะเป็นการตีความ ความหมายของคำว่า "ธรรมะ" ซึ่งหมายถึง ธรรมชาติใน 4 ความหมายซึ่งถือกันว่าเป็นการตีความคำว่า "ธรรมะ" ลู่อความเป็นสากล การตีความความสัมพันธ์ระหว่าง "ธรรมะ" กับ "พระเจ้า" การสอนเรื่องความว่าง จิตว่าง หรือสัพพัญญา ตลอดจนการให้ความสำคัญในความเท่าเทียมกันของมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลในการบรรลุธรรม ตลอดจนความหลุดพ้นส่วนตนที่มีผลต่อความหลุดพ้นของสังคมเป็นต้น ซึ่งลักษณะที่กล่าวถึงนี้ไม่มีพระภิกษุรูปใดในยุคนสมัยของท่านได้กล่าวถึงไว้อย่างจริงจังและเด่นชัดเลย

จากข้อความที่กล่าวมาเบื้องต้นเราอาจกล่าวได้ว่าทั้งสอง และท่านพุทธทาสภิกขุต่างมีลักษณะของการเป็นผู้ที่สามารถประยุกต์และหลอมรวมแนวคิดจากลัทธิปรัชญาและศาสนาต่างสำนักมาเป็นแนวคิดที่เป็นแบบฉบับของตนเองได้อย่างกลมกลืนและลุ่มลึก ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า ลัทธิสรณนิยม (Electicism) อย่างไรก็ตามสิ่งที่น่าสนใจยิ่งงานประเด็นนี้คือท่านทั้งสองมิได้เสนอลักษณะของการเป็นนักลัทธิสรณนิยม ให้เป็นที่ประจักษ์ในรูปของงานเขียนหรือทฤษฎีเท่านั้น แต่ท่านทั้งสองยังแสดงให้เห็นลักษณะดังกล่าวผ่านทางรูปแบบการดำเนินชีวิตของท่านทั้งสองได้อย่างเด่นชัดอีกด้วย ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนี้ได้รับการถ่ายทอดสู่สายตาของชาวโลกด้วยรูปแบบภาษาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว

ด้วยเหตุนี้การเปรียบเทียบแนวความคิดของท่านทั้งสอง ซึ่งต่างก็มีชีวิตอยู่กันคนละยุค โดยมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงทั้งทางด้านกาลเวลา สถานที่ สังคมและวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องที่น่าศึกษาและสนใจยิ่ง โดยที่การเปรียบเทียบนี้เป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นถึงจุดร่วมและจุดต่างระหว่างความคิดของท่านทั้งสอง ซึ่งการเปรียบเทียบจะเป็นไปตามประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ

1. มนุษย์กับตนเอง
  - 1.1 คุณค่าของความเป็นมนุษย์
  - 1.2 บทบาทของมนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง
2. มนุษย์กับวัฒนธรรมชาติ
  - 2.1 คุณค่าของวัฒนธรรมชาติ
  - 2.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อวัฒนธรรมชาติ
3. มนุษย์กับกฎธรรมชาติด
  - 3.1 คุณค่าของกฎธรรมชาติด
  - 3.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติด
4. มนุษย์กับมนุษย์
  - 4.1 คุณค่าของชุมชนหรือสังคม
  - 4.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อมนุษย์หรือสังคม

5. มนุษย์กับการเมืองการปกครอง

5.1 คุณค่าของการเมือง

5.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อการเมืองการปกครอง

6. มนุษย์กับเศรษฐกิจ

6.1 คุณค่าของเศรษฐกิจ

6.2 บทบาทของมนุษย์พึงปฏิบัติต่อเศรษฐกิจ

1. มนุษย์กับตนเอง

1.1 คุณค่าของความเป็นมนุษย์ เราอาจกล่าวได้ว่าทั้งธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุต่างมองเห็นว่ามนุษย์ผู้มีความค่า คือมนุษย์ผู้ดำเนินชีวิตอย่างมีจุดหมายหรือมีสิ่งที่จะต้องบรรลุถึงในฐานะสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะต้องได้รับ มีจิตสำนึกและตระหนักอยู่เสมอต่อการดำเนินชีวิตอย่างอิสระ มีศักดิ์ศรี มีความสงบสุขและสันติ ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และวิญญาณ โดยที่การดำเนินชีวิตนั้นจะต้องมีความสัมพันธ์สอดคล้อง ประสานกลมกลืนกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ อันจะก่อให้เกิดความสงบสุขสันติ และประโยชน์ทั้งต่อตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตามทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่าง เสนอสภาพการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในยุคนสมัยของท่านว่า มนุษย์ส่วนใหญ่ในสังคมหาได้ตระหนักหรือดำเนินชีวิต ตามทัศนะเกี่ยวกับคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ไม่ แต่ทว่าดำเนินชีวิตกันอย่างไร้จุดหมายใช้ชีวิตเพื่อให้กินวันผ่านไปอย่างไรสาระ ตกจมอยู่ในค่านิยมหรือทัศนคติเก่า ๆ ซ้ำซากและไม่ยอมที่จะเปลี่ยนแปลงชีวิตไปสู่สิ่งที่ดีกว่าแต่อย่างไร ให้ความสำคัญต่อรูปแบบชีวิตที่ยึดติดอยู่ในอำนาจของวัตถุหรือโลกียะ ซึ่งเป็นแนวคิดของลัทธิทุนนิยมและอุตสาหกรรมนิยมที่กำลังแพร่หลายอยู่ในช่วงเวลานั้น อันเป็นผลให้อิสระภาพ เสรีภาพ ศักดิ์ศรี ความสงบสุข และความมีสันติ ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และวิญญาณ ของมนุษย์ต้องสูญสิ้นไป

ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างเห็นพ้องต้องกันว่า มนุษย์ส่วนใหญ่ยังขาดการตระหนักในความหมายที่แท้จริงของคำว่า "คุณค่า" โดยที่ท่านทั้งสองต่างแสดงให้เห็นว่า "คุณค่า" นั้นจะมีความหมายอยู่ในสองระดับเสมอ ซึ่งพอจะสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้คือ

ประการแรก คุณค่าที่เกิดขึ้นจากการให้ค่า ตีราคา หรือสร้างค่านิยมขึ้นจากมนุษย์โดยยึดถือเอาความต้องการ ความอยาก ความปรารถนา อย่างไม่มีที่สิ้นสุด หรือเกินความพอดีมา เป็นเกณฑ์ในการสร้างค่าหรือวัดค่าของมนุษย์ในสังคม ซึ่งการให้ค่าหรือสร้างคุณค่าในลักษณะนี้จะเป็นสาเหตุให้เกิดความทุกข์ทรมาน เพื่อติดตามมา เราอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าคุณค่าในลักษณะนี้เกิดจากการเสริมหรือเพิ่มค่าให้กับสิ่งที่มีคุณค่าอยู่ในตัวของมันเองแล้วอย่างพร้อมมูล แต่มนุษย์นั้นไม่มีความเพียงพอหรือพอดีในสภาวะหรือสภาพที่เป็นอยู่

ประการที่สอง คุณค่าที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการสร้างค่า ตีราคาจากน้ำมือมนุษย์ เป็นคุณค่าที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่อย่างพร้อมมูลแล้วในตัวของมันเองมนุษย์ไม่จำเป็นต้องไปสร้างหรือให้ค่าขึ้นมาอีก คุณค่าในลักษณะเช่นนี้จะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับ ความอยาก ความต้องการ ความปรารถนาที่เกินพอดี เกินความจำเป็นของชีวิต แต่คุณค่าในลักษณะนี้จะเกี่ยวข้องโดยตรงกับสติปัญญาของมนุษย์ ซึ่งเป็นสติปัญญาที่มองสิ่งต่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ และดำเนินชีวิตตามสติปัญญานั้น

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่า คุณค่าประการแรกเป็นคุณค่าที่เกิดจากมิจฉาทิฐิความเห็นผิด เป็นคุณค่าที่เกิดจากความไม่รู้จริงหรือรู้ผิดทำให้ความสำคัญต่อวัตถุอยู่เหนือจิตใจ เป็นคุณค่าที่ต่ำสุดและก่อให้เกิดทุกข์ เกิดโทษ เกิดปัญหา อย่างไม่หยุดหย่อนในสังคมมนุษย์ สำหรับคุณค่าประการที่สองเป็นคุณค่าที่เกิดจากสัมมาทิฐิความเห็นชอบ เป็นคุณค่าที่เกิดจากความเห็นตามความเป็นจริงของสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์ เป็นการให้ค่าตามความจำเป็นของชีวิต หรือเป็นสิ่งที่ธรรมชาติเป็นผู้ที่ให้ค่าหรือบัญญัติขึ้นนั่นเอง เมื่อพิจารณาทัศนะเรื่องคุณค่าตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ เห็นว่ามีส่วนสัมพันธ์กับทัศนะของท่านพระเทพเวทีที่ได้แยกลักษณะหรือความหมายของคุณค่าไว้สองความหมายเช่นกันคือ คุณค่าเทียม หรือคุณค่าพอกเสริม และคุณค่าแท้ที่เกิดจากการใช้สติปัญญาความรู้ที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต (พระเทพเวที. 2534)

สำหรับ "คุณค่า" ตามทัศนะของธอโร แม้ว่าในงานเขียนของท่านจะไม่ได้กล่าวไว้ให้เห็นอย่างตรงไปตรงมาก็ตาม แต่สามารถที่จะพิจารณาจากการศึกษาและการตีความในงานเขียนของท่านได้ เช่นกันว่าธอโรนั้นแสดงให้เห็นความหมายของ "คุณค่า" ที่มีอยู่ในสองระดับเช่นเดียวกัน คือประการแรกคุณค่าที่ได้รับการบัญญัติขึ้น หรือสร้างขึ้นจากมนุษย์กลายเป็น

เป็นค่านิยมที่มนุษย์ภายในสังคมต่างพากันยึดถือ ปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมาโดยไม่ยอมที่จะเปลี่ยนแปลงใด ๆ โดยที่คุณค่าในลักษณะนี้ยึดถือเอาความต้องการ ความทะยานอยากของมนุษย์อย่างไม่มีที่สิ้นสุดมาเป็นเกณฑ์ในการสร้างค่าหรือตีราคา จนกลายเป็นความหุงเพื่อ ฟุ่มเฟือย หลูหรา คุณค่าอีกประการหนึ่งคือคุณค่าที่เกิดขึ้นแล้วในตัวของมันเอง ซึ่งเป็นคุณค่าที่แท้จริง และไม่ต้องมีการพอกเสริมหรือปรุงแต่งใด ๆ ให้เกินเลยความพอดีหรือความจำเป็นไป

ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างเห็นพ้องต้องกันว่า คุณค่าที่มนุษย์ควรจะต้องยึดถือ และปฏิบัติตามในการดำเนินชีวิตนั้น คือคุณค่าที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติโดยไม่ต้องอาศัยการพอกเสริมเติมแต่งให้เกินเลยความจำเป็นของชีวิต แต่ทว่าต้องอาศัยสติปัญญาของมนุษย์ในการพิจารณาไตร่ตรองอย่างสุขุมรอบคอบในการดำเนินชีวิตให้อยู่ในความพอดี แต่ทว่าในความ เป็นจริงนั้นมนุษย์ส่วนใหญ่นั้นสังคนหาได้ตระหนักรู้หรือมองเห็นคุณค่าที่แท้จริงนี้ไม่แต่กลับพากัน ไปให้ความสำคัญกับคุณค่าเทียมเท็จหรือคุณค่าพอกเสริม และยึดเป็นวิถีการดำเนินชีวิตอยู่ใน สังคมดั่งที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า

"บุคคลส่วนใหญ่เกิดมาเพื่อกิน เกิดมาเพื่อกาม เกิดมาเพื่อเกียรติ ดังนั้นคุณค่าของ ความเป็นมนุษย์จึงอยู่ที่สิ่งทั้งสามนี้เป็นส่วนใหญ่" (พุทธทาสภิกขุ. 2532 : 4-5)

สำหรับธอโรก็กล่าวถึงการทำค่าต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ส่วนใหญ่ไม่ได้แตกต่าง ไปจากท่านพุทธทาสภิกขุแต่อย่างใด ธอโรได้เปรียบเทียบให้เห็นว่ามนุษย์เรานั้นมองสิ่งเทียม เท็จ และความหลอกลวงหรือมายาทั้งหลายว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าควรแก่การสรรเสริญ แต่ใน ขณะเดียวกันนั้นสังคมจะความจริงแท้กลับถูกมองว่าเป็น เรื่องที่เหลวไหลไร้สาระ

...Shams and delusions are esteemed for soundest truths, while reality is fabulous..." (Thoreau. 1966 : 64-65)

นอกจากนั้นธอโรยังแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างอีกว่ามนุษย์นั้นหาซื้อสิ่งของหรือแสวงหา สิ่งของสำหรับตนเองตามความคิดเห็นหรือการชักจูงของผู้อื่น มากกว่าที่จะพิจารณาถึงความ จำเป็นจริง ๆ ของสิ่งที่ต้องการ ซึ่งในกรณีนี้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นความจริง เพราะมนุษย์ในยุค ปัจจุบันส่วนมากกำลังตกเป็นทาสโดยการชักจูงของการโฆษณาสินค้าที่เกินเลยความเป็นจริง หรือเกินความจำเป็นของชีวิต แต่ด้วยอิทธิพลของการโฆษณาที่มีรูปแบบหลากหลายทำให้นัก มนุษย์ในสังคมต้องแสวงหาสินค้านั้น ๆ ทั้ง ๆ ที่เมื่อพิจารณาแล้วสิ่งนั้นไม่มีความจำเป็นอย่างใดเลย

านชีวิต "...perhaps we are led oftener by the love of novelty, and a regard for the opinions of men, than a true utility." (Thoreau. 1966 : 17)

สำหรับธอโรแล้วคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตนั้นมิจำเป็นจะต้องได้รับการสร้างขึ้นหรือพอกเสริมาให้เกินเลยความจำเป็นของชีวิตแต่อย่างไร ชีวิตที่มีคุณค่าอย่างแท้จริงนั้น มีอยู่พร้อมแล้วในตัวชีวิตของมนุษย์เอง เพียงแต่จะต้องใช้สติปัญญาไตร่ตรองอย่างละเอียดเท่านั้น ธอโรเองแนะนำให้มนุษย์นั้น เริ่มแสวงหาค่าคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตจากตัวชีวิตของมนุษย์เอง และไม่ต้องพยายามที่จะเสริมค่าหรือให้ค่ามากไปกว่านั้น ...Being where you are and such as you are, without aiming mainly to become of more worth, and with kindness aforethought go about doing good. (Thoreau. 1966 : 49)

เมื่อพิจารณาลงไปรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์ตามทัศนคติของท่านทั้งสอง จะพบว่าท่านพุทธทาสภิกขุได้แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีสิ่งสูงสุดที่ควรจะต้องบรรลุถึงซึ่งเป็นคุณค่าที่แท้จริงมากกว่าที่จะตกจมอยู่ในคุณค่าจอมปลอมที่มนุษย์ด้วยกันสร้างขึ้นอันได้แก่เรื่องกิน กาม เกียรติ การเกิดมาเป็นมนุษย์และสามารถที่จะดำรงอยู่อย่างมีคุณค่าที่แท้จริงนั้นตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ คือการเกิดมาเพื่อที่จะศึกษาให้รู้เรื่องที่ประเสริฐที่สุดของมนุษย์ และให้ได้พบสิ่งที่สูงสุดประเสริฐสุดของมนุษย์ และสิ่งที่ดีที่สุดในพุทธทาสภิกขุกล่าวถึงนี่คือนิพพาน โดยท่านพุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่า นิพพานที่กล่าวถึงนี้เป็นเสมือนหลักศีลธรรมสากลหรือคุณความดีที่ถือว่าเป็นความดีที่ยอมรับกันว่าเป็นความดีสากล ที่รู้จักกันในภาษาละตินว่า ซัมมัม โบนุม (Summum Bonum) (พุทธทาสภิกขุ. 2537 : 63)

สำหรับความหมายของ "นิพพาน" นี้ว่ามีความละเอียดลุ่มลึกและยากที่จะทำความเข้าใจให้เห็นจริงตามได้ในระยะเวลาอันสั้น อย่างไรก็ตามท่านพุทธทาสภิกขุได้พยายามตีความและสั่งสอนด้วยวิธีการและรูปแบบที่สามารถจะสื่อได้ในสังคมยุคปัจจุบัน ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า นิพพานเป็นสภาวะของจิตหรือชีวิตมนุษย์ที่สงบเย็นหรือที่ดับสนิทแห่งความเร่าร้อนเผาวนด้วยความอยากความต้องการของมนุษย์ที่เกินความพอดีของชีวิต เป็นสภาวะของชีวิตที่หลุดพ้นจากการเสียดแทง ยอกตาและความผูกพัน ร้อยรัดการยึดติดของกิเลสตัณหา ความทะยานอยาก

ดังนั้นจึงเป็นชีวิตที่ประกอบไปด้วยความสุข สงบ สันติ บริสุทธิ์ โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับอำนาจของวัตถุหรืออิทธิพลทางโลกิยะแต่อย่างใด ซึ่งสภาวะเช่นนี้ท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่าความว่างหรือสุญญตา อย่างไรก็ตามความว่างที่กล่าวถึงนี้มีได้หมายถึงว่า ไม่มีสิ่งใดเลยก็หาไม่ แต่ว่าเป็นความว่างที่ปราศจากการนำชีวิตหรือจิตของตนเองเข้าไปติดยึดหรือตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของโลกิยะหรือโลกทางวัตถุ เป็นความว่างจากสมมุติบัญญัติใด ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น อยู่เหนือแม้กระทั่งสิ่งที่เรียกว่า ความดีหรือความชั่วและสิ่งที่เป็นของผู้อื่น ๆ เช่น ความรวยกับความจน หรือความสวยกับความน่าเกลียด

อย่างไรก็ตามเรื่องเกี่ยวกับนิพพานนี้เป็นเรื่องที่ยากยิ่งที่จะสามารถอธิบายอย่างแจ่มชัด เพราะ เป็นเรื่องที่อยู่เหนือขอบเขตของภาษาที่จะอธิบายได้ อีกทั้งเป็นเรื่องนามธรรมที่จะเข้าใจได้ก็ด้วยประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณของแต่ละบุคคลเท่านั้น อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพยายามศึกษาจากงานนิพนธ์ทางพุทธศาสนาและจากการสนทนาธรรมกับพระภิกษุต่าง ๆ เพื่อค้นหาความหมายของนิพพานให้เป็นที่เข้าใจอย่างง่ายที่สุด ดังที่กล่าวไว้ย่อหน้าก่อนข้างละเอียดแล้วในบทที่ 3 ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของท่านพุทธทาสภิกขุที่กล่าวไว้อยู่เสมอว่า เรื่องนิพพานแม้จะเป็นเรื่องที่ลุ่มลึกแต่ก็ไม่ยากเกินความสามารถของมนุษย์ และเป็นเรื่องที่มนุษย์ควรจะให้ความสนใจศึกษากันอย่างเป็นปกติ เช่นเดียวกับศาสตร์สาขาอื่นเช่นกัน โดยท่านถึงกับกล่าวว่าให้พูดถึงกล่าวถึง เรื่องนิพพานอยู่เป็นประจำเสมือนเป็นคาพูดหรือวิชาที่ศึกษากันในแวดวงของสังคมวิทยาด้วยซ้ำไป (พุทธทาสภิกขุ. 2534)

เราอาจสรุปได้ว่า ความจริงหรือความดีสูงสุดที่มนุษย์ควรบรรลุถึงตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ก็คือ สภาวะของชีวิตที่เรียกว่า นิพพาน อันเป็นสภาวะแห่งความสงบเย็นไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสิ่งปรุงแต่งต่าง ๆ

เมื่อพิจารณาความจริงหรือความดีสูงสุดตามทัศนะข้อใด ซึ่งถือว่าเป็นคุณค่าของมนุษย์ก็พบว่าคุณค่าของความ เป็นมนุษย์ของข้อใดนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกอย่างวัตถุ แต่ขึ้นอยู่กับสภาวะภายในของมนุษย์ นั่นก็คือสิ่งที่เรียกว่าจิตาหรือจิตวิญญาณของมนุษย์ โดยที่มนุษย์จะต้องพัฒนาให้บรรลุถึงสิ่งสูงสุดดังที่ข้อใดเรียกว่า สภาวะแห่งสวรรค์ (Divine) เทวสภาพ (godlike) อมตสภาพ (immortal) ซึ่งมนุษย์จะสามารถบรรลุถึงได้ก็ด้วยการพัฒนาจิตใจมนุษย์ให้หลุดพ้นจากอำนาจแห่งมายาของโลกิยะ เมื่อมนุษย์สามารถประพฤติก

ปฏิบัติได้แล้ว หนทางระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าก็จะเปิดออกให้มนุษย์บรรลุถึงได้โดยทันทีดังที่
ธอโร เคยแสดงให้เห็นว่าเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์สามารถพัฒนาจิตวิญญาณให้บริสุทธิ์หรือประพฤติ
พรหมจรรย์จนสำเร็จ มนุษย์ก็จะเข้าสู่เทวสภาพหรือสภาวะแห่งสวรรค์โดยทันที

... Chastity is the flowering of man; and what are called
Genius, Heroism, Holiness, and the like, are but various
fruits which succeed it. Man flows at once to God when the
channel of purity is open. ... (Thoreau. 1966 : 146)

สำหรับสิ่งสูงสุดที่เสมือนเป็นคุณค่าที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์ที่ควรบรรลุถึงตาม
ทัศนะของธอโรนั้น คือสภาวะสูงสุดที่ถือว่าเป็นแหล่งรวมแห่งคุณธรรมความดี ความบริสุทธิ์
ความยุติธรรม นอกจากนี้ยังถือว่าเป็นแหล่งที่กำเนิดของสรรพสิ่งโดยเฉพาะมนุษย์ ซึ่ง
ลักษณะดังกล่าวนี้นับว่าเป็นแนวความคิดที่สอดคล้องกับคัมภีร์ภควัทคีตาของศาสนาฮินดู และ
ลัทธิอุตรภานิยมในนิวอิงแลนด์หรือแม้แต่นคัมภีร์เต๋าเตอจิงของเหลาจื้อ โดยที่แนวคิดต่างๆ
เหล่านี้นับว่ามีอิทธิพลต่อแนวความคิดเกี่ยวกับสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรบรรลุถึงตามทัศนะของธอโร
ซึ่งแต่ละแนวคิดต่างก็มีความเชื่อที่ประสานสอดคล้องกันอย่างน่าสนใจทีเดียว

เราสามารถกล่าวได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับความจริงหรือความดีสูงสุดของลัทธิที่กล่าว
มานี้ มีความสัมพันธ์กันอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือไม่ว่าจะเป็นสิ่งสูงสุดที่เรียกว่า วิญญาณสากล
(Over Soul) ของลัทธิอุตรภานิยมในนิวอิงแลนด์ หรือพรหมันและปรมาตมัน ของคัมภีร์
ภควัทคีตาของศาสนาฮินดู หรือแม้กระทั่งสิ่งสูงสุดในคัมภีร์เต๋าเตอจิง ต่างมีลักษณะที่ร่วมกัน
อยู่ลักษณะหนึ่งนั่นก็คือ ความเป็นอันติมัจฉัจ (Ultimate Truth) หมายถึงความจริงสูงสุด
ที่ดำรงอยู่อย่างเป็นอมตะ ไร้ขอบเขตของกาลเวลาและสถานที่ อีกทั้งถือเป็นแหล่งกำเนิดของ
สรรพสิ่งโดยเฉพาะมนุษย์ถือว่าเป็นสิ่งที่แยกส่วนออกมาจากอันติมัจฉัจนี้ ในลัทธิอุตรภานิยม
ในนิวอิงแลนด์เรียกมนุษย์ที่เป็นส่วนย่อยนี้ว่าวิญญาณดวงเล็ก ทางศาสนาฮินดูเรียกว่า อาตมัน
แม่ทางปรัชญาเต๋าก็เรียกว่า เต๋า หรือเต้อ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางด้านรูปธรรมของเต๋า
ตามแนวความคิดของศาสนาหรือลัทธิที่กล่าวมาถือว่าสิ่งที่เป็นส่วนย่อยนี้ในที่สุดแล้วก็ต้องไปหลอม

รวมกับส่วนใหญ่ วิญญาณดวงเล็กต้องเข้าหลอมรวมกับวิญญาณดวงใหญ่ อาตมันต้องเข้าบหลอมรวมกับพรหมันหรือปรมาตมัน มนุษย์ตามทัศนะของเพลโตก็ต้องเข้าไปหลอมรวมกับเต๋า อันเป็นธรรมชาติเดิมของมนุษย์ โดยที่สภาวะสูงสุดเหล่านี้เป็นเสมือนแหล่งรวมคุณธรรมความดี ความบริสุทธิ์ยุติธรรมซึ่งมนุษย์จะเข้าถึงหรือไปหลอมรวมกับสิ่งสูงสุดนี้ด้วยการดำเนินชีวิตที่เต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ ความมีคุณธรรม และการรู้ดีรู้ชั่ว หรือที่ธอโร เรียกว่า ประพศิต พรหมจรรย์ ซึ่งคุณความดีต่าง ๆ นี้ถือว่าเป็นธรรมชาติเดิมของมนุษย์ทั้งสิ้น เพียงแต่ถูกความเขลาปิดบังอยู่เท่านั้น อาจกล่าวได้ว่าคุณค่าของความเป็นมนุษย์ตามทัศนะของธอโรนั้นก็คือการดำเนินชีวิตที่สามารถบรรลุหรือหลอมรวมเข้ากับสิ่งสูงสุดนี้ได้ ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่าแต่เดิมนั้นมนุษย์มีสภาพดังพรหมแต่เพราะไม่ตระหนักรู้ จึงสำคัญตนผิดและตกอยู่ในความชั่ว แต่เมื่ออาตมันมนุษย์ตระหนักรู้ในธรรมชาติที่แท้จริงของตนเองแล้ว และปฏิบัติตนอยู่อย่างบริสุทธิ์มนุษย์ก็จะไหลรินสู่พระเจ้าทันที

.....from the circumstances in which it is placed,
mistakes its own character, until the truth is revealed...

then it knows itself to Brahme. (Thoreau. 1966 : 78)

...Man flows at once to God when the channel of purity
is open.... (Thoreau. 1966 : 146)

อย่างไรก็ตามสิ่งที่น่าตั้งข้อสงสัยเกิดไว้ ณ ที่นี้ก็คือสิ่งสูงสุดตามทัศนะของธอโรนั้นมีพระเจ้าอย่างบุคคลตามความเชื่อของคริสต์ศาสนา ซึ่งมีอำนาจสูงสุดที่จะนำพามนุษย์ให้หลุดพ้นจากบาปได้โดยที่มนุษย์มีหน้าที่ที่จะต้องให้ความเคารพ เชื่อถืออย่างสุดจิตสุดใจเพราะเชื่อว่าพระเจ้านั้นมีสิทธิ์อำนาจที่จะตัดสินความผิดบาป และนำพาตนเองขึ้นสู่สวรรค์ แต่พระเจ้าตามทัศนะของธอโรเป็นเพียงกฎที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติและปฏิบัติตนเอง เพื่อให้บรรลุถึงสภาวะดังกล่าวโดยมิต้องหวังสิทธิ์อำนาจใด ๆ

ตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เราอาจสรุปได้ว่า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุและธอโร ต่างก็ให้ความสำคัญอยู่ที่การพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์เพื่อ

าให้บรรลุถึงความดีสูงสุด โดยปฏิเสธการให้คุณค่าของมนุษย์อยู่ที่วัตถุ หรือการแสวงหาและ พัฒนาวัตถุตามที่แนวคิดของบริษัทวัตถุนิยม ระบบทุนนิยม และลัทธิอุตสาหกรรมนิยม ให้ความสำคัญ ดังที่มีการเชื่อมั่นยึดถือเป็นแนวปฏิบัติของผู้คนที่อยู่ร่วมสมัยกับท่านทั้งสอง โดยแนวคิด ตามลัทธิทุนนิยมอุตสาหกรรมต่างยึดหลักที่ว่า "การพัฒนาคือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ" และเพื่อที่จะให้เศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วก็จำเป็นต้องมีการผลิตมากขึ้น เมื่อมีการผลิต มากขึ้นก็มีรูปแบบของการเร่งเข้าเข้ายวนกิเลสตัณหาของมนุษย์ให้บริเวณกันมากขึ้นมนุษย์กาย ชาติอิทธิพลของลัทธิวัตถุนิยม ระบบทุนนิยม และอุตสาหกรรมนิยม จึงมีจิตสำนักแห่งการครอบ ครองและสะสมวัตถุ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2536 : 35) ซึ่งลักษณะของการดำเนินชีวิต ตามแนวคิดทุนนิยมหรืออุตสาหกรรมนิยมนี้ ทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรต่างปฏิเสธและถือว่า เป็นการดำเนินชีวิตที่ไร้คุณค่าหรือเป็นคุณค่าเทียมเท็จอย่างสิ้นเชิง

ทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรต่างก็เสนอเป้าหมายที่แท้จริงของมนุษย์อันเป็นสภาพ การดำเนินชีวิตที่ถือว่า ทรงคุณค่าอย่างแท้จริงซึ่งไม่ใช่ เรื่องที่เกี่ยวกับวัตถุแต่เป็นเรื่องที่ เกี่ยวกับจิตวิญญาณของมนุษย์ ซึ่งมักจะถูกลดความสำคัญไปในยุคสมัยของท่านทั้งสอง โดยท่าน พุทธทาสภิกขุได้เสนอสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับอันการเกิดมาเป็นมนุษย์คือนิพพาน ที่เสมือน เป็นคุณธรรมสากลที่เรียกว่า ซัมมมัม โบนุม (Summum Bonum) ส่วนธอโรได้เสนอสิ่งที่เรียก ว่า อันติมัจฉัจ (Ultimate Truth) ซึ่งเป็นสิ่งสูงสุดถือเสมือนเป็นแหล่งแห่งความบริสุทธิ์ ความดีงาม ความยุติธรรม ที่มนุษย์จะต้องเข้าไปหลอมรวมหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสิ่ง สูงสุดนี้

อย่างไรก็ตามแม้ว่าสภาวะสูงสุดที่กล่าวถึงนี้จะมีลักษณะที่สัมพันธ์กันก็ตาม กล่าวคือ เป็นเรื่องของการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ แต่ก็มีข้อแตกต่างที่น่าพิจารณา ดังนี้คือ สภาวะ ของนิพพานนั้น เป็นสภาวะของความว่าง เป็นความว่างที่เกิดจากการไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น านสรรพสิ่งต่าง ๆ แม้แต่สิ่งที่เรียกว่านิพพาน ซึ่งตามหลักพุทธศาสนาเชื่อว่าสรรพสิ่งล้วนไม่มี ตัวตนที่แท้จริงที่จะเข้าไปยึดมั่น สรรพสิ่งล้วนเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปตามแต่เหตุปัจจัยเท่านั้น ตัวตนจริง ๆ ไม่มี ส่วนสภาวะแห่งสวรรค์หรือเทวสภาพ หรือสภาวะแห่งพรหมตามทัศนะ ของธอโรนั้น ถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดที่เรียกว่าอันติมัจฉัจ หรือสิ่งที่เป็นปฐมเหตุ (First Cause) อันเป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่ง และเป็นแหล่งกำเนิดคุณธรรมความดีงามที่มนุษย์ควรที่จะเข้า

ไปหลอมรวมอยู่จึงถือว่าเป็นสภาวะที่เป็นตัวตนที่สามารถจะยึดถือไว้ได้อยู่

อย่างไรก็ตามเกี่ยวกับความแตกต่างที่แสดงให้เห็นนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุไม่ทำให้ความสำคัญหรือเน้นถึงความแตกต่างที่เกิดขึ้น แต่ที่ท่านเห็นว่าเป็นความแตกต่างในส่วนปลีกย่อย ซึ่งไม่น่าจะดำเนินถึงเท่าใดนัก เพราะตามความจริงแล้วแต่ละศาสนาหรือแนวคิดต่างมีเป้าหมายเพื่อความรอดของมนุษย์ (Salvation) หรือเพื่อการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าของมนุษย์ด้วยกันทั้งนั้น คือมุ่งขจัดความเห็นแก่ตัว พัฒนาจิตวิญญาณเพื่อการดำรงอยู่อย่างสงบเย็น เพียงแต่พุทธศาสนาให้ความสำคัญของการหลุดพ้นอยู่ที่ความว่าง ส่วนศาสนาอื่นนั้นหาเอาความหลุดพ้นนั้นเป็นตัวตนขึ้นแทน ดังที่ท่านได้อธิบายไว้อย่างละเอียดว่า

... ในพุทธศาสนามีความรอดพ้น เรียกว่า วิมุตติ คือความพ้นวิเศษและนิพพาน คือความสามารถดับสนิทไปได้ ไม่มีส่วนเหลือ...

ในส่วนศาสนาอื่น ครั้นค้นเข้าก็จะพบความรอดพ้นที่มุ่งหมายไปทางเองเดียวกัน แม้จะได้แสดงเหตุผลหรือแนวทางปฏิบัติแห่งความรอดพ้นไว้แตกต่างกันบ้าง ก็แสดงอ้างถึงความรอดพ้นเป็นจุดที่มุ่งหมายนั่นเอง กล่าวคือความรอดพ้นจากทุกข์ หรือสิ่งอันตนไม่ปรารถนา... ถ้าจะพิจารณาโดยกว้าง ๆ ในเขตของฝ่ายฮินดูหรือที่เรียกว่าพราหมณ์... ก็พบว่าได้แสดงแนวแห่งความรอดพ้นไว้โดยนัยที่ไม่แตกต่างจากพุทธศาสนาเท่าใดนัก แม้เขาจะได้บัญญัติสิ่งนี้ว่า อาตมัน ก็ยังแสดงลักษณะที่คล้ายคลึงกับพระนิพพานเป็นอันมาก จะผิดกันเป็นส่วนน้อยในการที่ฝ่ายนั้นได้แยกถือความรอดพ้นนั้นขึ้นเป็นตัวเป็นตน ในเมื่อฝ่ายพระพุทธศาสนาได้ปฏิเสธโดยสิ้นเชิง ... (พุทธทาสภิกขุ. 2534 : 19-20)

จากเหตุผลเบื้องต้น เราสามารถสรุปได้ว่า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ทั้งตามทัศนะของธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ จะเหมือนกันโดยใจความหลักคือมุ่งพัฒนาจิตวิญญาณขจัดความเห็นแก่ตัว ไม่ยึดมั่นหรือให้ความสำคัญจนเกินพอดีต่อวัตถุหรือโลกิยะแต่ละแตกต่างกัน เพียงส่วนย่อยคือเรื่องเกี่ยวกับสภาวะแห่งความจริงสูงสุด ซึ่งไม่ถือว่าเป็นความแตกต่างกันอย่างชนิดที่เป็นไปในทางตรงกันข้ามอย่างสิ้นเชิงแต่อย่างใด

1.2 บทบาทของมนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง สำหรับความหมายของ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง ในที่นี้จะให้ความสำคัญไปที่ทัศนคติ แนวทาง ตลอดจนวิธีการที่ได้รับการกำหนดขึ้น เพื่อให้มนุษย์ยึดถือเพื่อใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติตัวเพื่อให้บรรลุถึงคุณค่าสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ซึ่งในงานวิจัยนี้หมายถึงแนวทางหรือทัศนคติที่ท่านพุทธทาสภิกขุ และธอโรได้แสดงไว้ในงานเขียนของท่านทั้งสองนั่นเอง

จากการที่ได้ศึกษาคูณค่าของความเป็นมนุษย์ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรมาในประเด็นก่อนหน้านี้อาจกล่าวได้ว่าโดยใจความหลักแล้วทัศนคติของท่านทั้งสองเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวมีความสอดคล้องสัมพันธ์กันอย่างเห็นได้ค่อนข้างแจ่มชัด โดยท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่าคุณค่าหรือสิ่งสูงสุดที่มนุษย์พึงยึดถือปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต ที่เรียกกันอย่างสากลว่า ซัมมัม โบนัม (Summum Bonum) คือสภาวะที่เรียกว่านิพพานนั่นเอง ซึ่งเป็นสภาวะของจิตหรือชีวิตที่มีความสงบเย็นเป็นสภาพชีวิตที่ความสุขเกิดขึ้นจากภายในมากกว่าความสุขที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายนอก ส่วนธอโรนั้นเห็นว่าสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรบรรลุถึงนั้นเรียกว่า เทวสภาพ หรือสภาวะแห่งสวรรค์ หรือสภาวะที่เรียกว่า พรหม แม้ว่าสภาวะทั้งสองจะต่างกันในแง่ที่ว่านิพพานนั้นเป็นสภาวะที่เรียกว่าอัตตา คือความไม่มีตัวตนที่จะให้เกาะยึดหรือยึดถือ ส่วนสภาวะของเทวสภาพ หรือพรหมนั้น ถือว่าเป็นอัตตา คือความมีตัวตนที่จะเกาะยึด หรือยึดถือไว้ แต่เมื่อพิจารณาโดยหลักใหญ่แล้วต่างก็มุ่งที่จะขจัดความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ เพื่อให้บรรลุถึงความดีสูงสุด อันได้แก่ ความบริสุทธิ์ ยุติธรรม ความสงบสุขอย่างถาวร ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์เป็นสำคัญ

จากการมองคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่สอดคล้องกันนี้ จึงมีผลเกี่ยวเนื่องกับทัศนะที่เกี่ยวกับบทบาทหรือหน้าที่ของมนุษย์อันจะพึงมีต่อตนเอง มีความสัมพันธ์สอดคล้องตามกันไปด้วยกัน กล่าวคือท่านทั้งสองต่างมุ่งเน้นให้มนุษย์นั้นแสวงหาความสงบเป็นหลักสำคัญของการดำเนินชีวิต ซึ่งเมื่อมองในแง่ของปรัชญาแล้วถือว่าเป็นปรัชญาในกลุ่มที่เรียกว่า ศานตินิยม โดยมีหลักการว่า สิ่งที่มีคุณค่าของชีวิตมิได้อยู่ที่ความสุขจากวัตถุภายนอกซึ่งเป็นความเชื่อของกลุ่มปรัชญาที่เรียกว่า สุขนิยม (Hedonism) แต่กลุ่มศานตินิยมเชื่อว่าความสุขที่แท้จริงอยู่ที่ความสงบของจิตวิญญาณภายในโดยที่กลุ่มศานตินิยมจะแยกออกเป็น 2 พวกคือ พวกปัญญานิยม ที่ถือว่าสาระของคนคือวิญญาณ สาระของวิญญาณคือปัญญา เป็นชีวิตที่หันเข้าสู่สาระหรือธาตุแท้ของตน นั่น

คือชีวิตที่อยู่กับปัญญา การอยู่กับปัญญาคือการแสวงหาความรู้และความจริง ส่วนพวกที่สองเป็นพวกวิมุตินิยมซึ่งมีแนวคิดไม่แตกต่างจากพวกปัญญานิยม แต่จะเน้นไปในเรื่องการดับความต้องการและการเอาชนะตนเองเป็นเรื่องสำคัญ เราจะเห็นได้ว่าทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างก็มีแนวคิดที่ไม่ได้แตกต่างจากกลุ่มของนักปรัชญาที่เรียกว่าศาสนานิยมซึ่งเราจะเห็นได้จากการศึกษานรายละเอียดต่อไปนี้

เมื่อพิจารณาทัศนคติของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อตนเอง ก็จะได้เห็นว่าไม่มีความแตกต่างจากคำสอนของพุทธศาสนาแต่อย่างใด เพียงแต่ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายเรื่องดังกล่าว ด้วยวิธีการตีความและการใช้ภาษาที่สามารถจะเข้าใจได้ง่ายในยุคที่วิทยาศาสตร์กำลังเฟื่องฟู ผู้คนมีความคิดความอ่านไปตามอิทธิพลของวิทยาศาสตร์ ดังนั้นเพื่อที่จะให้ผู้คนร่วมสมัยกับท่านได้เข้าใจคำสอนทางพุทธศาสนาและนำไปปฏิบัติให้เกิดผลจริงได้ ท่านพุทธทาสภิกขุจึงใช้รูปแบบการตีความและภาษาที่เอื้อต่อคนส่วนใหญ่นยุคปัจจุบัน แต่ทว่าใจความหลักยังคงเป็นไปตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดั้งเดิม อย่างไรก็ตามเมื่อก้าวถึงบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเองแล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุมีความเห็นว่ามนุษย์สามารถแสดงบทบาทที่พึงปฏิบัติต่อตนเองโดยอาศัย "พระธรรม" ตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ

สำหรับคำว่า "พระธรรม" ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ในพุทธศาสนาจะต้องปฏิบัตินั้นท่านได้ย้ำให้เห็นว่ามีได้หมายความว่า เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือเป็นพระไตรปิฎก ที่จัดพิมพ์ขึ้นแล้วแล้วแล้ว หรือเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ตามวัดวาอารามต่าง ๆ เทศนาสั่งสอนเป็นภาษาบาลีบ้าง เป็นภาษาธรรมะบ้าง และพวกคนเฒ่าคนแก่ หรือประชาชนทั่วไปได้ ฟังเข้าใจบ้าง ไม่เข้าใจบ้าง ซึ่งพระธรรมในลักษณะนี้นับว่าเป็นความหมายเพียงแค่นั้นเท่านั้น ดังนั้นการที่มนุษย์ได้มีโอกาสฟังธรรมตามศาลาวัตรจะถือว่าเป็นการปฏิบัติธรรมนั้นยังถือว่าไม่ถูกต้อง

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุการปฏิบัติธรรม หรือการปฏิบัติตามพระธรรมมีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าที่กล่าวมามากนัก พระธรรม หรือธรรมะ ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ หมายความว่าถึงธรรมชาตินั้น 4 ความหมาย อันได้แก่ ตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ที่ปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ และประการสุดท้ายหมายถึง ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติโดยท่านเห็นว่าบทบาทที่มนุษย์จะต้องมีต่อตนเองก็คือการ "ถึง" ธรรมทั้ง 4 ความ

หมายนี้ให้จงได้ โดยท่านยังได้แบ่งระดับของการถึงธรรมไว้อีก สาม ระดับด้วยกัน คือ ระดับที่หนึ่ง ถึงในความหมายของ ความรู้ความจำ สามารถท่องหลักธรรมได้ สวดมนต์ได้ แต่ยังไม่ถือว่าเป็นการถึงธรรมขั้นพื้นฐานหรือในขั้นที่ต่ำที่สุด ระดับที่สอง การถึงในความหมายของความเข้าใจ รู้เหตุและรู้ผลของหลักธรรมนั้น ๆ ประการสุดท้ายเป็นระดับที่เรียกว่ารู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งการถึงในระดับนี้จำเป็นต้องอาศัยทั้งการถึงในระดับที่หนึ่งและในระดับที่สองด้วย การ "ถึง" ธรรมจะต้อง "ถึง" ธรรมทั้ง 4 ความหมายไม่ว่าจะถึงตัวธรรมชาติ ถึงในกฎธรรมชาติ ถึงในหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติ และถึงในผลที่เกิดจากปฏิบัติตามหน้าที่ โดยที่การถึงธรรมทั้ง 4 ความหมายนั้นจะต้องถึงทั้งในระดับความรู้ ความเข้าใจ และการนำไปปฏิบัติด้วย แต่อย่างไรก็ตามการถึงธรรมที่ท่านพุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญและเน้นย้ำอยู่เสมอก็คือ การถึงธรรมในความหมายที่ 3 คือการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎธรรมชาติของมนุษย์นั่นเอง

เมื่อมาพิจารณาทัศนคติของธอโร เกี่ยวกับบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเองก็จะเป็นว่า ทัศนคติดังกล่าวของธอโรนั้นมีลักษณะที่สอดคล้องสัมพันธ์กับทัศนคติของทางตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามธอโรนั้นมีลักษณะของการเป็นนักลัทธิสรรณนิยมอยู่ในตัว การผสมผสานหล่อหลอมระหว่างแนวคิดทางตะวันตกและทางตะวันออกจึงปรากฏให้เห็นอยู่ด้วยเช่นกัน

จากการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดของธอโร เรื่องบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง ในบทที่ 3 จะเห็นว่าธอโรนั้นให้ความสำคัญไปที่การปฏิบัติตนของมนุษย์โดยมีความเชื่อมั่นในสมรรถภาพและธรรมชาติดั้งเดิมของมนุษย์ในการที่จะพัฒนาตนเอง เพื่อให้บรรลุถึงสิ่งสูงสุดที่มนุษย์พึงจะได้รับ โดยอาศัยความมีวินัยในตนเอง และการแสวงหาคุธรรมความดีงาม ตลอดจนความสงบสุขทางจิตใจ เป็นหลักสำคัญ โดยที่สิ่งดังกล่าวนั้นไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นจากการช่วยเหลือหรือดลบันดาลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ อาทิ พระเจ้า ตามทัศนคติของคริสต์ศาสนา อย่างไรก็ตามข้อความที่สำคัญที่สุดที่บ่งบอกถึงหลักการสำหรับงานแสดงบทบาทของมนุษย์ที่พึงกระทำต่อตนเอง ซึ่งเป็นข้อความที่แพร่หลายและเป็นที่รู้จักกันในแวดวงวรรณกรรม และผู้ที่ศึกษาแนวคิดของธอโรก็คือ ข้อความที่ธอโรได้กล่าวถึงจุดประสงค์ในการดำเนินชีวิตของเขาในป่าบริเวณบึงวอลเดน (Walden) ซึ่งเป็นสถานที่ที่ธอโรใช้เป็นแหล่งในการแสวงหาความหมายที่แท้จริงของชีวิต และค้นพบข้อความจริงดังกล่าว

และธอโรเองได้ถ่ายทอดประสบการณ์ทางจิตวิญญาณของเขที่ได้รับ ณ ที่นั้น ออกสู่สายตาของชาวโลก กล่าวคือธอโรไปสู่ป่าก็เพื่อปรารถนาที่จะอยู่อย่างสุขุมธอโรต้องการเผชิญแต่ข้อเท็จจริงอันเป็นแก่นสารของชีวิตเท่านั้น และต้องการประจักษ์ ว่าสามารถจะเรียนรู้ในสิ่งที่ชีวิตสอนให้ได้หรือไม่ ธอโรไม่ปรารถนาจะใช้ชีวิตที่ไม่ใช่ชีวิต ต้องการอยู่อย่างล้าลึกและคุดคึมเอาแก่นแท้ทั้งสิ้นทั้งมวลแห่งชีวิต ต้องการอยู่อย่างบึกบึนอย่างเยี่ยงชาวสพาทาน ซึ่งเป็นชนเผ่าที่ดำรงชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายสอดคล้องกับธรรมชาติ และเมื่อเรียนรู้และเข้าใจชีวิตอย่างถ่องแท้แล้วก็ป่าวประกาศให้โลกได้รู้ถึงสาระแห่งชีวิตที่ได้ค้นพบแล้วนั้นโดยธอโรแสดงจุดประสงค์ดังกล่าวไว้ว่า

... I went to the woods because I wished to live deliberately, to front only the essential facts of life, and see if I could not learn what it had to teach, and not, when I came to die, discover that I had not lived. I did not wish to live what was not life, living is so dear; nor did I wish to practise resignation, unless it was quite necessary. I wanted to live deep and suck out all the marrow of life, to live so sturdily and Spartan-like as to put to rout all that was not life, to cut a broad swath and shave close, to drive life into a corner, and reduce it to its lowest terms, and, if it proved to be mean, why then to get the whole and genuine meanness of it, and publish its meanness to the world; or if it were sublime, to know it by experience, and be able to give a true account of it in my next excursion. For most men, it appears to me, are in a strange uncertainty about it, whether it is of the devil or God, and have some what hastily concluded that it is the chief end of man here

to glorify God and enjoy him forever. ... (Thoreau, 1966 : 61)

จากสาระที่กล่าวมาข้างต้น เราจะเห็นได้ว่า ตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ การที่มนุษย์จะสามารถบรรลุถึงสิ่งสูงสุดได้นั้นสามารถที่จะกล่าวสรุปแยกออกเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้คือ

ประการแรก ท่านทั้งสองเชื่อว่า มนุษย์ต้องรู้จักตนเองและพึ่งตนเองในการบรรลุถึงสิ่งสูงสุดหรือแก่นแท้ของชีวิต กล่าวคือ ตามทัศนะของธอโร การรู้จักตนเองและการพึ่งตนเอง เป็นสิ่งสำคัญในการบรรลุความจริงสูงสุด โดยไม่หวังพึ่งพิงอำนาจของพระเจ้าอย่างบุคคลหรืออำนาจใด ๆ ก็ตามที่มีลักษณะอย่างบุคคล ที่มนุษย์สามารถจะอ้อนวอนร้องขอ และการที่มนุษย์จะพึ่งตนเองได้นั้นมนุษย์จะต้อง รู้จักธรรมชาติที่แท้จริงของตนเองว่า ความเป็นจริงแล้วมนุษย์นั้นมีคุณธรรมความดีมาแต่กำเนิด แต่ทว่ามนุษย์ต้องตกจมอยู่ในความทุกข์และปัญหาที่เพราะมนุษย์ถูกความเป็นมายาหรือความเท็จปิดบังธรรมชาติเดิมแท้ของมนุษย์เอาไว้นั่นเอง สำหรับทัศนะความเชื่อของธอโรที่ว่า ธรรมชาติเดิมแท้ของมนุษย์นั้นดีมาก่อน นั่นถือว่าเป็นทัศนะหรือแนวคิดที่ยอมรับและแพร่หลายมากทางศาสนาตะวันออกไม่ว่าจะเป็นแนวคิดในคัมภีร์ภควัทคีตา ที่เชื่อว่ามนุษย์นั้นคือ อาตมัน อันเป็นส่วนหนึ่งที่มีลักษณะและคุณสมบัติที่เหมือนกับสิ่งสูงสุดคือพรหมหรือปรมาตมัน หรือในคัมภีร์เต๋า เต๋อจิงที่เชื่อว่าสภาวะของชีวิตก็คือ เต๋า และ ธรรมชาติเดิมของมนุษย์ก็คือเต๋า ซึ่งเป็นสภาวะที่แท้จริงของมนุษย์นั่นเอง แม้ในศาสนาของขงจื้อก็มีความเชื่อว่าธรรมชาติเดิมของมนุษย์นั้นมีคุณธรรมเป็นพื้นฐานอยู่ ดังที่เม่งจื้อ ได้กล่าวถึงธรรมชาติที่ดีของมนุษย์ โดยเปรียบกับภูเขาว่า ตั้งแต่เดิมนั้นปกคลุมไปด้วยเมฆไม้หนานาพันธุ์ แต่เพราะ เนื่องจากมนุษย์บุกรุกเข้าไปตัดไม้ เลี้ยงสัตว์ จึงทำให้ภูเขาวงกลายเป็นภูเขาหัวโล้น และต้นไม้ต่าง ๆ ไม่มีโอกาสที่จะเจริญงอกงามขึ้นอีกเลย ธรรมชาติมนุษย์เป็นเช่นภูเขาหัวโล้นนี้เอง แต่เดิมนั้นเป็นผู้ที่ทรงคุณธรรม แต่ต่อมาถูกสภาพแวดล้อมภายนอกต่าง ๆ ทำให้ธรรมชาติที่ดีนี้สูญหายไป (มาลี ศรีเพชรภูมิ, 2525 : 35) ธอโรเองก็เชื่อมั่นว่าธรรมชาติเดิมของมนุษย์นั้นคือความบริสุทธิ์ ยุติธรรม คุณสภาพของพรหม โดยที่ธอโรได้กล่าวไว้อย่างแจ่มชัดว่า มนุษย์นั้นเฝ้าเทวสภาพ หรืออมตสภาพอยู่ภายในตนเอง

แต่ทว่ามนุษย์สำคัญตัวเองผิด เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์ได้รับการศึกษาหรือกระตุ้นให้ตื่นขึ้น มนุษย์ก็จะตระหนักถึงความจริงนี้ได้เอง

"...from the circumstances in which it is placed, mistakes its own character, until the truth is revealed...then it knows itself to Brahme." (Thoreau. 1966 : 146)

เราจะเห็นได้ว่าความเชื่อที่ว่าธรรมชาติเดิมของมนุษย์นั้นคืออยู่แล้ว ย่อมเป็นผลสืบเนื่องต่อทัศนคติที่ว่ามนุษย์นั้นสามารถที่จะพึ่งตนเองงานการบรรลุถึงสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะทำบรรลุถึงได้ ซึ่งทัศนคติดังกล่าวนี้จะแตกต่างจากทฤษฎีของคริสต์ศาสนาที่เชื่อว่า ไม่มีส่วนใดในชีวิตรมนุษย์ที่ปราศจากความบาป ความบาปครอบครองทุกอย่าง (ปฐมกาล 6.5, โรม 7.18-23) จากแนวความเชื่อดังกล่าวทำให้มองเห็นว่ามนุษย์นั้นอยู่ในสภาพหมดหวัง มนุษย์ไม่สามารถปลดปล่อยตัวเองจากความบาปได้ด้วยตัวของมนุษย์เอง มนุษย์จึงอยู่ภายใต้การพิพากษาลงโทษของพระเจ้า และไม่มีทางนำตนเองให้รอดพ้นไปได้ (โรม 3.19-20) อย่างไรก็ตาม พระเจ้า ทรงไว้ซึ่งความกรุณาได้ทรงเห็นความหมดหวังของมนุษย์ จึงโปรดกระทำการที่มนุษย์ทำเองไม่ได้ คือ ทรงโปรดยกบาปให้เขาและทรงทำให้เขาบังเกิดใหม่ (โยฮัน 3.3-8, เอเฟซัส 2.1)

เมื่อหันมาพิจารณาตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว จะพบว่ามนุษย์จะต้องรู้จักตนเอง และต้องเชื่อตัวเอง โดยรู้ว่าเราคืออะไร ตัวเองคืออะไร และชีวิตคืออะไร มนุษย์จะต้องมองความเป็นมาของตนเอง และความเป็นไปของตนเอง อาทิ มนุษย์เกิดมาจากไหนและจะไปไหน โดยสรุปแล้วมนุษย์ตามหลักพุทธศาสนาควรจะต้องรู้ว่ามนุษย์นั้นคือชั้น 5 อันประกอบไปด้วยส่วนที่เรียกว่า รูป และนามหรือจิตซึ่งทั้งสองรวมกันจึงเป็นชีวิตและชีวิตนี้ถูกปรุงแต่งขึ้นตามกฎอิทัปปัจจยตา ซึ่งจะสืบหาเหตุต้นเค้าแห่งการเกิดไม่ได้ หรือแม้แต่สรรพสิ่งทั้งปวงก็ล้วนแต่เกิดจากสิ่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตาทั้งนั้น คือ เกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้มีขึ้น ให้ดำรงอยู่ และดับไป ดังนั้นสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์จึงมีลักษณะที่เหมือนกันอยู่สามประการคือ ความเป็นอนิจจัง คือไม่แน่นอนเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย ความเป็นทุกข์อันเกิดจากความบีบคั้นเพราะการเปลี่ยนแปลงผันแปร ความเป็นอนัตตา คือไม่สามารถที่จะยึดถือเป็นตัวเป็นตนได้ ซึ่งลักษณะทั้งสามนี้เรียกว่า กฎไตรลักษณ์ หรือลักษณะสามัญสามประการอันเป็นคุณสมบัติของสิ่งทั้งปวง ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ชีวิตมนุษย์

เป็นทุกข์ขึ้นได้ก็เพราะเกิดการเข้าไปยึดขั้นทั้ง 5 ว่าเป็นตัวตนไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้นการยึดมั่นในขั้นห้าขั้นหนึ่งงานขั้นทั้ง 5 นี้ถือว่าเป็นทุกข์ ซึ่งตามธรรมชาติหรือตามสัจพจน์ของมนุษย์พร้อมที่จะยึดถือสิ่งที่ไม่จริงนี้อยู่เสมอ ดังนั้น ชีวิตมนุษย์ส่วนใหญ่จึงเกิดทุกข์ เพราะความรู้สึกที่ทวนพุทธทาสภิกขุเรียกว่า "ตัวกูของกู" อย่างไรก็ตามมนุษย์ไม่จำเป็นต้องจมปลักอยู่ในความทุกข์ตลอดเวลา มนุษย์ในพุทธศาสนานั้น คือมนุษย์ที่อยู่เหนือความทุกข์ เพราะเป็นมนุษย์ที่รู้จักความทุกข์ รู้เหตุให้เกิดทุกข์ และรู้ทางดับทุกข์ มนุษย์ในพุทธศาสนา คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ดังนั้นการรู้จักตนเองก็คือการรู้ว่าอันที่จริงแล้วมนุษย์นั้นคือ ผู้รู้ ผู้ตื่น จากความไม่รู้หรือรู้ผิด และเป็นผู้ที่เบิกบานอยู่โดยตลอด

ประการที่สอง มนุษย์ต้องพัฒนาตนเอง เชื่อมมั่นในตนเอง ตามทัศนะของธอโร มนุษย์จะต้องแสวงหาธรรมชาติเดิมที่สูญหายไปของมนุษย์ เมื่อมนุษย์รู้ว่ามนุษย์นั้นเองคือแหล่งแห่งคุณธรรม ทรงไว้ซึ่งคุณงามความดี มนุษย์จึงต้องพยายามรักษาไว้ หรือในอีกแง่แสวงหาสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ให้กลับคืนมา ดังที่ธอโรเคยกล่าวเป็นเชิงเปรียบเทียบไว้พอสรุปใจความได้ว่า นานมาแล้ว เขาสูญเสียสุนัขล่าเนื้อตัวหนึ่ง, ม้าสีน้ำตาลบนแดงและนกเขาตัวหนึ่ง และก็ยังคงติดตามร่องรอยของพวกมันอยู่ ซึ่งสัตว์ต่าง ๆ ที่ธอโรกล่าวถึงนี้เป็น การเปรียบเทียบถึงธรรมชาติฝ่ายดีของมนุษย์ที่สูญหายไป โดยธอโรกล่าวไว้ว่า "...I long ago lost a hound, a bay horse, and a turtle-dove, and am still on their trail" (Thoreau. 1966 : 11) จะเห็นได้ว่าแนวคิดดังกล่าวนี้ของธอโรจะตรงกับแนวคิดของเม่งจื๊อ นักปราชญ์จีนในลัทธิขงจื๊อที่ได้เปรียบเทียบการแสวงหาธรรมชาติฝ่ายดีของมนุษย์กับการตามหาสัตว์เลี้ยงที่ได้สูญหายไปเช่นกัน โดยสรุปสาระได้ว่า เมื่อมนุษย์สูญเสียสัตว์เลี้ยงของตนไปมนุษย์ยังพยายามตามหาสัตว์เลี้ยงของตนคืนมา แต่ทำไมมนุษย์เมื่อสูญเสียคุณธรรมซึ่งเป็นธรรมชาติเดิมของตนไป จึงไม่เสาะแสวงหากลับคืนมา (Kim. 1991 : 155)

อย่างไรก็ตาม ธอโรชี้ให้เห็นว่าการแสวงหาที่กล่าวถึงนี้ มนุษย์ไม่มีความจำเป็นต้องเสาะแสวงหาจากภายนอกเลย ทั้งนี้เพราะธรรมชาติแห่งคุณธรรมความดีนั้นเมื่อยังอยู่ในตัวมนุษย์อย่างพร้อมมูล และการแสวงหาดังกล่าวก็มุ่งแสวงหาไปที่ชีวิตหรือจิตวิญญาณของมนุษย์นั่นเอง ธอโรเองได้กล่าวถึงการแสวงหานี้ไว้อย่างแจ่มชัดว่า มนุษย์ควรจะสำรวจและศึกษาเรียนรู้ความเป็นไปของชีวิต โดยเปรียบเทียบเสมือนการสำรวจหรือบุกเบิกเส้นทางใหม่ภายใน

ตนเอง ซึ่งเป็นเส้นทางแห่งปัญญาความคิดภายในตัวมนุษย์ ดังที่อโรกล่าวว่

... Be rather the Mungo Park, the Lewis and Clarke and Frobisher, of your own streams and oceans; explore your own higher latitudes, ...be a Columbus to whole new continents and world within you, opening new channels, not of trade, but of thought. ... (Thoreau. 1966 : 212)

การแสวงหาดังกล่าวนี้ก็เพื่อที่มนุษย์จะได้เป็นผู้ที่ตื่นขึ้นจากความหลับไหล ท่ามกลางมายา ซึ่งเป็นความไม่รู้ หรือความรู้ผิด หรือที่เรียกว่าความเขลา ซึ่งความตื่นนี้จะเป็นความตื่นที่สามารถสลัดความง่วงงุนแห่งโลกียะออกไปให้หมดสิ้นด้วย

สำหรับทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ มนุษย์จะต้องเชื่อตัวเอง หรือมีความศรัทธาในตัวเอง และพัฒนาตัวเอง ท่านพุทธทาสภิกขุย้ำว่าการเชื่อตนเองนี้ต้องเชื่อในทางที่ถูก มิใช่เชื่อในทางผิด ๆ การเชื่อในตัวเองนี้อาจอธิบายได้ในหลายความหมาย อาทิ การเชื่อในหลักการหรือการกระทำของตนเอง เชื่อผลของกรรม ผลที่เกิดจากการกระทำของตนเอง เชื่อความที่ต้องได้รับผลกรรม อย่างไรก็ตามการเชื่อเช่นนี้ถือว่ายังไม่พอที่สำคัญจะต้องเชื่อในความเป็นมนุษย์ของตนเองว่าจะสามารถพัฒนาตนเองให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ มนุษย์จะต้องมีความกล้าหาญ มีความเพียร และมีความตั้งใจจริง ทางพุทธศาสนาหรือตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างเชื่อว่ามนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่สอนได้และพัฒนาได้

ประการที่สาม มนุษย์ต้องมีวินัยในตนเอง สามารถควบคุมหรือกำจัดธรรมชาติฝ่ายเลวหรือสัญชาตญาณสัตว์ที่อยู่ในตัวมนุษย์ ตามทัศนะของอโร ในตัวมนุษย์นั้นมีสัญชาตญาณที่เรียกว่า สัญชาตญาณสัตว์ อยู่ภายในเช่นเดียวกับทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยสัญชาตญาณชนิดนี้เป็นบ่อเกิดแห่งความชั่วร้ายต่าง ๆ นานาในตัวมนุษย์ อาทิ ความต้องการ หรือความปรารถนา ที่เกินความจำเป็นของมนุษย์ทำให้เกิดความฟุ้งเฟ้อ หลุหลุ และเกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา มนุษย์จะต้องควบคุมหรือเอาชนะสัญชาตญาณส่วนนี้ในตัวมนุษย์ให้ได้ ซึ่งมนุษย์จะต้องบรรลุถึงกฎเกณฑ์ที่เหนือกว่าสัญชาตญาณเหล่านี้ ซึ่งอโรเรียกว่า กฎที่สูงกว่า

(Higher Law) การที่มนุษย์จะสามารถเอาชนะสัญชาตญาณส่วนนี้ได้นั้นมนุษย์จะต้องสามารถเอาชนะตัวเอง เอาชนะความต้องการ โดยการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย และสันโดษ ซึ่งเป็น การสร้างวินัยให้กับชีวิต และเป็น เรื่องที่เกี่ยวกับการพัฒนาทางด้านจิตวิญญาณและสติปัญญา ของมนุษย์โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักการเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายนั้นถือว่าเป็น หลักการการดำเนินชีวิตที่ธอโรให้ความสำคัญไว้อย่างยิ่งและถือว่าเป็นหลักปรัชญาการ ดำเนินชีวิตที่สำคัญของธอโรเลยที่เดียวก็ว่าได้ หลักการการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายของธอโรนั้น จะมีความสอดคล้องกับแนวคิดทางศาสนาตะวันออกอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในหลักพระพุทธศาสนา หรือตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ คือหลักของความสันโดษและมรรยัสถมีเท่าที่พอดี หรือกิน อยู่แต่พอดี มีาอยู่ดีกินดี ธอโรได้กล่าวเปรียบเทียบหลักของการมีชีวิตอย่างเรียบง่ายว่า มนุษย์ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องแสวงหาหรือประกอบกิจกรรมของชีวิตให้มากมายนัก แทนที่จะ มีเป็นร้อยเป็นพันก็ให้ลดทอนลงเหลือเพียงแค่ 2 หรือ 3 ก็เพียงพอ ในเรื่อง อาหารแทนที่ จะรับประทานวันละ 3 มื้อ ก็ให้เหลือแค่มื้อเดียว นอกจากนี้เรื่องอื่น ๆ ไม่ว่าจะ เป็นเครื่อง แต่งกายหรือที่อยู่อาศัยก็ให้ลดพอเท่าที่ชีวิตจำเป็นหรือต้องการเท่านั้น ดังที่ธอโรเน้นให้เห็นว่า

... simplicity, simplicity, simplicity! I say, let your affairs be as two or three, and not a hundred or a thousand; instead of a million count half a dozen, and keep your accounts on your thumb nail..."

... Simplicity, simplicity. Instead of three meals a day, if it be necessary eat but one; instead of a hundred dishes, five; and reduce other things, in proportion. ... (Thoreau. 1966 : 62)

ยิ่งไปกว่านั้น สิ่งที่ธอโรให้ความสำคัญพอ ๆ กับการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายคือความ รักสันโดษ ซึ่งตามทัศนะของธอโร ความสันโดษนั้นมิได้มีความหมายที่แตกต่างไปจากความ หมายของแนวคิดทางตะวันออก อย่างไรก็ตามความสันโดษที่ธอโรเน้นให้เห็นก็คือความพอใจ

ในสภาพหรือในสภาวะที่ตนเป็นอยู่ หรือการที่มนุษย์นั้นสามารถที่จะอยู่กับความสงบเงียบตามลำพังได้โดยไม่เดือดร้อน ธอโรแสดงให้เห็นว่าบางทีการอยู่ในสังคมหมู่มากก็ได้หมายความว่ามนุษย์จะมีเพื่อนหรือว่าหายเหงาได้ แต่ว่าการอยู่คนเดียวหรือการอยู่ตามลำพังกับความสงบ มนุษย์ก็อาจเกิดความปิติขึ้นได้ และมีความสงบนั้นเองเป็นเพื่อน ธอโรพบว่าตนมีความสุขที่ได้อยู่คนเดียวเป็นส่วนใหญ่ และการอยู่ในหมู่คณะ แม้ที่ดีที่สุด ในไม่ช้าก็จะเหนื่อยหน่ายอ่อนล้า ธอโรรักที่จะอยู่คนเดียว และไม่เคยคบเพื่อนที่นำคบหาเท่าความสันโดษ

... I find it wholesome to be alone the greater part of the time. To be in company, even with the best, is soon wearisome and dissipating. I love to be alone. ... .. Solitude is not measured by miles of space that intervene between a man and his fellows. The really diligent student in one of the crowded hives of Cambridge College is as solitary as a dervish in the desert. ... (Thoreau. 1966 : 91)

เมื่อพิจารณาตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ มนุษย์ต้องบังคับตนเองให้ได้ ทั้งนี้เนื่องจากท่านพุทธทาสภิกขุเชื่อว่า มนุษย์มีสัญชาตญาณสัตว์อยู่เป็นพื้นฐานของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัญชาตญาณแห่งการยึดมั่นในตัวกูของกู สัญชาตญาณสัตว์ตัวนี้เองที่เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงของมนุษย์ กล่าวคือมนุษย์ต้องการแต่เรื่องกิน กาม เกียรติ ก็เพื่อที่จะนำมาสนองความเป็นตัวกูของกู อย่างไรก็ตามท่านพุทธทาสภิกขุ แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีสัญชาตญาณฝ่ายดีอยู่เช่นกัน ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่าธรรมชาติฝ่ายดีในตัวมนุษย์นี้เองที่สามารถพัฒนาขึ้นมาบังคับควบคุมสัญชาตญาณฝ่ายชั่วหรือสัญชาตญาณสัตว์ของมนุษย์ได้ ซึ่งเมื่อก้าวโดยสรุปแล้วการบังคับตนเองของมนุษย์ได้นั้นก็คือการควบคุมความอยากของตัวเองให้อยู่ในขอบเขตที่พอเหมาะพอดี ซึ่งก็ต้องอาศัยการฝึกฝนตนเองอยู่ตลอดเวลา

การที่มนุษย์สามารถบังคับตนเองได้นั้น หรือเอาชนะความอยากความต้องการของตนเองได้ มนุษย์ก็จะอยู่อย่างเรียบง่าย ไม่ตกจมอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัตถุมิมีความสันโดษเป็น

พื้นฐานของชีวิต โดยที่มนุษย์ต้องพอใจในตนเอง ไม่ว่าจะมนุษย์จะเป็นอย่างไรก็ตาม มนุษย์จะต้องพอใจในตนเอง ไม่ว่าจะมนุษย์จะอยู่ในสภาพใดก็ตามมนุษย์ต้องพอใจในตนเอง ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงสภาพการพอใจในตนเองนี้ว่าให้กระทำหน้าที่ตนให้สมบูรณ์ ไม่ว่าจะ เป็นงานประเภทใดก็ตามถือว่าเป็นประโยชน์ถ้ามนุษย์มีความพอใจในสภาพของตนเองที่เป็นอยู่ ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

... ให้ทำหน้าที่ของตน ๆ ก็แล้วกัน มนุษย์เมื่อได้ทำหน้าที่ของมนุษย์ก็พอใจตัวเอง แต่ที่เราไม่เหมือนกันทุกคน เพราะฉะนั้นก็ต้องทำงานต่างกัน บางคนอาจจะต้องกวาดถนนก็พอใจ... ก็เป็นสุข บางคนล้างท่อสกรปรกก็เป็นสุข เพราะเราพอใจที่เราได้ทำหน้าที่ของมนุษย์ เราเป็นมนุษย์ ... (พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป. : 23)

เราอาจกล่าวได้ว่าการพอใจในสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ ไม่ว่าจะสูงหรือต่ำเพียงไร แต่ทว่าเป็นการกระทำหรือเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ด้วยกัน ถือว่าเป็นสิ่งที่ทางพุทธศาสนาเรียกว่าความสันโดษ ซึ่งเมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาจิตวิญญาณของตนเอง มีชีวิตอย่างเรียบง่าย สันโดษ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นแล้ว มนุษย์ก็สามารถเคารพตัวเองหรือนับถือตนเองตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้น มนุษย์จะต้องสามารถยกมือไหว้ตนเองได้ เมื่อมองดูตัวเอง พิจารณาถึงพฤติกรรมของตัวเองทั้งที่ผ่านมาและที่จะเป็นไป สามารถมองเห็นแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์จนสามารถที่จะยกมือไหว้ตัวเอง ซึ่งถือว่าเป็นมนุษย์ที่ถึงซึ่งคุณค่าของความ เป็นมนุษย์

ที่กล่าวมาทั้งหมดถือว่าเป็นแนวทางปฏิบัติที่มนุษย์ควรจะมีคึดถือและลงมือกระทำด้วยตนเอง เพื่อให้บรรลุถึงคุณค่าของความ เป็นมนุษย์ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุหรือตามหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง จากหลักการดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่า ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุหรือตามหลักคำสอนของพุทธศาสนานั้นจะให้ความสำคัญไปที่ตัวมนุษย์โดยที่มนุษย์นั้นสามารถที่จะพัฒนาตนเองให้ได้รับ สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ

เราอาจกล่าวได้ว่า การดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย หรือความสันโดษนั้นเป็นการฝึกฝนเพื่อที่จะควบคุมสัญชาตญาณสัตว์ที่อยู่ในตัวมนุษย์นั่นเอง โดยที่มนุษย์นั้นจะต้องพยายามที่

จะตีความต้องการหรือความโลภภายในตัวมนุษย์ ซึ่งก็ต้องอาศัยการฝึกฝนทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ เมื่อมนุษย์สามารถที่จะควบคุมจิตใจให้บริสุทธิ์ได้เป็นอย่างดีแล้ว ก็เท่ากับว่ามนุษย์นั้นกำลังเปิดช่องทางระหว่างตัวเองกับพระเจ้าขึ้นนั่นเอง และการที่มนุษย์จะสามารถสร้างความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นได้นั้นมนุษย์ต้องเอาชนะสัญชาตญาณสัตว์ให้ได้ ดังที่ธอโรแสดงเห็นว่าผู้ประเสริฐที่แท้ก็คือผู้ที่สามารถควบคุมสัญชาตญาณสัตว์ที่อยู่ภายในตนเองได้นั่นเอง ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า "He is blessed who is assured that the animal is dying out in him, day by day, and the divine being established" (Thoreau. 1966 : 146)

จากหลักการใหญ่ ๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับทัศนะของธอโรในเรื่องบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อตนเองนี้เห็นว่ามีส่วนที่คล้ายคลึงกันกับทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งรวมความแล้ว การที่มนุษย์จะเข้าถึงสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับได้นั้น มนุษย์ด้วยตัวของตัวเองจะเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด โดยที่มนุษย์จะต้องเชื่อมั่นในสมรรถภาพของตนเอง เชื่อมมั่นในคุณธรรมความดีของตนเอง และมนุษย์จะต้องลงมือปฏิบัติสร้างวินัยหรือที่เรียกว่าศีลตามหลักพุทธศาสนาขึ้น เพื่อที่จะพัฒนาให้เกิดความสงบทางด้านจิตใจ จนสามารถที่จะใช้สติปัญญาของตนที่มีอยู่เรียนรู้จนบรรลุถึงสิ่งสูงสุดนั้นได้ ซึ่งสิ่งสูงสุดของทั้งท่านพุทธทาสภิกขุ และธอโรก็เป็นสิ่งที่มนุษย์นั้นสามารถที่จะประสบได้ ด้วยประสบการณ์ของมนุษย์เอง ที่เรียกว่าประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ และการที่จะเกิดประสบการณ์ได้นั้น การปฏิบัติตนด้วยความอดทนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง

2. มนุษย์กับตัวธรรมชาติ

2.1 คุณค่าของตัวธรรมชาติ จากการศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติตามทัศนะของทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ทำให้เข้าใจได้ว่า ความหมายของคำว่า ธรรมชาติของท่านทั้งสองนี้จะครอบคลุมทั้งตัวธรรมชาติซึ่งหมายถึงสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่ว่าจะมีมนุษย์ อาทิ ต้นไม้ ภูเขา ล่าธาร ป่าไม้ หรือบึง ตลอดจนรวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ ที่มนุษย์สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส และธรรมชาติอีกความหมายหนึ่งก็คือกฎธรรมชาติ ซึ่งตามทัศนะของท่านทั้งสองมิใช่เป็นกฎทางวิทยาศาสตร์แต่ทว่า เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่

เผยแสดงให้เห็นถึงความจริงแท้ของสรรพสิ่งซึ่งเป็นกฎทางศีลธรรมหรือคุณธรรม ที่มีผลต่อจิตวิญญาณของมนุษย์โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมชาติตามที่เสนอของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นกินความหมายลึกซึ้งไปถึงคำว่า ธรรมะ โดยมีความหมายถึง 4 ความหมายอันได้แก่ ตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ และผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ

เราอาจกล่าวได้ว่าทัศนะการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับตัวธรรมชาติของธอโร นั้นมีความสอดคล้องกับแนวทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ธอโรปฏิเสธการมองธรรมชาติ โดยเฉพาะตัวธรรมชาติอย่างวัตถุ แต่ในตัวธรรมชาตินั้นเป็นที่สถิตอยู่ของกฎเกณฑ์ หรือที่ธอโร เรียกว่าเสียงหรือภาษา (Sound) ที่มนุษย์จะต้องสดับฟังเรียนรู้และฝึกฝนปฏิบัติอย่างสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ดังกล่าว จึงอาจสรุปได้ว่าตามทัศนะของธอโรแล้วตัวธรรมชาตินั้นไม่สามารถลดทอนให้เหลือเพียงวัตถุในตัวธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่สามารถเผยแสดงให้เห็นกฎเกณฑ์เบื้องสูงที่ถือว่าเป็นกฎเกณฑ์แห่งสัจจะเหนือว่ากฎเกณฑ์ใด ๆ ที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นนอกจากนั้นการเดินทางออกจากสังคมในยุคสมัยของธอโรที่เต็มไปด้วยการดำเนินชีวิตอย่างฟุ้งเฟ้อเพื่อย่อมมุ่งสู่การทดลองชีวิตตามลาพิงท่ามกลางธรรมชาติของบึงวอลเดน เป็นเรื่องที่บ่งบอกได้ว่าตัวธรรมชาติหรือสภาพตามธรรมชาตินั้นเป็นสถานที่ที่ดีที่สุดสำหรับการแสวงหาคุณธรรมความดีงาม ความสุขสงบที่การดำเนินชีวิตในสังคมเมืองมีอาจจะสนองตอบได้

เราอาจกล่าวได้ว่าสถานที่อย่างบึงวอลเดนก็มีได้แตกต่างไปจากสวนโมกข์พลารามานสมัยสิบปีแรก งานแห่งของการเป็นสถานที่ที่ใช้สำหรับการปฏิบัติตนฝึกฝนจิตใจหาบริสุทธิ์เพื่อค้นพบความจริงหรือคุณธรรมสำหรับมนุษย์

อย่างไรก็ตามทัศนะการมองธรรมชาติในลักษณะดังกล่าวนี้นอกจากจะมีความสอดคล้องกับทัศนะทางศาสนาตะวันออกแล้ว ทัศนะดังกล่าวยังเป็นทัศนะการมองธรรมชาติที่ใกล้เคียงกับลัทธิโรแมนติคนิยม (Romanticism) ซึ่งผู้ที่ถือว่าเป็นปรมาจารย์ในลัทธิโรแมนติคนิยมคือรูสโซ ผู้ที่เรียกร้องให้มนุษย์นั้นหันกลับคืนสู่ธรรมชาติ (Back to Nature) ผู้ปฏิเสธการดำเนินชีวิตที่เต็มไปด้วยการหลอกลวงดัดจริตของชาวเมือง ผู้ที่มองธรรมชาติคือศาสนาตลอดจนถึงระบบศีลธรรมที่ใช้ในการปกครองผู้คนในสังคม เป็นผู้ที่ปฏิเสธกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ใช้เพียงแต่หลักการของเหตุผลโดยไม่ใส่ใจต่อความรู้สึกและอารมณ์ของมนุษย์เลย แนวความคิด

ของรุสโซ้นับว่ามีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อนักปรัชญา และนักประพันธ์แนวโรแมนติคในยุคของเขาและในยุคต่อมาอย่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นเบลค (Blake) เชลลีย์ (Shelley) และเวอคสเวิร์ท (Wordsworth)

อย่างไรก็ตามจากความหมายของคำว่าธรรมชาติของทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ถือว่ามีความสัมพันธ์กันกับแนวคิดข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่างก็มองว่าธรรมชาตินั้นมิใช่เป็นเพียงแค่วัตถุเท่านั้น แต่ทว่าธรรมชาตินั้นยังมีกฎซึ่งถือว่าเป็นกฎที่สูงที่สุดที่มนุษย์จะต้องทำความเข้าใจ เพื่อความอยู่รอดทั้งทางด้านร่างกายและจิตวิญญาณของมนุษย์ ซึ่งแน่นอนที่สุดทัศนคติการมองธรรมชาติของท่านทั้งสองย่อมแตกต่างจากทัศนคติของคนส่วนใหญ่นับปัจจุบันจากสภาพความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในปัจจุบัน เราจะสังเกตเห็นได้ว่ามนุษย์ในโลกปัจจุบันนั้นมองธรรมชาติเสมือนวัตถุที่มนุษย์สามารถเข้าไปเอาประโยชน์ เพื่อนำมาแปรรูปด้วยวิธีการทางเทคโนโลยีเพื่ออำนวยความสะดวกสบายและพัฒนาทางด้านวัตถุด้านอื่น ๆ อย่างมากมายจนเกินพอดี ซึ่งด้วยเหตุดังกล่าวนี้เองทำให้ธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวธรรมชาติ อันได้แก่ทรัพยากรธรรมชาตินั้นลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว จนเกิดการขาดสมดุลและมีผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยา เป็นสาเหตุให้เกิดมหันตภัยขึ้นเกือบจะทุกซอกมุมของโลก สภาพความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในปัจจุบันจึงดูจะเลวร้ายลงไปทุกที

จากทัศนะที่มองธรรมชาติดุจดังวัตถุที่มนุษย์สามารถจะดักดวงเอาผลประโยชน์โดยขาดความพอดีนี้ มิใช่ทัศนะที่เกิดขึ้นมาในปัจจุบัน เมื่อสืบหาสาเหตุแล้วจะพบว่าทัศนะดังกล่าวเริ่มก่อตัวขึ้นจากทางตะวันตกตั้งแต่นยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม จนเกิดเป็นลัทธิอุตสาหกรรมนิยมระบบทุนนิยม และระบบวัตถุนิยมขึ้นเมื่อสองถึงสามศตวรรษที่แล้ว ซึ่งสืบเนื่องมาจากการค้นพบกฎทางวิทยาศาสตร์ประกอบกับการตีความคัมภีร์ไบเบิล ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ที่ยึดถือเหตุผลแต่เพียงอย่างเดียว แทนที่จะคำนึงถึงเรื่องของจิตใจ ความรู้สึกและศรัทธา และการตีความจากคัมภีร์ไบเบิล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปฐมกาลที่ว่าด้วยเรื่องการสร้างโลกนี้เอง ที่ทำให้มนุษย์เริ่มมองธรรมชาติอย่างวัตถุที่จะตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ขาดจิตสำนึกในการเคารพธรรมชาติในฐานะสิ่งที่เป็นของขวัญของพระเจ้าที่ทรงประทานให้มนุษย์ยุคกาลก่อน แต่มนุษย์ในยุควิทยาศาสตร์ได้ใช้การตีความเชิงเหตุผลจนทำให้ความเชื่อวาทธรรมชาติเป็นสิ่งสร้างของพระเจ้ามีความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัวเลื่อนหายไป อาทิ ในบทปฐมกาล ตอนที่ 1

บทที่ 28 กล่าวไว้ว่า

... จงมีลูกคอกทัวมากขึ้นจนเต็มแผ่นดิน จงมีอาณาจเหนือแผ่นดิน จงครอบครอง
 ผุ่ปลาในทะเล และผุ่นกในอากาศ กับบรรดาสัตว์ที่เคลื่อนไหวบนพื้นดิน หรือ
 เราให้พืชที่มีเมล็ดทั้งหมด ซึ่งมีอยู่ทั่วพื้นดิน และต้นไม้ทุกชนิดที่มีเมล็ดในผลของมัน
 แก่เจ้า เป็นอาหารของเจ้า ฝ่ายสัตว์ทั้งหลายบนพื้นดิน นกทั้งบวงในอากาศ และ
 บรรดาสัตว์เลื้อยคลานบนพื้นดินทุกสิ่งทุกอย่างที่มีลมปราณนั้น เราให้พืชเขียวสดทั้ง
 บวงเป็นอาหาร ... (ปฐมกาล . 1.28-29)

จากข้อความในปฐมกาลนี้เอง ที่ทำให้มีการตีความธรรมชาติในลักษณะวัตถุที่มนุษย์
 สามารถตีความเอาได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุดในยุคที่ลัทธิอุตสาหกรรมนิยมกำลังได้รับการยอมรับใน
 ชักโลกตะวันตก ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ดำเนินไป
 อย่างประสานสอดคล้องกัน กลับกลายมาเป็นความสัมพันธ์ที่มนุษย์นั้นคือผู้มีอำนาจสิทธิขาด
 เหนือธรรมชาติ โดยมีความเชื่อที่ว่าสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติไม่มีคุณค่าในตัวหรือสิทธิแต่
 อย่างไร ไม่มีมีความแตกต่างระหว่างคุณสมบัติของธรรมชาติกับคุณสมบัติของเครื่องมือที่มนุษย์
 ประดิษฐ์ขึ้นในการทำงานหรือเพื่ออำนวยความสะดวกในการทำงาน คุณค่าเพียงอย่างเดียว
 ของธรรมชาติคือคุณค่าในการใช้สอย หรือกลับกลายมาเป็นความสัมพันธ์ที่มนุษย์คือผู้ครอบ
 ครองธรรมชาติ ซึ่งก็ถือว่าคุณค่าแต่เพียงประการเดียวของธรรมชาติคือประโยชน์ใช้สอยทาง
 วัตถุ

ทัศนคติต่อธรรมชาติที่กล่าวมานี้ต่างเป็นตัวสนับสนุนให้มีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติ
 มาพัฒนาสังคมมนุษย์ทางด้านวัตถุ ทำให้ลัทธิอุตสาหกรรมนิยม วัตถุนิยม และทุนนิยมเจริญเติบโต
 แพร่หลายออกไปทั่วโลก อย่างไรก็ตามแม้ในยุคปัจจุบันจะได้มีการโต้เถียงไม่เห็นด้วยกับแนว
 ความคิดดังกล่าว แต่ทว่าทัศนคติที่มองธรรมชาติดุจดั่งวัตถุก็ได้ฝังรากลึกลงในจิตสำนึกของ
 มนุษย์มาเป็นเวลาเกือบสามศตวรรษทีเดียว

เมื่อหันมาพิจารณาทัศนคติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติของท่าน
 พุทธทาสภิกขุและธอโร จะเห็นว่ามีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับทัศนคติทั้งหมดที่กล่าวมา

ข้างต้น โดยท่านพุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นอยู่เสมอว่าธรรมชาติก็คือธรรมะและท่านยังเน้นให้เห็นอีกว่าในโลกของเราบั้นนี้ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะหรือธรรมชาติ แม้แต่มนุษย์นั้นก็ป็นธรรมชาติเช่นกัน ดังที่ท่านกล่าวว่า

... ตั้งต้นที่ตัวเราเอง คนหนึ่ง ๆ มันก็มี Body ของธรรมชาติ คือ ตัวร่างกาย ในตัวเรามี Law of Nature หรือกฎธรรมชาติควบคุมอยู่ สิ่งทั้งหลายจึงเป็นไปตามกฎธรรมชาติในร่างกายเรา เมื่อเรามีหน้าที่เราก็ปฏิบัติหน้าที่อยู่ทุก ๆ เวลา เพื่อรักษาความถูกต้องของธรรมชาตินี้ เมื่อเราได้รับผลของการรักษาธรรมชาตินี้ เป็นความสุขบ้าง ทุกข์บ้าง พอใจบ้าง ธรรมชาติทั้ง 4 ความหมายมีอยู่ในตัวเรา แม้แต่คนเดียวก็มีทั้ง 4 ความหมาย... ในมนุษย์เพียงคนเดียว มันก็มีธรรมชาติอัน 4 ความหมายครบถ้วน ในตัวโลกทั้งโลกมันก็มี ความหมายของธรรมชาติครบทั้ง 4 ความหมาย ... (พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 11-12)

สำหรับธอโร มนุษย์กับธรรมชาติก็ไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้อย่างสิ้นเชิง ธอโรแสดงให้เห็นอยู่เสมอในหนังสือเรื่อง Walden ว่า มนุษย์ไม่สามารถจะถอนธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นส่วนใดให้เหลือฐานะเป็นเพียงแต่วัตถุ ธอโรเองได้เปรียบเทียบตัวเขาว่าเป็นคุดคิง รากไม้ และใบไม้ หรือเป็นส่วนของธรรมชาติที่ไม่สามารถแยกออกมาได้

" Shall I not have intelligence with the earth? Am I not partly leaves and vegetable mould myself? " (Thoreau. 1966 : 93)

หรือแม้กระทั่งธอโรเองยังเคยกล่าวเปรียบเทียบตัวเขากับธรรมชาติว่าเป็นเสมือนหนึ่งเดียวกันไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... I go and come with a strange liberty in Nature, a part of herself. As I walk along the stony shore of the pond in my shirt sleeves ... all the elements are unusually congenial to me. ... (Thoreau. 1966 : 87)

จากทัศนะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มนุษย์นั้นมิได้เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ทว่ามนุษย์นั่นเอง เป็นธรรมชาติเลยทีเดียว โดยเฉพาะตามที่คณะของท่านพุทธทาสภิกขุนี้ เมื่อพูดถึงธรรมชาตีก็นิยามความรวมถึงธรรมชาติทั้ง 4 ความหมายที่จะต้องมีส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุและธอโร คุณค่าของตัวธรรมชาติมีอาจจะหมายถึงเพียงแค่วัตถุที่มนุษย์จะตัดดวงเพื่อมาเสนอสนองความอยากของมนุษย์เอง แต่ในธรรมชาตินั้นแฝงไว้หรือสถิตอยู่ของกฎธรรมชาติ อันเป็นกฎแห่งความจริงสูงสุดที่มนุษย์จะต้องศึกษา เรียนรู้และปฏิบัติตัวให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ดังกล่าวด้วย ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตวิญญาณของมนุษย์โดยเฉพาะ อาจกล่าวได้ว่าคุณค่าของตัวธรรมชาติที่ท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรแสดงให้เห็นอยู่นั้น เราสามารถแยกออกได้เป็น 2 ประการด้วยกันคือ

ประการแรก ตัวธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็น ป่าไม้ ภูเขา หรือลาธาร ต่างก็เป็นสื่อหรือเป็นแหล่งที่แสดงให้เห็นถึงสัจธรรมหรือกฎความจริงของธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "น้ำ" ในบึงวอลเดน เป็นเสมือนแหล่งแห่งชีวิตทางด้านจิตวิญญาณสำหรับธอโรเลยทีเดียว

ประการที่สอง ตัวธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความเงียบสงัด เรียบง่าย สงบและสันติ และความเบิกบานของมันนั้น เป็นแหล่งในการฝึกฝนตนเอง และแหล่งของการเรียนรู้สัจธรรมหรือแก่นแท้ของชีวิตมนุษย์

สำหรับในประเด็นแรกที่เกี่ยวข้องกับตัวธรรมชาติในฐานะสื่อสอนธรรมนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในที่หลายแห่งว่า ท่ามกลางธรรมชาตินั้นได้แฝงไว้ด้วยภาพและปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความจริงต่าง ๆ มากมาย ซึ่งเหมาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ต้องการจะเรียนรู้กฎเกณฑ์ธรรมชาติ ท่านเสริมให้เห็นว่าบรรดาศาสดาเอกของโลกต่างล้วนใช้ชีวิตเพื่อที่จะได้เรียนรู้กฎเกณฑ์เหล่านี้กันทั้งนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธเจ้าท่านได้อาศัยป่า หรือการดำรงชีวิตท่ามกลางธรรมชาติ เรียนรู้ความเป็นไปของชีวิตจนสามารถบรรลุนิพพาน สำหรับเรื่องนี้ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงตัวธรรมชาตินฐานะสื่อสอนธรรมหรือสิ่งที่เป็นที่เผยแผ่แสดงให้เห็นสัจจะตามธรรมชาติไว้อย่างเด่นชัดว่า

... ในตอนแรก ๆ ที่จากชีวิตในหมู่บ้านไปเป็นชีวิตป่าของฉัน ทุกสิ่งทุกอย่างช่างมีอะไรให้คิดให้นึกจนเกิดความรู้สึกใหม่ ๆ ขึ้นมากเหลือหลายที่จะขีดเขียนไว้หมด

สิ้นได้ ภาพอันเต็มไปด้วยความหมายลึก ๆ และปัญหายาก ๆ เหล่านี้ธรรมชาติมี
ให้โดยพร้อมมูล ... (พุทธทาสภิกขุ. 252 :)

นอกจากนี้ท่านพุทธทาสภิกขุยังได้กล่าวถึงตัวธรรมชาติที่สามารถมีอิทธิพลต่อจิตใจ
และจิตวิญญาณของมนุษย์ไว้ในเชิงของปริศนาธรรมเอาไว้อีกหลายแห่ง อาทิ

... ที่นี้ต้นไม้ก็พูดได้ ก้อนหินก็พูดได้ เม็ดกรวดเม็ดทรายหรือมดแมลงอะไรต่าง ๆ
ก็ล้วนพูดได้... นี้แหละคือข้อที่ว่าต้นไม้พูดได้ก้อนหินพูดได้ คือบอกให้รู้จักสัจธรรม
วุ่นวาย ความหม่นหมอง ความวิตกกังวล ความทุกข์ความร้อนต่าง ๆ ออกไปเสีย
ด้วยการทวาทให้เกิดความรู้สึกอย่างใหม่ ... (พุทธทาสภิกขุ. 2521 : 5-9)

สำหรับธอโรก็มีทัศนะที่สอดคล้องกับท่านพุทธทาสภิกขุ โดยธอโรเชื่อว่าสภาพของ
ป่าที่เต็มไปด้วยความสงบนั้นสามารถที่จะบ่มเพาะจิตวิญญาณของมนุษย์ให้บรรลุสู่สภาวะสูงสุด
ได้ ธอโรกล่าวไว้ให้เห็นในบทความเรื่อง "Walking" ว่า บรรดาควี หรือนักบวชผู้ หรือ
นักบุญ นักบวช ที่สำคัญของโลก ได้อาศัยธรรมชาติเป็นสถานที่บ่มเพาะจิตวิญญาณจนค้นพบ
สัจธรรม ไม่เคยปรากฏว่าจะมีผู้รู้ค้นพบสัจธรรมอยู่ที่ท่ามกลางความหรรษา ฟุ้งเฟ้อของเมือง
แต่อย่างใด

... A town is saved, not more by the righteous men in it
than by and swamps that surround it. A township where one
primitive forest waves above while another primitive forest
rots below,--such a town is fitted to raise not only corn
and potatoes. but poets and philosophers for the coming
ages. In such soil grew Homer and Confucius and the
rest, and out of such a wilderness comes the reformer
eating locusts and wild honey. ... (Thoreau. 1964 : 213)

นอกจากนี้ในหนังสือเรื่องวอลเดน ธอโรได้ให้ความสำคัญต่อ "น้ำ" ในฐานะเป็นเสมือนสิ่งที่จะนำพาให้มนุษย์ได้รับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณอย่างเด่นชัด ธอโรได้บรรยายถึงน้ำในบึงวอลเดนไว้ด้วยภาษาที่งดงามยิ่ง ซึ่งโดยสรุปแล้วเป็นการบรรยายให้เห็นถึงความลึก ความบริสุทธิ์ใสสะอาด ความเรียบง่ายสมถะ ซึ่งล้วนเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงามสูงสุด หรือความจริงสูงสุดที่มนุษย์จะบรรลุถึง

ประการที่สอง ตัวธรรมชาติในฐานะที่เรารู้ ผิดพบ และปฏิบัติเพื่อควบคุมจิตใจของมนุษย์ ตัวธรรมชาติในที่นี้ท่านพุทธทาสภิกขุจะให้ความสำคัญไปที่ป่าดงพงพี อันเป็นสถานที่ที่สงบและเงียบสงบแต่ก็มิได้หมายความว่าธรรมชาติอื่น ๆ จะลดความสำคัญไป แต่ที่ว่าป่าเป็นเสมือนตัวแทนธรรมชาติทั้งหมด สำหรับผู้ที่บรรลุถึงคุณค่าของตัวธรรมชาติแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างก็มิได้มีคุณค่าพอที่จะให้จิตวิญญาณได้ตีคุณค่าต่อสิ่งจะด้วยกันทั้งนั้น

สำหรับบรรยายภาคที่เงียบสงัดท่ามกลางธรรมชาตินั้น ถือว่ามีความสำคัญและมีความศักดิ์สิทธิ์ต่อทางพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงเล็งเห็นความสำคัญถึงกับตรัสว่า สำหรับผู้ที่ต้องการจะเรียนรู้สัจจะของชีวิตที่แท้จริง และปฏิบัติตนให้หลุดพ้นจากโลกียะแล้ว ความมืด ความสงบเงียบ ท่ามกลางธรรมชาติ จะเป็นแหล่งที่ดีที่สุดให้บุรุษผู้นั้นได้ฝึกฝนและพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็งอดทน ต่อสู้กับความรู้สึกนึกคิดอันเป็นสัญชาตญาณดิบของตนเองได้เป็นอย่างดี ท่านพุทธทาสภิกขุก็ได้ดำเนินรอยตามพุทธพจน์ของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด โดยท่านเคยอยู่ป่าแต่เพียงลำพังเพื่อเรียนรู้สัจธรรมของชีวิตเป็นเวลาถึงสองปี และท่านได้บันทึกความรู้สึกและการปฏิบัติธรรมท่ามกลางธรรมชาติไว้ในหนังสือเรื่อง "สิบปีในสวนนวมภ" ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของตัวธรรมชาตินั้นที่เป็นแหล่งในการฝึกฝนอบรมจิตใจของตนเองไว้ด้วยภาษาที่สละสลวย และมีอยู่หลายตอนที่ท่านได้เขียนถึงเรื่องดังกล่าว อาทิ

... การอยู่คนเดียว (ในป่า) ไม่มีอะไรจะดีไปกว่าใช้เวลาในการฝึกฝนบทเรียนของการตื่นและการควบคุมการตื่นของตนอย่างนิ่มนวล จนคล้อยตามความต้องการของตนได้ทุกเมื่อ...

... เมื่อการอยู่ป่าคนเดียวของผู้ใดลงรอยเป็นปกติ จิตย่อมผันแปรไปมีลักษณะง่ายแก่การเป็นสมาธิตั้งครั้งตั้งค่อนเสียแล้ว ... (พุทธทาสภิกขุ. 2527 : 14)

จากทัศนะเกี่ยวกับคุณค่าของตัวธรรมชาติของท่านพุทธทาสภิกขุ จะเห็นได้ว่าท่านให้ความสำคัญต่อตัวธรรมชาติในฐานะสื่อสอนธรรม และเป็นแหล่งหรือสถานที่ในการฝึกฝนเรียนรู้หลักธรรมหรือความจริงสูงสุดนั่นเอง ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของการตอบสนองทางด้านวัตถุ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติหรือตัวธรรมชาตก็เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้เลย โดยที่มนุษย์นั้นต้องมองตัวธรรมชาติด้วยสายตาแห่งความเคารพและตระหนักถึงคุณค่าอย่างแท้จริงทางด้านจิตวิญญาณ

สำหรับตัวธรรมชาติที่ธอโรถือว่าเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนทั้งหมดของตัวธรรมชาติที่ได้แผ่เงาไว้ซึ่งกฎเกณฑ์เบื้องสูง ความบริสุทธิ์ ตลอดจนแหล่งแห่งคุณธรรมและความดีทั้งหมดคือน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำในบึงวอลเดน ตามทัศนะของธอโรแล้วน้ำทั้งสภาพทางกายภาพและคุณสมบัติแห่งความบริสุทธิ์มีอิทธิพลต่อจิตวิญญาณของมนุษย์อย่างยิ่ง เป็นแหล่งที่เผยแสดงความจริงและเป็นสถานที่ที่สามารถชำระมลทินให้มนุษย์ได้พบกับความบริสุทธิ์ ธอโรเองได้ใช้สถานที่นี้เองเป็นที่เรียนรู้ หรือเป็นที่ที่เขาใช้ปฏิบัติกิจทางศาสนา โดยธอโรกล่าวว่า เขาจะลงไปอาบน้ำในบึงทุก ๆ เช้า อันถือเสมือนเป็นการปฏิบัติกิจทางศาสนา เราจะเห็นได้ว่า "น้ำ" สามารถจะหล่อหลอมและบ่มเพาะคุณงามความดีขึ้นในจิตใจมนุษย์ได้

... Every morning was a cheerful invitation to make my life of equal simplicity, and I may say innocence, with Nature herself. I have been as sincere a worshipper of Aurora as the Greeks. I got up early and bathed in the pond; that was a religious exercise, and one of the best things which I did. ... (Thoreau. 1966 : 60)

อย่างไรก็ตามในท้ายที่สุด ธอโรได้แสดงให้เห็นว่า การทดลองการดำเนินชีวิตท่ามกลางธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งในป่าริมบึงวอลเดนนั้น สามารถที่ทำให้เขาได้เรียนรู้ถึงสิ่งสูงสุด และความจริงสูงสุดเกี่ยวกับชีวิตของเขา อันเสมือนเป็นคุณค่าที่แท้จริงของตัว

ธรรมชาติ ประโยคที่แสดงให้เห็นข้อความจริงดังกล่าวคือ การที่ธอโรเปรียบเทียบกับว่า "น้ำบริสุทธิ์แห่งวอลเดนผสมผสานกับน้ำศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำคงคา" ดังนี้ "The pure walden water is mingled with the sacred water of the Ganges" (Thoreau. 1966 : 197)

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าทั้งทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุและธอโร ตลอดจนทัศนะทางศาสนาตะวันออกที่กล่าวถึงโดยเฉพาะลัทธิเต๋าและศาสนาฮินดู ต่างเล็งเห็นคุณค่าของตัวธรรมชาติ ที่สามารถนำพามนุษย์สู่สภาวะสูงสุดได้

2.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตัวธรรมชาติ จากการศึกษาเกี่ยวกับคุณค่าของตัวธรรมชาติตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ และธอโรมาในประเด็นก่อนหน้านี้นี้ สรุปความได้ว่า ตัวธรรมชาติอันหมายถึงสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับจิตวิญญาณของมนุษย์ โดยที่ท่านทั้งสองต่างเห็นพ้องต้องกันว่าธรรมชาตินั้นไม่ว่าจะถูกกลดทอนลงเหลือแค่วัตถุที่มีคุณประโยชน์แต่เพียงนำมาใช้สอยเพื่ออำนวยความสะดวกหรือสนองความต้องการทางโลกิยะเท่านั้น โดยที่ตัวธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าดงพงพี ภูเขา แม่น้ำ ลานธาร หรือทะเลสาบ หนองบึง ตลอดจนถึงปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มนุษย์สามารถสัมผัสได้ทางประสาทสัมผัส ต่างก็มีคุณค่าในฐานะสื่อหรือเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงกฎเกณฑ์สูงสุดที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้ เพื่อพัฒนาจิตวิญญาณของตนเอง อีกทั้งยังเป็นแหล่งที่ใช้สำหรับการเรียนรู้ฝึกฝนตนเอง ดัดแปลงนิสัยบ่มเพาะจิตวิญญาณ สถานที่อย่างบึงวอลเดน และสวนโมกข์พลาราม ต่างก็เป็นแหล่งหรือสถานที่ฝึกปฏิบัติตนเองเพื่อประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ สวนโมกข์พลารามนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุถึงกับให้ความหมายว่า เป็นสถานที่ที่เป็นพลังสำหรับการหลุดพ้น

แนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าของธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อท่านพุทธทาสภิกขุคือพุทธศาสนาตลอดจนการตีความความหมายของธรรมชาติว่าเป็นธรรมะของท่านพุทธทาสภิกขุ ทาให้เข้าใจได้ว่าทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุนั้น ธรรมชาติกับธรรมะเป็นสิ่ง ๆ เดียวกัน สำหรับแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อธอโรเกี่ยวกับเรื่องเดียวกันนี้ที่ค่อนข้างจะเห็นได้อย่างแจ่มชัดก็คือ แนวคิดของลัทธิโรแมนติก และศาสนาทางตะวันออกโดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดจากคัมภีร์เต๋าเตอจิง ที่มองว่าทั้งตัวธรรมชาติที่เป็นสัญลักษณ์แห่งกฎธรรมชาติเป็นสิ่ง

ที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้และเข้าใจ

เมื่อหันมาพิจารณาถึงบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตัวธรรมชาติตามทัศนะทั้งของท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรจะเห็นว่ามีความสอดคล้องกัน โดยต่างเห็นพ้องต้องกันว่ามนุษย์ไม่ควรที่จะปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างไร้จิตสำนึกในคุณค่าที่แท้จริงโดยมองเห็นธรรมชาติเป็นเพียงแค่วัตถุเท่านั้น ในตัวธรรมชาตินั้นมีกฎธรรมชาติที่ถือว่าเป็นกฎที่เหนือกว่ากฎเกณฑ์ทั้งปวง เป็นกฎแห่งคุณธรรมและศีลธรรมที่สามารถจะนำพาให้มนุษย์นั้นหลุดพ้นจากการตกจมอยู่ในโลกียะได้ ดังนั้นในตัวธรรมชาตินั้นจึงถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลัทธิอูตรภาพนิยมยิ่งเชื่อว่าในสรรพสิ่งตามธรรมชาตินั้นมีวิญญาณสากล (Over Soul) สิ่งสถิตอยู่ซึ่งเป็นวิญญาณแห่งความบริสุทธิ์ ความดีงาม เราจะเห็นได้ว่าแนวความเชื่อของท่านเองนี้ได้ต่างไปจากแนวความเชื่อของคัมภีร์ภควัทคีตาของศาสนาฮินดูและคัมภีร์เต๋าเตอจิงแต่อย่างใด ดังนั้นมนุษย์จึงต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติดุจดังสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือดุจดังครูผู้ยิ่งใหญ่ อย่างไรก็ตามนอกจากหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้กฎเกณฑ์ที่แฝงอยู่ในตัวธรรมชาตินั้นแล้ว บทบาทที่สำคัญก็คือบทบาททางด้านการพิทักษ์รักษา หรือที่เรียกกันอย่างในปัจจุบันคือ บทบาทในการอนุรักษ์ธรรมชาตินั้นเอง

จากการที่ได้ศึกษาทัศนะเกี่ยวกับบทบาททางด้านการพิทักษ์หรืออนุรักษ์ธรรมชาตินั้นทั้งของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ จะเห็นว่าทั้งสองท่านเชื่อว่ามนุษย์จะไม่สามารถอนุรักษ์ธรรมชาติได้อย่างจริงจังได้เลย ตราบใดที่มนุษย์ยังไม่สามารถเข้าใจหรือเข้าถึงคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต ตลอดจนถึงคุณค่าที่แท้จริงของตัวธรรมชาติ ตราบใดที่มนุษย์ยังมีความเชื่อว่าคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์นั้นคือการที่ได้ครอบครองและสะสมวัตถุเพื่อบำรุงบำเรอความอยากของตนเอง ตามความเชื่อของลัทธิอุตสาหกรรมนิยม หรือทุนนิยม ที่ให้ค่าของความเป็นมนุษย์อยู่ที่ปริมาณทางวัตถุ ตราบนั้นธรรมชาติก็ยังคงถูกทำลายอยู่ต่อไปด้วยรูปแบบต่าง ๆ นานา หรือตราบใดที่มนุษย์ยังเชื่อว่ามนุษย์นั้นคือ พระเจ้าหรือกึ่งพระเจ้ามีสิทธิ์ที่จะครอบครองหรือมีอำนาจสิทธิขาดเหนือธรรมชาติตราบนั้นธรรมชาตินั้นก็ยังคงอยู่ในฐานะวัตถุที่มนุษย์จะสามารถตัดขวางใช้สอยได้อย่างไม่หยุดหย่อน

ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างก็ได้ับระดมาระบบอุตสาหกรรมนิยม ระบบทุนนิยม และวัตถุนิยมว่า เป็นลัทธิที่ส่งเสริมให้มีการทำลายล้างธรรมชาติ ดุจดังปีศาจ ดังนั้นสิ่งแรกที่มนุษย์จะต้องทำในการอนุรักษ์ธรรมชาตินั้นก็คือ มนุษย์จะต้องตระหนักในความเป็นจริงว่าคุณค่า

สูงสุดของมนุษย์นั้นคืออะไร เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์ยังมีคบอด เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวแสวงหา และให้ค่าทางค่านิยม โดยไม่สนใจความสุขสงบทางด้านจิตใจ มนุษย์จะไม่มีวันประสานสัมพันธ์กับธรรมชาติได้อย่างแน่นอน ธรรมชาติเคยแสดงให้เห็นว่ามนุษย์นั้นควรเริ่มต้นทำลายเผา รั้วที่กั้นที่ดินของตนเองเป็นอันดับแรก เพื่อเปิดโอกาสให้ป่าได้หยั่งรากลึกลงไป ซึ่งหมายความว่ามนุษย์จะต้องขจัดความโลภความอยากอย่างไร้ขอบเขต หรือการถือครองกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินที่ได้มาด้วยการทำลายล้างธรรมชาติให้หมดไปเสียก่อน มนุษย์จึงจะสามารถพิทักษ์รักษาธรรมชาติทั้งหมดเอาไว้ได้

เราอาจกล่าวได้ว่าตามทัศนะของธอโรแล้ว การจะรักษาธรรมชาติได้นั้น มนุษย์จะต้องเผาทำลายความเห็นแก่ตัวของตนเอง ทำลายความโลภ ธรรมชาติก็จะสามารถหยั่งรากลึกลงไปโดยมิต้องรับการรักษาแต่อย่างไร

สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุ ธรรมชาตินี้จะได้รับการรักษาอย่างแท้จริงก็ด้วยฝีมือของพุทธศาสนาหรือพุทธศาสนิกชนเท่านั้น และก็ต้องเป็นพุทธศาสนิกชนด้วยจิตวิญญูญาณมิใช่ศาสนิกชนตามทะเบียนบ้าน โดยท่านชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนิกชนคือผู้ที่พยายามรักษาธรรมชาติภายในจิตใจ เมื่อธรรมชาติภายในจิตใจได้รับการรักษาดีแล้วธรรมชาติภายนอกที่เป็นตัวธรรมชาตินั้นย่อมจะได้รับการรักษาไปในตัวที่เดียว ท่านเน้นให้เห็นอีกว่า ตัวที่ทำลายธรรมชาติอย่างแท้จริงนั้นคือกิเลส ตัณหาของมนุษย์นั่นเอง โดยท่านกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า

... มีกิเลสสิ่งมนุษย์ มนุษย์ก็ทำลายซึ่งธรรมชาติให้มาดีแล้ว ได้ยินคำเก่าแก่ว่า ทราบว่าใครพูดน่าฟังที่สุดว่า พระเจ้าสร้างมาดีแล้วมนุษย์ทำลาย มันมีแต่อย่างนี้ ตลอดเวลา พระเจ้าสร้างไว้ดีแล้วมนุษย์ก็ทำลายเรื่อยมา หมายความว่าธรรมชาติให้มาดีแล้ว มนุษย์ก็ทำลายเรื่อยมา กิเลสก็เกิดออกมามันก็ทำลาย มันร่านวัตถุ กิเลสตัวเดียว เรียกชื่อระบุไปยังกิเลสที่ชื่อว่าตัณหา ๆ ที่ทำลายนิเวศวิทยาภายในของจิตหมดแล้ว ก็ออกมาทำลายนิเวศวิทยาทางกาย ทางวัตถุของคนต่อไปอีก ...
(พุทธทาสภิกขุ. 2533 : 20-21)

อย่างไรก็ตามสำหรับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ คุณค่าของตัวธรรมชาติ และบทบาทที่มนุษย์พึง

ปฏิบัติต่อตัวธรรมชาติ ตามทัศนะของทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและธอร์เน็น นับว่ามีส่วนที่เกี่ยว
ข้องสัมพันธ์กันอย่างยิ่งกับเรื่องคุณค่าของกฎธรรมชาติและบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติ
ดังนั้นเพื่อที่จะให้เห็นภาพที่เด่นชัดยิ่งขึ้น จึงขอนำเรื่องดังกล่าวนี้ไปกล่าวอีกครั้งหนึ่งในการ
เปรียบเทียบเรื่องคุณค่าของกฎธรรมชาติและบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติ

3. มนุษย์กับกฎธรรมชาติ

3.1 คุณค่าของกฎธรรมชาติ เมื่อมาถึงประเด็นนี้เราอาจกล่าวได้ว่าจากการศึกษา
แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติทำให้เห็นว่า มนุษย์กับธรรมชาติมี
ความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นในลักษณะที่กลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวกัน ซึ่งธรรมชาติในที่นี้มิได้
หมายถึงสรรพสิ่งที่ปรากฏขึ้นทางประสาทสัมผัสของมนุษย์เท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงสิ่งที่
ประสาทสัมผัสของมนุษย์ไม่สามารถสัมผัสได้ แต่ทว่าจะบรรลุถึงได้ก็ด้วยจิตวิญญาณของมนุษย์
หรือปัญญาแจ้งของมนุษย์เท่านั้น นั่นก็คือสิ่งที่เรียกว่ากฎธรรมชาติ ซึ่งกฎธรรมชาตินี้มีมาช
กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ (Scientific law) แต่ทว่าเป็นกฎที่เสมือนเป็นสิ่งที่สูงสุดทางด้าน
ศีลธรรมหรือคุณธรรม ที่เมื่อมนุษย์ล่วงรู้ได้ก็จะมีผลทำให้ชีวิตของมนุษย์ประสบความสำเร็จที่เป็น
อมตะมีความสงบเย็นและเพียบพร้อมไปด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรมที่กฎอื่น ๆ ที่มนุษย์สร้าง
สรรค์ขึ้นไม่สามารถจะกระทำได้

จากประเด็นที่แล้วเราสามารถทราบได้ว่าในตัวธรรมชาตินั้นมีสิ่งที่เรียกว่า
กฎธรรมชาติสถิตอยู่ ดังนั้นการมองธรรมชาติเพียงแค่วัตถุที่มนุษย์สามารถจะตักตวงเอาผล
ประโยชน์ได้จึงเป็นการลบลู่และขาดความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับธรรมชาติ ธอร์เน็นได้แสดงให้เห็น
ว่านัจกรวาลหรือในธรรมชาตินั้นมีสรรพสาเนียงหรือเสียงที่เผยแสดงออกมาอย่างเปิดเผย
เป็นภาษาที่มีชีวิตของธรรมชาติ ซึ่งเผยแสดงให้เห็นอยู่ตลอดเวลา แต่ได้รับการจารึกหรือ
พิมพ์ไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ซึ่งภาษาหรือเสียงแห่งธรรมชาตินี้คือ กฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่
เผยแสดงออกมาทางตัวธรรมชาตินั้นเอง แต่ทว่ามีมนุษย์น้อยคนนักที่สามารถตระหนักรู้ภาษา
ของธรรมชาติที่แสดงให้เห็นถึงความจริงนี้ได้ ธอร์เน็นชี้ให้เห็นว่า "มนุษย์นั้นได้ลิ้มลิอน
ภาษาที่สรรพสิ่งและปรากฏการณ์ต่าง ๆ แสดงให้เห็นโดยปราศจากอุปมาอุปไมยภาษาซึ่งโดย

ลาทั้งตัวมันเองแล้วหลากหลายและเป็นความจริง ภาษาเหล่านี้ถูกประกาศออกมา แต่บ่อยนักที่ถูกพิมพ์ไว้" ดังที่ธอโรกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า "We are in danger of forgetting the language which all thing and events speak without metaphor, which alone is copious and standard. Much is published, but little printed." (Thoreau. 1966 : 90)

อย่างไรก็ตามการที่มนุษย์จะสามารถเรียนรู้และเข้าใจสรรพสาเนียงหรือภาษาของธรรมชาติได้นั้นมนุษย์จะต้องมุ่งพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ให้สูงขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากการเข้าถึงภาษาของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติใ้มนำไม่สามารถที่จะใช้เพียงแค่ประสาทสัมผัสธรรมดาที่ยังลุ่มหลงในโลกียะหรือมายาได้ ดังที่ธอโรกล่าวว่า

... We seek to perceive them, and we do not see them; we seek to hear them, and we do not hear them; identified with the substance of things, they cannot be separated from them. ... (Thoreau. 1966 : 90)

เราอาจกล่าวได้ว่า "เสียง" ที่ธอโรกล่าวถึงนี้ถือว่าเป็นภาษาที่ธรรมชาติเผยแสดงต่อมนุษย์ แต่ก็เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนจะสามารถได้ยินหรือรับฟังเสียงนี้ได้ ภาษาแห่งความสงบเงียบของธรรมชาติที่มนุษย์ผู้ทรงไว้ซึ่งภูมิปัญญา และมีจิตวิญญาณที่ตื่นอยู่เท่านั้นจะสามารถรับฟังเสียงแห่งธรรมชาตินี้ได้

ธอโรได้กล่าวถึงลักษณะของเสียงแห่งธรรมชาติไว้ในหนังสือวอลเดน ดังที่แสดงให้เห็นแล้ว ซึ่งสรุปได้ว่าอิทธิพลแห่งพลังอำนาจแฝงเร้นอยู่ในสวรรค์และแผ่นดิน มีความประณีตและลึกซึ้งยิ่งนัก มนุษย์เสาะแสวงที่จะสำเหนียกรู้ แต่ก็มองไม่เห็น เสาะแสวงที่จะได้สดับแต่ก็ไม่ได้ยิน มีขี้แค้นและสติดอกอยู่กับแก่นสวาทแห่งสรรพสิ่ง มีอาจแยกออกได้ ผู้ที่เข้าถึงได้คือ ผู้ที่สามารถชำระจิตวิญญาณของตนเองให้บริสุทธิ์เท่านั้น เมื่อมาถึงจุดนี้เราอาจกล่าวได้ว่าธอโรเชื่อว่าพลังแห่งคุณธรรมที่เสมือนเป็นกฎที่แฝงเร้นอยู่ในสรรพสิ่งของธรรมชาติหรือจักรวาลกฎที่แฝงเร้นอยู่ในธรรมชาติหรือที่เรียกว่ากฎธรรมชาตินี้ตามทัศนะของธอโรก็คือ กฎแห่งความ

ประสานสอดคล้องกันของสรรพสิ่งในจักรวาล โดยอาจกล่าวได้ว่า เมื่อพระจันทร์หรือดวงดาวต่าง ๆ ต่างอยู่ในตำแหน่งของมัน สรรพสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในตำแหน่งที่ควรอยู่คุณธรรมความดีจึงบังเกิดขึ้น ความขัดแย้งย่อมไม่เกิดขึ้น

เราอาจกล่าวสรุปได้ว่า กฎธรรมชาติ หรือที่ชื่อเรเรียกว่า สรรพสาเนียงหรือภาษาแห่งความสงบของธรรมชาติ ก็คือกฎหรือพลังแห่งคุณธรรมจริยธรรมของจักรวาลที่มีพลังอำนาจครอบคลุมสรรพสิ่งให้ดำเนินไปตามวิถีทางของมันนั่นเอง

เมื่อหันมาพิจารณาเกี่ยวกับกฎธรรมชาติตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ก็จะพบว่าท่านได้ให้ความสำคัญกับกฎธรรมชาติอย่างมากเช่นกัน โดยท่านชี้ให้เห็นอย่างสม่ำเสมอว่า ธรรมชาตินั้นมีสิ่งๆ ที่เรียกว่า ตัวธรรมชาติ และกฎธรรมชาติที่ฝังลึกอยู่ในตัวธรรมชาติ ตลอดจนรวมไปถึงหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ เพื่อที่จะให้ได้ผลคือ ความอยู่รอดทั้งทางร่างกายและจิตวิญญาณ ซึ่งความหมายทั้งหมดนี้ทางพุทธศาสนารวมเรียกว่า ธรรมชาติ หรือ ธรรมะ หรือ พระธรรม นอกจากนั้น ท่านยังกล่าวไว้ด้วยว่า มนุษย์เราส่วนใหญ่มักจะเข้าใจแต่เพียงว่า ธรรมะ หรือ พระธรรม คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งก็เป็นความเข้าใจที่ถูกต้องแต่ทว่าถูกโดยส่วนเดียว

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุหรือตามทัศนะของพุทธศาสนา กฎธรรมชาติ หรือ พระธรรมถือว่าเป็นความจริงสูงสุด ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำมาสั่งสอน แม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเคารพกฎเกณฑ์สูงสุดนี้เช่นกัน เพราะพระองค์เองก็ไม่สามารถที่จะอยู่นอกเหนือจากกฎเกณฑ์นี้ได้ โดยมีพุทธพจน์ที่ได้กล่าวถึงความสำคัญของกฎสูงสุดของธรรมชาติ ซึ่งมีสาระสำคัญว่าแม้พระพุทธเจ้าจะทรงตรัสรู้หรือไม่ก็ตาม กฎความจริงนี้ก็ยังมีอยู่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำมาสั่งสอนเท่านั้น จากข้อความที่ปรากฏนี้แสดงให้เห็นว่ากฎธรรมชาตินั้นมีอำนาจที่ยิ่งใหญ่เหนือสรรพสิ่งใด ๆ ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า กฎธรรมชาติที่ฝังลึกอยู่ในตัวธรรมชาตินั้นมีพลังอำนาจในการบันดาลให้สรรพสิ่งเกิดขึ้นดำรงอยู่ และสูญสลายไปซึ่งไม่ต่างจากอำนาจของพระเจ้าตามความเชื่อของศาสนาที่เชื่อในพระเจ้าเท่าใดนัก แต่ทว่ากฎธรรมชาติตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุจะเป็นเสมือนพระเจ้าที่ไม่มีตัวตนให้มนุษย์ได้ยึดมั่นถือมั่นไว้เท่านั้น

กฎธรรมชาตินี้ที่แฝงอยู่ในสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์ด้วยนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้ และปฏิบัติตนให้สอดคล้องเพื่อความอยู่รอดทั้งทางร่างกายและจิตวิญญาณ กฎธรรมชาตินี้ ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุหรือตามพุทธศาสนาที่มนุษย์ต้องเรียนรู้และปฏิบัติตนให้สอดคล้องก็คือ กฎแห่งสามัญลักษณ์ที่เรียกว่า กฎไตรลักษณ์ กฎอหังขัตตวิปริต และ กฎอริยสัจ 4 เป็นต้น เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์สามารถเห็นแจ้งในกฎต่างๆ เหล่านี้ถือว่ามนุษย์ผู้นั้นได้เป็นผู้ตื่นอย่างสมบูรณ์แบบ มีชีวิตที่สงบเย็น หรือที่เรียกว่านิพพาน นั่นเอง โดยที่นิพพานนั้นเป็นกฎธรรมชาตินี้ เช่นกัน กล่าวคือเป็นกฎอันส่วนผล ที่เมื่อมนุษย์กระทำอย่างนี้ ย่อมได้ผลอย่างนี้ เมื่อมนุษย์รู้แจ้งในกฎธรรมชาตินี้ หรือ ธรรมะ มนุษย์ย่อมบรรลุถึงนิพพานซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดของพุทธศาสนา หรือเป็นความดีสากลที่เรียกว่า ซัมมม โบรม (Sammum Bonum) นั่นเอง

ตามทัศนะที่เกี่ยวกับคุณค่าของกฎธรรมชาตินี้ ทั้งของท่านพุทธทาสภิกขุและธอโร เมื่อมองโดยภาพรวมแล้วต่างก็เห็นว่าในตัวธรรมชาติหรือในสรรพสิ่งซึ่งรวมทั้งตัวมนุษย์ด้วยต่างก็มีกฎเกณฑ์สูงสุดแฝงเร้นอยู่อันเป็นกฎที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้และปฏิบัติตนเองให้สอดคล้องกับกฎดังกล่าว โดยธอโรเรียกว่า เป็นสรรพสำเนียง หรือ ภาษาของธรรมชาติ หรือพลังแห่งคุณธรรมและจริยธรรมของจักรวาลที่กระทำให้แผ่นดิน และฟ้าอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมและประสานสัมพันธ์กัน ซึ่งคุณค่าของกฎนี้สามารถทำให้ผู้เข้าถึงดำรงชีวิตอยู่อย่าง เป็นปกติสุขได้โดยไม่ต้องตกจมอยู่ในโลกียะสุขซึ่งเป็นความสุขอันจอมปลอมไม่จีรัง ส่วนทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่าในตัวธรรมชาตินั้นมีสิ่งที่เรียกว่ากฎธรรมชาตินี้แฝงเร้นอยู่ เช่นกัน เป็นกฎธรรมชาตินี้ที่มีอำนาจทำให้สิ่งต่างๆ อุบัติขึ้น ดำรงอยู่ และสูญสลายไป ซึ่งกฎนี้แม้พระพุทธรเจ้าจะเกิดหรือไม่ก็ตามกฎนี้ก็คงดำรงอยู่ พระพุทธรเจ้าทรงเป็นเพียงผู้ค้นพบและนำมาเผยแผ่เท่านั้น เมื่อมนุษย์สามารถทำความเข้าใจให้เกิดขึ้นแก่ตนเองได้แล้ว มนุษย์ก็ย่อมหลุดพ้นจากความชั่วร้ายทั้งหลาย มีวิถีชีวิตที่เย็นเป็นสุข เราอาจกล่าวได้ว่ากฎธรรมชาตินี้ที่ท่านทั้งสองกล่าวถึงนี้ล้วนแต่เป็นกฎที่จะต้องใส่ใจจิตวิญญาณของมนุษย์ในการเรียนรู้ซึ่งไม่ใช่กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์แต่อย่างไร

3.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกฎธรรมชาตินี้ เราได้ทราบจากการศึกษาเรื่องคุณค่าของกฎธรรมชาตินี้มาแล้วว่า กฎธรรมชาตินี้ เป็นสิ่งสูงสุดที่แฝงอยู่ในตัวธรรมชาติ เป็นเสมือน

แรงที่ผลักดันสรรพสิ่งให้บังเกิดขึ้นดำรงอยู่ ดำเนินไป และก็สิ้นสุดลง กฎธรรมชาติ ที่เป็นสิ่งสูงสุดนี้เองที่ทั้งท่านพุทธทาสภิกขุ และธอโรต่างให้ความสำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่เปรียบเทียบ กฏหรือแรงผลักดันทางคุณธรรมจริยธรรม หรือเป็นความจริงสูงสุดที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้และปฏิบัติตามอย่างสอดคล้องเพื่อความอยู่รอดทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและสังคม

เราอาจกล่าวได้ว่าประเด็นที่ว่าด้วยเรื่อง คุณค่าของกฎธรรมชาติ กับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ดังที่ได้ศึกษามาแล้วนั้นมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างยิ่งไม่ว่าจะเป็นที่ศนะของธอโรหรือท่านพุทธทาสภิกขุก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจากมนุษย์กับธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎธรรมชาติ เป็นเรื่องที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ โดยที่กฎธรรมชาติที่กล่าวมานั้นถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรที่จะบรรลุถึง และจากการที่ศึกษาเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์นั้น เป้าหมายหรือการดำรงชีวิตที่มีคุณค่าก็คือ การที่มนุษย์สามารถที่จะบรรลุถึงสิ่งสูงสุดนั้นนั่นเอง ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เรื่องทั้งสองจึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องเดียวกัน แต่น่ามากกล่าวไว้คนละแง่เท่านั้นเอง

กล่าวโดยสรุปแล้ว บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติก็คือ การเรียนรู้ และปฏิบัติตนให้สอดคล้องสัมพันธ์กับกฎดังกล่าว ซึ่งผลของการปฏิบัติที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาตินี้ย่อมก่อให้เกิดความสงบสุขและสันติต่อจิตวิญญาณ และชีวิตอย่างถาวร

ตามทัศนะของธอโร การดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย และสันโดษ ถือว่าเป็นการดำเนินชีวิตที่ประสานสอดคล้องกับกฎธรรมชาติอย่างแท้จริง สำหรับธอโรแล้วการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย ถือว่าเป็นปรัชญาที่สำคัญของธอโรเลยทีเดียว

ในส่วนของท่านพุทธทาสภิกขุ การเรียนรู้ธรรมชาติดและการปฏิบัติตนตามกฎธรรมชาติดูถือว่าการปฏิบัติธรรมตามหลักคำสอนของทางพุทธศาสนา โดยท่านพุทธทาสภิกขุเน้นให้เห็นว่าการปฏิบัติธรรมคือ การกระทำหน้าที่ตามกฎธรรมชาติเพื่อที่จะได้รับผลจากการกระทำหน้าที่นั้น ๆ ซึ่งก็คือ ความสงบเย็น และสันติสุข นั่นเอง

เราอาจกล่าวสรุปได้ว่า การปฏิบัติตามกฎธรรมชาติดังตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น มิได้ให้ผลแต่เพียงความสงบสุขต่อเหล่ามวลมนุษย์เท่านั้น แต่ทว่าการเข้าถึงกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้ ยังมีผลต่อการรักษาหรือพิทักษ์ตัวธรรมชาติที่กำลังเสื่อมสูญไป ณ ขณะนี้หรือในยุคของธอโรอีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อมนุษย์สามารถเข้าถึงความจริงหรือคุณ

ความดีสูงสุดได้ มนุษย์ก็เป็นอิสระจากอำนาจของวัตถุหรือโลกียะทั้งปวง ดำรงชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย สันโดษ การตัดดวงหรือทำลายตัวธรรมชาติ หรือทศพยากรธรรมชาติที่สามารถนำมาแปรรูปเป็นวัตถุต่างๆ เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ก็มีน้อยลง หรือไม่มีเลย ดังที่ธอโรเคยกล่าวไว้ว่า ำให้มนุษย์นั้นเผาความโลภ ความต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์เสียก่อน ธรรมชาติจึงสามารถดำรงอยู่ได้

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านเสนอให้มนุษย์รักษาหรืออนุรักษ์นิเวศน์วิทยาทางจิตเสียก่อน นั่นคือการรักษาจิตให้บริสุทธิ์ ไม่เศร้าหมองด้วยความโลภ โกรธ หลง ซึ่งถือว่าเป็นธรรมชาติแท้ดั้งเดิมของจิต หรือท่านเรียกว่าธรรมชาติภายใน เมื่อธรรมชาติภายในหรือจิตมนุษย์รักษาดีแล้ว ธรรมชาติภายนอกซึ่งหมายถึงตัวธรรมชาติ หรือทศพยากรธรรมชาติ ก็สามารถที่จะได้รับการอนุรักษ์พิทักษ์รักษาไปด้วยเช่นกัน

เราอาจกล่าวได้ว่า กฎธรรมชาติที่มีผลต่อจิตวิญญาณของมนุษย์ หรือธรรมชาติภายในที่เป็นเรื่องของกฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณของมนุษย์ เมื่อมนุษย์สามารถเรียนรู้ หรือเข้าถึงได้แล้ว นอกจากจะเป็นผลให้ชีวิตมนุษย์ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและสังคมอยู่กันอย่างสุขสงบและสันติแล้ว ตัวธรรมชาติหรือทศพยากรธรรมชาติก็สามารถที่จะดำรงคงอยู่ต่อไปได้

อย่างไรก็ตามการตระหนักในคุณค่าของตัวธรรมชาติก็ดี หรือกฎธรรมชาติดังที่ศึกษามากก็ดี ต่างถือว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มนุษย์ผู้เห็นคุณค่าในตัวธรรมชาติเกินกว่าที่จะเป็นวัตถุให้กอบโกยเพื่อสนองกิเลสตัณหา ย่อมตระหนักในกฎธรรมชาติดังด้วยเช่นกัน และผู้ที่บรรลู่หรือตระหนักถึงคุณค่าของกฎธรรมชาติดีย่อมจะเห็นคุณค่าของตัวธรรมชาติดังด้วยเช่นกัน เราอาจกล่าวได้ทั้งสองเรื่องมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง และไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้เลย

4. มนุษย์กับมนุษย์รอบข้างหรือสังคม

4.1 คุณค่าของสังคม จากการศึกษาทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุมาในประเด็นก่อน ๆ ไม่ว่าจะเห็นคุณค่าของมนุษย์ บทบาทหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง หรือแม้กระทั่งคุณค่าของธรรมชาติและบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ ตลอดจนรวมถึงประวัติชีวิต

ทั้งสองท่าน เราจะเห็นได้ว่าท่านทั้งสองได้ให้ความสำคัญต่อมนุษย์อันแท้จริงบุคคลอย่างเด่นชัด แต่ไม่ได้หมายความว่าท่านทั้งสองจะละเลยต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ หรือคุณค่าของสังคมแต่อย่างใด ถึงแม้ว่าในช่วงหนึ่งของชีวิตจะปรากฏให้เห็นราวกับว่าท่านปฏิเสธระบบสังคม หรือหลีกเลี่ยงออกจากสังคม (Escapism) โดยที่ท่านพุทธทาสภิกขุปฏิเสธสังคมสงฆ์ในสมัยของท่าน ทั้งระบบการศึกษาและมรรคปฏิบัติ โดยออกมาดำเนินชีวิตตามวิถีทางของพระพุทธองค์ ท่ามกลางธรรมชาติของป่าดงพงพีเป็นเวลาถึง 2 ปี จนถึงกับมีผู้กล่าวว่าท่านเป็นพระบ้า (พระประชา ปสนนธมโม. 2535 : 185) หรือในกรณีของธอโรก็ใหม่แตกต่างกัน ธอโรเองปฏิเสธระบบสังคมร่วมสมัยของท่านโดยออกมาดำเนินชีวิตอยู่ตามลำพังท่ามกลางธรรมชาติของบึงวอลเดนเป็นเวลากว่า 2 ปี จนมีผู้กล่าวหาว่าท่านเป็นพวกขวางโลก หรือเป็นฤๅษีไซโพร (Thoreau. 1966 : 1)

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงสาเหตุแรงจูงใจที่ผลักดันให้ท่านทั้งสองแสดงพฤติกรรมดังกล่าวออกมานั้นก็จะพบว่า ท่านทั้งสองต้องการที่จะทดลองการดำเนินชีวิตที่ท่านคิดและเชื่อว่ามีคุณค่าที่แท้จริงกว่าที่เป็นอยู่ และเสนอวิถีการดำเนินชีวิตที่ท่านได้เผชิญด้วยตนเองต่อผู้คนในสังคม เพื่อให้ผู้คนในสังคมได้ทบทวนแนวทางการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่ และแสวงหาหนทางที่ดีกว่าโดยยึดถือรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ท่านได้ทดลองให้เห็นแล้ว เป็นแนวปฏิบัติด้วย เหตุดังกล่าวอาจสรุปได้ว่าการปฏิเสธสังคมของท่านทั้งสองเพื่อกระตุ้นและปฏิรูประบบสังคมที่กำลังประสบกับความวิกฤติทางด้านศีลธรรมและการให้คุณค่าต่อชีวิตทั้งด้านปัจเจกบุคคลและสังคม รูปแบบดังกล่าวจะมีลักษณะที่ตรงกับนักปรัชญา เอกและศาสดาของโลกทั่วทุกมุมโลก อาทิ พระพุทธเจ้าทรงออกผนวชละทิ้งชีวิตชาวโลกที่เต็มไปด้วยกิเลสตัณหา เพื่อแสวงหาคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วก็ทรงกลับมาสั่งสอนผู้คนในสังคม หรือแม้แต่ขงจื้อก็ได้กล่าวถึงลักษณะของสุภาพบุรุษหรือปราชญ์ว่า เมื่อคุณธรรมในหมู่มนุษย์เสื่อมโทรม ปราชญ์ย่อมปลีกตัวออกไปสู่ความสงบเพื่อปลูกเพาะคุณธรรมของตนเองให้เข้มแข็ง เมื่อสำเร็จแล้วก็กลับคืนสู่สังคมเพื่อสั่งสอนหรือแสดงให้เห็นคุณธรรมความดีงาม นักปรัชญาอื่น ๆ อีกมากมายก็มีลักษณะคล้ายกันนี้

เมื่อพิจารณาจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในยุคสมัยของท่านทั้งสองก็จะพบว่าสภาพความเป็นไปของสังคมตกอยู่ในภาวะที่คุณธรรม ศีลธรรม กำลังเสื่อมโทรมอย่างเต็มที่

ผู้คนต่างพากันให้คุณค่าต่อชีวิตอย่างตื่นเขิน ไร้ศักดิ์ศรีแห่งการเป็นมนุษย์ ทั้งนี้เป็นผลมาจาก การยึดปรัชญาการดำเนินชีวิตของลัทธิทุนนิยมอุตสาหกรรมที่มุ่งพัฒนา เศรษฐกิจและเทคโนโลยี โดยหลงลืมคุณค่าทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า สังคมดังกล่าวเป็น สังคมของสัญชาตญาณอย่างสัตว์ที่มุ่งแต่เรื่อง กิน กาม เกียรติ สำหรับธอร์นั้นเห็นว่ามนุษย์นั้น ถูกเทคโนโลยีหรือความเจริญเข้าครอบงำ โดยท่านกล่าวเป็นเชิงเปรียบเทียบกับระชดประชัน ไว้ว่า เราไม่ได้แล่นบนรางรถไฟ แต่หัวรางรถไฟแล่นทับเรา "We do not ride on the railroad; it rides upon us" (Thoreau. 1966 : 62)

ยิ่งไปกว่านั้นธอร์ยังแสดงให้เห็นถึงความทุกข์ยากของมนุษย์ที่ต้องตกอยู่ภายใต้ ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมอีกมากมายหลายที่ อาทิ ท่านเคยกล่าวไว้ในงานของท่านที่ว่า ผู้คนร่วม สมัยของท่านมีสภาพความทุกข์ทรมานที่ตนเองกระทำขึ้นแล้วร้ายกว่าพวกโยคีกระทำต่อตนเอง ในรูปแบบต่าง ๆ ในประเทศอินเดียเสียด้วยซ้ำไป การดำเนินชีวิตของผู้คนในยุคสมัยของท่าน นั้น เป็นสภาพชีวิตที่สิ้นหวังอย่างเจียมจั้น "The mass of men lead lives of quiet desperation" (Thoreau. 1966 : 5)

กล่าวโดยสรุปแล้วทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและธอร์ต่างเห็นพ้องต้องกันว่า คุณค่าของ ความเป็นมนุษย์ที่พากันยึดถืออยู่ก็คือ การปฏิบัติต่อกันและกันของมนุษย์เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นสังคม ก็คือ ตลอดจนระบบต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นในสังคมก็ดี ไม่ว่าจะ เป็นระบบการศึกษา ระบบ การเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ต่างล้วนเป็นเรื่องที่จะต้องทบทวนใหม่ ปฏิรูปใหม่ เพราะถ้าไม่ได้รับการทบทวนหรือปรับปรุง แล้วภัยพิบัติย่อมจะ เกิดขึ้นแก่มนุษย์อย่างแน่นอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านพุทธทาสภิกขุ ถึงกลับกล่าวว่าถ้าศีลธรรมไม่กลับคืนมาสู่มนุษย์ โลกจะ ต้องถึงซึ่งความพินาศอย่างแน่นอน

อย่างไรก็ตามแม้ว่าท่านทั้งสองจะได้กล่าววิพากษ์วิจารณ์ลักษณะการดำเนินชีวิตของ ผู้คนร่วมสมัยของท่านอย่างจริงจัง และค่อนข้างจะรุนแรง แต่ท่านก็ไม่คิดว่าสังคมมนุษย์จะสิ้น หวังหรือหมดหนทางแก้ไข พร้อมไปกับการวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างรุนแรงนี้ท่านทั้งสองได้ เสนอแนวทางในการปฏิรูปไว้ให้ผู้คนในสังคมได้ทบทวนและศึกษา เพื่อยึด เป็นแนวปฏิบัติด้วย เช่นกัน

สำหรับทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับคุณค่าของสังคม หรือสังคมที่มีคุณค่า

ตามทัศนะของท่านนั้นคือสังคัมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะ ที่เรียกกันว่า "ธัมมิกสังคัมนิยม"
โดยท่านกล่าวว่าธัมมิกสังคัมนิยมนี้นี้ถือว่าเป็นสังคัมอุดมคติของทางพุทธศาสนา เป็นสังคัมที่ถือว่า
ว่ามีคุณค่าสูงสุดที่มนุษย์ควรจะสรรคส์สร้างขึ้น เพื่อความปกติสุขจะได้เกิดขึ้นอย่างถาวรในหมู่
มนุษย์

ลักษณะของสังคัมอุดมคติของท่านพุทธทาสภิกขุที่กล่าวถึงนี้เมื่อศึกษาแล้วสามารถที่จะ
จำแนกลักษณะที่สำคัญออกมาเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้ คือ

ประการแรก ธัมมิกสังคัมนิยม เป็นสังคัมที่มุ่งให้ความสำคัญต่อมนุษย์ในฐานะ
ปัจเจกบุคคล โดยเป็นสังคัมที่สนับสนุนและเอื้ออำนวยให้มนุษย์ให้ฐานะปัจเจกบุคคลได้พัฒนา
สภาพชีวิตทั้งทางร่างกายและจิตวิญญาณให้บรรลุถึงคุณค่าสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ กล่าวคือ
มุ่งให้มนุษย์ประกอบอยู่ด้วยธรรม ซึ่ง "ธรรม" ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุย่อหมายถึง
ธรรมชาตินั้นเอง

ประการที่สอง ธัมมิกสังคัมนิยม เป็นสังคัมที่มุ่งให้มนุษย์ปฏิบัติต่อมนุษย์ที่อยู่ร่วม
กันเป็นสังคัมอย่างเพื่อนร่วมโลก เป็นเพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ และเพื่อนตาย การ
ปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ในลักษณะนี้จะไม่มีการเหนือกว่าใครหรือใครด้อยกว่าใคร
ทุกคนเสมอภาคกันหมดโดยธรรม ทุกคนมีสิทธิเสมอภาคกันหมดในการบรรลุถึงคุณค่าสูงสุดทาง
พุทธศาสนา

ประการที่สาม ธัมมิกสังคัมนิยม เป็นสังคัมพระโพธิสัตว์ กล่าวคือเป็นสังคัมที่มี
เมตตา กรุณา อดทนเห็นเพื่อนร่วมโลกพันทุกข์ จึงเป็นสังคัมที่ช่วยเหลือกันโดยธรรม โดยที่
บนิธานของโพธิสัตว์ก็คือจะไม่ยอมบรรลอรหัตต์ ตราบใดที่ยังมีมนุษย์แม้แต่เพียงผู้เดียวยังเป็น
ทุกข์อยู่

ประการที่สี่ ธัมมิกสังคัมนิยม เป็นสังคัมที่มุ่งให้มนุษย์ สด ละ เลิก กิเลส ตัณหา
อวิชชา มีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย สอดคล้องกับธรรมชาติ ไม่หลงใหลหรือยึดติดอยู่ในความ
สะดวกสบายฟุ้งเพื่อที่วัตถุอำนวยให้ ซึ่งจะได้มาก็ด้วยการทำลายล้าง ทรัพยากรธรรมชาติ
สังคัมในลักษณะนี้จะต้องมีการแบ่งปันส่วนเกินของสังคัมอย่างพอดี

ประการที่ห้า ธัมมิกสังคัมนิยม เป็นสังคัมมุ่งให้มนุษย์ภายในจิตใจความยึดมั่นถือมั่น
ใน "ตัวกู ของกู" ไม่ให้มนุษย์เห็นแก่ตัว หรือคนใกล้ชิด ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า เมื่อมนุษย์

สามารถจัดความเห็นแก่ตัวเสียได้แล้ว ก็จะได้เห็นแก่ประโยชน์ของสังคมโดยปริยาย เมื่อมนุษย์ลดความเห็นแก่ตัวไปได้ การสะสมส่วนเกินของสังคมก็จะลดน้อยลงตามไปด้วย

ลักษณะของธัมมิกสังคมนิยมที่กล่าวมาทั้งห้าข้อ ถือว่าเป็นคุณค่าของสังคมตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ที่ท่านได้เสนอไว้ท่ามกลางความไร้สาระของชีวิตผู้คนในยุคสมัยของท่าน ซึ่งนับว่าเป็นการเสนอลักษณะสังคมที่ทวนกระแสความคิดของคนส่วนใหญ่นับปัจจุบันท่านพุทธทาสภิกขุเอง เคยอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับธัมมิกสังคมนิยมของท่านว่า คนส่วนใหญ่นับปัจจุบันยังไม่เห็นคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตและสังคม ต่างก็ดำเนินชีวิตกันไปอย่างหลับหูหลับตา ทั้ง ๆ ที่ทางข้างหน้าเต็มไปด้วยหุบเหว แต่ก็ยังเดินตาม ๆ กันไปซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ธัมมิกสังคมนิยมของท่านเป็นการเสนอรูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คนในลักษณะของการถอยหลังเข้าคลอง โดยท่านให้เหตุผลไว้ว่า เมื่อพายเรือไปพบว่าปากคลองมีพายุที่จะทำให้เรือจมได้ ก็ต้องถอยหลังเข้า ถ้ามีวชิรพายต่อไปเรือก็ล่มอย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้ ธัมมิกสังคมนิยมของท่านจึงเป็นรูปแบบสังคมที่แตกต่างไปจาก แนวคิดหรือปรัชญา ตลอดจนทฤษฎีทางสังคมของทางตะวันตกต่าง ๆ อย่างสิ้นเชิง ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดของทางฝ่ายเสรีประชาธิปไตย แบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา หรือแบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ที่เป็นสังคมที่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างชนชั้น เป็นสังคมบ้าเลือด ซึ่งทั้งสองฝ่ายก็แย่งชิงการเป็นเจ้าของครอบครองกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต กล่าวโดยสรุปแล้วสังคมทั้งสองแบบนี้ยังยึดติดอยู่กับตัววัตถุ ยังมุ่งแสวงหาและแย่งชิงส่วนเกินของสังคมกันอยู่

เมื่อหันมาพิจารณาทัศนะที่เกี่ยวกับคุณค่าทางสังคมของธอโร จะเห็นว่ามีความสอดคล้องกับทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งสามารถสรุปสังคมในอุดมคติของธอโรที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ Walden และบทความเรื่อง "Civil Disobedience" แยกเป็นหัวข้อดังนี้ คือ

ประการแรก สังคมในอุดมคติของธอโร มุ่งให้ความสำคัญต่อมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลในการแสวงหารธรรมชาติเดิมของตนเอง โดยธอโรเชื่อว่ามนุษย์นั้นเมื่อมีธรรมชาติที่ตีมาแต่กำเนิด แต่ทว่าได้สูญหายไปนสังคมที่เต็มไปด้วยโลกียะ ดังที่ธอโรเห็นว่า มนุษย์เราได้สูญเสียความจริงใจ, ความจริง, ความเรียบง่าย, ความศรัทธา, ความบริสุทธิ์ใจไป ดังนั้นสังคมในอุดมคติของธอโรก็คือสังคมที่มุ่งสนับสนุนในสมาชิกในสังคม แสวงหารธรรมชาติเดิมที่สูญหายไปเหล่านี้ให้กลับคืนมา ซึ่งจะเป็นสังคมที่มีความจริง บริสุทธิ์ใจ เรียบง่าย มี

ความสอดคล้องกับธรรมชาติ

ดังนั้นสังคมจึงต้องสนับสนุนให้มนุษย์ภายในสังคมแสวงหาสิ่งที่หายไปให้กลับมา ซึ่งทัศนะนี้ตรงกับทัศนะของเม่งจื๊อ นักปราชญ์ในลัทธิขงจื้อที่กล่าวว่ามนุษย์เมื่อสูญเสียสิ่งใดไป จะต้องตามหา แล้วทำไมเมื่อมนุษย์สูญเสีย คุณธรรมความดีของตนไปจึงไม่ตามหาเล่า ดังนั้นการแสวงหาคุณธรรมของมนุษย์จึงเป็นเรื่องที่สำคัญในสังคมของธอโร อาจกล่าวได้ว่ามนุษย์นั้นมิได้มีอยู่เพื่อสังคมแต่สังคมมีเพื่อมนุษย์

ประการที่สอง สังคมในอุดมคติของธอโรมุ่งให้มนุษย์ในสังคมปฏิบัติต่อกันด้วยความจริงใจบริสุทธิ์ใจ มอบหรือสอนสัจจะให้แก่กัน ปฏิบัติต่อกันอย่างนุ่มนวล ดังที่ธอโรเปรียบเทียบให้เห็นอยู่เสมอว่า "คุณสมบัติที่งามประณีตที่สุดแห่งธรรมชาติของมนุษย์ ก็แจกเช่นผลไม้อันต่างดุ่ม, จะสงวนรักษาไว้ได้ก็ด้วยวิธีการที่ละเอียดอ่อนยิ่งเท่านั้น แต่มนุษย์ก็มิได้ปฏิบัติต่อตัวเองและผู้อื่นด้วยความนุ่มนวลเช่นนั้นเลย" ดังที่ธอโรกล่าวว่า

... The finest qualities of our nature, like the bloom on fruits, can be preserved only by the most delicate handling. Yet we do not treat ourselves nor one another thus tenderly. ... (Thoreau. 1966 : 23)

อย่างไรก็ตามเมื่อมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลได้เข้าถึงคุณธรรมความดีของตนแล้ว แต่ทว่าผู้คนรอบข้างยังไม่บรรลุถึงคุณธรรมความดีนั้น ก็ไร้ประโยชน์ ซึ่งธอโรได้ยกเอาคำสอนของขงจื้อเกี่ยวกับเรื่องนี้มาอ้างอิงไว้ในหนังสือเรื่อง วอลเดน ของเขาความว่า คุณธรรมมิได้คงอยู่ตั้งเต็กภาพรำที่ถูกทอดทิ้ง มันจำเป็นต้องมีเพื่อนบ้าน "Virtue does not remain as an abandoned orphan; it must of necessity have neighbors" (Thoreau. 1966 : 90) แนวคิดดังกล่าวจะตรงกับแนวคิดของคานธี มหาบุรุษแห่งอินเดียที่กล่าวไว้ในทานองเดียวกันว่า ความดีงามหรือความบริสุทธิ์ ส่วนตนนั้นย่อมไร้ค่าเปล่าประโยชน์หากเพื่อนบ้านของท่านนั้นยังสกรปรกอยู่ ดังนั้น ในสังคมอุดมคติของธอโร แม้ว่าจะเน้นในคุณธรรมความดีในส่วนตัวบุคคลแล้ว ยังเน้นไปถึงการแบ่งปัน สอนสั่งคุณธรรมความ

ดีนั้นทำให้เกิดขึ้นในสังคมโดยรวมอีกด้วย ดังที่ธอโรเคยกล่าวว่า ตัวเขาเองนั้นเปรียบเสมือนไก่ที่ชูคอขึ้นปลุกเพื่อนบ้านของเขาให้ตื่นขึ้น และการปลุกให้ตื่นขึ้นนี้มีได้หมายถึงการตื่นทางด้านร่างกายเท่านั้น แต่เป็นการตื่นทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... As I have said, I do not propose to write an ode to dejection, but to brag as lustily as chanticleer in the morning, standing on his roost, if only to wake my neighbors up. To be awake is to be alive. ... (Thoreau. 1966 : 61)

ประการที่สาม สังคมในอุดมคติของธอโร เป็นสังคมที่มุ่งให้มนุษย์ภายในสังคมอยู่เหนืออำนาจครอบงำทางวัตถุ เน้นให้มนุษย์ภายในสังคมพัฒนาจิตวิญญาณของตนเองดำเนินชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ไม่แสวงหาแข่งขันเอาแต่วัตถุจนเกิดความไม่เป็นธรรมชาติภายในสังคม เป็นสังคมที่ทำให้คุณค่าต่อชีวิตที่ดำรงอยู่และดำเนินไปในสังคมด้วยสิ่งที่เป็นที่สุดของชีวิต เมื่อมนุษย์ภายในสังคมสามารถที่จะดำเนินชีวิตอยู่ในรูปแบบดังกล่าวนี้ได้แล้ว สังคมก็จะสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้ายและการเบียดเบียนกันขึ้นภายในสังคม ธอโรกล่าวอยู่เสมอว่า การได้รับของฝ่ายหนึ่งย่อมเป็นการสูญเสียของอีกฝ่ายหนึ่งอย่างแน่นอน ดังนั้นถ้ามนุษย์ในสังคมดำรงอยู่ด้วยสิ่งที่ตนเองจำเป็น การแย่งชิงซึ่งกันและกันก็ไม่เกิดขึ้น ดังนั้นการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย จึงเป็นปรัชญาชีวิตที่สำคัญของมนุษย์เมื่ออยู่รวมกันเป็นสังคม

ประการที่สี่ สังคมของมนุษย์ต้องปราศจากการแบ่งแยกที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งจะต้อง เป็นสังคมที่สมาชิกภายในสังคมมีความเท่าเทียมกันในด้านสิทธิเสรีภาพ อิสรภาพ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ธอโรเป็นผู้หนึ่งที่แสดงการต่อต้านการค้าทาส วิพากษ์วิจารณ์การแบ่งปันและการฉกฉวยโอกาสอย่างไม่มีธรรมภายในสังคมอย่างโดดเด่นคนหนึ่งคนหนึ่งในสมัยนั้น

เมื่อมาถึงจุดนี้เราอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า คุณค่าของสังคมทั้งในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ และธอโร ต่างมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างยิ่ง กล่าวคือโดยหลักใหญ่แล้วคุณค่าของสังคมจะอยู่ที่การให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณของมนุษย์ในสังคมมากกว่าคุณค่าทาง

วัตถุที่มีการพัฒนากันอย่างมากมาย ทั้งในสมัยของธอโรเอง และในยุคของท่านพุทธทาสภิกขุ ตั้งที่ได้ เสนอให้เห็นแล้วนั่นเอง

4.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อมนุษย์หรือสังคม เมื่อพูดถึงบทบาทหน้าที่ที่มนุษย์พึงกระทำหรือปฏิบัติต่อสังคม ทั้งตามทัศนะของธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ จะเห็นว่ามีลักษณะที่ตรงกันอยู่ในสองประเด็นใหญ่ๆ กล่าวคือ

ประการแรก มนุษย์ต้องปฏิบัติหน้าที่ที่ตนมีอยู่ ทั้งทางด้านวัตถุ ทางร่างกาย และจิตวิญญาณของตนเอง เพื่อความเป็นอยู่อย่าง เป็นปกติสุขในส่วนที่เป็นปัจเจกบุคคล ทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรต่างเชื่อว่าผลจากการปฏิบัติหน้าที่บรรลุถึงคุณค่าที่แท้จริงตามเป้าหมายที่ควรจะเป็น ย่อมส่งผลกระทบต่อเป็นวงกว้างต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมสังคมโดยปริยาย โดยท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่าท่านเองที่ว่า เมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาจิตวิญญาณของตนเองให้พ้นจากสัญชาตญาณสัตว์ หมดความเห็นแก่ตัว รู้แจ้งเห็นจริงในสรรพสิ่งทั้งหลาย มนุษย์ย่อมเกิดความเมตตากรุณาต่อมนุษย์ร่วมโลก การเห็นแก่ส่วนรวมก็จะเกิดขึ้นเอง โดยไม่ต้องมีการบัญญัติหรือสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นในสังคมแต่อย่างใด สำหรับทัศนะของธอโรแล้วจะไม่ได้แตกต่างกันมากนัก โดยธอโรพยายามชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ในส่วนปัจเจกบุคคลควรที่จะแสวงหาคุณธรรมความดีของตนให้พบมนุษย์ผู้พบคุณธรรมความดีที่เป็นธรรมชาติเดิมของตนได้แล้วย่อมเป็นผู้ที่ตื่นตัว เคารพชีวิตตามครรลองของคุณธรรมและจิตสำนึกฝ่ายดีของตน การที่จะไปเบียดเบียนผู้อื่นนั้นย่อมจะไม่เกิดขึ้น ธอโรเองเคยชี้ให้เห็นว่าถ้ามนุษย์ในสังคมดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตของปราชญ์ที่ยากจนทางวัตถุ แต่ที่ว่าร้ายทางจิตวิญญาณภายในแล้ว การที่จะมีการลักขโมยแย่งชิงในสังคมย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

ประการที่สอง นอกจากบทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องกระทำต่อตนเองให้พร้อมมูลแล้ว มนุษย์จะต้องเป็นผู้ให้ต่อสังคม หรือเป็นผู้ที่ส่งเสริมสนับสนุนให้มนุษย์ด้วยกันภายในสังคมได้มีโอกาสได้เห็นหรือพัฒนาคุณธรรมความดีงามอีกด้วย ทางพุทธศาสนาหรือทางทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ เรียกว่าเป็นการให้ทาน และการให้นอกจากจะเป็นการจุนเจือกันทางด้านวัตถุปัจจัยต่อการดำรงชีวิตแล้ว การให้ธรรมก็คือว่าเป็นการให้ที่สูงที่สุด ทรงคุณค่าที่สุดที่มนุษย์จะให้ต่อกันได้ การให้ธรรมเป็นทานนี้ทางพุทธศาสนาเรียกว่า การแสดงความ

เป็นกัลยาณมิตรต่อกันนั่นเอง สำหรับทัศนะของธอโรก็ไม่ได้ต่างไปจากทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุเช่นกัน โดยธอโรเชื่อว่าคุณธรรมความดีงามนั้นไม่สามารถที่จะอยู่ได้เพียงลำพัง จำเป็นต้องมีเพื่อนบ้าน ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ธอโรถือว่านอกจากมนุษย์ต้องค้นหาคุณธรรมความดีงามของตนแล้ว มนุษย์ยังมีหน้าที่ที่จะต้องแสดงให้เป็นที่ยอมรับต่อชาวโลก อีกทั้งแนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นได้ยึดถือ เป็นแนวปฏิบัติ

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นการเปรียบเทียบคุณค่าของสังคมที่ให้ความสำคัญไปยังความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อมนุษย์ แต่ทว่าในความเป็นจริงนั้นภายในสังคมยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ถือว่ามีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ภายในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ก็คือ ระบบต่าง ๆ ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นระบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ซึ่งต่างล้วนเป็นระบบหรือสถาบันที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือบัญญัติขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อที่จะให้มนุษย์ภายในสังคมดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้โดยปราศจากความขัดแย้งให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ อย่างไรก็ตามระบบต่าง ๆ ที่กล่าวถึงนี้ในบางครั้งหรือในบางสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ระบบหรือกฎก็กลายเป็นสิ่งที่ครอบงำมนุษย์ไป จนทำให้สภาพสังคมผิดเพี้ยนหรือเปลี่ยนไป จนเกิดความขัดแย้งและปัญหามากมายทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุได้เล็งเห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากการสร้างระบบและสถาบันในหมู่มนุษย์ และท่านทั้งสองก็ได้เสนอแนวทางการเปลี่ยนแปลงและปฏิรูประบบหรือสถาบันที่เป็นสาเหตุที่ทำให้สังคมเกิดความวุ่นวายนี้ไว้ด้วย ซึ่งในงานวิจัยนี้จะเน้นไปที่ระบบการเมืองการปกครองและระบบเศรษฐกิจ ที่ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ภายในสังคม

5. มนุษย์กับการเมืองการปกครอง

5.1 คุณค่าของการเมือง จากการศึกษาในเรื่องการเมืองการปกครองตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรแล้ว จะเห็นว่ามีทัศนะการเมืองที่แตกต่างกันออกไปในรายละเอียด แต่ทว่าหลักใหญ่ๆนั้นยังคงมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันอยู่ ทั้งนี้อาจจะ เป็นสาเหตุ

มาจากสถานภาพทางสังคมของท่านทั้งสองนั้นแตกต่างกัน โดยที่ท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็น พระภิกษุสงฆ์ในภิกขุสงฆ์ที่นอกจากจะต้องอยู่ในกรอบแห่งวินัยสงฆ์อันเคร่งครัดแล้ว ท่าน ยังมีกรอบแห่งกฎหมายการปกครองคณะสงฆ์เป็นกรอบล้อมไว้อีกชั้นหนึ่ง ยิ่งไปกว่านั้นในฐานะที่ท่าน เป็นหน่วยหนึ่งของสังคมหรือเป็นพลเมืองของประเทศ ท่านยังต้องตกอยู่ภายใต้กรอบแห่ง กฎหมายบ้านเมืองอันเป็นกรอบแนวสุดท้ายที่ขีดจำกัดทั้งการแสดงออกทางการเมืองไม่ว่าจะ เป็นทางตรงหรือทางอ้อม

แต่สำหรับรอโรแล้ว โอกาสการแสดงออกทางการเมืองจะเปิดให้มากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยศตวรรษที่ 19 นั้น อเมริกากำลังเปิดกว้างทางความคิดและลัทธิอุท- ภาภินิยมในนิวอิงแลนด์ที่ท่านสังกัดอยู่ก็จะมีบทบาทเด่นในการเสนอแนะแนวคิดเกี่ยวกับการ ปฏิรูปสังคมไม่ว่าจะเป็นทางด้านสังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม และศาสนา ซึ่ง ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนี้มีผลต่อทัศนะของท่านทั้งสองอยู่ในระดับหนึ่ง ซึ่งจะได้เปรียบเทียบ ให้เห็นดังนี้คือ

แม้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุจะเป็นพระภิกษุซึ่งมีกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขีดกรอบ ำให้แสดงความ คิดเห็นเกี่ยวกับการเมืองอันวางจำกัดก็ตาม แต่ท่านได้เสนอแนวทางการเมืองขึ้นมาหมดโดย ท่านได้ำให้คุณค่าการ เมืองที่แท้จริงและตีความหรือให้ความหมายของคำว่าการ เมืองที่แตกต่าง ไปจากทฤษฎีการเมืองทางตะวันตก โดยท่านยึดเอาหลักการของธัมมิกสังคัมเป็นหลักดังนั้นการ เมืองในทัศนะของท่านก็คือ เรื่องที่เกี่ยวกับธรรมะ เพราะตามทัศนะของท่านแล้วทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นธรรมะหมด แม้แต่คำว่าการ เมืองก็คือธรรมะ การ เมืองเป็นเรื่องของตัวธรรมชาติเป็น เรื่องของกฎธรรมชาติ เป็นเรื่องของหน้าที่ที่มนุษย์ต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ และเป็น เรื่องของผลที่เกิดจากการปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติ ท่านำให้เหตุผลไว้ว่าเมื่อมนุษย์หลาย ๆ คน มาอยู่รวมกันปัญหาย่อมจะเกิดขึ้น ดังนั้นจึงต้องมีระบบที่จะช่วยแก้ไขให้มนุษย์หมดปัญหาและอยู่ ร่วมกันอย่างผาสุก ดังนั้นระบบธรรมะก็เป็นระบบที่มีจุดประสงค์ที่จะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่าง เป็นสุข การ เมืองก็มีจุดประสงค์ให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ด้วยเหตุนี้การเมืองกับ ธรรมะจึงเป็นเรื่องเดียวกัน ท่านยังเน้นให้เห็นว่าการ เมืองที่ำให้ความหมายกันอยู่เวลานี้ ไม่ใช่อะไร การ เมืองที่แท้จริง แต่เป็นการ เมืองที่บัญญัติขึ้นของคนบางกลุ่มที่ต้องการจะครอง เมือง เพื่อตักตวงผลประโยชน์ ดังนั้นการเมืองในลักษณะนี้จึง เต็มไปด้วยการใช้เล่ห์เหลี่ยมแย่งชิง

ผลประโยชน์จนถึงขั้นเช่นฆ่าทำลายกัน ทำให้คนทั่วไปเห็นว่า การเมืองเป็นเรื่องสกปรก แต่นั่นไม่ใช่การเมืองที่แท้จริง ซึ่งในท้ายที่สุดท่านได้ให้ความหมายหรือคำจำกัดความของคำว่า การเมืองว่า "ระบบที่ต้องจัดต้องทำ สำหรับมนุษย์ทั้งหมดอยู่กันโดยปราศจากปัญหา และไม่ต้องใช้อำนาจ" (พุทธทาสภิกขุ. 2519 : 78)

ระบบที่ท่านกล่าวถึงก็คือระบบการเมืองที่มีความหมายเดียวกับระบบธรรมะทั้ง 4 ความหมาย โดยท่านเน้นไปที่ ความหมายที่สามคือ หน้าที่ การเมืองคือหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติดีเพื่อความสุขนั่นเอง

อย่างไรก็ตามท่านได้ตระหนักถึงปัญหาที่ว่า มนุษย์ทุกคนไม่สามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่ตามกฎธรรมชาติดี หรือมีธรรมะได้ทุกคน ดังนั้นสังคมจึงจำเป็นต้องมีผู้นำ โดยผู้นำจะต้องมีคุณสมบัติทางธรรมครบถ้วนเรียกว่าธรรมราชา ซึ่งเป็นผู้ปกครองรัฐที่ประกอบอยู่ด้วย ทศพิธราชธรรม และเพื่อที่จะให้ระบบการเมืองที่กล่าวมาเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจำเป็นต้องใช้วิธีการอย่างเผด็จการ ซึ่งท่านขยายความของคำว่า เผด็จการมิใช่ระบบการปกครอง แต่ว่าเป็นวิธีการ ระบบการเมืองดังที่วาก็คือ ระบบธัมมิกสังคมนิยม แบบเผด็จการนั่นเอง

และเมื่อพิจารณาถึงความหมายของคำว่า "สังคมนิยม" ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ มิได้หมายถึง ระบบการเมืองของทางตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบสังคมนิยมตามทฤษฎีความขัดแย้งของมาร์ก แต่สังคมนิยมของท่านพุทธทาสภิกขุ คือ การนิยมสังคม เห็นแก่สังคม โดยท่านยึดระบบของธรรมชาติเป็นหลัก ท่านกล่าวว่าระบบของธรรมชาตินั้นคือระบบสังคมนิยมที่แท้จริง มีความประสานสอดคล้องกันอย่างสหกรณ์ ช่วยเหลือจุนเจือกันอย่างสหกรณ์ ไม่กอบโกยส่วนเกิน อยู่ร่วมกันโดยธรรมเพื่อธรรม เท่านั้น

เมื่อมาถึงจุดนี้อาจกล่าวได้ว่าการเมืองตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุจะพบว่า คือระบบของธรรมะหรือศีลธรรม ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการเมืองแบบประชาธิปไตยเผด็จการ หรือสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ถ้ามีธรรมะหรือประกอบอยู่ด้วยธรรมะย่อมเป็นระบบการเมืองที่ใช้ปกครองมนุษย์ได้ทั้งนั้น ไม่ใช่ประชาธิปไตยแบบมีอาชญากรรมได้สาวเอาหรือเผด็จการตัดวงจรผลประโยชน์ให้ตนเองหรือพวกพ้อง หรือสังคมนิยมแบบบ้าเลือด

เราจะเห็นได้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุได้พยายามอธิบายระบบการเมืองที่มีคุณค่าและสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตามที่กล่าวมาแล้ว

แต่ทว่าในความเป็นจริงทัศนคติของท่านดูจะกว้าง หรือเป็นหลักใหญ่เสียมากกว่าที่จะมีผลในทางปฏิบัติได้อย่างจริงจัง ซึ่งหลักการเกี่ยวกับระบบการเมืองของท่านนั้นยังขาดในรายละเอียดอีกค่อนข้างมากและจำเป็นต้องได้รับการศึกษาค้นคว้าต่อไปอีกมาก ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากขีดจำกัดทางด้านสภาพทางสังคมของท่านเอง แต่อย่างไรก็ตามอาจกล่าวโดยสรุปว่าคุณค่าทางการเมืองตามทัศนะของท่านนั้น เป็นเรื่องของระบบศีลธรรมทางศาสนาซึ่งจะต้องได้รับการประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมมนุษย์ในทางปฏิบัติต่อไป

เมื่อหันมาพิจารณาการเมืองที่ทรงคุณค่าตามทัศนะของธอโร จะพบว่าโดยหลักใหญ่แล้วมีความคล้ายคลึงกัน แต่ธอโรดูจะให้รายละเอียดมากกว่าและเป็นไปในทางปฏิบัติได้มากกว่า ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสภาพทางสังคมของธอโรได้เอื้อให้ธอโรได้แสดงความคิดและแสดงออกได้มากกว่านั่นเอง

สำหรับระบบการเมืองการปกครองที่ธอโรให้ความสำคัญอย่างยิ่งก็คือระบบประชาธิปไตย แต่ทว่าระบบประชาธิปไตยของธอโร ค่อนข้างจะแตกต่างไปจากนักประชาธิปไตยในสมัยก่อนธอโร ไม่ว่าจะเป็นเจฟเฟอร์สัน หรือนักประชาธิปไตยในยุคบุกเบิกคนอื่น ๆ โดยธอโรได้เน้นถึงระบบประชาธิปไตยที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลมากกว่าสถาบันทางสังคม รัฐหรือรัฐบาลตามทัศนะของท่านธอโรนั้นมิได้มีขึ้นเพื่อมนุษย์ในฐานะสมาชิกของสังคมต้องปฏิบัติตามหรือเชื่อฟังอย่างงมงาย แต่รัฐบาลนั้นคือตัวแทนของมหาชน มหาชนเป็นผู้จัดตั้งรัฐบาลให้ทำหน้าที่แทนพวกเขา ดังนั้นรัฐบาลที่มีคุณค่าก็คือรัฐบาลที่ฟังเสียงของมหาชน กระทำการต่าง ๆ คล้อยตามมหาชน มิใช่จะปกครองประชาชนและใช้อำนาจบังคับ กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่บัญญัติขึ้นต้องเป็นธรรม ไม่ขัดต่อมโนสำนึกของประชาชน นอกจากนั้นรัฐบาลหรือผู้นำจะต้องกระทำตนให้เป็นตัวอย่างต่อประชาชน ทั้งนี้เพราะว่า ถ้าผู้นำประพฤติคุณธรรม ประชาชนก็จะประพฤติธรรมตามไปด้วย

เราอาจกล่าวได้ว่าคุณค่าของการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลหรือกฎหมายตามทัศนะของธอโรนั้นจะให้ความสำคัญไปที่มโนสำนึกของมวลมหาชนเป็นหลัก โดยที่ตัวแทนต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ในการปกครองจะต้องรู้จักธรรมชาติที่แท้จริงของมหาชนและเชื่อว่ามนุษย์นั้นมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองหรือปกครองตนเองด้วยมโนสำนึกอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ รัฐหรือผู้นำไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะใช้อำนาจหรือบังคับหรือปกครอง เพียงแต่

ว่ารัฐหรือผู้ปกครองนั้นจะ เปิดโอกาสและสนับสนุนให้มหาชนนั้น เรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตนเอง ในด้านการปลูกฝังคุณธรรม รัฐหรือผู้ปกครองไม่จำเป็นต้องออกกฎหมายหรือบัญญัติข้อคุณธรรมมาต ๆ ทั้งสิ้นเพียงแต่กระทำตนให้เป็นตัวอย่างก็เพียงพอแล้วสำหรับแนวคิดนี้ ธอโรได้อ้างอิงคำสอนของขงจื้อในงานเขียนตอนหนึ่ง ซึ่งมีสาระพอสรุปได้ว่า "ผู้ปกครองบ้านเมืองไม่จำเป็นต้องใช้การลงโทษเพียงแต่รักคุณธรรมแล้วประชาชนจะมีคุณธรรม คุณธรรมของผู้อยู่เบื้องบนนั้นเหมือนสายลม คุณธรรมของสามัญชนนั้นเหมือนหญ้า ต้นหญ้านั้นเมื่อสายลมพัดผ่านย่อมลู่ตาม" ดังที่ธอโรกล่าวไว้ในหนังสือ Walden ว่า

... You who govern public affairs, what need have you to employ punishments? Love virtue, and the people will be virtuous. The virtues of a superior man are like the wind; the virtues of a common man are like the grass; the grass, when the wind passes over it, bends. ... (Thoreau. 1966 : 116)

อย่างไรก็ตาม ธอโรยังเห็นด้วยกับลักษณะการปกครองโดยไม่ปกครอง ซึ่งเป็นทัศนะของลัทธิเต๋า โดยธอโรกล่าวถึงรัฐบาลในอุดมคติของเขาว่า ควรจะเป็นรัฐบาลที่ปกครองน้อยที่สุด และในที่สุดแล้วก็คือไม่ปกครองเลย ดังที่ธอโรกล่าวไว้ในบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ว่า

... I heartily accept the motto, " That government is best which governs least; " and I should like to see it acted up to more rapidly and systematically. Carried out, it finally amounts to this, which also I believe, - "That government is best which governs not at all; and when men are prepared for it, that will be the kind of government which they will

have. ... (Thoreau. 1966 : 224)

เมื่อมาถึงจุดนี้สิ่งที่ตรงกันระหว่างคุณค่าของการเมืองตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ภิกขุและธอโรก็คือ ระบบการเมืองที่เปิดโอกาสให้มนุษย์ในสังคมได้ปกครองตนเอง โดยผู้ที่มีหน้าที่คอยกระตุ้นหรือส่งเสริมให้มนุษย์ภายในสังคมได้พัฒนาในสำนักของตนเอง เพื่อที่จะอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ซึ่งระบบการเมืองดังกล่าวนี้จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงออกอย่างมีอิสระภาพทางด้านความคิดเห็น การอบรมสั่งสอนกันโดยธรรม เป็นต้น

5.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อการเมืองการปกครอง จากการศึกษาประเด็นที่แล้ว จะเห็นว่าโดยหลักใหญ่แล้วระบบการเมืองตามทัศนะที่ท่านทั้งสองให้ความสำคัญนั้น เป็นระบบการเมืองที่ค่อนข้างจะเกี่ยวข้องกับระบบศีลธรรมอยู่อย่างมาก แต่เมื่อมาพิจารณาถึงข้อแตกต่างแล้วจะพบว่าธอโรนั้นจะกล่าวถึงระบบการเมืองที่ออกมาในรูปแบบของรัฐบาลอันเป็นตัวแทนของประชาชนผู้ออกกฎหมาย ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะเป็นไปในทางปฏิบัติที่เห็นจริงมากกว่าที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ โดยที่ธอโรได้เสนอรูปแบบการปกครองที่เรียกว่า ประชาธิปไตย โดยที่จะต้องมียุติธรรมประกอบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของกฎหมาย การเลือกตั้งเพื่อสรรหาตัวแทนของประชาชนเข้าไปรักษาผลประโยชน์ ซึ่งเรื่องดังกล่าวทั้งหมดธอโรได้กล่าวไว้อย่างละเอียดในบทความเรื่อง "Civil Disobedience" ซึ่งภาพที่เห็นนั้นค่อนข้างที่จะเด่นชัดกว่าภาพที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอไว้ ความแตกต่างในรายละเอียดดังกล่าวปรากฏชัดเจนขึ้นมาเมื่อถึงประเด็นเกี่ยวกับบทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อการเมือง โดยท่านพุทธทาสภิกขุนั้นได้เสนอบทบาทหน้าที่ของมนุษย์ไว้เป็นประเด็นที่เป็นไปในลักษณะของหลักการมากกว่าที่จะเป็นในทางปฏิบัติ โดยท่านพยายามเน้นให้เห็นว่า เมื่อการเมืองคือธรรม และธรรมะตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุก็กินความถึง 4 ความหมายด้วยกัน นั่นว่าจะเป็นตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ตามกฎธรรมชาติ และผลที่เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งเรื่องทั้งหมดนี้ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์อย่างแยกไม่ออก ดังนั้นท่านพุทธทาสภิกขุจึงถือว่าทุกคนเป็นนักการเมืองด้วยกันทั้งนั้น โดยท่านได้กล่าวถึงลักษณะของนักเมืองตามทัศนะของท่านไว้ดังนี้คือ

ประการแรก นักการเมืองต้องมีธรรมะสำหรับนักการเมืองประกอบอยู่ โดยเน้นไปที่ธรรมะในความหมายของหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกฎธรรมชาตอย่างถูกต้องจึงจะเป็นนักการเมืองที่ดี

ประการที่สอง นักการเมืองต้องมีความเสียสละ มีความเป็นบุญนียบบุคคล หรือมีลักษณะของโพธิสัตว์

ประการที่สาม นักการเมืองต้องฝากชีวิตจิตใจไว้กับพระเจ้า ำให้เป็นคนของพระเจ้า เหมือนกับพระโพธิสัตว์ทุกองค์รับใช้พระอาทิตย์พุทธะ

ประการที่สี่ นักการเมืองต้องมีความเกลียดบาป คือเป็นสัตบุรุษ

ประการที่ห้า นักการเมืองจะต้องจัดระบบการเมืองของตน ำให้ประกอบอยู่ด้วยธรรม

เราจะเห็นได้ว่าบทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อการเมืองตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ยังคงเป็นไปในลักษณะของการเสนอหลักการที่มนุษย์พึงปฏิบัติ ซึ่งยังต้องได้รับการศึกษาลงไปจนรายละเอียดเพื่อหาแนวทางการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม กล่าวโดยสรุปแล้วทัศนะดังกล่าวยังคงเป็นไปในวงกว้าง แต่เมื่อหันมาศึกษาบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อการเมืองตามทัศนะของธอโรแล้วจะเห็นว่ามีความเป็นรูปธรรมยิ่งกว่า ธอโรได้เสนอแนวปฏิบัติของมนุษย์ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในสังคมโดยทั่วไปนั้นคือการปฏิบัติต่อความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างประชาชนกับรัฐ ซึ่งจะมีผลต่อการปฏิบัติที่เป็นจริง ทัศนะดังกล่าวของธอโรได้ก่อให้เกิดผลที่เป็นจริงขึ้นไม่ว่าจะในอเมริกาโดยมาร์ติน ลูเธอร์คิงส์ ที่ได้รับอิทธิพลแนวคิดจากธอโร ในการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของคนผิวดำ หรือการต่อสู้เพื่อเอกราชของมหาตมะคานธี ที่ใช้หลักการของธอโรในการต่อสู้ทางการเมืองกับประเทศอังกฤษ จนได้รับเอกราชในที่สุด หรือแม้แต่นักศึกษาชาวอเมริกันในศตวรรษที่ 20 ก็ใช้แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของมนุษย์ต่อการเมืองในการเรียกร้องต่อต้านสงครามเวียดนามจนมีผลกระทบต่อรัฐบาลอเมริกันในขณะนั้นด้วยเช่นกัน

ตามทัศนะของธอโรแล้วรัฐบาลเป็นเพียงตัวแทนของมหาชน รัฐบาลมีหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ของประชาชนเท่านั้น การออกกฎหมายหรือการกระทำใด ๆ ก็ดีของรัฐบาลจะต้องฟังเสียงของมหาชนเป็นหลัก หน้าที่ของรัฐบาลโดยตรงก็คือการสนับสนุนหรือเปิดโอกาส

ให้มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลได้พัฒนาจิตสำนึกของตนเองเป็นหลัก รัฐบาลต้องเรียนรู้
 ธรรมชาติของประชาชนและไม่กระทำการใด ๆ ที่เป็นการขัดต่อเจตนารมณ์ของประชาชน
 ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ บทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์ต้องพึงปฏิบัติต่อการเมือง ซึ่งธอโรจะ
 เห็นไปรัฐบาลที่ถือว่าเป็นผู้ดูแลระบบการปกครองหรือผู้ที่บริหารประเทศให้เป็นไปตามอุดมคติ
 ของระบบการเมืองก็คือ การดูแลและตรวจสอบรัฐบาลให้ดำรงความเป็นตัวแทนของมหาชน
 การออกกฎหมายหรือข้อบัญญัติใด ๆ ต้องคำนึงถึงมโนสำนึกของประชาชนซึ่งธอโรเห็นว่าเป็น
 เรื่องที่สำคัญที่สุด บทบาทหน้าที่ของประชาชนจะเห็นอย่างเด่นชัดเมื่อรัฐบาลได้ปฏิบัติหน้าที่
 ไม่ตรงตามเจตนารมณ์ของมวลมหาชน ใช้อำนาจของมหาชนที่มอบให้ไปในทางที่ผิด โดยธอโร
 เสนอข้อความว่าเมื่อใดก็ตามรัฐบาลมีลักษณะดังกล่าวมาประชาชนควรจะกระทำอย่างไร
 ตามทัศนะของธอโรนั้น ท่านเสนอให้ประชาชนต่อต้านรัฐบาลนั้นโดยทันที ซึ่งเรียกว่าการ
 ตี้อ่าง (Disobedience) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตี้อ่างของธอโรนั้นคือการไม่ให้ความ
 ร่วมมือกับรัฐบาลในสิ่งที่ประชาชนไม่เห็นด้วย ในกรณีของธอโรนั้น เขาปฏิเสธที่จะไม่เสีย
 ภาษีให้กับรัฐบาล เพราะเขาถือว่าเงินที่เขาเสียให้รัฐบาลไปนั้น เป็นการสนับสนุนให้รัฐบาล
 คำทาส คำมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องขัดกับมโนสำนึกของประชาชนอย่างยิ่ง อีกทั้งรัฐบาลใน
 อเมริกาขณะนั้นก็ทำการรุกรานประเทศเม็กซิโก โดยหวังที่จะกลืนเม็กซิโกให้เป็นรัฐหนึ่งของ
 อเมริกา ซึ่งธอโรถือว่าเป็นการกระทำเยี่ยงโจร ธอโรเรียกร้องให้ประชาชนต่อต้านเพื่อที่
 จะแสดงเจตนารมณ์ อย่่างไรก็ตามการตี้อ่างของธอโร มิได้หมายความว่าถึงการปฏิบัติแต่
 อย่่างไร เพราะการปฏิวัตินั้นหมายถึงการล้มล้างระบบการปกครองทั้งระบบ แต่การตี้อ่าง
 นั้นเป็นการแสดงการไม่เห็นด้วยกับการกระทำบางประการของรัฐบาล หรือกฎหมายบางฉบับ
 เท่านั้น ซึ่งระบบทั้งระบบยังเป็นที่ยอมรับได้อยู่ ลักษณะการตี้อ่างที่ธอโรแสดงออกมาจึงเป็น
 การสั่งสอนหรือตักเตือนให้รัฐบาลได้คิดทบทวนบทบาทของตนเอง แต่อย่างไรก็ตามถ้าการตี้อ่าง
 ด้งนี้ได้รับการขานรับจากมหาชน ความมั่นคง หรือเสถียรภาพของรัฐบาลย่อมจะสั่นคลอนได้
 และที่สำคัญการตี้อ่างนั้น แม้จะถือเอามโนธรรมเป็นประเด็นสำคัญ แต่ก็เป็นเรื่องที่ขัดต่อ
 กฎหมายอย่างแน่นอน ดังนั้นผู้ตี้อ่างจึงต้องยอมรับโทษทัณฑ์อย่างสงบ แม้จะต้องสูญเสียชีวิต
 ไปก็ตาม

เราจะเห็นได้ว่าในเรื่องบทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์พึงกระทำต่อการเมืองการปกครอง

นั้นมีความแตกต่างกันในแง่ของการให้ความสำคัญ โดยที่ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุจะเป็นไปบนแง่หลักการ ส่วนทัศนะของธอโรนั้นจะเป็นไปบนทางปฏิบัติ ที่สามารถเห็นภาพที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจนกว่า อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากประวัติชีวิตของท่านพุทธทาสภิกขุ ในส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อการเมืองตามสภาพความเป็นจริง หรือที่เกิดขึ้นจริงภายในสังคม ท่านพุทธทาสภิกขุได้แสดงให้เห็นเมื่อครั้งเกิดการต่อสู้ทางการเมืองขึ้นระหว่างในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2534 ที่เรียกว่าพฤษภาทมิฬ ซึ่งการต่อสู้ในครั้งนั้นเป็นการขัดแย้งระหว่างฝ่ายรัฐบาลที่นำโดย พลเอกสุจินดา คราประยูร กับพรรคฝ่ายค้านที่มีพลตรีจำลอง ศรีเมือง เป็นหัวหน้าในการต่อสู้ ท่านพุทธทาสภิกขุได้เขียนข้อความสั้น ๆ ไปถึงพลตรีจำลอง ศรีเมือง ความว่า

"คุณจำลอง ถ้าคุณยังมีสติสัมปชัญญะอยู่ เราขอร้องว่า อย่าทำอะไรชนิดที่เอาพิมเสนไปแลกกับเกลือ ซึ่งคุณก็รู้ดีอยู่แล้วว่าอะไรคือพิมเสน อะไรคือเกลือ"

พุทธทาสภิกขุ อินทรบัตตฤ

(พระธรรมโกศาจารย์)

7 พ.ค. 35

จากข้อความที่ปรากฏข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า ทัศนะที่เกี่ยวกับบทบาทซึ่งมีต่อการเมืองในทางปฏิบัติที่เกิดขึ้นจริง ของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นยังไม่เด่นชัดเท่าที่ควร ซึ่งจะแตกต่างจากทัศนะของธอโรที่มีต่อรัฐบาลที่ขัดแย้งกับมติมหาชน ซึ่งมีความชัดเจนมากกว่า ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากขีดจำกัดที่เกิดขึ้นจากสภาพที่แตกต่างกันระหว่างท่านพุทธทาสภิกขุที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ กับธอโรที่ถือว่าเป็นนักปฏิรูปคนสำคัญในเวลานั้น ดังนั้นเรื่องดังกล่าวจึงต้องศึกษารายละเอียดและประยุกต์ใช้ต่อไป ซึ่งเป็นเรื่องทีนอกเหนือจากงานวิจัยนี้

6. มนุษย์กับเศรษฐกิจ

6.1 คุณค่าของระบบเศรษฐกิจ สิ่งที่ต้องคำนึงถึงในการศึกษาเกี่ยวกับทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุและธอโร ก็คือสภาพความเป็นจริงทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในยุคสมัยของท่าน ทั้งนี้เนื่องจากความหมายของคำว่า "เศรษฐกิจ" -ตามทัศนะของท่านทั้งสองมีความหมาย

ที่แตกต่างกันไปจากความหมายที่ผู้คนส่วนใหญ่ในยุคสมัยของท่านเข้าใจหรือยึดถือไว้ ดังนั้นคุณค่าทางเศรษฐกิจที่ผู้คนในสังคมในยุคสมัยของท่านยึดถือจึงแตกต่างจากคุณค่าตามที่เสนอของท่านทั้งสองอย่างสิ้นเชิงทีเดียว

เราอาจกล่าวได้ว่าในตอนต้นศตวรรษที่ 19 ของอเมริกาและในตอนกลางศตวรรษที่ 20 ของประเทศไทย ระบบเศรษฐกิจที่มนุษย์ยึดถือและให้ความเชื่อมั่นอย่างที่สุดก็คือระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรม โดยระบบเศรษฐกิจแบบนี้จะเน้นที่การขยายตัวทางเศรษฐกิจ การพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ การเร่งสะสมทุนและปัจจัยการผลิต การพัฒนาเทคโนโลยี การให้คำนิยมแบบ "วัตถุนิยมหรือการนิยมวัตถุ" เป็นเครื่องมือสนองความต้องการของมนุษย์ แนวความคิดแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมนี้มีความเชื่อว่าเศรษฐกิจเท่านั้นที่จะสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ ดังนั้นการที่จะทำให้เศรษฐกิจขยายตัวจึงต้องมีการผลิตมากขึ้น มีการปลูกเข้าให้มนุษย์บริโภคมากขึ้น เศรษฐกิจในแนวนี้จะไม่คำนึงถึงการสูญสลายของธรรมชาติที่เกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรม แต่กลับสอนว่ามนุษย์มีพลังอำนาจและความสามารถมากมายพอที่จะสนองความต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุด และเน้นแต่เรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยอาศัยเทคโนโลยีอย่างไม่มีขีดจำกัด ขอเพียงแต่มนุษย์มีความเชื่อมั่นต่อเทคโนโลยีเท่านั้น

ตามทัศนะที่กล่าวมาข้างต้นนั้นทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรต่างแสดงความไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง เพราะเป็นระบบที่ทำลายล้างธรรมชาติ เสริมกิเลสตัณหาให้กับมนุษย์ สนับสนุนให้มนุษย์แข่งขันกัน แต่ท่านทั้งสองได้เสนอระบบเศรษฐกิจขึ้น โดยให้ความหมายของคำว่า "เศรษฐกิจ" แตกต่างไปจาก ความหมายที่กล่าวถึงข้างต้น โดยท่านพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายความหมายของเศรษฐกิจตามทัศนะของท่านว่า "เศรษฐกิจ" คือการกระทำที่ประเสริฐ ซึ่งการกระทำที่ประเสริฐของมนุษย์นั้นก็คือการกระทำที่ปราศจากการเห็นแก่ตัว เป็นการกระทำที่ประกอบด้วยธรรม ดังนั้นเศรษฐกิจของท่านจึงมิใช่อย่างที่คนส่วนใหญ่ในยุคสมัยของท่านเข้าใจกัน เศรษฐกิจของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าของมนุษย์โดยตรง เป็นเศรษฐกิจแห่งชีวิต เป็นกิจที่ประเสริฐของมนุษย์จะต้องปฏิบัติ และเมื่อนำเรื่องดังกล่าวเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องการค้าขาย ท่านพุทธทาสภิกขุยังเน้นว่าจะต้องกระทำอย่างเป็นกิจที่ประเสริฐเช่นกัน การค้าขายมิได้หมายถึงการซื้อถูกขายแพง การกักตุนเพื่อเก็งกำไร หรือการเอาไรด์เอาเปรียบกันอย่างที่กระทำอยู่ในปัจจุบัน แต่ทว่าการค้าขายต้องกระทำด้วยความ

เมตตากรรณา เอื้อเฟื้อ แบ่งปันซึ่งกันและกัน ผลกาไรต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพอเหมาะพอดีเป็นสำคัญ

สำหรับความหมายของ "เศรษฐกิจ" ตามทัศนะของธอโรจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยธอโรจะเน้นความหมายของคำว่า "เศรษฐกิจ" ตามความหมายของภาษกรีกที่หมายถึง การจัดการภายในครัวเรือน (household management) ซึ่งธอโรได้ใช้ความหมายของ เศรษฐกิจในความหมายนี้ ในการเข้าไปทดลองใช้ชีวิตในป่าของบิงวอลเดน กล่าวได้ว่าเศรษฐกิจตามทัศนะของธอโร มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคุณค่าของชีวิตอย่างแยกกันไม่ออก คุณค่าของเศรษฐกิจตามทัศนะของธอโร เป็นเรื่องทางด้านจิตวิญญาณมากกว่าวัตถุ ราคาของสิ่งของตามทัศนะของธอโรนั้นได้ผนวกบวกรวมกับสิ่งที่เรียกว่าชีวิตเข้าไปด้วย ราคาของสิ่งของมิใช่ขึ้นอยู่กับเพียงค่าทางวัตถุเท่านั้น "The cost of a thing is the amount of what I will call life which is required to be exchanged for it." (Thoreau. 1966 : 20)

เศรษฐกิจที่กล่าวถึงนี้จะให้ความสำคัญกับความพอดี หรือความจำเป็นของชีวิต คัดค้านของมนุษย์ ความยุติธรรม การไม่กอบโกยตักตวงส่วนเกินหรือผลกาไร วัชชาธรรมชาติดำเนินถึงธรรมชาติมากกว่าที่จะเข้าไปทำลายล้างผลาญเพื่อนำมาเป็นปัจจัยในการผลิต จะเห็นได้ว่า ทัศนะเกี่ยวกับคุณค่าของเศรษฐกิจจะมีความคล้ายคลึงกับทัศนะ เศรษฐศาสตร์สีเขียว (Green Economic) ที่เสนอโดย ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ที่เน้นไปที่ความต้องการที่แท้จริงของมนุษย์ มิใช่เน้นไปที่ความต้องการที่ถูกปลุกปั่นโดยระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ซึ่งทำให้นักมนุษย์เกิดความหลงใหลคลั่งไคล้ในการแสวงหาและครอบครองวัตถุอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยที่ทัศนะของ เศรษฐศาสตร์สีเขียวมีแนวคิดว่า

ประการแรก การสนองความต้องการทางวัตถุไม่สามารถทำให้นักมนุษย์หรือสังคมมีความสุขหรือความมั่งคั่งอย่างเสมอเหมือนกันหมด แต่กลับจะทำให้เกิดความขัดแย้งและปัญหาที่เกิดจากการหลงใหลยึดติดอยู่แต่ในวัตถุ

ประการที่สอง การแสวงหาวัตถุของคนกลุ่มหนึ่ง มีส่วนจะทำให้คนอื่นอีกกลุ่มหนึ่งต้องตกอยู่ในความทุกข์ยาก ดังที่ธอโรกล่าวว่า การได้ของคน ๆ หนึ่ง ย่อมหมายถึงความสูญเสียของคนอีกคนหนึ่ง หรือท่านพุทธทาสภิกขุย้ำเสมอว่าสังคมเกิดความวุ่นวายก็เพราะมนุษย์

มีความเห็นแก่ตัว สะสมักตุนส่วนเกิน

อาจกล่าวได้ว่า เศรษฐกิจที่มีคุณค่าตามที่ชนะของท่านพุทธทาสภิกขุ, ธอโร และ เศรษฐศาสตร์สีเขียว ต่างเป็นเศรษฐศาสตร์หรือเศรษฐกิจที่มุ่งขจัดกิเลสของมนุษย์ มุ่งตอบสนองความต้องการแต่เพียงพอดีของมนุษย์ ไม่มีการค้าขายเพื่อเอากำไรจนเกินพอดี ไม่มีการปลุกปั่นให้มนุษย์เป็นนักบริโภคนิยมได้ว่าระบบเศรษฐกิจที่กล่าวถึงนี้เป็นระบบศีลธรรมนั่นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งธอโรนั้นถึงกลับกล่าวถึงความหมายของเศรษฐกิจที่ควรจะนำไปสอนให้นักศึกษาได้เรียนรู้ก็คือ เศรษฐกิจชีวิต หรือเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต มากกว่าจะสอนกันแต่ระบบเศรษฐกิจที่เป็นระบบการเมือง หรือที่เรียกว่าเศรษฐกิจการเมือง ธอโรกล่าวไว้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เศรษฐกิจการเมืองที่สอนกันอยู่แก่นักศึกษานั้น หาใช่เศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดคุณค่าที่แท้จริงต่อชีวิตของพวกเขาไม่ เพราะปรากฏว่าในขณะที่นักศึกษาได้ศึกษาเศรษฐกิจการเมืองอย่างของ อาดัม สมิธ (Adam Smith) ริคาร์โด (Ricardo) และเซย์ (Say) พวกนักศึกษาเหล่านี้ต่างพากันทำให้พ่อแม่ของพวกเขาต้องตกอยู่ในสภาวะแห่งหนี้สินอย่างมากมาย ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เศรษฐกิจแห่งการดำเนินชีวิตจึงเป็นเศรษฐกิจที่ควรจะสอนให้นักศึกษาเหล่านี้ ดังที่ธอโรกล่าวไว้ว่า

... Even the poor student studies and is taught only political economy, while that economy of living which is synonymous with philosophy is not even sincerely professed in our colleges. The consequence is, that while he is reading Adam Smith, Ricardo, and Say, he runs his father in debt irretrievably. ... (Thoreau. 1966 : 35)

เราอาจกล่าวสรุปในที่นี้ได้ว่า คุณค่าของเศรษฐกิจตามที่ชนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น มีความสัมพันธ์สอดคล้องเกือบจะเป็นเรื่องเดียวกันกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ดังที่ได้ศึกษามาจากประเด็นแรกสุด ทั้งนี้ความหมายของเศรษฐกิจตามที่ชนะของท่านทั้งสองนั้นหาใช่เศรษฐกิจที่เป็นตั้งระบบการเมืองการปกครองดังที่เป็นอยู่ในสมัยของท่านทั้งสองไม่ แต่หาใช่เศรษฐกิจที่แท้จริงนั้นเป็นเศรษฐกิจแห่งการดำเนินชีวิตซึ่งก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง

ข้องกับการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์โดยตรงนั่นเอง

6.2 บทบาทของมนุษย์พึงปฏิบัติต่อเศรษฐกิจ โดยนัยแห่งความจริงแล้ว เรื่องเศรษฐกิจ นับว่าเป็นเรื่องที่ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้ความสำคัญไว้อย่างเด่นชัดที่สุด เรื่องหนึ่ง ที่เดียว ไม่ว่าจะ เป็น เรื่องการให้ความหมายของระบบเศรษฐกิจที่คานึงถึงจิตวิญญาณของมนุษย์มากกว่าวัตถุ ซึ่งเป็น การให้ความหมายที่แตกต่างไปจากแนวคิดของเศรษฐกิจดังที่เป็น อยู่ในยุคสมัยของท่าน หรือการเสนอแนวปฏิบัติหรือหน้าที่ของมนุษย์ในการที่จะปฏิบัติตน เพื่อ ให้ได้มาซึ่งเศรษฐกิจที่มีคุณค่าอย่างแท้จริง และที่สำคัญที่สุดท่านทั้งสองได้ปฏิบัติตัวให้เป็นแบบ อย่างให้ผู้คนในสังคมได้ดูได้ เห็นได้ เรียนรู้ไว้ เป็นแบบอย่างอีกด้วย

เราอาจกล่าวได้ว่า เหตุผลสำคัญที่ท่านทั้งสองให้ความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจดังที่ เป็นอยู่ในยุคสมัยของท่านก็คือ เศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในสมัยของท่านนั้นได้มีอิทธิพลหรือมีส่วน เข้าไปเกี่ยวข้องกับ การดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้ ระบบ เศรษฐกิจในระยะเวลานั้นเป็นคู่จตุรัสระบบปรัชญาหรือระบบการปกครอง ที่มีส่วนในการผลักดัน ให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมหรือมีทัศนคติตามหลักเศรษฐกิจนั้น ๆ ค่อนข้างสูง และที่สำคัญที่สุดคือ ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวมิได้เอื้ออำนวยต่อการพัฒนามนุษย์ให้มีคุณค่าอย่างแท้จริงไม่ แต่เป็น ระบบเศรษฐกิจที่ทำลายล้างศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อย่างสิ้นเชิง ลดมนุษย์ลงเหลือเพียง เครื่องจักรที่ปราศจากจิตวิญญาณ นอกจากนั้นระบบเศรษฐกิจดังที่เป็นอยู่ยังทำลายล้าง ทรัพยากรธรรมชาติ หรือตัวธรรมชาติ ซึ่งตามทัศนะของท่านทั้งสองแล้วตัวธรรมชาตินั้นมี ความสำเร็จต่อการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์เป็นอย่างดี ดังนั้นระบบเศรษฐกิจดังที่เป็นอยู่ใน ยุคสมัยของท่านนั้นกล่าวได้ว่าเป็นเสมือนบิศาจที่ทำลายล้างทุกอย่าง ท่านพุทธทาสภิกขุ ถึงกับ กล่าวไว้ว่าถ้าปล่อยไว้ให้เหตุการณ์เช่นนี้ดำเนินต่อไปโดยไม่คิดถึงหนทางที่จะแก้ไขอย่างจริงจังแล้ว โลกทั้งโลกจะต้องพินาศลงเป็นแน่

สำหรับ เรื่องเกี่ยวกับบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อเศรษฐกิจตามทัศนะของธอโรและท่าน พุทธทาสภิกขุ นั้น เราสามารถที่จะศึกษาหรือ เรียนรู้ได้อย่างเด่นชัดทั้งจากงานเขียนของทั้ง สองท่าน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการดำเนินชีวิตของท่านทั้งสองเอง โดยที่ธอโรนั้นได้ แสดงให้เห็นถึงบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อ เศรษฐกิจที่มีคุณค่าอย่างแท้จริง โดยการปฏิเสธรูป

แบบการดำเนินชีวิตตามระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในสังคมเวลานั้น ซึ่งเป็นแต่เรื่องการพัฒนาทางด้านวัตถุ มีการทำลายล้างและเผาผลาญธรรมชาติ ปล้นชิงธรรมชาติ ส่งเสริมกิเลสและความโลภของมนุษย์ มีแต่ความหิวเพื่อ หูหระ หาสาระที่แท้จริงไม่ได้ ผู้คนล้นจมน้อยในความทุกข์ทั้งร่างกายและจิตวิญญาณจนชาชิน ชีวิตไร้ศักดิ์ศรี มีสภาพที่ไม่ต่างไปจากวัตถุหรือเครื่องจักร โดยรอไรหันหน้าเข้าสู่ป่าบริเวณบึงวอลเดน เพื่อทดลองการใช้ชีวิตที่สามารถจะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวมาอย่างประสพผล และรอไรได้บันทึกเรื่องราวดังกล่าวไว้ในหนังสือเรื่องยิ่งใหญ่ของเขาชื่อหนังสือเรื่อง Walden

ในส่วนของท่านพุทธทาสภิกขุเน้นการปฏิบัติหรือบทบาทที่มนุษย์พึงมีต่อเศรษฐกิจมิได้แตกต่างไปจาก บทบาทตามที่คณะของรอไรแต่อย่างใด ท่านพุทธทาสภิกขุปฏิเสธรูปแบบการดำเนินชีวิตตามที่คณะของระบบเศรษฐกิจการเมืองหรือปรัชญาทางเศรษฐกิจเวลานั้น ที่ลุลกลามเข้าสู่สถาบันสงฆ์ในขณะนั้น จนทำให้ระบบการศึกษาและวัตรปฏิบัติในหมู่สงฆ์ต่างผิดเพี้ยนบิดเบือนไป พระสงฆ์ต่างมุ่งในลาภสักการะมีการสะสมวัตถุ แก่งแย่งแข่งขัน ฆ่าฟันสังคัมของบุคคลที่ตกจมอยู่ใต้ระบบเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญทางด้านวัตถุ เราอาจกล่าวได้ว่าทั้งในหมู่สังคัมบุคคลและในหมู่สังคัมสงฆ์ กระแสเศรษฐกิจวัตถุนิยม ทุนนิยมอุตสาหกรรมได้เข้าไปมีอิทธิพลครอบงำอย่างยากที่จะแก้ไขเยียวยาได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ท่านพุทธทาสภิกขุจึงปฏิเสธระบบดังกล่าวและออกมาแสวงหาวิถีการดำเนินชีวิตที่จะแก้ปัญหานั้นได้ โดยการออกมาอยู่ป่าของท่านนั้นท่านได้ตั้งปณิธานไว้สามข้อ โดยเฉพาะข้อหนึ่งในบรรดาสามข้อนั้น ท่านกล่าวว่าท่านจะพยายามนำมนุษย์ทั้งโลกให้ออกมาจากอำนาจของลัทธินิยมวัตถุหรือวัตถุนิยมมาได้ ซึ่งลัทธิดังกล่าวก็คือระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในโลกปัจจุบันนั่นเอง

ตามที่กล่าวมาข้างต้นนับว่าเป็นการศึกษาทัศนะของรอไรและท่านพุทธทาสภิกขุที่เกี่ยวกับบทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์พึงมีต่อระบบเศรษฐกิจจากมุมมองทางด้านประวัติชีวิตหรือแรงจูงใจหรือพลังผลักดันที่เป็นสาเหตุสำคัญทำให้ท่านทั้งสองเลือกวิถีการดำเนินชีวิตหรือแสดงบทบาทต่อระบบเศรษฐกิจที่ท่านเชื่อว่าจะแก้ปัญหามนุษย์ส่วนใหญ่ประสบอยู่ ซึ่งจากการศึกษามุมมองดังกล่าวจะเห็นว่าบทบาทหรือหน้าที่ทั้งสองได้แสดงให้เห็นระจักษ์ให้เห็นความสอดคล้องสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง และเมื่อได้ศึกษาจากงานเขียนของท่านโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากหนังสือเรื่อง Walden ของรอไรก็ดี หรือจากหนังสือเรื่อง ธรรมะกับสัญชาตญาณ คนถึงธรรม ธรรมถึงคน

และบทความต่าง ๆ ของท่านพุทธทาสภิกขุ ก็ดีทำให้มองเห็นทัศนะที่เกี่ยวกับบทบาทของมนุษย์ จะพึงปฏิบัติต่อระบบเศรษฐกิจที่มีคุณค่า และทำให้เห็นต่อไปอีกว่าระบบเศรษฐกิจของท่านพุทธทาสภิกขุก็ดี และของธอโรก็มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันมากยิ่งขึ้น ซึ่งสามารถสรุปเป็นประเด็นที่สำคัญได้ดังนี้คือ

ประการแรก มนุษย์ต้องตระหนักในคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างมีความเห็นตรงกันว่า คุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์นั้นหาได้วัดจากความเจริญมั่งคั่งทางวัตถุไม่ แต่ทว่าวัดกันที่คุณธรรมความดีงามที่เกิดจากการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ ดังนั้นชีวิตที่มีคุณค่าคือชีวิตที่มีความสุขสงบ ไม่ยึดติดอยู่กับวัตถุที่ให้ความสนุกสนานสบายเพียงชั่วคราวชั่วครวญ ธอโรเองยังแสดงให้เห็นว่านักบรุษที่สำคัญของโลกนั้นมีความเป็นอยู่ขัดสนเยี่ยงยาก มีชีวิตที่อดคิดปัจจัยภายนอก แต่ทว่ามั่งมีอย่างยิ่งทางด้านจิตวิญญาณ สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุเน้นย้ำอยู่เสมอว่ามนุษย์ผู้เกิดมาเพียงเพื่อแสวงหาแต่เรื่องกิน กาม เกียรติ เป็นมนุษย์ที่ไร้ค่า เป็นการดำเนินชีวิตที่ผิดเต็มไปด้วยบาป

ประการที่สอง มนุษย์ต้องดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายและสันโดษ เราอาจกล่าวได้ว่าปรัชญาชีวิตที่สำคัญที่ธอโรค้นพบในการทดลองชีวิตอยู่น่าก็คือ ปรัชญาการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายนั่นเอง อย่างไรก็ตามการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายไม่ได้หมายความว่าถึงการดำเนินชีวิตอย่างต่ำหรืออย่างถูก ๆ แต่การดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายในที่นี้เกี่ยวข้องกับพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์โดยตรง การที่มนุษย์จะสามารถดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายได้นี้มนุษย์จะต้องตระหนักในคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต และดำเนินชีวิตตามสิ่งที่ตนเองได้ตระหนักขึ้นอย่างจริงจัง ธอโรแสดงให้เห็นอีกว่าการเป็นนักบรุษที่แท้จริงนี้ไม่ได้หมายถึงแค่เพียงมีความคิดที่สุขุมลุ่มลึก แยกแยะ หรือว่าตั้งสำนักขึ้นมาเท่านั้น แต่จะต้องเป็นผู้ที่เข้าถึงคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตและดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายและสันโดษด้วย การดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายตามทัศนะของธอโรก็คือการดำเนินชีวิตตามความจำเป็นจริง ๆ ของชีวิต เป็นการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติซึ่งมีความเรียบง่ายและสันโดษเป็นพื้นฐาน ธอโรย้ำให้เห็นว่า กิจการของมนุษย์นั้นควรเป็นเรื่องที่จำเป็นเท่านั้น ควรมีแค่สองหรือสามแทนที่จะเป็นหมื่นเป็นแสน เรื่องอื่น ๆ เช่นกันควรที่จะลดลงมาอยู่ที่จุดของความพอดีตามความจำเป็นของชีวิต อาทิ อาหารแทนที่จะกินวันละสามมื้อ แค่มือเดียวมนุษย์ก็สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ได้ ที่อยู่อาศัยและเครื่องแต่งกาย

น่าจะมีเพียงแค่รักษาความอบอุ่นของร่างกายให้ชีวิตดำรงอยู่ได้เท่านั้น

สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุมีความเห็นไม่แตกต่างไปจากธอโรแต่อย่างใด ท่านให้ความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายตามธรรมชาติ ท่านชี้ให้เห็นว่านกจะกินอาหารแต่พอที่กระเพาะจะรับไว้ได้เท่านั้น ธอโรเองก็กล่าวไว้เช่นกันว่านกนั้นไม่ได้หาอาหารเกินความอึดของมัน และก็ไม่มีภาระสะสมหรือเบียดเบียนต่อตนเองและผู้อื่น ท่านพุทธทาสภิกขุยังชี้ให้เห็นอีกว่า พระภิกษุในพุทธศาสนานั้นมีข้อปฏิบัติให้อยู่อย่างเรียบง่าย ดำเนินชีวิตตามความจำเป็นทั้งงานเรื่อง อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย อาหารแทนที่จะกินวันละสามมื้อ แค่มื้อหรือสองมื้อก็พอที่จะให้ชีวิตดำรงอยู่ได้แล้ว หรือเครื่องนุ่งห่มก็มีอยู่แค่สามชิ้นเท่านั้นก็พอที่จะปกป้องอากาศที่หนาวเย็นหรือมดแมลงได้ เครื่องใช้ต่าง ๆ ก็มีอยู่อย่างจำกัด หรือแม้แต่ที่อยู่อาศัยก็มีเพียงแต่กันลมและฝนตลอดจนป้องกันสัตว์ร้ายที่จะมากัดกินเท่านั้น

ประการที่สาม มนุษย์จะต้องประกอบกิจการงานต่าง ๆ เพื่อพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างมีความเห็นตรงกันว่าการทำงานของมนุษย์นั้น จะต้องกระทำเพื่องานอย่างแท้จริง มิใช่ทำงานเพื่อหวังผลตอบแทน ซึ่งเป็นการส่งเสริมหรือสนับสนุนความทะยานอยากหรือสัญชาตญาณสัตว์ในตัวมนุษย์ งานที่มนุษย์ทำนั้นต้องเป็นงานที่ไม่ทำลายศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อย่างที่เป็นอยู่ในยุคสมัยของท่านทั้งสอง แต่จะต้องกระทำงานเพื่องานหรือเพื่อยกระดับจิตวิญญาณของมนุษย์เท่านั้น โดยท่านเห็นว่างานทุกอย่างมีความสำคัญเท่าเทียมกันถ้างานนั้นเป็นงานที่ส่งเสริมคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต ธอโรกล่าวไว้อย่างเด่นชัดเกี่ยวกับเรื่องนี้พอสรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการทำงานนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับการเลี้ยงชีพหรือว่ามีงานดี ๆ ทำ หรือเป็นงานที่ค้ำจุนถึงแต่เพียงรายได้งาม ๆ เป็นการตอบแทนแต่งานที่แท้จริงหรือการทำงานที่มีคุณค่าคืองานที่ทำด้วยความรัก และมีจุดมุ่งหมายแท้จริงอยู่ที่คุณธรรมเท่านั้น

... The aim of the laborer be, not to get his living, to get "a good job", but to perform well a certain work; and, even in a pecuniary sense, it would be economy for the town to pay its laborers so well that they would not feel that they were working for law ends, as for a livelihood merely,

but for scientific, or even moral ends. Do not hire a man who does your work for money, but him who does it for love of it. ... (Thoreau. 1979 : 692)

ท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้ความสำคัญต่อการทำงานเพื่องานเช่นกัน ท่านเน้นให้เห็นว่า มนุษย์นั้นควรทำงานแต่เพียงเพื่อเลี้ยงชีพให้อยู่รอดเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องตรากตรำหรือกอบโกยจนเกินตัว ซึ่งนอกจากจะเป็นทุกข์แล้วยังถือว่าเป็นบาปอีกด้วย ท่านเสนอว่าการทำงานที่แท้จริงนั้นเป็นการทำงานที่ทำให้ชีวิตสดใส การงานเป็นสิ่งที่น่ารัก และที่สำคัญที่สุดก็คือการทำงานเป็นการปฏิบัติธรรมไปในตัว

จากการที่ได้ศึกษาแนวความคิดของเฮนรี เดวิน ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ ตามประเด็นต่าง ๆ มาทั้งหมดในบทนี้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง คุณค่าของธรรมชาติ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ คุณค่าของสังคม และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม เราสามารถกล่าวสรุปได้เป็นสองประเด็นดังนี้ คือ

ประการแรก แนวความคิดของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ที่ได้ศึกษามาทั้งหมดมีความเหมือนกันค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือในเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณของมนุษย์และถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสูงกว่าวัตถุ ในขณะที่เรื่องบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างเห็นพ้องต้องกันว่ามนุษย์ได้มีศักยภาพและความสามารถเพียงพอที่จะพัฒนาจิตวิญญาณของตนเองให้ถึงจุดสูงสุดได้ โดยมีจุดหมายอยู่ที่การพัฒนาจิตวิญญาณเพื่อเอาชนะหรือควบคุมสัญชาตญาณสัตว์ที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ซึ่งเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้มนุษย์ทั้งในแง่ปัจเจกบุคคลและสังคมต้องตกอยู่ในความทุกข์และปัญหาแก่เป็นการ ในขณะที่เรื่องคุณค่าของธรรมชาติทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุเห็นว่าธรรมชาติมิใช่เป็นเพียงตัววัตถุที่มนุษย์จะสามารถดักดวงน่านาบา รุงบ่าเรอตตนเองอย่างไม่มีขอบเขต แต่ที่ธรรมชาตินี้แม้กฎเกณฑ์แห่งความจริงสูงสุดสิ่งสถิตอยู่และกฎธรรมชาติที่กล่าวถึงนี้เองที่มีอิทธิพลสามารถพัฒนา เปลี่ยนแปลงมนุษย์ให้บรรลุถึงคุณค่าสูงสุดของความเป็นมนุษย์ได้ ในขณะที่เรื่องบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติทั้งธอโรและ

ท่านพุทธทาสภิกขุ เห็นว่ามนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความเคารพ เป็นเสมือนครูหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้เนื่องจากธรรมชาติสามารถที่จะปรับเปลี่ยนและพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ให้บรรลุถึงคุณค่าสูงสุดของมนุษย์ได้ นอกจากนั้นมนุษย์ยังต้องแสดงบทบาทในการอนุรักษ์รักษาธรรมชาติโดยตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติที่มีต่อจิตวิญญาณของมนุษย์นั่นเอง ส่วนในเรื่องของคุณค่าของสังคมและบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม แม้ว่าแนวคิดของท่านทั้งสองจะแตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อยแต่ทว่า เมื่อพิจารณาในมุมมองที่กว้างขึ้นก็จะพบว่ามีความเหมือนกันกล่าวคือคุณค่าของสังคมหรือสังคมที่มีคุณค่านั้นคือสังคมที่สามารถเอื้ออาทรหรือสนับสนุนมนุษย์ในฐานะสมาชิกของสังคมให้ได้พัฒนาจิตวิญญาณของตนให้บรรลุถึงคุณค่าสูงสุดของความ เป็นมนุษย์ ในเรื่องของบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างเน้นให้เห็นว่ามนุษย์ในฐานะสมาชิกหน่วยหนึ่งของสังคมจำเป็นต้องพัฒนาจิตวิญญาณของตนเองซึ่งจะเป็นผลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อการพัฒนาสังคมให้มีคุณค่าที่แท้จริงได้ อย่างไรก็ตามจากการที่ได้ศึกษามาทั้งหมดนี้ เราสามารถสรุปได้ว่าแนวความคิดของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ มีความเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าจะมีบางประเด็นที่แตกต่างกันก็เป็นเพียงความแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อยที่เกิดจากความแตกต่างกันทางด้านวัฒนธรรม กาลเวลา และสถานภาพทางสังคมของนักเขียนทั้งสองนั่นเอง

ประการที่สอง เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับเนื้อหาหลักที่ปรากฏอยู่ในความคิดของทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ เราจะพบว่าความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติและสังคม เป็นไปอย่างสอดคล้องและประสานสัมพันธ์กันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ มนุษย์ ธรรมชาติและสังคม ตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นสิ่งที่ประสานสอดคล้องสัมพันธ์กัน อย่างเห็นได้ชัด มนุษย์ไม่สามารถแยกตนเองออกจากธรรมชาติและสังคมได้อย่างเด็ดขาด หรือเราอาจกล่าวได้ว่าองค์ประกอบทั้งสามสิ่งนี้เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลส่งถึงกันอย่างลึกซึ้ง มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตอย่างสงบสันติมีคุณค่าสูงสุดสมกับการ เกิดมา เป็นมนุษย์ได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องดำรงชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติทั้งธรรมชาติในฐานะที่เป็นตัวธรรมชาติ และธรรมชาติที่เป็นกฎของธรรมชาติ นอกจากนั้นสังคมที่มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ต้องเป็นสังคมที่เอื้ออาทรสนับสนุนให้มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลได้พัฒนาจิตวิญญาณของตนเองให้สูงขึ้น และที่สำคัญการที่สังคมจะเป็นสังคมที่สามารถสนับสนุนให้มนุษย์บรรลุถึงคุณงามความดีสูงสุดได้นั้น

สังคมเองจะต้องตระหนักและให้เห็นความสำคัญต่อกฎธรรมชาตินั้นในฐานะที่เป็นกฎศีลธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานของกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในสังคมมนุษย์นั่นเอง

เราอาจกล่าวได้ว่า "ธรรมชาติ" ตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุเป็นแหล่งแห่งคุณงามความดีของมนุษย์ ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและสังคม และที่สำคัญมนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งจนอาจกล่าวได้ว่ามนุษย์กับธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งเดียวกัน การที่มนุษย์สามารถเข้าใจหรือเข้าถึงธรรมชาติได้ก็เท่ากับว่ามนุษย์สามารถค้นพบตนเอง เข้าถึงธรรมชาติของตนเองได้ และการที่มนุษย์สามารถค้นพบตนเอง เข้าใจธรรมชาติของตนเองได้นั้น ย่อมทำให้มนุษย์ดำรงตนอยู่ในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ดำรงชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งมีความสุขสงบสันติเป็นพื้นฐาน เมื่อมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบสันติและมีคุณค่าอย่างแท้จริงได้ ย่อมเป็นผลให้สังคมโดยรวมดำรงอยู่และดำเนินไปอย่างสงบสันติซึ่งถือว่าเป็นสังคมในอุดมคติที่มนุษย์ใฝ่ฝันถึงนั่นเอง

เมื่อสรุปรวมยอดแนวคิดหรือทัศนะคติของท่านทั้งสองจากการศึกษาเปรียบเทียบมาทั้งหมด จะเห็นได้ค่อนข้างชัดเจนว่าแนวคิดของท่านทั้งสองต่อคุณค่าของความเป็นมนุษย์ คุณค่าของสังคม และคุณค่าของธรรมชาติ ตลอดจนบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงคุณค่าดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ มีความสอดคล้องและคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสาเหตุหรือเหตุผลต่าง ๆ นั้น จะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

เฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างเป็นนักคิดนักเขียนและนักการศาสนา ที่มีชีวิตอยู่ต่างยุคต่างสมัยและต่างวัฒนธรรมกันอย่างสิ้นเชิง ธอโร เป็นนักประพันธ์ชาวอเมริกัน ช่วงต้นของศตวรรษที่ 19 ในขณะที่ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นภิกษุชาวไทยในพุทธศาสนานิกายเถรวาท ที่มีชีวิตอยู่ในช่วงปลายของศตวรรษที่ 20 แต่สิ่งที่สำคัญและน่าให้ ความสนใจอย่างยิ่ง คือผลงานที่ท่านทั้งสองได้ทุ่มเทสร้างสรรคขึ้นตลอดช่วงชีวิตของท่าน มีผลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมต่อจิตวิญญาณของมนุษย์ทั้งในแง่ปัจเจกบุคคลและสังคมอย่างลุ่มลึก ทั้งในยุคสมัยของท่านเองตลอดรวมถึงในยุคปัจจุบัน ผลงานที่ท่านทั้งสองสร้างสรรคขึ้น ต่างแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลมีต่อตนเอง สังคม และธรรมชาติรอบกายมนุษย์ไว้ได้อย่างถึงแก่น ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้กำลังเป็นที่สนใจและให้ความสำคัญจากบุคคลในวงการต่าง ๆ

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าถึงแนวคิด เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และสังคมที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ มาโดยตลอดในงานวิจัยนี้ ได้พบว่าแนวความคิดของท่านทั้งสองเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว เป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่งและมีคุณประโยชน์มากพอที่จะนำเอาประโยชน์ไปประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในสังคม และเป็น การส่งเสริมจิตวิญญาณของมนุษย์ให้สูงขึ้นมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

สำหรับการสรุปอภิปรายผลการศึกษาค้นคว้าแนวคิด เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคม ที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ งานบทนี้ ผู้วิจัยได้แยกกล่าวไว้เป็น 2 หัวข้อใหญ่ คือ

1. สรุปผลการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคม
2. ข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และสังคมที่ปรากฏ
อยู่ในงานเขียนของเฮนรี เดวิด ธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ

สำหรับหัวข้อที่สามารถแยกประเด็นได้ดังต่อไปนี้คือ

1. มนุษย์
  - 1.1 คุณค่าของความเป็นมนุษย์
  - 1.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง
2. ธรรมชาติ
  - 2.1 คุณค่าของธรรมชาติ
  - 2.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ
3. สังคม
  - 3.1 คุณค่าของสังคม
  - 3.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม

ซึ่งจากการแยกประเด็นดังกล่าว สามารถสรุปได้ดังนี้คือ

1. มนุษย์

1.1 คุณค่าของความเป็นมนุษย์ "มนุษย์ และคุณค่าของความเป็นมนุษย์" ในงานวิจัยนี้มุ่งให้ความสำคัญไปที่สภาพหรือสภาวะหรือลักษณะการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ที่ถือว่า มีคุณค่าหรือเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และผู้อื่นตลอดจนสิ่งแวดล้อมรอบกายมนุษย์ ตามทัศนะของทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ

เกี่ยวกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ตามทัศนะของธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น มีความคล้ายคลึงกันอย่างเห็นได้เด่นชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนะเกี่ยวกับความหมายของ "คุณค่า" หรือการให้ค่าดีราคาต่อสิ่งที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์ ซึ่งมีผลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการดำเนินชีวิตนั้น นับว่ามีความเหมือนกันอย่างยิ่ง กล่าวคือ ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างแสดงทัศนะให้เห็นว่า "คุณค่า" นั้นมีความหมายอยู่สองระดับด้วยกัน คือ

1) คุณค่าดั้งเดิม หรือคุณค่าที่แท้จริง หมายถึง คุณค่าที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เป็นคุณค่าที่มีอยู่หรือเกิดขึ้นภายในตัวของมันเอง เป็นคุณค่าที่ไม่มีมีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้อง คัดแปลงหรือ เสริมแต่งให้เปลี่ยนแปลงหรือผิดรูปแบบเดิมของมันไป คุณค่าอันลักษณะเช่นนี้ถือ ว่าเป็นคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งนั้น ๆ อาทิ คุณค่าของอาหาร คือ บารุงเลี้ยงร่างกายให้สามารถ ดำรงอยู่คุณค่าของ เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัย คือ ปกป้องความร้อนเย็นของอากาศและป้องกัน อันตรายจากสัตว์มีพิษ ซึ่งคุณค่าที่กล่าวมานี้ถือว่าเป็นคุณค่าที่จำเป็นต่อชีวิตมนุษย์อย่างยิ่ง

2) คุณค่าพอกเสริม หรือคุณค่าเทียมเท็จ หมายถึง การให้คุณค่าต่อสิ่งที่ มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์เกินเลยความเป็นจริงหรือเกินความจำเป็นของชีวิต เป็นคุณค่า ที่ได้รับการคัดแปลงเปลี่ยนแปลง หรือพอกเสริมเติมแต่งความทะยานอยากของมนุษย์ จนกลายเป็น ความทรูหา พุ่มเฟิย ซึ่งส่วนใหญ่นั้นเป็นเรื่องราวที่ไร้สาระทั้งสิ้น

ธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ เห็นพ้องต้องกันว่า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ คือการ ดำเนินชีวิตตามคุณค่าแท้ หรือคุณค่าดั้งเดิมที่ธรรมชาติมอบให้นั่นเอง กล่าวคือมนุษย์ต้องเข้าไป เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงหรือตามความจำเป็นของชีวิต ไม่พอก เสริมเติมแต่งจนเกินเลยความเป็นจริงไป ซึ่งการดำเนินชีวิตตามคุณค่าแท้ย่อมจะก่อให้เกิด ความสงบ สันติ ความซื่อสัตย์ยุติธรรมทั้งต่อตนเอง สังคมและสรรพสิ่งรอบกายมนุษย์

นอกจากนี้ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างแสดงให้เห็นว่าผู้คนส่วนใหญ่นั้น ในยุค สมัยของท่านทั้งสองนั้นยังไม่ได้ตระหนักถึงคุณค่าที่แท้จริง แต่ยังคงตกจมหรือมัวอึมเอมอยู่ใน คุณค่าพอกเสริมหรือคุณค่าเทียมเท็จ ท่านพุทธทาสภิกขุถึงกับกล่าวว่ามนุษย์ส่วนใหญ่นั้นนำเรื่อง กิน กาม เกียรติ มาเป็นคุณค่าที่แท้จริงของชีวิต ในขณะที่ธอโรก็แสดงให้เห็นว่ามนุษย์ส่วนใหญ่นั้น เห็นสิ่งที่เป็นมายาและ เรื่องหลอกลวงจอมปลอมเป็นสัจจะความจริงของชีวิต

ในทางตรงกันข้ามกับสิ่งที่มนุษย์ส่วนใหญ่มักจะยึดถือ ทั้งธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างเสนอสภาวะหรือลักษณะของคุณค่าของความเป็นมนุษย์ขึ้นที่ท่านทั้งสองต่างถือว่าเป็นคุณค่าหรือสภาวะชีวิตที่เป็นจุดหมายสูงสุดของความเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐ หรือมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยคุณค่าที่แท้จริง โดยธอโรได้เสนอสภาวะสูงสุดนี้คือ เทวสภาพ หรืออมตสภาพ หรือสภาวะแห่งสวรรค์ หรือสภาวะแห่งพรหม ส่วนท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอ สภาวะแห่งความสงบเย็น ที่เรียกว่า นิพพาน ซึ่งสภาวะดังกล่าวนี้ท่านพุทธทาสภิกขุถือว่า

เป็นความดีสูงสุดที่เป็นสากลที่เรียกกันว่า ชัมมม โบนม

สภาวะที่กล่าวถึงนี้ถือว่าเป็นสภาวะที่มนุษย์ควรจะเข้าถึงหรือบรรลุถึง จึงจะได้ชื่อว่า เป็นมนุษย์ที่แท้หรือมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมด้วยคุณค่าที่แท้จริง ซึ่งเมื่อสรุปถึงสภาวะทั้งสองนี้ก็จะพบสาระที่สำคัญคล้ายคลึงกันดังนี้คือ ทั้งสภาวะแห่งพรหม หรือสภาวะแห่งนิพพาน ต่าง ก็เป็นสภาพการดำเนินชีวิตที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ เพื่อให้หลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของสิ่งจอมปลอม หรือความเฝ้าวนของวัตถุภายนอก เป็นสภาพการดำเนินชีวิตที่จัดออกไปซึ่งความเห็นแก่ตัว มนุษย์ที่สามารถเข้าถึงสภาวะดังกล่าวได้จึงเป็นมนุษย์ที่ได้พบกับความสุขสงบที่แท้จริง เป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเอง สังคมและสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตามแม้ว่าโดยสาระหลักแล้วสภาวะที่ท่านทั้งสองได้กล่าวถึงว่าเป็นคุณค่าสูงสุดที่มนุษย์ควรจะบรรลุถึง จะมีลักษณะที่ไม่แตกต่างกัน แต่ทว่าเมื่อพิจารณาถึงสภาวะทั้งสองอย่างละเอียด ก็พบความแตกต่าง กล่าวคือ

สภาวะแห่งนิพพาน ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นสภาวะแห่งความสงบ ที่เกิดจากการขจัดความเห็นแก่ตัวออกได้โดยสิ้นเชิง เป็นสภาวะแห่งความว่างที่ไม่เข้าไปยึดติดต่อสิ่งใดอีกแม้กระทั่งสภาวะแห่งนิพพานที่ถือว่าเป็นจุดหมายสูงสุดของทางพุทธศาสนา ซึ่งเรียกว่า ความเป็นอนัตตา

ส่วนสภาวะสูงสุดตามทัศนะของธอโร ที่เรียกว่า เทวสภาพ หรือ อมตสภาพ ซึ่งเป็นสภาพความจริงสูงสุดของลัทธิอูตรภาพนิยมที่มีความเชื่อในเรื่องวิญญาณสากลที่มีลักษณะเหมือนกับสภาวะสูงสุดทางศาสนาตะวันออก อาทิ ศาสนาฮินดู ลัทธิเต๋า ต่างก็เชื่อในสิ่งสูงสุดที่เรียกว่า อันติมัจฉัจ (Ultimate truth) อันเป็นสภาวะแห่งความสุขสงบ สภาวะที่ขจัดแล้วซึ่งความเห็นแก่ตัว และการไม่หลงยึดติดหรือตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของโลกียะใด ๆ แต่ก็ไม่ถือว่าเป็นสภาวะแห่งความว่าง เพราะสภาวะของอันติมัจฉัจจะต้องยึดมั่นเอาไว้ ความเป็นตัว เป็นตนอย่างที่เราเรียกกันว่ามีความเป็นอัตตาอยู่

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่าความแตกต่างดังกล่าวนี้เป็นเรื่องปลีกย่อยเมื่อพิจารณาแนวทางการนำมาปฏิบัติ เพราะเมื่อพิจารณาจากผลที่จะเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์สามารถบรรลุถึงสภาวะทั้งสองนั้นก็ได้แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงแต่ประการใด ต่างก็ได้รับความสงบความสุขที่ไม่ต้องตก

อยู่ใต้อิทธิพลของโลกิยะ ต่างก็มีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อยู่อย่างเต็มเปี่ยม เป็นประโยชน์ ทั้งต่อตนเอง และสังคม ตลอดจนถึงแวดลอมทั้งสิ้น

1.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง สำหรับบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง ในงานวิจัยนี้จะให้ความสำคัญต่อทัศนะ แนวปฏิบัติ หรือวิธีการที่มนุษย์พึงปฏิบัติเพื่อบรรลุถึง คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ซึ่งในที่นี้ก็คือทัศนะ หรือแนวปฏิบัติของทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ

จากการที่ทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุและธอโร มีความเห็นสัมพันธ์สอดคล้องกันในเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์มีผลทำให้ทัศนะเกี่ยวกับบทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันตามไปด้วย กล่าวคือ โดยสาระสำคัญแล้วทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างก็มุ่งหวังให้มนุษย์นั้นแสวงหาความสงบหรือความสุขทางด้านจิตวิญญาณ และปฏิเสธความสุขหรือการแสวงหาความสุขจากวัตถุ อันเป็นความหรรษา สُرุษุ่ยสุร่าย การแสวงหาความสุขของจิตวิญญาณของมนุษย์ที่ถือว่าเป็นความสุขที่แท้จริงนี้ จัดอยู่ในข่ายปรัชญากลุ่ม ศานตินิยม ซึ่งจะตรงกันข้ามกับกลุ่มสุขนิยม โดยที่กลุ่มปรัชญาศานตินิยมนั้นจะมุ่งไปที่การหลุดพ้นจากอิทธิพลของอำนาจทางโลกิยะ (วิมุตตินิยม) และแสวงหาความจริงสูงสุดของชีวิตด้วย ปัญญา (ปัญญานิยม) อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับแนวปฏิบัติของมนุษย์ เพื่อบรรลุสภาวะสูงสุดจากทัศนะของท่านทั้งสองก็จะพบว่ามีความสัมพันธ์สอดคล้องกัน สรุปได้ ดังนี้

1) บทบาทในการพึ่งตนเอง ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างแสดง ทัศนะให้เห็นว่าการบรรลุสภาวะสูงสุดที่มนุษย์พึงจะได้รับนั้น มนุษย์จะต้องอาศัยตนเอง เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างก็ปฏิเสธการบรรลุสภาวะสูงสุดของมนุษย์ โดยอาศัยความช่วยเหลือหรือสถาบันคาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีอำนาจนอกเหนือธรรมชาติหรือพระเจ้าดังที่คริสต์ศาสนา เชื่อมั่นศรัทธา อาจกล่าวได้ว่าบทบาทในการพึ่งตนเองนี้เป็นแนวความเชื่อทางศาสนาตะวันออก ซึ่งต่างก็เชื่อมั่นในการกระทำของตนเอง เป็นสิ่งสำคัญโดยเชื่อว่า

... มนุษย์มีความสามารถที่จะปลดปล่อยตนเอง ตนเองนั่นแหละที่จะทำให้ตนเอง หลุดพ้นได้ ไม่มีใครจะมาช่วยเราได้มนุษย์ต้องเป็นพระที่ปล่องทางให้แกตนเอง นั่นคือ การพึ่งอำนาจตนเอง มนุษย์ตะวันออกไม่ต้องการพึ่งอำนาจภายนอกตน หรืออำนาจ ของผู้อื่น พระเจ้าไม่มีความหมายใด ๆ ต่อมนุษย์ ... (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2531 : 13-14)

พระเจ้าตามทัศนะของฮอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ มีสภาพหรือสภาวะที่เป็นเพียง กฎเกณฑ์ที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้และเห็นแจ้ง ทาเซพระเจ้าที่มีลักษณะดังบุคคลหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่มีอำนาจในการคลบดินดาลใด ๆ

2) บทบาทในเรื่องการรู้จักตนเอง เรียนรู้หรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับ ธรรมชาติที่แท้จริงของตัวมนุษย์เอง ในการที่มนุษย์จะสามารถพึ่งตนเอง เพื่อบรรลุถึงสิ่งสูงสุด ได้นั้น มนุษย์ต้องมีความเข้าใจถึงธรรมชาติที่แท้จริงของตนเอง หรือเข้าใจความเป็นจริง เกี่ยวกับชีวิตของตนเอง ตามทัศนะของฮอโร มนุษย์นั้นเมื่อธรรมชาติแห่งความดีมาแต่กำเนิด มนุษย์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของอันติมสัจจ์ซึ่งเป็นความจริงแท้ เป็นที่รวมแห่งความดีงาม แต่เนื่องจากเพราะถูกความเขลาหรือความเป็นมายาเข้าครอบงำไว้ มนุษย์จึงไม่สามารถตระหนักถึงความจริงดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าความเชื่อดังกล่าวนี้จะตรงกับความเชื่อของลัทธิอูตรภาพ นิยามในเรื่องของวิญญานสากล และสภาวะของพราหมณ์ในศาสนาฮินดู หรือแม้แต่ในศาสนาของลัทธิเต๋า เมื่อมนุษย์สามารถตระหนักฐานธรรมชาติเดิมของตน และประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในความดีงาม รู้ดีรู้ชั่วแล้วมนุษย์ก็สามารถที่จะเข้าไปหลอมรวมอยู่ในความจริงสูงสุดที่เป็นเสมือนแหล่งกำเนิดเดิมของมนุษย์ได้

ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ก็เชื่อว่ามนุษย์จะต้องรู้จักธรรมชาติของตนเอง เช่นกัน โดยท่านพุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นว่ามนุษย์จะต้องรู้ว่าตนเองนั้นคือ ชั้นที่ 5 เกิดจาก เหตุปัจจัยบรู้งแต่ตั้งขึ้นมา จะหาแหล่งกำเนิดเดิมหรือปฐมเหตุของความเป็นมนุษย์ไม่ได้ ตามธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์นั้นไม่มีตัวตนพอที่จะให้ยึดถือได้ เพราะชีวิตมีอยู่ในรูปของกระแส แห่งเหตุปัจจัยบรู้งแต่ตั้ง แต่มนุษย์นั้นไม่สามารถที่จะตระหนักในความจริงแท้นี้ได้ แต่จะกลับไปยึดถือชีวิตนี้ว่าเป็นสิ่งที่มีตัวตนและเมื่อมนุษย์สามารถขจัดความเป็นตัวตนหรือความรู้สึกที่เป็น

ตัวของกูได้ มนุษย์ก็จะเข้าสู่ภาวะแห่งความจริงสูงสุดตามหลักพุทธศาสนา

เราอาจกล่าวสรุปได้ว่า การรู้จักตนเอง ที่ท่านทั้งสองกล่าวถึงก็คือการรู้จักว่า ตนเองนั้นมีธรรมชาติเป็นเช่นไร และรู้จักด้วยว่าศักยภาพของตนเองนั้นมีมากพอที่จะสามารถพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงสภาวะสูงสุดของชีวิตได้

3) บทบาทในการควบคุมหรือเอาชนะสัญชาตญาณสัตว์ ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างเชื่อว่าในตัวมนุษย์นั้นมีสัญชาตญาณสัตว์แฝงฝังอยู่ ธอโรถือว่าสัญชาตญาณสัตว์ในตัวมนุษย์ก็คือ ความหมกมุ่นอยู่ในโลกียะ ท่านพุทธทาสภิกขุ เห็นว่าสัญชาตญาณสัตว์ในตัวมนุษย์ก็คือ "ความเป็นตัวกู ของ กู" ทั้งท่านพุทธทาสภิกขุ และธอโร เชื่อว่า สัญชาตญาณสัตว์ที่กล่าวถึงนี้เองที่เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ ปัญหา และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นต่อมนุษย์ทั้งในแง่ปัจเจกบุคคลและสังคม มนุษย์ผู้ประเสริฐหรือมนุษย์ที่มีคุณค่าก็คือมนุษย์ที่สามารถเอาชนะหรือว่าควบคุมสัญชาตญาณสัตว์เหล่านี้ได้นั่นเอง ธอโรเน้นให้เห็นว่าสัญชาตญาณสัตว์ในตัวมนุษย์จะไม่วันตาย มันเป็นเสมือนตัวเชื้อโรคที่มีอยู่ในร่างกายมนุษย์ เมื่อใดก็ตามที่ร่างกายอ่อนแอมันจะเข้าแทรกทันที ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีสติรู้ตัวอยู่ตลอดเวลา มีวินัยต่อตนเอง มีความเพียรพยายามที่จะต่อสู้เอาชนะสัญชาตญาณสัตว์นี้ให้ได้

4) บทบาทในการดำเนินชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างเชื่อว่า ธรรมชาตินั้นคือความเรียบง่าย ความสัตย์ซื่อ ความยุติธรรม ความสุขสงบสันติ ที่มนุษย์ควรเอาแบบอย่างในการดำเนินชีวิต ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างให้ความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ใกล้ชิดกับธรรมชาติให้มากที่สุด ให้ความสำคัญต่อความสันโดษ ความสงบเย็นที่จะหาได้จากธรรมชาติ

เราอาจกล่าวสรุปสาระสำคัญเกี่ยวกับบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเองเพื่อบรรลุสภาวะสูงสุดของชีวิตตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ว่าเป็นทัศนะที่เน้นไปที่การปฏิบัติตนเองของมนุษย์ โดยมีความเชื่อมั่นศักยภาพของตนเอง มีความเพียรพยายาม มีความสงบของจิตใจ ตลอดจนมีปัญญาไตร่ตรองพิจารณาความจริงของสิ่งต่าง ๆ ที่เข้าไปเกี่ยวข้อง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจากการศึกษาในประเด็นเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง ในงานวิจัยนี้จะพบว่าโดยภาพรวมแล้วแนวคิดทั้งสองจะมี

ความเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ แต่ทว่าเมื่อประมวลจากงานเขียนในประเด็นอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานเรื่องคุณค่าของสังคมและบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม ตลอดจนถึงสถานภาพทางสังคม วิธีการดำเนินชีวิต สามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าของความ เป็นมนุษย์ และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเองตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุจะมีความลุ่มลึกมากกว่าทัศนะของ เฮนรี เดวิด ธอโร กล่าวคือตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุนั้นจุดหมายสูงสุดของความเป็นมนุษย์นั้นคือการหลุดพ้นจากโลกสมมุติ ซึ่งเป็นสภาวะของมนุษย์ที่อยู่เหนือความขัดแย้งทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นความดีหรือความชั่ว แต่ในทัศนคติของธอโรแม้จะให้ความสำคัญต่อจิตวิญญาณมนุษย์ แต่ก็มีได้หมายถึงการหลุดพ้นออกจากโลกสมมุติโดยสิ้นเชิง ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการที่ธอโรได้แสดงงำให้เห็นไว้ในประเด็นเกี่ยวกับคุณค่าของสังคมและบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทที่มนุษย์พึงมีต่อรัฐบาล และกฎหมายของรัฐ ซึ่งจะเห็นถึงความแตกต่างได้อย่างชัดเจน เมื่อการอภิปรายผลานในประเด็นดังกล่าวมาถึง

2. ธรรมชาติ

2.1 คุณค่าของธรรมชาติ ตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ธรรมชาติมิใช่เพียงแค่วัตถุที่มนุษย์จะสามารถดัดแปลงเอาผลประโยชน์อย่างไม่มีวันสิ้นสุด แต่ธรรมชาตินอกจากจะหมายถึงตัวธรรมชาติ หรือสิ่งที่เกิดขึ้นโดยมิใช่ใฝ่มีมนุษย์และมนุษย์สามารถประจักษ์ได้ด้วยประสาทสัมผัส ธรรมชาติยังหมายถึงกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ซึ่งกฎเกณฑ์นี้ก็มีมิใช่กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ แต่ทว่าเป็นกฎแห่งความจริงแท้สูงสุด เป็นกฎแห่งศีลธรรมหรือคุณค่า และธรรมชาติในแง่ของกฎแห่งศีลธรรมหรือคุณธรรมนี้เองที่ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างก็ให้ความสำคัญ และถือว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้และเข้าถึง

ตามทัศนะของธอโร ธรรมชาตินอกจากจะหมายถึงตัวธรรมชาติที่ปรากฏให้เห็นทางประสาทสัมผัสของมนุษย์แล้ว ธรรมชาติยังหมายถึงกฎธรรมชาติซึ่งธอโร เรียกว่า เป็นสุรเสียง (Sound) ของธรรมชาติ ซึ่งเผยแสดงอยู่โดยทั่วไปแต่ทว่ามนุษย์น้อยคนนักจะได้ตระหนักถึงกฎเกณฑ์หรือสุรเสียงดังกล่าวนี เป็นเสมือนคุณงามความดีสูงสุดที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจ ผู้ที่ทรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาหรือผู้ที่ชำระจิตวิญญาณของตนเองให้บริสุทธิ์เท่านั้นจึงจะสามารถบรรลุถึงกฎเกณฑ์ที่กล่าวถึงเรื่องนี้ได้

สำหรับทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ธรรมชาตีก็คือ ธรรมะ โดยมีความหมายถึง 4 ความหมายด้วยกันคือ 1. ตัวธรรมชาติ 2. กฎธรรมชาติ 3. หน้าที่ที่มนุษย์ต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ 4. ผลที่เกิดจากการทำหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ

ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุยังเน้นให้เห็นว่า มนุษย์กับธรรมชาตินั้นไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้อย่างสิ้นเชิง ธอโรได้เปรียบตัวของเขาเองเป็นเสมือนกิ่งไม้หรือรากไม้ มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ ส่วนท่านพุทธทาสภิกขุได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่ามนุษย์คือธรรมชาติใน 4 ความหมาย ในตัวมนุษย์คนหนึ่งจะประกอบอยู่ด้วย ตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ และได้รับผลจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาตินั้นด้วย

เมื่อหันมาพิจารณาถึงคุณค่าของธรรมชาติตามทัศนะของท่านทั้งสองจะปรากฏให้เห็นว่า ธรรมชาติมิได้เป็นเพียงแค่วัตถุ แต่ธรรมชาติเป็นประจักษ์สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือครูที่มนุษย์จะต้องให้ความเคารพและเรียนรู้ ปฏิบัติตนต่อธรรมชาติอย่างสอดคล้อง เพื่อที่จะสามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างปกติสุข มีความสงบและสันติ

จากการมองธรรมชาติที่สอดคล้องกัน ทำให้สามารถจำแนกทัศนะเกี่ยวกับคุณค่าของธรรมชาติตามทัศนะของธอโร และท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ 2 ประเด็นด้วยกัน

1. คุณค่าของธรรมชาติทางด้านวัตถุ หมายถึง คุณค่าของธรรมชาติที่ตอบสนองต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ทางด้านร่างกาย มนุษย์สามารถใช้สอยธรรมชาตินี้เพื่อการอยู่รอดของชีวิต

2. คุณค่าของธรรมชาติทางด้านจิตใจหรือจิตวิญญาณของมนุษย์ หมายถึง คุณค่าทางด้านนามธรรมที่มีผลโดยตรงต่อจิตวิญญาณของมนุษย์ เป็นคุณค่าที่มีผลให้มนุษย์นั้นรอดทางฝ่ายวิญญาณหรือจิตใจ เราอาจกล่าวได้ว่าทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างให้ความสำคัญต่อคุณค่าในประเด็นที่สองนี้อย่างยิ่ง เพราะท่านทั้งสองต่างเชื่อว่าคุณค่าในประการที่สองนี้จะสามารถทำให้มนุษย์ได้พัฒนาชีวิตสู่สภาวะสูงสุดที่มนุษย์ควรจะบรรลุถึงได้

เมื่อพิจารณาถึงคุณค่าของธรรมชาตินั้นซึ่งมีผลต่อจิตวิญญาณของมนุษย์นั้น จากการศึกษาในงานเขียน ไม่ว่าจะเป็นหนังสือเรื่อง Walden บทความเรื่อง "Walking", "Civil Disobedience", "Life Without Principle" ที่ประพันธ์ขึ้นโดยธอโร หรือหนังสือ

เรื่อง สิบปีในสวนโมกข์ เสียงตะโกนจากธรรมชาติ พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ ที่ ประพันธ์ขึ้นโดยท่านพุทธทาสภิกขุ สามารถที่จะสรุปประเด็นที่สำคัญได้ 2 ประเด็นดังนี้คือ

1. ธรรมชาติในฐานะสื่อสอนธรรม ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างแสดงทัศนะ ให้เห็นว่าในตัวธรรมชาตินั้นได้แฝงไว้ซึ่งกฎธรรมชาติ ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ต้นไม้ ใบหญ้า มดแมลง นานาชนิดต่างพูดได้และตะโกนสั่งสอนมนุษย์อยู่ตลอดเวลา ต่างเรียกร้องให้มนุษย์เลิกจากการยึดมั่นถือมั่น นอกจากนี้ท่านยังแสดงให้เห็นว่าในป่านั้นมีบทเรียนและ ภาพปริศนาธรรมอันลุ่มลึกที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาที่มนุษย์ผู้แสวงหาความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ สามารถที่จะเรียนรู้ได้อย่างไม่มีวันหมด ธอโรเองก็แสดงให้เห็นว่าในธรรมชาตินั้นมีกฎเกณฑ์ ที่สูงกว่า (Higher Law) ที่มนุษย์สามารถที่จะเรียนรู้เพื่อเอาชนะสัญชาตญาณสัตว์ที่แฝงฝัง อยู่ในตัวมนุษย์ได้ ความดิ้นรน และความบึกบึน เรียบง่ายของธรรมชาติสามารถทำให้มนุษย์ ได้เรียนรู้ธรรมชาติที่แท้จริงของตนเอง และตระหนักถึงธรรมชาติแห่งความดีงามที่มีอยู่ในตัว มนุษย์ น้าในบึงวอลเคนตามทัศนะของธอโรนั้นเป็นประจักษ์เงาสะท้อนที่ส่องให้เห็นกันบึงแห่ง จิตวิญญาณของมนุษย์ โดยสรุปแล้วธรรมชาติในฐานะสื่อสอนธรรมหรือความจริงสูงสุดของชีวิต ที่กล่าวถึงนี้สามารถที่มีอิทธิพลปรับเปลี่ยนชีวิตของมนุษย์ให้บรรลุถึงสภาวะที่พึงปรารถนาของ มนุษย์ได้ไม่ว่าจะเป็นในทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ

2. ธรรมชาติในฐานะแหล่งปลูกฝังหรือบ่มเพาะคุณธรรม หรือแหล่งปฏิบัติธรรม สวนโมกข์พลาราม ที่มีความหมายถึงป่าที่เป็นพลังในการหลุดพ้น และบึงวอลเคนต่างเป็น สถานที่ท่ามกลางธรรมชาติที่ทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและธอโร ต่างใช้เป็นสถานที่ในการฝึกฝน ทดลองการดำเนินชีวิตตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติจนท่านทั้งสองสามารถที่ประสบต่อความจริง ของชีวิตได้ และนำวิถีความจริงนั้นมาเปิดเผยต่อผู้คน โดยทั่วไปทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างเชื่อว่าสถานที่ตามธรรมชาติเป็นแหล่งที่สามารถบ่มเพาะปลูกฝังและปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ของมนุษย์ได้อย่างเป็นผล โดยท่านทั้งสองแสดงให้เห็นว่า บรรดาศาสดาเอกของโลกผู้ที่ได้ เข้าถึงความจริงสูงสุดของชีวิตนั้น ต่างล้วนอาศัยความสงบ เรียบง่ายของธรรมชาติทั้งสิ้น ไม่ปรากฏเลยว่าเป็นบรรดาศาสดาเอกของโลกท่านใดที่สามารถเข้าถึงความจริงสูงสุดจากใน เมืองหรืออาคารเรียนในห้องเรียนหรือในมหาวิทยาลัย ท่านทั้งสองเชื่อว่าความเรียบง่าย ของธรรมชาติ ความบึกบึน ความสงบสุขุม ของธรรมชาติ นั้นสามารถที่จะมีอิทธิพลต่อจิต

วิญญาณของมนุษย์ และเป็นสถานที่ที่สำคัญในการฝึกฝนเพื่อหาประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์

เราอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าคุณค่าของธรรมชาติที่กล่าวมาทั้งสองประเด็นข้างต้นนั้น โดยเฉพาะในแนวคิดของธอโรว่า เป็นทัศนะที่สอดคล้องกับลัทธิโรแมนติก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแนวคิดของรุสโซซึ่งนักประพันธ์แนว โรแมนติกคนสำคัญที่เชื่อว่ากฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น เป็นกฎแห่งศาสนารวมที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้มากกว่ากฎเกณฑ์ใด ๆ ที่มนุษย์ในสังคมสร้างขึ้นอีก ทั้งจะตรงกับแนวคิดเกี่ยวกับ เรื่องธรรมชาติของลัทธิอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ที่มีเอมเมอสัน เป็นผู้ก่อตั้งซึ่งเป็นลัทธิที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาตะวันออกไม่ว่าเป็นศาสนาฮินดู เต๋า โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณค่าของน้ำในฐานะ เป็นตัวแทนแห่งความดีงามสูงสุดตามทัศนะของธอโรนั้น จะเหมือนกับทัศนะของเหล่าเจ้าในลัทธิ เต๋าที่ให้ความสำคัญของน้ำในฐานะตัวแทนหรือสัญลักษณ์แห่งคุณงามความดีดุจเดียวกัน ยิ่งไปกว่านั้นในคำสอนของขงจื้อก็แสดงให้เห็นถึงกฎเกณฑ์สูงสุดที่เผยแสดงออกมาผ่านทางธรรมชาติที่เรียกว่าสุริยเสียงของธรรมชาติที่มนุษย์จะต้องสดับรับฟัง ก็มีอิทธิพลต่อธอโรอยู่ไม่น้อยเช่นกัน

2.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ เนื่องจากธรรมชาติตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุมิได้หมายถึงเพียงตัวธรรมชาติที่เป็นวัตถุหรือปรากฏการณ์ที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อความอยู่รอดของชีวิตและบำรุงบำเรอความสะดวกสบายของมนุษย์เท่านั้น แต่ทว่าในตัวธรรมชาติยังมีกฎธรรมชาติ แฝงอยู่ซึ่งถือว่าเป็นกฎศีลธรรมหรือกฎทางศาสนา ที่มีผลต่อความรอดทางด้านจิตวิญญาณของมนุษย์ และคุณค่าที่มีต่อจิตวิญญาณของมนุษย์นี้เองที่ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้ความสำคัญและปรารภนาห้มนุษย์ได้ตระหนักถึงคุณค่าในด้านนี้ให้กว้างขวางและลึกซึ้ง อีกทั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติก็ไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้อย่างสิ้นเชิงหรือเด็ดขาด ธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างแสดงให้เห็นว่ามนุษย์นั้นมีความสัมพันธ์มากกว่าการเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

ผู้ที่เข้าถึงธรรมชาติอย่างแท้จริงนั้นย่อมตระหนักได้ว่ามนุษย์กับธรรมชาตินั้น เป็นหนึ่งเดียวกันไม่สามารถที่จะลดทอนธรรมชาติให้เหลือเพียงแค่วัตถุได้ ทั้งธอโรและท่านพุทธทาส-

ภิกษุได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ เพื่อให้บรรลุถึงความจริงดังกล่าวนี้ ซึ่งสามารถแยกประเด็นได้ สองประเด็นดังนี้คือ

1) บทบาทในการเรียนรู้กฎเกณฑ์ธรรมชาติ เพื่อเข้าใจธรรมชาติและเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ เนื่องจากทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างก็เชื่อว่า ธรรมชาติอันมีกฎธรรมชาติแฝงอยู่ ซึ่งเป็นกฎแห่งความจริงแท้ของชีวิต อีกทั้งมนุษย์ก็ไม่สามารถที่จะแยกตนเองออกมาจากธรรมชาติได้ การเรียนรู้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ จึงเสมือนเป็นการเรียนรู้ธรรมชาติของชีวิตนั่นเอง การเรียนรู้ธรรมชาติ เป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติมากที่สุด ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างก็มองเห็นว่าการเรียนรู้ธรรมชาตินั้นมนุษย์ต้องใช้เวลาอยู่กับธรรมชาติจนกระทั่งเป็นเพื่อนกับธรรมชาติ หรือที่ท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่าการเป็นเกลือกกับธรรมชาตินั่นเอง ท่านทั้งสองได้แสดงทัศนะให้เห็นว่า เมื่อมนุษย์สามารถที่จะเรียนรู้และเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของชีวิตได้แล้ว มนุษย์ก็สามารถจะเข้าใจธรรมชาติทั้งหมดได้อย่างถ่องแท้ และสามารถที่จะดำเนินชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติทั้งหมดที่อยู่รายรอบตัวมนุษย์

2) บทบาทในการอนุรักษ์ หรือพิทักษ์ธรรมชาติ บทบาทในการอนุรักษ์หรือพิทักษ์รักษารักษาธรรมชาติตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ถือว่ามีความสัมพันธ์สอดคล้องกันกับบทบาทในการเรียนรู้ธรรมชาติดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น เมื่อมนุษย์สามารถเรียนรู้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ทั้งที่เป็นธรรมชาติที่แท้จริงของชีวิต และธรรมชาติในสรรพสิ่งต่าง ๆ รอบกายมนุษย์ได้แล้ว ก็หมายความว่า มนุษย์ได้บรรลุถึงสภาวะสูงสุดของชีวิต ที่เป็นสภาวะแห่งความสุขสงบ มีความประสานเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งหรือปัญหาใด ๆ ทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะผู้ที่เข้าถึงสภาวะดังกล่าวได้ ย่อมเป็นผู้ที่สามารถจัดความเห็นแก่ตัว และสัญชาตญาณสัตว์ที่คอยจะหมกตกจมอยู่ในความเย้ายวนทางโลกียะ มีความสุขสงบและสันติที่แท้จริงโดยไม่ต้องตกอยู่ภายใต้ของอำนาจฝ่ายต่ำที่การพัฒนาทางด้านวัตถุหยิบยื่นให้ ท่านพุทธทาสภิกขุได้เน้นให้เห็นว่าการที่มนุษย์สามารถรักษารักษาธรรมชาติได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องรักษารักษาธรรมชาติฝ่ายจิตวิญญาณของตนเองให้ได้เสียก่อนนั้น หมายความว่ามนุษย์จะต้องเข้าถึงธรรมชาติฝ่ายจิตวิญญาณเรียนรู้กฎเกณฑ์ธรรมชาติจนเห็นแจ้งและรักษารักษาธรรมชาตินั้นไว้อย่างถาวร เมื่อมนุษย์หาความสุขสงบได้โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุจนเกินขอบ

เขต ธรรมชาติที่เป็นตัววัตถุก็ได้รับการรักษาไปโดยปริยาย ทิศนะของธอโรเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติก็ไม่แตกต่างไปจากทิศนะของท่านพุทธทาสภิกขุแต่อย่างใด ธอโรแสดงให้เห็นว่าการที่มนุษย์จะสามารถรักษาธรรมชาติในฝ่ายวัตถุได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องทำลายความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ให้ได้เสียก่อน และการที่มนุษย์จะสามารถทำลายความเห็นแก่ตัวลงได้นั้น มนุษย์จำเป็นต้องเรียนรู้และเห็นแจ้งในธรรมชาติที่แท้จริงของตนเอง เราอาจกล่าวได้ว่าการอนุรักษ์ธรรมชาติตามทิศนะของท่านทั้งสองนั้นต่างก็มุ่งให้มนุษย์ได้ตระหนักถึงคุณค่าที่แท้จริงของธรรมชาติ ที่มีผลโดยตรงต่อการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกันกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง

เมื่อมาถึงจุดนี้ เราอาจกล่าวสรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง คุณค่าของธรรมชาติ และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ เรื่องทั้งหมดดังที่กล่าวมานี้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างยิ่ง และเมื่อพิจารณาตามความเป็นจริงแล้ว เรื่องดังกล่าวทั้งหมดนั้นก็เป็นเรื่องเดียวกัน แต่จะแตกต่างกัน ในแง่ของการนำมาอธิบายเพื่อหาลักษณะเฉพาะตัวในบางข้อบางประเด็นที่ต้องการจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษในเชิงวิชาการเท่านั้น ดังที่ผู้วิจัยได้อธิบายไว้แล้วในการศึกษาสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมของท่านทั้งสอง ในบทที่สอง

อย่างไรก็ตามแม้ว่าแนวคิดเรื่องคุณค่าของธรรมชาติ และมีบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติของท่านทั้งสอง เมื่อมองโดยภาพรวมแล้วจะมีลักษณะที่เหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ก็ตาม แต่ก็มีรายละเอียดที่น่าจะต้องตั้งข้อสังเกตถึงความแตกต่างได้ว่า แม้ท่านทั้งสองจะให้ความสำคัญต่อธรรมชาติในฐานะที่เป็นกฎแห่งความจริงสูงสุดทางด้านศีลธรรมและจริยธรรมที่มนุษย์จะต้องเข้าถึง แต่ก็มีลักษณะที่แตกต่างจากกันอย่างลึกซึ้งในแง่ของการมองธรรมชาติหรือการเข้าไปมีส่วนสัมพันธ์กับธรรมชาติ กล่าวคือเมื่อพิจารณาจากมุมมองของลักษณะวิถีการดำเนินชีวิต และจากรูปแบบภาษาที่ใช้ในการประพันธ์ จะเห็นได้ว่าธอโรนั้นมีความเป็นนักกวีนิพนธ์ในแนวโรแมนติก (Romanticism) ซึ่งจะมองธรรมชาติและมีความสัมพันธ์ต่อธรรมชาติทางด้านสุนทรียภาพอย่างลึกซึ้ง ส่วนท่านพุทธทาสภิกขุนั้นจะมองธรรมชาติหรือเข้าไปสัมพันธ์ต่อธรรมชาติในมุมมองของนักสัจนิยม (Realism) ซึ่งจะให้ความสำคัญต่อความจริงที่ธรรมชาติเผยแสดงออกมามากกว่าสุนทรียภาพที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติ

3. สังคม

3.1 คุณค่าของสังคม จากการศึกษาในประเด็นที่แล้วมา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์หรือธรรมชาติ จะเห็นได้ว่าทั้งท่านพุทธทาสภิกขุ และธอโร ต่างแสดงทัศนะให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าท่านทั้งสองได้ให้ความสำคัญต่อมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลเป็นประเด็นสำคัญ อย่างไรก็ตามแม้ท่านทั้งสองจะให้ความสำคัญต่อมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลอย่างใดเด่ แต่ก็ตามก็มีได้หมายความว่าท่านทั้งสองจะละเลยหรือไม่เห็นความสำคัญของมนุษย์ในฐานะหน่วยหนึ่งของสังคมแต่ประการใด เมื่อพิจารณาทัศนคติเกี่ยวกับสังคมก็จะพบว่าทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างก็ให้ความสำคัญต่อสังคมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ามนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล โดยท่านทั้งสองได้แสดงให้ประจักษ์ด้วยว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลนั้นนับว่ามีความสำคัญต่อสังคมโดยรวมอย่างยิ่งเช่นกัน

สำหรับการศึกษาทัศนะเกี่ยวกับคุณค่าของสังคม และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม ของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น จำเป็นที่ต้องอาศัยบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนประวัติศาสตร์ชีวิตของท่านทั้งสองมาพิจารณาประกอบกับงานเขียนของท่านด้วย จึงจะสามารถเข้าใจทัศนะของท่านทั้งสองอย่างแจ่มแจ้งมากขึ้น

ตามประวัติศาสตร์ชีวิตของท่านทั้งสอง แม้จะปรากฏว่าในช่วงหนึ่งของชีวิตทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ จะแสดงพฤติกรรมในลักษณะที่น่าจะทำให้เข้าใจไปได้ว่า ท่านทั้งสองเป็นพวกที่หลีกเลี่ยงสังคม เป็นพวกฤาษีชีไพร ที่ต้องการแสวงหาความหลุดพ้นเฉพาะตัว โดยไม่เหลียวแลสังคม แต่กาลเวลาก็สามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงว่าท่านทั้งสองมิได้เป็นดังที่ผู้คนได้เข้าใจท่านอย่างผิวเผิน เพราะสิ่งที่ปรากฏให้เห็นก็คือการที่ท่านปฏิเสธสังคมและวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในเวลานั้นก็เพื่อแสวงหาสิ่งที่ดีกว่า และทดลองการดำเนินชีวิตที่ท่านคิดว่าถูกต้องเที่ยงตรงที่สุด และเป็นการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่ากว่าที่เป็นอยู่ และเมื่อท่านทั้งสองได้ค้นพบรูปแบบการดำเนินชีวิต หรือประสบผลสำเร็จต่อการใช้ชีวิตที่ท่านทดลองท่ามกลางธรรมชาติ ท่านทั้งสองก็กลับคืนสู่สังคม ในฐานะผู้ชี้แนะหรือผู้สั่งสอนให้ผู้คนในยุคสมัยของท่านตระหนักถึงวิถีการดำเนินชีวิตที่ท่านค้นพบ

ในเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าของสังคม หรือสังคมที่มีคุณค่าตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น ถือได้ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างเห็นเด่นชัด เมื่อมองงานแง่ของหลักการหรือ

อุดมการณ์ แต่ก็มีสิ่งที่แตกต่างกันอย่างเด่นชัดอีกเช่นกัน เมื่อพิจารณาแง่ของการปฏิบัติซึ่งลักษณะของความสอดคล้องและความแตกต่างกันนั้นสามารถที่จะสรุปเป็นประเด็นดังนี้คือ

1) สังคมตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ จะต้องดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ธอโรแสดงให้เห็นว่าสังคมที่พึงปรารถนาของมนุษย์นั้นควรที่จะยึดกฎเกณฑ์ของธรรมชาติเป็นหลัก มากกว่ากฎเกณฑ์ใด ๆ ที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นหรือบัญญัติไว้ ธอโรถึงกับกล่าวว่ามนุษย์นั้นควรที่จะเป็นสมาชิกของธรรมชาติมากกว่าที่จะเป็นสมาชิกของสังคมด้วยซ้ำไป สำหรับทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ สังคมที่พึงปรารถนาคือสังคมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะ ที่ท่านเรียกว่า "ธัมมิกสังคมนิยม" ซึ่งเป็นระบบสังคมที่ดำเนินตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เมื่อก้าวโดยสรุปแล้วสังคมที่ยึดถือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติเป็นหลักก็คือสังคมที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ เป็นสังคมที่มีความสุขสงบเป็นสังคมที่แสวงหาความจริงของชีวิต ดังนั้นสังคมนั้นจึงเป็นสังคมที่เปิดโอกาสหรือสนับสนุนให้สมาชิกภายในสังคมได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองให้บรรลุความจริงแท้ของชีวิตนั่นเอง

2) สังคมตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นสังคมที่สนับสนุนให้มนุษย์จัดความเห็นแก่ตัว มุ่งขจัดสัญชาตญาณอย่างสัตว์ เป็นสังคมแห่งความตื่นไม่มัวเมาหรือตกจมอยู่ภายใต้อิทธิพลของการพัฒนาวัตถุ เพื่อตอบสนองความอยากอย่างไม่สิ้นสุดของมนุษย์เป็นสังคมแห่งปัญญามากกว่าที่จะเป็นสังคมแห่งกามราคะและกิเลสตัณหา

3) สังคมตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นสังคมแห่งความเสมอภาคและอิสราภาพ เป็นสังคมที่สมาชิกภายในสังคมต่างมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ สังคมนั้นลักษณะนี้เป็นสังคมที่เชื่อมั่นว่ามนุษย์ทุกคนในสังคมมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันหมด ในการที่จะพัฒนาตนเองเพื่อบรรลุถึงสภาวะสูงสุดของชีวิต ท่านพุทธทาสภิกขุได้ยืนยันเอาไว้ว่ามนุษย์ทุกคนนั้นมีความเสมอภาคกันโดยธรรม ธอโรเองก็เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์เสมอเท่าเทียมกันหมด เพราะโดยธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์นั้นต่างมีสภาวะแห่งคุณงามความดีเสมอเหมือนกันหมด การกดขี่ข่มเหง การกีดกันการเบียดเบียนกันในลักษณะต่าง ๆ จึงไม่น่าจะเกิดขึ้นภายในสังคม ในกรณีนี้ธอโรได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัด เมื่อเขาต่อต้านรัฐบาลของเขาเองในเวลานั้นโดยไม่ยอมเสียภาษีให้แก่รัฐบาล เพราะถือว่ารัฐบาลของเขานั้นสนับสนุนให้มนุษย์ค้ำมนุษย์ด้วยกันเอง ธอโรจึงแสดงการต่อต้านการค้ำทาสใน

เวลานั้นอย่างใดคนเดียว

4) สังคมาตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นสังคมาแห่งความเรียบง่าย เป็นสังคมาที่ดำเนินชีวิตตามคุณค่าแท้ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ต่อสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ๆ ของชีวิต เป็นสังคมาที่พอใจในสภาพของตนเองที่เป็นอยู่ ไม่มีการแย่งชิงแข่งขัน ชัดแย้ง ไม่มีการตัดดวงผลประโยชน์สัตว์ ธอโรให้ความเห็นว่า ไม่มีผู้ที่ได้รับสิ่งต่าง ๆ โดยที่ไม่ทำให้ผู้อื่นต้องสูญเสีย ธอโรยังเน้นให้เห็นอีกว่าถ้าผู้คนในสังคมาสามารถมีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายและสันโดษแบบเขาแล้ว ก็จะไม่มีการลักขโมยกันเกิดขึ้นในสังคมาอย่างแน่นอน ท่านพุทธทาสภิกขุเองก็สนับสนุนให้สมาชิกภายในสังคมา เป็นอยู่อย่างเรียบง่ายและสันโดษเช่นกัน ท่านปฏิเสธการตัดดวงและสะสมส่วนเกินของสังคมา เพราะการสะสมหรือตัดดวงส่วนเกินของสังคมาไว้เป็นสมบัติส่วนตัวนั้นย่อมจะก่อให้เกิดปัญหา และความไม่เป็นธรรมในสังคมาขึ้น ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า มนุษย์นั้นควรจะอยู่กันอย่างสหกรณ์ตามอย่างธรรมชาติ คือ ช่วยเหลือแบ่งปันกัน เคารพในศักดิ์ศรี ของความเป็นมนุษย์ซึ่งกันและกัน ความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายจึงเป็นหัวใจสำคัญที่จะขจัดปัญหาข้อขัดแย้งที่เกิดจากความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรต่างยกตัวอย่างนกที่จะทำรังหรือกินอาหารตามแต่อัธยาศัยของมันเท่านั้น

5) สังคมาตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นสังคมาแห่งการให้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ปัญหาการตระหนักรู้ในความเป็นจริงของชีวิต ธอโรถึงกับเปรียบตนเองเป็นผู้ที่ทาหน้าที่ปลูกเพื่อนบ้านให้ตื่นขึ้นจากการหลับไหลอยู่ในโลกียะ เปรียบเสมือนเป็นไก่ที่ชูคอขับปลุกผู้คนในสังคมาให้หันมาดำเนินชีวิตตามคุณค่าที่ควรจะเป็น ท่านพุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นว่า สังคมาควรจะเป็นสังคมาของพระโพธิสัตว์ที่มีความปรารถนาที่จะเห็นเพื่อนมนุษย์ได้หลุดพ้น โดยมีอุดมคติที่ว่าตนเองจะไม่ยอมบรรลอรหันต์ตราบาติที่ยังมีมนุษย์แม้แต่เพียงผู้เดียว ยังมีความทุกข์อยู่

จากลักษณะของสังคมาที่กล่าวทั้ง 5 ประการนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและธอโรต่างให้ความสำคัญต่อสังคมาที่มุ่งแสวงหาจิตวิญญาณ มากกว่าสังคมาที่พัฒนาทางด้านวัตถุ เพื่อสนองตอบต่อความอยากอย่างไม่มีวันสิ้นสุดของมนุษย์ ดั่งสังคมาในยุคสมัยของท่านทั้งสอง

อย่างไรก็ตามนอกจากท่านทั้งสองจะได้กล่าวถึงสังคมาในลักษณะของการรวมกันอยู่ของมนุษย์ในมุมมองที่กว้างหรือ โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุยังได้แสดง

ทักษะเกี่ยวกับองค์ประกอบอื่น ๆ ของสังคมซึ่งต่างก็มีผลหรือมีอิทธิพลทั้งโดยตรง และโดยอ้อมต่อการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคม อาทิ ระบบต่าง ๆ ทางสังคมไม่ว่าจะเป็นระบบการเมืองการปกครอง ระบบการศึกษา ระบบเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานวิจัยนี้ได้นำเสนอศึกษาไปในเรื่องที่เกี่ยวกับระบบการเมืองการปกครอง และระบบเศรษฐกิจที่ถือว่าเป็นระบบที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมค่อนข้างเด่นชัดซึ่งจากการศึกษาถึงคุณค่าขององค์ประกอบทางสังคมดังกล่าวสามารถสรุปได้ดังนี้คือ

1) คุณค่าของการเมืองการปกครอง เมื่อศึกษามาถึงประเด็นที่กล่าวถึงนี้ จะเห็นได้ว่าแม้ทักษะเกี่ยวกับการเมืองการปกครองของ ธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุจะยังคงยึดอยู่กับหลักแห่งศีลธรรมก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดแล้วจะเห็นว่า ทักษะของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องการเมืองการปกครองจะดูกว้างเป็นไปบนแง่ของหลักการมากกว่าจะนำมาปฏิบัติใช้จริง ๆ ในสังคม ซึ่งถ้าหากจะมีการนำมาใช้จริง ๆ ก็คงต้องได้รับการศึกษาอย่างลึกซึ้งและนำมาประยุกต์ใช้กับสภาพที่เป็นจริงทางสังคม แต่นั่นทักษะของธอโรเกี่ยวกับเรื่องการเมืองการปกครองนั้นดูจะเป็นรูปธรรมและสามารถนำมาปฏิบัติใช้ในสังคมได้อย่างเป็นจริงมากกว่า ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากสภาพการดำเนินชีวิตของผู้ประพันธ์ทั้งสองที่ได้รับการกำหนดหรือจำกัดด้วยสถานภาพทางสังคมกล่าวคือท่านพุทธทาสภิกขุเป็นภิกษุซึ่งมีกฎของคณะสงฆ์ พระธรรมวินัย ตลอดจนกฎหมายบ้านเมือง เป็นเครื่องบ่งบอกชี้ชัดจำกัดในการแสดงความคิดเห็นหรือการปฏิบัติตัว ส่วนธอโรนั้นเป็นนักคิดนักเขียนที่สามารถจะแสดงความคิดเห็นอีกทั้งปฏิบัติตามความคิดเห็นนั้นได้อย่างมีอิสระภาพและเสรีภาพ จึงมีผลทำให้ความคิดของธอโรดูเป็นรูปธรรมมากกว่า

อย่างไรก็ตามแม้ว่าท่านพุทธทาสภิกขุจะมีขีดจำกัดทางกฎหมายและข้อบังคับมิให้เข้ายุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่ทว่าท่านถือว่าการเมืองเป็นเรื่องของธรรมะ และทุกคนมีสิทธิและหน้าที่ที่จะต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยท่านได้เสนอการตีความคำว่า การเมือง นั้นก็คือ ธรรมะใน 4 ความหมาย ท่านถือว่าการเมืองคือระบบที่ต้องจัดหรือกระทำเพื่อที่จะให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุขโดยมิต้องใช้อำนาจ ซึ่งท่านได้นำมาให้เห็นว่าระบบที่สามารถจะจัดหรือกระทำให้มนุษย์เป็นอยู่อย่างปกติสุขนั้นคือ ระบบของธรรม ดังนั้นการเมืองที่หมายถึงการแย่งชิงอำนาจ การแสวงหาอำนาจ เพื่อให้ตนเองหรือพวกพ้องได้

ปกครองคนหมู่มากจึงไม่ใช่การเมืองในความหมายที่แท้จริง การเมืองในลักษณะนี้จึงเป็นการเมืองที่เป็นเรื่องสกปรก แต่การเมืองในความหมายของท่านเป็นระบบของธรรมะ ดังนั้นทุกคนจึงมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมะหรือธรรมชาติ ท่านยังแสดงให้เห็นว่าที่ห้ามไม่ให้พระยุ่งเกี่ยวกับการเมืองนั้นเป็นการเมืองในความหมายของการผลักดันขึ้นครองอำนาจซึ่งเป็นเรื่องสกปรก ระบบการเมืองที่ท่านเสนอขึ้นมาคือระบบการเมืองที่เรียกว่า "ธัมมิก-สังคมนิยม" โดยเฉพาะคำว่า "สังคมนิยม" ที่ท่านเสนอมานั้นก็ได้หมายถึงระบบการเมืองของทางตะวันตกที่อยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีความขัดแย้ง แต่สังคมนิยมตามทัศนะของท่านคือการนิยมสังคมนิยม การเห็นแก่ประโยชน์ของสังคม โดยประกอบไปด้วยธรรมเป็นสังคมนิยมตามอย่างธรรมชาติ

ท่านพุทธทาสภิกขุชี้ให้เห็นว่าระบบของธรรมชาตินั้นเป็นระบบของสหกรณ์เป็นสังคมนิยมที่มีการแบ่งปันกัน และไม่ยอมที่จะให้มีการสะสมส่วนเกินเป็นสมบัติของตนเองหรือพวกพ้องส่วนเกินจะต้องตกเป็นของส่วนกลางและแจกจ่ายให้กับผู้ยากจน ดังนั้นระบบสังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมนี้จะต้องมุ่งขจัดความเห็นแก่ตนเองของสมาชิกของสังคม อย่างไรก็ตามท่านยังแสดงความคิดว่า การที่จะให้มนุษย์ในฐานะสมาชิกของสังคมขจัดความเห็นแก่ตัวและเข้าถึงธรรม โดยพร้อมเพรียงกันนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ท่านจึงเสนอว่า จะต้องมีความรู้หรือผู้ปกครองที่สามารถปกครองมนุษย์ผู้ยังไม่ถึงธรรมเหล่านี้ นั่นคือ จะต้องมีความรู้ที่เรียกว่า ธรรมราชา คือ ผู้ปกครองหรือราชาที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม ที่เรียกว่า ทศพิชราชธรรม เป็นผู้ปกครองและคอยดูแลสมาชิกของสังคมให้อยู่กันโดยธรรม เพื่อธรรม ท่านเรียกลักษณะระบบการปกครองนี้ว่า "ธัมมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ" โดยท่านชี้ให้เห็นว่า เผด็จการในที่นี้ไม่ใช่ระบบการปกครองแต่ทว่าเป็นวิธีการเพื่อความพร้อมเพรียง และการมีประสิทธิภาพในการทำงานในสังคม

อย่างไรก็ตามระบบการเมืองที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอมานี้ยังคงเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ตามหมู่นักวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความหมายของคำว่า "เผด็จการ" ซึ่งขัดแย้งดังกล่าวนี้นี้ยังคงหาข้อสรุปที่ตายตัวไม่ได้ ยังจำเป็นต้องศึกษาค้นคว้าและตีความกันต่อไป เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับสภาพความเป็นจริงของสังคม ซึ่งเรื่องดังกล่าวนี้อยู่นอกเหนืองานวิจัยเรื่องนี้

เมื่อหันมาพิจารณาถึงคุณค่าของการเมืองตามทัศนะของธอโร จะพบว่า ธอโรให้ความสำคัญต่อระบบการเมืองประชาธิปไตย แต่ระบบประชาธิปไตยของธอโรนั้นจะให้ความสำคัญต่อบัจเจกบุคคลมากกว่าความเป็นสถาบันทางสังคม ระบบการเมืองการปกครองก็ตีกฎหมายบ้านเมืองก็ดี ตลอดจนรัฐบาลหรือผู้นำของสังคมก็ดี จะต้องยึดถือมโนธรรมของมหาชนเป็นหลัก

ธอโรเห็นว่าการเมืองการปกครอง กฎหมาย หรือรัฐบาล เป็นเพียงเครื่องมือของประชาชน หากใช้ผู้ที่ปกครองประชาชนไม่ ระบบการเมืองการปกครอง กฎหมาย และรัฐบาลที่พึงปรารถนาคือ ระบบการเมือง กฎหมาย และรัฐบาล ที่พึงเสียดของมหาชน ธอโรเห็นว่าเห็นว่ารัฐบาลไม่ได้มีไว้เพื่อปกครองประชาชน แต่ทว่ามีไว้เพื่อเปิดโอกาสอย่างเป็นทางการให้มนุษย์ได้พัฒนาศักยภาพของตนเองบรรลุสิ่งสูงสุดอันเป็นคุณค่าที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์ หน้าที่ของรัฐบาลคือผู้ที่เรียนรู้อารมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ และเปิดโอกาสให้มนุษย์ในฐานะสมาชิกของสังคมได้ ปกครองตนเอง รัฐบาลที่ดีจะต้องเชื่อว่าธรรมชาติมนุษย์นั้นดีมาแต่กำเนิด กฎหมาย และระบบการเมืองที่ใช้บังคับมนุษย์นั้นแม้แต่จะเพิ่มหรือสร้างปัญหาต่อมนุษย์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด มโนธรรมของมนุษย์นั้นคือกฎหมายที่เที่ยงธรรมที่สุด ธอโรแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลที่ดีที่สุดนั้นคือรัฐบาลที่ไม่ได้ใช้อำนาจปกครองประชาชนเลย รัฐบาลที่ดีที่สุดนั้นคือ รัฐบาลที่ประชาชนเพียงรู้อำนาจมีรัฐบาลอยู่เท่านั้น ประชาชนดำเนินชีวิตไปตามธรรมชาติฝ่ายดีของตนเอง โดยไม่ต้องอาศัยกฎระเบียบที่บัญญัติขึ้นการที่จะให้ประชาชนเป็นผู้มีคุณธรรมนั้น รัฐบาลไม่ต้องออกกฎหมายบังคับ เพียงแต่รัฐบาลประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในคุณธรรมความดีงามเท่านั้น ประชาชนก็จะดูเป็นแบบอย่างและปฏิบัติตาม

2) คุณค่าของระบบเศรษฐกิจ ตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ความหมายของ "เศรษฐกิจ" จะแตกต่างไปจากความเข้าใจของผู้คนส่วนใหญ่ในยุคสมัยของท่านอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ ความหมายของ "เศรษฐกิจ" ตามทัศนะของธอโรนั้นจะเน้นไปที่การจัดการภายในครัวเรือน ซึ่งเป็นความหมายตามรากศัพท์เดิม ส่วนความหมายของคำว่า "เศรษฐกิจ" ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นหมายถึงการกระทำอันประเสริฐ ซึ่งจะเห็นว่าความหมายของคำว่า "เศรษฐกิจ" ตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นมีความคล้ายคลึงกัน โดยที่ไม่ได้หมายถึงระบบการเมืองหรือระบบการแบ่งสรรทรัพยากรหรือระบบ

ธุรกิจการเงิน อาทิ ระบบทุนนิยม หรือ ระบบเสรีนิยม ที่ถือเอาผลกำไรจากรวมมหาศาลเป็นที่ตั้งแต่ประการใด แต่ระบบเศรษฐกิจทั้งตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ จะเกี่ยวข้องกับระบบศีลธรรมและศาสนารวมเป็นพื้นฐานสำคัญ เป็นระบบที่ให้ความสำคัญต่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ดังนั้นระบบเศรษฐกิจที่กล่าวถึงนี้ จึงเป็นระบบเศรษฐกิจชีวิต ระบบเศรษฐกิจในลักษณะนี้มีความสัมพันธ์อย่างยิ่งต่อคุณค่าความเป็นมนุษย์ เป็นระบบเศรษฐกิจที่ส่งเสริมและพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์

ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างแสดงให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในยุคสมัยของท่านทั้งสองนั้น หากได้มุ่งส่งเสริมหรือพัฒนาคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่แท้ไม่ได้ แต่ทว่าเป็นระบบเศรษฐกิจที่ลดทอนมนุษย์ลงเหลือแค่เป็นเพียงเครื่องจักร เครื่องยนต์ เป็นระบบเศรษฐกิจที่ปล้นชิงธรรมชาติ มนุษย์ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจในยุคสมัยของท่านทั้งสองนั้นจึงเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและเสรีนิยม ต่างมีสภาพชีวิตที่ต้องตรากตรำทำงานอย่างเกินกำลังมนุษย์ เพียงเพื่อตอบสนองค่านิยมที่ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวสร้างขึ้น นั่นก็คือ การแสวงหาวัตถุเพื่อตอบสนองความอยากของมนุษย์ ตลอดจนการวัดค่าของมนุษย์อยู่ที่ จำนวนของวัตถุ เกียรติยศชื่อเสียง ทวิพย์สินเงินทองที่มนุษย์จะต้องแสวงหามา ซึ่งการมองเห็นระบบเศรษฐกิจที่ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างปฏิเสธนั้นจะทำให้สามารถมองเห็นระบบเศรษฐกิจที่พึงประสงค์ตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุได้อย่างเด่นชัดยิ่งขึ้นด้วย

3.2 บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม ตามทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ต่างก็ให้ความสำคัญต่อมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล โดยท่านทั้งสองเชื่อว่าเมื่อมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลสามารถที่จะพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ได้ ย่อมจะมีผลต่อสังคมโดยปริยาย ดังนั้นบทบาทที่สำคัญของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อสังคมจึงสัมพันธ์สอดคล้องต่อบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง เพื่อบรรลุถึงคุณค่าที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์ สังคมจะสงบเย็นเต็มไปด้วยสันติสุขได้นั้นจะต้อง เริ่มต้นที่มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลได้พัฒนาตนเองจนถึงสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับนั่นคือ ความสงบสุขและสันติ ด้วยเหตุนี้คุณค่าของสังคมกับคุณค่าของความเป็นมนุษย์จึงมีส่วนที่เกี่ยวพันกัน และมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ซึ่งบทบาทที่

มนุษย์พึงมีต่อสังคมสามารถที่จะแยกออกเป็นประเด็นได้ดังนี้ คือ

1) บทบาทที่มนุษย์พึงมีต่อมนุษย์ ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างเห็นว่า มนุษย์นั้นมีความเสมอภาคกันในการดำเนินชีวิตไปสู่คุณค่าที่แท้จริง แต่ทว่ามนุษย์ไม่สามารถที่จะบรรลุคุณค่าดังกล่าวได้ เพราะมนุษย์ส่วนใหญ่มักยังถูกความเป็นมายา และความหมกมุ่นอยู่ด้วยความเขลาครอบงำอยู่ ดังนั้นสิ่งที่สำคัญที่สุดของหน้าที่ที่มนุษย์จะพึงมีต่อกันก็คือ การทำให้สัจจะหรือความจริงใจต่อกัน การเกื้อหนุนจนเจือให้มนุษย์ด้วยกันนั้นพ้นจากสภาพแห่งความทุกข์และปัญหาต่าง ๆ การที่มนุษย์จะสามารถแสดงบทบาทดังกล่าวนี้ได้ นั้น มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล จะต้องพัฒนาคุณธรรมของตนเองให้กล้าแข็งเป็นประการแรก เมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้แล้ว มนุษย์จะเกิดความรัก ความกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน สรุปลงได้คือเมื่อมนุษย์สามารถที่จะขจัดความเห็นแก่ตนได้ มนุษย์ก็จะเห็นแก่ผู้อื่นโดยทันที

2) บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อการเมืองการปกครอง สำหรับบทบาทในด้านนี้ จะมีข้อแตกต่างกันอย่างเห็นได้ค่อนข้างชัดเจนระหว่างทัศนะของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งความแตกต่างที่เกิดขึ้นนั้นได้อธิบายไว้แล้วในประเด็นเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าของการเมืองการปกครอง อย่างไรก็ตามเมื่อมาถึงประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อการเมืองการปกครอง จะเห็นได้ว่าความแตกต่างนั้นปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน กล่าวคือท่านพุทธทาสภิกขุ เห็นว่ามนุษย์คือนักการเมือง ซึ่งการเมืองในที่นี้หมายถึง ระเบียบธรรมะที่สามารถนำมาใช้จัดการให้มนุษย์ในสังคมเป็นอยู่อย่างปกติสุข ซึ่งก็คือระบบของธรรมชาติ ดังนั้นตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ นักการเมืองก็คือคนทุกคนที่จะต้องกระทำหน้าที่ตามกฎหมายของธรรมชาติให้ถูกต้อง เพื่อที่จะสามารถได้รับผลจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติคือ ความสงบเย็น หรือนิพพานนั่นเอง ซึ่งทัศนะดังกล่าวนี้ยังมีขอบเขตที่กว้างขวางและเป็นบทบาทที่เสนอมาในแง่ของหลักการหรือทฤษฎีที่ยังต้องได้รับการตีความ และนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมที่เป็นจริงต่อไป

สำหรับบทบาทของมนุษย์ที่พึงปฏิบัติต่อการเมืองตามทัศนะของธอโรจะเป็นรูปธรรมมากกว่าของท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวคือ บทบาทที่สำคัญของมนุษย์ที่พึงมีต่อระบบการเมืองการปกครองก็คือ การพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งความเป็นธรรมของสังคม การกระทำให้คงไว้ซึ่งระบบการเมืองที่ทำให้ความสำคัญต่อมโนธรรมของมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล ตลอดจนการสำรวจตรวจสอบความประพฤติหรือความเป็นไปของตัวแทนประชาชนนั้นก็คือ รัฐบาล อย่างไรก็ตาม

ธอโรจะให้ความสำคัญไปยังบทบาทในการรักษาความยุติธรรม และคุณธรรม ของระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ธอโรแสดงให้เห็นว่าเมื่อเกิดความอยุติธรรมขึ้นในสังคม หรือคุณธรรมของสังคมเสื่อมทรามลง ซึ่งเป็นผลมาจากระบบการเมืองการปกครองหรือรัฐบาลที่ทรยศต่อมโนธรรมของมหาชนจนกลายเป็นรัฐบาลทรราช บทบาทที่มนุษย์ในฐานะสมาชิกของสังคมจะต้องแสดงโดยทันทีก็คือ การถือแฟง ต่อรัฐบาลหรือกฎหมายที่รัฐบาลออกมาเพื่อเป็นการปิดกั้นประชาชน ธอโรถือว่าบทบาทในการถือแฟง หรือการไม่ปฏิบัติตามกฎหมายที่รัฐบาลออกมานั้นโดยขัดต่อคุณธรรมของมหาชน เป็นการสั่งสอนรัฐบาลและปลุกประชาชนให้ตื่นขึ้น บทบาทในการถือแฟง นี้ถือว่าเป็นบทบาทที่ธอโรให้ความสำคัญ โดยธอโรได้ยึดถือปฏิบัติให้เห็นจริงโดยการไม่ยอมจ่ายภาษีให้กับรัฐบาลเพราะเห็นว่ารัฐบาลในสมัยของเขานั้นค้ำมนุษย์ค้ำทาส ซึ่งธอโรถือว่าเป็นการกระทำที่ไร้คุณธรรมอย่างสิ้นเชิง และการไม่จ่ายภาษีให้กับรัฐบาลจนต้องถูกจองจำนั้น ธอโรถือว่าเป็นการให้การศึกษาต่อรัฐบาลและเป็นการปลุกสำนึกของมหาชน ซึ่งหลักการของการถือแฟงนี้ ได้รับการปฏิบัติตาม ในยุคต่อ ๆ มา ไม่ว่าจะเป็นมหาตมะคานธี มาร์ติน ลูเธอร์ คิงส์

3) บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อระบบเศรษฐกิจ ทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุต่างแสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจที่แท้จริงนั้นไม่สามารถที่จะแยกออกไปจากคุณค่าสูงสุดของชีวิตได้ เศรษฐกิจตามทัศนะของท่านทั้งสองเป็นเศรษฐกิจที่มุ่งพัฒนามนุษย์ทางด้านจิตวิญญาณ เป็นเศรษฐกิจที่ส่งเสริมคุณค่าที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์ ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวนี้มุ่งให้มนุษย์มีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ดังนั้นการที่มนุษย์จะสามารถสร้างระบบเศรษฐกิจในลักษณะนี้ขึ้นได้นั้น มนุษย์จะต้องดำเนินชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัตถุ กระทั่งงานหรือกิจการต่าง ๆ เพื่อผลของงานมิใช่เพื่อผลกำไร มนุษย์มีต้องตรากตรำทำงานจนเกินตัวเกินกำลัง กระทั่งงานตามสภาพที่ชีวิตจะสามารถอยู่รอดได้อย่างปกติสุข มีความสุขอยู่กับการทำงาน วัชการปฏิบัติงานเป็นการพัฒนาชีวิตและจิตวิญญาณให้บรรลุถึงคุณค่าสูงสุดของชีวิต เวลาว่างที่เกิดจากการไม่ต้องตรากตรำทำงานคือ การแสวงหาความสงบและพัฒนาจิตวิญญาณ เป็นต้น

จากประเด็นในเรื่องคุณค่าของสังคม และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อรัฐบาลและกฎหมายของรัฐ แสดงให้เห็นได้อย่างเด่นชัดว่า

ธอโรยังคงให้ความสำคัญต่อความเป็นปานสังคม โดยที่ปัจเจกบุคคลจะต้องแสดงบทบาทในการต่อต้านรัฐบาลทันทีที่รัฐบาลเกิดความขัดแย้งต่อคุณธรรม มโนธรรมของมหาชน ส่วนท่านพุทธทาสภิกขุจะเน้นที่ความหลุดพ้นจากโลกแห่งความขัดแย้งของแต่ละปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญ จากกรณีดังกล่าวสามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่า เมื่อมองจากมุมมองทางด้านปัจเจกบุคคล ท่านพุทธทาสจะเน้นที่ความหลุดพ้นจากความขัดแย้งจากปัญหาทั้งปวง ซึ่งจะมีความลุ่มลึกว่าทัศนะของธอโร แต่เมื่อมาพิจารณาจากมุมมองทางด้านสังคมจะพบว่าในสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นระหว่างมนุษย์ต่อรัฐ หรือมนุษย์ต่อกฎหมาย ธอโรจะมีคำตอบที่เด่นชัดมากกว่าท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งสาเหตุหลักมาจากความแตกต่างทางด้านสถานะภาพและวิถีการดำเนินชีวิตของท่านทั้งสอง ดังที่ได้กล่าวมาข้างแล้วในประเด็นก่อนหน้านี้

จากการที่ได้สรุปการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสังคมที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุตามประเด็นต่าง ๆ กล่าวคือ คุณค่าของความเป็นมนุษย์ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง คุณค่าของธรรมชาติ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ หรือคุณค่าของสังคม และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม เราจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า แนวคิดของทั้งธอโรและท่านพุทธทาสภิกขุที่มีความเหมือนกันหรือสอดคล้องสัมพันธ์กันเป็นส่วนใหญ่ จะมีที่แตกต่างกันเป็นส่วนน้อย โดยเฉพาะในเรื่องคุณค่าของสังคม และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นว่าเหตุผลของความแตกต่างกันในประเด็นนี้เกิดจากความแตกต่างกันทางด้านสถานะภาพของทางสังคม ซึ่งเป็นตัวจำกัดขอบเขตการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก ซึ่งความแตกต่างที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นความแตกต่างในแง่ของการนำมาปฏิบัติใช้ในสังคม ซึ่งแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุจะยังไม่เป็นที่ชัดเจนเท่าใดนัก

ส่วนความแตกต่างในประเด็นอื่น ๆ อาทิ คุณค่าของความเป็นมนุษย์ บทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อตนเอง คุณค่าของธรรมชาติ และบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติ จะเห็นว่าเมื่อพิจารณาแง่ของจุดมุ่งหมายสูงสุดของความเป็นมนุษย์นั้น ท่านพุทธทาสภิกขุจะให้ความสำคัญต่อความหลุดพ้นออกจากโลกแห่งสมมุติ มีอสรภาพที่อยู่เหนือความขัดแย้งทั้งปวง อันเป็นสภาวะที่เรียกว่า นิพพาน แต่ในทัศนะของธอโรแม้จะให้ความสำคัญต่อการพัฒนาจิตวิญญาณสู่สภาวะแห่งความเป็นเทวสภาพหรืออมตสภาพ แต่เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับทัศนะเรื่องบทบาทที่มนุษย์พึงมีต่อรัฐบาลหรือกฎหมายของรัฐ แสดงให้เห็นว่าธอโรเองยังคงติดอยู่ในสภาพความเป็นไปของสังคมปุถุชนที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งและการต่อสู้ จากทัศนะดังกล่าวจะเห็นว่า

แนวคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุจะมีความหมายที่ลุ่มลึกมากกว่าธอโร เหตุผลที่สำคัญประการหนึ่ง อาจจะเป็นเพราะท่านพุทธทาสภิกขุท่านนั้นเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่มีวิถีการดำเนินชีวิตที่ตัดขาดออกจากสังคมมากกว่าธอโร ที่เป็นนักคิดนักประพันธ์และนักปฏิรูปสังคมในสมัยนั้น

และเมื่อพิจารณาในประเด็นเรื่องคุณค่าของธรรมชาติและบทบาทที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อธรรมชาติจะเห็นความแตกต่างในแง่ที่ ธอโรมองธรรมชาติและเข้าถึงธรรมชาติในฐานะที่ธอโรนั้นเป็นกวีนิพนธ์ในแนวโรแมนติกที่ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติทางด้านสุนทรียภาพอย่างลึกซึ้งซึ่งจะแตกต่างจากท่านพุทธทาสภิกขุที่มองธรรมชาติและเข้าถึงธรรมชาติในฐานะนักสังคมนิยม (Realism) คือมองเห็นธรรมชาติตามความเป็นจริง และให้ความสำคัญต่อสุนทรียภาพน้อยกว่าความเป็นจริงที่ปรากฏ หรือที่เผยแพร่แสดงออกมาจากธรรมชาติ

เมื่อหันมาพิจารณาถึงความคล้ายคลึงกันทางด้านแนวคิดที่มีขึ้นในงานเขียนของท่านทั้งสองนั้น สามารถที่จะสรุปเหตุผลที่สำคัญได้ 2 ประการด้วยกันคือ

1. เหตุผลของการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม จากการศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของประเทศอเมริกานในช่วงศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงที่ธอโรมีชีวิตสร้างสรรค์ผลงานชิ้นสำคัญอยู่นั้น อเมริกากำลังดำเนินนโยบายเปิดประเทศต้อนรับผู้คนจากทุกมุมโลก จากการไหลบ่าของผู้คนเป็นจำนวนมากในครั้งนั้นได้นำพาเอาวัฒนธรรม ปรัชญา ศาสนา เข้ามาในอเมริกาด้วย ในขณะที่อเมริกาเองในขณะนั้นกำลังตื่นตัวกับการเป็นประเทศใหม่ที่ต้องการมีเอกลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมที่เป็นแบบอย่างเฉพาะตัว เพราะที่ผ่านมากอเมริกายังคงได้รับอิทธิพลจากประเทศอังกฤษ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นประเทศแม่อยู่ ดังนั้นอเมริกาจึงพร้อมที่จะรับวัฒนธรรม และศาสนาจากทุกมุมโลกเข้ามาปรับใช้กับของเดิมที่มีอยู่แล้ว กลุ่มปรัชญาที่เกิดขึ้นในระยะนี้ที่ดูจะมีอิทธิพลต่อแนวคิดของคนอเมริกานั้นคือ กลุ่มปรัชญาอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ที่เอมเมอสันเป็นผู้นำทางความคิด และธอโรก็เป็นนักคิดนักเขียนที่สังกัดอยู่ในกลุ่มปรัชญานี้ด้วย ลักษณะเด่นของปรัชญาในกลุ่มอุตรภาพนิยมในนิวอิงแลนด์ก็คือการได้รับอิทธิพลจากปรัชญาและศาสนาทางตะวันออก อาทิ ปรัชญาศาสนาฮินดู ลัทธิขงจื้อ ลัทธิเต๋า หรือแม้กระทั่งพุทธศาสนา ปรัชญาและศาสนาทางตะวันออกต่าง ๆ เหล่านี้ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อความคิดและวิถีการดำเนินชีวิตของธอโรอย่างลึกซึ้ง ดังที่ธอโรได้ใช้หลักปรัชญาเหล่านี้อ้างอิงไว้ในงานเขียนของเขาซึ่งที่ปรากฏให้เห็นจากการที่ได้ศึกษามา

2. ลักษณะความเป็นนักลัทธิสรวินิยมของธอโร ธอโรถือว่าเป็นนักประพันธ์ที่มีลักษณะของนักประยุคต์แนวคิด ปรัชญา และศาสนา มาเป็นแนวคิดเฉพาะตัวได้อย่างโดดเด่นท่านหนึ่ง

ในสมัยนั้น จากการศึกษาประวัติชีวิตและงานเขียนที่สำคัญจะเห็นว่าท่านได้หล่อหลอมและประยุกต์แนวคิด ปรัชญา และศาสนาที่สำคัญทางตะวันตกและตะวันออกเข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน แต่ปรัชญา ศาสนา ที่ถือว่ามามีอิทธิพลต่อแนวคิด และวิถีการดำเนินชีวิตของท่านมากที่สุดก็คือ ปรัชญา ศาสนาทางตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรัชญาศาสนาของฮินดู เต๋า ขงจื้อ หรือแม้แต่พุทธศาสนา จากประวัติส่วนตัวปรากฏให้เห็นว่าธอโรเริ่มสนใจและศึกษาปรัชญาศาสนาทางตะวันออก มาตั้งแต่สมัยเรียนอยู่ที่มหาวิทยาลัยชั้นปีที่ 1 และศึกษาอย่างเป็นจริง เป็นจังขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งธอโรมีความเชื่อมั่นศรัทธาในปรัชญา ศาสนาดังกล่าวและนำมาปฏิบัติใช้ในชีวิตประจำวัน และอ้างอิงไว้ในงานเขียนของเขาดังที่ปรากฏให้เห็นจากการที่ได้ศึกษามาโดยละเอียดแล้ว

จากเหตุผลที่กล่าวมาทั้งสองข้อข้างต้น ทำให้เชื่อได้ว่าธอโรนั้นได้รับอิทธิพลจากปรัชญาศาสนาตะวันออกอย่างลึกซึ้ง ซึ่งก็เป็นเรื่องที่น่าประหลาดใจแต่ประการใดที่แนวคิดส่วนใหญ่ของธอโรนั้นจะประสานสอดคล้องกับแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวไทยแห่งในกายเถรวาท ทั้งนี้เนื่องจากท่านทั้งสองต่างก็มีปรัชญาศาสนาทางตะวันออกเป็นพื้นฐานความคิดและการดำเนินชีวิตเป็นสิ่งสำคัญอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวความคิดทางตะวันออกที่มีอิทธิพลต่อธอโร ไม่ว่าจะเป็นศาสนาฮินดู ลัทธิเต๋า และลัทธิขงจื้อ นั้นต่างมีจุดร่วมหรือความสัมพันธ์ที่คล้ายคลึงกับแนวคิดของพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ดังที่ปรากฏให้เห็นแล้วในกวีนิพนธ์ที่ท่านศึกษาผ่านมา

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาค้นคว้างานวรรณกรรมของอเมริกาที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาและศาสนาทางตะวันออกในศตวรรษที่ 19 หรือก่อนหน้านั้น นอกเหนือจากงานวรรณกรรมของ เฮนรี เดวิด ธอโร อาทิจานวรรณกรรมของ ราฟ วัลโด เอ็มเมอร์สัน (Ralph Waldo Emerson) เฮอว์แมน เมลวิลล์ (Herman Melville) เป็นต้น
2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดระหว่างนักประพันธ์ชาวอเมริกันหรืออังกฤษ ที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนา กับนักประพันธ์ชาวไทยในยุคปัจจุบัน อาทิ เจมส์ พาท็อก (Jame Patok) อังคาร กัลยาณพงศ์ หรือ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นต้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อเผยแพร่พระศาสนา. ธรรมเนียมที่ศรัทธา : สัจจะที่พุทธธรรม-พุทธทาส.
กรุงเทพฯ : มิตรนราการพิมพ์, 2531.
- เกศแก้ว ชวลิต. "คนกับความคิด : แนวคิดท่านพุทธทาสกับการเมือง," อาจารย์สว.
9(4) : 73 ; 7 เมษายน 2525.
- "ข่าวเศรษฐกิจ : เศรษฐกิจโตคนยิ่งจน," ไทยรัฐ. 17 มกราคม 2537. หน้า 7
- คณะกรรมการดำเนินงานโครงการเมือง สิ่งแวดล้อม. สู่สมดุลย์. กรุงเทพฯ :
สหสาขาวิชาวิทยาศาสตร์สภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- คณิศร์ จันทบุตร. สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ศึกษาขบวนการ
สวนโมกข์ สันติอโศก ธรรมกาย ถ้ำกระบอก หลวงพ่อชา กับปัญหาและทางออกของ
คณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ : หจก.ภาพพิมพ์, 2532.
- จงดี ยั่งยืน. การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางอภิรัชชาและจริยศาสตร์ในคัมภีร์
ภควัทคีตา เต๋าเต๋อจิง. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2527. อัดสำเนา
- จอห์น คลาร์ค เอ็ลเดอร์. "ค่านึงถึงโลก มนุษย์กับธรรมชาติ : ภาพสะท้อนจากวรรณกรรม
อเมริกัน," ใน มนุษย์กับธรรมชาติ : เสียงครวญจากภูมิปัญญาตะวันออก-ตะวันตก.
หน้า 283. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- จำลอง ศรีเมือง. ร่วมกันสู้. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2535.
- เจตนา นาควิษระ. แนวทางการประเมินคุณค่าวรรณคดีในวรรณคดีวิจารณ์ เยอรมัน
ฝรั่งเศส และอังกฤษ-อเมริกัน ในศตวรรษที่ 20. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการ
ดาราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527.
- . "มหาวิทยาลัยกับการค้นคว้าวิจัย : แนวโน้มที่สัมพันธ์กับการเป็นประเทศ
อุตสาหกรรม," ศรีนครินทร์วิจัยและพัฒนา. 2(3) : 3-16 ; สิงหาคม
2532.

ฉันทนา ไชยชิต. วรรณคดีอเมริกันในศตวรรษที่สิบเก้าระยะต้น ประวัติและวิเคราะห์.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

ชานาญ อิมสะอาด. ชีวิตและผลงานด้านวรรณกรรมของพุทธทาสภิกขุ. ปรินิพนธ์ กศ.ม.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2519. อัดสำเนา.

ทอฟเลอร์, อัลวิน. อนาคตระทึกขวัญ. แปลโดย กาฬ นีรวรรณ. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์แสงดาว, 2534.

ธอโร, เฮนรี เดวิด. วอลเดน. แปลโดย สุวิทย์ ชัยมงคล. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์

คบไฟ, 2534.

ประเวศ วะสี. พุทธธรรมกับสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, 2528.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. "ธัมมวัตถเวหารไทย," ว.ภาษาและวรรณคดีไทย. 9(1) :

พฤษภาคม 2536.

ปรีชา ศิลกุลสิทธิ. แนวคิดทางศาสนานในเรื่อง The Grapes of Wrath ของจอห์น

สไตน์เบ็ค. ปรินิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประสานมิตร, 2533. อัดสำเนา

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. ธัมมิกเศรษฐศาสตร์ : ปรัชญาเศรษฐศาสตร์สังคมของชาวพุทธ.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นอ้อ, 2531.

———. เศรษฐศาสตร์สีเขียว เพื่อชีวิตและธรรมชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

ปัญญานันทภิกขุ. "ประวัติของท่านพุทธทาส เล่าโดย ท่านเจ้าคุณปัญญานันทภิกขุ," ใน ชีวิต

การงาน หลักธรรม พุทธทาส. หน้า 1-14. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2536.

ปิยะฉัตร ปิยะวรรณ. "การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย," ใน สังคมไทยใน 200 ปี.

บรรณาธิการ โดย ณรงค์ พ่วงพิศ และพลศักดิ์ จิระไกรศิริ. หน้า 244.

กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526.

พจนานันท์ จันทรสันติ. วอลเดน : เฮนรี เดวิด ธอโร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้ว

การพิมพ์, 2534.

- พรเพ็ญ ยันตระกุล. "แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย," ใน สังคมไทยใน 200 ปี. หน้า 187. บรรณาธิการโดย ฝรั่งค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์ จิระโกศิริ. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526.
- พระคริสต์ธรรมคัมภีร์ ภาคพันธสัญญาเดิมและพันธสัญญาใหม่. กรุงเทพฯ : สมาคมพระคริสต์ธรรมไทย, ม.ป.ป.
- พระเทพเวที (ประยูทธ ปยุตโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.
- . ศิลปศาสตร์แนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534.
- พระประชา ปสนนธมโม. "ท่านพุทธทาสกับการปฏิบัติวิถึธรรม," ปาจารย์สาร. 10(1) : 51-81 ; เมษายน-มิถุนายน 2536.
- . อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โกมล คีมทอง, 2535.
- พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนากับคุณค่าร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2529.
- พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). เปรียบเทียบแนวคิดพุทธทาส-ชาตรี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.
- พระราชวรมนี. ปรัชญาการศึกษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2525.
- . มองอเมริกาจากแก้ปัญหายไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2526.
- พระราชวรมนี (ประยูรธ ปยุตโต). "บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน," ใน สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2527.
- พีระพล คคบัว. การต่อสู้แห่งกับการลงโทษ : การวิเคราะห์เชิงปรัชญา. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525. อัดสำเนา.

- พุทธทาสภิกขุ. การกระทำที่ถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์. กรุงเทพฯ : หจก.ภาพพิมพ์, ม.ป.ป.
- . เกิดมาทำไม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2532.
- . คนถึงธรรม-ธรรมถึงคน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2529.
- . คริสต์ธรรมและพุทธธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2529.
- . คู่มือมนุษย์. กรุงเทพฯ : หจก. ภาพพิมพ์, ม.ป.ป.
- . ธรรมะกับการเมือง. กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, 2531.
- . ธรรมะกับสื่อชตาตถยาน. กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, 2531.
- . อัมมิกสังคมนิยม. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2529.
- . นิพพาน จุดหมายปลายทางของชีวิต. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระศุภยพากย์ สุวมิณฑ์-ทิพวรรณ, 2534.
- . พุทธทาส : อนุทินปฏิบัติธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2529.
- . พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, 2533.
- . ภาษาคน-ภาษาธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.
- . "รัตนตรัย (พระพุทธ-พระธรรม-พระสงฆ์)," ใน พุทธทาสพจนานา สรรนิพนธ์ หลักธรรมสำคัญ ของพระมหาเถระพุทธทาสภิกขุ. บรรณาธิการโดย คณะบรรณาธิการสำนักพิมพ์บุพนิมิต. หน้า 104. กรุงเทพฯ : บริษัท ที.พี.พรินท์, 2536.
- . "สวนโมกข์กับธรรมชาติ," ใน เกียรติคุณของท่านอาจารย์. หน้า 9 กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, 2529.
- . สิบปีในสวนโมกข์ : เล่าเรื่องชีวิตในวัยหนุ่มของพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ : กองทุนวุดติธรรม, 2527.
- . เสียงตะโกนจากธรรมชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อาไพกาการพิมพ์, 2535.

พุทธทาสภิกขุ. หลักธรรมสำหรับนักศึกษา. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2537.

เพ็ญแข ประจวบจันทน์. พื้นฐานทางสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์ของการศึกษา.

พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เอกลักษณ์ดีไซน์, 2533.

มัน พิศนาคย์. "กว่าอเมริกาจะเป็นมหาอำนาจ," ใน หนังสือพิมพ์พระโคตมชัย. กรกฎาคม 2521.

มาลี ศรีเพชรภูมิ. การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความดีในปรัชญาจีนสมัยโบราณ.

วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525. อัดสำเนา.

รัตนา รัตตะไพธ. ปรัชญามนุษย์กับธรรมชาติของเอมเมอส์ที่ปรากฏใน The Grapes of Wrath ของ จอห์น สไตน์เบ็ค. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528.

รุจยา อากาศ, ม.ร.ว. "แนวทางการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย," ใน สังคมไทยใน 200 ปี. หน้า 178. บรรณาธิการโดย ณรงค์ พ่วงพิศ และพลศักดิ์ จิรากรศิริ. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526.

วิทย์ วิศเวทย์. ปรัชญาทั่วไป มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2536.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2531.

วิภา กงกะนั้นท์. วรรณคดีศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2533.

วิศิษฐ์ วัจนวิญญู. "กระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม ในทัศนะของศาสนิกและมาร์กซิสต์," ใน วิกฤตการณ์ทางเอกลักษณ์ บันทึกของคนรุ่นใหม่. หน้า 214-217. บรรณาธิการโดย สง่า ลือชาพัฒน์พร และอาทร เตชะธาดา. กรุงเทพฯ : พลพันธ์การพิมพ์, 2524.

สมบุรณ์ สุขสำราญ. พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.

สันติสุข ใสภณศิริ. "พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย : ปรากฏการณ์พุทธทาสคุณค่าและความหมาย," สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 6(12) : 39-40 ; มิถุนายน 2536.

สุธา ศาสตร์. วรรณคดีเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2525.

- สุภัทท์ ไชยเมล์. "การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว," ใน สังคมไทยใน 200 ปี. - หน้า 260. บรรณาธิการโดย ธรรมศักดิ์
พ่วงพิศ และพลศักดิ์ จิวโกกรศิริ. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. "พระสงฆ์ยุคใหม่กับพระพุทธศาสนา," ใน โลกคราวยังคมสงฆ์.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ยุววิทยา, 2530.
- . "เหตุแห่งความเสื่อมในสังคมไทย," ใน คันทองส่องพระ. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ลายสือไทย, 2522.
- สุวรรณ สภาอาพันธ์. ปรัชญาพุทธศาสนิกมหายานธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- เสรี พงพิศ. คน ในทรรศนะของพุทธศาสนา อิสลาม และคริสต์ศาสนา. กรุงเทพฯ :
เจริญวิทยการพิมพ์, 2524.
- . "ท่านพุทธทาสกับสังคมไทย," ใน ห้าลีบปีสวนโมกข์ เมื่อเขาพูดถึงเรา
ภาคหนึ่ง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การพิมพ์พระนคร, 2525.
- . "ภาษากับการตีความ," ใน ห้าลีบปีสวนโมกข์ เมื่อเขาพูดถึงเรา ภาคหนึ่ง.
หน้า 616. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การพิมพ์พระนคร, 2525.
- . ศาสนาคริสต์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เอคิสัน, 2529.
- เอกวิทย์ ๗ กลาง และโกวิท วงศ์สุววัฒน์. "วิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมไทย,"
ใน สู่ความเข้าใจวัฒนธรรม. หน้า 139. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป,
2533.
- Conn, Peter. Literature in America : An Illustrated History.
Cambridge : Cambridge University Press, 1989.
- Donald, A. Ritchie. Herritage of Freedom : History of the United
States. New York : Macmillan Publishing Company, 1985.
- Elder, Jonh C. "Keeping the World in Mind : Man and Nature as
Reflected in American Literary Works," in Man And Nature :
A Cross-Cultural Perspective. edited by Donna Marie Oglesby.
: p. 52-67. Bangkok : Chulalongkorn University Press, 1993.

- Emerson, Ralph Waldo. "Henry David Thoreau," in Authoritative Texts, Background Reviews and Essays in Criticism. : edited by Owen Thomas. p.266-280. New York : University of California, 1966.
- . "The Over Soul," in Ralph Waldo Emerson : Selected Essays, Lectures, and Poems. edited with a foreword. by Robert D. Richardson, Jr. p.172-189. New York : Bantam Books, 1990.
- Fritjof, Capra. The Turning Point : Science, Society and the Rising Culture. Fontana : Fontana Paperbacks, 1982.
- Fuller, Margaret. The Dial : A Magazine for Literature, Philosophy, and Religion, 4 vols., 1840-1844. New York : Russell and Russell, 1961.
- Jackson, Peter A. Buddhadasa : A Buddhist Thinker for the Modern World. Bangkok : D.K. Today Co.Ltd., 1988.
- Kim, Eui-Yeong. Thoreau's Orientalism : A Study of Confucian and Taoist Elements in Thoreau's Readings and Writings. Doctor's Thesis. Combondale : Illinois University, 1991.
- Larzer, Ziff. Literary Democracy : the Declaration of Cultural Independence in America, 1837-1861. New York : Viking, 1981.
- Legge, James. "Confucian Analects," in The Chinese Classics. p.165. Hong Kong : Hong Kong University press, 1960.
- Loa-tzu. "Tao Te Ching," in The Wisdom Of The East Series : Tao Te Ching. The Book of the Way and Its Virtue. edited by J.J.L. Duyvendak. p.17. Great Britain : Butler & Tanner Ltd., 1954.
- Norton, Mary Beth. A People and a Nation : a History of the United States. 2nd ed. Boston : Houghton Mifflin, 1988.
- Olson, Keith W. An Outline of American History. International Communication Agency. U.S.A. : Embassy of the United States of America, n.d.

- Rawlinson, H.G. "India in European Literature and Thought," in The Legacy of India. edited by G.T. Garratt. p. 4-5. Oxford, 1951.
- Russel, B Nye. "Thought and Culture : 1775-1860," in Interpreting American History : Conversation With Historians. edited by John A. Garraty. p. I=221. U.S.A. : The Macmillan Company, 1970.
- Schneider, Richard J. Henry David Thoreau. Boston : Twayne Publishers, 1987.
- Smith, David Clyde. Henry David Thoreau : Transcendental Saunterer (Massachusetts). Doctor's Thesis. Tennessee : The University of Tennessee, 1989.
- Tan, Honbo. Emerson, Thoreau, and the Four Books : Transcendentalism and The Neo-Confucian Classic In Historical Context. (Confucius). Doctor's Thesis. Washington : Washington State University, 1989.
- Thoreau, Henry David. "Civil Disobedience," in Authoritative Texts, Backgrounds Reviews and Essays in Criticism. edited by Owen Thomas. p. 224-244. New York : University of California, 1968.
- . "Life Without Principle," in The Norton Anthology of American Literature. edited by Donald Gottesman. p. 689. New York : W.W. Norton & Company. Inc., 1980.
- . "Walden," in Henry David Thoreau. Walden And Civil Disobedience : Authoritative Texts Background Reviews and Essays in Criticism. edited by Owen Thomas. New York : W.W. Norton & Company, 1966.
- . Walden in The Portable Thoreau. edited and with an introduction by Counl Bode. New York : Viking Press, 1974.
- . "'Walking' and 'The Wild'," in The American Transcendentalists : Their Prose and Poetry. edited by Perry Miller. p.142-148. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1957.

- Thoreau, Henry David. "Walking," in The Heath Anthology of American Literature. edited by Paul Lauter. U.S.A. : D.C. Heath and Company, 1994.
- Versluis, Arthur James. Ex orient Lux : Amrican Transcendentdentalism and The Orient. Doctor's Thesis. Michigan : Michigan University, 1990.
- Wagenknecht, Edward. Henry David Thoreau : What Manner of man ? Massachusetts : The University of Massachusetts Press, 1981.
- Weinstein, Allen. Freedom and Crisis : an American History, Vol.I - Vol. II. 3rd ed. New Yok : Random House, 1981.
- White, E.B. "Walden - A Young Man in Search of Himself," in Reverside Literature Series. Houghton : Houghton Mifflin Company, 1964.
- Wilson, Raymond Jackson. The Pursuit of Liberty : a history of the American people. New York : Alfred A. Knopf, 1984.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ	นายชัชวาล คงผึ้ง
วัน เดือน ปีเกิด	12 กุมภาพันธ์ 2504
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์
ที่อยู่ปัจจุบัน	669 หมู่บ้านแกรนด์วิลเลจ ถนนลาดพร้าว แขวงวังทองหลาง เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร
ตำแหน่งหน้าที่ปัจจุบัน	อาจารย์ 1 ระดับ 4
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนคลองพระอุดมวิทยาคม อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี
ประวัติการศึกษา	มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนโชติทวี จังหวัดนครสวรรค์ มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาและวรรณคดีอังกฤษ) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน การศึกษามหาบัณฑิต (ภาษาและวรรณคดีอังกฤษ) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
ประวัติการทำงาน	อาจารย์ 1 ระดับ 3 โรงเรียนสีคิ้ว "สวัสดีผดุงวิทยา" จังหวัดนครราชสีมา อาจารย์ 1 ระดับ 4 โรงเรียนคลองพระอุดมวิทยาคม จังหวัดนนทบุรี